ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2292 (Print)

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 2(61)/2025

Засновано 1958 **року**

DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292/2025/2-61

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Відповідальний за випуск – Нанавов Антон, канд. екон. наук, доц.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	**Дорошко Микола, д-р іст. наук, проф.** (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**Білоцький Сергій, д-р юрид. наук, проф.** (Україна); **Донай Лукаш, д-р політ. наук, проф.** (Польща); **Еспіноза Гастон, д-р іст. наук, проф.** (США); **Ігнатьєв Павло, д-р політ. наук, проф.** (Україна); **Медведєва Марина, д-р юрид. наук, проф.** (Україна); **Нанавов Антон, канд. екон. наук, доц. (заст. голов. ред.)** (Україна); **Піпченко Наталія, д-р політ. наук, проф.** (Україна); **Приятельчук Олена, д-р екон. наук, доц.** (Україна); **Резнікова Наталія, д-р екон. наук, проф.** (Україна); **Смирнова Ксенія, д-р юрид. наук, проф.** (Україна); **Філіпенко Антон, д-р екон. наук, проф.** (Україна); **Хлистун Ганна, канд. політ. наук (заст. голов. ред.)** (Україна); **Хонг Ліу, д-р політ. наук, проф.** (Сінгапур); **Циганов Сергій, д-р екон. наук, проф.** (Україна); **Цирфа Юлія, канд. політ. наук, доц. (заст. голов. ред.)** (Україна); **Шнирков Олександр, д-р екон. наук, проф.** (Україна)

Адреса редколегії	**ННІ міжнародних відносин** **вул. Іллєнка, 36/1, м. Київ, 04119** **☎ (38044) 481 44 14** **e-mail: intern.bulletin@knu.ua** **web: intern.bulletin.knu.ua**
Затверджено	**вченою радою ННІ міжнародних відносин** **23.12.25 (протокол № 4)**
Зареєстровано	**Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення** **Рішення № 1089 від 28.03.24** **Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03796**
Атестовано	**Міністерством освіти і науки України (категорія Б)** **Наказ № 894 від 10.10.22**
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка** **Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"** **Свідоцтво про внесення до Державного реєстру** **ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**ВПЦ "Київський університет"** **б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601** **☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28** **e-mail: vpc@knu.ua**

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2025

BULLETIN
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2292 (Print)

INTERNATIONAL RELATIONS 2(61)/2025
Established in 1958

DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292/2025/2-61

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.
For professors, scientists, PhD students and students.

A person being responsible for the issue release – Nanavov Anton, PhD (Econ.), Assoc. Prof.

EDITOR-IN-CHIEF	**Doroshko Mykola, Dr Hab. (Historical), Prof.** (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	**Bilotsky Sergiy, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Donaj Łukasz, DSc (Polit.), Prof.** (Poland)**; Espinosa Gastón , DSc (Histor.), Prof.** (USA)**; Filipenko Anton, DSc (Econ.), Prof.** (Ukraine)**; Hong Liu, DSc (Polit.), Prof.** (Singapore)**; Ignatiev Pavlo, DSc (Polit.), Prof.** (Ukraine)**; Khlystun Hanna, PhD (Polit.) (Deputy Managing Editor)** (Ukraine)**; Medvedieva Maryna DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Nanavov Anton, PhD (Econ.), Assoc. Prof. (Deputy Managing Editor)** (Ukraine)**; Pipchenko Nataliia, DSc (Polit.), Prof.** (Ukraine)**; Pryiatelchuk Olena, DSc (Econ.), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Reznikova Nataliia, DSc (Econ.), Prof.** (Ukraine)**; Shnyrkov Oleksandr, DSc (Econ.), Prof.** (Ukraine)**; Smyrnova Kseniia, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Tsyganov Sergiy, DSc (Econ.), Prof.** (Ukraine)**; Tsyrfa Iuliia, PhD (Polit.), Assoc. Prof. (Deputy Managing Editor)** (Ukraine)
Address	**Educational and Scientific Institute of International Relations** **36/1, Yuriia Illenka St., Kyiv, 04119** **☎ (38044) 481 44 14** **e-mail: intern.bulletin@knu.ua** **web: intern.bulletin.knu.ua**
Approved by	**the Academic Council** **of the Educational and Scientific Institute of International Relations** **23.12.25 (protocol № 4)**
Registered by	**the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine** **Decision № 1089 of 28.03.24** **Identifier of printed media: R30-03796**
Certified by	**the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B)** **Order № 894 dated 10.10.22**
Founder and publisher	**Taras Shevchenko National University of Kyiv** **Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University"** **Certificate of entry into the State Register** **ДК № 1103 dated 31.10.02**
Address	**PPC "Kyiv University"** **14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601** **☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28** **e-mail: vpc@knu.ua**

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2025

ЗМІСТ

ДОРОШКО Микола, ЧЕБАН Ірина
Проблема тимчасово окупованих територій на шляху України до НАТО 7

ШЕВЧЕНКО Олена
Наукові підходи до вивчення глобальних кліматичних змін 12

ЦИГАНОВ Сергій, БУЗ Андрій
Цифрове переосмислення онтології грошей: інституційні передумови валютної інтернаціоналізації в епоху токенізованої вартості 21

ПАРФІНЕНКО Анатолій
Роль туризму як міжнародно-політичного актора в посиленні економічного націоналізму та дезінтеграції Югославії 32

ЗАЙЦЕВА Марія, БЄЛОУСОВА Наталія
Корпоративне лобіювання в Європейському Союзі 40

ДОБРЖАНСЬКА Олена, ЛОЇК Ярина
Релігійний фактор у національній ідентичності: приклад Італії та Польщі 44

ВАРТОВНИК Іван
"Асеан+1" як механізм кооперативної безпеки АСЕАН в Азійсько-тихоокеанському регіоні 55

АЛІЄВ Гамідулла
Роль концепції "мирного піднесення" у зовнішній політиці Китаю: еволюція та вплив (1993–2013) 65

АЛЄКСЄЙЧЕНКО Олександр
Російська Федерація в конфліктах на пострадянському просторі: нагірний Карабах 71

МЕТЕЛЄВ Іван
Роль акторів у процесі сек'юритизації культурної спадщини М'янми 79

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ Богдан
Новітні комеморативні практики як інструмент формування зовнішньополітичної ідентичності Російської Федерації 85

СТЕЧ Кирило
Трансформація зовнішньополітичної суб'єктності України після 2022 року: аналітична модель гібридного впливу 91

ЮРІЙ Аліна
Роль медіаграмотності у функціонуванні естонської системи протидії зовнішньополітичній дезінформації 97

ЛУЗАН Євген
Еволюція євроскептичної риторики в ЄС: британський вплив після брекзиту та національні особливості 102

ГРИШУК Роман
Спортивна і культурна дипломатія: розмежування та самостійність у зовнішній політиці 108

БУЗАРОВ Андрій
Геополітична поразка РФ у Сирії: трансформація регіонального порядку та посилення ролі євроатлантики (2015–2025) 113

ЯКОВЕНКО Наталя, СЕРЕДА Микола
Проєкція східноєвропейського геополітичного мислення В. Черчилля (1917–1921) 120

НАНАВОВ Антон, СЛЄСАРЄВА Анна
Криптовалюта як інструмент покриття дефолтного ризику в структурі CLO/CDO 126

ЗАГОРОДСЬКИЙ Андрій
Феномен "стратегічної локалізації" як наслідок "стійкісного повороту" в європейському дискурсі 131

ЗМІСТ

СТОРОЖИНЕЦЬКИЙ Тарас
Безпека нордичних країн в умовах російських гібридних загроз.....139

КРИВОНОС Роман
Україна в зовнішній політиці Німеччини під час активної фази російсько-українсько війни 144

ХОЧУНСЬКА Валерія
Зміна балансу сил в Афганістані після виходу американських військ у 2021 році 151

ДАНИЛЕНКО Сергій, ПАЦЬОРА Жанна
"Інформаційна вакцинац як інструмент протидії загрозам когнітивній безпеці людини.....156

ЛИТВИН Олена, КУЗУБ Поліна
Підходи дотримання вимог до безпеки та якості харчових продуктів
для транскордонної торгівлі між ЄС та Україною 162

БУЯК Максим
Аналіз ефективності критеріїв та індикаторів енергетичної безпеки ЄС
в умовах геополітичної турбулентності 173

ВОЛОШЕНКО Інна
Конкуренція КНР та РФ в регіоні Центральної Азії: сучасний стан та перспективи 179

ПРИЛЮК Вячеслав
Гастродипломатія, фудкомунікація і не тільки.
Рецензія на книжний триптих В. Чекалюк "їжа як комунікація", "смачна комунікація", "tasty communication" 185

CONTENTS

DOROSHKO Mykola, CHEBAN Iryna
The problem of temporarily occupied territories on Ukraine's path to NATO 7

SHEVCHENKO Olena
Scientific approaches to the study of global climate change 12

TSYHANOV Serhii, BUZ Andrii
Digital reconstitution of monetary ontology: institutional preconditions for currency internationalisation in the age of tokenised value 21

PARFINENKO Anatoliy
The role of tourism as an international political actor in strengthening economic nationalism and the disintegration of Yugoslavia 32

ZAITSEVA Mariia, BIELOUSOVA Natalia
Corporate Lobbying in the European Union 40

DOBRZHANSKA Olena, LOIK Yaryna
Religion as a factor in national identity: a comparative study of Italy and Poland 44

VARTOVNYK Ivan
"Asean+1" as a mechanism of ASEAN cooperative security in the Asia-pacific region 55

ALIYEV Hamidulla
The role of the concept of 'china's peaceful rise in China's foreign policy: evolution and impact (1993–2013) 65

ALIEKSIEICHENKO Oleksandr
The Russian Federation in conflict in the post-soviet space: nagorno-Karabakh 71

METELIEV Ivan
The role of actors in the securitization process of Myanmar's cultural heritage 79

KHMELNYTSKYI Bohdan
Modern commemorative practices as a instrument for shaping the foreign policy identity of the Russian Federation 85

STECH Kyrylo
Transformation of ukraine's foreign policy subject ity after 2022: an analytical model of hybrid influence 91

YURI Alina
The role of media literacy in the functioning of estonia's system for countering foreign policy disinformation 97

LUZAN Yevhen
The evolution of eurosceptic rhethorics in the EU: british influence after brexit and national specialties 102

GRYSHUK Roman
Sports and cultural diplomacy: distinction and independence in foreign policy 108

BUZAROV Andrii
Geopolitical Defeat of the Russian Federation in Syria: Transformation of the Regional Order and Strengthening of the Euro-Atlantic Role (2015–2025) 113

YAKOVENKO Natalia, SEREDA Mykola
Reflection of winston Churchill's east european geopolitical outlook (1917–1921) 120

NANAVOV Anton, SLIESARIEVA Anna
Cryptocurrency as an instrument for mitigating default risk in CLO/CDO structures 126

ZAGORODSKY Andriy
The phenomenon of "strategic localisation" as a consequence of the "resilience turn" in the european discourse 131

STOROZHYNETSKYI Taras
The security of the nordic states under the russian hybrid threats 139

KRYVONOS Roman
Ukraine in German foreign policy during the active phase of the russian-ukrainian war 144

ЗМІСТ

KHOCHUNSKA Valeriia
Shift in the balance of power in Afghanistan after the u.s. troop withdrawal in 2021 151

DANYLENKO Serhiy, PATSORA Zhanna
"Information vaccine" as a tool for countering threats to human cognitive to security.....156

LYTVYN Olena, KUZUB Polina
Approaches to food safety compliance and quality for cross-border trade between the EU and Ukraine.....162

BUIAK Maksym
Analysis of the effectiveness of eu energy security criteria and indicators in the context of geopolitical turbulence.....173

VOLOSHENKO Inna
China-Russia competition in Central Asia: current status and prospects.....179

PRYLYUK Vyacheslav
Gastrodiplomacy, food communication and more.
Review of the book triptych by V. Chekaliuk "food as communication",
"tasteful communication", "tasty communication".....185

УДК 94(327.7:477)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/7-11

Микола ДОРОШКО, д-р іст. наук, проф.,
ORCID ID: 0000-0003-0173-9416
e-mail: doroshko7@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ірина ЧЕБАН, асп.
e-mail: iracheban1.4.9@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ НА ШЛЯХУ УКРАЇНИ ДО НАТО

Вступ. *У статті розглядається одна із ключових проблем, що стоять перед Україною на шляху до вступу в НАТО, – наявність тимчасово окупованих територій. Актуальність теми обумовлена тим, що територіальні конфлікти є серйозним викликом для євроатлантичної інтеграції.*

Методи дослідження ґрунтуються на застосуванні загальних принципів систематизації, аналізу та синтезу, що сприяє забезпеченню об'єктивності та цілісності наукового пошуку. Зокрема, порівняльно-історичний метод дозволив проаналізувати прецеденти вступу країн до НАТО за наявності територіальних суперечок. Системний і аналітичний методи забезпечили комплексний підхід до вивчення взаємозв'язку між безпековими умовами, політичними рішеннями та міжнародною практикою Альянсу. Нормативно-правовий метод дав змогу дослідити правову базу Північноатлантичного договору, а також офіційні документи й заяви щодо вступу України до НАТО.

Результати. *Дослідження показало, що Альянс у минулому допускав членство країн із територіальними суперечками (напр., ФРН, Естонія, Хорватія), що дає підстави для формування нових підходів до вступу України. Обґрунтовано два основні сценарії: так звану "західнонімецьку модель", за якою членство держави в НАТО охоплює лише неокуповані території, а також процедуру внесення змін до статті 6 Північноатлантичного договору. Кожен із них має як потенційні вигоди, так і значні ризики для суверенітету, національної безпеки та єдності українського суспільства.*

Висновки. *Україна має продовжувати активну інтеграцію з НАТО, водночас наполягаючи на визнанні всієї своєї території в межах міжнародно визнаних кордонів. Ухвалення тимчасових рішень не має суперечити довгостроковій меті – повній деокупації території Української держави. Вступ до Альянсу є не лише елементом оборонної стратегії, але й засобом гарантування стабільності в Європі.*

Ключові слова: *НАТО, окуповані території, територіальні конфлікти, національна безпека, Україна, РФ.*

Вступ

Питання вступу України до Північноатлантичного альянсу набуло особливої актуальності в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації. Україна розглядає членство в НАТО як стратегічну мету, що має забезпечити національну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави. Водночас ключовим викликом у цьому процесі залишається наявність тимчасово окупованих територій. Російська окупація не лише ускладнює юридичне визнання кордонів, але й створює ризики для колективної безпеки Альянсу. Незважаючи на прагнення країн Заходу не загострювати відносини з Росією, в історії НАТО вже є приклади прийняття країн із невирішеними територіальними конфліктами. У цьому контексті Україна має право на індивідуальний підхід, який відповідатиме унікальності її ситуації та викликам сучасної геополітики.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні впливу проблеми тимчасово окупованих територій на процес вступу України до НАТО, виробленні можливих сценаріїв членства в умовах часткової втрати контролю над власними землями, а також визначення переваг і ризиків, пов'язаних з кожним із варіантів. Особлива увага приділяється аналізу міжнародних прецедентів та нормативно-правових положень Альянсу.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Проблематика євроатлантичної інтеграції України в умовах воєнного конфлікту активно висвітлюється у сучасній науковій та публіцистичній літературі. Окрему увагу дослідники приділяють територіальним суперечкам як чиннику, що впливає на рішення НАТО щодо розширення. У документі "Дослідження з питань розширення НАТО" (NATO, 2008) зазначено, що держави з невирішеними територіальними конфліктами мають залагоджувати їх мирним шляхом, проте такі конфлікти розглядаються як "один із чинників", що перешкоджає майбутньому членству.

Приміром, Т. Гартон Еш у своїй статті для European Council on Foreign Relations обґрунтовує можливість застосування для України "західнонімецької моделі", що була використана під час прийняття ФРН до Альянсу в 1955 р. (Garton Ash, 2024). Подібні аргументи наводить і Л. Коффі, який указує на правові та процедурні шляхи адаптації Північноатлантичного договору з метою обмеженого членства без поширення статті 5 на окуповані території (Coffey, 2025).

Вітчизняний експерт І. Січень наголошує на політичних і суспільних ризиках подібних сценаріїв, включно з моральною дилемою часткового визнання нових де-факто кордонів (Січень, 2024). Інший український дослідник А. Курносов наводить аргументи на користь членства України в НАТО в умовах війни, що триває. Автор підкреслює, що попри існування ризиків, як-от імовірність подальшої ескалації з боку Росії, переваги інтеграції до Альянсу, включно з посиленням безпеки, підвищенням міжнародного статусу України та стабілізацією внутрішньополітичної ситуації, – значно переважають (Курносов, 2025).

Методи дослідження ґрунтуються на застосуванні загальних принципів систематизації, аналізу та синтезу, що сприяє забезпеченню об'єктивності та цілісності наукового пошуку. Зокрема, порівняльно-історичний метод дозволив проаналізувати прецеденти вступу країн до НАТО за наявності територіальних суперечок. Сис-

© Дорошко Микола, Чебан Ірина, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

темний і аналітичний методи забезпечили комплексний підхід до вивчення взаємозв'язку між безпековими умовами, політичними рішеннями та міжнародною практикою Альянсу. Нормативно-правовий метод дав змогу дослідити правову базу Північноатлантичного договору, а також офіційні документи й заяви стосовно вступу України до НАТО.

Результати

Вступ України до НАТО є стратегічною метою, яка відповідає як національним інтересам, так і глобальній безпеці. Однак на шляху до досягнення цієї мети країна стикається з численними викликами, серед яких ключовим є питання тимчасово окупованих територій (ТОТ) – Криму та окремих районів Донбасу. Російська агресія створила не лише військову та політичну загрозу, але й серйозні правові та дипломатичні перешкоди для інтеграції України до системи колективної оборони НАТО.

Альянс прагне уникати прийняття нових членів із невирішеними територіальними конфліктами, щоб не створювати ризику ескалації. Водночас історія розширення НАТО демонструє, що територіальні суперечки не завжди є непереборною перепоною. У сучасному геополітичному контексті проблема окупованих територій України вимагає гнучких підходів, які враховують як прецеденти інших держав, так і унікальність ситуації.

Україна наполягає на запрошенні до вступу в НАТО ще до завершення війни, що, за словами президента Володимира Зеленського, засвідчить повну підтримку Заходом територіальної цілісності нашої держави у міжнародно визнаних кордонах (Укрінформ, 2024).

Членство України в НАТО має низку ключових переваг, а саме:

• стримування російської агресії, що закладе основу для миру у Східній Європі;

• розподіл тягаря оборони між країнами-членами Альянсу;

• прискорення внутрішніх реформ у сфері безпеки, управління та боротьби з корупцією.

Наразі існують різні сценарії вступу України до Альянсу, і всі вони мають як переваги, так і недоліки. Розглянемо ключові з них.

У контексті дискусій щодо можливого вступу України до НАТО навіть в умовах часткової окупації її територій, дедалі частіше порушується питання про історичні прецеденти. Один із них – приклад Федеративної Республіки Німеччина, яку було прийнято до Альянсу без деокупації всієї її території, так звана "західнонімецька модель". Після початку холодної війни між СРСР і Заходом наприкінці 1940-х років та з метою захисту Західної Європи від можливої агресії Радянського Союзу виникла гостра потреба у зміцненні Альянсу. У 1954 р. уряд Західної Німеччини ухвалив закон про "тимчасові кордони, які країна змушена терпіти впродовж невизначеного часу, але не остаточно визнавати". А в дипломатичній угоді про вступ до Альянсу Західна Німеччина вказала про можливість зміни тимчасових кордонів (Forbes Україна, 2024). Саме тому 1955 р. Федеративна Республіка Німеччина (ФРН або Західна Німеччина) була прийнята до НАТО, незважаючи на те, що східні території довоєнної Німеччини залишалися під контролем СРСР і стали кордонами Німецької Демократичної Республіки (НДР). Тому керівництво Альянсу ухвалило рішення поширити статтю 5 Північноатлантичного договору про колективну оборону тільки на територію ФРН (Січень, 2024).

Отже, для вступу країни в НАТО мають бути чітко визначені кордони, які, у разі нападу, підпадатимуть під захист союзників відповідно до V-тої статті Вашингтонського договору 1949 р. Для України це б означало:

• визначення тимчасових кордонів, які підпадають під дію 5-тої статті;

• ухвалення рішення про обмеження розташування військової інфраструктури НАТО на своїй території (військових баз чи ядерної зброї) з обов'язковим застереженням, що ці обмеження діятимуть виключно за умови, що на Україну в тимчасово окреслених кордонах не напали чи не збираються нападати;

• згода на незастосування військової сили за межами своїх кордонів, окрім як задля потреби самозахисту (Forbes Україна, 2024).

Можливими перевагами такого сценарію можуть стати отримання Україною гарантій безпеки та сприяння економічному розвитку на неокупованих Росією територіях.

Утім, подібний сценарій має такі ризики як:

• сприйняття Росією ухвалення тимчасових кордонів України як вияв її слабкості;

• негативна реакція українського суспільства на відмову від силового сценарію, особливо в умовах тривалої агресії;

• втрата Україною можливості реінтеграції своїх територій, принаймні в доступній для аналізу перспективі, оскільки повернути їх політично Україна, імовірно, зможе тільки в разі критичного загострення внутрішніх проблем у Російській Федерації або її розпаду, що наразі вважається малоймовірним;

• разом з окупованими територіями Україна втрачає населення, що залишається під окупацією, що надало б додаткові підстави для насильницької русифікації та асиміляції українських громадян;

• правові аспекти втрати виходу до Азовського моря з його портовою інфраструктурою, права власності на вугільні, нафтові та газові родовища Донбасу й Чорноморсько-Азовського регіону, великі промислові підприємства на Сході та Півдні України стали б суттєвою проблемою для країни.

За такого сценарію, територіальні та інші втрати України можуть призвести до ослаблення її позицій у Чорноморсько-Азовському регіоні на користь Росії. РФ матиме змогу отримати повний контроль над Азовським і частиною Чорного моря (між Кримом і лівобережною частиною Херсонської області), а її військова інфраструктура наблизиться до ключових адміністративних центрів України в Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій і Миколаївській областях (Січень, 2024).

Зазначимо і про відмінності між теперішнім станом України і Німеччиною після Другої світової війни. Німеччина була розділена, тому що вона почала війну. Україна буде розділена, тому що війну розпочала Росія. Головні військові злочинці Німеччини постали перед судом у Нюрнберзі. Путін і його поплічники навряд чи постануть перед судом найближчим часом (Garton Ash, 2024).

Тобто, історична і моральна складові суттєво відрізняються. Ба більше, Німеччину було поділено за чіткими лініями, узгодженими союзниками-переможцями у Другій світовій війні. Англо-американські війська фактично відійшли до цих ліній з території, яку вони спочатку окупували в 1945 р. В Україні немає узгоджених ліній.

Варто звернути увагу й на той факт, що Східна Німеччина, попри те, що була радянізована, усе ще залишалася окремою державою. Окуповані Росією

ISSN 1728-3817

частини України, навпаки, жорстоко русифікуються, а Путін претендує на них як на нові провінції Російської Федерації. Імовірність того, що майбутній російський лідер поверне ці території Україні шляхом мирних переговорів, як Михайло Горбачов повернув Східну Німеччину до складу Західної, не є високою. Це болісно для всіх українців і жахливо для тих, хто досі живе на окупованих територіях (Garton Ash, 2024). Західні політики не говорили б так легко про необхідність "територіального компромісу", якби йшлося про передачу частини території їхньої країни.

Крім того, у плани ФРН ніколи не входило збройне звільнення східних територій. Тож, ураховуючи вищевикладене, реалізація "західнонімецької моделі" має суттєві недоліки для України.

Інший сценарій можливого членства України в НАТО за умови відсутності територіальної цілісності держави передбачатиме, що гарантії безпеки поширюватимуться лише на території, що не перебувають під російським контролем. Це узгоджується з попередніми практиками НАТО щодо регіонів поза зоною дії статті 5, як-от острови Франції або британські Фолкленди (Coffey, 2025).

Далі, уся міжнародно визнана територія України – включно з тимчасово окупованими Росією регіонами – буде запрошена до вступу в НАТО, але гарантії безпеки за статтею 5 отримають лише ті райони, які не перебувають під російською окупацією. Стаття 6 Північноатлантичного договору 1949 р. визначає зону відповідальності НАТО як "Північноатлантичний регіон на північ від тропіка Рака", і, як наслідок, такі території США, як Гуам і Гаваї, Фолклендські острови Великої Британії та острів Реюньйон у Франції не підпадають під дію статті 5 (NATO, 2023). Таким чином, Україна буде не першим членом Альянсу, на частину території якого не поширюється положення про колективну оборону (Coffey, 2025).

Потім Альянс повинен буде внести зміни до статті 6, щоб виключити регіони України, які перебувають під контролем Росії. Цю поправку можна було б внести під час процесу підписання протоколу про приєднання, який проходить кожен член Альянсу перед тим, як прийняти нову країну. І для цього також є прецеденти. Стаття 6 була змінена перед вступом Греції та Туреччини в 1951 р. (NATO, 2009), а в 1963 р., після здобуття Алжиром незалежності, Північноатлантична рада визнала (NATO, 2001), що стаття 6 більше не застосовується до алжирських департаментів Франції (Coffey, 2025).

У документі, який має назву "Дослідження з питань розширення НАТО", опублікованого Альянсом у 1995 р., зазначається: "Держави, які мають етнічні суперечки або зовнішні територіальні суперечки ... повинні врегулювати ці суперечки мирними засобами відповідно до принципів ОБСЄ. Вирішення таких суперечок буде фактором при визначенні того, чи запрошувати державу приєднатися до альянсу" (NATO, 2008).

Також у цьому документі чітко вказано, що вирішення таких суперечок буде "a factor", а не "the factor" у визначенні того, чи буде надано запрошення, і є прецеденти вступу до НАТО країн, які мають прикордонні суперечки. Наприклад, Естонія, яка приєдналася до Альянсу в 2004 р., досі не має юридично узгодженого кордону з Росією (Bickl, 2021), а Хорватія, яка приєдналася в 2009 р., має невирішені прикордонні суперечки із Сербією (Raś, & Tarnogórski, 2020).

Сценарій, за якого Україна стає членом НАТО без окупованих територій, має свої ризики. Як зазначає керівник безпекових програм Центру глобалістики "Стратегія XXI" Павло Лакійчук, "загалом цілком прийнятно прийняти Україну до НАТО до того, як вона звільнить окуповані території. Але подається це так, що Київ має зараз припинити вогонь, відмовитися від звільнення своїх територій військовим шляхом, після чого НАТО лише запустить процедуру вступу" (Гудкова, 2024).

Додатковими перешкодами на шляху членства України в НАТО є невизначений часовий проміжок перехідного періоду та небажання інших країн бачити нас частиною Альянсу, приміром Словаччини та Угорщини.

Серед причин, через які Україні було відмовлено у членстві в минулому, були недостатня прозорість оборонних закупівель і нібито високий рівень корупції в країні, на що раніше натякала адміністрація Байдена. Як зазначав американський аналітик Марк Веббер, до НАТО вже приєдналися країни з "поганою репутацією, коли йдеться про корупцію". Ідеться, насамперед, про Албанію, Болгарію і Румунію, які приєдналися до НАТО та Європейського Союзу в умовах, коли їхня "політична, економічна система і навіть управління оборонними закупівлями мали корупційні складові. Це, імовірно, привід, який використовується (проти України)" (Hodunova, 2025). Утім, на думку політолога А. Курносова, найбільш значною перешкодою для вступу України до НАТО є "геостратегічна проблема і страх антагонізму з Росією" (Курносов, 2025).

Такої думки дотримується і Стефан Вольфф, професор міжнародної безпеки Бірмінгемського університету: "Росія, можливо, відчуває більшу загрозу від членства України в НАТО, тому що Путін явно не може змиритися з тим, що Україна "відвертається" від Росії, і тому що Україна, на відміну від Фінляндії чи Швеції, є невід'ємною частиною путінського бачення російської сфери впливу" (Hodunova, 2025).

Водночас Вольфф зауважує, що вступ до НАТО може не відповідати очікуванням Києва щодо гарантій безпеки. Адже ключове питання полягає в тому, чи має стаття 5 НАТО стримуючий ефект у разі президентства Трампа. Якщо відповідь негативна, вступ України до Альянсу не гарантує їй очікуваної безпеки (Hodunova, 2025).

Окрім того, у публічному обговоренні часто помилково формується уявлення, що вступ України до НАТО автоматично означатиме загрозу війни між Росією та всім Альянсом або принаймні його східним крилом. Це сприймається як серйозний ризик і часто використовується як аргумент на користь обережності та скептицизму стосовно такого сценарію.

Марк Будзіш, польський аналітик, однак, акцентує увагу на ще важливішому аспекті – не стільки на потенційній загрозі війни після вступу України, скільки на особливостях самої архітектури НАТО. Хоча принцип колективної оборони часто подається як "один за всіх і всі за одного", насправді саме таким не є, а суть статті 5 НАТО та загалом американської союзницької системи базується насамперед на довірі до надійності системи стримування, яка має значний психологічний вимір.

Із цієї перспективи, зазначає польський експерт, вступ України до НАТО є вигіднішим і менш ризикованим для Заходу варіантом. Це вимагало б менше ресурсів, ніж створення альтернативної регіональної системи безпеки або розвиток потужної національної оборони, адже ефект стримування був би набагато переконливішим саме в рамках Альянсу (Курносов, 2025).

ISSN 1728-2292 (Print)

Наразі метою України є критичне виснаження ресурсів Росії, що допоможе забезпечити умови як для завершення війни відповідно до національних інтересів, так і для інтеграції нашої держави до НАТО. У цьому контексті українські сили продовжують стримувати російську армію на передовій і завдавати ударів по її військовому потенціалу.

Набуття Україною членства в НАТО під час активної фази війни – безпрецедентний сценарій для Альянсу, адже за понад 75 років існування НАТО жодна держава не ставала його членом у стані відкритого збройного конфлікту. Проте сучасні геополітичні реалії змушують переосмислити традиційні підходи до розширення Альянсу.

Україна вже виконує роль фактичного східного щита НАТО, стримуючи одну з найбільших загроз європейській безпеці – Росію. Київ продемонстрував не лише стійкість, але й здатність до швидкої військової адаптації, упровадження стандартів НАТО та ефективної взаємодії з країнами-членами.

Інтеграція України дозволить країнам Європи зменшити власні витрати на безпеку у довгостроковій перспективі. Замість постійної підтримки української армії як партнера поза НАТО, ресурси будуть спрямовані на спільне планування, навчання, модернізацію та розбудову інфраструктури у рамках загальної системи безпеки.

Також важливо, що членство України в НАТО сприятиме стабільності в регіоні Чорного моря, який є стратегічно важливим для енергетичної, торговельної та військової безпеки Європи. Контроль над цією зоною дозволить краще протидіяти незаконній військовій присутності Росії в Криму та гарантувати свободу судноплавства.

Незважаючи на поширене уявлення, тимчасово окуповані території не повинні розглядатися як беззаперечна перешкода на шляху до членства України в НАТО. Практика Альянсу свідчить про гнучкий підхід до держав, які мають територіальні спори або обмежений суверенітет над частиною своєї території. Україна, зберігаючи курс на відновлення територіальної цілісності, може запропонувати тимчасову модель членства, за якої гарантії колективної оборони діятимуть лише в межах підконтрольних уряду територій.

Такий підхід не суперечитиме принципам міжнародного права, оскільки не передбачає визнання втрати суверенітету над окупованими регіонами. Навпаки, членство України в НАТО за умов часткової окупації може стати додатковим чинником тиску на Російську Федерацію та підкріпленням політики невизнання анексій.

Приєднання України до НАТО, навіть в умовах часткової окупації, є не лише можливим, але й доцільним з огляду на безпекові інтереси як України, так і всього євроатлантичного простору.

Отже, попри те, що вступ України до НАТО під час війни є безпрецедентним, це не робить його неможливим. Навпаки, такий крок може стати свідченням еволюції Альянсу в нову епоху, де безпека вимірюється не лише формальними нормами, а й готовністю відповідати на виклики реального часу.

Дискусія і висновки

Таким чином, гарантування безпеки України через членство в НАТО є необхідною умовою для стабільності в Європі. Водночас тимчасово окуповані території залишаються головною перепоною на цьому шляху. Історичні приклади приєднання країн із територіальними суперечками свідчать про гнучкість НАТО, проте кожен випадок потребує окремого підходу.

Україна має право претендувати на повноцінне членство, зберігаючи стратегічну мету відновлення територіальної цілісності. Запропоновані моделі не повинні підривати принцип непорушності кордонів. Саме тому питання вступу має вирішуватись із врахуванням не лише політичних вигод, але й довгострокових інтересів національної та регіональної безпеки.

Внесок авторів: Микола Дорошко – методологія, валідація даних, написання (перегляд і редагування); Ірина Чебан – концептуалізація, написання (оригінальна чернетка).

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Гудкова, С. (2024). *Новий Будапештський меморандум, або Чому розмови про вступ України до НАТО без окупованих територій – лише балачки. Заборона.* https://zaborona.com/novyj-budapeshtskyj-memorandum-abo-chomu-rozmovy-pro-vstup-ukrayiny-do-nato-bez-okupovanyh-terytorij-lyshe-balachky

Курносов, А. (2025). *Чому членство України в НАТО є найкращим рішенням для Альянсу: аргументи.* Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/amp/chlenstvo-ukrayiny-v-nato-koryst-arhumenty/33452512.html

Курносов, А. (2024). *Замкнуте коло НАТО: як хибні висновки затягують війну. Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/persha-faza-viyny-rosiyi-iz-zakhodom-oznaky-rol-ukrayiny/33013452.html

Січень, І. (2024). *Членство в НАТО в обмін на території: наслідки для України*. Борисфен Інтел. https://bintel.org.ua/analytics/chlenstvo-v-nato-v-obmin-na-terytorii-naslidky-dlia-ukrainy/

Міст до НАТО. *Як прийняти Україну в Альянс та не розв'язати Третю світову? Приклади Норвегії та Західної Німеччини*. Forbes Україна. https://forbes.ua/svit/yak-priynyati-ukrainu-v-nato-i-ne-rozvyazati-tretyu-svitovu-08072024-22259

Укрінформ. (2024). *Запрошення в НАТО має бути надане всій території України – Зеленський*. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3936984-zaprosenna-v-nato-mae-buti-nadane-vsij-teritorii-ukraini-zelenskij.html

Bandow, D. (2025). *Ukraine is never joining NATO*. Cato Institute. https://www.cato.org/commentary/ukraine-never-joining-nato

Barker, K. (2025). *Why Ukraine fell down the agenda at the NATO summit.* The New York Times. https://www.nytimes.com/2025/06/26/world/europe/russia-ukraine-nato-summit-trump-zelensky.html

Bertrand, N., Sebastian, C., & Britzky, H. (2025). *Hegseth rules out NATO membership for Ukraine and says Europe must be responsible for country's security.* CNN. https://amp.cnn.com/cnn/2025/02/12/politics/hegseth-ukraine-rules-out-nato-membership

Bickl, T. (2021). *Prospects for judicial settlement of the Danube border dispute between Croatia and Serbia*. Opinio Juris. https://opiniojuris.org/2021/11/26/prospects-for-judicial-settlement-of-the-danube-border-dispute-between-croatia-and-serbia/

Coffey, L. (2025). *Ukraine can join NATO – if allies are willing to be bold.* Politico. https://www.politico.eu/article/ukraine-nato-allies-georgia-russia-donald-trump-war-british-french

Detsch, J., & Körömi, C. (2025). *NATO chief says Ukraine's path to alliance is 'irreversible'.* Politico. https://www.politico.eu/article/nato-chief-ukraine-alliance-irreversible-donald-trump-us-mark-rutte-eu-canada-russia-defense/

Fix, L., & Lissner, R. (2025). *Weathering the storm: The Hague summit and the future of NATO.* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/article/weathering-storm-hague-summit-and-future-nato

Garton Ash, T. (2024). *Only NATO can secure a "West German" future for Ukraine. European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/article/only-nato-can-secure-a-west-german-future-for-ukraine/

Hodunova, K. (2025). *Why doesn't NATO open its doors to Ukraine?* https://kyivindependent.com/why-is-ukraine-not-accepted-into-nato/

Mpoke Bigg, M., Chutel, L., & Troianovski, A. (2025). *Why isn't Ukraine in NATO?* The New York Times. https://www.nytimes.com/article/nato-ukraine-sweden.html

NATO. (2009). *Protocol to the North Atlantic Treaty on the accession of Greece and Turkey*. https://www.nato.int/cps/ie/natohq/official_ texts_17245.htm

NATO. (2023). *The North Atlantic Treaty.* https://www.nato.int/cps/ie/natohq/official_texts_17120.htm

NATO Update. (2001). *1963.* https://www.nato.int/docu/update/60-69/1963e.htm

North Atlantic Treaty Organization. (2008). Study on NATO enlargement. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.htm

Raś, K., & Tarnogórski, R. (2020). *The Estonia-Russia border dispute.* PISM. https://pism.pl/upload/images/artykuly/7e80d329-4da5-4210-b32d-0227d21b7922/1581598812498.pdf

Rumer, E. (2025). *Neutrality: An alternative to Ukraine's membership in NATO.* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/article/neutrality-alternative-ukraines-membership-nato

References

A bridge to NATO. How to admit Ukraine to the Alliance without starting World War III? The examples of Norway and West Germany Forbes Ukraine [in Ukrainian]. https://forbes.ua/svit/yak-priynyati-ukrainu-v-nato-i-ne-rozvyazati--tretyu-svitovu-08072024-22259

Bandow, D. (2025). *Ukraine is never joining NATO*. *Cato Institute*. https://www.cato.org/commentary/ukraine-never-joining-nato

Barker, K. (2025). *Why Ukraine fell down the agenda at the NATO summit.* The New York Times. https://www.nytimes.com/2025/06/26/world/europe/russia-ukraine-nato-summit-trump-zelensky.html

Bertrand, N., Sebastian, C., & Britzky H. (2025). *Hegseth rules out NATO membership for Ukraine and says Europe must be responsible for country's security*. CNN. https://amp.cnn.com/cnn/2025/02/12/politics/hegseth-ukraine-rules-out-nato-membership

Bickl, T. (2021). *Prospects for judicial settlement of the Danube border dispute between Croatia and Serbia*. Opinio Juris. https://opiniojuris.org/2021/11/26/prospects-for-judicial-settlement-of-the-danube-border-dispute-between-croatia-and-serbia/

Coffey, L. (2025). *Ukraine can join NATO – if allies are willing to be bold.* Politico. https://www.politico.eu/article/ukraine-nato-allies-georgia-russia-donald-trump-war-british-french

Detsch, J., & Körömi, C. (2025). *NATO chief says Ukraine's path to alliance is 'irreversible'.* Politico. https://www.politico.eu/article/nato-chief-ukraine-alliance-irreversible-donald-trump-us-mark-rutte-eu-canada-russia-defense/

Fix, L., & Lissner, R. (2025). *Weathering the storm: The Hague summit and the future of NATO.* Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/article/weathering-storm-hague-summit-and-future-nato

Garton Ash, T. (2024). *Only NATO can secure a "West German" future for Ukraine. European Council on Foreign Relations.* https://ecfr.eu/article/only-nato-can-secure-a-west-german-future-for-ukraine/

Hodunova, K. (2025). *Why doesn't NATO open its doors to Ukraine?* https://kyivindependent.com/why-is-ukraine-not-accepted-into-nato/

Hudkova, S. (2024). *The new Budapest Memorandum, or why talks about Ukraine joining NATO without the occupied territories are just empty words* [in Ukrainian]. https://zaborona.com/novyj-budapeshtskyj-memorandum-abo-chomu-rozmovy-pro-vstup-ukrayiny-do-nato-bez-okupovanyh-terytorij-lyshe-balachky

Kurnosov, A. (2025). *Why Ukraine's NATO membership is the best solution for the Alliance: arguments.* Radio Svoboda [in Ukrainian]. https://www.radiosvoboda.org/amp/chlenstvo-ukrayiny-v-nato-koryst-arhumenty/33452512.html

Kurnosov, A. (2024). *NATO's Vicious Circle: How False Conclusions Protract War.* Radio Svoboda [in Ukrainian]. https://www.radiosvoboda.org/a/persha-faza-viyny-rosiyi-iz-zakhodom-oznaky-rol-ukrayiny/33013452.html

Mpoke Bigg, M., Chutel, L., & Troianovski, A. (2025). *Why isn't Ukraine in NATO?* The New York Times. https://www.nytimes.com/article/nato-ukraine-sweden.html

NATO. (2001). *1963*. *NATO Update.* https://www.nato.int/docu/update/60-69/1963e.htm

NATO. (2009). *Protocol to the North Atlantic Treaty on the accession of Greece and Turkey.* https://www.nato.int/cps/ie/natohq/official_texts_17245.htm

NATO. (2023). *The North Atlantic Treaty*. https://www.nato.int/cps/ie/natohq/official_texts_17120.htm

North Atlantic Treaty Organization. (2008). *Study on NATO enlargement.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_24733.htm

Raś, K., & Tarnogórski, R. (2020). *The Estonia – Russia border dispute.* PISM – The Polish Institute of International Affairs. https://pism.pl/upload/images/artykuly/7e80d329-4da5-4210-b32d-0227d21b7922/1581598812498.pdf

Rumer, E. (2025). *Neutrality: An alternative to Ukraine's membership in NATO. Council on Foreign Relations.* https://www.cfr.org/article/neutrality-alternative-ukraines-membership-nato

Sichen, I. (2024). *NATO membership in exchange for territories: Implications for Ukraine* [in Ukrainian]. *Borysfen Intel.* https://bintel.org.ua/analytics/chlenstvo-v-nato-v-obmin-na-terytorii-naslidky-dlia-ukrainy/

The invitation to NATO must be extended to the entire territory of Ukraine – Zelenskyy. Ukrinform [in Ukrainian]. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3936984-zaprosenna-v-nato-mae-buti-nadane-vsij-teritorii-ukraini-zelenskij.html

Отримано редакцією журналу / Received: 02.07.25
Прорецензовано / Revised: 10.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Mykola DOROSHKO, DSc (History), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-0173-9416
e-mail: doroshko7@ukr.net
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

Iryna CHEBAN, Master's Student
e-mail: iracheban1.4.9@gmail.com
Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES ON UKRAINE'S PATH TO NATO

Background. ***This article examines one of the key challenges Ukraine faces on its path toward NATO membership: the existence of temporarily occupied territories. The relevance of the topic stems from the fact that territorial conflicts present a serious obstacle to Euro-Atlantic integration. The aim of the study is to analyze the legal, political, and security aspects of Ukraine's accession to the Alliance under the condition of partial occupation of its territory, to explore relevant historical precedents, and to propose possible scenarios for further developments.***

Methods. ***The research employs comparative-historical, analytical, and normative legal methods. It analyzes official NATO documents, international legal frameworks, the positions of political leaders and experts, as well as precedents of other countries joining the Alliance with unresolved territorial disputes.***

Results. ***The study shows that the Alliance has previously admitted countries with territorial disputes (e.g., West Germany, Estonia, Croatia), which provides grounds for developing new approaches to Ukraine's accession. Two primary scenarios are justified: the "West German model," under which membership would apply only to non-occupied territories, and the option of amending Article 6 of the North Atlantic Treaty. Each scenario carries both potential benefits and significant risks for sovereignty, national security, and the unity of Ukrainian society.***

Conclusions. ***Ukraine should continue its active integration with NATO while insisting on the recognition of its entire territory within internationally recognized borders. Temporary solutions must not contradict the long-term goal of full de-occupation. Accession to the Alliance is not only an element of defense strategy but also a means of ensuring stability in Europe.***

Keywords: ***NATO, occupied territories, territorial conflicts, national security, Ukraine, Russian Federation.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 327:316.32
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/12-20

Олена ШЕВЧЕНКО, д-р політ. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3119-9193
e-mail: Shevchenko_olena@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

Вступ. *У статті розглядаються наукові підходи до вивчення глобальних кліматичних змін і політики протидії їм, що спираються на теорії міжнародних відносин, глобалізації, екологічної модернізації, сталого розвитку та кліматичної справедливості. Показано комунікативний вимір кліматичної політики (екологічні, ризикові, наукові, політичні й disaster-комунікації) та їхню роль у формуванні кліматично вмотивованої поведінки міжнародних акторів. Окреслено спектр наукових дискусій щодо причин змін клімату – від антропогенного потепління до природних циклів – і пов'язані з цим епістемічні невизначеності для стратегій пом'якшення наслідків й адаптації. Запропоновано авторську концепцію "кліматичного гуманізму", що поєднує протидію змінам клімату з цінностями прав людини, соціальної справедливості та міжнародної відповідальності. Сформульовано теоретико-методологічну основу для аналізу кліматичної політики провідних міжнародних акторів у контексті сучасних глобальних трансформацій.*

Методи. *Дослідження спирається на системний і міждисциплінарний підхід, поєднуючи теоретико-концептуальний аналіз і синтез наукових підходів із компаративним аналізом теорій та концепцій, зокрема міжнародних відносин, глобалізації, сталого розвитку, екологічної модернізації та кліматичної справедливості. У процесі роботи здійснено аналіз і узагальнення наукових джерел та емпіричних напрацювань, а також контент-аналіз і аналіз документів міжнародних організацій та міжнародно-правових актів, зокрема Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Паризької угоди та звітів Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC).*

Результати. *У ході дослідження систематизовано існуючі теоретичні підходи до пояснення феномена глобальних кліматичних змін і проаналізовано їх взаємозв'язок із політичними й інституційними механізмами реагування на них. Виявлено, що комунікативні інструменти – від наукових і політичних повідомлень до кризових та ризикових комунікацій – відіграють ключову роль у формуванні суспільної підтримки кліматичних рішень. Окрему увагу приділено суперечливим інтерпретаціям причин кліматичних змін, що варіюються від антропогенного чинника до природних циклів, та впливу цих інтерпретацій на міжнародні переговорні процеси. З'ясовано, що невизначеність у наукових оцінках може посилювати політичну поляризацію та ускладнювати вироблення єдиних стратегій пом'якшення наслідків й адаптації. Проаналізовано потенціал міждисциплінарного підходу для узгодження екологічних, соціальних та економічних інтересів у глобальній кліматичній політиці. Запропоновано концептуальні орієнтири, здатні забезпечити інтеграцію принципів кліматичної справедливості та прав людини у практику провідних міжнародних акторів.*

Висновки. *Концептуальні підходи до вивчення політики щодо глобальних змін клімату базуються на сучасних теоріях міжнародних відносин, теоріях глобалізації, концепції нового гуманізму та сталого розвитку. З авторського погляду, причини глобальних кліматичних змін мають як антропогенний, так і природний характер, а зміни клімату впливають на всі сфери життєдіяльності людства – політичну, безпекову, економічну, екологічну та соціальну. Авторська концепція "кліматичного гуманізму" як інтерпретація ідеї "нового гуманізму" трактується як концепція, що поєднує політику протидії змінам клімату з цінностями соціальної справедливості, прав людини та міжнародної відповідальності. В основу концепції покладено ідею про відповідальність за збереження довкілля для майбутніх поколінь, необхідність гармонізації інтересів людини і природи, важливість одночасного впровадження екологічно орієнтованих технологій, трансформації свідомості та поведінки громадськості.*

Ключові слова: *глобальні зміни клімату, кліматична політика, кліматична справедливість, кліматичний гуманізм.*

Вступ

Політика глобальних змін клімату (кліматична політика) відіграє вагому роль у сучасних міжнародних відносинах, оскільки, як зазначається у численних наукових дослідженнях, суттєво впливає на формування нових підходів до взаємодії глобальних акторів, зокрема на тлі посилення політичної, економічної та екологічної нестабільності світу загалом. Наразі кліматичні зміни значно трансформують усі сфери життєдіяльності глобального суспільства, що зумовлює потребу здійснення ефективної політики міжнародних акторів щодо глобальних змін клімату для узгодження дій і швидкого реагування на кліматичні виклики (Шевченко, 2017). Як наголошується у документах міжнародних інституцій, відповідальних за протидію глобальним змінам клімату, кліматична політика сприяє процесу адаптації та інтеграції екологічних стандартів у стратегії міжнародних акторів, створенню нових партнерств та досягненню цілей міжнародних кліматичних угод, зокрема Паризької угоди стосовно клімату, та спільному впровадженню інноваційних рішень щодо охорони навколишнього середовища.

Метою роботи є визначення та теоретичне обґрунтування концептуальних засад аналізу кліматичної політики провідних міжнародних акторів у контексті глобальних змін клімату. Дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язків між науковими підходами, комунікативними стратегіями та політичними рішеннями у сфері протидії глобальним кліматичним викликам.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми полягає у виявленні аспектів, що залишаються недостатньо дослідженими в сучасній науковій і прикладній дискусії з питань глобальних змін клімату. Попри значну кількість праць, присвячених аналізу кліматичної політики, бракує системного міждисциплінарного підходу, який би комплексно поєднував екологічний, соціальний, економічний і комунікативний виміри. Потребує уточнення роль комунікацій у формуванні глобального кліматичного порядку денного та впливі на поведінку урядів і суспільств.

Методи

Дослідження спирається на системний і міждисциплінарний підхід, що передбачає інтеграцію знань та інструментів із різних галузей – міжнародних відносин, політичної науки, екології, соціології, комунікативістики та права. Такий підхід дав змогу розглядати глобальні зміни клімату не лише як екологічний, а й як політичний та соціально-комунікативний феномен. Теоретико-

© Шевченко Олена, 2025

концептуальний аналіз і синтез застосовано для узагальнення та критичного осмислення існуючих наукових підходів, а також для виявлення їхніх сильних і слабких сторін у контексті формування міжнародної кліматичної політики. Компаративний аналіз теорій і концепцій, зокрема міжнародних відносин, глобалізації, сталого розвитку, екологічної модернізації та кліматичної справедливості, використано для зіставлення різних інтерпретацій природи кліматичних викликів і стратегій їхнього подолання. Аналіз і узагальнення наукових джерел охоплював роботи провідних зарубіжних і вітчизняних дослідників, а також актуальні емпіричні дані. Особливу увагу приділено контент-аналізу та аналізу документів міжнародних організацій і міжнародно-правових актів, зокрема Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Паризької угоди та звітів Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC). Контент-аналіз дозволив виявити ключові теми, наративи та дискурсивні стратегії у сфері кліматичної політики, а також оцінити їхній вплив на формування громадської думки та політичних рішень. Використання міждисциплінарних методів забезпечило можливість комплексного розгляду проблеми, поєднавши макрорівневий аналіз міжнародних процесів із мікрорівневим вивченням комунікативних стратегій та інструментів. Такий методологічний підхід дозволив не лише систематизувати наявні знання, а й запропонувати авторське бачення концептуальних засад дослідження кліматичної політики провідних міжнародних акторів.

Результати

Виклад основного матеріалу. Концептуальні підходи до дослідження кліматичної політики провідних міжнародних акторів у сучасних глобальних трансформаціях ґрунтуються: на теоріях міжнародних відносин, теоріях трансформаційних зрушень, теоріях глобалізації (політичної, економічної, культурної) та глобалізації комунікації, теоріях клімату та екологічної модернізації, а також на концепціях нового гуманізму, сталого розвитку, екологічної глобалізації, кліматичної справедливості. Уважається, що зміни клімату є глобальними за своєю природою, вони сприяють проникності цивілізаційних кордонів, посилюють ступінь взаємозалежності всіх міжнародних акторів у всіх сферах міжнародної взаємодії.

Слід підкреслити, що наукові розвідки представників провідних дослідницьких інститутів США, Європи, Китаю тощо, зокрема Е. Малон (Malone, 2002), Дж. Фрідмана (Friedman, 1990), Д. Едлі та В. Прайслера, Ж. Карбона і Н. Ріверса (Carbone, & Rivers, 2017), присвячені глобалізації, а також українських фахівців (О. Білоруса, С. Шергіна, А. Гальчинського, О. Коппель, О. Пархомчук та ін.), засвідчили, що "…в методології досліджень глобалізму і глобалізації поступово перемагає комплексний, системний підхід, який розглядає глобалізацію як в економічному, так і в геополітичному, соціальному, екологічному, інформаційному, соціокультурному контексті, а …зміни клімату визначаються як складові глобалізованого середовища і як наслідок глобалізації" (Білорус та ін., 2001). Окремі аспекти проблем міжнародних систем і глобального розвитку розглядаються у дослідженнях О. Коппель та О. Пархомчук, де зауважується, що "…мегатренди як найбільш кардинальні напрями розвитку людства передбачають виявлення масштабних глобальних закономірностей, які визначають осмислення глобальних процесів і проблем сучасності" (Коппель, & Пархомчук, 2022).

Щодо теорій політичної глобалізації та змін клімату, то у працях зарубіжних дослідників Д. Мейера, В. Каттона і В. Данлопа (США) зазначається, що саме глобальні політичні проблеми є "…універсальною причиною змін клімату" (Meyer, 1999), оскільки, на погляд науковців, "…у політичному вимірі глобальне та національне майже ототожнюється" (Catton, & Dunlap, 1978). Тобто наголошується, що існуюча політична система посилює глобалізацію загалом і водночас сприяє екологічному забрудненню, зростанню викидів парникових газів, особливо від промислового виробництва енергії та зміни землекористування. Виявами політичної глобалізації в аспекті глобальних змін клімату стало укладання міжнародних угод, кодифікованих у договорах і конвенціях, проте їхня реалізація на різних рівнях кліматичної політики міжнародних акторів з часу підписання документів недостатньо відповідає передбаченим у міжнародних актах домовленостям, зокрема йдеться про виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992) та Паризької угоди з питань клімату (2015). Відомий англійський дослідник проблеми глобальних змін навколишнього середовища М. Редкліфт пояснює такий підхід "кризою влади", оскільки "…виконання міжнародних угод залежить від політичних рішень окремих національних держав" (Redclift, 2000). На думку науковця, "…державі може бути складно ефективно протистояти глобальним екологічним викликам і водночас самостійно впроваджувати відповідну політику на локальному рівні" (Redclift, 2000).

За теорією економічної глобалізації та змін клімату інші проблеми навколишнього середовища, на думку американського глобаліста Дж. Сауріна, актуалізують питання про цінності транснаціональної системи виробництва та її особливості надавати перевагу вигодам "тут і зараз" над відкладеними, але більш невизначеними вигодами (Saurin, 1996). Фактично у дослідженнях фахівця підкреслюється, що капіталістична транснаціональна система економіки є глобальною, модернізація якої погіршує навколишнє середовище через необхідність використовувати "вільні" ресурси для накопичення капіталу. Натомість у працях відомого науковця з міжнародних відносин Е. Валлерстайна йдеться про те, що сутність взаємозв'язку глобальних змін клімату та економічної глобалізації полягає в тому, що "…екологічна економіка має два джерела фінансування – програми адаптації та пом'якшення наслідків глобальних кліматичних змін, що може спричинити, зокрема для промислових підприємств, різке зниження прибутків, а для відповідної діяльності урядів – призвести до значного підвищення податків" (Wallerstein, 1999).

У межах теорії культурної (наукової) глобалізації та глобалізації змін клімату наукові підходи до пояснення глобальних кліматичних змін є найбільш дискусійними, оскільки їхня різноманітність зумовлює зростання невизначеності стосовно причин глобальних кліматичних змін, способів подолання їх наслідків, а також адаптації до нових екологічних стандартів. Наприклад, уважаємо цілком слушними зауваження відомого німецького фахівця з політичної філософії У. Бека, автора концепцій "рефлексивної модернізації" і "суспільства ризику", який стверджує, що "…наука відіграє особливу роль у глобальних кліматичних змінах, оскільки пов'язана з проблемою трансформації екологічних процесів самою природою наукових знань та їх використанням" (Beck, 1992). Тобто зміни клімату глобалізують навколишнє середовище, пов'язуючи те, що відбувається в конкретних регіонах, зі всією кліматичною системою в політичному, економічному та культурному аспектах. У спільному дослідженні М. Портера (США) і К. ван дер Лінде (Швейцарія) справедливо

зазначається, що "…глобальна дискусія про навколишнє середовище і зміни клімату містить дві складові, а саме "глобалізацію" та "деглобалізацію". Фахівці вважають, що всі рішення, які ухвалюються на глобальному політичному, економічному та культурному рівнях, мають "…або сприяти глобалізації як найкращому способу захисту навколишнього середовища, або демонтувати глобальну економіку та дозволити міжнародним акторам контролювати власні ресурси на національному рівні" (Porter, & der Linde, 2015).

За теоріями глобалізації комунікації у наукових працях зарубіжних дослідників, зокрема Б. Ванг, С. Мозер, Н. Лумана, В. Ковелло, П. Словіка, Д. вон Вінтерфелда розглядається комунікативний вимір глобальних змін клімату, а кліматичні комунікації – як чинник кліматичної політики. Приміром, у розвідках Б. Ванг наголошується, що "…кліматичні комунікації, які супроводжують глобальні зміни клімату, пов'язані головним чином з інформацією про стан навколишнього середовища, глобальні ризики, вплив на здоров'я людства, наукове пояснення причин змін клімату та про політичну комунікацію" (Wang, 2018). Незалежна американська дослідниця С. Мозер, яка зосереджена в основному на питаннях адаптації до змін клімату та ефективній комунікації у зв'язку із глобальними трансформаціями навколишнього середовища, дотримується поглядів Б. Ванг, стверджуючи, що кліматичні комунікації є міждисциплінарними, оскільки "…частина кліматичної інформації та наукових припущень щодо змін клімату є предметом вивчення інших сфер" (Moser, 2010). Дослідниця виокремлює концепції комунікацій стосовно змін клімату і пропонує розглядати кліматичні комунікації або комунікації про стан навколишнього середовища (Environmental communication) як "…вид комунікаційної практики щодо пояснення проблем навколишнього середовища, спрямованої на зміну структури та дискурсивної системи соціальної комунікації", а також визначати комунікації про ризики (Risk communication) як "…інтерактивний процес обміну інформацією та думками між окремими особами, групами та установами, що містить природні або антропогенні небезпеки, такі як повені, лісові пожежі, спеки та посухи". Крім того, класифікувати комунікації про здоров'я (Health communication) як "…соціальну діяльність, яка використовує різні методи для сприяння та популяризації наукових і технологічних знань, пов'язаних із змінами фізичного і психічного здоров'я людини внаслідок кліматичних змін" (Moser, 2010).

Американські дослідники Н. Луман, В. Ковелло, П. Словік, Д. вон Вінтерфелд у контексті глобалізації визначають і наукову кліматичну комунікацію (Science climate communication) як "…комунікаційну діяльність, спрямовану на поширення наукових підходів та ідей щодо причин і способів подолання глобальних кліматичних викликів та для формування кліматично орієнтованої поведінки серед широкої громадськості через засоби масової інформації" (Luhmann, 1989), а політичну кліматичну комунікацію (Political climate communication) як "…процес функціонування органічної системи розповсюдження, прийняття, ідентифікації та інтернаціоналізації політичної інформації щодо глобальних кліматичних змін як усередині, так і між політичними спільнотами" (Covello et al., 1986).

Деякі дослідники, зокрема визначні американські та європейські фахівці із питань глобальної політики, міжнародних відносин і disaster diplomacy І. Кельман, Й. Курбалія, К. Сперанца, Д. Тейлор, відносять до комунікацій глобальних змін клімату комунікації катастроф (disaster communication), які пов'язані із "..глобальними, транснаціональними та локальними непередбачуваними ситуаціями і стихійними лихами, включаючи запобігання надзвичайним подіям, пом'якшення наслідків кліматичних катастроф та відновлення ресурсної життєдіяльності країн чи регіонів" (Kurbalija, 2022; Speranza, & Taylor, 2024; Kelman, 2020; Слободяник, 2019). Аналіз комунікацій у контексті глобалізації, здійснений китайськими дослідниками В. Чженом та ін., доводить, що складові кліматичних комунікацій, такі як комунікація про кліматичні ризики, катастрофи, наукова кліматична комунікація, екологічна комунікація, пов'язані з комунікацією про зміни клімату, характеризуються "…недостатньою представленістю в політико-інформаційному просторі, конкуренцією між когнітивними обмеженнями й технологічним прогресом, а також складністю і невизначеністю змін клімату" (Zheng et al., 2021), тобто комунікація щодо змін клімату, згідно з позицією китайських дослідників, убачається більш складною, ніж комунікація про стан навколишнього середовища чи екологічні кризи.

Важливою основою для аналізу кліматичної політики провідних міжнародних акторів становлять теорії клімату. На нашу думку, усебічне вивчення кліматичних змін, їхніх викликів і можливостей сприяє розробці ефективних політичних рішень і кліматичних стратегій. Найпоширенішою вважається теорія антропогенного глобального потепління (АГП, AGW – anthropogenic global warming), яка пояснює зміни клімату діяльністю людини. Водночас існують альтернативні теорії, які заперечують або ставлять під сумнів антропогенний характер цих змін, що зумовлює тривалі наукові й суспільні дискусії.

Приміром, згідно з антропогенною теорією змін клімату, викиди парникових газів унаслідок життєдіяльності глобального суспільства, головним чином вуглекислого газу (CO2), метану та закису азоту, викликають катастрофічне підвищення глобальної температури, що кваліфікується як посилений парниковий ефект. Прихильником зазначеної теорії вважається колишній віцепрезидент США А. Гор, який відстоював позицію антропогенного чинника глобальних змін клімату в роботі "Незручна правда. Глобальне потепління. Як зупинити планетарну катастрофу". У контексті міжнародних відносин А. Гор підкреслює, що глобальне потепління вважається проблемою, що потребує спільних зусиль усіх міжнародних акторів, та наголошує на необхідності міжнародного співробітництва для ефективного вирішення кліматичних проблем, оскільки "…зміни клімату не знають кордонів і впливають на всі країни без винятку" (Gore, 2006). Відповідно до його поглядів, міжнародна взаємодія має включати не тільки економічний розвиток, але й екологічну відповідальність, а міжнародні актори мають співпрацювати щодо впровадження зелених технологій, адаптації до змін клімату та зменшення наслідків глобального потепління.

Позицію про антропогенну причину глобальних кліматичних змін послідовно підтримує й Міжурядова група експертів з питань змін клімату (МГЗЕК) у доповідях на основі акумульованої наукової, технічної та соціально-економічної оцінки кліматичних ризиків. Зауважимо, що А. Гору спільно з МГЕЗК у 2007 р. було присуджено Нобелівську премію миру за роботу із захисту навколишнього середовища та дослідження з проблеми змін клімату. Згодом було оприлюднено VI звіт МГЕЗК (2021), в якому було проаналізовано поточні кліматичні зміни та майбутні ризики для людства

на найближче сторіччя (IPCC, 2021). Популяризація ідей АГП у другій половині XX ст. пов'язана з дослідженнями міжнародної природоохоронної організації GreenPeace (Legget, 1990), інших міжнародних організацій, а також чисельними моделюваннями клімату, найбільш відомим із яких уважається доповідь фахівців Масачусетського технологічного інституту "Межі зростання", в якій було підкреслено саме антропогенну причину парникового ефекту (Meadows et al., 1972).

Політичний аспект доповіді "Межі зростання" полягає в попередженні про можливі наслідки безконтрольного економічного зростання та споживання ресурсів для глобальної стабільності, тобто нескінченне зростання економіки в умовах обмежених природних ресурсів неможливе і може призвести до глобальних екологічних і соціальних катастроф. У дослідженні стверджується, що в умовах обмежених ресурсів планети, без зміни підходів до споживання та виробництва, людство може стикнутися із глобальними проблемами стосовно зниження якості навколишнього середовища та кліматичної конфліктогенності. Загалом, доповідь стосується необхідності змін парадигми розвитку, за якою інтереси збереження планети, стабільності та соціальної справедливості мають бути важливішими за невпинне економічне зростання, що призводить до виснаження ресурсів і порушення глобальної екологічної рівноваги.

Зауважимо, що упродовж останніх років довіра до теорії АГП різко впала, "…враховуючи нові дослідження, які вказують на природні причини сучасного потепління, а стабілізація (за деякими показниками, падіння) глобальних температур виявила певні недоліки теорії АГП" (Шевченко, 2023а). Численні петиції зарубіжних науковців, які незгодні з так званим "консенсусом" на користь АГП, містять вимоги до перегляду сучасних кліматичних моделей та підходів до інтерпретації кліматичних змін і заклики до відкритого обговорення і врахування різних поглядів щодо міжнародних кліматичних ініціативах і кліматичної політики. Зокрема, американський дослідник Д. Баст уважає, що "…парадигма АГП здобула чимало противників і тих, хто сумнівається в її достовірності, після Кіотської конференції 1997 р., на якій економічно розвиненим країнам фактично був пред'явлений ультиматум: "…або загальна катастрофа в майбутньому, або зниження промислових викидів зараз" (Bast, J., & Bast, D., 2010).

Відповідно в рамках наукового дослідження, крім теорії антропогенної причини глобальних кліматичних змін, доцільно буде згадати й гіпотезу про природні цикли клімату, згідно з якою кліматичні зміни відбуваються за природними циклами, які не пов'язані з людською діяльністю. Відповідно до цієї гіпотези, Земля проходить через тривалі періоди тепла і холоду, які є частиною природних процесів. На думку дослідників, ці природні цикли пояснюють, чому клімат може змінюватися без участі антропогенних чинників, але не пояснюють поточне глобальне потепління, яке спостерігається в останні десятиліття.

У науковому та експертному середовищі представлено погляди фахівців, які заперечують проблеми змін клімату економічними причинами або пояснюють їх як частину глобальної теорії змови. Прихильники економічного підходу обґрунтовують свою позицію прагненням захистити поточні інтереси, оскільки найбільш негативні наслідки кліматичних змін очікуються лише в майбутньому. Враховуючи часовий дисконт, компанії уникають упровадження кліматичних інновацій, адже це забезпечує короткострокову економічну вигоду. Економічна мотивація також пояснює, чому деякі корпорації свідомо ігнорують проблему кліматичних змін, намагаючись мінімізувати обізнаність громадськості. Приміром, Exxon, одна з найбільших нафтових корпорацій світу, у дослідженні кліматичних змін (1970–1980-ті рр.) вказувала на ризики зеленого переходу, що змусило компанію вирішувати дилеми: інформувати громадськість і змінювати бізнес-модель у напрямі альтернативної енергетики або зберегти високоприбуткову модель викопного палива. Вибір компанії на користь збереження вуглецевої моделі був зумовлений стабільною рентабельністю діяльності при мінімальних інвестиціях, оскільки реструктуризація потребувала б значних витрат на інноваційні технології.

Зазначимо, що наразі спостерігається значне зростання досліджень теорії змови стосовно змін клімату. Група американських дослідників під керівництвом С. Левандовські пропонують "…не ототожнювати прихильників теорій змови, які заперечують зміну клімату, і прихильників теорій змови, які вірять у зміни клімату" (Lewandowsky et al., 2016), оскільки відомо, що галузі промисловості (найбільші емітенти вуглекислого газу) справді фінансували ініціативи, спрямовані на формування сприятливої громадської думки як серед еліт, так і широкої громадськості, з метою неприйняття несприятливого для них законодавства. Водночас подібні дії виправдовуються нормами і правилами плюралістичного суспільства, коли корпорації лобіюють ухвалення вигідних для них законів.

Отже, зміни клімату, як доводять фахівці, уважаються проблемою, щодо якої, з одного боку, існує серйозний науковий консенсус, а з другого, – численні громадські дискусії. Тобто можна говорити про наявність двох протилежних підходів стосовно причин глобальних змін клімату: за першим підходом антропогенний чинник визначено основною причиною змін клімату, а за другим – чинники, на які не впливає діяльність людства (Шевченко, 2023а). Можна погодитися із позицією американських дослідників Д. Ущінскі та Д. Парента, які пропонують не відкидати теорії змов щодо клімату, доки не буде знайдено їхнє "…підтвердження позитивними доказами за певний проміжок часу" (Uscinski, & Parent, 2014). Зауважимо, що хоча розглянуті теорії стосуються аналізу причин змін клімату, сучасний науковий консенсус підтримує антропогенну теорію як основну причину поточного глобального потепління, що також має важливий політичний аспект: необхідність міжнародної взаємодії та ухвалення політичних рішень для забезпечення сталого розвитку (Шевченко, 2018а).

Концептуальний вимір політики глобальних змін клімату розглядається на рівні концепцій нового гуманізму, сталого розвитку, екологічної культури та кліматичної справедливості. На особливий інтерес заслуговує концепція нового гуманізму, викладена в роботі "Людські якості" А. Печчеї, видатного італійського дослідника глобальної проблематики та концепції сталого розвитку, філософа, першого президента Римського клубу, в якій розглядаються питання нового гуманізму як способу подолання глобальних викликів сучасності, у тому числі глобальних змін клімату. На думку автора, розв'язання проблем, які стоять перед людством, мають "…забезпечити в людині таку трансформацію, підняти її якості і можливості до рівня, адекватного її новій підвищеній відповідальності в цьому світі" (Рессеі, 1977). А. Печчеї, розглядаючи людський розвиток, трансформацію людських цінностей як

основні умови і засоби розв'язання глобальних проблем, підкреслює, що важливим у контексті глобальних змін клімату є формування принципово нової гуманістичної свідомості.

Значну увагу у своїх дослідженнях А. Печеї присвячував кліматичним комунікаціям, які визначав як необхідність підвищення обізнаності людства про негативний вплив індустріалізації на планету, закликаючи діяти відповідно до положень нового гуманізму з метою уникнення глобальної катастрофи. Ідеї А. Печчеї щодо підвищення обізнаності міжнародної спільноти про причини та наслідки глобальних кліматичних змін знайшли відображення у доповіді А. Кінга і Б. Шнайдера "Перша глобальна революція" (1991), в якій аналізувалася тогочасна глобальна ситуація, яка стосувалася "…першої глобальної революції, спричиненої геостратегічними, соціальними, технологічними, культурними та етичними чинниками" (King, & Schneider, 1993). Окрім проблем незбалансованого економічного зростання, взаємозалежності націй і демографічного вибуху, значна увага у дослідженні приділялася забрудненню довкілля та глобальному потеплінню. Як наголошувалося у доповіді, охорона навколишнього середовища стала одним із трьох ключових завдань, вирішення якого визнавалося необхідним для запобігання незворотним наслідкам забруднення довкілля (Шевченко, 2017в).

Ідеї нового гуманізму отримали подальший розвиток у працях сучасних експертів Римського клубу, зокрема Г. Гарінгтона, С. Отто-Шармера, Д. Гоша, Ш. Чакраборті, А. Цебаллоса, А. Адіби. Наприклад, Г. Гарінгтон наголошує на "…необхідності зміни суспільних пріоритетів від матеріального споживання до всеохоплюючого добробуту" (Herrington, 2022). Своєю чергою, С. Отто-Шармер акцентує на важливості "…зміни системи уявлень через обізнаність", пропонуючи створення навчально-інформаційної інфраструктури для трансформації мислення від "его-логіки" до "еко-логіки" у всіх сферах життя (Scharmer, 2022). Таким чином, наукові роботи А. Печеї та інших прихильників концепції "нового гуманізму", а також доповіді Римського клубу можуть розглядатися як складова кліматичної політики і кліматичних комунікацій, спрямованих на підвищення обізнаності міжнародної спільноти щодо глобальних кліматичних викликів і пошуку шляхів їх розв'язання (Ghosh et al., 2022).

Авторська концепція "кліматичного гуманізму" як інтерпретація ідеї нового гуманізму трактується як концепція, що поєднує політику протидії змінам клімату з цінностями соціальної справедливості, прав людини та міжнародної відповідальності. У міжнародно-політичному контексті ця концепція спрямована на забезпечення рівноправного розподілу зобов'язань між державами, враховуючи їхній внесок у глобальне потепління та економічні можливості для адаптації та пом'якшення наслідків змін клімату. До основних положень концепції "кліматичного гуманізму" відносимо: сталий розвиток, кліматичну дипломатію, кліматичну справедливість та міжнародні механізми підтримки вразливих регіонів і суспільств. При цьому формування кліматично-гуманістичної свідомості та кліматично-вмотивованої поведінки на рівні міжнародних акторів та спільнот визначено основними умовами для переходу до стійких екологічних моделей (Шевченко, 2023а).

Запропонована концепція нового гуманізму А. Печчеї була поглиблена у базових документах Програми розвитку ООН з навколишнього середовища (UNDP), в яких наголошувалося, що вихід із кризи, з якою людство стикнулось на початку XXI ст., можливий через упровадження концепції сталого розвитку. Ця концепція визначається як розвиток, який "…задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби" (UNDP, 2018). В її основі, як зазначають дослідники, є баланс між екологічними, соціальними та економічними аспектами за умов екологічних обмежень.

Водночас концепція сталого розвитку вважається дискусійною і виявляється в тому, що існують різні підходи, які пов'язують економічне зростання і сталий розвиток. Приміром, на думку європейських науковців Х. Аусабеля та М. Редкліфта, ці процеси "…можуть бути сумісними за умови впровадження міжнародних правил захисту видів та екосистем, що перебувають під загрозою зникнення" (Aussabel, 1991; Redclif, 2000). Натомість Х. Дейлі, С. Кобб, Т. Халстед і Д. Роуі стверджують, що положення концепції є несумісними, оскільки "…стале зростання – це оксюморон (поєднання непоєднуваного)" (Daly, 1992; Cobb et al., 1995), а В. Істерлі та Д. Галтунг зазначають, що "…їхня сумісність може залежати від того, як будуть визначатись такі змінні, як "багатство", "потреби майбутніх поколінь" і "економічна ефективність", і які пріоритети вийдуть на перше місце" (Easterly, 2001; Galtung, 1997). Водночас усі зазначені підходи об'єднуються аргументами, що неконтрольована глобалізація загострюватиме проблеми змін клімату, зумовлюватиме необхідність трансформації існуючої системи, перш за все в контексті екологічної модернізації, і визначатиме середовище (природу) не як зовнішнє щодо людських суспільств та їх систем виробництва/споживання, а як "нову екологічну парадигму", яка об'єднує спільноти та природні умови існування людства.

Одним із підходів у рамках концепції сталого розвитку стала ідея демодернізації, запропонована нідерландським дослідником Г. Спааргареном, яку визначено як "…прагнення до зеленого суспільства невеликих громад, які живуть у гармонії з природою" (Spaargaren, 2000). Іншою позицією сталого розвитку вважається "екологічна модернізація", прихильники якої пропонують перехід на нові екологічно-орієнтовані способи виробництва для мінімізації екологічної шкоди та збільшення прибутку. Ці ідеї, разом із такими механізмами, як торгівля викидами та податкові пільги для "зелених" галузей, стають важливими складовими сучасної кліматичної політики провідних міжнародних акторів.

У дослідженнях щодо політики глобальних змін клімату важливе місце займає концепція екологічної культури, яка визначає процеси та форми адаптації суспільства до навколишнього середовища. До становлення концепції екологічної культури долучилися зарубіжні теоретики глобального розвитку, зокрема, Д. Стюард, Ч. Франк і Д. Джоралмон, які вперше ввели це поняття, а також українські дослідники Ю. Пахомов, С. Кримський і Ю. Павленко, (Пахомов та ін., 2002), що висвітлювали питання регулювання екологічних відносин у ноосфері. Зокрема, Д. Стюард підкреслював, що природні умови об'єктивно впливають на взаємодію людини і природи, наголошуючи на необхідності поваги до природи та адаптації до її вимог (Steward, 1955). Х.-К. Танг запропонував ширше визначення екологічної культури як "…системи культурних цінностей, пов'язаних із усіма аспектами людської діяльності, включаючи матеріальні явища, духовність, природне і соціальне середовище" (Thang, 2011). Л. Хед і

М. Саттон досліджували екологічну культуру через створення людиною культурних і соціальних цінностей, які виявляються у ставленні до природи та практичної діяльності людства (Head, 2010; Sutton, & Anderson, 2013). У контексті кліматичної політики екологічна культура виступає як спосіб мислення, ставлення та поведінки щодо природного середовища, а також як рушійна сила сталого розвитку.

Політичний контекст концепції екологічної культури, як підкреслюється у численних дослідженнях, полягає у формуванні суспільних і державних стратегій з питань сталого розвитку, збереженні довкілля та протидії змінам клімату. Тобто екологічна культура впливає на кліматичну політику й політичну відповідальність інституцій державного управління, сприяє розробці кліматичного законодавства, упровадженню стандартів "зеленої" економіки, виконанню міжнародних кліматичних угод, а також на розвиток екологічного активізму та кліматично-вмотивовану поведінку громадськості. Таким чином, концепція екологічної культури має освітній і моральний виміри, визначає розподіл політичної влади, міжнародну взаємодію та механізми глобального кліматичного управління тощо.

Науковці Д. Хонг і Н. Хонг, аналізуючи екологічну культуру в контексті концепції сталого розвитку, акцентують увагу на формуванні політичної свідомості та механізмах екологічного управління і підкреслюють, що підвищення рівня екологічної культури є "…ключовим чинником, який визначає здатність суспільства розвивати екологічно орієнтовану політику та впроваджувати ефективні природоохоронні стратегії" (Houng, D., & Houng, T., 2018). На думку дослідників, екологічна культура сприяє політичній підтримці заходів із захисту довкілля, реалізації екологічного законодавства та міжнародних кліматичних ініціатив. Концепція також визначає готовність громадян до участі в природоохоронній діяльності, що впливає на політичні рішення через демократичні процеси, громадські рухи та діяльність екологічно орієнтованих політичних партій.

У сучасному науковому дискурсі також обговорюється концепція кліматичної справедливості, яка пояснює необхідність справедливого та рівноправного внеску щодо подолання глобальних кліматичних проблем і пропонує рішення, спрямовані на усунення основних причин змін клімату, одночасно вирішуючи широкий спектр соціальних, расових та екологічних "несправедливостей". Дослідження центру кліматичної справедливості Каліфорнійського університету визначили основні положення концепції кліматичної справедливості, зокрема справедливий перехід, тобто перехід економік, заснованих на викопному паливі, до систем, заснованих на відновлюваних джерелах енергії, що включає технологічні зміни, створення нових робочих місць та політичні й економічні трансформації. До концепції кліматичної справедливості було також віднесено соціальну і расову справедливість, тобто визнання й подолання непропорційності впливу змін клімату на спільноти з низьким рівнем доходу; підтримку корінних громад, життєдіяльність та ідентичність яких пов'язана із навколишніми екосистемами. Стійкість і адаптація громад, згідно з концепцію кліматичної справедливості, визначається як зменшення диспропорції, коли місцеві громади, які здійснюють найменший вплив на клімат планети, стикаються з найважчими наслідками змін клімату, і здатність таких громад адаптуватися до кліматичних змін (Center for Climate Justice, 2022). Водночас у численних працях відомої української дослідниці Є. Тихомирової наголошується на "…контроверсійному тлумаченні кліматичної справедливості" (Тихомирова, 2022а), що на її думку полягає у протиставленні вирішення глобальних змін клімату шляхом зниження існуючої несправедливості у розподілі природних ресурсів між розвиненими й маргіналізованими громадами, тобто дотримання принципів розподільної та процедурної справедливості.

Натомість кліматична справедливість у деяких працях розглядається з погляду необхідності стримування змін клімату в певних межах, як зазначається у Паризькій угоді. У такому випадку, підкреслюється у дослідженнях, вплив змін клімату на природні екосистеми буде суттєвішим, що виключатиме можливість справедливості для наступних поколінь. Зауважимо, що у міжнародно-політичному контексті несправедливість між поколіннями стосується ухвалення рішень, які можуть мати негативні довгострокові наслідки через короткострокові політичні чи економічні вигоди, оскільки розвинені країни історично сприяли глобальному потеплінню, а його наслідки найбільше вплинуть на країни, що розвиваються, і майбутні покоління у цих регіонах. Загалом, у міжнародному та політичному контексті інтергенераційна несправедливість указує на необхідність стратегічного мислення та відповідального глобального управління для уникнення потенційних кризових викликів через сучасну політику стосовно глобальних змін клімату. Таким чином, концепція кліматичної справедливості, на наш погляд, розуміється ширше, ніж питання природоохоронного характеру, і включає міжнародну, політичну, економічну, соціальну та комунікативну взаємодію міжнародних акторів і потребує системної трансформації.

Водночас зауважимо, що сукупність різних теорій, концепцій і міждисциплінарності щодо причин глобальних змін клімату свідчить про наявність невизначеності, яка має бути врахована при розробці кліматичної політики. Це підтверджує дослідження європейських науковців Б. Тайбі, Дж. Кваккела та С. Керміш, які наголошують, що "…такі ризики, як кліматичні, неможливо розрахувати як функцію ймовірності та ефекту, оскільки вони вважаються системними ризиками, що включають невизначеність і двозначність" (Taebi et al., 2020), коли немає однієї однозначної правильної чи неправильної відповіді щодо глобальних кліматичних змін. Дві основні стратегії подолання глобальних кліматичних змін – адаптація та пом'якшення наслідків, як уважають американські дослідники Е. Познер і Д. Вейсбах, "…створюють велику кількість епістемічних невизначеностей, які охоплюють дискурс про те, як ураховувати різні інтереси світових спільнот у майбутньому при реалізації кліматичної політики" (Posner, & Weisbach, 2010). Отже, на нашу думку, фактор невизначеності при вирішенні глобальних змін клімату має враховуватись при ухваленні політичних рішень стосовно кліматичних ризиків та подальших кліматичних стратегій (Шевченко, 2018б).

Дискусія і висновки

Таким чином, глобальна проблема кліматичних змін має міждисциплінарний характер і містить такі складові: "…політичну як врахування інтересів усіх акторів міжнародних відносин; економічну як необхідність вироблення відповідних стратегій, що стимулюють скорочення викидів парникових газів; та геофізичну як дискусії про причини кліматичних змін і прогнозування їхнього характеру в майбутньому" (Тихомирова, 2018а). Концептуальні підходи до політики глобальних змін клімату визначаються теоріями багатовимірності та ди-

намічності сучасної глобалізації, що передбачає здійснення аналізу взаємовпливів основних стратегій розвитку цього комплексного процесу на глобальному, регіональному і національному рівнях. Такий вимір зумовлює цілісний підхід до аналізу кліматичної політики провідних міжнародних акторів, дає можливість з'ясувати взаємозв'язки і на цій основі зробити відповідні узагальнення та висновки щодо еволюції кліматичної політики на всіх рівнях міжнародної взаємодії. Аналіз наукових теорій міжнародних відносин, теорій глобалізації (політичної, економічної, культурної), теорій трансформаційних зрушень, теорій клімату та екологічної модернізації тощо уможливив виокремлення таких основних напрямів досліджень, як формування і реалізація стратегій кліматичної політики на рівні міжнародних інституцій, особливостей кліматичної політики провідних міжнародних акторів, ураховуючи структуру, ключові чинники, механізми та інструменти забезпечення національних інтересів у міжнародних відносинах. У контексті дослідження політики міжнародних акторів щодо глобальних змін клімату було розглянуто концепції нового гуманізму, сталого розвитку, екологічної глобалізації, кліматичної справедливості щодо: переосмислення цінностей і посилення відповідальності за кліматичні рішення; необхідності балансування економічного зростання, соціальної рівності та екологічної стабільності; вироблення спільних рішень і глобального управління стосовно екологічних ризиків; важливості захисту найвразливіших спільнот в умовах нерівномірного впливу наслідків змін клімату. Авторська концепція "кліматичного гуманізму" може бути визначена як інтерпретація ідеї "нового гуманізму", тобто відповідальності людства за збереження довкілля та формування нової гуманістичної кліматичної свідомості.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Білорус, О., Гузенко І., & Мацейко Ю. (2001). *Глобалізація і безпека розвитку*. КНЕУ.

Коппель, О., & Пархомчук, О. (2022). Мегатренди глобального розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 56 (22), 10–15.

Пахомов, Ю., Кримський, С., Павленко, Ю., Сіденко, С., & Шморгун А. (2002). *Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені*. НАНУ.

Слободяник, О. (2019). Сучасний інструментарій зовнішньополітичних комунікацій у міжнародних відносинах. *Гілея*: *науковий вісник: "Політичні науки"*,143(3), 68–73.

Тихомирова, Є. (2018). Міжнародно-правове та організаційне оформлення архітектури кліматичних змін. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2(4). https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/download/66/60/

Тихомирова, Є. (2022). Концепт кліматичної дипломатії у сучасному науковому дискурсі. *Innovation in der modernen Wissenschaft: Wirtschaft, Management, Tourismus, Jurisprudenz, Pädagogik, Philologie*. 49–69

Шевченко, О. (2017). Чинники актуалізації глобальної зміни клімату. *Історико-політичні проблеми сучасного світу,* 35(3)6, 269–282.

Шевченко, О. (2018а). Наукова думка про дослідження глобальних проблем людства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 134, 27–40,https://doi.org/10.17721/apmv.2018.134.0.27-40

Шевченко, О. (2018б). Сучасні шляхи врегулювання глобальної зміни клімату. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини,* 47–48, 70–77.

Шевченко, О. (2023). Комунікації глобальних змін клімату: концептуальний вимір. *Міжнародні та політичні дослідження*, 36, 224–231.

Ausabel, J. (1991). Does climate still matter? *Nature,* 350, 649–652. https://doi.org/10.1038/350649a0

Bast, J., & Bast, D. (Eds.). (2010). *Climate change reconsidered. The report of the Nongovernmental International Panel on Climate Change*. The Heartland Institute. https://www.heartland.org/publications-resources/publications/climate-change-reconsidered-2010

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage. http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSocietyTowardsAnewModernity1992Beck.pdf

Carbone, H., & Rivers, J. (2017). The impacts of unilateral climate policy on competitiveness: evidence from computable general equilibrium models. *Review of Environmental Economics and Policy,* 11(1), 24–42.

Catton, W., & Dunlap, R. (1978). Environmental sociology: a new paradigm. *The American Sociologist,* 13(1), 41–49.

Cobb, C., Halstead, T., & Rowe, J. (1995). *The Genuine ProgressIndicator: Summary of Data and Methodology. Redefining Progress.*

Covello, V., Slovic P., & Von Winterfeldt, D. (1986). Risk communication: A review of the literature. *Risk Abstracts*, 3, 171–182.

Daly, H. (1992). *Steady-State Economics*. Earthscan.

Easterly, W. (2001). *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*. MIT Press.

Friedman, J. (1990). Being in the world: Globalization and localization in Global Culture: *Nationalism, Globalization and Modernity*. Sage.

Galtung, J. (1997). On the social costs of modernization: socialdisintegration, atomie/anomie and social developmen. *International Institute of Social Studies*, 27(2), 379–413

Ghosh, J., Chakraborty, S., Sucar, A., Ceballos, D., Ibnat, A., & Adiba J. (2022). *A just transition: how can we fairly assign climate responsibility?* https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/07/Earth4All_Deep_Dive_Ghosh.pdf

Gore, A. (2006). *An Inconvenient Truth, The Planetary Emergency of Global Warming and What We Can Do About It.* Rodale Books.

Head, L. (2010). Cultural Ecology: Adaptation – Retrofitting a Concept? *Progress in Human Geography,* 34(2), 234–242.

Herrington, G. (2022). *The Limits to Growth model: still prescient 50 years later*. https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/05/Earth4All_Deep_Dive_Herrington.pdf

Huong, D, & Huong, T. (2018). Ecological Culture and Educational Issue of Ecological Culture – Motivation for the Human Development. *American Journal of Educational Research*, 6(6), 694–702. DOI: 10.12691/education-6-6-17. https://pubs.sciepub.com/education/6/6/17/index.html

IPCC. (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

Kelman, I. (2020). *Disaster Diplomacy After 20 Years.* Psychology Today. https://www.psychologytoday.com/gb/blog/disaster-choice/202010/disaster-diplomacy-after-20-years

King, A., & Schneider, B. (1993). *The First Global Revolution* (Club of Rome). Pantheon Books.

Kurbalija, J. (2022). *Valencia flooding: Why did one of the leading smart cities fail on basic safety?* https://www.diplomacy.edu/topics/disaster-diplomacy/

Leggett, J. (1990). *Global warming: the Greenpeace report.* Geen Peace.

Lewandowsky, S., Cook, J., & Lloyd, E. (2016). The "Alice in Wonderland" mechanics of the rejection of (climate) science: Simulating coherence by conspiracism. *Synthese*, 195, 175–196.

Luhmann, N. (1989). *Ecological Communication*. University of Chicago Press.

Malone, E. (2002). Hot Topics: Globalization and Climate Change. *Social Thought and Research*, 25(1–2), 143–173.

Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens, W. (1972). *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Universe Books.

Meyer, J. (1999). *The changing cultural content of the nation-state: a world society perspective*. Cornell University Press.

Moser, S. (2010). Communicating climate change: History, challenges, process and future directions. *WIREs Climate Change*, 1(1), 31–53. https://doi.org/10.1002/wcc.11

Peccei, A. (1977). *The Human Quality*. Pergamon Press.

Porter, M., & Van der Linde, C. (2015). Toward a new conception of the environment competitiveness relationship. *Journal of economic perspectives*, 9(4), 97–118.

Posner, E., & Weisbach, D. (2010). *Climate change justice.* Princeton University Press.

Redclift, M. (2000). *Environmental social theory for a globalizingworld economy. Environment and Global Modernity*. Sage.

Saurin, J. (1996). *International relations, social ecology and the globalization of environmental change. The Environment and International Relations, Global Environmental Change Series*. Routledge.

Scharmer, C. (2022). *Transforming our economies from ego to eco*. https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/10/Earth4All_Deep_Dive_Scharmer.pdf

Spaargaren, G. (2000). Ecological modernization theory and thechanging discourse on environment and modernity. *Environmentand Global Modernity,* 41–73.

Speranza, C., & Taylor, D. (2024). *The Rise of the Disaster Diplomat: A New Era for Domestic Crisis Leadership*. https://www.chds.us/c/emergency-management-disasters/

Steward, J. (1955). *Theory of Culture Change: The Methodology ò Multilinear Evolution*. University of Illinois Press.

Sutton, M., & Anderson, E. (2013). *Introduction to Cultural Ecology.* DOI:10.4324/9781003135456.

Taebi, B., Kwakkel, J. H., & Kermisch, C. (2020). Governing climate risks in the face of normative uncertainties. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 11(4), e666. https://doi.org/10.1002/wcc.666

Thang, H. (2011). River, sea ecological culture and tourism in Cuu Long River Delta. *Journal of Social Sciences*, 9, 42. DOI: 10.12691/education-6-6-17.

UNDP. (2018). *Sustainable development goals*. https://www.undp.org/sustainable-development-goals

Uscinski, J., & Parent, J. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford University Press.

Wallerstein, I. (1999). Ecology and the capitalist costs of production: no exit. *Ecology and the World-System*, Praeger, 3–12. https://doi.org/10.5040/9798216188254.ch-001

Wang, B. (2021). *China's Transition on Climate Change Communication and Governance: From Zero to Hero*. Springer.

What is Climate Justice? (2022). *Center for Climate Justice.* https://centerclimatejustice.universityofcalifornia.edu/what-is-climate-justice/#just-transition

Zheng, B., Qin, Z., & Zheng, Q. (2021). Strategic orientation and action strategy of climate communication in China under the background of ecological civilization construction and green development concept. *News Writing*, 6, 45–51.

References

Ausabel, J. (1991). Does climate still matter? *Nature,* 350, 649–652. https://doi.org/10.1038/350649a0

Bast, J., & Bast, D. (Eds.). (2010). *Climate change reconsidered. The report of the Nongovernmental International Panel on Climate Change*. The Heartland Institute. https://www.heartland.org/publications-resources/publications/climate-change-reconsidered-2010

Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity. Sage*. https://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSocietyTowardsAnewModernity1992Beck.pdf

Bilorus, O. et al. (2001). *Globalization and Development Security*: KNEU [in Ukrainian].

Carbone, H., & Rivers J. (2017). The impacts of unilateral climate policy on competitiveness: evidence from computable general equilibrium models. *Review of Environmental Economics and Policy* 11 (1), 24–42.

Catton, W., & Dunlap R. (1978). Environmental sociology: a new paradigm. *The American Sociologist.* 13(1), 41–49.

Cobb, C., Halstead, T., & Rowe, J. (1995). *The Genuine ProgressIndicator: Summary of Data and Methodology*. Redefining Progress.

Covello, V., Slovic P., & Von Winterfeldt, D. (1986). Risk communication: A review of the literature. *Risk Abstracts*. 3, 171–182.

Daly, H. (1992). *Steady-State Economics*. Earthscan.

Easterly, W. (2001). *The Elusive Quest for Growth: Economists'Adventures and Misadventures in the Tropics*. MIT Press.

Friedman, J. (1990). *Being in the world: Globalization and localization in Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. Sage

Galtung, J. (1997). On the social costs of modernization: socialdisintegration, atomie/anomie and social development *International Institute of Social Studies*, 27(2), 379–413.

Ghosh, J., Chakraborty, S., Sucar, A., Ceballos, D., Ibnat, A., & Adiba J. (2022). *A just transition: how can we fairly assign climate responsibility?* https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/07/Earth4All_Deep_Dive_Ghosh.pdf

Gore, A. (2006). *An Inconvenient Truth, The Planetary Emergency of Global Warming and What We Can Do About It*. Rodale Books.

Head, L. (2010). Cultural Ecology: Adaptation – Retrofitting a Concept? *Progress in Human Geography* 34(2), 234-242.

Herrington, G. (2022). *The Limits to Growth model: still prescient 50 years later*. https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/05/Earth4All_Deep_Dive_Herrington.pdf

Huong, D, & Huong, T. (2018). Ecological Culture and Educational Issue of Ecological Culture – Motivation for the Human Development. *American Journal of Educational Research*, 6(6), 694–702. DOI: 10.12691/education-6-6-17 http://pubs.sciepub.com/education/6/6/17/index.html

IPCC. (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

Kelman, I. (2020). *Disaster Diplomacy After 20 Years.* Psychology Today. https://www.psychologytoday.com/gb/blog/disaster-choice/202010/disaster-diplomacy-after-20-years

King, A., & Schneider, B. (1993). *The First Global Revolution* (Club of Rome). Pantheon Books.

Koppel, O., & Parkhomchuk, O. (2022). Megatrends of Global Development. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 56(22), 10–15 (in Ukrainian).

Kurbalija, J. (2022). *Valencia flooding: Why did one of the leading smart cities fail on basic safety?* https://www.diplomacy.edu/topics/disaster-diplomacy/

Leggett, J. (1990). *Global warming: the Greenpeace report*. GeenPeace.

Lewandowsky, S., Cook, J., & Lloyd, E. (2016). The "Alice in Wonderland" mechanics of the rejection of (climate) science: Simulating coherence by conspiracism. *Synthese*, 195, 175–196.

Luhmann, N. (1989). *Ecological Communication*. University of Chicago Press.

Malone, E. (2002). Hot Topics: Globalization and Climate Change. *Social Thought and Research*, 25(1–2), 143–173.

Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens W (1972). *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind.* Universe Books.

Meyer, J. (1999). *The changing cultural content of the nation-state: a world society perspective*. Cornell University Press.

Moser, S. (2010). Communicating climate change: History, challenges, process and future directions. *WIREs Climate Change*, 1(1), 31–53. https://doi.org/10.1002/wcc.11

Pakhomov, Yu., Krymsky, S., Pavlenko, Yu., Sidenko, S., & Shmorhun, A. (2002). *Civilizational Models of Modernity and Their Historical Roots.* NASU [in Ukrainian].

Peccei, A. (1977). *The Human Quality*. Pergamon Press.

Porter, M., & Van der Linde, C. (2015). Toward a new conception of the environment competitiveness relationship. *Journal of economic perspectives*, 9(4), 97–118.

Posner, E., & Weisbach, D. (2010). *Climate change justice*. Princeton University Press.

Redclift, M. (2000). *Environmental social theory for a globalizingworld economy. Environment and Global Modernity*. Sage.

Saurin, J. (1996). *International relations, social ecology and the globalization of environmental change. The Environment and International Relations, Global Environmental Change Series*. Routledge.

Scharmer, C. (2022). *Transforming our economies from ego to eco*. https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/10/Earth4All_Deep_Dive_Scharmer.pdf

Shevchenko, O. (2017). Factors of actualization of global climate change. *Historical and political problems of the modern world: Collection of scientific articles.* 35–36, 269–282 [in Ukrainian].

Shevchenko, O. (2018a). Scientific opinion on the study of global problems of humanity. *Current problems of international relations*, 134, 27–40. https://doi.org/10.17721/apmv.2018.134.0.27-40 [In Ukrainian]

Shevchenko, O. (2018b). Modern ways of regulating global climate change. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: International Relations*, 47–48, 70–77 [in Ukrainian].

Shevchenko, O. (2023). Communications of global climate change: a conceptual dimension. *International and political studies*, 36, 224–231 [in Ukrainian].

Slobodyanyk, O. (2019). Modern Tools of Foreign Policy Communications in International Relations. *Gileya*: *Scientific Bulletin: "Political Sciences*", 143(3), 68–73 [in Ukrainian].

Spaargaren, G. (2000). Ecological modernization theory and thechanging discourse on environment and modernity. *Environmentand Global Modernity*, 41–73.

Speranza, C., & Taylor, D. (2024). *The Rise of the Disaster Diplomat: A New Era for Domestic Crisis Leadership*. https://www.chds.us/c/emergency-management-disasters/

Steward, J. (1955). *Theory of Culture Change: The Methodology ò Multilinear Evolution*. University of Illinois Press.

Sutton, M., & Anderson, E. (2013). *Introduction to Cultural Ecology.* DOI:10.4324/9781003135456.

Taebi, B., Kwakkel, J. H., & Kermisch, C. (2020). Governing climate risks in the face of normative uncertainties. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 11(4), e666. https://doi.org/10.1002/wcc.666

Thang, H. (2011). River, sea ecological culture and tourism in Cuu Long River Delta. *Journal of Social Sciences*, 9, 42. DOI: 10.12691/education-6-6-17

Tykhomirova, Y. (2018). International legal and organizational design of the architecture of climate change. *International relations, public communications and regional studies*, 2(4). https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/download/66/60/ [In Ukrainian].

Tykhomirova, Y. (2022a). The concept of climate diplomacy in modern scientific discourse. *Innovation in modern science: economics, management, tourism, jurisprudence, education, philosophy*, 49–69 [in Ukrainian].

UNDP. (2018). *Sustainable development goals*. https://www.undp.org/sustainable-development-goals

Uscinski, J., & Parent, J. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford University Press.

Wallerstein, I. (1999). Ecology and the capitalist costs of production: no exit. *Ecology and the World-System*, Praeger, 3–12. https://doi.org/10.5040/9798216188254.ch-001

Wang, B. (2021). *China's Transition on Climate Change Communication and Governance: From Zero to Hero*. Springer.

What is Climate Justice? (2022). *Center for Climate Justice.* https://centerclimatejustice.universityofcalifornia.edu/what-is-climate-justice/#just-transition

Zheng, B., Qin, Z., & Zheng, Q. (2021). Strategic orientation and action strategy of climate communication in China under the background of ecological civilization construction and green development concept. *News Writing*, 6, 45–51 [in Chinese].

Отримано редакцією журналу / Received: 12.09.25
Прорецензовано / Revised: 20.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Olena SHEVCHENKO, DSc (Polit.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3119-9193
e-mail: Shevchenko_olena@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF GLOBAL CLIMATE CHANGE

Background. *The article examines scientific approaches to the study of global climate change and policies to counter it, based on theories of international relations, globalization, ecological modernization, sustainable development and climate justice. The communicative dimension of climate policy (ecological, risk, scientific, political and disaster communications) and their role in shaping the climate-motivated behavior of international actors are shown. The spectrum of scientific discussions on the causes of climate change is outlined – from anthropogenic warming to natural cycles - and the associated epistemic uncertainties for mitigation and adaptation strategies. The author's concept of "climate humanism" is proposed, which combines countering climate change with the values of human rights, social justice and international responsibility. A theoretical and methodological basis for analyzing the climate policy of leading international actors in the context of modern global transformations is formulated.*

Methods. *The study is based on a systemic and interdisciplinary approach, combining theoretical and conceptual analysis and synthesis of scientific approaches with a comparative analysis of theories and concepts, in particular international relations, globalization, sustainable development, ecological modernization and climate justice. In the process of work, an analysis and generalization of scientific sources and empirical developments were carried out, as well as content analysis and analysis of documents of international organizations and international legal acts, in particular the UN Framework Convention on Climate Change, the Paris Agreement and reports of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).*

Results. *The study systematized existing theoretical approaches to explaining the phenomenon of global climate change and analyzed their relationship with political and institutional mechanisms for responding to them. It was found that communication tools – from scientific and political messages to crisis and risk communications – play a key role in shaping public support for climate solutions. Particular attention is paid to the conflicting interpretations of the causes of climate change, ranging from anthropogenic to natural cycles, and the impact of these interpretations on international negotiation processes. It is found that uncertainty in scientific assessments can increase political polarization and complicate the development of unified mitigation and adaptation strategies. The potential of an interdisciplinary approach to reconcile environmental, social, and economic interests in global climate policy is analyzed. Conceptual guidelines are proposed that can ensure the integration of the principles of climate justice and human rights into the practice of leading international actors.*

Conclusions. *Conceptual approaches to the study of global climate change policy are based on modern theories of international relations, theories of globalization, the concept of new humanism, and sustainable development. From the author's point of view, the causes of global climate change are both anthropogenic and natural in nature, and climate change affects all spheres of human life - political, security, economic, environmental and social. The author's concept of "climate humanism" as an interpretation of the idea of "new humanism" is interpreted as a concept that combines the policy of combating climate change with the values of social justice, human rights and international responsibility. The concept is based on the idea of responsibility for preserving the environment for future generations, the need to harmonize the interests of man and nature, the importance of the simultaneous implementation of environmentally friendly technologies, the transformation of public consciousness and behavior.*

Keywords: *global climate change, climate policy, climate justice, climate humanism.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

UDC 336.741.2:339.7
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/21-32
JEL: E42, F33, G15, O33, G21

Serhii TSYHANOV, DSc (Econ.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9032-7829
e-mail: S_Tsyganov@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrii BUZ, PhD Student, Assist.
ORCID ID: 0000-0003-0074-0693
e-mail: andrii_buz@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DIGITAL RECONSTITUTION OF MONETARY ONTOLOGY: INSTITUTIONAL PRECONDITIONS FOR CURRENCY INTERNATIONALISATION IN THE AGE OF TOKENISED VALUE

Background. ***The emergence of central bank digital currencies (CBDCs) and cryptocurrencies – forms of money instantiated as code – has catalysed a foundational reappraisal of monetary ontology. Classical theory draws a distinction between the ontic status of money (what money is) and its ontological conditions (how it becomes socially recognised as such). Tokenisation disrupts this distinction by embedding monetary functions within programmable digital architectures. This study interrogates how the advent of tokenised value and programmable money compels a reassessment of monetary being, with particular attention to their implications for currency internationalisation.***

Methods. ***The study employs a qualitative mixed-method design combining theoretical modelling and comparative case analysis. A conceptual framework – the functional continuum of moneyness – is developed using a three-dimensional metric based on the classical functions of money. Documentary analysis of monetary theory and international practice supports the framework, while comparative case vignettes (e.g., e-CNY, Onyx, e-Naira) illustrate institutional variation.***

Results. ***Findings reveal that tokenisation collapses the traditional dichotomy between monetary sign and payment infrastructure, rendering transference a built-in function of digital money. Smart contracts and protocol-layer enforcement facilitate autonomous execution of monetary rules – an emergent phenomenon described here as programmable sovereignty. The study presents a typology of ledger architectures – ranging from permissionless public blockchains to account-based state systems – each exhibiting distinct implications for trust, composability, and cross-border reach. Institutional preconditions for international circulation are analysed across legal, governance, interoperability, and privacy dimensions. Crucially, the research formulates a hypothesis: a cryptocurrency that functionally matches or exceeds the "moneyness" of the weakest recognised fiat currency may be deemed money in the global domain, regardless of state endorsement.***

Conclusions. ***Digitisation reconstitutes money as a programmable institutional object, expanding the ontological spectrum of what may qualify as currency. However, the potential for international scale depends on whether digital tokens meet key institutional thresholds: legal recognition or toleration abroad, credible governance, technological interoperability, and alignment between privacy protections and regulatory compliance. The framework developed herein offers a theoretical basis and testable propositions for evaluating the internationalisation trajectories of digital monies, including their capacity either to circumvent or to become embedded within existing global monetary hierarchies.***

Keywords: ***monetary ontology; tokenised value; currency internationalisation; international macroeconomics; cryptocurrencies; digital finance; central bank digital currency; programmable money; international monetary and financial system; international financial architecture; financial stability; economic integration; macroeconomic policy.***

Background

The accelerating digitalisation of money, particularly through tokenisation technologies, has foregrounded an ontological reconfiguration of monetary forms within the international monetary and financial system (IMFS). As financial infrastructures increasingly encode value into programmable tokens, long-standing conceptual binaries between money as a legal construct and as a market medium are rendered inadequate. This technological upheaval not only disrupts institutional routines but also demands a rethinking of what money is, how it emerges, and under what institutional conditions it can transcend domestic confines to assume international functions. The proliferation of central bank digital currencies (CBDCs), decentralised cryptocurrencies, and hybrid synthetic constructs – ranging from stablecoins to consortium-issued tokens – has underscored a fundamental epistemic gap in the literature: namely, the absence of a unified framework to assess the ontological legitimacy of emergent digital forms of money. In particular, the binary approach that treats state-issued fiat as the only legitimate monetary form fails to account for the consensual, networked, and functional characteristics of digitally native instruments. At the same time, the scope of currency internationalisation remains normatively tethered to traditional metrics – such as foreign exchange turnover, invoicing share, and reserve composition – that are agnostic to the ontic transformations digitalisation introduces.

Against this backdrop, ***the aim of this article*** is twofold. First, to map the ontological transformation of money as it is re-inscribed into digital code and governed by increasingly autonomous institutional architectures. Second, to theorise the institutional preconditions that allow digital monetary instruments to cross the threshold from domestic to international use, based on a criteria-based approach that accounts for technological, legal, and governance-specific determinants.

Literature overview. The ontological foundations of money have long been debated across economic, legal, and philosophical traditions. Classical commodity theories posit intrinsic value as the basis of money's legitimacy, while chartalist and institutionalist schools emphasise state authority and legal tender status (Knapp, 1924; Ingham, 2004; Desan, 2014). More recent approaches – particularly within social ontology – shift the focus from money's material substrate to its performative enactment through collective intentionality and institutional structures (Searle, 1995; Larue, 2024). Digitalisation has reinvigorated these

© Tsyhanov Serhii, Buz Andrii, 2025

debates by introducing forms of money that neither derive value from state decree nor from intrinsic materiality, but rather from code-based consensus mechanisms. Distributed ledger technologies (DLT) instantiate what Ikpeazu (2023) describes as a "programmable ontology of money", where institutional facts are embedded within technical protocols. Halaburda, Haeringer, and Sarvary (2022) argue that tokenisation represents a new mode of financial representation, collapsing the traditional dichotomy between monetary sign and payment rail. Nicolini and Intini (2024) further highlight that cryptocurrencies challenge the idea of monetary sovereignty by externalising monetary governance to algorithmic rule systems.

On the question of international use, Cohen (1998; 2018) delineates the functions of an international currency – unit of account, medium of exchange, and store of value across borders – as contingent on state power, market depth, and financial infrastructure. However, this framework remains grounded in fiat paradigms and does not accommodate the ontology of digital tokens. Rey (2015) and Eichengreen and Viswanath-Natraj (2022) note that international monetary power is increasingly tied to technological infrastructures and platform-based network effects, suggesting that currency internationalisation in the digital age may require different analytical tools. Current CBDC research (Bindseil et al., 2021; Bank for International Settlements et al., 2021; Lloyd, 2023) has explored legal and infrastructural implications, yet few studies propose ontological criteria for recognising digital tokens as international money. Aneja and Dygas (2024) identify token interoperability, governance structures, and data jurisdictionality as pivotal to cross-border usability. Meanwhile, the IMF and FSB have highlighted the risks of monetary fragmentation in the absence of shared governance norms (Financial Stability Board, & International Monetary Fund, 2024). These contributions, while foundational, have not yet produced a unified theory capable of ranking both sovereign and decentralised digital monetary instruments according to their international functional capacity. This article seeks to bridge this gap by proposing a functional continuum model of money and testing its applicability in digital contexts.

Methods

This study adopts a mixed-method qualitative design grounded in theoretical-explanatory and comparative-illustrative strategies. The core methodological apparatus integrates theoretical methods-operations such as analysis, synthesis, abstraction, idealisation, and modelling, complemented by dialectical theory construction and documentary analysis as key methods of action. At the heart of the inquiry lies the development of a conceptual model – the functional continuum of moneyness – formulated within a three-dimensional metric space corresponding to the classical functions of money: unit of account, medium of exchange, and store of value. The methodology proceeds in four stages: (1) theoretical construction of the continuum model; (2) documentary analysis of international monetary practices and digital currency frameworks; (3) comparative examination of selected case vignettes (e.g., e-CNY, Onyx, e-Naira); and (4) normative application of a proposed "recognition lemma" for evaluating cryptocurrencies' eligibility for global monetary status. This methodology allows for a grounded, criteria-based assessment of digital instruments' eligibility for recognition within the international monetary system and provides an ontologically sound alternative to traditional fiat-centric taxonomies.

Results

The international monetary system is undergoing a structural transformation as digital tokens and code increasingly substitute physical money and centralised ledgers. The ongoing shift – the advent of tokenised value and programmable money –necessitates a re-examination of money's ontological foundations. Rather than being defined solely by ontic features (e.g. state issuance), money is reconceptualised as an institutional fact emerging from relational claims embedded in technological and legal structures. Digitalisation collapses the divide between monetary sign and payment infrastructure, positioning money as an engineered object circulating within distributed ledger technologies (DLT). Grounded in a relational-institutional perspective, this study views money as a collectively recognised claim embedded in governance frameworks and legal norms. Classical theories, such as Knapp's chartalism and Searle's status-function ontology, emphasise collective intentionality as the basis for monetary legitimacy. In the digital sphere, DLT facilitates programmable consensus, allowing peer-to-peer networks to validate monetary claims without a central authority. In such systems, consensus emerges through protocol rather than decree, opening the possibility for non-sovereign digital tokens to attain monetary status (Aneja, & Dygas, 2024). A range of perspectives on the monetary nature of digital assets is summarised in Table 1.

Table 1

Perspectives on digital currencies and the definition of money

Perspective	Representative views	Summary
Etatist / Chartalist – Sovereign legitimacy (Money requires state issuance and legal tender status)	Knapp's Chartalism; Central bankers (e.g. Ingves et al., 2022)	Money is a legal construct deriving value from state endorsement, tax enforceability, and legal tender status. Cryptocurrencies, lacking sovereign backing, are excluded from this framework and classified as private speculative financial assets outside the official monetary system
Sceptical – Crypto lacks monetary qualities (Digital assets fail essential monetary criteria)	Yermack (2015); BIS (2022); Nicolini, & Intini (2023)	Cryptocurrencies, particularly Bitcoin, exhibit high volatility and limited use in real transactions, undermining their role as a unit of account or store of value. Without nominal anchors or monetary cohesion, they are unsuitable as monetary bases and remain speculative instruments
Functional / Emergent – Moneyness via use (Instruments become money through functional performance)	Menger; Searle's institutional ontology (Caton, 2020)	Money can emerge when a token is widely used and accepted for exchange, valuation, and savings. Legal status is secondary to actual usage. Cryptocurrencies or stablecoins may acquire moneyness if they consistently fulfil monetary functions across user networks
Techno-Optimist – Crypto as transformative money (Digital currencies can redefine global monetary order)	Fintech advocates; Bitcoin maximalists (e.g. Bhatia, 2021)	Digital tokens are seen as revolutionary tools to transcend national barriers and reconfigure global finance. Bitcoin is posited as a potential universal reserve. Innovations such as smart contracts and decentralised platforms may enable private or hybrid currencies to rival or replace weak state monies, despite regulatory and technological constraints

Source: developed by the author.

Despite technological advances, prevailing definitions remain binary – treating money as either legally sanctioned or not. That prevailing binary framework neglects cases where cryptocurrencies function monetarily despite lacking state recognition. To address this, the article proposes a criteria-based continuum for defining money, assessing instruments by their performance across three classical functions: unit of account (alternatively – measure/standard of value), means of payment (medium of exchange), and store of value (store of wealth). This generates a three-dimensional metric – "moneyness volume" – enabling the functional comparison of monetary instruments, including decentralised tokens. On this basis, we advance the hypothesis that if a given cryptocurrency equals or exceeds the moneyness volume of the weakest recognised national currency, it qualifies as universal money in the global, extrajurisdictional sphere – essentially an a-national or transnational space (virtual space) where parties transact by mutual agreement. This functional recognition is grounded in consensual usage and collective intentionality, rather than state coercion. For example, if a cryptocurrency sustains purchasing power and facilitates widespread transactions on par with a fragile fiat currency, it fulfils the threshold criteria for monetary recognition in transnational space – even if excluded from domestic legal frameworks.

Importantly, this proposition applies to global, virtual domains where usage is voluntary. It does not imply equivalence within sovereign jurisdictions unless explicitly permitted by the state. Domestic legal tender status remains subject to national discretion. Thus, a digital token may qualify as money internationally, while lacking legal status in most domestic systems. By advancing a functional continuum approach, this study integrates cryptocurrencies and programmable monies into the broader hierarchy of money, positioning them along a spectrum of moneyness rather than outside the monetary order. This conceptual repositioning enables a more inclusive analysis of currency internationalisation, recognising degrees of global monetary functionality rather than relying solely on state endorsement.

Relational-institutional ontology of money in a digital world

Money as an institutional fact re-inscribed in code. In philosophical and institutional terms, money is defined not by its physical form but as a socially constructed institution – what Searle (1995) terms a "status function," whereby a token is collectively accepted as money within a particular context (Desan, 2014; Ikpeazu, 2023; Larue, 2024). Its legitimacy rests on collective intentionality and constitutive rules rather than intrinsic properties. The state plays a role by codifying and enforcing this recognition, but social acceptance remains central. Carl Menger's theory similarly posits that money can emerge organically when a community converges on a specific token's use as a general medium of exchange, independent of legal sanction. In such cases, once general acceptability is established, the token acquires self-reinforcing monetary status. Chartalist theory, advanced by Knapp, contrasts this by arguing that money is fundamentally a legal construct, created through state authority (Knapp, 1924). Under this view, state designation (e.g. legal tender status and acceptance for tax obligations) is essential to monetary value. Modern fiat currencies exemplify chartal money. Cryptocurrencies, lacking sovereign backing, are non-chartal and thus excluded from official monetary status. This position is echoed in central bank discourse, such as the Riksbank's 2018 statement that Bitcoin lacks the support and value stability required to be classified as money. While the functional-emergent and chartalist approaches are conceptually distinct, they coexist within the international monetary and financial system (IMFS), historically dominated by state currencies (Ingham, 2004). The rise of cryptocurrencies challenges this paradigm by embedding monetary claims in code and consensus algorithms rather than centralised institutions. Cryptocurrencies such as Bitcoin exemplify a technological re-inscription of monetary ontology – transposing social trust from legal institutions to decentralised digital protocols. This constitutes a significant ontological shift.

Distributed ledger technology (DLT) provides the infrastructure for this transformation. A distributed ledger maintains a shared, tamper-evident record of ownership through consensus protocols rather than a central authority. In Searle's terms, these protocols create new constitutive rules: transactions validated by a decentralised network serve as the basis for recognising ownership. Trust, traditionally supplied by legal or institutional mechanisms, is now internal to the system – secured by cryptography and protocol design. Rather than creating trust ex nihilo, DLT redistributes it across decentralised technological and social architectures. Money's foundational credit-debt relationships persist but are now instantiated through code. This technological shift raises fundamental questions about monetary authority. In DLT-based cryptocurrencies, issuance and governance derive from protocol rules and network consensus, bypassing sovereign control. While this challenges chartalist assumptions, it also reveals functional limitations: cryptocurrencies often lack price stability and unit-of-account utility. However, stablecoins address some of these weaknesses by pegging digital assets to fiat currencies (Eichengreen, & Viswanath-Natraj, 2022). Simultaneously, central banks are adopting permissioned DLT for central bank digital currencies (CBDCs), merging state control with distributed infrastructures. In such cases, the central bank retains node oversight while deploying tokenised, blockchain-based systems – another mode of ontological re-inscription.

The result is a pluralistic monetary environment where various forms – fiat, corporate-issued, and decentralised tokens – coexist, each grounded in different institutional foundations (legal, technological, contractual). Within this context, a binary definition of money becomes insufficient. The proposed continuum of moneyness provides a more nuanced analytical tool, allowing assessment based on practical function: unit of account (U), medium of exchange (E), and store of value (S). This produces a composite metric $M = f(U, E, S)$. A currency's moneyness diminishes if it fails in any one dimension, while national currencies set the minimum functional threshold for money. If a cryptocurrency achieves an M-score equal to or greater than the weakest sovereign currency (e.g. one undermined by inflation or poor acceptance), it may be considered money functionally, even without legal status. Historical precedents support this: populations have often opted for more stable foreign currencies or commodities over volatile domestic ones, based on practical performance rather than legal designation. This continuum framework prioritises collective consent and transactional performance over legal fiat. If participants consistently treat an asset as money, it functionally becomes so – especially when usage scales globally. Yet states may resist this redefinition, defending their monetary sovereignty through regulation. The framework does not prescribe normative judgments but

facilitates comparative evaluation across the spectrum of monetary functionality. In conclusion, the ontology of money in the digital era is fundamentally relational and institutional, grounded in evolving architectures of trust and recognition. Tokenisation transforms the infrastructure of money but not its social character – it reconfigures it within new technological domains.

Digital bearer instruments and the dissolution of the sign/rail dichotomy. Classical monetary systems maintained a conceptual divide between money as a *sign* – the unit of value expressed via tokens or ledger entries – and money as *movement*, i.e. the payment infrastructure facilitating its transfer. Paper banknotes, as bearer instruments, combine sign and transfer in one act. In contrast, deposit money requires messaging rails (e.g. cheques, wires, SWIFT) to initiate value transfers, with settlement dependent on institutional reconciliation. This decoupling of sign and rail led to a complex, often inefficient infrastructure – especially for cross-border payments – where multiple ledgers, intermediaries, and legal regimes must interoperate.

Tokenisation technology collapses this divide. A digital bearer token on a distributed ledger (e.g. blockchain) is both the record and the instrument of value. Its transfer updates the ledger in real time and constitutes immediate, final settlement. The ledger becomes a single, shared source of truth – eliminating the need for third-party verification, reconciliation, or clearinghouses. This convergence mirrors cash-like functionality in digital form, with near-instant, borderless transfers operating outside traditional banking constraints. Furthermore, tokenisation introduces programmability. Blockchain-based smart contracts embed executable rules into tokens, enabling conditional and automated transactions without human mediation. Monetary logic can thus be enforced through protocol rather than law. Programmable money can, for instance, expire, restrict usage types, or execute payment only upon fulfilment of specific criteria. This shift from legal to computational enforcement reconfigures monetary governance. As noted by Buterin and others, a smart contract functions as a persistent script, predefining permitted behaviours and reducing discretionary human intervention.

The implications are twofold. On the one hand, programmability enhances efficiency and security – enabling atomic settlement, delivery-versus-payment, and trustless escrow via tools such as hashed time-lock contracts. On the other hand, it raises ethical and governance concerns: protocol-level constraints may reduce flexibility and embed value judgments in code. If tokens become selectively spendable based on use case, money's fungibility may erode. This moves political and normative debates – e.g. over privacy, censorship, or control – into the technical architecture of financial systems. Ontologically, programmable tokens reveal the plasticity of monetary properties. Money can now be instantiated with embedded behaviour – interest accrual, spending restrictions, selective transparency, or compliance logic – reflecting both functional design and normative intent. Zero-knowledge proofs can enable privacy-preserving validation, while embedded blacklists or KYC conditions can enforce legal restrictions at the protocol level. As some commentators observe, tokenised money encodes not only value but values, with embedded governance shaping user behaviour beyond the reach of human override. The collapse of the sign/rail distinction and the rise of programmable rules demonstrate a co-evolution of money's form and function. Technological architecture no longer merely facilitates money but constitutes it. Internationally, this has transformative potential. A supranational token offering real-time settlement without correspondent banks could operate as global digital cash. Conversely, a CBDC may embed jurisdiction-specific rules – blocking outbound flows or enforcing domestic restrictions – making currency usage contingent on national protocol logic. Tokenisation alone does not guarantee internationalisation; outcomes depend on design choices and governance frameworks.

Technological architectures enabling tokenised value

Typology of ledgers: from public blockchains to hybrid CBDCs. Digital currencies operate across a range of backend architectures, each with distinct implications for governance, scalability, and international use:

• *public, permissionless blockchains* refer to open networks such as Bitcoin and Ethereum, where anyone may validate transactions and no central authority governs the ledger. These pure blockchains maximise decentralisation and censorship-resistance through cryptographic consensus mechanisms (e.g. proof-of-work, proof-of-stake). However, they are not readily usable by central banks without significant modification, as they lack controllability and do not support unilateral policy intervention. While offering transparency and openness, they face limitations in scalability and regulatory alignment;

• *private, permissioned blockchains* restrict participation to a predefined set of trusted validators, typically within a centralised or consortium-managed framework. Control is exercised via a designated authority (e.g. a notary node), which simplifies consensus and enhances performance. Central banks have adopted such architectures in sandbox experiments, including Sweden's e-krona pilot and Thailand's Inthanon project (Ashfaq et al., 2023). Although more efficient and scalable than public chains, private blockchains reduce decentralisation and innovation potential and may still involve a centralised governance structure;

• *consortium or public-permissioned blockchains* occupy an intermediate position. These networks restrict validation to selected stakeholders but allow broader participation than private systems. In a consortium chain, several institutions – often including multiple central banks – jointly maintain the ledger. The m-CBDC Bridge, involving several Asian monetary authorities, exemplifies this model. Public use of tokens may be permitted, even if block validation remains limited. These architectures offer shared governance, cross-border interoperability, and institutional oversight, with central banks acting as gatekeepers rather than sole authorities;

• *account-based centralised ledgers* offer a non-blockchain alternative. Here, a central operator (usually the central bank) maintains user accounts and processes all transactions internally. Payments involve debiting and crediting centralised balances, with identity verification required for access. Unlike token-based systems, value transfer relies on account holder authentication, not the token's integrity. While technically simpler and compatible with existing infrastructures, this model lacks features such as peer-to-peer transferability and offline functionality;

• *hybrid models* integrate multiple elements. combine elements from the above architectures. A common approach is the two-tier CBDC, where the central bank issues tokens to intermediaries who then distribute them to users. Ledger responsibilities may be distributed, or tokens may operate with embedded rules (e.g. usage restrictions or co-signature requirements). Another variant is the synthetic CBDC, in which private issuers provide digital

currency backed by central bank reserves, combining state-backed settlement with private token issuance. Some models utilise modular design, deploying DLT for wholesale functions (e.g. interbank settlement) while retaining conventional account-based structures for retail use. Day-to-day transactions may occur off-chain, with periodic settlement on a blockchain to balance efficiency and transparency.

These architectural distinctions critically influence internationalisation potential. Public blockchains offer open global access but lack stability and formal acceptance. Account-based CBDCs are jurisdictionally constrained unless bilateral agreements extend access. Consortium DLTs provide built-in interoperability but demand complex governance coordination. Each structure offers different trade-offs in control, scalability, and inclusivity. Three illustrative scenarios clarify this:

1. *Bitcoin (public blockchain):* universally accessible and censorship-resistant, Bitcoin allows 24/7 transfers. However, volatility, limited throughput, and environmental concerns hinder its viability as a global medium of exchange. Its decentralised governance enhances robustness but impedes adaptability.
2. *Retail CBDC (account/token-based):* China's e-CNY, while domestically focused, is exploring cross-border pilots. Use abroad depends on PBoC authorisation and host-country legal frameworks. Despite technological feasibility, international uptake relies on negotiated interoperability.
3. *Multi-CBDC consortium (e.g. mBridge):* these networks aim to streamline cross-border payments through shared DLTs and atomic swaps. Success hinges on harmonised standards and joint governance. Challenges include ensuring interoperability across differing legal and technical regimes.

Ledger design thus shapes feasibility, trust, and control. Centralised models demand full trust in the operator; permissionless models require trust in protocols and decentralised consensus; consortium models depend on shared institutional governance. Each redistributes rather than eliminates trust. Greater decentralisation may enhance resilience and access but introduces technical and governance complexities. Looking ahead, quantum computing presents a systemic risk. Algorithms underpinning cryptographic security (e.g. RSA, ECC) may become vulnerable. The shift to quantum-resistant cryptography is essential (Nili et al., 2024). Future international trust in a digital currency may depend on its cryptographic agility, positioning quantum resilience as a prerequisite for global monetary credibility.

Architectural distinctions in digital currency design critically shape the prospects and limitations of internationalisation. A public, permissionless cryptocurrency such as Bitcoin is globally accessible and resistant to censorship but suffers from volatility, low throughput, and lacks formal monetary backing. Conversely, a centralised account-based central bank digital currency (CBDC) enables tight monetary control and stability but restricts access to non-residents unless supported by bilateral or multilateral agreements. Consortium-ledger architectures for multi-CBDC systems enable cross-border interoperability but require substantial coordination on governance and technical standards. Each architecture thus represents a distinct pathway for a currency to "go digital global". Consider three illustrative scenarios:

• Bitcoin, as a public blockchain asset, can be transferred globally without intermediaries or authorisation. Its decentralised governance and fixed supply foster resilience, but extreme price volatility, energy intensity, and limited scalability hinder its role as an international medium of exchange. In the absence of legal tender status, its cross-border use depends solely on user preference and network effects, functioning more as a speculative store of value than transactional money.

• A retail CBDC such as China's e-CNY remains primarily domestically focused but has begun testing cross-border applications (e.g. via pilots in Hong Kong). Operating on a permissioned DLT, foreign users require approval from the People's Bank of China (PBoC). International use thus hinges on diplomatic and legal frameworks – such as wallet licensing, CBDC swap lines, or legal tender recognition abroad – rather than mere technical capability.

• Consortium-led multi-currency platforms, such as mBridge, link several CBDCs through a shared ledger. These systems aim to replace legacy correspondent banking models with direct, interoperable settlement layers supported by atomic swaps or similar mechanisms. Smaller currencies may benefit from increased usability. However, governance remains complex: participants must align on access controls, dispute resolution, and rule harmonisation, especially where programmability differs across national CBDCs.

Ultimately, ledger design determines key parameters such as scalability, privacy, control, and institutional trust. Trust is not eliminated but reallocated. In centralised systems, it rests entirely with the central authority; in permissionless networks, it lies with the protocol and node consensus; in consortium chains, it is shared among recognised institutions. Greater decentralisation can mitigate single-point failure and promote inclusivity, but introduces risks such as operational fragility and diminished legal finality. Interoperability frictions and governance opacity may deter reliance on highly closed systems. Conversely, fully open systems may be more accessible but harder to integrate with national regulatory regimes.

A final architectural consideration is quantum security. Advances in quantum computing could compromise current cryptographic standards (e.g. RSA, ECC), threatening the integrity of digital currency ledgers. The development of quantum-safe (post-quantum) cryptography is therefore essential. Only systems that adopt quantum-resistant algorithms can maintain user trust under future threat conditions. As such, cryptographic agility is becoming a necessary feature for CBDC resilience. A currency's ontological security – its recognition as a secure, reliable asset – may depend on pre-emptive adaptation. In the international arena, early adoption of quantum-proof standards could provide a strategic advantage, positioning a currency as globally credible and technologically sovereign.

Programmability and composability: money as software. A defining innovation of tokenised money is programmability – the capacity to imbue money with conditional behaviour and create complex financial logic that executes automatically. This allows for programmable payments, such as event-triggered transfers and automated escrow releases, significantly improving efficiency in international transactions. Smart contracts can execute actions like "transfer upon delivery confirmation," with no manual intervention. Monetary authorities can apply conditional seigniorage, embedding monetary policy directly at the unit level. Examples include programmable value decay (e.g., a demurrage feature where balances shrink over time) or growth (e.g., interest-bearing balances). A stimulus token could be programmed to expire if unused within three months. These features, tested in CBDC pilots such as the e-CNY, enable time-bound incentives but may complicate cross-border use unless

exemption settings are provided for international holders. Embedded compliance enables regulatory enforcement – KYC, AML/CFT checks, and tax compliance – to be integrated at the protocol level. For instance, smart contracts can consult a whitelisted or blacklisted address list before validating a transaction. Transfers may carry metadata visible only to authorised parties (e.g., regulators with legal access). Tiered identity regimes allow low-value anonymous transactions while requiring identity disclosure for larger amounts, balancing privacy with regulatory oversight.

Composability – the capacity to plug together modular features or smart contracts like Lego pieces – allows the development of layered financial services (Halaburda et al., 2022). In interoperable systems, cross-border atomic swaps between CBDCs can be executed automatically via smart contracts, e.g., digital euros converting into digital dollars in a single transaction. Commercial banks may build additional credit or risk-sharing features atop public CBDCs, combining public money with private programmability. Standardisation is essential to global integration. Protocols like ISO 20022 and shared APIs facilitate cross-ledger communication. Successful CBDCs must operate within or bridge to these standards to avoid functional isolation. Cross-ledger atomic swaps and "bridge networks" enable real-time transactions between otherwise siloed ledgers, expanding international usability.

To ensure long-term resilience, quantum-safe (post-quantum) cryptography is critical. Quantum computing threatens current algorithms like RSA and ECC, requiring systems to be future-proofed through cryptographic agility. Modular architectures must enable seamless upgrading to new cryptographic standards. The failure to adopt quantum-safe cryptography may undermine a currency's ontological legitimacy; conversely, early adoption could provide a trust advantage. Ultimately, programmability and composability transform money into a platform. Currencies no longer compete solely on macroeconomic strength, but increasingly on features and usability. A highly programmable and integrable CBDC, offering privacy, compliance, and automation, may gain global appeal. In contrast, restrictive or inflexible systems may struggle to attract international users. These design choices will shape not only domestic utility but also the future of monetary sovereignty and cross-border adoption.

Institutional preconditions for international use of digital money

For a digital currency – be it a CBDC, stablecoin, or cryptocurrency – to attain international currency status, it must transcend its national or niche context through more than technological reach. Historically, currencies like the dollar, euro, or pound gained global roles by combining economic power with institutional frameworks that enabled cross-border trust and usability. In the digital era, institutional preconditions remain critical. Four interdependent dimensions define whether a digital currency can be internationally adopted (see Table 2).

Table 2

Key dimensions and questions for internationalising a digital currency

Dimension	Key Issues	Key Questions
Legal	Legal tender status; settlement finality across borders; statutory classification of digital tokens (currency, security, or hybrid); conflict of laws; capital flow regulation	Is legal tender status abroad essential, or is private acceptance sufficient? What ensures finality in cross-border digital payments? Do current laws recognise token settlement, or are new statutes required?
Governance	Control over protocol and monetary policy; governance of permissioned networks (centralised or multi-stakeholder); dispute resolution; integration of on-chain rules with off-chain legal systems	Can foreign CBDC users rely on consistent, non-discriminatory governance? In decentralised systems, what recourse exists for states? In multi-CBDC platforms, are decisions made by vote, consensus, or lead authority?
Interoperability	Technical and semantic compatibility with other systems; adoption of international standards (ISO 20022, API protocols); access to FX conversion and cross-border liquidity; scalability mechanisms	What infrastructure enables domestic tokens to operate globally? Can atomic swaps be executed via smart contracts? Will it connect to cross-border systems (e.g. SWIFT, BIS projects)? Are bridges or universal standards needed to prevent fragmentation?
Data & Privacy	Cross-border data governance; compliance with localisation laws (e.g. GDPR) (Leucci et al., 2023); balance between AML/CFT compliance and user privacy; application of privacy-enhancing technologies (e.g. ZKPs); cybersecurity	Can privacy-preserving tools (e.g. zero-knowledge proofs) support global AML standards? Who controls data in cross-border use (e.g. a digital euro in Africa)? Do stablecoins issued abroad comply with local data laws? How is cybersecurity ensured system-wide?

Source: developed by the author.

Without addressing these dimensions, global adoption remains constrained:

• A digital currency requires legal finality and settlement finality to ensure transactions are recognised and irrevocable across jurisdictions. Current legal reforms, such as UNCITRAL's Model Law and updates to the EU's Settlement Finality Directive, aim to validate DLT-based payments as legally binding. While foreign CBDCs or crypto-assets rarely obtain legal tender status abroad, broader legal recognition – enforceability of contracts, lawfulness of holdings, and acceptance for settlement – is essential. Regulatory clarity over asset classification (e.g. money, property, security) shapes taxation, access by financial institutions, and applicability of capital controls (FSB, & IMF, 2024). For asset-backed stablecoins, legal mechanisms must confirm that token transfers imply title transfer internationally.

• Global use invites scrutiny of the issuing authority or protocol. Trust in a CBDC reflects trust in the central bank's policy and governance. Protocol-level governance (especially in cryptocurrencies) raises questions about decision-making, especially in crises (e.g. smart contract bugs). Dispute resolution mechanisms, rollback protocols, or supervisory keys are being explored to balance trustlessness with accountability (Freiman, 2024). Multilateral arrangements – e.g. joint committees or voting frameworks – are emerging to address cross-border governance of multi-CBDC projects. Dispute resolution remains a challenge; in contrast to conventional systems, decentralised ledgers lack a clear recourse for reversing large erroneous transactions unless governance permits.

• Fragmented systems hinder cross-border transactions. Common standards and connectivity are essential to prevent siloed CBDCs. Projects like the mCBDC Bridge exemplify unified infrastructure, while bridge entities can

facilitate swaps between otherwise incompatible networks, though reintroducing intermediation (Bindseil et al., 2021). Proposals for a universal ledger or shared protocols (e.g. ISO 20022 messaging) support seamless data and payment flows. Additionally, ensuring FX liquidity – via atomic swaps or 24/7 exchange access – is vital for usability as a global digital currency. CBDCs must connect with pricing infrastructure and trading platforms globally, reinforcing their role as international units of account.

• The dimension of data and privacy is marked by conflicting national regimes: GDPR-style protections in the EU, surveillance-oriented frameworks in the US and China, and diverging data localisation rules. A globally used currency must meet all these simultaneously, prompting exploration of tiered privacy (e.g. anonymity for small payments, reporting for large ones) and advanced cryptographic techniques. Zero-knowledge proofs (ZKPs) allow validation of key conditions (e.g. whitelist status) without disclosing personal data. However, harmonising privacy thresholds across jurisdictions remains complex. Cybersecurity is critical: any international currency is a high-value target, and vulnerabilities – such as weak wallets in low-security regions – can compromise system trust. Thus, privacy, surveillance safeguards, and cyber-resilience must form part of enforceable cross-border institutional scaffolding.

In conclusion, the international viability of digital currencies hinges on a multilayered institutional framework. Beyond technological features, currencies must meet criteria for legal recognition, coordinated governance, interoperability, and privacy compliance. Only with such scaffolding can they ascend a digital monetary hierarchy.

Relational dynamics of the digital monetary hierarchy

Platform network effects and digital currency hierarchy. Network effects have long structured currency use: widespread acceptability attracts further adoption, entrenching a hierarchy with one or a few dominant units (notably the US dollar) (Cohen, 1998). Digitalisation is likely to intensify these dynamics as platform ecosystems – big-tech firms, e-commerce networks, social media, and super-apps – become arenas of currency competition and platform-driven internationalisation (O'Dwyer, 2023). Within this landscape, two designs loom: "walled-garden" platforms that issue quasi-currencies or tightly integrated payment tokens, and "open-bridge" platforms that interconnect multiple monies to foster interoperability. Meta's Libra/Diem illustrated the power of platform networks: a stablecoin plugged into billions of users could have attained near-instant international relevance, prompting regulatory pushback but revealing the concept's potency. Platform choices (e.g., a marketplace privileging the digital euro) can amplify digital network effects for selected currencies.

Walled-garden models may launch proprietary tokens or stablecoins (e.g., an "Amazon Coin" or hypothetical "Google token"), offering perks such as lower fees and deep service integration. Rapid user accumulation would remain largely inside the platform's closed loop, echoing historical private monies (company scrip, trade-network "currencies"). Multiple big-tech tokens would fragment the landscape, reduce interoperability (constant swapping), and effectively delegate "monetary policy" to platform rules – raising competition and regulatory concerns. Open-bridge designs instead enable low-friction, multi-currency transactions. A messaging app, for instance, could support person-to-person transfers in any major central bank digital currency (CBDC) or crypto, bridging via integrated exchanges or multi-currency wallets. Seamless conversion broadens acceptance: users become indifferent to the unit they hold. This can reinforce already-dominant currencies (deep liquidity, narrow spreads) yet also lower switching costs and support diversification. Bridge architecture – default-unit bias versus true currency agnosticism – will be decisive.

Composability and ecosystem building further entrench leadership. Decentralised finance (DeFi) protocols commonly use USD-pegged stablecoins as a unit of account, extending the dollar's primacy into crypto. Rival currencies must cultivate comparable application stacks; a digital yen or rupee could anchor regional fintech if policy and industry coordinate. First-mover advantage coexists with leapfrogging potential. Bitcoin's brand and developer base are hard to replicate, so newcomers piggyback on established rails (e.g., Ethereum). Incumbent fiat currencies enjoy similar inertia, yet a well-designed CBDC, tightly integrated with platforms, could outcompete correspondent-banking pipes via a step-change in cost and usability. A consortium of emerging-market central banks could, for regional trade, erode the dollar's edge if it delivers markedly easier settlement.

A digital monetary hierarchy will likely feature a few apex units: a digital dollar (stablecoin and/or future US CBDC), the digital euro, possibly a digital yuan if its network expands (Belt and Road linkages, integration with Alipay/WeChat), plus one or two borderless cryptocurrencies or stablecoins. Relative positions will hinge on:

• economic fundamentals – trust in currencies from strong, stable economies remains decisive; digitalisation alone cannot make an unstable or hyperinflationary unit attractive internationally;

• policy and institutional openness – low barriers for foreign use, transparent rules, and issuer support confer an advantage. The dollar benefits from the openness of U.S. financial markets; restrictive policies, such as ECB-imposed holding limits on non-residents, could weaken the euro's role despite technical sophistication;

• network access and partnerships – adoption by major platforms and global payment "kingmakers" (Visa, Mastercard, PayPal) shapes reach. Integration into such networks, especially with plug-and-play capability, accelerates uptake, as illustrated by Mastercard's CBDC interoperability pilots;

• path dependence and inertia – network effects can entrench incumbents, creating lock-in that resists change even when superior alternatives exist. Displacing the dollar requires achieving critical mass, offering compelling cost or efficiency gains, or triggering exogenous shocks – such as sanctions – that push countries toward non-dollar trade;

• government promotion and alliances – state-led initiatives or regional blocs may coordinate to boost mutual digital currency use, e.g., Belt and Road countries adopting e-CNY for settlements or Commonwealth members promoting each other's CBDCs (Cohen, 2018).

In the digital sphere, Metcalfe's law (network value scaling with the square of users) suggests powerful scale effects, but large open networks face congestion and governance constraints; reach may derive from interoperable ledgers rather than a single rail. Negative network effects also matter: systemic dominance can amplify shocks (e.g., dollar liquidity squeezes), and programmable-money failures would have outsized confidence impacts. Policymakers therefore have reasons to preserve diversity and redundancy – multiple corridors and currencies – to avoid single points of failure. In sum, digital connectivity magnifies winner-take-all tendencies, yet outcomes will be endogenously shaped by policy design, platform strategy, and technical architecture (Rey, 2015).

Programmable monetary sovereignty: new tools of control and influence. Digital money expands both the instruments of monetary sovereignty and the channels of external influence. Programmable monetary sovereignty denotes the use of code to enforce policy within a jurisdiction, potentially reshaping cross-border flows and currency hierarchies. Traditionally, sovereignty covers issuance, monetary policy, and capital controls. In digital form, these extend into transactions themselves via rule-based controls. A central bank digital currency (CBDC) can embed smart capital control: automated limits on outflows, approval gates for conversions, or crisis-time tightening activated algorithmically (Bindseil et al., 2021). Such designs place elements of the central bank and capital-control apparatus on "autopilot".

Externally, widespread foreign-currency use can import another state's policy. The United States already leverages the dollar's ubiquity and the reach of dollar-clearing networks to impose sanctions. In a fully digital setting, if Country A's CBDC or a stablecoin under A's jurisdiction dominates transactions in Country B, A could freeze addresses or apply negative interest on balances – creating programmable dependence. Adjustments to remuneration or fees function as seigniorage, potentially siphoning value from other countries' users, akin to an extraterritorial 'tax'. In effect, monetary policy is exported, underpinning concerns about digital dollarisation. On the functional continuum of money, a highly functional crypto-dollar stablecoin – stable, widely accepted, and liquid – can surpass the "moneyness" of a weak local unit. Welfare for users may improve, yet sovereignty erodes as influence shifts to the stablecoin's issuer and regulatory regime (presently, largely the US for dollar stablecoins). States can respond by (i) boosting the domestic currency's digital functionality, or (ii) regulating foreign digital usage. Measures include restricting or taxing specific foreign stablecoins, or co-opting the technology via a domestic CBDC with competitive features (e.g., privacy options, interest).

Programmability also augments fiscal capabilities. Algorithmic tax collection – for example, coding value-added tax (VAT) so the tax leg auto-remits at settlement – can raise compliance. Cross-border use, however, risks rule collisions (whose tax rules prevail), implying a need for international standards. Further, macro-prudential rules can be embedded in money or contracts (e.g., loans that adjust terms to policy rates or borrower risk). Such designs may act as automatic stabilisers or, if poorly specified, amplify stress. Supervisors will need to audit not only institutions but also the code, advancing regulation by code for cross-border stablecoins and CBDCs.

The intersection of platform and sovereignty dynamics is most visible in reserve currencies. Major issuers – the United States, the European Central Bank, and, to an extent, China – may seek to embed their currencies in global platforms and trade systems to lock in usage. China's e-CNY (digital yuan) could be integrated into the payment infrastructures of economies within its orbit, making yuan settlement easier than dollar settlement and thereby extending Chinese monetary influence. If transactions occur on Chinese servers or networks, China could, in practice, enforce Chinese financial regulations on those flows. Western counterparts may similarly encourage allies to rely on a hypothetical FedCoin or a Euro CBDC for convenience, consolidating their spheres of influence. The analogy with SWIFT and CHIPS (the US-centric bank messaging/settlement networks) holds, but digital money implies tighter integration because the currency layer, not just the messaging layer, is now at stake. This creates programmable dependence and raises the stakes of currency internationalisation.

There is also a geopolitical risk of programmable dependence on foreign technology. If a state adopts an off-the-shelf CBDC platform from a major central bank or a global technology firm, it may inadvertently allow backdoor control or surveillance. Several smaller jurisdictions – such as some Caribbean states – have relied on overseas vendors and thus had to trust foreign code for core monetary functions. In an era of great-power rivalry, the offer or denial of such technology becomes a tool of influence. Consequently, while digital money equips governments with new internal instruments of monetary sovereignty and programmable control, it simultaneously heightens exposure to external policy importation. If a foreign digital currency becomes prevalent domestically, that foreign power's policy – and even its glitches – enter the local policy landscape de facto. A tug-of-war is therefore likely: states seek the gains from integration in trade and investment while guarding autonomy. Plausible safeguards include kill-switches to ring-fence or freeze foreign currency flows swiftly, and negotiated limits – for example, agreements that one central bank will not apply specified rules to users in the other's jurisdiction without consent. Therefore, three brief case studies ground the analysis:

1. China's e-CNY exemplifies a large economy's retail CBDC with international ambitions. Its two-tier design and controllable anonymity, rapid domestic uptake in pilot regions, and cross-border trials (e.g., the Hong Kong bridge) show how a major state can use digital currency for both domestic efficiency and strategic positioning. China can piggyback on Alipay and WeChat to accelerate adoption, has adjusted laws to enable issuance, and is negotiating interoperability in Bank for International Settlements (BIS) pilots.

2. JPMorgan's Onyx platform and JPM Coin illustrate a private, wholesale model. JPM Coin, a permissioned interbank token used among corporate and institutional clients, delivers instant cross-border settlement within a governed network. The case highlights single-entity governance, emerging interoperability with other banks and even central banks in trials, and the need for regulatory comfort (Ledger Insights, 2025). It also shows how a walled-garden network can scale if deposit tokens become interoperable, thereby complementing – or competing with – public money.

3. Nigeria's eNaira – Africa's first CBDC – demonstrates the limits of technology without strong demand and institutional alignment. Despite goals of inclusion and reduced cash usage, adoption after more than a year remained under one per cent, reflecting limited merchant acceptance, an initially banked-only rollout, and weak use-cases relative to cash and existing mobile money (Ree, 2023). Its functional moneyness remains low: it is legal tender but not widely accepted as a medium of exchange and not trusted as a superior store of value in a context of inflation. Institutional reluctance – reportedly including banks wary of deposit substitution – further impeded uptake, and the eNaira has no international role to date.

Comparing these cases reveals consistent patterns. User trust and network size are decisive; clarity of purpose matters. China can mandate and market e-CNY (e.g., enabling salaries and transit payments), JPMorgan leverages existing client trust to drive wholesale adoption, and Nigeria, lacking compelling user benefits and full stakeholder alignment, struggled to reach critical mass. In each instance, the balance between integration and sovereign control remains the central policy trade-off.

ISSN 1728-3817

Discussion and conclusions

From domestic token to international unit: new thresholds and alliances. A digital currency can progress from a local medium to a bona fide international currency only by meeting a set of threshold conditions across technical, legal-policy, network, and trust-stability dimensions. Digitalisation may accelerate certain steps, but it raises the bar for others:

• technical thresholds require 24/7 resilience and scalability. International markets operate continuously, so an aspiring global unit must remain reliably available and capable of handling high volumes at all times. Planned maintenance windows, recurrent congestion, or extended outages are incompatible with global commerce. Even sophisticated systems – such as TARGET2, the euro interbank system – have experienced interruptions, underscoring the need for redundancy across time zones and failover architectures. Cybersecurity is integral to resilience: a widely used network will face persistent attack, making investment in advanced, even quantum-resistant cryptography, essential. Any successful exploit or double-spend would disproportionately damage international confidence. The uncompromising technical bar is robust, with continuous operation at scale.

• legal and policy thresholds turn on extraterritorial recognition or acceptance. Formal legal-tender status abroad is rarely necessary; what matters is that foreign courts, regulators, and financial institutions permit use, recognise finality, and clarify the legal nature of holdings (for example, whether digital balances are deposits or cash equivalents). Pathways include statutory amendments that recognise e-money or crypto-assets for defined purposes, bilateral memoranda of understanding between central banks on cross-border CBDC use and settlement finality, and, ultimately, a treaty or multilateral framework analogous to aspects of the IMF's Articles of Agreement. Equally, capital account openness is decisive: convertibility and liquidity access are legal/policy thresholds. If entry and exit are constrained by quotas or approvals, foreign usage will remain limited, even if the technology is sound.

• network thresholds reflect tipping points where usage becomes self-reinforcing. Coordinated adoption by a trade bloc such as ASEAN or MERCOSUR, interlinking CBDCs, or an alliance of convenience around a common settlement coin (for example, a BRICS digital unit or a regional stablecoin) can create rapid regional lock-in and de facto acceptance. A parallel requirement is financial market integration. To function as a true international currency, the unit must anchor investment at scale – through accessible bond markets, CBDC-compatible securities and accounts, and interoperability with global custodians and trading platforms – so that central banks and funds can hold it as a store of value, not merely use it as a payment rail.

• trust and stability thresholds remain foundational. No currency can internationalise without credible macroeconomic governance, low and predictable inflation, and policy coherence. Digital features may enhance stabilisation via richer data and rule-based operations, yet they can also amplify stress – for example, by enabling app-speed runs. The issuer must demonstrate a consistent track record under real conditions; early missteps or heavy-handed interventions (such as arbitrary freezes) would deter foreign uptake.

In sum, internationalisation requires a domestic token to pass a conjuncture of thresholds: uncompromising technical resilience, clear extraterritorial recognition, practical convertibility with ample liquidity access, dense network alliances and market linkages, and sustained trust and stability. Digitalisation may lower frictions to foreign use, but it simultaneously elevates the technical and legal standards a currency must satisfy to attain durable international status.

Opportunities for peripheral currencies: leapfrogging and risks of dependence. For peripheral currencies – units little used beyond their home jurisdictions – the digital transition presents both opportunity and risk. The "leapfrogging" hypothesis holds that smaller economies can adopt advanced designs rapidly and bypass traditional choke points, notably the correspondent banking network, to secure niche international roles. The countervailing risk is programmable dependence: reliance on digital infrastructures controlled by core-currency states or large private providers can deepen subordination to incumbent monetary powers. Promising avenues for leapfrogging are clear:

• cross-border payments and remittances remain costly and slow; a well-engineered digital remittance corridor can attract diaspora usage and regional partners. Initiatives such as the Eastern Caribbean Central Bank's DCash and Nigeria's eNaira explicitly target fee reduction and speed. Success would not confer reserve-currency status, but it could entrench regional relevance, strengthen own-currency demand in specific flows, and reduce dependence on intermediary dollars;

• regional integration can amplify these gains: interlinked CBDCs (central bank digital currencies) within groupings such as the African Union or ECOWAS could make local-currency payments across borders as seamless as dollar settlement, replicating, in technological rather than legal form, the pooling benefits that the euro delivered in Europe;

• targeted use-cases offer further scope. A commodity-backed digital currency – redeemable in an exported staple or tied to mineral wealth – could attract foreign investors seeking commodity exposure without logistical frictions. Alternatively, a jurisdiction with a particularly stable, well-governed CBDC could position itself as a digital safe haven, offering non-resident accounts with strong privacy and asset-protection features.

Leapfrogging is not automatic. The eNaira illustrates that a CBDC does not guarantee adoption absent institutional trust, macroeconomic stability, merchant acceptance, and compelling use-cases relative to cash or existing mobile money. International constraints also matter. Designs that court illicit flows – such as extreme privacy – may trigger pressure from major powers, including sanctions or network exclusion. While the BIS and IMF encourage CBDC experimentation, such support is conditional on objectives like inclusion and efficiency rather than secrecy.

The structural risks are equally salient. Outsourcing to off-the-shelf CBDC platforms – as with DCash's vendor Bitt – can import backdoor control or surveillance risks and expose core monetary functions to foreign code. More directly, allowing foreign stablecoins to dominate – imagine widespread domestic use of USDC (a United States-regulated stablecoin) rather than the local unit – extends extraterritorial visibility and control, including the power to freeze tokens, and intensifies digital dollarisation. A broader hazard is digital currency colonialism, whereby big states or big tech provide turnkey monetary rails that lock in smaller economies to external ecosystems. The reaction to Facebook's Libra – which many perceived as such a threat – accelerated CBDC programmes across emerging markets; similar dynamics could accompany e-CNY expansion

along Belt and Road channels or the growth of United States-centric stablecoin networks. Mitigation requires negotiated safeguards – treaties on governance representation, data-sharing limits, and non-discrimination – or risk targeted, programmable pressure (for example, selectively filtering or taxing transactions on a foreign CBDC network).

Peripheral states, therefore, face a strategic choice. They can invest in domestic digital monetary infrastructure, often with regional coalitions, to enhance utility and autonomy, or they can adopt foreign digital currencies and accept a subordinated role. Hybrid strategies are plausible: a country might rely on a foreign digital unit for remittances while promoting its own CBDC for domestic retail and regional trade; smart wallets can hold multiple CBDCs and route by context. Digital money is unlikely to overturn monetary hierarchies overnight – economic fundamentals remain decisive – but it can enable modest reordering. The most plausible outcome is multipolar usage: the dollar, euro, and yuan building digital zones of influence, with other currencies aligning to one of these zones or developing regional coalitions to avoid marginalisation. In this environment, digital diplomacy by major powers and careful policy design by smaller states will determine whether leapfrogging delivers autonomy or slides into renewed programmable dependence.

Synthesis and research agenda. This article examines how digitising money – encoding currency as software – reconfigures its ontology and identifies the institutional prerequisites for digital units to attain international status. The inquiry spans theoretical redefinitions, technological architectures, legal and governance conditions, and the strategic dynamics of network effects and sovereignty. The following synthesis preserves the argument's substance and sets a forward-looking research agenda.

Digitisation re-ontologises money by making it programmable and composable, collapsing the boundary between the object of value and the transfer system. Distributed ledgers instantiate decentralised collective intentionality, allowing social trust to be engineered through protocols rather than solely through state authority or traditional intermediaries. This supports a continuum view of moneyness: a digital asset that is collectively accepted and performs money's functions can operate as money irrespective of its formal designation. We propose a functional metric of moneyness – a three-dimensional space (means of exchange, unit of account, store of value) whose parallelepiped volume yields a composite score. A cryptocurrency that matches or exceeds a weak sovereign currency on this metric warrants recognition as money in practice. Future work should construct quantifiable indices of moneyness (e.g., liquidity, volatility, breadth of acceptance) and test whether functional volume correlates with observed usage.

International scaling requires coordinated thresholds across law, governance, interoperability, privacy-security, and network readiness:

• Legal and regulatory conditions demand extraterritorial recognition, enforceability of contracts, protected finality, and compliance with international norms. Comparative legal analysis of Eurodollars and the ECU can inform digital design, as can early CBDC (central bank digital currency) reforms in the Bahamas, the Eastern Caribbean, and Nigeria.

• Governance must be predictable and contestable. Multi-country or multi-stakeholder models – such as mCBDC arrangements – merit evaluation, including a hypothetical "Digital IMF Coin".

• Interoperability requires common standards and linkages. Priority areas include ISO 20022 adoption in CBDCs and the assessment of SWIFT CBDC linking trials.

• Privacy and security must balance confidentiality with compliance. Zero-knowledge proofs and auditable-privacy designs should be tested in regulatory sandboxes to gauge trust and supervisory comfort.

• Network readiness calls for formal diffusion models and agent heterogeneity. Network-science simulations should evaluate the catalytic role of multinational firms that invoice or settle exclusively in a digital euro or yuan.

Digitalisation reconfigures processes but is likely to reinforce core hierarchies (USD, EUR, CNY) even as it opens niches for new entrants and coalitions. Incumbents possess the scale, institutions, and geopolitical reach to internationalise robust digital versions. Smaller currencies can leverage niches or pool infrastructure, yet a new, unbacked cryptocurrency is unlikely to displace incumbents absent severe mismanagement by the latter. A neutral, decentralised unit could gain traction under crisis conditions, although current evidence – such as Bitcoin's volatility and limited trade use – suggests this outcome is improbable without a truly global stablecoin not tethered to a single state's policy.

International bodies (IMF, BIS) should coordinate standards to ensure the safe coexistence of digital currencies. Smaller states need capacity-building to shape norms rather than accept externally imposed architectures. Public-private cooperation is essential: regulated stablecoins atop CBDC rails – a synthetic-CBDC model – could harness innovation while preserving sovereign control. Priority lines include: (i) macroeconomic effects of CBDC adoption on bank intermediation, interest rates, and capital flows; (ii) user behaviour and trust drivers in digital choice architectures; (iii) robust cross-ledger interoperability with formal verification to mitigate bridge risk; (iv) environmental impacts and the regulatory salience of energy-efficient consensus; and (v) geopolitical strategies and "digital diplomacy," including potential Bretton Woods 2.0 for currency standards.

Tokenised value and programmable money are reshaping monetary relations and patterns of currency use. Money's ontology – the social conditions under which tokens acquire moneyness – has immediate policy relevance as code and law co-produce monetary reality. Agile domestic and international governance is required to encode shared values – privacy, stability, sovereignty, and innovation – into the new infrastructure. Digital currency internationalisation will be a co-evolution of technology and institutions, and the next decade's pilots and platform integrations will provide the evidence base to refine these models.

Authors' contribution: Serhii Tsyhanov – materials preparation, technical support, and advisory input. Andrii Buz – materials preparation, conceptualisation and study design, methodology, drafting, and critical revision of the manuscript.

Sources of funding. This study received no grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

References

Aneja, R., & Dygas, R. (Eds.). (2024). *Digital currencies in the new global world order*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-97-4810-5

Ashfaq, M., Hasan, R., & Merčon, J. (2023). *Central bank digital currencies and the global financial system: Theory and practice*. De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110982398

Skingsley, S. (2021). (Interv.) *Central bank digital currencies for cross-border payments: Report to the G20*. BIS. https://www.bis.org/ publ/othp38.htm

Bank for International Settlements. (2022). *III. The future monetary system*. In *BIS annual economic report 2022*. BIS. https://www.bis.org/publ/ arpdf/ar2022e3.htm

Bhatia, N. (2021). *Layered money: From gold and dollars to Bitcoin and central bank digital currencies*. Open Atelier.

Bindseil, U., Panetta, F., & Terol, I. (2021). *Central bank digital currency: Functional scope, pricing and controls* (Occasional Paper No. 286). European Central Bank. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3975939

Caton, J. (2020). *Status functions, speech acts, and the emergence of money* (AIER Working Paper 2019-15, rev. 2020). American Institute for Economic Research. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3445569

Cohen, B. J. (1998). *The geography of money*. Cornell University Press.

Cohen, B. J. (2018). *Currency statecraft: Monetary rivalry and geopolitical ambition*. University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226587868.001.0001

Desan, C. (2014). *Making money: Coin, currency, and the coming of capitalism*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198709572.001.0001

Eichengreen, B., & Viswanath-Natraj, G. (2022). Stablecoins and central bank digital currencies: Policy and regulatory challenges. *Asian Economic Papers,* 21(1), 29–46. https://doi.org/10.1162/asep_a_00843

Financial Stability Board, & International Monetary Fund. (2024, October 22). *G20 crypto-asset policy implementation roadmap: Status report*. FSB. https://www.fsb.org/uploads/P221024-3.pdf

Freiman, O. (2024, September 1). *CBDC governance: Programmability, privacy and policies*. CIGI Digital Policy Hub Working Paper. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5118025

Halaburda, H., Haeringer, G., & Sarvary, M. (2022). *Beyond Bitcoin: Economics of digital currencies and blockchain technologies* (2nd ed.). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-88931-9

Ikpeazu, U. C. (2023). *Philosophy of digital currencies: A theory of monetising ontology* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003330417

Ingves, S., Julin, E., Lindskog, S., Söderberg, G., & Vestin, D. (2022). What is money and what is the role of the state in the payments market? *Sveriges Riksbank Economic Review,* (2), 6–39. Sveriges Riksbank. https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/pov/artiklar/engelska/2022/221216/2022_2-what-is-money-and-what-is-the-role-of-the-state-in-the-payments-market.pdf

Ingham, G. (2004). *The nature of money*. Polity Press.

Knapp, G. F. (1924). *The state theory of money* (H. M. Lucas, & J. Bonar, Transl.). Macmillan.

Larue, L. (2024). John Searle's ontology of money, and its critics. In J. Tinguely (Ed.), *The Palgrave handbook of philosophy and money:* Vol. 2: *Modern thought* (pp. 721–741). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54140-7_36

Ledger Insights. (2025, August 6). *Clearing firm Marex adopts JPM's Kinexys Digital with Brevan Howard.* Ledger Insights. https://www.ledgerinsights.com/clearing-firm-marex-adopts-jpms-kinexys-digital-with-brevan-howard/

Leucci, S., Attoresi, M., & Lareo, X. (2023, March 29). *TechDispatch #1/2023: Central bank digital currency*. European Data Protection Supervisor. https://www.edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/techdispatch/2023-03-29-techdispatch-12023-central-bank-digital-currency_en

Lloyd, M. (2023). *Central bank digital currencies: The future of money*. Agenda Publishing. https://doi.org/10.1017/9781788216333

Nicolini, G., & Intini, S. (2023). *The cryptocurrency phenomenon: The origins, evolution and economics of digital currencies*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003353102

Nili, C., Patterson, T., & Dukatz, C. (2024). *Safeguarding central bank digital currency systems in the post-quantum computing age*. World Economic Forum. https://www.weforum.org/stories/2024/05/safeguarding-central-bank-digital-currency-systems-post-quantum-age/

O'Dwyer, R. (2023). *Tokens: The future of money in the age of the platform*. Verso.

Ree, J. (2023). *Nigeria's eNaira, one year after (IMF Working Paper No. 2023/104).* International Monetary Fund. https://doi.org/10.5089/9798400241642.001

Rey, H. (2015). Dilemma not trilemma: The global financial cycle and monetary policy independence. In *NBER macroeconomics annual* (Vol. 29, pp. 285–333). University of Chicago Press. https://www.kansascityfed.org/Jackson%20Hole/documents/4575/2013Rey.pdf

Searle, J. R. (1995). *The construction of social reality*. Free Press.

Yermack, D. (2015). Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal. In D. Lee (Ed.), *The handbook of digital currency* (pp. 31–43). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802117-0.00002-3

Отримано редакцією журналу / Received: 10.09.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Сергій ЦИГАНОВ, д-р екон. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9032-7829
e-mail: S_Tsyganov@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій БУЗ, асп., асист.
ORCID ID: 0000-0003-0074-0693
e-mail: andrii_buz@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦИФРОВЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОНТОЛОГІЇ ГРОШЕЙ: ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ВАЛЮТНОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ В ЕПОХУ ТОКЕНІЗОВАНОЇ ВАРТОСТІ

Вступ. ***Поява цифрових валют центральних банків і криптовалют – форм грошей, реалізованих у вигляді коду – зумовила фундаментальне переосмислення онтології грошей. Класична теорія розрізняє онтичний статус грошей (що таке гроші) та їхні онтологічні умови (як вони набувають суспільного визнання як гроші). Токенізація порушує цю дихотомію, вбудовуючи монетарні функції у програмовані цифрові архітектури. У цьому дослідженні аналізується, як поява токенізованої вартості та програмованих грошей спонукає до переоцінки буття грошей, з особливим акцентом на їхній вплив на інтернаціоналізацію валют.***

Методи. ***Стаття ґрунтується на якісному змішаному підході, що поєднує теоретичне моделювання та порівняльний аналіз кейсів. Розроблено концептуальну модель(функціональний континуум "грошовості") із застосуванням тривимірної метрики, побудованої на основі класичних функцій грошей. Документальний аналіз монетарної теорії та міжнародної практики підтримує цю модель, а порівняльні тематичні кейси (зокрема, e-CNY, Onyx, e-Naira) ілюструють інституційну плюральність.***

Результати. ***Отримані результати свідчать, що токенізація нівелює традиційну відмінність між грошовим знаком і платіжною інфраструктурою, роблячи трансферентність вбудованою функцією цифрових грошей. Смартконтракти та виконання правил на рівні протоколу забезпечують автономну реалізацію монетарних норм – явище, окреслене тут як "програмована суверенність". Представлено типологію реєстрових архітектур – від бездозвільних публічних блокчейнів до облікових державних систем – кожна з яких має специфічні наслідки для довіри, композиційності та транскордонного охоплення. Інституційні передумови міжнародного обігу проаналізовано за правовим, управлінським, інтероперабельним та конфіденційним вимірами. Ключовим є сформульоване гіпотетичне положення: криптовалюта, яка функціонально відповідає або перевищує рівень "грошовості" найслабшої визнаної фіатної валюти, може вважатися грошима у глобальному вимірі незалежно від державного схвалення.***

Висновки. ***Цифровізація перетворює гроші на програмований інституційний об'єкт, розширюючи онтологічний спектр того, що може визнаватися валютою. Водночас потенціал досягнення міжнародного масштабу залежить від здатності цифрових токенів задовольнити ключові інституційні критерії: юридичне визнання або толерування за кордоном, надійне управління, технологічна інтероперабельність і збалансованість між захистом приватності та регуляторною відповідністю. Запропонована модель забезпечує теоретичну основу й тестовані положення для оцінки траєкторій інтернаціоналізації цифрових грошей, зокрема їхнього потенціалу або обходити, або інтегруватися у чинні ієрархії світової валютно-фінансової системи.***

Ключові слова: ***монетарна онтологія; токенізована вартість; валютна інтернаціоналізація; міжнародна макроекономіка; криптовалюти; цифрові фінанси; цифрова валюта центрального банку; програмовані гроші; міжнародна валютно-фінансова система; міжнародна фінансова архітектура; фінансова стабільність; економічна інтеграція; макроекономічна політика.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

ISSN 1728-2292 (Print)

УДК 327.54+327.8:338.48](497.1)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/32-39

Анатолій ПАРФІНЕНКО, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5951-0230
e-mail: parfinenko@karazin.ua
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

РОЛЬ ТУРИЗМУ ЯК МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОГО АКТОРА В ПОСИЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ЮГОСЛАВІЇ

Вступ. *В Югославії, яка була своєрідним фронтиром "холодної війни", туризм і політика "відкритих дверей" стали практичним утіленням зовнішньополітичної доктрини неприєднання. Валютні надходження від західного туризму посилили структурні диспропорції в розвитку країни. Вплив туризму на зростання економічного націоналізму в Югославії становить важливу науково-практичну проблему, розкриття якої дозволить концептуалізувати акторність туризму як транснаціональної сили в процесах політичної емансипації адріатичних республік.*

Методи. *У дослідженні використано базові методи міжнародно-політичної науки. Системний підхід дозволив осмислити туризм як чинник міжнародної взаємодії, здатний впливати на стабільність югославської держави. Історико-дескриптивний метод допоміг реконструювати туристичну політику Югославії у контексті її геополітичного становища, а структурно-функціональний аналіз – визначити роль туризму як економічного підґрунтя політичної емансипації Словенії та Хорватії.*

Результати. *Югославська держава була нестабільною політичною конструкцією, обтяженою міжетнічними конфліктами та різновекторною цивілізаційною належністю республік. Туризм був важливим інструментом формування наднаціональної ідентичності югославізму та чинником міжнародної взаємодії із Заходом. Візити західних туристів забезпечували приплив валюти, що посилювало асиметрії в міжреспубліканських відносинах. Економічне зростання узбережних регіонів, зокрема Хорватії та Словенії, сприяло їхній прозахідній орієнтації та відцентрових тенденцій, що отримали політичне оформлення в період "Хорватської весни" 1971 р.*

Висновки. *В умовах системної конкуренції наддержав політична нестабільність Югославії, зумовлена хорватським протестним рухом, набула міжнародного значення. Це розглядається як чинник, що здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Міжнаціональні суперечки, радикальна децентралізація та зростання суб'єктності республік стали предметом стурбованості американських дипломатичних і розвідувальних структур, які сприймали ці процеси як потенційну загрозу підриву югославської моделі неприєднання та посилення радянської військово-морської присутності в Середземному морі. Туризм у цій конфігурації постав не лише як важливий економічний ресурс, але й як транснаціональний актор, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з посиленням економічного націоналізму, етнонаціональної мобілізації та переосмисленням суверенітету.*

Ключові слова: *Югославія; "холодна війна"; міжнародний туризм; транснаціональні актори; зовнішня політика; Хорватія; Словенія; міжетнічні конфлікти.*

Вступ

Розпад Югославської Федерації залишається предметом активних наукових дискусій як один із найглибших кризових сценаріїв постбіполярної Європи, що супроводжувався глибокими етнічними конфліктами, широкомасштабними війнами й активним міжнародним втручанням. Попри значну кількість досліджень, які зосереджуються на політичних, етноконфесійних або військових чинниках дезінтеграції, значно менше уваги приділяється економічним детермінантам, зокрема впливу туристичної індустрії. У межах югославської моделі позаблоковості туризм виступав не тільки важливим інструментом зовнішньої політики, а й каталізатором розвитку регіональної економіки та різновекторних геополітичних орієнтацій окремих частин федерації. Відповідно, вплив туризму на активізацію економічного націоналізму в Югославії постає як актуальна проблема дослідження, з'ясування якої дозволить визначити роль туризму в процесах просторової поляризації та зростання суб'єктності югославських республік.

Метою цього дослідження є з'ясування акторності міжнародного туризму в піднесенні економічного націоналізму та політичної емансипації югославських республік, орієнтованих на туризм. Зокрема, розкриття впливу туризму на посилення структурних диспропорцій у розвитку Югославської федерації, загострення міжетнічних суперечностей, зростання суб'єктності адріатичних республік та дезінтеграція Югославії.

Огляд літератури. Проблематика дезінтеграції Югославії та зростання націоналізму стала предметом інтенсивного вивчення у світовій науці, зокрема в працях, що аналізують геополітичні, етнонаціональні, економічні й культурні чинники розпаду Федерації. Класичними вважаються дослідження таких науковців, як С. Вудворд, А. Батович, Д. Гау, Д. Глаурдич, Б. Деніч, Д. Джокич, Б. Заккарія, Л. Коен, Р. Беллоні, Р. Лукіч, С. Павлович, С. Рамет, А. Трбович, В. Циммерман та ін., на думку яких зростання етнічного націоналізму виокремлюється як першопричина кризи єдності югославських республік. У центрі уваги цих досліджень – конкуренція націоналізмів, еволюція конституційно-правової системи, економічна криза, вплив міжнародного контексту та роль зовнішніх акторів у переформатуванні регіону.

Водночас з початку 2010-х рр. означилася тенденція до вивчення "м'яких" чинників міжнародного впливу, а саме – засобів масової інформації, культури, спорту, освіти, міжнародних обмінів, туризму, які розглядаються як предиктори демократичного транзиту та західної орієнтації Югославії. Саме в такому контексті слід сприймати монографію К. Конти, присвячену публічній дипломатії США в Югославії (Konta, 2020), дослідження А. Бухіна, яке розкриває становлення югославського соціалізму в контексті італійського культурного впливу (Buhin, 2022). У контексті даної розвідки на особливу увагу заслуговує колективна монографія "Сонячна сторона Югославії" за редакцією К. Тейлор і Г. Грандітс (Taylor, & Grandits, 2010), яка окреслює ключову роль туризму в політичному становленні югославської моделі соціалізму.

© Парфіненко Анатолій, 2025

Інтерпретація туризму як актора міжнародних відносин спирається на концепцію транснаціоналізму (Rosenau, 1979), яка характеризує здатність недержавних акторів, включно з туристичними структурами, впливати на політичні процеси. У цьому контексті туризм розглядається як політична сила, що впливає на транспарентність кордонів та мобільність людей, ідей, капіталів, товарів і послуг, служачи важливим чинником утвердження ліберального порядку.

Нарешті, важливе аналітичне підґрунтя становлять публікації американських дипломатичних і розвідувальних служб (зокрема, документи FRUS і CIA Reading Room), які свідчать про стратегічну увагу до туристичної інфраструктури Югославії, пов'язану як з економічною стабільністю режиму, так і з потенційними сценаріями дестабілізації внаслідок посилення міжетнічних та регіональних протиріч.

Попри наявність ґрунтовних історичних і політичних досліджень, туризм як чинник дезінтеграції Югославії все ще залишається недостатньо висвітленим у контексті його акторності у міжнародних відносинах. Це визначає актуальність подальшого теоретичного осмислення туризму як інструменту економічного націоналізму та механізму формування політичної ідентичності.

Методи

Методологічною основою дослідження виступає теоретична парадигма неолібералізму (Р. Кеогейн, Дж. Най, Дж. Розенау), яка визнає важливу роль недержавних акторів у міжнародних відносинах, зокрема неурядових організацій та груп, які впливають на міжнародну політику, економіку й суспільне життя. У межах такого підходу туризм розглядається як специфічна форма міждержавної взаємодії, що поєднує економічні, культурні й політичні виміри, а також як інструмент "м'якої сили" і публічної дипломатії. Теорія мережевого суспільства (М. Кастельс) доповнює аналітичну рамку, дозволяючи осмислити туризм як чинник формування транскордонних соціальних мереж, що сприяють трансформації просторової структури влади, ідентичностей і мобільностей. У цьому сенсі туризм постає не лише як наслідок глобалізації, а як чинник, що посилює політичну суб'єктність. Зокрема, туристична взаємодія розглядається як форма "мікрополітики глобалізації", що продукує нові форми суб'єктності – як на рівні держав, регіонів, так і на рівні локальних спільнот. У цьому сенсі туризм виступає не лише як продукт глобалізації, а як її агент, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з дезінтеграційними процесами, посиленням економічного націоналізму та переосмисленням суверенітету.

У дослідженні використано базові методи міжнародно-політичної науки – системний, історико-дескриптивний, порівняльний, структурно-функціональний аналіз. Системний підхід дав змогу розглядати туризм як елемент міжнародної взаємодії з потенціалом впливу на стабільність/дестабілізацію югославської держави. Історико-дескриптивний метод дозволив реконструювати еволюцію туристичної політики Югославії в контексті її геополітичного положення між Сходом і Заходом. Структурно-функціональний аналіз застосовано для виявлення ролі туристичної індустрії в підтримці економічної основи політичної емансипації Словенії та Хорватії. Також було використано методи аналізу статистичних даних, контент-аналіз архівних і дипломатичних джерел, порівняння республіканських стратегій економічного розвитку в туристичному секторі.

Результати

У другій половині XX ст. Соціалістична Федеративна Республіка Югославія займала унікальне становище в геополітичній архітектурі блокового протистояння "холодної війни". Попри збереження комуністичного ладу, Югославія стала першою країною, яка внаслідок радянсько-югославського конфлікту 1948 р. "відкололася" від Східного блоку, обрала незалежну зовнішню політику та стала на шлях ліберальних реформ. Після розриву з Радянським Союзом югославське керівництво розробило зовнішньополітичну доктрину неприєднання, яка значно посилила міжнародну суб'єктність країни, дозволивши їй виступати посередником між капіталістичним і соціалістичним таборами. Спираючись на принципи позаблоковості, мирного співіснування та антиколоніалізму, Белград активно формував коаліції з державами Глобального Півдня, перетворивши Югославію на одного з лідерів Руху неприєднання й важливого гравця в системі багатосторонньої дипломатії. Геополітична стратегія США була орієнтована на підтримку незалежності югославського "самоврядного соціалізму", розглядаючи "єресь Тіто" як приклад відходу від радянського контролю, який могли наслідувати інші соціалістичні режими Східної Європи.

Міжнародний туризм був важливою складовою югославської зовнішньополітичної стратегії та політико-економічної моделі "ринкового соціалізму". Він відігравав стратегічно важливу роль не тільки для покращення платіжного балансу Югославії, а й для сприйняття її зовнішньополітичної ідентичності, виступаючи інструментом стратегічних комунікацій та публічної дипломатії. Перебуваючи на фронтирі соціалістичного та капіталістичного світів, Югославія використовувала своє геополітичне положення як перевагу, просуваючи політику "відкритих дверей", що передбачала ліберальний візовий режим, мобільність власних громадян і розвиток грандіозної інфраструктури для міжнародного туризму. Ця модель сприяла активному залученню туристичних потоків як із Західної Європи (Італія, Німеччина, Франція), так і з країн соцтабору (Чехословаччина, Угорщина, Польща). У такий спосіб туристичний простір Югославії служив практичним утіленням принципів позаблоковості, виступаючи територією, де потоки зі Сходу та Заходу могли мирно співіснувати.

Розвиток модерної туристичної та ігорної індустрії, орієнтованої на залучення західних туристів, підтримка ліберального режиму подорожей і мобільності всіляко заохочувалося та підтримувалося США (Парфіненко, 2023) як інструмент модернізації та демократичного транзиту соціалістичної Югославії, її зближення із Заходом. Із середини 1960-х і до кінця 1980-х рр. туризм перетворився на один із ключових секторів югославської економіки (Taylor, & Grandits, 2010, p. 12), який за сукупним обсягом валютних надходжень перевищував доходи від туризму всіх інших країн Центральної та Східної Європи (Hall, 2001, p. 92–94). При цьому туристична економіка мала врази більше значення для адріатичних республік Хорватії, Словенії, тоді як у розвитку Боснії та Герцеговини, Македонії й Сербії туризм не відігравав помітної ролі.

Але туристичні ініціативи були не тільки джерелом розбрату між республіками, а важливим чинником консолідації югославського проєкту державотворення. Щодо формування громадянської та національної ідентичності туризм виступає доволі політизованою галуззю. Визнаючи всепроникну силу туризму в ство-

ренні націй і нових культурних форм, відомий американський соціолог Дін Макканелл зазначає, що туризм – це не тільки комерційна діяльність, а й "ідеологічне оформленні історії, природи, традицій; каркас, здатний змінити культури і природу відповідно до своїх потреб" (MacCannell, 1992, p. 1). Комуністичні уряди активно використовували туризм як засіб ідеології, пропаганди та патріотичного виховання.

Югославія була багатонаціональною федерацією, що складалася із шести республік і численних етнічних груп, об'єднаних у складному конституційному механізмі. Комуністична влада активно просувала ідеї "братерства та єдності", які становили основу політичного проєкту "соціалістичного югославізму" як наднаціональної спільноти, що мала замінити регіональні ідентичності інтегральною концепцією. Туризм у цьому сенсі відігравав не лише економічну, а й ідеологічну роль, сприяючи побудові єдиної югославської ідентичності. Через розвиток внутрішнього туризму та екскурсій, системи відпусток, масового відпочинку робітників біля моря й символічного простору спільного дозвілля, туристична політика сприяла "прищепленню нової югославської самосвідомості" серед населення та зменшенню національної і релігійної ворожнечі, що залишилася після Другої світової війни (Taylor, & Grandits, 2010, p. 6).

Водночас, попри зусилля щодо створення нової колективної ідентичності югославізму, у різних республіках зберігались відмінні історичні досвіди, культурні коди та цивілізаційні належності. Етнічно-релігійну строкатість Федерації чудово відображає поширене іронічне кліше, яке характеризувало Югославію як країну із "шістьма республіками, п'ятьма націями, чотирма мовами, трьома релігіями, двома алфавітами та одним югославом – Тіто" (Bertsch, 1977, p. 92). За переписом 1981 р. лише 5,76 % громадян визначили свою етнічну належність як "югослав" (Institut za statistiku SFRJ, 1981, p. 64).

Формуванню югославської єдності та згуртованості перешкоджали також соціально-економічні диспропорції, які посилювалися історико-геополітичними й етнокультурними особливостями північної та південної частин країни. Словенія та Хорватія тяжіли до західноєвропейської, католицької, постгабсбурзької спадщини, тоді як Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина – до східної, візантійсько-османської традиції (Dimitrova-Grajzl, 2006). Зазначені особливості геополітичного розвитку регіону визначали фундаментальні розбіжності в баченні стратегій суспільно-політичного розвитку соціалістичної Югославії та національних інтересів республік у XX ст. Приміром, в аналітичному звіті Світового банку з цього приводу зазначалося, що селянин у Македонії та Косово з доходом на душу населення менш ніж 200 дол. і турецькою/ісламською спадщиною ближче до селянина з інших країн Південної Європи або Близького Сходу, ніж до свого співвітчизника у Словенії або Північній Хорватії. У свою чергу, хорвати та слов'яни поділяли рівень життя й культурне минуле зі своїми австрійськими або північноіталійськими сусідами (World Bank, 1970, p. 1). На певному етапі замість об'єднання югославських народів югославізм спровокував зростання націоналізму, особливо серед хорватів і словенців, як інтерпретували цю ідею як "маску для сербської гегемонії" (Radan, 1998, p. 192).

Протягом 1952–1965 рр., коли Югославія переживала "золотий вік" свого економічного розвитку, гострота етнічних суперечок була затьмарена стрімкою індустріалізацією та підвищенням рівня життя (Liotta, 2001). Однак уже на початку 1960-х ця модель почала демонструвати ознаки розколу. Економічна криза спричинила загострення міжнаціональних антагонізмів, посилених соціально-економічною поляризацією між розвиненими (Словенія, Хорватія) та депресивними (Македонія, Чорногорія, Косово, Боснія і Герцеговина) регіонами. Ліберальне крило партійної верхівки, представлене слов'янином Е. Карделем і хорватом В. Бакарічем, виступало за подальшу децентралізацію та інтеграцію з Європейським економічним співтовариством (ЄЕС). Натомість консервативна сербська фракція на чолі з віце-президентом і керівником спецслужб А. Ранковичем обстоювала централізацію влади, економічне вирівнювання регіонів та зближення з Радянським Союзом. Попри те, що фундаментальний конфлікт не було розв'язано остаточно, у 1966 р. Ранковича було усунено з усіх посад, а його відставка відкрила шлях для поглиблення реформ, лібералізації політичного режиму та зближення з ЄЕС.

У 1965 р. Югославія розпочала реалізацію масштабної економічної реформи, спрямованої на трансформацію командно-адміністративної моделі в ринкову економіку західного зразка. Ключовими елементами цієї реформи стали розширення економічної автономії підприємств, посилення їх відповідальності за інвестиційні рішення, девальвація динара на 40 %, двократне зниження митних тарифів, лібералізація імпорту й валютного режиму, що засвідчувало прагнення інтегруватися у світову економіку та поглибити співпрацю з Європейським економічним співтовариством (World Bank, 1970, p. 4).

Реформаторський курс супроводжувався агресивною інвестиційною політикою, яка замість вирівнювання загострила міжрегіональні диспропорції й міжетнічні суперечки, особливо між багатшими західними та відсталими південними республіками. Туристичний сектор був стратегічним напрямом інвестиційної політики Югославії. Маючи підтримку в міжнародних фінансових установах з боку США, які просували візію на "заохочення розширеної участі" Югославії у проєктах ООН, Організації європейського економічного співробітництва, Світового банку (U.S. Department of State, 1960) та інших структурах, Белград замовляє у 1962 р. розробку грандіозного плану просторового розвитку Адріатичного узбережжя. У підготовчих матеріалах до тижневого візиту президента Світового банку Р. Макнамари, який відвідав країну для ознайомлення з майбутніми проєктами туристичної забудови в жовтні 1970 р., проста статистика демонструвала значущість країни як боржника. Із сумою у 475,7 млн дол. США Югославія посідала сьоме місце за обсягами отриманого фінансування. У розрахунку на душу населення вона була другим або третім бенефіціаром Світового банку. Протягом 1960–1970-х рр. середні темпи зростання інвестицій становили 32–33 %. У туристичному секторі цей показник був ще більш високим. Приміром, 1969 р. інвестиції в туризм становили 70 % його суспільного продукту, що значно перевищувало аналогічний показник для економіки в цілому (World Bank, 1970, p. 4).

Масштабний план забудови Адріатики розроблявся у щільній співпраці із Програмою Розвитку ООН та складався із двох частин. Південний адріатичний проєкт "Велика Адріатика" (Veliki Jadran), реалізований у 1967–1969 рр., був головним планом розвитку ключових туристичних регіонів Чорногорії та Хорватії (від Спліту до Дубровника). План "Верхня Адріатика" (Gornji Jadran), реалізований у 1970–1972 рр., був продовженням першого проєкту й охоплював Словенію (узбе-

режна та альпійська частина) і північну частину узбережжя Хорватії (World Bank, 1970). Туристична забудова югославської Адріатики спричинила трансформацію узбережних міст і селищ на залежні від туризму моноекономіки, які завдяки покращенню інфраструктури перетворилися зі слаборозвинених регіонів на процвітаючі міжнародні туристичні курорти.

Хорватія була "перлиною" югославської Адріатики, формуючи 49,7 % суспільного продукту всієї туристичної галузі Федерації. Така концентрація туристичних активів зумовила високу інвестиційну привабливість регіону. Вже в 1971 р. Югославія отримала повноцінний кредит від Міжнародного банку реконструкції та розвитку на реалізацію проєктів будівництва туристичних комплексів "Бабін Кук" та "Бернадін" у Хорватії (International Bank for Reconstruction and Development, 1971). У межах проєкту "Бабін Кук" планувалося спорудження дев'яти готелів загальною місткістю 5 тис. місць. Проєкт "Бернардін" охоплював будівництво першокласного готелю на 400 місць, а також декількох додаткових готелів нижчої категорійності із загальною кількістю 2100 ліжко-місць.

Попри реалізацію масштабних інвестиційних проєктів, економічні реформи 1960-х рр. у Югославії мали суперечливий характер. Вони сприяли зростанню національного доходу та продуктивності праці у 1970-х рр., але водночас поглибили дефіцит платіжного балансу, посилили зовнішню заборгованість і спричинили кризу валютної ліквідності, ускладнену неконвертованістю динара (Simon, 2014, p. 107). Загострення економічної ситуації активізувало міжреспубліканські суперечки щодо розподілу фінансових активів, оскільки еліти розвинених республік висловлювали невдоволення перерозподілом коштів із Загреба та Любляни до федеральних фондів і подальшим фінансуванням слаборозвинених регіонів (Klasić, 2017).

У даному випадку важливо підкреслити, що особливе невдоволення хорватських і словенських національних еліт викликала існуюча банківська практика переказу більшої частини валютної виручки від туризму до белградських банків. Федеральний уряд, відчуваючи хронічний дефіцит іноземної валюти, запровадив у 1967 р. квоти утримання. Експортні та туристичні підприємства мали право утримувати тільки 7 % своїх валютних доходів, залишок потрібно було продати вповноваженим банкам, які потім перепродавали валюту замовникам. Практика передачі левової частки валютних активів белградським банкам принципово не влаштовувала Хорватію, яка генерувала близько 40 % валютних надходжень Югославії. У свою чергу, задоволення хорватських вимог стосовно збереження валютної виручки де-факто означало створення окремої хорватської валютної зони, що спонукало до дезінтеграції єдиного національного ринку, чого не міг допустити федеральний уряд (Batović, 2009, p. 17).

Лібералізація економічного життя посилила етнополітичну напруженість, основним вектором якої було встановлення контролю республік над власними економічними ресурсами за рахунок збільшення республіканської автономії. Вимоги щодо децентралізації федерації лунали навіть на муніципальному рівні. Характерним відображенням зазначених прагнень є позиція бізнесових еліт і регіональних органів влади Далмації, які вже у грудні 1967 р. висловлювали свою незгоду "віддавати" частину зароблені валюти від туризму, судноплавства та грошових переводів гастарбайтерів (Milivojević, 2013, p. 90). Подібна ситуація спостерігалася і у Словенії, де влітку 1969 р. масові протести були спричинені відмовою у виділенні кредиту Світового банку на дорожнє будівництво, що згодом виявилося результатом невідповідності заявки, а не політичного рішення (Batović, 2009, p. 8). Політизація республіканських економічних претензій, які висувалися за участю керівних кадрів республік, актуалізувала питання мови, історії, культури та супроводжувалася зміцненням національної самосвідомості.

Ці внутрішні дестабілізаційні процеси відбувалися на тлі загальної міжнародної турбулентності 1968 р., ознаменованої протестами у Польщі, Франції та інших країнах, хвиля яких поглинула й Югославію. Кульмінацією стало студентське повстання в червні 1968 р., що охопило великі міста Федерації. "Точкою кипіння" в Югославії став червень 1968 року, коли великі міста країни були охоплені студентськими страйками, вгамувати які дозволив авторитет Тіто, який далекоглядно підтримав студентів. Водночас, радянське вторгнення до Чехословаччини у серпні 1968 р. стало "холодним душем" як для югославського керівництва, так і для всього західного світу, породивши реальні побоювання щодо можливого повторення сценарію радянської інтервенції в Югославії.

Конституційні поправки 1967 та 1968 рр. значно розширили автономію республік, обмеживши повноваження Федерації, однак замість подолання суперечок, децентралізація лише зміцнила позиції регіональних еліт. Найактивніше вимоги щодо економічної й політичної самостійності висували керівництва Хорватії та Словенії, особливо в питаннях банківської системи, валютних надходжень від туризму та міжреспубліканського розподілу ресурсів. Суттєве невдоволення викликала дотаційна система, згідно з якою всі республіки мали сплачувати 1,85 % від суспільного продукту до Федерального фонду розвитку. Розподіл дотацій, визначений федеральним урядом на користь Боснії, Македонії, Чорногорії та Косова, викликав гостру критику, породжуючи у розвинених республіках відчуття експлуатації та посилюючи міжрегіональну напругу (Ramet, 1992, p. 143).

На початку 1970-х рр. у Югославії активно тривали дебати щодо конституційної реформи, кульмінацією яких стала X сесія Союзу комуністів Хорватії (1970), що засудила унітаризм і вимагала розширення суверенітету Хорватії у політичній, економічній і культурній сферах, зокрема через європейську зовнішньополітичну орієнтацію, правову державу й політичний плюралізм (Dabčević-Kučar, Gotovac, & Budiša, 1996, s. 9). Ці вимоги стали основою руху "Хорватська весна" (1970–1971), який набув масового характеру та загрожував стабільності югославського режиму. Його підтримували інтелігенція, студенти й широкі верстви населення, а серед ключових вимог були: справедливий розподіл туристичних прибутків, обмеження дотацій до федерального бюджету та визнання хорватської мови (Ramet, 2006, p. 228–229).

Протестний рух, який охопив Югославію у 1971 р., став справжнім викликом для збереження режиму Тіто та спричинив неабияке занепокоєння на Заході. Для оцінки впливу туризму на розвиток Югославії ЦРУ в 1971 р. був підготовлений розгорнений аналітичний звіт "Роль туризму в югославський економіці", у якому прямо вказувалося, що "туризм сприяв збільшенню економічної прірви між багатими та слаборозвиненими республіками" і став "додатковим джерелом регіональних конфліктів". У звіті зауважувалося, що хорвати, які отримували значні доходи від туризму, прагнули

залишити валютну виручку для власного використання. Автори звертали увагу на зростаюче невдоволення політичних еліт розвинених республік, які наголошували, що саме завдяки туризму вони забезпечували до 38 % усіх валютних надходжень Югославії, проте отримували лише 26 % імпортних квот. Водночас менш розвинені регіони підтримували чинну систему валютного перерозподілу, розглядаючи іноземну валюту як критично необхідний ресурс для подолання своєї економічної відсталості (Central Intelligence Agency, 1971, p. 6).

Звіт ЦРУ стверджував, що розподіл іноземних туристів та їхніх витрат, як правило, "посилює регіональну економічну нерівність в Югославії". Майже 90 % іноземних туристів у 1969 р. вирушали в більш розвинені північні республіки, майже 60 % – лише в Хорватію. Тоді як на Чорногорію та Боснію і Герцеговину припадало близько 10 % туристів. Існуюча структура просторового розподілу туристичних потоків була довготривалим трендом. Менш розвинені регіони, за винятком Чорногорії, були відрізані від моря та знаходилися на відстані від основних туристичних центрів.

Автори звіту наголошували, що інвестиційна політика югославських банків фактично закріплювала існуючі соціально-економічні диспропорції, "увічнюючи нерівність" між республіками. В умовах дефіциту інвестиційного капіталу пріоритет у наданні кредитів надавався лише великим туристичним підприємствам. Зокрема, інвестиційне фінансування отримували переважно готельні комплекси, місткість яких перевищувала 3 тис. ліжко-місць – такі об'єкти були зосереджені переважно в Хорватії. Як наслідок, частка Хорватії в загальному обсязі туристичних інвестицій зросла із 44 % у 1966 р. до 64 % – у 1969 (Central Intelligence Agency, 1971, p. 4–6).

При цьому Хорватія традиційно залишалася невдоволеною необхідністю переказу твердої валюти в Белград. Восени 1971 р. "Matica Hrvatska" надрукувала низку статей з детальною інформацією стосовно так званої "Зеленої книги" (Аналіз умов кредитування готельно-туристичних організацій у прибережному регіоні Хорватії). Ці публікації намагалася показати, як белградські банки монополізували кредит у Далмації та витіснили корінні хорватські банки. У викриваючих текстах ішлося про сербське проникнення в хорватську готельну індустрію, що виснажувало місцеві ресурси. Стверджувалося, що інвестиції та стрімкі темпи зростання туризму й готельного господарства супроводжувалися падінням прибутковості, що пов'язувалося із сербськими маніпуляціями з інвестиційними кредитами та умовами кредитування. В оприлюднених матеріалах наводилися приклади політичного тиску й хабарництва з боку белградських фінансових установ, які мали на меті укласти довгострокові угоди "колоніального" характеру, покликані забезпечити викачування валютної виручки готелів і туристичних компаній (Ramet, 1992, p. 99–101).

Приклади економічної експлуатації хорватів представлялися в діалектичному взаємозв'язку з національно-етнічним пригніченням хорватської нації в Югославській федерації, де представники сербської нації посідали керівні посади в державних органах, армії та правоохоронних органах (Ramet, 1992, p. 100).

Проблема внутрішньої стабільності Югославії в 1970–1971 рр. одразу набула геополітичної ваги, розглядуючись як чинник, здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Для США дестабілізація країни загрожувала зламом моделі югославського неприєднання та посиленням радянської військово-морської присутності в Середземному морі через потенційний доступ СРСР до югославських адріатичних портів. В умовах загострення близькосхідного конфлікту це створювало ризик ослаблення південного флангу НАТО (U.S. Department of State, 1970a). Саме в такому контексті слід розглядати перший візит президента США Р. Ніксона в Югославію у вересні – жовтні 1970 р. Цим візитом Білий дім прагнув не лише продемонструвати підтримку незалежності Белграда, а й закріпити стратегічну лояльність Югославії до архітектури безпеки Заходу. Радник президента Г. Кіссінджер у меморандумі щодо цілей поїздки наголошував, що основна мета подорожі Ніксона полягала в демонстрації відданості США у збереженні цілісності й незалежності зовнішньополітичного курсу Югославії. Разом із тим, Близький Схід виступав, за словами Кіссінджера, "неминучим" хвилюючим питанням у розмові двох лідерів, яка могла сприяти просуванню інтересів США в регіоні. Кіссінджер радив президенту підкреслити "неприйняття доктрини Брежнева" або інших "жорстких концепцій сфери впливу" та зацікавленість у справжній нормалізації відносин у Європі (U.S. Department of State, 1970b).

У свою чергу СРСР прагнув скористатися дестабілізацією Югославії для нарощування своєї присутності на Адріатиці. Візит Л. Брежнєва до Югославії у вересні 1971 р. засвідчив прагнення Москви відновити вплив на Белград після охолодження у відносинах, спричиненого подіями чехословацької кризи. Незважаючи на запити щодо розміщення радянської військово-морської бази на Адріатиці, югославське керівництво рішуче відмовило у наданні території, обмеживши радянські літаки та кораблі використанням комерційних об'єктів, чим чітко продемонструвало відданість політиці позаблоковості. В оцінці політики США в Югославії, підготовленій американським послом Малкольмом Туном, зауважувалося, що Белград жодним чином "не поставив під загрозу свою незалежність та не знизив пильність"; він продовжував "відмовляти Совєтам у використанні своєї території та військових об'єктів, суворо обмежуючи частоту візитів радянських військових і обмежуючи радянські літаки та кораблі використанням комерційних об'єктів" (U.S. Department of State, p. 5).

У відповідь на зростання зовнішньополітичного тиску Югославія активізувала стратегічний діалог із Вашингтоном. Візит Тіто до США у жовтні 1971 р. завершився спільним комюніке із президентом Ніксоном, у якому підкреслювалася важливість неприєднання як чинника міжнародної стабільності та безпеки (Nixon Gives Tito Send-Off Praise, 1971). У контексті внутрішніх викликів в Югославії та в умовах формування нової архітектури безпеки в Європі Тіто прагнув задекларувати імперативний характер югославського неприєднання, що вкотре було підтверджено радянською та американською сторонами (p. 117].

І все ж таки міжнародні наслідки політичної стабільності Югославії як унітарної держави продовжували бути предметом серйозного занепокоєння Вашингтону. Аналітичний звіт ЦРУ від 1971 р. містив чітку оцінку зовнішньополітичного курсу Югославії як неприєднаної країни, що "ідеологічно симпатизує Сходу", але водночас активно розвиває контакти із Заходом. У контексті "перехідного періоду" до "майже відкритої системи" з "радикальною децентралізацією влади"

країна стикнулася з інфляцією, безробіттям і загостренням міжреспубліканських суперечностей. На цьому тлі ключовим питанням американської стурбованості було наближення кінця політичної епохи Тіто, якому у травні 1971 р. виповнилося 79 років. Автори звіту зазначали, що югославській єдності загрожували гострі "національні антагонізми" (між сербами та хорватами, хорватами й албанцями), а також "регіональні антагонізми" між бідними та багатими республіками. Прогнозувалося, що подальша децентралізація в країні відбуватиметься "за рахунок сербської влади", що буде викликати опір сербів. Хорвати продовжать залишатися "чутливими до реальної та уявної національної зневаги", албанці – "репресованою меншиною". Відсталі регіони, як "жертви нерівності", вимагатимуть зростання субсидій. Такі різновекторні інтереси, іноді звані "динарним націоналізмом", навряд чи сприятимуть готовності північних республік ділитися власним багатством (Central Intelligence Agency, 1971, p. 31).

Значну увагу в американському розвідувальному звіті було присвячено також стратегічному прогнозуванню, у якому лише один зі сценаріїв передбачав збереження єдиної й незалежної Югославії. Інші варіанти містили: розпад із "рятівним" військовим переворотом, громадянську війну, фрагментацію на декілька частин із різновекторними політичними орієнтаціями (Central Intelligence Agency, 1971, p. 59–67). Хоча пряме радянське вторгнення вважалося малоймовірним, воно не виключалося у разі масштабних внутрішніх заворушень після Тіто (Central Intelligence Agency, 1971, p. 2–3). Москва продовжувала зберігати вплив на Югославію через економічну взаємодію, водночас удаючись до "дрібної підривної діяльності" і дипломатичного тиску, зокрема через підтримку антиурядових емігрантських угруповань. У випадку дезінтеграції не виключалася радянська військова присутність у Сербії, Македонії та Чорногорії, що, у свою чергу, могло б спровокувати втручання США та НАТО у Словенії та Хорватії з огляду на їхню прозахідну орієнтацію (NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia, 1971).

Уповільнення глобальної економічної активності в 1980-х рр. негативно вплинуло на економіку Югославії, спричинивши загострення етнорегіонального напруження й подальше послаблення федерального центру. Новим символом міжетнічної напруги стали студентські протести в Косово у березні – квітні 1981 р., для придушення яких було запроваджено надзвичайний стан і застосовано військо. Масові заворушення почалися з акцій за економічні й освітні права, але швидко перетворилися на вияв албанського націоналізму з вимогою перетворення автономного краю на республіку.

Внутрішньополітична нестабільність Югославії посилювалася слабкістю федерального центру, зумовленого смертю Тіто у травні 1980 р. та запровадженням системи колективного керівництва на чолі із Президією. В умовах економічної кризи та децентралізації політичної влади це створювало ризики для зміни геополітичної орієнтації Югославії та зовнішнього втручання. Стурбованість Заходу стосовно політичного балансу Югославії посилювалася в контексті запровадження воєнного стану й загрози радянського вторгнення в Польщі. На цьому тлі урядові кредитори Югославії (США, країни ЄЕС, ЕАСТ, Канада та Японія) ухвалили у 1984 р. пакет фінансової допомоги на суму в 1,3 млрд дол. Хоча це тимчасово стабілізувало інфляцію, уже в 1987–1988 рр. вона знову сягнула тризначних показників, а в 1989 р. переросла в гіперінфляцію на рівні 1252 %. Попри кризу, туристичний сектор залишався одним із ключових джерел валютних надходжень, поступаючись лише грошовим переказам югославських гастарбайтерів. У 1988 р. доходи від туризму становили 2,024 млрд дол. США (Stanković, 1989, s. 277–278).

Важливим міжнародним стабілізатором для Югославії у 1980-х рр. стали Зимові Олімпійські ігри 1984 р. у Сараєво. Завдяки політиці неприєднання Югославія отримала право на їхнє проведення, що стало спробою змінити негативний імідж Балкан і представити країну як "здорове втілення універсальних цінностей у світі холодної війни" (Pedrotty, 2010, p. 337). Олімпійський проєкт мав на меті зміцнити міжреспубліканську рівновагу, зокрема через інвестиції в дотаційну Боснію і Герцеговину. Однак "олімпійська ера" Югославії (1978–1984) позначилася загостренням міжреспубліканських суперечностей, підозрами в корупції, звинуваченнями в націоналізмі, фашизмі, антикомунізмі, а також критикою федеративного устрою (Pedrotty, 2010, p. 338). Словенські еліти виступали проти фінансування Ігор, що боснійські лідери сприймали як боязнь конкуренції та небажання мати суперників на ринку зимового туризму. Напружені дебати стосовно бюджету та розподілу прибутків від туризму стали одним із маркерів дезінтеграційних процесів у федерації, яка наприкінці 1980-х рр. опинилася на межі вибуху націоналістичних настроїв.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що Югославія була нестабільною політичною конструкцією, обтяженою міжетнічними конфліктами та різновекторною цивілізаційною належністю республік. Територія Югославії історично перетиналася між західноєвропейськими, османсько-ісламськими та східнохристиянськими культурними впливами. Туризм був важливим інструментом формування наднаціональної ідентичності югославізму та чинником міжнародної взаємодії із Заходом. Інвестиції у грандіозні туристичні проєкти на узбережжі югославської Адріатики й валютні надходження від туризму забезпечили стрімке економічне піднесення Хорватії та Словенії. Це сприяло утвердженню "динарного націоналізму" у республіках, який в умовах несправедливого перерозподілу доходів від туризму політизував традиційні міжетнічні суперечки. Зокрема, словенці та хорвати постійно дорікали сербам у різних формах маніпуляцій, пов'язаних з необхідністю передавати валютну виручку в Белград, звинувачували белградські фінансові установи у політичному тиску та хабарництві, нав'язуванні угод колоніального характеру. Особливе невдоволення викликала дотаційна система фінансування слаборозвинених республік. Різні приклади економічної експлуатації хорватів уявлялися в діалектичному взаємозв'язку з національно-етнічним пригніченням хорватської нації в Югославській федерації. Орієнтація на міжнародний туризм сприяла прозахідній орієнтації адріатичних республік і посилила відцентровані прагнення, що отримали політичне оформлення в період "Хорватської весни" 1971 р. У структурному вимірі туризм сприяв ускладненню внутрішньої легітимності федерального центру, служачи каталізатором політичної емансипації та дезінтеграційних процесів у Федерації.

В умовах системної конкуренції наддержав політична нестабільність Югославії, зумовлена хорватським протестним рухом, набула міжнародного значення, розглядаючись як чинник, здатний вплинути на баланс сил у біполярній системі. Міжнаціональні суперечки,

радикальна децентралізація та зростання суб'єктності республік стали об'єктом уваги американських дипломатичних і розвідувальних структур, оцінюючись у контексті потенційного зламу моделі югославського неприєднання та посилення радянської військово-морської присутності в Середземному морі. Туризм у цій конфігурації поставав не лише як важливий економічний ресурс, але й як транснаціональний актор, здатний ініціювати політичну динаміку, включно з посиленням економічного націоналізму, етнонаціональної мобілізації, зовнішньополітичної ідентичності та переосмисленням суверенітету.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Парфіненко, А. (2023). Міжнародний туризм як складова частина ліберального світового порядку. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2 (16), 33–51. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-33-51

Batović, A. (2009). *The Balkans in turmoil: Croatian Spring and the Yugoslav position between the Cold War blocs, 1965–1971*. LSE IDEAS.

Bechmann Pedersen, S., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429201127

Bertsch, G. K. (1977). Ethnicity and politics in socialist Yugoslavia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 433(1), 88–99. https://doi.org/10.1177/000271627743300109

Buhin, A. (2022). *Yugoslav socialism "flavoured with sea, flavoured with salt": Mediterranization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence*. Srednja Europa. https://hdl.handle.net/1814/75254

Central Intelligence Agency. (1971, July 27). *Yugoslavia: An intelligence appraisal (in response to NSSM 129)*. https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R002000090001-6.pdf

Central Intelligence Agency. (1971, July). *The role of tourism in the Yugoslav economy* (Intelligence memorandum). https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf

Dabčević-Kučar, S., Gotovac, V., & Budiša, D. (1996). Nakon četvrt stoljeća. *Erasmus*, 15, 9–22.

Dimitrova-Grajzl, V. P. (2006, December 15). *The great divide revisited: Ottoman and Habsburg legacies on transition*. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.983720

Hall, D. R. (2001). Tourism and development in communist and post-communist societies. In D. Harrison (Ed.), *Tourism and the less developed world: Issues and case studies* (pp. 91–107). CABI Publishing. https://doi.org/10.1079/9780851994338.0091

Institut za statistiku SFRJ. (1981). *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga I*. Beograd: IŠP „Savremena administracija".

International Bank for Reconstruction and Development / International Development Association. (1971, June 2). *Appraisal of the Babin Kuk tourism project, Yugoslavia*. World Bank. http://documents1.worldbank.org/curated/en/964931468915585127/pdf/multi0page.pdf

Klasić, H. (2017). *Federiranje federacije: Društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih*. YU Historija. http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html

Konta, C. (2020). *US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners*. Manchester University Press. http://www.jstor.org/stable/jj.21995714

Liotta, P. H. (2001). Paradigm lost: Yugoslav self-management and the economics of disaster. *Balkanologie,* 5(1–2). https://doi.org/10.4000/balkanologie.681

MacCannell, D. (1992). *Empty meeting grounds: The tourist papers*. Routledge.

Milivojević, A. (2013). *"Almost a revolution": 1960s liberals and liberal reforms in Slovenia, Croatia and Serbia* [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. eScholarship. https://escholarship.org/uc/ item/4jh16240

Nixon gives Tito send-off praise. (1971, October 31). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/1971/10/31/archives/nixon-gives-tito-sendoff-praise-yugoslavias-nonalignment-useful-to.html

NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia. (1971, September 13). *Response to National Security Study Memorandum 129*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 230). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d230

Pedrotty, K. M. (2010). Yugoslav unity and Olympic ideology at the 1984 Sarajevo Winter Olympic Games. In H. Grandits, & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 333–363). Central European University Press.

Radan, P. (1998). Constitutional law and the multinational state: The failure of Yugoslav federalism. *University of New South Wales Law Journal,* 21(1), 185–203. https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.19982782

Ramet, S. P. (1992). *Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indiana University Press. https://muse.jhu.edu/book/94924

Ramet, S. P. (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales,* 10(2), 219–252. https://doi.org/10.7202/700940ar

Simon, G. (2014). *An economic history of socialist Yugoslavia*. LAP Lambert Academic Publishing. https://doi.org/10.2139/ssrn.2094334

Stanković, S. M. (1989). Savremeni problemi domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji. *Dela*, *6*, 276–283. https://doi.org/10.4312/dela.6.276-283

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits, & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

U.S. Department of State. (1960, June 24). *Operations plan for Yugoslavia: Operations Coordinating Board report*. In *Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey* (Vol. 10, Part 2, Doc. 158). Office of the Historian. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d158

U.S. Department of State. (1970a, September 29). *Background press briefing by the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger)*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. I, Foundations of foreign policy, 1969–1972* (Document 72). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d72

U.S. Department of State. (1970b, September 30). *Your visit to Yugoslavia, September 30 – October 2, 1970: Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 220). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220

U.S. Department of State. (1973). *United States policy assessment: Yugoslavia in mid-1973*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. E-15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976* (Document 62). https://2001-2009.state.gov/documents/ organization/108013.pdf

World Bank. (1970). *Briefing paper for Mr. McNamara's visit: Travel briefs, Yugoslavia (WB IBRD/IDA 03 EXC-10-4540S)* [Archival document]. World Bank Group Archives, Washington, D. C., United States. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/954141387399260788-0560011970/original/World BankGroupArchivesFolder1772565.pdf

References

Batović, A. (2009). *The Balkans in turmoil: Croatian Spring and the Yugoslav position between the Cold War blocs, 1965–1971*. LSE IDEAS.

Bechmann Pedersen, S., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429201127

Bertsch, G. K. (1977). Ethnicity and politics in socialist Yugoslavia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 433(1), 88–99. https://doi.org/10.1177/000271627743300109

Buhin, A. (2022). *Yugoslav socialism "flavoured with sea, flavoured with salt": Mediterranization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence*. Srednja Europa. https://hdl.handle.net/1814/75254

Central Intelligence Agency. (1971, July 27). *Yugoslavia: An intelligence appraisal (in response to NSSM 129)*. https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R002000090001-6.pdf

Central Intelligence Agency. (1971, July). *The role of tourism in the Yugoslav economy* (Intelligence memorandum). https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf

Dabčević-Kučar, S., Gotovac, V., & Budiša, D. (1996). Nakon četvrt stoljeća. *Erasmus*, (15), 9-22 [in Croatian].

Dimitrova-Grajzl, V. P. (2006, December 15). *The great divide revisited: Ottoman and Habsburg legacies on transition*. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.983720

Hall, D. R. (2001). Tourism and development in communist and post-communist societies. In D. Harrison (Ed.), *Tourism and the less developed world: Issues and case studies* (pp. 91–107). CABI Publishing. https://doi.org/10.1079/9780851994338.0091

Institut za statistiku SFRJ. (1981). *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije. Knjiga I*. Beograd: IŠP „Savremena administracija". [in Serbo-Croatian].

International Bank for Reconstruction and Development / International Development Association. (1971, June 2). *Appraisal of the Babin Kuk tourism project, Yugoslavia*. World Bank. http://documents1.worldbank.org/curated/en/964931468915585127/pdf/multi0page.pdf

Klasić, H. (2017). *Federiranje federacije: Društveno-političke promjene u Jugoslaviji 1960-ih i 1970-ih*. YU Historija [in Croatian]. http://yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c2.html

Konta, C. (2020). US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners. Manchester University Press. http://www.jstor.org/stable/jj.21995714

Liotta, P. H. (2001). Paradigm lost: Yugoslav self-management and the economics of disaster. *Balkanologie,* 5(1–2). https://doi.org/10.4000/balkanologie.681

MacCannell, D. (1992). *Empty meeting grounds: The tourist papers*. Routledge.

Milivojević, A. (2013). *"Almost a revolution": 1960s liberals and liberal reforms in Slovenia, Croatia and Serbia* [Doctoral dissertation, University of California, Berkeley]. eScholarship. https://escholarship.org/uc/item/4jh16240

Nixon gives Tito send-off praise. (1971, October 31). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/1971/10/31/archives/nixon-gives-tito-sendoff-praise-yugoslavias-nonalignment-useful-to.html

NSC Interdepartmental Ad Hoc Group for Yugoslavia. (1971, September 13). *Response to National Security Study Memorandum 129*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 230). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d230

Parfinenko, A. (2023). International Tourism as a Component of the Liberal World Order. International Relations, Public Communications and Regional Studies, 2(16), 33–51 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-33-51

Pedrotty, K. M. (2010). Yugoslav unity and Olympic ideology at the 1984 Sarajevo Winter Olympic Games. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 333–363). Central European University Press.

Radan, P. (1998). Constitutional law and the multinational state: The failure of Yugoslav federalism. *University of New South Wales Law Journal,* 21(1), 185–203. https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.19982782

Ramet, S. P. (1992). *Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1962–1991*. Indiana University Press. https://muse.jhu.edu/book/94924

Ramet, S. P. (2006). *The three Yugoslavias: State-building and legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales,* 10(2), 219–252. https://doi.org/10.7202/700940ar

Simon, G. (2014). *An economic history of socialist Yugoslavia*. LAP Lambert Academic Publishing. https://doi.org/10.2139/ssrn.2094334

Stanković, S. M. (1989). Savremeni problemi domaćeg i inostranog turizma u Jugoslaviji. *Dela*, 6, 276–283 [in Serbian]. https://doi.org/10.4312/dela.6.276-283

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

U.S. Department of State. (1960, June 24). *Operations plan for Yugoslavia: Operations Coordinating Board report*. In *Foreign relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey* (Vol. 10, Part 2, Doc. 158). Office of the Historian. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d158

U.S. Department of State. (1970a, September 29). *Background press briefing by the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger).* In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. I, Foundations of foreign policy, 1969–1972* (Document 72). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d72

U.S. Department of State. (1970b, September 30). *Your visit to Yugoslavia, September 30–October 2, 1970: Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972* (Document 220). https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220

U.S. Department of State. (1973). *United States policy assessment: Yugoslavia in mid-1973*. In *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Vol. E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976* (Document 62). https://2001-2009.state.gov/documents/organization/108013.pdf

World Bank. (1970). *Briefing paper for Mr. McNamara's visit: Travel briefs, Yugoslavia (WB IBRD/IDA 03 EXC-10-4540S)* [Archival document]. World Bank Group Archives, Washington, D.C., United States. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/954141387399260788-0560011970/original/WorldBankGroupArchivesFolder1772565.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 07.07.25
Прорецензовано / Revised: 19.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Anatoliy PARFINENKO, PhD (Histor.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5951-0230
e-mail: parfinenko@karazin.ua
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

THE ROLE OF TOURISM AS AN INTERNATIONAL POLITICAL ACTOR IN STRENGTHENING ECONOMIC NATIONALISM AND THE DISINTEGRATION OF YUGOSLAVIA

Background. ***In Yugoslavia, which functioned as a distinctive frontier of the Cold War, tourism and the "open-door" policy became the practical embodiment of the country's foreign policy doctrine of non-alignment. Inflows of foreign currency from Western tourism exacerbated structural disparities in the country's development. The impact of tourism on the rise of economic nationalism in Yugoslavia constitutes an important scholarly issue, the exploration of which enables the conceptualization of tourism's role as a transnational force in the processes of political emancipation Adriatic republics.***

Methods. ***The study applies core methods of international political science. A systems approach allowed tourism to be understood as a factor of international interaction capable of influencing the stability of the Yugoslav state. The historical-descriptive method facilitated the reconstruction of Yugoslavia's tourism policy within its geopolitical context, while structural-functional analysis helped identify the role of tourism as the economic foundation for the political emancipation of Slovenia and Croatia.***

Results. Yugoslavia was an inherently unstable political construct, burdened by interethnic tensions and the divergent civilizational orientations of its republics. Tourism served as a vital instrument in shaping a supranational Yugoslav identity and functioned as a key channel of engagement with the West. The influx of Western tourists ensured a steady flow of foreign currency, which intensified asymmetries in inter-republican relations. Economic growth in the coastal regions – particularly in Croatia and Slovenia – fostered a pro-Western orientation and centrifugal tendencies, which gained political expression during the "Croatian Spring" of 1971.

Conclusions. ***Under the conditions of systemic competition between superpowers, the political instability of Yugoslavia – driven by the Croatian protest movement – gained international significance, being perceived as a factor capable of influencing the balance of power within the bipolar system. Interethnic disputes, radical decentralization, and the increasing assertion of political subjectness by the republics became a matter of concern for U.S. diplomatic and intelligence bodies, who viewed these trends as a potential destabilizing force threatening the Yugoslav model of non-alignment and facilitating the expansion of Soviet naval presence in the Mediterranean. In this configuration, tourism emerged not only as a significant economic resource but also as a transnational actor capable of initiating political dynamics, including the rise of economic nationalism, ethno-national mobilization, and a rethinking of sovereignty.***

Keywords: ***Yugoslavia, Cold War, international tourism, transnational actors, foreign policy, Croatia, Slovenia, interethnic conflicts.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 341.231.14:305:[341.123+061.1ЄС]
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/40-43

Марія ЗАЙЦЕВА, канд. політ. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0003-0036-419X
e-mail: mariya.zaitseva@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Наталія БЄЛОУСОВА, канд. політ. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9656-2942
e-mail: bnb@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОРПОРАТИВНЕ ЛОБІЮВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Вступ. *Лобіювання є невід'ємною складовою сучасного політичного процесу в Європейському Союзі. Системна присутність організованих груп інтересів в ЄС, зокрема великих корпорацій, забезпечує інституційну основу для прозорої взаємодії між владою та зацікавленими сторонами.*

Ця складна система впливу значною мірою визначає політичний ландшафт ЄС, де доступ до посадовців, участь у консультаціях і внесення змін до законодавчих ініціатив нерідко залежать від ресурсів і зв'язків зацікавлених сторін.

Методи. *У процесі дослідження було застосовано такі методи, як аналітичний, метод узагальнення й аналізу, що дозволив вивчити документи нормативно-правової бази ЄС і звіти аналітичних центрів.*

Результати. *Корпоративне лобіювання є глибоко інтегрованим у всі етапи законодавчого процесу Європейського Союзу. Починаючи із консультаційних заходів та робочих груп Європейської комісії, корпоративні лобісти активно впливають на формування політики.*

Із 2015 р. спостерігається значне зростання фінансування лобістської діяльності, що досягло 1,3 млрд євро у 2023 р. Найактивнішими залишаються великі транснаціональні корпорації технологічного, енергетичного та фінансового секторів. Однак, попри наявність інструментів прозорості, таких як Реєстр прозорості ЄС, виявлено численні випадки порушень і неточностей у звітності, що ставить під сумнів ефективність чинної системи контролю. Прикладом лобістського впливу є законодавча ініціатива стосовно дерегуляції нових геномних технологій, що супроводжується суттєвим послабленням вимог до прозорості, оцінки ризиків і маркування, що викликало широку суспільну критику.

Висновки. *Лобіювання є одним із ключових механізмів впливу на політичні процеси в Європейському Союзі. Лобісти транснаціональних корпорацій активно впливають на ухвалення рішень в ЄС, особливо в таких галузях, як біотехнології, цифрові технології та енергетика. Зростання витрат на лобістську діяльність і збільшення кількості залучених лобістів свідчать про те, що лобіювання є ефективним інструментом впливу бізнесу на європейське законодавство.*

Водночас, попри існування формальних механізмів контролю за лобістською діяльністю, зокрема Реєстру прозорості ЄС, виявлені факти маніпулювання даними та порушення у звітності свідчать про необхідність подальшого удосконалення системи регулювання і забезпечення реальної підзвітності лобістських структур.

Ключові слова: *лобіювання, Європейський Союз, групи інтересів.*

Вступ

Процес формування політики в Європейському Союзі відбувається в умовах активної взаємодії з великою кількістю груп інтересів – від неурядових організацій, профспілок і професійних асоціацій до впливових корпоративних лобістів та аналітичних центрів. Ця складна система впливу значною мірою визначає політичний ландшафт ЄС, де доступ до представників влади, участь у консультаціях і внесення змін до законодавчих ініціатив нерідко залежать від наявних ресурсів і зв'язків зацікавлених сторін.

Лобіювання є невід'ємною складовою сучасного політичного процесу в Європейському Союзі. Системна присутність організованих груп інтересів в ЄС, зокрема великих корпорацій, забезпечує інституційну основу для взаємодії між владою та зацікавленими сторонами.

Слід наголосити, що лобіювання часто асоціюється з непрозорістю, надмірним впливом і потенційним викривленням демократичного процесу (Pulse, n. d.).

Мета дослідження. Проаналізувати лобіювання в Європейському Союзі та практики взаємодії політичних інститутів з корпораціями, дослідивши їхні методи впливу на політичні процеси та інституції ЄС.

Огляд літератури. Лобіювання в Європейському Союзі є складним, багатогранним процесом і виступає ключовим чинником, що забезпечує комунікацію між зацікавленими сторонами й політиками, сприяючи ухваленню збалансованих і обґрунтованих рішень.

Роль лобіювання у формуванні політики, законодавства та розподілі ресурсів Європейського Союзу, що часто має суттєві наслідки для економічних інтересів бізнесу, розкрили у своїй роботі N. Dutt, M. Espinosa, R. Li, J. Rath та E. Sung. Науковці зазначають, що регуляторні рішення, ухвалені в Брюсселі, мають транснаціональний вплив і поширюються далеко за межі ЄС. Саме тому глобальні корпорації мають значний вплив на процес прийняття рішень (Dutt et al., 2025).

На думку вчених A. S. Binderkrantz, D. R. Halpin, H. H. Pedersen, участь груп інтересів у формуванні політики ЄС дозволяє покращити ефективність і відповідає реальним потребам суспільства (Binderkrantz et al., 2020).

Науковець Пітер Боувен у своїй праці "Корпоративне лобіювання в Європейському Союзі: до теорії доступу" інтерпретує лобістську діяльність як взаємозалежний процес обміну між групами інтересів і структурами ЄС. Вони підкреслюють, що інституції ЄС не просто допускають присутність лобістів, а й зацікавлені в активній співпраці з ними, оскільки приватні суб'єкти можуть надавати практичну експертизу, галузеві знання та емпіричні дані, необхідні для розробки ефективної нормативної бази. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти механізми доступу до процесів ухвалення рішень у ЄС не як односторонній вплив, а як взаємовигідний і структурований обмін ресурсами (Bouwen, 2001).

© Зайцева Марія, Бєлоусова Наталія, 2025

Методи

У процесі дослідження було застосовано такі методи, як аналітичний, метод узагальнення й аналізу, що дозволив вивчити документи нормативно-правової бази ЄС та звіти аналітичних центрів.

Результати

Лобіювання в Європейському Союзі є глибоко інтегрованим у всі етапи законодавчого процесу – від розробки законодавчих ініціатив до їхнього остаточного ухвалення. Процес часто починається із семінарів, слухань та інших консультаційних заходів, де представники бізнесу, НУО та експерти обговорюють запропоновані законодавчі ініціативи. Особливу роль у підготовці законодавчих пропозицій відіграють робочі групи Європейської комісії, у яких беруть участь зацікавлені сторони. На цьому етапі формується початковий зміст політик, і саме тут корпоративні лобісти можуть впливати на визначення пріоритетів та формулювання норм через експертні коментарі, аналітичні документи й персональні контакти (Pulse, n. d.).

Ключовим елементом у процесі ухвалення рішень є діяльність Європейської ради, яка наділена повноваженнями щодо уточнення, затвердження або відхилення законодавчих ініціатив Європейської комісії та поправок, внесених Європейським парламентом. Підкреслимо, що саме Європейська рада має найбільш широкі законодавчі повноваження щодо ухвалення рішень, які впливають на політику національних акторів ЄС у різних сферах життєдіяльності. Саме тому лобістські зусилля направлені на постійних представників держав-членів Європейської ради.

Європарламент, як і Рада ЄС, уповноважений ухвалювати рішення у багатьох політичних сферах, зокрема щодо внутрішнього ринку, промисловості, економіки, соціальної політики, транс'європейських мереж, митного співробітництва, захисту прав споживачів, захисту навколишнього середовища, рівності прав і можливостей у громадянському суспільстві, збереження культурної самобутності етнічних груп, відкритості й доступу до офіційних документів ЄС, інноваційного та технологічного розвитку, боротьби з корупцією тощо. З огляду на широкий спектр повноважень Європарламенту та Ради ЄС, організовані групи інтересів і лобістські структури активно спрямовують свої ресурси на формування регуляторної та нормативної політики ЄС.

Слід наголосити, що із 2015 р. спостерігається суттєве зростання фінансування корпоративного лобіювання в Європейському Союзі. Зокрема, бюджет 50-ти найбільших транснаціональних компаній, що активно впливають на європейську політику, зріс на понад 30 млн дол. (The European Student Think Tank, 2023).

За даними громадської організації Lobby Control у 2023 р. витрати на лобіювання асоціацій і корпорацій в ЄС зросла до 1,3 млрд євро (LobbyControl, 2024).

Найдинамічніше зростання спостерігається серед великих технологічних компаній, які не лише збільшили кількість своїх лобістів у Брюсселі, але й розширили фінансові ресурси, спрямовані на просування своїх інтересів в інституціях ЄС.

Про вплив великого бізнесу у сфері лобізму свідчать експертні оцінки, згідно з якими у Брюсселі постійно працює близько 29 тис. лобістів, значна частина з яких становить інтереси транснаціональних корпорацій (EU lobby report, 2024).

Порівняно із громадськими організаціями, корпоративні структури мають суттєво більші ресурси й можливості для впливу на європейську політику, що створює дисбаланс у представленні суспільних та приватних інтересів.

Корпоративне лобіювання в ЄС охоплює широкий спектр інструментів впливу: від безпосередніх контактів з європейськими чиновниками та депутатами Європарламенту до фінансування політичних кампаній, діяльності аналітичних центрів, організації форумів, конференцій і публічних заходів.

Ці умови створюють для корпорацій сприятливе середовище для просування власних політичних та економічних інтересів у структурах Європейського Союзу (The European Student Think Tank, 2023).

Відповідно до Реєстру прозорості ЄС, який має на меті забезпечити базовий рівень прозорості у процесі лобіювання, на липень 2025 р. зареєстровано понад 15 тис. груп інтересів (LobbyFacts.eu, 2025).

Реєстр надає інформацію про те, хто саме намагається вплинути на політику ЄС, які інтереси становить та які ресурси використовує. Попри те, що реєстрація є добровільною, лише зареєстровані суб'єкти лобіювання можуть мати доступ до ключових інституцій ЄС, брати участь у слуханнях комітетів, бути спікерами на публічних засіданнях, працювати в інтергрупах (неофіційних депутатських групах) Європарламенту, отримувати довгострокові перепустки (access passes) (Transparency register, 2021) тощо.

Однак критики зазначають, що існуючі інструменти прозорості залишаються фрагментарними й неповними, оскільки реєстр не охоплює всіх лобістських контактів і не забезпечує ефективного контролю за дотриманням стандартів етичної поведінки у сфері впливу на політику (Pulse, n.d.).

У лютому 2025 р. після скарги організацій Corporate Europe Observatory (CEO) та LobbyControl було проведено моніторинг Реєстру прозорості ЄС, який виявив суттєві порушення у фінансовій звітності. Загалом 28 компаній або лобістських структур указували неточні дані про бюджети на лобізм: частина занизила, інші завищили витрати. За результатами перевірки 17 організацій змушені були оновити свої дані, 7 – повністю виключено з реєстру, а 4 – підтвердили правильність наданої інформації. Наприклад, Nestlé занизила свої витрати на лобіювання на 850 тис. євро, а норвезька хімічна компанія Yara – на 600 тис. євро. Такі структури, як Unilever, FoodDrinkEurope, EuropaBio, European Round Table for Industry та Oracle, недооцінили свої витрати приблизно на 100 тис. євро кожна.

Загалом, за оцінками активістів, загальна сума внесених змін до декларацій у реєстрі становила майже 47,75 млн євро, із них 2,45 млн – додано, 23,15 млн – скорочено, а ще 22,15 млн – видалено. Цей випадок викрив суттєві проблеми із прозорістю лобістської діяльності у ЄС та поставив під сумнів надійність одного з головних інструментів регуляторної підзвітності (The Brussels Times, 2025).

Корпоративне лобіювання є одним із провідних механізмів впливу на процеси ухвалення рішень в інституціях Європейського Союзу. Згідно з даними Corporate Europe Observatory та LobbyControl, найактивніше лобістську діяльність здійснюють транснаціональні корпорації технологічного, енергетичного, фінансового та хімічного секторів.

Серед секторів, які демонструють найвищу активність у сфері лобіювання в Європейському Союзі, виріз-няються великі технологічні компанії, зокрема Meta та Microsoft, такі фінансові інституції, як Асоціація фінан-

сових ринків Європи та Європейська банківська федерація, енергетичні корпорації (включаючи Fuels Europe та Shell), а також представники хімічної промисловості й агробізнесу (зокрема, Європейська рада хімічної промисловості та Bayer). Активно лобіюють також міжгалузеві торговельні асоціації, такі як Business Europe і Німецький союз промисловців (BDI), а також великі фармацевтичні гравці – наприклад, Європейська федерація фармацевтичної промисловості та Novartis (Corporate Europe Observatory, 2025).

Одним із прикладів активного лобістського тиску з боку біотехнологічної індустрії на законодавчий процес стала законодавча ініціатива Європейської комісії, ухвалена у липні 2023 р., яка передбачає створення нової регуляторної бази для окремих категорій організмів, отриманих за допомогою нових геномних технологій (НГТ).

Запропоновані зміни мають на меті спростити процедури виведення таких продуктів на ринок, у тому числі шляхом скасування або суттєвого послаблення чинних вимог щодо прозорості, наукової оцінки ризиків та маркування, які нині застосовуються до традиційних ГМО.

Цей крок викликав різку критику з боку екологічних організацій, наукової спільноти та правозахисників, які вважають, що така дерегуляція може поставити під загрозу права споживачів, громадське здоров'я й довкілля. Крім того, експерти застерігають, що винятки з підзвітності та зниження стандартів безпеки відкривають шлях до асиметричного впливу індустріальних гравців на політику ЄС, порушуючи принцип обережності та знецінюючи чинні правові норми в галузі біотехнологій.

Однак міжнародні торговельні партнери наполягають на вилученні ГМО-продуктів, отриманих за допомогою нових геномних технологій із-під дії чинних правил щодо ГМО. На їхню думку, ці технології є ключовим інструментом для зміцнення продовольчої безпеки та досягнення цілей сталого розвитку в аграрному секторі й харчовій промисловості.

Зазначимо, що відповідно до чинного законодавства Європейського Союзу, усі генетично модифіковані організми (ГМО) підлягають суворому регулюванню. Зокрема, продукти, що містять ГМО або вироблені з їх використанням, мають бути відповідно марковані, а також повинні проходити наукову оцінку стосовно можливих ризиків для здоров'я людини, тварин і довкілля (Briefing paper new GMOs).

Вимоги, що закріплені у Директиві 2001/18/ЄС та Регламенті (ЄС) № 1829/2003, відображають принцип обережності як базову засаду політики ЄС щодо біотехнологій (European Commission, n.d.).

У цьому контексті ініціатива Єврокомісії щодо дерегуляції нових ГМО викликає значне занепокоєння серед критиків, адже вона передбачає виведення певних категорій продуктів з-під чинного правового контролю, включаючи вимоги стосовно маркування. Це може створити ситуацію, коли продукти генної модифікації з'являться на ринку без відповідного маркування, що суперечить принципам прозорості та права споживача на інформацію.

Сучасні тенденції в галузі лобіювання в ЄС свідчать про суттєве зростання фінансових ресурсів, які використовуються для впливу на законодавчий процес.

Дискусія і висновки

Лобіювання є одним із ключових механізмів впливу на політичні процеси в Європейському Союзі. Лобісти транснаціональних корпорацій активно впливають на ухвалення рішень в ЄС, особливо в таких галузях, як біотехнології, цифрові технології та енергетика. Зростання витрат на лобістську діяльність і збільшення кількості залучених лобістів свідчать про те, що лобіювання є ефективним інструментом впливу бізнесу на європейське законодавство.

Особливої уваги заслуговує діяльність транснаціональних корпорацій, зокрема у сфері біотехнологій, які активно просувають дерегуляцію нових геномних технологій, використовуючи різноманітні методи впливу – від участі в робочих групах до фінансування аналітичних центрів. У результаті, окремі законодавчі ініціативи Європейської комісії дедалі частіше відображають інтереси корпоративного сектору, що викликає обґрунтовану критику з боку громадськості, екологічних організацій та науковців.

Водночас, попри існування формальних механізмів контролю за лобістською діяльністю, зокрема Реєстру прозорості ЄС, виявлені факти маніпулювання даними та порушення у звітності свідчать про необхідність подальшого удосконалення системи регулювання і забезпечення реальної підзвітності лобістських структур.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Binderkrantz, A. S., Halpin, D. R., & Pedersen, H. H. (2020). From Policy Interest to Media Appearance: Interest Group Activity and Media Bias. *The International Journal of Press/Politics*, 25(4), 712–731.

Biodynamic Federation. Briefing paper new GMOs: old claims and false promises Proposal on new genomic techniques. (2023). *Briefing Paper: New GMOs: Old claims and false promises.* (n. d.). https://demeter.net/wp-content/uploads/2023/09/230915_DEM_Leaflet_NGTs_EN.pdf

Bouwen, P. (2001). *Corporate Lobbying in the European Union: Towards a Theory of Access*. file:///C:/Users/admin/Downloads/sps20015.pdf

Corporate Europe Observatory. (2025). *The EU's lobby league table Tech, Banking, Energy, Chemicals dominate*. Corporate Europe Observatory. https://corporateeurope.org/en/2025/02/eus-lobby-league-table

Dutt, N., Espinosa, M., Li, R., Rath, J., & Sung, E. (2025). *Lobbying in the EU. HEC Paris Research Paper No. SPE-2025-1577.* SSRN. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5260257

European Commission. (n.d.). *GMO legislation. Directorate-General for Health and Food Safety*. https://food.ec.europa.eu/plants/genetically-modified-organisms/gmo-legislation_en

Lobby Control. (2024). *EU lobby report 2024: Brussels in the sights of power interests. Despite reforms after Qatargate EU democracy remains vulnerable to undue influence.* https://www.lobbycontrol.de/wp-content/uploads/EU-Lobbyreport-2024-summary-LobbyControl.pdf

Lobby Facts.eu. (2025). *Welcome to LobbyFacts – exposing lobbying in the European institutions.* https://www.lobbyfacts.eu/

The Brussels Times. (2025). *Major companies found to be misreporting EU lobbying spending.* https://www.brusselstimes.com/eu-affairs/1666421/major-companies-found-to-be-misreporting-eu-lobbying-spending-tbtb

Pulse, Z. (n.d.). *Inside the EU lobbying scene: Who influences Brussels – and how?* https://www.pulse-z.eu/inside-the-eu-lobbying-scene-who-influences-brussels-and-how/

The European Student Think Tank. (2023). *Corporate lobbying in the European Union.* https://esthinktank.com/2023/05/29/corporate-lobbying-in-the-european-union/

Transparency register. (2021). *Interinstitutional Agreement between the European Parliament, the Council of the European Union and the European Commission.* https://transparency-register.europa.eu/guidance/ guidelines_en

References

Binderkrantz, A. S., Halpin, D. R., & Pedersen, H. H. (2020). From Policy Interest to Media Appearance: Interest Group Activity and Media Bias. *The International Journal of Press/Politics*, 25(4), 712–731.

Biodynamic Federation. Briefing paper new GMOs: old claims and false promises Proposal on new genomic techniques. (2023). *Briefing Paper: New GMOs: Old claims and false promises*. (n. d.). https://demeter.net/wp-content/uploads/2023/09/230915_DEM_Leaflet_NGTs_EN.pdf

Bouwen, P. (2001). *Corporate Lobbying in the European Union: Towards a Theory of Access.* file:///C:/Users/admin/Downloads/sps20015.pdf

Corporate Europe Observatory. (2025). *The EU's lobby league table Tech, Banking, Energy, Chemicals dominate. Corporate Europe Observatory.* https://corporateeurope.org/en/2025/02/eus-lobby-league-table

Dutt, N., Espinosa, M., Li, R., Rath, J., & Sung, E. (2025). *Lobbying in the EU. HEC Paris Research Paper No. SPE-2025-1577*. SSRN. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5260257

European Commission. (n.d.). *GMO legislation. Directorate-General for Health and Food Safety.* https://food.ec.europa.eu/plants/genetically-modified-organisms/gmo-legislation_en

Lobby Control. (2024). *EU lobby report 2024: Brussels in the sights of power interests.* Despite reforms after Qatargate EU democracy remains vulnerable to undue influence. https://www.lobbycontrol.de/wp-content/uploads/EU-Lobbyreport-2024-summary-LobbyControl.pdf

Lobby Facts.eu. (2025). Welcome to LobbyFacts – exposing lobbying in the European institutions. https://www.lobbyfacts.eu/

The Brussels Times. (2025). *Major companies found to be misreporting EU lobbying spending.* https://www.brusselstimes.com/eu-affairs/1666421/major-companies-found-to-be-misreporting-eu-lobbying-spending-tbtb

Pulse, Z. (n.d.). *Inside the EU lobbying scene: Who influences Brussels – and how?* https://www.pulse-z.eu/inside-the-eu-lobbying-scene-who-influences-brussels-and-how/

The European Student Think Tank. (2023). *Corporate lobbying in the European Union.* https://esthinktank.com/2023/05/29/corporate-lobbying-in-the-european-union/

Transparency register. (2021). *Interinstitutional Agreement between the European Parliament, the Council of the European Union and the European Commission.* https://transparency-register.europa.eu/guidance/guidelines_en

Отримано редакцією журналу / Received: 10.09.25
Прорецензовано / Revised: 20.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Mariia ZAITSEVA, PhD (Polit.), Assist.
ORCID ID: 0000-0003-0036-419X
e-mail: mariya.zaitseva@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Natalia BIELOUSOVA, PhD, Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9656-2942
e-mail: bnb@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CORPORATE LOBBYING IN THE EUROPEAN UNION

Background. ***Lobbying is an integral part of the modern political process in the European Union. The systemic presence of organized interest groups in the EU, in particular large corporations, provides an institutional framework for transparent interaction between authorities and stakeholders. This complex system of influence largely determines the EU political landscape, where access to officials, participation in consultations and amendments to legislative initiatives often depend on the resources and connections of stakeholders.***

Methods. ***The research used methods such as analytical, generalization and analysis, which allowed us to study the documents of the EU regulatory framework and reports of think tanks.***

Results. ***Corporate lobbying is deeply integrated into all stages of the European Union legislative process. Starting from consultation events and working groups of the European Commission, corporate lobbyists actively influence policy-making.***

Since 2015, there has been a significant increase in lobbying funding, reaching €1.3 billion in 2023. Large transnational corporations in the technology, energy and financial sectors remain the most active. However, despite the availability of transparency tools such as the EU Transparency Register, numerous cases of violations and inaccuracies in reporting have been identified, which calls into question the effectiveness of the current control system. An example of lobbying influence is the legislative initiative to deregulate new genomic technologies, accompanied by a significant weakening of transparency, risk assessment and labeling requirements, which has caused widespread public criticism.

Conclusions. ***Lobbying is one of the key mechanisms for influencing political processes in the European Union. Lobbyists of transnational corporations actively influence decision-making in the EU, especially in sectors such as biotechnology, digital technologies and energy. The growth of lobbying costs and the increase in the number of lobbyists involved indicate that lobbying is an effective tool for business to influence European legislation. At the same time, despite the existence of formal mechanisms for controlling lobbying activities, in particular the EU Transparency Register, the revealed facts of data manipulation and violations in reporting indicate the need to further improve the regulatory system and ensure real accountability of lobbying structures.***

Keywords: ***Lobbying, European Union, interest groups.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 323.1/.3:159.922.4:[316.74:2(450+438)]
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/44-54

Олена ДОБРЖАНСЬКА, канд. політ. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3362-4533
e-mail: olena.dobrzhanska@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ярина ЛОЇК, студ.
ORCID ID: 0009-0005-4667-7302
e-mail: yaryna.com@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРИКЛАД ІТАЛІЇ ТА ПОЛЬЩІ

Вступ. *Сучасний світ переживає період глибоких і динамічних трансформацій. Це спонукає до пошуків джерела стабільності, впевненості у майбутньому, розуміння свого місця у соціумі та посилює роль соціальних груп для індивідів. У цій системі колективних ідентичностей національна та релігійна залишають за собою значущі позиції як в особистому житті людей, так і у глобальному аспекті взаємодії різних соціальних груп.*

Метою було дослідити взаємозв'язок національної та релігійної ідентичностей та їхній обопільний вплив – на прикладі Італії та Польщі.

Методи. *Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: теоретико-методологічний аналіз, компаративний (порівняльний) метод, історичний метод і контент-аналіз.*

Результати. *Визначено та проаналізовано теоретичні засади національної та релігійної ідентичностей, проведено компаративний аналіз взаємозв'язку нації та релігії на прикладі Італії й Польщі на основі історичних відомостей про взаємодію нації та католицизму у відповідних країнах, а також на основі контент-аналізу державних і релігійних гімнів обох держав як символічних атрибутів. Окреслено потенційні варіанти взаємодії та взаємовпливу національної та релігійної ідентичностей.*

Висновки. *Виявлено наявність зв'язку між національною й релігійною ідентичністю в Польщі та Італії, а також окреслено вплив, який вони здійснюють на символічні атрибути кожного суспільства. У результаті компаративного аналізу було виокремлено два варіанти взаємодії цих ідентичностей: чинник підсилення релігією національної ідентичності (приклад Польщі) та фактор утворення конфлікту (приклад Італії). На основі історичного аналізу доведено, що у випадку конфлікту (Італія) переважну силу мала національна ідентичність з одночасною трансформацією релігійної ідентичності, а не її деструкцією.*

Ключові слова: *національна ідентичність, релігійна ідентичність, нація, релігія, Польща, Італія.*

Вступ

Концепція глобального світу увійшла до наукового дискурсу і набула широкої популярності з кінця XX ст. У своїх роботах такі вчені як М. Маклуен (McLuhan, 1962), І. Валлерстайн (Wallerstein, 1974), Р. Фуллер (Fuller, 1983), Ж. Атталі (Attali, 1997) чи Ю. Габермас (Habermas, 1992) з більшою чи меншою категоричністю висували ідеї руйнування географічних і культурних кордонів, розвитку транснаціональних сил, упровадження глобального управління, а також зменшення ролі чи навіть "подолання" націй задля подальшого виживання людства як виду. Попри такі прогнози перехід від нації-держави до глобального суспільства, навіть у теоретичних моделях, досі має утопічний характер. Так само малоймовірним залишається глобальна секуляризація світу та цілковита деструкція релігії як явища. Національна та релігійна ідентичності залишаються стійкими й продовжують впливати як на особисте життя окремих людей, так і на глобальні політичні процеси сучасного світу. Дослідження взаємозв'язку набутих національної та релігійної ідентичностей є актуальним і становить значний науковий інтерес.

Метою дослідження є визначення й характеристика взаємозв'язку та взаємовпливу національної й релігійної ідентичностей.

Завдання статті:

- дослідити теоретичні засади національної ідентичності;
- дослідити теоретичні засади релігійної ідентичності;
- провести компаративний аналіз взаємозв'язку нації та релігії на прикладі Італії та Польщі, спираючись на історичні дані й контент-аналіз державних і релігійних гімнів обох країн.

Методи

У процесі дослідження були застосовані такі методи, як теоретико-методологічний аналіз для вивчення концепцій, теорій і підходів до національної та релігійної ідентичностей; компаративний (порівняльний) метод для визначення спільного й відмінного у взаємодії релігійної та національної ідентичності у Польщі та Італії; історичний метод для вивчення зміни впливу релігійної ідентичності на національну ідентичність упродовж різних історичних періодів; контент-аналіз для дослідження вмісту державних і релігійних гімнів Італії та Польщі тощо.

Результати

В умовах зростаючої інтенсивності викликів XXI ст. в Європі почали набувати популярності праворадикальні політичні сили, які ставлять під сумнів ефективність міжнародних союзів, нехтують ліберально-демократичними цінностями, обіцяють ізолювати державу від глобальних проблем і дбати передусім про власну націю та її інтереси. Дослідження причин і наслідків посилення політичного екстремізму знаходимо у працях Руда Купманса (Koopmans, 2010); Жана-Ів Камю та Ніколя Лебурга (Camus, & Lebourg, 2017), Каса Мудде (Mudde, & Kaltwasser, 2018); Піппа Норріса й Рональда Інглхарта (Norris, & Inglehart, 2019) та ін. Прикладами використання такої політики є партії, які лише мають на меті мобілізувати електорат, так і партії, які вже здобули значну підтримку серед населення, а саме: "Національне об'єднання" у Франції, "Альтернатива для Німеччини" у Німеччині, "Брати Італії" в Італії, "Партія свободи" у Нідерландах, "Істинні фіни" у Фінляндії, "Смер – СД" у Словаччині, "Фідес" в Угорщині та інші.

© Добржанська Олена, Лоїк Ярина, 2025

Вияви політики сучасного ізоляціонізму демонструють навіть країни, які уособлювали в собі захисників системи ліберального світового порядку (liberal international order). Приміром, 47-й президент США Дональд Трамп демонструє політику протекціонізм у торгівлі, зменшення зовнішньополітичних зобов'язань та інші заходи задля впровадження гасла "Америка передусім" (America First).

Фактично відбувається реактуалізація значення національної ідентичності та ролі нації у глобальному світі. Схожа тенденція притаманна й релігійній ідентичності. Сучасні виклики та невпевненість у майбутньому стають для індивідів каталізатором повернення до покинутих, забутих чи призупинених соціальних практик, які б забезпечували їх відчуттям стабільності та впевненості. Релігійна належність, так само як і національна, надають людям відчуття захищеності всередині соціальної групи, з якою вони себе ідентифікують. Таким чином, відбувається перехід у площину соціальних ідентичностей, які визначають не лише поведінку окремих індивідів усередині групи, але й взаємовідносини соціальних груп між собою (Romanenko, 2023).

Структура Я-концепції ідентичностей індивіда, за умови відсутності деструктивних психологічних процесів, утворює систему, де наявні: одна особистісна ідентичність, яка виконує для особи функцію диференціації її від інших членів суспільства, та набір соціальних ідентичностей, що виконують протилежне завдання, – поєднують особу з тими чи іншими соціальними групами. Особистісна й соціальні ідентичності перебувають у постійній взаємодії. Цей процес може виявлятися в різних формах: як підсилювати одна одну, так і вступати в конфлікт (Dobrzhanska, & Pavliuk, 2020). Проте в загальній картині для кожної особи існує певна ієрархія її набутих ідентичностей – розуміння того, які ідентичності є домінантними, а які – другорядними.

Національна ідентичність як соціополітичний феномен репрезентує той особливий емоційний зв'язок, що встановлюється між особою та національною спільнотою, з якою вона себе ототожнює. Релігійна ідентичність, зі свого боку, указує на усвідомлений зв'язок індивіда до релігійної групи, її практик, цінностей, традицій, вірувань і звичаїв. Залежно від типу сформованої ідентичності, за Е. Еріксоном (Erikson, 1968), або ж від її ієрархічного рівня, у системі соціальних ідентичностей визначатиметься відповідність соціальної мобілізації особи очікуванням Ми-групи. Аби зрозуміти зв'язок, який може виникати між нацією та релігійними групами, а також як цей зв'язок може впливати на окремих осіб, передусім, необхідно дослідити феномен нації "Per Se".

Питання виникнення та природи нації не втрачає своєї актуальності до сьогодні. Зокрема, воно посідає центральне місце у працях таких відомих учених, як К. Дойч (Deutsch, 1966), Е. Сміт (Smith, 1994), Р. Брубейкер (Brubaker, 1996), Б. Андерсон (Anderson, 2001), Е. Ґеллнер (Gellner, 2003), а також багатьох сучасних авторів: А. Віммер (Wimmer, 2018), Ф. Фукуяма (Fukuyama, 2018; 2022), С. Малешевич (Malešević, 2019), З. Хаджидедич (Hadžidedić, 2022), Н. Кох (Koch, 2023), Г. Кунднані (Kundnani, 2023), А. Войташак (Wojtaszak, 2024), П. Валевич (Walewicz, 2024) та інші, які здійснили чималий внесок у наукове дослідження націоналізму як явища. Водночас, попри велику кількість академічних напрацювань, учені і досі не дійшли єдиного висновку ні щодо дефініції нації, ні стосовно її історичної еволюції. Британський історик Г'ю Сітон-Вотсон зауважує: "Я змушений дійти висновку, що неможливо виробити "наукову дефініцію" нації; а втім, сам цей феномен існував і існує" (Seton-Watson, 1977, p. 5). І все ж, на сьогодні, ми можемо навести такі визначення даного феномена: "Уявлена політична спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна" за Б. Андерсоном (Anderson, 2001, p. 22); "Сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, масову громадську культуру, однакові економічні й однакові юридичні права для всіх членів" за Е. Смітом (Smith, 1994, chap. 3); "Реальні суб'єкти, спільноти, субстанційні, сталі колективи за Р. Брубейкером (Brubaker, 1996, p. 13); "Сукупність людей, об'єднаних спільною долею, що зумовлює наявність у них спільного (національного) характеру" за О. Бауером (Davis, 1967, p. 150); "Нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено й які є намір принести в майбутньому" за Е. Ренан (Renan, 2006, p. 261).

Е. Ґеллнер надає такі визначення нації:

1) *культурницька:* "Двоє людей належать до однієї нації тоді й лише тоді, коли вони належать до однієї, спільної культури – останнє поняття означає систему ідей, символів, асоціацій, способів поведінки та спілкування" (Gellner, 2003, p. 36);

2) *волюнтаристська*: "Двоє людей належать до однієї нації тоді й лише тоді, коли вони визнають одне одного як таких, що належать до однієї нації. Іншими словами, нації створює людина; нації є продуктом певних переконань, прихильностей і взаємного визнання" (Gellner, 2003, p. 36).

Питання про те, в який момент історії відбулося чітке усвідомлення цієї спільності, тобто коли постали свідомі свого статусу перші нації – також залишається дискусійним. Е. Сміт підкреслює, що історики наводять різні маркації виникнення націоналізму (Smith, 1994). Наприклад, Б. Андерсон переконаний, що явище нації як явище модерне могло постати виключно у Новому Світі, а отже, точкою відліку він бере Американську революцію та підписання Декларації незалежності (Anderson, 2001). Г. Кон, американський дослідник, переконаний, що націоналізм уперше виник в Англії, коли в процесі переходу Королівства від абсолютної до конституційної монархії (Kohn, 1940) національна свідомість англійців поширилася в "умах" людей. У той час, як Е. Кедурі, британський історик Близького Сходу, як приклад виникнення першої нації наводить промову "Звернення до німецького народу" Фіхте (Kedourie, 1960). Проте така кількість думок, як влучно зауважує Е. Сміт, "чимало говорить нам про їхні різні визначення націоналізму, але майже нічого не говорить про його виникнення" (Smith, 1994, chap. 4). І все ж більшість учених, попри відмінності в тому, яку подію вони визначають як вихідну, погоджуються із твердженням, що нація – це явище модерне, навіть за умови його елементів домодерної природи.

Б. Андерсон стверджує, що поширення спільного уявленого образу нації у свідомості мас відбулося завдяки виникненню капіталістичного друкарства (Anderson, 2001). До Реформації Святе Письмо та всі матеріали церкви писалися та розповсюджувалися виключно латиною. Приміром, релігійні тексти були недоступними для більшості тогочасного населення, яке було неписемним, малоосвіченим і, що головне, не володіло латиною на достатньому рівні (не враховуючи знання тексту католицької літургії, яка до середини XX ст. проводилися латиною). Ситуація кардинально змінилася після перекладу Біблії німецькою. Вчинок

Мартіна Лютера не тільки затвердив норми загальнонімецької мови, але й продемонстрував середньовічним капіталістам, який попит може мати книга, писана національною мовою. У такий спосіб почався масовий рух перекладу тепер уже не тільки релігійної, але й художньої літератури. А відтак – і поштовх письменників творити національними мовами. Це була революційна зміна. Буквально упродовж століття людство стало свідком докорінної трансформації того, як, з якою швидкістю та інтенсивністю почала виникати та поширюватися інформація, яку розуміли маси. Книга стала засобом популяризації певних ідей, а згодом і соціальної мобілізації. На цьому моменті розпочалася перехресна взаємодія капіталістичного друкарства й постання нації. Б. Андерсон зазначає, що "ці друковані мови заклали підґрунтя національної свідомості трьома різними шляхами. Перш за все, вони створили єдиний простір взаємообміну й комунікації, нижче від латини, але вище розмовних діалектів […]. По-друге, капіталістичне друкарство надало мові нової стабільності, яка, у кінцевому підсумку, допомогла вибудувати центральний для суб'єктивної ідеї нації образ її стародавності. По-третє, капіталістичне друкарство створило "мови-при-владі", які різнилися від давніших адміністративних вернакулярних мов" (Anderson, 2001, p. 65).

Комунікативний аспект також ліг в основу теорії націотворення К. Дойча (Deutsch, 1966). Він стверджував, що ефективні комунікаційні мережі мають вирішальне значення для інтеграції різних груп населення в єдину згуртовану політичну спільноту. Зауважимо, що під комунікаціями Дойч розумів не лише певні письмові джерела, які могли легко поширюватися, але й транспортні мережі (дороги, залізниці), телекомунікації (преса, радіо, пізніше телебачення, а нині – соціальні мережі), культурні та соціальні інститути (школи, університети й інші форми соціальної комунікації). Приміром, на думку Дойча, розширення цих мереж сприяло зменшенню фрагментації соціальних груп, а завдяки швидкісному поширенню певної інформації, політичних дискурсів і повідомлень у суспільства почали виникати спільні коди й символи, які згодом впливали на погляди, поведінку, цінності та, зрештою, стали підґрунтям майбутнього об'єднання й самоусвідомлення нації. За умов стрімкого прогресу комунікацій старі племінні чи регіональні бар'єри зазнали руйнування, натомість поступившись місцем об'єднаній національній державі. Таким чином, К. Дойч стверджує, що нації є продуктом модернізації суспільства.

Схожого підходу дотримується британсько-чеський антрополог Е Ґеллнер, який зазначає, що націоналізм виник на етапі переходу суспільства від аграрної до індустріальної економіки (Gellner, 2003). Аграрне суспільство він характеризує як суспільство домодерне, високоієрархічне, із сильним рівнем стратифікації між соціальними класами та групами. Фрагментація регіонів виявлялася в чисельній кількості діалектів, культурних особливостей, звичаїв і традицій. Ґеллнер підсумовує, що в аграрному суспільстві люди радше ідентифікували себе в межах локальних спільнот чи релігії, але не нації. Відчуття масштабної єдності почало виникати в часи індустріалізації, коли, для забезпечення неперервного виробничого процесу, виникла потреба в грамотній робочій силі. Це, у свою чергу, сприяло створенню державної системи освіти, стандартизації загальнонаціональної мови, а також посиленню соціальної мобільності всередині країни. За аграрного суспільства більшість населення працювало в агрокультурній сфері, що доволі часто унеможливлювало транзит в інші частини країни, натомість з переходом до індустріального суспільства відбулася хвиля переселення із сіл до міст. У поєднанні всі ці чинники привели до пожвавлення обміну інформацією, стирання міжрегіональних кордонів усередині країни, формування спільної загальнонаціональної культури, що й стали основою виникнення націоналізму. Е. Ґеллнер також підкреслює роль еліт у формуванні національної ідентичності. На його думку, саме вони свого часу були зацікавленими у формуванні стандартизованої робочої сили для задоволення власних економічних потреб. Тому вони й відіграли вирішальну роль у конструюванні, просуванні та впровадженні вищезазначених змін, які з часом сприяли формуванню націй.

Дещо відмінні погляди були притаманні уже неодноразово згадуваному Е. Сміту. На відміну від більшості суто модерністських дослідників, він вірив, що нація, хоча і є явищем модерну, усе ж має домодерні витоки, які міцно пов'язані з етнічними спільнотами, їхніми цінностями, міфами й колективною пам'яттю (Smith, 1994). Сміт пропонує два тлумачення того, як формувалися нації на основі етнічної спільноти: *латеральний* і *вертикальний*. Латеральний шлях передбачає формування нації навколо ядра – правлячої еліти, яка поділяє між собою спільну культуру, мову або ідентичність на певній території. Такі етнічні спільноти притаманні державам із високим рівнем бюрократизації управлінської системи. Національна ідентичність починає формуватися в ядрі та, зрештою, за їхнього посередництва опускається донизу – у маси: "Головними акторами є королі, міністри та бюрократи, згодом з'являється і середній клас, аристократія й духівництво часто відіграють двозначну роль. Адже всупереч тому, що в певному розумінні саме їхня культура поширюється державою, наслідком стає маргіналізація аристократії й духівництва: їхня спадщина й культура стають урешті загальним надбанням" (Smith, 1994, chap. 3). Другий шлях – вертикальний – це процес формування нації власне самим народом. Вертикальні етнічні спільноти – масові спільноти, які об'єднані спільною мовою, культурою, традиціями. Часто йдеться про селян і простих людей, які усвідомлюють свою ідентичність як відповідь на чужоземне панування та гноблення. Проте і в цьому випадку вирішальну роль відіграють інтелектуали, які підживлюють усвідомлення єдності серед більшості населення: "Ключем до цього перетворення стає процес народно-культурної мобілізації. Невеличкі осередки просвітителів-інтелектуалів, попри властиве їм різне ставлення до вестернізації й сучасних реалій, наміряються очистити й мобілізувати "народ" через заклик до уявної минувшини етнічної групи. Задля цього слід запропонувати пізнавальні карти та історичні основи моралі для теперішнього покоління, виснувані з поетичного простору й золотої доби в минувшині спільноти. Таким чином інтелектуали сподіваються перетворити відсталу, традиціоналістичну етнічну спільноту на динамічну, проте основану на питомій культурі політичну націю" (Smith, 1994, chap. 3). Власне успішність побудови нації напряму залежить, на думку Сміта, від історичної тяглости – зв'язку з реальним чи навіть вигаданим минулим. Саме в цьому аспекті потреба просвітницької роботи національно налаштованої інтелігенції набула беззаперечного значення. Науковець зауважує, що націоналісти не зацікавлені у віднайдені історії як факту, проте зосереджені на її віднайденні як міфу: "Навернення Володимира

ISSN 1728-3817

Київського до християнства (988 р.) або заснування Рима (753 р. до н. е.) можна трактувати як історичні події, але їхнє значення полягає в легендах про заснування, з якими вони пов'язані. Саме ці зв'язки роблять їх придатними для політичної мети, перетворюють їх на джерело політичної єдності" (Smith, 1994, chap. 2). Історія має служити основою для формування спільних цінностей, героїв, образів і символів. Інтелігенція ж, у свою чергу, повинна одночасно переконати власний народ у важливості для них цієї історії та зовнішні сили у її величності й сутнісній вартісності.

Вищезгадані науковці, не залежно від того, яка концепція творення нації посідає для них центральне місце, одностайно погоджуються з думкою про фундаментальну роль національної ідентичності для індивіда. Б. Андерсон (Anderson, 2001) та Е. Сміт (Smith, 1994) згоджуються між собою, заявляючи, що популярність нації полягає в її головній функції – подолання смерті та обіцянка безсмертя. Іншими словами, нація в очах націоналіста – це позачасовий феномен, як зазначає Андерсон: "Якщо національні держави визнаються повсюди явищем "новим" та "історичним", то нації, яким вони надають політичного виразу, виникають завжди з незапам'ятного минулого і, що найважливіше, прямують до безкінечного майбутнього" (Anderson, 2001, p. 28). Е. Сміт практично дублює думку Андерсона, доповнюючи її ідеєю "особистого забуття" людини. Фактично він підкреслює, що ідентифікація себе з нацією – це своєрідний шлях подолання смерті й віднайдення безсмертя у майбутніх поколіннях. Нащадки, за Смітом, як біологічно, так і духовно, є голосом теперішнього покоління у вічності. Приміром, національна ідентичність людини не лише пов'язує її з усіма попередніми поколіннями, але й з усіма ще не народженими. І власне саме у цьому моменті ми прослідковуємо цікавий збіг, який між рядками виявляється й у тексті Андерсона, – тотальне віддзеркалення головної функції релігійної та національної ідентичностей. Обидві головно завдячують своєю популярністю страху людини перед фізичним зникненням і посилюють своє значення обіцянкою його уникнути, бодай у певному метафізичному вимірі. І хоча Сміт зазначає, що "у найзапекліших і найзаплутаніших конфліктах і протестах на першому місці завжди стоїть націоналізм, навіть якщо він пов'язаний з іншими питаннями – роду, класу, раси й релігії" (Smith, 1994, chap. 7), для нас пріоритетним є визначити, як ці дві ідентичності співіснують між собою.

Така кількість дефініцій указує на багатогранну природу феномена нації у соціальній площині, проте дозволяє відслідкувати певну закономірність: нація – це, передусім, об'єднання людей, що склалося в процесі тривалого розвитку та ґрунтується на спільних культурних цінностях і практиках. Її відмінність від інших великих груп полягає в нерозривному зв'язку з державотворенням, оскільки національні спільноти або асоціюються з певною державою, або прагнуть її створити. Національна ідентичність віддзеркалює усвідомлення групою та кожним її членом своєї належності до нації, а також відповідальність за її самореалізацію як суб'єкта соціальної дійсності.

Натомість релігійна ідентичність указує на ідентифікацію індивіда чи групи до певної релігії, а також на їхнє прийняття переконань, культурних традицій, цінностей релігійної спільноти. Релігійна ідентичність може набувати різних форм і ступенів своєї важливості. Для деяких осіб вона може бути пріоритетною, визначаючи поведінку, цінності та життєву позицію, для інших – залишатися на рівні культурних практик, водночас не впливаючи на світогляд та дії поза ними. Американський соціолог Ч. Глок у співавторстві зі Р. Старком запропонував п'ятивимірну схему природи релігійності (Glock, & Stark, 1965). Їхня послідовність виглядає таким чином: віра, досвід, практика, богослов'я (знання) та етика (наслідки). Віра (ідеологічний вимір) указує на прийняття особою загального набору релігійних віруванъ – системи значень (Бог, надприродні сили, потойбічне життя, священні тексти тощо). Цей рівень указує на те, що людина визначає істинним у межах певної релігії. Досвід (експериментальний вимір) передбачає розгляд суб'єктивного аспекту релігії – емоцій, викликаних відчуттями божественного, трансцендентності чи духовного пробудження. На цьому рівні визначальним є афект, який здобув індивід під час певних релігійних практик (молитва, медитація тощо). Власне, наступний рівень – практика – охоплює релігійну поведінку та ритуали, яких дотримується та які здійснює особа (відвідування богослужінь, молитва, піст, виконання священних обрядів тощо). Четвертий рівень – богослов'я (теологічний вимір) – належить до розуміння людиною власної релігії, зокрема знання священних текстів, історії, доктрин та етичних учень. Ідеться не про сліпе наслідування певних ритуалів, а про чітке розуміння їхнього сенсу та значущого наповнення. Останній рівень – етика (вимір наслідків) показує, як релігійні переконання впливають на повсякденне життя людини, її моральні рішення та соціальну поведінку. Це найвищий рівень, який означає, що людське життя практично цілковито контролюється релігійними догмами. Можна припустити, що сила релігійної ідентичності (її місце в ієрархії соціальних ідентичностей) буде пов'язаною з тим, які виміри релігійності Ч. Глока вона охоплює.

У контексті дослідження термінологічного виміру релігії визначальними є роботи П. Бергера, чий науковий інтерес безпосередньо сконцентрувався на дослідженні соціології релігії. П. Бергер розглядав релігію крізь призму конструктивізму, а саме як створений людиною соціальний інститут, першочергова мета якого полягає в інтерпретації спільної соціальної реальності та легітимізації влади (Berger, & Luckmann, 1966). На його думку, суспільства створили певні релігійні системи, які пояснювали навколишнє середовище та його правила, з метою забезпечення стабільності й уникнення хаосу. П. Бергер вживає античне слово "nomos" на позначення соціально сконструйованих та історично конкретних звичок, соціальних звичаїв і політичної поведінки, які люди сприймають як належні й само собою зрозумілі у поведінці (Berger, 1967). Підтримання номосу і є головною метою будь-якої релігії. Наприклад, визнання божественної природи влади короля й обов'язку йому підкорятися і виступало номосом – соціальним конструктом в етичному вимірі. Саме релігія упродовж століть служила наріжним каменем монархічного правління. Каносське приниження якнайкраще ілюструє, що ставалося, коли монарх утрачав підтримку Церкви.

П. Бергер у своїх працях, так само як і Б. Андерсон (Anderson, 2001), підкреслює важливу роль Реформації для початку процесів модернізації, відокремлення релігійної та світської сфер життя, а також початку становлення націй і національної ідентичності. Отже, відхід від сталої релігійної ідентичності дав поштовх до становлення сильної національної ідентичності. Відхід від номосу (уже сконструйованого уявлення про світ) до аномії (у соціології – соціальний стан, який визначається викоріненням або руйнуванням моральних

цінностей, стандартів або настанов, які повинні наслідувати люди) створив порожнечу – за П. Бергером "безпритульність розуму" ("homelessness of the mind") (Berger, 1973), – яку успішно змогла заповнити нація.

Доволі показово, що деякі релігійні інститути, виявивши тенденцію до певної взаємозамінності релігії та нації, успішно адаптувалися до виклику й запроваджували відповідні нововведення. Наприклад, до Другого Ватиканського Собору (1962–1965) латина була єдиною офіційною літургійною мовою Католицької церкви у всьому світі, і коли проблема нерозуміння латини більшістю католиків стала очевидною, було прийнято рішення дозволити використання національних мов у богослужіннях. Задля збереження своєї пастви Католицька церква мусила розпочати трансформацію. У подальшому таке розмаїття мов спостерігається кожного разу під час найвідомішого папського звернення Urbi et Orbi ("Місту (Риму) і світові"), яке Папа виголошує на Різдво та Великдень, а також під час особливо важливих подій, наприклад, свого обрання (Herbermann, 1912). Практика виголошення такої промови тягнеться ще з античних часів, але сучасного вигляду вона набула лише у XVIII ст. Традиція звертатися до вірян різними мовами (за підрахунками у середньому Папа використовує близько 60-ти) почала утверджуватися лише у XX ст.

Серед чинників, що вплинули на цю трансформацію, беззаперечно, виділяється науково-технічний прогрес; зокрема, розвиток радіо й телебачення дозволив охопити католиків із усього світу. Проте це не єдиний чинник: у період утвердження націй мова ставала невід'ємною частиною національних ідентичностей. Аби католики відчули, що Папа звертається безпосередньо до них, потрібно говорити не лише їм зрозумілою, але й ціннісною для них мовою. Таким чином, можна припустити, що роль і значення національної ідентичності здобули визнання на рівні Церкви.

Водночас, певний конфлікт закладено на функціональному рівні. Релігія характеризується експансіоністською природою, тоді як нація є обмеженим феноменом. Наприклад, Католицька церква наголошує, що католики – це не лише європейці, а ісламські імами підкреслюють, що іслам – це не лише араби. Отже, більшість релігійних течій прагнуть розширити коло своїх послідовників, даючи можливість представникам різних рас, націй та етносів долучатися до їхніх лав. Нація ж (у переважній більшості випадків), навпаки, тяжіє до одноманітності й релігійної консолідації, навіть якщо це здобувається через створення певного історичного міфу, як-от: французи – католики; англійці – протестанти; турки – мусульмани тощо. Отже, релігійні течії змушені балансувати між апеляцією до нації як важливої цінності своїх парафіян та власною амбіцією експансії.

Подальше дослідження взаємозв'язку нації та релігії проводилося за даними двох європейських держав – Італії та Польщі. Обидві країни наразі є юридично секулярними, гарантуючими свободу віросповідання та формальне розділення Церкви і держави. Водночас католицизм відігравав значущу роль у становленні цих держав, а для значної частини населення релігійна ідентичність католиків і нині залишається домінантною.

На початку двотисячних 99 % поляків ідентифікували себе як католики (Central Statistical Office, 2000). Станом на 2024 р. цей показник, за даними німецької платформи Statista, упав до 88,8 % (Statista, 2024), проте Католицька церква все одно залишається домінантною релігійною течією в Польщі, що дає змогу виявити тенденції та сформулювати валідні висновки.

Історично католицизм допомагав полякам зберегти свою національну ідентичність спершу під час поділів Польщі, а потім під час активного насадження СРСР радянської ідентичності. У період відсутності польської державності та іноземного контролю над політичними інститутами (у різні періоди історії він належав різним силам: Австро-Угорщині, Пруссії та Російській імперії) саме Церква стала осередком підтримки польської мови, культури та традицій. Особливо важливу роль для поляків Католицька церква відіграла у боротьбі з комунізмом. Хоча з початку існування Радянського Союзу Церква зазнавала переслідувань, після смерті Йосипа Сталіна у 1953 р. – зокрема, після подій Польського жовтня у 1956 р. (Marek, 2019) – Церква в Польщі здобула свободи та права, на той час безпрецедентні для країн радянського блоку.

Обрання польського кардинала Кароля Юзефа Войтила новим очільником Католицької церкви стало каталізатором поширення антикомуністичних настроїв у Польщі. Зокрема, 2 червня 1979 р. папа Іван Павло II здійснив візит до своєї Батьківщини, який став першим візитом Папи до комуністичної країни. "Коли Іван Павло II поцілував землю у варшавському аеропорту 2 червня 1979 року, він розпочав процес, завдяки якому комунізму в Польщі – і, зрештою, у всьому світі – було покладено край", – зазначив історик Єльського університету Джон Льюїс Геддіс у своїй роботі про історію холодної війни (Gaddis, 2005, p. 193). Польські промови Папи, зокрема його проповідь у Варшаві на площі маршала Юзефа Пілсудського (тоді площа Перемоги), на які зібралося близько мільйона людей, мали не лише релігійний, але й націоналістичний характер. Приміром, Папа неодноразово наголошував на тому, що він – син Польщі, що польська нація – це нація Христа, і що зрештою саме тогочасна Польща стала землею "надзвичайно важливого свідчення" (John Paul II, 1979). Наприкінці своєї промови у Варшаві Іван Павло II сказав фразу, яка опісля назавжди увійшла в історію Польщі: "Хай зійде дух Твій та відновить обличчя землі – цієї землі" (John Paul II, 1979).

У 1980-х рр. у Польщі розгорталися антикомуністичні рухи. Окрім економічних, соціальних і політичних проблем, що спонукали поляків до боротьби з режимом, на масові протести їх надихав заклик Папи "оновити свою землю", а тисячі поляків несли із собою на протести хрести та ікони (Kubow, 2013).

У сучасній Польщі релігійне питання залишається одним із центральних у політичному дискурсі, а католицизм – стрижнем національної ідентичності поляків, де постать Папи Івана Павла II є її покровителем. Апеляція до цих почуттів особливо відчутна під час президентських чи парламентських виборів, зокрема з боку правих партій.

Для подальшої емпіричної перевірки взаємозв'язку нації та релігії було проведено контент-аналіз важливих церковних молитов і державних гімнів двох європейських держав – Італії та Польщі.

Контент-аналіз державного гімну Польщі та польсько-католицького патріотичного гімну. У 1918 р. Польща здобула незалежність. Саме тоді актуалізувалась потреба утвердження національної символіки, яка б відображала символічних дух польської нації. Два твори змагалися за право стати офіційним гімном Польщі: "Боже, що Польщу…" (Boże, coś Polskę) (Biblioteka Polskiej Piosenki, n.d.) та "Мазурка Домбров-

ського" (Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, n.d.), яка зрештою стала гімном держави й залишається ним до сьогодні.

Текст "Мазурки Домбровського" написав польський політик і письменник Юзеф Вибіцький у 1797 р., відобразивши у пісні одну з найтрагічніших подій Польщі – втрату незалежності внаслідок поділу території між Росією, Пруссією та Австрією. Сподіваючись на допомогу Наполеона, польські легіони доєдналися до його армії в Італії під командуванням генерала Яна Генрика Домбровського (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2014). Сам текст пісні несе глибоко емоційне забарвлення, апелюючи до почуття надії, патріотичності, любові до Польщі та гордості за свою батьківщину, а також готовності захищати й боротися за її незалежність. На сьогодні гімном Польщі є не повний текст мазурки, а її скорочена версія, у якій відсутні будь-які згадки про Бога чи релігію. Текст мазурки має виключно націоналістичний характер.

Водночас цілковито протилежна ситуація склалася з піснею "Boże, coś Polskę", яка хоча й не стала офіційним державним гімном, але служила символом непокори поляків проти чужоземного гніту під час Січневого повстання 1863–1864 рр., нацистської окупації Польщі та воєнного стану в 1980-х рр. (Makowska, 2013). Довгий час саме ця пісня вважалася альтернативним народним гімном Польщі, особливо серед католицького населення. Авторство тексту пісні належить польському поету та драматургу Алоїзу Фелінському, який написав його у 1816 р. (текст пісні викладено в авторському перекладі Ярини Лоїк):

"*Боже, Ти Польщу через численні віки*
Осяював славою й могутністю,
Ти огортав її щитом опіки
Від зла й нещасть, що могли зламати.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Ти, що був зворушений її падінням,
Підтримував тих, хто за святе боровся,
І, прагнучи світ зробити свідком чинів,
У стражданнях славу їй примножував.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Недавно свободу Ти з польських земель забрав,
Сльозами й кров'ю залило ріки,
Якою мукою є для тих цей крах,
Кому Вітчизну відбираєш навіки.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Поверни Польщі славу давніх віків,
Урожай дай на спустошені ниви,
Нехай знову зросте мир і добробут,
Перестань нас карати, Боже гнівний!
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Боже, чия справедлива десниця
Ламає залізні скіпетри тиранів,
Зруйнуй наміри ворогів згубні,
Вдихни надію в кожну польську душу.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Найсвятіший Боже!
Через чуда Твої Відверни від нас смерть і страх війни,
Єднай народи у вузол свободи
Під скіпетром Твого Ангела Миру.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!
Найсвятіший Боже, через рани Христа
Світлом освяти полеглих братів,
Поглянь на народ, поневолений болем,
Прийми жертви синів польської землі.
До Твого вівтаря приносимо благання:
Вільну Вітчизну поверни нам, Господи!"

Доволі показово, що початкова версія пісні прославляла монарха Конгресової Польщі (на той час імператора Росії Олександра I) й закінчувалася рядками "Naszego króla zachowaj nam Panie!" ("Спаси нам, Господи, царя нашого") (Makowska, 2013). Проте така ідея не знайшла відгуку в патріотичній свідомості поляків, і уже через рік після написання польський народ самовільно замінив останній рядок фразою "Naszą ojczyznę racz nam wrócić, Panie" ("Поверни нам нашу батьківщину, Господи"). Після 1989 р. у польському суспільстві знову виникли суперечки щодо останньої строфи, адже незалежність і свободу уже було повернено. Тим не менш, поляки досі не дійшли спільної думки стосовно остаточної форми церковного гімну (Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, 2021).

Текст цієї пісні має яскраво виражений релігійно-націоналістичний характер. У пісні-молитві – звернення до Бога із проханням захистити народ Польщі від ворожого панування, поневолень і страждань і подарувати країні мир, волю та процвітання. Водночас уже в самому тексті чітко виділяється так званий націєтворчий міф – Польща, хоча зараз й несе покарання, є обрана Богом. Саме Бог захищав її численні віки, осяював величчю та славою. Цю пісню часто виконують у католицьких костелах Польщі після завершення релігійних мес і особливо під час релігійно-патріотичних свят: День Незалежності Польщі, свято Конституції, під час свят, пов'язаних із Богородицею – покровителькою Польщі, дні молитви за Батьківщину, військо чи державну владу. Таким чином, "Boże, coś Polskę" стає чудовим прикладом поєднання релігійної та національної ідентичності. Коли, з одного боку, для величезної частини польського суспільства ідентичність "католика" є важливою, але водночас не може існувати без ідентичності "поляка". Коли, з одного боку, під час богослужіння католики моляться за мир для всіх християн, але завершують спільну молитву особливим проханням про мир і добробут для поляків. І така ситуація є не винятковою.

Відповідно до дослідження 2024 р., проведеного італійським Інститутом соціологічних досліджень CENSIS та асоціацією "Essere Qui", частка дорослого населення Італії, яка вважає себе католиками, сягає позначки 71,1 % (CENSIS, 2024). Так само як і в Польщі, в Італії спостерігається зниження кількості католицького населення – ще у 2006 р. цей показник сягав 87,8 % (Eurispes, 2006). Тим не менш, у 2025 р. католицизм і надалі залишається домінантною релігією в країні. Взаємозв'язок між Католицькою церквою та державою Італією має глибокі історичні, політичні й соціальні корені. Упродовж століть їхні відносини проходили трансформацію відповідно до геополітичних змін та викликів. У період роздробленості Італії саме Католицька церква залишалася одним із найміцніших уніфікованих інститутів на Апеннінському півострові, ставши тлом, на якому в майбутньому зміг сформуватися єдиний культурний простір, що згодом став основою політичної нації. Спільні церковні практики, література й архітектура, свята та традиції стали для італійців

важливим об'єднавчим чинником у процесі формування колективної ідентичності у часи поділу на князівства та дрібні державні утворення (Martino, 2022).

Проте у той же час Ватикан як політичне утворення доволі тривалий час стояв на перешкоді об'єднання країни. До 1870 р. Папа контролював значну частину Італії, виступаючи сильним суб'єктом на міжнародній арені. Об'єднання Італії означало для Церкви втрату політичної сили. Таким чином, Папа категорично виступав проти націоналізму й централізації влади. Ще 1868 р. Святий Престол видав декрет "Non expedit", яким забороняв католикам брати участь у виборах чи балотуватися у депутати, аби, таким чином, не визнавати легітимність новоствореного Королівства Італії (Cross, & Livingstone, 2005). Коли ж у 1870 р. війська під командуванням генерала Раффаеле Кадорна взяли Рим, який на той момент контролювала Католицька церква, відносини між Ватиканом та Італією зайшли в затяжний конфлікт (Ronchini, 2024). Папа Пій IX оголосив себе "в'язнем Ватикану" і заборонив католицьким вірянам брати участь у політичному житті нової Італії. Водночас такі дії Папи викликали суперечливі наслідки. Частина людей справді утримувалася від політичної участі, у той час як інша частина, так звані "модерністи", розкритикувала Папу за невиконання свого обов'язку перед суспільством (Herbermann, 1913).

Протистояння Ватикану та Нової Італії тривало аж до підписання у 1929 р. Латеранських угод (Конкордат) (Treaty Between the Holy See and Italy, 1929). За його умовами Святий Престол визнав Рим столицею Італії й відмовився від будь-яких претензій на місто, у той час як Італія гарантувала Ватикану політичний і територіальний суверенітет. Католицизм був визнаний державною релігією Італії й офіційно проголошений основою моралі італійського народу. Церква отримала величезний вплив у сфері освіти, цензури та шлюбу. Друга світова війна ознаменувала для Церкви суперечливий період. 1939 р. Папа Пій XII проголосив Ватикан нейтральною державою (Pius XII, 1939). Під час війни він закликав до миру й наголошував на потребі захистити людську гідність. Проте утримувався від прямого засудження фашизму чи нацизму. Хоча існують свідчення про таємну допомогу, яку надавала Церква євреям (Commission for Religious…, 1998), Папа Пій XII жодного разу відкрито не засудив ні Голокост, ні диктаторську політику Муссоліні й Гітлера. Таким чином, Католицька церква у 1939–1945 рр. балансувала між моральними орієнтирами та політичним страхом, що відповідно позначилося на її авторитеті в майбутньому.

Після 1946 р. католицизм утрачає свій юридично закріплений вплив в Італії (Sani, 2004). Конституція 1948 р. (Senate of the Republic of Italy, 1948) проголосила свободу віросповідання у державі, проте закріпила спеціальні відносини з Церквою, які були остаточно модифіковані Новою угодою 1984 р., згідно з якою Італія стала світською державою (Santa Sede e Repubblica Italiana, 1985). У такий спосіб католицизм утратив статус державної релігії. Тим не менш, католицизм до сьогодні залишається важливим символом італійської національної ідентичності – особливо зараз, під час посилення та приходу до влади правих рухів, зокрема "Братів Італії". На відміну від Польщі, для якої Католицька церква за часів націотворення була чинником консолідації, для Італія Ватикан став політичним опонентом – суперником за домінування над територіями. За таких умов релігійна й національна ідентичності італійців на певний період увійшли у внутрішню конфронтацію, проте в підсумку повернулися до балансу та взаємного підсилення.

Контент-аналіз державного гімну Італії. У державному гімні Італії "Il Canto degli Italiani" ("Пісня італійців") (у народі її часто називають "Fratelli d'Italia" ("Брати Італії")) (Quirinale, n.d.) поєднується як національний, так і релігійний мотиви. Перемогу над ворогами Італія здобуває не просто через власну силу, але через волю Божу – буквально "Бог зробив Перемогу рабинею Риму" (текст пісні викладено в авторському перекладі Ярини Лоїк):

"Італія прокинулась,
Шоломом Сципіона
вона оперезала чоло.
Де ж та Перемога?
Нехай схилить свою косу,
Бо рабинею Риму
Її створив Господь.
Брати Італійці
Італія прокинулась,
Шоломом Сципіона
вона оперезала чоло.
Де ж та Перемога?
Нехай схилить свою косу,
Бо рабинею Риму
Її створив Господь.
Ставаймо в лави,
Готові ми до смерті!
Італія кличе!
Ставаймо в лави,
Готові ми до смерті!
Італія кличе. Так! "

Повний текст пісні (офіційно гімном є лише його скорочена версія) був написаний італійським поетом Ґоффредо Мамелі в 1847 р. напередодні революції 1848 р. та Першої війни за незалежність Італії (Quirinale, n.d.). Зрештою, пісня стала особливо популярною під час Рісорджименто – руху за об'єднання Італії, який з часом і призвів до взяття Риму. Популярність пісні змінювалася – зростала та спадала – відповідно до геополітичної ситуації, проте ніколи остаточно не зникала з культурного простору. Доволі цікаво те, що під час Другої світової війни "Il Canto degli Italiani" співали як фашисти, так і партизани. Після завершення війни у 1946 р. пісня де-факто стала гімном республіки, проте де-юре була визнана лише у 2017 р. (Senato, 2017). Повна версія пісні, яку зазвичай і виконували солдати й активісти під час Рісорджименто, війни за Рим, Першої та Другої світової війни містить ще один цікавий аспект у контексті нашої теми (викладено в авторському перекладі Ярини Лоїк):

"Присягнімось визволити
рідну землю:
єдині, з Богом,
хто зможе нас здолати?"

У цій строфі ми вкотре натрапляємо на перехресність національного й релігійного фактора: з одного боку, італійська армія витісняла з Риму Папу та його прибічників, але з іншого – вірила, що саме це і є Божим замислом для італійського народу – перемогти всіх ворогів, навіть якщо серед них намісник Христа на землі. Доволі показово, що, беручи до уваги історію та роль католицизму в Італії, ми справді доходимо схожого висновку, що й Ентоні Сміт: "У найзапекліших і

найзаплутаніших конфліктах і протестах на першому місці завжди стоїть націоналізм, навіть якщо він пов'язаний з іншими питаннями – роду, класу, раси й релігії" (Smith, 1994, chap. 7). Але характерним є не просто переважання національної ідентичності, а трансформація релігійної. У системі конфлікту релігії та нації італійці не відреклися від католицизму, а вивели власну формулу його трактування.

Іншим прикладом такої перехресної взаємодії є релігійна пісня "Noi vogliam Dio" ("Ми прагнемо Бога"). Оригінальна її версія була написана французькою мовою французьким священником Франсуа-Ксав'є Моро у 1882 р. (Moreau, 1885). Вона стала відповіддю на хвилю секуляризації й антиклерикальних тенденцій в Європі, маніфестацією віри та традиціоналізму (Doyle, 2017). Текст пісні був перекладений італійською, іспанською, португальською, польською, німецькою, голландською та англійською. Головний мотив пісні полягає у вираженні глибокого прагнення присутності Бога в усіх аспектах людського життя (родині, освіті, праці, правосудді) як джерела віри, морального порядку та духовної підтримки. Цікавим є те, що в оригінальному (французькому) тексті пісні відсутні прямі згадки Франції чи французького народу. Але такі згадки відповідно з'являються у перекладах, зокрема, у польському (Adamski, 1919, p. 12) та італійському варіантах (Marchionni, 1931, p. 45). Італійська версія пісні містить такі рядки (викладено в авторському перекладі Ярини Лоїк):

"*Ми прагнемо Бога у сумлінні*
тих, хто Італію буде вести!
Тоді Вітчизна силу здобуде
і до нового життя воскресне […]
Ми прагнемо Бога, щоб воїну
він давав відвагу в бою,
щоб міг він, захищаючи рідну Італію,
боротися як справжній герой".

У польському варіанті з'являються схожі мотиви (викладено в авторському перекладі Ярини Лоїк):

"*Ми прагнемо Бога в нашім краю,*
Серед старовинних польських стріх,
У польській мові і звичаї –
Хай Бога славить хоробрий Лех".

За цими прикладами можна спостерігати, як національний чинник проникає всередину глибоко релігійних спільнот кінця XIX ст. Відбувається не просто переклад мови, а й переосмислення культурних символів і кодів. Якщо французи молилися за присутність Бога в абстрактності, то поляки та італійці – за присутність Бога в конкретних національних утвореннях. Це підтверджує тезу про те, що релігійна та національна ідентичності не просто існують у певній ієрархії. Вони накладаються одна на одну, створюючи цілковито унікальний вимір того, як взаємодіють нація і релігія у свідомості носіїв цих ідентичностей: Бог стає покровителем нації, а нація – захисницею релігії.

Дискусія і висновки

Дослідження національної та релігійної ідентичності зберігають свою актуальність, оскільки самі ці ідентичності продовжують відігравати ключову роль в існуванні сучасної держави. Будучі значущими для суспільства, ці ідентичності займають перші рівні в ієрархії системи соціальних ідентичностей її носіїв і взаємодіють між собою.

Відповідно до проведеного політологічного, історичного й емпіричного аналізу взаємовпливу релігії та нації на прикладі Італії та Польщі, були сформовані такі висновки:

1) національна та релігійна ідентичності цих країн не існують відокремлено і здійснюють вплив на символічні атрибути суспільства як носія обох ідентичностей;

2) як польська, так і італійська національні ідентичності прагнуть до консолідації міфу про богообраність своєї нації;

3) на локальному рівні релігія використовує національний чинник для підвищення своєї релевантності серед вірян;

4) взаємодія релігійної та національної ідентичностей може виступати як фактором підсилення обох ідентичностей (приклад Польщі), так і спричинити конфлікт між ними (приклад Італії);

5) у випадку конфлікту італійської національної та католицької релігійної ідентичності переважну силу мала національна ідентичність, причому релігійна і зазнавала трансформації у сприйнятті її носіїв, а не повної деструкції.

Висновки зроблено за результатами дослідження двох країн, де релігійна ідентичність католиків є домінуючою серед громадян, тому вони не можуть бути екстрапольовані на будь-яку державу. Кожна нація має власну історію та унікальні механізми взаємодії з релігійною або ж релігійними ідентичностями. Отже, у конкретних випадках це потребує додаткових досліджень і формування значної емпіричної бази даних, на підставі якої може бути розроблена узагальнена класифікація. Таким чином, концепції національної та релігійної ідентичностей продовжують розвиватися, залишаючи значний простір для подальших наукових розвідок.

Внесок авторів: Олена Добржанська – концептуалізація, методологія, написання (перегляд, редагування, узагальнення та висновки); Ярина Лоїк – аналіз джерел, підготування огляду літератури або теоретичних засад дослідження; збір та аналіз емпіричних даних, контент-аналіз, написання (оригінальна чернетка).

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Критика.

Габермас, Ю. (2005). Громадянство і національна ідентичність (О. О. Іваненко, пер., передмова та примітки). У В. ван Стінберген (Ред.), *Умови громадянства* (с. 49–70). Український Центр духовної культури.

Гелнер, Е. (2003). *Нації та націоналізм; Націоналізм*. Таксон.

Ренан, Е. (2006). *Що таке нація? Націоналізм: Антологія*. 2-ге вид. Смолоскип.

Романенко Ю. (2023). Ідентифікація ціннісних ідентичностей: теоретична та соціально-прагматична перспектива. Ч. 1: *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, (97), 42–56. https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.4

Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. (П. Таращук, пер.). Основи. http://litopys.org.ua/smith/smi.htm

Adamski, W. (1919). *Polski śpiewnik narodowy z melodiami* (2nd ed.). Księgarnia i Drukarnia św. Wojciecha.

Attali, J. (1997). The Crash of Western Civilization: The Limits of the Market and Democracy. *Foreign Policy*, 107, 54–64. https://doi.org/10.2307/1149332

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge.* 1st ed. Doubleday.

Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Doubleday.

Berger, P. L., Berger, B., & Kellner, H. (1973). *The homeless mind: Modernization and consciousness.* Random House.

Biblioteka Polskiej Piosenki. (n.d.). *Boże, coś Polskę*. https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/Boze_cos_Polske/tekst

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe.* Cambridge University Press.

Camus, J.-Y., & Lebourg, N. (2017). *Far-Right Politics in Europe.* Transl. J. M. Todd. Belknap Press of Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674978461

CENSIS. (2024). *58°Rapporto sulla situazione sociale del Paese/2024.* https://www.censis.it/rapporto–annuale/58%C2%B0–rapporto–sulla–situazione–sociale–del–paese2024–0

Central Statistical Office (2000). *Statistical Yearbook of the Republic of Poland*. https://stat.gov.pl

Commission for Religious Relations with the Jews. (1998). *We Remember: A Reflection on the Shoah*. Vatican. https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/commissione–per–i–rapporti–religiosi–con–l–ebraismo/commissione–per–i–rapporti–religiosi–con–l–ebraismo–crre/documenti–della–commissione/en1.html

Cross, F. L., & Livingstone, E. A. (Eds.). (2005). *The Oxford dictionary of the Christian Church.* 3rd ed. Oxford University Press.

Davis, H. B. (1967). *Nationalism and socialism: Marxist and labor theories of nationalism to 1917*. Monthly Review Press.

Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and social communication*. Millionbooks.

Dobrzhanska, O., & Pavliuk, O. (2020). Political identities of Ukrainian society in the context of the EU Eastern Partnership policy. *Studia i Analizy Nauk o Polityce*, (1), 79–94. https://doi.org/10.31743/sanp.9840

Doyle, A. (2017). Catholic Church and state relations in French education in the nineteenth century: The struggle between laïcité and religion. *International Studies in Catholic Education*, 9, 108–122. https://doi.org/10.1080/19422539.2017.1286914

Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Second Vatican Council*. https://www.britannica.com/event/Second–Vatican–Council

Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis.* W. W. Norton & Company.

Eurispes. (2006). *Italy Report.* (18th ed.). https://eurispes.eu/wp–content/uploads/2023/04/summary–italy–report–2006.pdf

Fukuyama, F. (2018). *Identity: the demand for dignity and the politics of resentment.* First edition. Farrar, Straus and Giroux.

Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and its discontents.* First American edition. Farrar, Straus and Giroux.

Fuller, R. B. (1983). *Grunch of giants.* St. Martin's Press.

Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A new history.* Penguin Press.

Glock, C. Y., & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension.* Rand McNally & Company.

Habermas, J. (1992). Citizenship and national identity: some reflections on the future of Europe. *Praxis International*, 12(1), 1–19.

Hadžidedić Z. (2022) *Nations and Capital. The Missing Link in Global Expansion*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003246527

Herbermann, C. G. (Ed.). (1912). *The Catholic Encyclopedia: An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic Church* (Vol. 4). Robert Appleton Company. https://archive.org/details/04.CatholicEncyclopedia1912ClandDiocesan/01.CatholicEncyclopedia-%201912%20-A-Assize

Herbermann, C. G. (Ed.). (1913). *The Catholic Encyclopedia: An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic Church* (Vol. 13). Encyclopedia Press.

Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. (n.d.). *Hymn Rzeczypospolitej Polskiej.* https://www.prezydent.pl/dla-mediow/materialy-do-pobrania/hymn-rp

Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. (2021). *Boże, coś Polskę – wersja dwuzwrotkowa z komentarzem*. https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/9/22/81b24abaf76b251df0fe066572a3c94c/15._boze_cos_polske_–_wersja_dwuzwrotkowa_z_komentarzem.rtf

Kedourie, E. (1960). *Nationalism.* Hutchinson.

Koch, N. (2023). Geographies of nationalism. *Human Geography*, 16(2), 200–211.

Kohn, H. (1940). The origins of English nationalism. *Journal of the History of Ideas*, 1, 69–94.

Koopmans, R. (2010). Trade-offs between equality and difference: Immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(1), 1–26. https://doi.org/10.1080/13691830903250881

Kubow, M. (2013). The Solidarity movement in Poland: Its history and meaning in collective memory. *The Polish Review*, 58(2), 3–14. https://doi.org/10.5406/polishreview.58.2.0003

Kundnani, H. (2023). *Eurowhiteness: Culture, empire and race in the European project.* Hurst.

Makowska, M. (2013). Powstanie Styczniowe w pieśni: Boże Coś Polskę, Jeszcze Polska Nie zginęła I Nowe, Tyrtejskie pieśni Styczniowego Zrywu narodowowyzwoleńczego. *Sowiniec*, 24(43), 11–18. https://doi.org/10.12797/Sowiniec.24.2013.43.02

Malešević, S. (2019). *Grounded nationalism: A sociological analysis.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108589451

Marchionni, G. (1931). *Brevi cenni storici su Rosciano e la sua Grotta dell'Immacolata con Novena, Preghiere, Inni.* Tipografia Editrice Carrara. https://unitapastoraleponteranica.it/PDF-Flip/Grotta_Rosciano_Storia_1.pdf

Marek, Ł. (2019). Enslavement of the Church in Poland in 1953. *The Person and the Challenges.*, 9(2), 53–68. https://doi.org/10.15633/pch.3450

Martino, S. C. (2022). Politics and religion in Italy: a catholic history. *Politics and Religion Journal*, 9(2), 233–247. https://doi.org/10.54561/prj0902233m

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man.* University of Toronto Press.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2014*). O symbolach narodowych*. https://www.mkidn.gov.pl

Moreau, F.-X. (1885). *Nous voulons Dieu. Cantique à N.-D. de Lourdes. Pèlerinage de la Touraine, 11 septembre 1882*(4th ed.). Gallica.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying populism in comparative perspective: Reflections on the contemporary and future research agenda. *Comparative Political Studies*, 51(13), 1667–1693. https://doi.org/10.1177/0010414018789490

Norris, P., & Inglehart, R. (2019*). Cultural backlash: Trump, Brexit and authoritarian populism.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108595841

Pius XII. (1939). *Summi Pontificatus: Encyclical on the unity of human society*. Vatican. https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html

Quirinale. (n.d.). *Fratelli d'Italia*. https://www.quirinale.it/page/inno_en

Ronchini, M.-A. (2024). *The Roman Question: The Pope vs. the New Nation of Italy*. The Collector. https://www.thecollector.com/roman–question–pope–nation–italy/

Sani, R. (2004). *La Civiltà Cattolica e la politica italiana nel secondo dopoguerra, 1945–1958.* Vita e Pensiero.

Santa Sede e Repubblica Italiana. (1985). *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Italiana che apporta modificazioni al Concordato Lateranense*. Vatican. https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19850603_santa-sede-italia_it.html

Senato. (2017). *Il canto degli italiani di Mameli diventa ufficialmente inno nazionale.* La Repubblica. https://www.repubblica.it/politica/2017/11/15/news/senato_mameli_fratelli_d_italia_ufficialmente_inno_italiano–181179715/

Senate of the Republic of Italy. (1948) *Constitution of the Italian Republic.* https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Seton–Watson, H. (1977). *Nations and states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism.* Westview Press.

Statista. (2024). *Religious belief and practice in Poland* [Statistic No. 1475270]. https://www.statista.com/statistics/1475270/poland–religious–beliefs/

Treaty Between the Holy See and Italy. (1929). *The Lateran Treaty.* Internet Archive. https://archive.org/details/TheLateranTreaty11thFebruary1929

Walewicz, P. (2024). Nationalism, capitalism and hostility towards environmental policies: A theoretical study. *Polish Political Science Yearbook*, 53(3), 5–19.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world system, capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century.* Academic Press.

Wimmer, A. (2018). *Nation building: Why some countries come together while others fall apart.* Princeton University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvc77kjx

Wojtaszak, A. (2024). Nationalist tendencies in the foreign policy of Central European states on the example of Poland and Hungary. Implementation of the idea of a sovereign state. *Polish Political Science Yearbook*, 1, 49–63. https://doi.org/10.15804/ppsy202428

References

Adamski, W. (1919). *Polski śpiewnik narodowy z melodiami* (2nd ed.). Księgarnia i Drukarnia św. Wojciecha.

Anderson, B. (2001). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism.* Krytyka [in Ukrainian].

Attali, J. (1997). The Crash of Western Civilization: The Limits of the Market and Democracy. *Foreign Policy*, 107, 54–64. https://doi.org/10.2307/1149332

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*(1st ed.). Doubleday.

Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion.* Doubleday.

Berger, P. L., Berger, B., & Kellner, H. (1973). *The homeless mind: Modernization and consciousness.* Random House.

Biblioteka Polskiej Piosenki. (n.d.). *Boże, coś Polskę.* https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/Boze_cos_Polske/tekst

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe.* Cambridge University Press.

Camus, J.-Y., & Lebourg, N. (2017). *Far-Right Politics in Europe (Jane Marie Todd, Trans.).* Belknap Press of Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674978461

CENSIS. (2024). *58° Rapporto sulla situazione sociale del Paese/2024.* https://www.censis.it/rapporto–annuale/58%C2%B0–rapporto–sulla–situazione–sociale–del–paese2024–0

Central Statistical Office (2000). *Statistical Yearbook of the Republic of Poland*. https://stat.gov.pl

Commission for Religious Relations with the Jews. (1998). *We Remember: A Reflection on the Shoah.* Vatican. https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/commissione–per–i–rapporti–religiosi–con–l–ebraismo/commissione–per–i–rapporti–religiosi–con–l–ebraismo–crre/documenti–della–commissione/en1.html

Cross, F. L., & Livingstone, E. A. (Eds.). (2005). *The Oxford dictionary of the Christian Church.* 3rd ed. Oxford University Press.

Davis, H. B. (1967). *Nationalism and socialism: Marxist and labor theories of nationalism to 1917.* Monthly Review Press.

Deutsch, K. W. (1966). *Nationalism and social communication.* Millionbooks.

Dobrzhanska, O., & Pavliuk, O. (2020). Political identities of Ukrainian society in the context of the EU Eastern Partnership policy. *Studia i Analizy Nauk o Polityce*, (1), 79–94. https://doi.org/10.31743/sanp.9840

Doyle, A. (2017). Catholic Church and state relations in French education in the nineteenth century: the struggle between laïcité and religion. *International Studies in Catholic Education*, 9, 108–122. https://doi.org/10.1080/19422539.2017.1286914

Encyclopaedia Britannica. (n.d.). *Second Vatican Council.* https://www.britannica.com/event/Second–Vatican–Council (Accessed July 18, 2025)

Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis.* W. W. Norton & Company.

Eurispes. (2006). *Italy Report 2006* (18th ed.). https://eurispes.eu/wp–content/uploads/2023/04/summary–italy–report–2006.pdf

Fukuyama, F. (2018). *Identity: the demand for dignity and the politics of resentment.* First edition. Farrar, Straus and Giroux.

Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and its discontents.* First American edition. Farrar, Straus and Giroux.

Fuller, R. B. (1983). *Grunch of giants.* St. Martin's Press.

Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A new history.* Penguin Press.

Gellner, E. (2003). *Nations and nationalism; Nationalism*. Takson [in Ukrainian].

Glock, C. Y., & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension.* Rand McNally & Company.

Habermas, J. (1992). Citizenship and national identity: some reflections on the future of Europe. *Praxis International*, 12(1), 1–19.

Habermas, J. (2005). Citizenship and national identity (O. O. Ivanenko, Transl., Introduction and notes). In W. Van Steenbergen (Ed.), *Conditions of citizenship: Collection of essays.* (pp. 49–70). Ukrainian Centre of Spiritual Culture [in Ukrainian].

Hadžidedić Z. (2022) *Nations and Capital. The Missing Link in Global Expansion.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003246527

Herbermann, C. G. (Ed.). (1912). *The Catholic encyclopedia: An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic Church* (Vol. 4). Robert Appleton Company. https://archive.org/details/04.CatholicEncyclopedia1912ClandDiocesan/01.CatholicEncyclopedia-%201912%20-A-Assize/

Herbermann, C. G. (Ed.). (1913). *The Catholic Encyclopedia: An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic Church* (Vol. 13). Encyclopedia Press.

Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. (n.d.). Hymn Rzeczypospolitej Polskiej. https://www.prezydent.pl/dla-mediow/materialy-do-pobrania/hymn-rp

Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. (2021). Boże, coś Polskę – wersja dwuzwrotkowa z komentarzem. https://www.prezydent.pl/storage/file/core_files/2021/9/22/81b24abaf76b251df0fe066572a3c94c/15.boze_cos_polske–_wersja_dwuzwrotkowa_z_komentarzem.rtf

Kedourie, E. (1960). *Nationalism.* Hutchinson.

Koch, N. (2023). Geographies of nationalism. *Human Geography*, 16(2), 200–211.

Kohn, H. (1940). The origins of English nationalism. *Journal of the History of Ideas*, 1, 69–94.

Koopmans, R. (2010). Trade-offs between equality and difference: Immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(1), 1–26. https://doi.org/10.1080/13691830903250881

Kubow, M. (2013). The Solidarity movement in Poland: Its history and meaning in collective memory. *The Polish Review*, 58(2), 3–14. https://doi.org/10.5406/polishreview.58.2.0003

Kundnani, H. (2023). *Eurowhiteness: Culture, empire and race in the European project.* Hurst.

Makowska, M. (2013). Powstanie Styczniowe W pieśni: Boże Coś Polskę, Jeszcze Polska Nie zginęła I Nowe, Tyrtejskie pieśni Styczniowego Zrywu narodowowyzwoleńczego. *Sowiniec*, 24(43), 11–18. https://doi.org/10.12797/Sowiniec.24.2013.43.02

Malešević, S. (2019). *Grounded nationalism: A sociological analysis.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108589451

Marchionni, G. (1931). *Brevi cenni storici su Rosciano e la sua Grotta dell'Immacolata con Novena, Preghiere, Inni.* Tipografia Editrice Carrara. https://unitapastoraleponteranica.it/PDF-Flip/Grotta_Rosciano_Storia_1.pdf

Marek, Ł. (2019). Enslavement of the Church in Poland in 1953. *The Person and the Challenges.*, 9(2), 53–68. https://doi.org/10.15633/pch.3450

Martino, S. C. (2022). Politics and religion in Italy: a catholic history. *Politics and Religion Journal*, 9(2), 233–247. https://doi.org/10.54561/prj0902233m

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man.* University of Toronto Press.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (2014). *O symbolach narodowych.* https://www.mkidn.gov.pl

Moreau, F.-X. (1885). *Nous voulons Dieu. Cantique à N.–D. de Lourdes. Pèlerinage de la Touraine, 11 septembre 1882* (4th ed., à 1 voix). Gallica.

Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying populism in comparative perspective: Reflections on the contemporary and future research agenda. *Comparative Political Studies*, 51(13), 1667–1693. https://doi.org/10.1177/0010414018789490

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108595841

Pius XII. (1939). *Summi Pontificatus: Encyclical on the unity of human society*. Vatican. https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20101939_summi-pontificatus.html

Quirinale. (n.d.). *Fratelli d'Italia*. https://www.quirinale.it/page/inno_en

Renan, E. (2006). What is a nation? In *Nationalism: Anthology.* 2nd ed. [in Ukrainian].

Romanenko, Y. V. (2023). Identification of value identities: Theoretical and social-pragmatic perspective. Part 1. *Social technologies: Current issues of theory and practice*, (97), 42–56.

Ronchini, M.-A. (2024). *The Roman Question: The Pope vs. the New Nation of Italy.* The Collector. https://www.thecollector.com/roman–question–pope–nation–italy/

Sani, R. (2004). *La Civiltà Cattolica e la politica italiana nel secondo dopoguerra, 1945–1958*. Vita e Pensiero.

Santa Sede e Repubblica Italiana. (1985). *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Italiana che apporta modificazioni al Concordato Lateranense.* Vatican. https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19850603_santa-sede-italia_it.html

Senato. (2017). *Il canto degli italiani di Mameli diventa ufficialmente inno nazionale.* La Repubblica. https://www.repubblica.it/politica/2017/11/15/news/senato_mameli_fratelli_d_italia_ufficialmente_inno_italiano–181179715/

Senate of the Republic of Italy. (1948) *Constitution of the Italian Republic.* https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

Seton–Watson, H. (1977). *Nations and states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism.* Westview Press.

Smith, A. D. (1994). *National identity* (P. Taraschuk, Transl.). Osnovy [in Ukrainian]. http://litopys.org.ua/smith/smi.htm

Statista. (2024). *Religious belief and practice in Poland* [Statistic No. 1475270]. https://www.statista.com/statistics/1475270/poland–religious–beliefs/

Treaty Between the Holy See and Italy. (1929). *The Lateran Treaty.* Internet Archive. https://archive.org/details/TheLateranTreaty11thFebruary1929

Walewicz, P. (2024). Nationalism, capitalism and hostility towards environmental policies: A theoretical study. *Polish Political Science Yearbook*, 53(3), 5–19.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world system, capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the sixteenth century.* Academic Press.

Wimmer, A. (2018). *Nation building: Why some countries come together while others fall apart.* Princeton University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvc77kjx

Wojtaszak, A. (2024). Nationalist tendencies in the foreign policy of Central European states on the example of Poland and Hungary. Implementation of the idea of a sovereign state. *Polish Political Science Yearbook*, 1, 49–63. https://doi.org/10.15804/ppsy202428

Отримано редакцією журналу / Received: 22.09.25
Прорецензовано / Revised: 05.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Olena DOBRZHANSKA, PhD (Polit.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3362-4533
e-mail: olena.dobrzhanska@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yaryna LOIK, Student
ORCID ID: 0009-0005-4667-7302
e-mail: yaryna.com@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RELIGION AS A FACTOR IN NATIONAL IDENTITY: A COMPARATIVE STUDY OF ITALY AND POLAND

Background. ***The modern world is undergoing a period of profound and dynamic transformations, which prompts individuals to seek sources of stability, confidence in the future, and understanding of their place in society, thereby reinforcing the role of social groups. Within this system of collective identities, national and religious identities retain significant positions both in individuals' personal lives and in the global context of interactions among various social groups. The aim of the study was to examine the interrelationship between national and religious identities and their mutual impact, based on the examples of Italy and Poland.***

ISSN 1728-2292 (Print)

Methods. *General scientific and special research methods were used, in particular: theoretical and methodological analysis, comparative method, historical method, and content analysis.*

Results. The theoretical basis of national identity and religious identity was outlined and examined, a comparative analysis of the relationship between nation and religion was conducted based on the examples of Italy and Poland, relying on historical information about the interaction between the nation and Catholicism in the respective countries, as well as on the content analysis of the state and religious anthems of both countries as symbolic attributes. Potential variants of interaction and mutual impact of national and religious identities were outlined.

Conclusions. *A connection between national and religious identity in Poland and Italy was identified, and the influence they exert on the symbolic attributes of each society was outlined. As a result of comparative analysis, two variants of interaction between these identities were highlighted: the factor of strengthening national identity through religion (the example of Poland) and the factor of conflict formation (the example of Italy). Based on historical analysis, it has been proven that in the case of conflict (Italy), national identity prevailed with the simultaneous transformation of religious identity, rather than its destruction.*

Keywords: *National identity, religious identity, nation, religion, Poland, Italy.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 339.92:327.7:341.176(5-12)АСЕАН
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/55-64

Іван ВАРТОВНИК, асп.
ORCID ID: 0009-0002-6026-7930
e-mail: ivan.vartovnyk@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"АСЕАН+1" ЯК МЕХАНІЗМ КООПЕРАТИВНОЇ БЕЗПЕКИ АСЕАН В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Вступ. ***Одним із ключових механізмів впливу Асоціації країн Південно-Східної Азії на безпеку Азійсько-Тихоокеанського регіону став формат "АСЕАН+1", спрямований на розвиток діалогу з провідними державами регіону. Передумовами його виникнення стало прагнення АСЕАН інтегрувати зовнішніх партнерів у регіональні процеси на основі принципів кооперативної безпеки, закріплених, зокрема, у Договорі про дружбу та співробітництво у Південно-Східній Азії.***

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах зростання конкуренції між провідними державами та наявності потенційних конфліктів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, саме формат "АСЕАН+1" забезпечує інституційні канали підтримки діалогу й безпекового співробітництва.

Метою дослідження є аналіз ефективності механізму "АСЕАН+1" як інструменту кооперативної безпеки та простеження еволюції діалогового партнерства АСЕАН із країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Методи. ***Під час дослідження було використано такі методи: проблемно-хронологічний та інституційний аналіз.***

Результати. ***Дослідження показує, що формат "АСЕАН+1" став платформою для інституційного закріплення принципів кооперативної безпеки. Приєднання діалогових партнерів АСЕАН до Договору про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії гарантувало їхню прихильність до регіональних норм. Кожне партнерство пройшло шлях від обмежених консультацій до розвинених механізмів співпраці – стратегічних і всеосяжних партнерств, регулярних самітів, спільних навчань і залучення до форумів АСЕАН: Регіонального форуму АСЕАН, Саміту країн Східної Азії, Розширеної зустрічі міністрів оборони АСЕАН Плюс. Зокрема, КНР, Японія, Республіка Корея, Австралія та США піднесли відносини до рівня всеосяжного стратегічного партнерства. Співпраця охоплює як морську безпеку, боротьбу з тероризмом, протидію кіберзагрозам, так і миротворчість, реагування на надзвичайні ситуації й мінімізацію їхніх наслідків.***

Висновки. ***Формат "АСЕАН+1" довів свою ефективність як механізм кооперативної безпеки, що створює інституційні канали для зниження напруженості та підвищення довіри. Попри геополітичне суперництво великих держав, зокрема США та КНР, АСЕАН зберігає здатність інтегрувати партнерів у багатосторонні формати, уникаючи блокової конфронтації. Таким чином, "АСЕАН+1" є важливим інструментом підтримки регіональної стабільності та інклюзивної архітектури безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.***

Ключові слова: ***АСЕАН, АСЕАН+1, Азійсько-Тихоокеанський регіон, кооперативна безпека, Регіональний форум АСЕАН, Саміт країн Східної Азії.***

Вступ

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), створена як регіональне об'єднання з акцентом на внутрішні потреби своїх членів, упродовж десятиліть зазнала суттєвої трансформації. Від початкової ролі майданчика для зміцнення взаємодовіри між країнами Південно-Східної Азії організація поступово перетворилася на ключового гравця в архітектурі безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону. Ця еволюція була зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками: зростанням економічної взаємозалежності, необхідністю протидії спільним викликам, а також пошуком балансу у відносинах з великими державами Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Закінчення холодної війни стало переломним етапом, коли АСЕАН обрала курс на "відкриту регіональність". Це передбачало налагодження діалогу з ключовими позарегіональними гравцями – державами й міжнародними організаціями, зацікавленими у стабільності та розвитку Південно-Східної Азії й Азійсько-Тихоокеанського регіону в цілому. Логічним наслідком стало формування формату "АСЕАН+1", який закріпився як інституційний механізм для залучення провідних держав до регіональних справ на основі принципів кооперативної безпеки – взаємовизнаних норм і принципів співробітництва: багатосторонності, невтручання у внутрішні справи, інклюзивності тощо.

Метою статті є проаналізувати формат діалогового партнерства "АСЕАН+1" на динаміку розвитку політико-безпекового співробітництва АСЕАН з її вісьмома діалоговими партнерами, а саме: Австралією, Канадою, КНР, Японією, Новою Зеландією, Республікою Корея, РФ та США.

Огляд літератури. Тема формату діалогового партнерства "АСЕАН+1" представлена в теоретичних і практичних напрацюваннях іноземних дослідників, а саме: Р. Серевіно, А. Астрі, Дж. Дж. Бентлі, Н. Хідетоші, Е. А. Лаксмана, Е. В. Мантонга, К. Оствальда, Ш. Томатоки та М. Н. Хусейна, які досліджують динаміку співробітництва АСЕАН з її діалоговими партнерами в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, зокрема з Австралією, Канадою, КНР, Японією, Новою Зеландією, Республікою Корея, РФ та США. У той же час концепція кооперативної безпеки й кооперативні безпекові механізми АСЕАН, зокрема Регіональний Форум АСЕАН і формат "АСЕАН+1", як провідні теми дослідження, подана у роботах Р. Коєна та М. Міхалки, В. Зельнера, П. Еванса та Р. Еммерса.

Серед українських дослідників формат "АСЕАН+1" представлено у доробку С. В. Авер'янова, зокрема у дисертації "Безпекова діяльність АСЕАН у Південно-Східній Азії", де продемонстровано, що розвиток діалогового партнерства АСЕАН сприяв появі певних багатосторонніх механізмів АСЕАН, зокрема формату "АСЕАН+3" (співробітництво АСЕАН з Японією, КНР та Республікою Корея) та Саміту країн Східної Азії (майданчика для зустрічі лідерів країн-членів АСЕАН та Австралії, КНР, Індії, Японії, Республіки Корея, Нової Зеландії, РФ і США).

АСЕАН як основний предмет дослідження також знаходить своє відображеннях у доробку І. М. Крупені,

© Вартовник Іван, 2025

особливо щодо реакції АСЕАН та її країн-членів на російську повномасштабну агресію проти України, та С. О. Шергіна, який досліджує регіональні безпекові процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Методи

У процесі дослідження було використано проблемно-хронологічний метод для вивчення розвитку формату "АСЕАН+1". Крім цього, здійснювався інституційний аналіз з метою відслідкування динаміки політико-безпекового співробітництва АСЕАН з державами АТР, а саме: з Австралією, Канадою, КНР, Японією, Новою Зеландією, Республікою Корея, РФ і США.

Теоретичною основою дослідження є концепція кооперативної безпеки, що ґрунтується на погоджених нормах поведінки, включно у рамках міжнародних інституцій, та на принципах прозорості, комплексності, інклюзивності, багатосторонності й застосування консультацій і консенсусу.

Результати

Формат "АСЕАН+1" виник як продовження політики зовнішніх зв'язків Асоціації держав Південно-Східної Азії (тут і далі – АСЕАН) після закінчення холодної війни. Із кінця 1980-х – початку 1990-х рр. АСЕАН поступово переходила від суто внутрішньорегіонального об'єднання до "відкритої регіональності", налагоджуючи діалогові партнерства із ключовими державами й міждержавними утвореннями поза Південно-Східною Азією (тут і далі – ПСА). Логіка створення формату "АСЕАН+" полягала в забезпеченні залучення зовнішніх великих держав до регіональних справ на основі принципів кооперативної безпеки та лідерства АСЕАН. Цей підхід відповідав принципам, закріпленим у фундаментальних документах АСЕАН – невтручання у внутрішні справи, суверенної рівності, мирного врегулювання спорів, взаємоповаги та багатосторонньої співпраці (Morada, & Haacke, 2011). Укладений 1976 р. Договір про дружбу та співробітництво в Південно-Східній Азії (з англ. Treaty of Amity and Cooperation in the Southeast Asia (тут і далі – ТАС) став правовою основою взаємин АСЕАН із зовнішніми партнерами, які приєднуються до нього як умови встановлення офіційного партнерства.

Історично першим кроком до формату "АСЕАН+1" стало встановлення діалогових відносин із розвиненими країнами Заходу та Азії. Першим офіційним діалоговим партнером АСЕАН стала Австралія у 1974 р. (ASEAN, 2024, p. 1). Протягом 1970–1980-х рр. АСЕАН поступово розширювала коло партнерів, уклавши секторальні чи повні діалогові угоди з Японією (неформальні консультації з 1973 р., формальний діалог – із 1977), Новою Зеландією (1975 р.), Європейським економічним співтовариством (1977 р.), Канадою (1977 р.) і Сполученими Штатами Америки (тут і далі – США) (1977 р.). На початку 1990-х до кола партнерів долучилися Республіка Корея (спочатку секторальний діалог 1989 р., повний діалоговий статус – 1991 р.), Китайська Народна Республіка (тут і далі – КНР) (діалогові контакти з 1991 р., повний діалоговий партнер з 1996 р.) та Російська Федерація (тут і далі – РФ) (гостьова участь з 1991 р., повний партнер – із 1996 р.). Індія набула статусу секторального партнера у 1992 р., а повноправного діалогового партнера – у 1995 р. (Hidetoshi, 2017, p. 321–326). Після двох десятиліть мораторію на нових партнерів (з 1996 р.) у 2021 р. статус діалогового партнера вперше було надано новому суб'єкту – Великій Британії, що вийшла з ЄС (ASEAN, 2025). Отже, на сьогодні АСЕАН має 11 діалогових партнерів, до яких належать Австралія, Канада, КНР, Європейський Союз, Індія, Японія, Нова Зеландія, Республіка Корея, Велика Британія, РФ і США (ASEAN, 2025). Аналіз динаміки розвитку політико-безпекового співробітництва у рамках "АСЕАН+1" далі буде представлено тільки з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону (тут і далі – АТР) без включення Великої Британії та Європейського Союзу як позарегіональних акторів міжнародних відносин та Індії як актора більш ширшого Індо-Тихоокеанського регіону.

Механізм "АСЕАН+1" із самого початку орієнтувався на принципи кооперативної безпеки. По-перше, усі діалогові партнери приєдналися до ТАС (деякі – як члени міжнародних організацій, напр., Велика Британія через ЄС у 2012 р., а згодом самостійно), що зобов'язує їх дотримуватися норм міжнародного права і регіональних принципів мирного співробітництва (Hidetoshi, 2017, p. 333). По-друге, формат "АСЕАН+1" є багатостороннім за духом: хоча співпраця здійснюється на двосторонній основі "АСЕАН–партнер", вона інтегрована у загальну систему регіональних багатосторонніх механізмів під проводом АСЕАН. Зокрема, практично всі діалогові партнери АСЕАН залучені до ширших форумів, ініційованих АСЕАН: Регіональний форум АСЕАН (тут і далі – РФА), Саміт країн Східної Азії (тут і далі – СкСА), Розширена зустріч міністрів оборони АСЕАН Плюс (англ. ASEAN Defence Ministers' Meeting Plus (тут і далі – ADMM Plus) тощо, що гарантує інклюзивність і відкритість безпекового діалогу (Авер'янов, 2021). По-третє, початковий задум полягав у тому, щоб партнерства були взаємовигідними і комплексними: охоплювали не лише політико-безпекову сферу, а й економічну та соціально-культурну, створюючи основу для довгострокової стабільності та довіри. Такий комплексний підхід відповідає концепції кооперативної безпеки, яка наголошує на широкому спектрі співробітництва як запоруці миру (Вартовник, 2025).

Австралія стала першим діалоговим партнером АСЕАН у 1974 р. Відтоді безпекова співпраця між АСЕАН та Австралією пройшла шлях від обмежених консультацій до всеосяжного стратегічного партнерства. Важливо, що Австралія традиційно підтримувала роль АСЕАН у регіональному порядку денному, підтвердженням чого стало її приєднання до ТАС у грудні 2005 р., одним із перших серед держав АТР. Це засвідчило відданість Австралії принципам непорушності суверенітету та мирного врегулювання. У 2014 р., на відзначення 40-річчя партнерства, сторони підвищили його до рівня стратегічного – було започатковано стратегічне партнерство АСЕАН – Австралія. Відтоді регулярними стали зустрічі лідерів: із 2016 р. проводяться двосторонні саміти АСЕАН – Австралія кожні два роки, а із 2021 р. – щорічно (ASEAN, 2024).

Політико-безпековий вимір співпраці набув нового імпульсу в останні роки. У березні 2018 р. Австралія вперше провела у себе Спеціальний саміт АСЕАН – Австралія (Сіднейський саміт), за підсумками якого було прийнято спільну Сіднейську декларацію, яка окреслила напрями поглиблення співпраці в галузі безпеки, зокрема морської безпеки, боротьби з тероризмом, кібербезпеки тощо. У жовтні 2021 р. Австралія та країни-члени АСЕАН домовилися піднести відносини до рівня всеосяжного стратегічного партнерства (тут і далі – ВСП) – найвищого статусу, якого АСЕАН удостоює зовнішніх партнерів. Відповідний План дій ВСП на 2022–2026 рр. сторони оперативно розробили та схвалили у 2022 р., окресливши спільні кроки у сфері політико-безпекового співробітництва. Зокрема, пріоритетами

визначено підтримку принципів Індо-Тихоокеанського регіону, відкритого й заснованого на правилах, зміцнення архітектури безпеки з опорою на АСЕАН, співпрацю в миротворчості, гуманітарному реагуванні та морській безпеці.

За динаміку 50-річного партнерства сфера політико-безпекової взаємодії АСЕАН-Австралії еволюціонувала від початкових консультацій до інтенсивних механізмів співробітництва. Якщо на ранньому етапі (1970–80-ті рр.) безпековий вимір зводився до обмінів думками і навчальних програм, то наразі діє низка інституційних механізмів: постміністерська конференція АСЕАН – Австралія, щорічні зустрічі старших посадовців, окремі діалоги з питань боротьби із транснаціональною злочинністю, кіберзагрозами, а також спільні навчання в рамках формату "АСЕАН+1" (напр., у форматі ADMM–Plus Австралія регулярно залучена до спільних військових навчань, зокрема морських). Австралія однією з перших підтримала концепцію АСЕАН-центристської регіональної архітектури та активно бере участь у РФА з моменту його створення в 1994 р., часто співголовуючи в робочих групах РФА з морської безпеки та миротворчості. Вона також є країною-засновницею СкСА із 2005 р.

Партнерство АСЕАН – Канада було започатковане у лютому 1977 р., коли відбулася перша офіційна зустріч міністра закордонних справ Канади із представниками АСЕАН (ASEAN, 2025). На початковому етапі співпраця з Канадою мала значний ухил у сферу розвитку та економічної допомоги – у 1981 р. було підписано Угоду про економічне співробітництво АСЕАН – Канада, яка заклала основи для взаємодії у промисловості, торгівлі й технічній допомозі. Проте з часом спектр співпраці істотно розширився, охопивши й політико-безпековий вимір. 2009 р. сторони підписали Спільну декларацію про підвищення партнерства, що надало стратегії довгострокового розвитку відносин на 2010–2015 рр. і подальші періоди. У 2010-х рр. Канада демонструвала зростаючу зацікавленість у безпекових питаннях Південно-Східної Азії. Важливим кроком стало приєднання Канади до ТАС – це відбулося 23 липня 2010 р. під час Міністерської зустрічі АСЕАН у Ханої.

У 2016 р. відносини було піднесено до рівня Спільного партнерства заради миру, прогресу та спільного процвітання, і наразі набув чинності План дій АСЕАН – Канада на 2021–2025 рр., ухвалений у вересні 2020 р. У політико-безпековій сфері Канада посилила свою участь у форумах АСЕАН. Ще з 1994 р. вона є активним членом РФА, де надає особливу увагу питанням нерозповсюдження зброї масового ураження, миротворчості та морської безпеки. Канадські представники співголовували в робочих заходах РФА, зокрема в 2018–2020 рр. Канада разом із Таїландом і Китаєм співголовувала міжсесійні зустрічі РФА з ліквідації наслідків стихійних лих. Окрім того, започатковано окремий діалог у форматі консультації між старшими посадовцями з питань транснаціональної злочинності. За останні роки проведено 10 раундів таких консультацій для координації зусиль у боротьбі з тероризмом, наркоторгівлею, кіберзлочинністю та торгівлею людьми (Bentley, 2025).

Важливо зауважити, що Канада прагне глибше інтегруватися і у воєнно-політичні механізми АТР. Хоча вона не є учасником СкСА чи ADMM-Plus через обмежену кількість місць для позарегіональних гравців, Канада неформально висловлює зацікавленість у долученні. Зокрема, канадський уряд у 2021 р. подав заявку на отримання статусу спостерігача в експертних робочих групах ADMM-Plus з гуманітарної допомоги та морської безпеки (ASEAN, 2021). Це свідчить про намір Канади брати участь у практичних безпекових заходах регіону. Поки що участь Канади в ADMM-Plus обмежена неформальними форматами, проте вона підтримує оборонний діалог із країнами ПСА на двосторонньому рівні та через регіональний безпековий саміт "Діалог Шангрі-Ла".

Динаміка безпекового співробітництва АСЕАН – Канада демонструє поступове посилення: від відсутності регулярних безпекових контактів у 1980-х рр. до активної взаємодії на рівні старших посадовців і міністрів у 2010-х і 2020-х рр. У 2017 р. відбувся перший Саміт АСЕАН – Канада за 40 років відносин, де прем'єр-міністр Дж. Трюдо і лідери АСЕАН узгодили наміри розвивати співпрацю в рамках АТР. Наразі Канада підтримує ключові ініціативи АСЕАН у сфері безпеки: приєдналася до Азійського форуму з миротворчості, фінансує програми через Інститут миру і примирення АСЕАН тощо. Ці кроки свідчать про прагнення Канади зробити свій внесок у регіональну кооперативну безпеку, посилюючи багатосторонні механізми й одночасно розширюючи власну присутність у стратегічно важливому АТР (Ostwald, 2025). Показово, що в новій Індо-Тихоокеанській стратегії Канади за 2022 р. АСЕАН визначено як центральний елемент регіональної архітектури, а співпрацю з нею – як пріоритет для забезпечення стабільності АТР як частини ширшого Індо-Тихоокеанського регіону.

Діалогові відносини між АСЕАН і КНР розпочалися на початку 1990-х рр., коли Пекін зробив перший символічний крок назустріч АСЕАН. У липні 1991 р. міністр закордонних справ КНР Ц. Цічень уперше був присутнім на відкритті Міністерської зустрічі АСЕАН як гість (ASEAN, 2025). Цей жест швидко переріс у повноцінний діалог: 1996 р. КНР надано статус повного діалогового партнера АСЕАН. Виникнення партнерства АСЕАН – КНР було зумовлене обопільною зацікавленістю: АСЕАН шукала шляхів залучення зростаючої потуги КНР до багатосторонніх механізмів, аби закріпити її прихильність мирному співіснуванню, тоді як КНР прагнула подолати недовіру сусідів і зміцнити економічні зв'язки із ПСА.

Уже за кілька років відносини вийшли на стратегічний рівень. На саміті 2003 р. на Балі лідери АСЕАН і КНР підписали Спільну декларацію про стратегічне партнерство заради миру та процвітання. КНР таким чином стала першою із діалогових партнерів, з ким АСЕАН оформила стратегічне партнерство. Від 2004 р. сторони почали впроваджувати спільні Плани дій для розвитку співпраці у всіх сферах – нині діє четвертий за рахунком План дій на 2021–2025 рр. КНР також стала першою великою державою, що приєдналася до ключових договорів АСЕАН: у жовтні 2003 р. КНР першою серед діалогових партнерів підписала ТАС, формально зобов'язавшись поважати принципи невтручання і мирного вирішення спорів. У подальші роки КНР демонструвала готовність прийняти регіональні норми безпеки, зокрема заявила про намір приєднатися до Протоколу до Договору про зону, вільну від ядерної зброї у Південно-Східній Азії, ставши першою з ядерних держав, хто публічно оголосив таку готовність, однак так досі не підписавши згаданий Протокол.

Політико-безпековий діалог із КНР сьогодні здійснюється по багатьох каналах. Щорічний саміт АСЕАН – КНР (з 1997 р.) – центральний майданчик, де лідери обговорюють стратегічні питання. Крім нього працюють міжміністерські зустрічі – щорічні консультації міністрів

закордонних справ АСЕАН – КНР, щорічний Спільний комітет співпраці й галузеві діалоги на рівні старших посадовців. КНР долучена до всіх основних регіональних форумів: є активним учасником РФА (із 1994 р.), державою-засновницею СкСА (із 2005 р.), однією із 8-ми країн-партнерів ADMM-Plus (із 2010 р.), куди також входять Індія, Японія, Нова Зеландія, Республіка Корея, РФ та США. Пекін часто бере на себе провідну роль: приміром, у рамках ADMM-Plus КНР неодноразово співголовувала експертні робочі групи. Наприклад, разом із Таїландом очолювала групу із протидії тероризму (2017–2020 рр.), з Камбоджею – групу з гуманітарного розмінування (2021–2023 рр.). Це свідчить про прагнення КНР бути співтворцем порядку денного безпеки в ПСА та АТР у співпраці з АСЕАН (Авер'янов, 2020).

Особливо чутливим питанням у відносинах АСЕАН – КНР є ситуація в Південно-Китайському морі (тут і далі – ПКМ). Ще у 2002 р. сторони уклали Декларацію про поведінку сторін у ПКМ, що стало першим багатостороннім документом, який закликав КНР і країни АСЕАН врегульовувати територіальні суперечки мирно та стримано. Хоча декларація має політичний характер, вона стала кроком до режиму кооперативної безпеки в ПКМ. Із 2017 р. АСЕАН і КНР ведуть переговори стосовно підвищення цього режиму – розробки зобов'язуючого Кодексу поведінки в ПКМ. Станом на 2023 р. сторони завершили вже друге читання проєкту Кодексу і оголосили про перехід до третього читання. Хоча процес тривалий, сам факт спільної роботи над Кодексом поведінки в ПКМ демонструє залучення КНР до колективних зусиль з управління територіальних спорів за акваторію ПКМ, що відповідає засадам кооперативної безпеки (прозорість, постійний діалог, правове врегулювання тощо).

На сучасному етапі співробітництво АСЕАН – КНР набуло всеохопного характеру, про що свідчить рішення 2021 р. піднести відносини до рівня всеосяжного стратегічного партнерства. ВСП покликане ще тісніше інтегрувати КНР у ініціативи АСЕАН, зокрема в реалізацію Огляду АСЕАН щодо Індо-Тихоокеанського регіону, який проголошує відкритість, інклюзивність і співпрацю у широкому регіональному просторі. На саміті 2023 р. було ухвалено спільну заяву КНР – АСЕАН про взаємовигідну співпрацю з імплементації Огляду АСЕАН стосовно Індо-Тихоокеанського регіону. У воєнно-політичній сфері КНР і АСЕАН започаткували низку нових форматів. Наприклад, регулярні зустрічі міністрів оборони АСЕАН – КНР (із 2018 р.), регіональні військово-морські навчання АСЕАН – КНР, перше з яких проведено у 2018 р., що сприяє довірі між збройними силами. Не менш важливо, що КНР активно підтримує ініціативи м'якої безпеки: спільні зусилля у боротьбі зі злочинністю, включно з наркоторгівлею, програми навчань для миротворців, співпрацю у сфері охорони здоров'я тощо (Hussian, 2023).

Японія – один із найстаріших і найважливіших партнерів АСЕАН. Контакти розпочалися ще до офіційного створення механізму діалогу: перші неформальні консультації між представниками Японії та АСЕАН відбулися 1973 р., а вже у 1977 р. було скликано перше засідання форуму АСЕАН – Японія на рівні високопосадовців (ASEAN, 2025).

У липні 2004 р. Японія приєдналася до ТАС, тим самим інституційно закріпивши свою прихильність принципам мирної кооперації та визнавши ТАС кодексом поведінки у ПСА та АТР у цілому. 2003 р. було започатковано регулярні саміти АСЕАН – Японія. Перший, присвячений 30-річчю партнерства, відбувся у Токіо (грудень, 2003) і ознаменувався ухваленням Токійської декларації "Динамічне та міцне партнерство в новому тисячолітті" та Плану дій до неї. Ці документи вперше комплексно окреслили напрями співпраці, включно з політико-безпековим, з акцентом на діалог, нерозповсюдження зброї масового ураження, боротьбу з тероризмом. Надалі співробітництво лише поглиблювалося: у 2011 р. прийнято спільну декларацію про посилення стратегічного партнерства (Балійська декларація) та План дій 2011–2015 рр. На 40-річчя відносин (2013) сторони виробили Заяву про бачення дружби і співробітництва та Спільну заяву "Рука об руку, перед лицем регіональних і глобальних викликів" – ці документи підкреслили єдність підходів АСЕАН і Японії до питань регіональної безпеки. Згодом, 2017 р., було адаптовано новий План дій з урахуванням цілей Візії АСЕАН 2025. У 2023 р. АСЕАН та Японія відзначили 50-річний ювілей партнерства, у рамках якого на саміті в Джакарті було оголошено про встановлення всеосяжного стратегічного партнерства між ними, що свідчило про піднесення відносин на найвищий рівень. Це відкрило нові перспективи більш інтегрованої та інтенсивної співпраці у сфері безпеки.

Упродовж десятиліть Японія підтверджувала свій статус надійного й передбачуваного партнера АСЕАН у безпекових питаннях. Вона була співзасновницею РФА у 1994 р. і постійно активно задіяна у його діяльності. Японські представники часто беруть на себе важливі функції в РФА. Наприклад, у 2001–2002 рр. Японія виступила головою перших робочих зустрічей РФА з миротворчості, задавши тон практичним заходам форуму. У СкСА Японія так само відіграє помітну роль, просуваючи елементи кооперативної безпеки, зокрема ідею "вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону", де робиться фокус на верховенстві права, свободі навігації та нерозповсюдженні ядерної зброї. Японія підтримала АСЕАН-центристський підхід до регіональної архітектури, про що свідчить її активність у механізмах, ініційованих АСЕАН (РФА, СкСА, ADMM-Plus), замість створення альтернативних інструментів співпраці.

У межах ADMM-Plus Японія також робить значний внесок у практичну співпрацю. Вона брала участь у всіх спільних навчаннях ADMM-Plus з моменту започаткування механізму із 2010 р., а у 2013–2016 рр. спільно з Індонезією очолювала експертну робочу групу ADMM-Plus з гуманітарної допомоги та реагування на надзвичайні ситуації. Сили самооборони Японії вирізняються високою готовністю до миротворчих та гуманітарних місій, і Токіо ділиться цим досвідом із країнами АСЕАН. Наприклад, Японія щороку організовує низку семінарів "АСЕАН-Японія з безпеки на морі" для військових і цивільних експертів АСЕАН щодо побудови довіри у сфері морської безпеки та спільного реагування на природні катастрофи.

Окремим напрямом є співробітництво у сфері правоохоронної діяльності та юстиції. Японія виступила ініціатором спільної Декларації про боротьбу з тероризмом і транснаціональною злочинністю від 2014 р., а також забезпечила фінансування трирічних планів дій для імплементації цієї декларації. Відтоді відбуваються щорічні консультації АСЕАН – Японія на рівні міністрів і старших посадовців, відповідальних за боротьбу зі злочинністю. Приміром, започатковано діалог з кіберзлочинності, діалог з питань правоохоронної діяльності; японські експерти надають тренінги співробітникам поліції країн-членів АСЕАН щодо протидії фінансу-

ванню тероризму та наркоторгівлі. 2017 р. було засновано спеціальний фонд АСЕАН – Японія з безпеки людини, що фінансує проєкти у галузі м'якої безпеки: охорона здоров'я, екологічна безпека тощо.

На сучасному етапі, особливо після проголошення Всеосяжного стратегічного партнерства у 2023 р., АСЕАН та Японія досягли високого рівня злагодженості дій у політико-безпековій сфері. Вони виступають співголовами у багатосторонніх ініціативах. Наприклад, спільно очолили у 2020 р. процес узгодження Документу про співпрацю стосовно Огляду АСЕАН щодо Індо-Тихоокеанського регіону у рамках СкСА. Японія системно підтримує позиції АСЕАН: підтверджує важливість Договору про зону, вільну від ядерної зброї в ПСА, та підтримує зусилля АСЕАН у мирному розв'язанні конфлікту в М'янмі (Tomatoka, 2024).

Нова Зеландія, як і Австралія, належить до перших позарегіональних партнерів АСЕАН – її діалогове партнерство започатковано ще у 1975 р. (ASEAN, 2025). Протягом 1970–80-х рр. співпраця АСЕАН – Нова Зеландія мала скромний характер (переважно технічна допомога і культурний обмін), але після закінчення холодної війни інтерес Веллінгтона до безпекових аспектів у ПСА зріс. Важливим етапом став 1994 р., коли Нова Зеландія приєдналася до РФА, беручи участь у перших обговореннях нової регіональної безпекової архітектури. У 2005 р. вона ратифікувала ТАС, підтвердивши відданість принципам кооперативної безпеки АСЕАН.

Нову Зеландію, Австралію та АСЕАН пов'язує спільна історична спадщина (колишні союзники у Другій світовій війні, потім партнери в Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві тощо). Для Нової Зеландії АСЕАН стала важливим майданчиком реалізації своєї концепції "безпечного та процвітаючого сусідства". У 2015 р. на 40-річний ювілей відносин АСЕАН і Нова Зеландія піднесли співпрацю до рівня стратегічного партнерства. У спільній Куала-Лумпурській заяві від 2015 р. були сформульовані чотири ключові тематичні блоки співробітництва: мир, процвітання, люди і планета. Для реалізації ухвалено План дій 2016–2020 рр., а наразі діє План на 2021–2025 рр., який містить заходи у політико-безпековій сфері, включно із проведенням спільних самітів АСЕАН – Нова Зеландія, посиленням діалогу через кооперативні безпекові механізми АСЕАН, а саме: РФА, СкСА та ADMM-Plus (ASEAN, 2020, p. 1–2).

Нова Зеландія активно залучена до механізмів кооперативної безпеки, започаткованих АСЕАН. Вона є постійним учасником СкСА (із 2005 р.) та ADMM-Plus (із 2010 р.), де неодноразово виступала співорганізатором навчань і семінарів. Примітно, що у 2020–2021 рр. прем'єр-міністерка Дж. Ардерн та міністр оборони П. Генаре навіть під час пандемії COVID-19 брали участь у самітах СкСА та ADMM-Plus у режимі відеоконференцій, демонструючи незмінну увагу Нової Зеландії до регіональних безпекових питань. У рамках ADMM-Plus Нова Зеландія допомагала очолювати експертні групи. Наприклад, у 2017–2020 рр. вона співголовувала разом із Брунеєм робочу групу з питань морської безпеки, спрямовану на вироблення спільних тактик проти нелегальної діяльності на морі. Також новозеландські військові брали участь у багатонаціональних навчаннях ADMM-Plus, зокрема з ліквідації наслідків стихійних лих.

У сфері боротьби із транснаціональними загрозами важливою була ініціатива Нової Зеландії від 2005 р., коли було підписано Спільну декларацію АСЕАН – Нова Зеландія щодо боротьби з міжнародним тероризмом. У її рамках проводяться регулярні консультації у форматі зустрічей старших посадовців із питань транснаціональної злочинності. Нова Зеландія надає інформаційну й технічну допомогу країнам ПСА у посиленні прикордонного контролю та фінансового моніторингу для запобігання тероризму. Крім того, вона бере участь у заходах РФА з питань безпеки кордонів і незаконної міграції. Нова Зеландія підтримує й гуманітарно-безпекові ініціативи: її рятувальні служби та військові неодноразово допомагали країнам-членам АСЕАН під час стихійних лих, діючи як частина регіональної мережі швидкого реагування.

Динаміка співпраці за більш ніж 45 років, показує, що Нова Зеландія із країни-спостерігача перетворилася на активного учасника забезпечення регіональної безпеки в ПСА та АТР. Приміром, Веллінгтон послідовно підтримує позицію АСЕАН щодо ПКМ, закликаючи всі сторони поважати юридичні рішення, наприклад рішення арбітражу на користь Філіппін у територіальному спорі останньої проти КНР від 2016 р., та укласти ефективний Кодекс поведінки у ПКМ. Нова Зеландія також оголосила про свою відданість концепції АСЕАН-центричного Індо-Тихоокеанського регіону і приєдналася у 2021 р. до партнерства заради інфраструктури та інвестицій – ініціативи із залучення ресурсів на інфраструктурні проєкти АСЕАН (New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade, 2025).

Діалогові відносини між АСЕАН і Республікою Корея (тут і далі – РК) почалися наприкінці 1980-х рр., коли РК провадила "політику північного туману", під час якої шукала більшої взаємодії із соціалістичними сусідами та ПСА зокрема. У листопаді 1989 р. РК розпочала секторальний діалог із АСЕАН, а вже у липні 1991 р. отримала статус повного діалогового партнера (ASEAN, 2025). Відносини швидко набували ваги: на тлі стрімкого економічного зростання обидві сторони бачили одна в одній великі можливості. Наприклад, 1997 р., коли АСЕАН розпочала серію самітів у форматі "АСЕАН+3" із КНР, Японією та РК, Сеул уперше долучився до зустрічі лідерів із країнами АСЕАН. Того самого 1997 р. партнерство було піднесено на рівень регулярних самітів: відтоді саміт АСЕАН – РК проводиться щорічно.

Для закріплення досягненого 2004 р. на VIII-му саміті у В'єнтьяні було підписано Спільну декларацію про всеосяжне співробітництво, а 2010 р. – спільну декларацію про стратегічне партнерство заради миру та процвітання. Таким чином, до 2010-х рр. партнерство еволюціонувало до стратегічного. Регулярно оновлювані Плани дій (останній на 2021–2025 рр.) спрямували взаємодію за численними напрямами – від політико-безпекового діалогу до культурного обміну. РК утвердилася як один із найближчих союзників АСЕАН. Свідченням цього було заснування постійної Місії РК при АСЕАН у Джакарті та призначення першого посла у 2012 р. Сеул відкрив і спеціальний Фонд співробітництва АСЕАН – Корея, кошти якого спрямовуються на проєкти розвитку й безпеки.

У політико-безпековій площині співпраця РК із АСЕАН активна на багатосторонніх майданчиках. Республіка Корея стала учасником РФА у 1994 р. (одночасно з КНДР, що було одним із небагатьох форумів, де Південна та Північна Кореї сидять за одним столом). На РФА Сеул традиційно озвучує питання денуклеаризації (ядерного роззброєння) Корейського півострова, заручаючись підтримкою АСЕАН. У той же

час РК підтримує і такі ініціативи АСЕАН, як Договір про вільну від ядерної зброї зону в ПСА – вона формально висловила готовність підписати протокол до згаданого договору, коли узгодяться умови з усіма п'ятьма офіційними ядерними державами (США, КНР, РФ, Францією та Великобританією). РК також є активним членом СкСА із 2005 р. та ADMM-Plus – із 2010 р. У рамках ADMM-Plus південнокорейські військові брали участь у всіх спільних навчаннях. РК співголовувала експертну робочу групу з воєнної медицини протягом 2017–2020 рр. разом зі США, а у 2021–2023 рр. – робочу групу з кібербезпеки разом із Малайзією. Це відображає високий технологічний потенціал РК, який вона привносить у спільні зусилля з кіберзахисту і медичного реагування на надзвичайні ситуації. Крім того, РК організувала власні ініціативи під егідою АСЕАН: зокрема, у 2021 р. засновано мережу з питань оборонної індустрії між АСЕАН та РК, де проводяться семінари з модернізації оборонних можливостей країн ПСА.

Двосторонні механізми також різноманітні. Із 2011 р. функціонує механізм консультацій з миротворчості між АСЕАН та РК, де обмінюються досвідом участі в миротворчих місіях ООН (РК має значний досвід у Лівані, Південному Судані, а країни-члени АСЕАН – у різних місіях ООН і регіональних операціях). Також проводяться щорічні форум молодих лідерів АСЕАН – РК, де обговорюють нові виклики безпеки, залучаючи майбутнє покоління до діалогу. У 2019 р. на міністерській зустрічі було схвалено Дорожню карту співпраці між АСЕАН та РК у сфері боротьби з тероризмом. Ця ініціатива особливо важлива з огляду на те, що у кількох країнах ПСА (Індонезія, Малайзія, Філіппіни) діяли мережі, пов'язані з міжнародним тероризмом, і РК як учасник глобальної антитерористичної коаліції надає значну підтримку стосовно їх нейтралізації (Laksmana, & Mantong, 2022).

Останніми роками РК позиціонує себе як один із лідерів концепції "нової Південної політики", проголошеної президентом Мун Чже Іном у 2017 р., що ставить за мету розширення співробітництва з Південно-Східною Азією на рівні, зіставному з відносинами з великими державами на зразок США. Це виявилося в активізації економічних, людських і безпекових зв'язків. У 2019 р. у Пусані пройшов спеціальний саміт АСЕАН – РК з нагоди 30-річчя партнерства, де лідери ухвалили спільну візію миру, процвітання і партнерства. У ній наголошено про підтримку ролі АСЕАН у регіональній архітектурі безпеки та окреслено амбіцію поглибити політико-безпекову співпрацю. Зважаючи на стратегічні зрушення в АТР, а саме: зростання конкуренції між США та КНР та ядерну проблему КНДР, АСЕАН і РК дедалі більше об'єднує прагнення підтримувати стабільний, вільний від напруги порядок безпеки в АТР. Це прагнення відобразилося у рішенні 2024 р. піднести відносини до рівня всеосяжного стратегічного партнерства – статусу, який також мають із АСЕАН КНР, США, Японія та Австралія. Усеосяжний характер партнерства означатиме ще більшу скоординованість у питаннях безпеки, включно з новими сферами: космічна безпека, штучний інтелект тощо (ASEAN, 2025).

На сьогодні співробітництво АСЕАН – РК можна охарактеризувати як динамічне та розширюване. Якщо спочатку воно обмежувалося загальними консультаціями, то тепер охоплює детальні механізми з конкретними результатами – від спільних морських навчань до узгоджених позицій на міжнародних форумах. АСЕАН, зі свого боку, відіграє роль платформи для примирення між Північною та Південною Кореєю: зокрема, у 2018 р. міністри оборони КНДР і РК вперше в історії зустрілися на полях Регіонального форуму АСЕАН, що стало можливим завдяки нейтральності даного майданчика кооперативної безпеки АСЕАН (Rezasyah, 2025).

Відносини між АСЕАН і Російською Федерацією (тут і далі – РФ) беруть початок у період кардинальних змін світової системи початку 1990-х рр. Після розпаду СРСР РФ активно шукала партнерства в Азії, і АСЕАН стала одним із таких напрямів. Ще в липні 1991 р. за сприяння Малайзії віце-прем'єр РФ уперше був присутній на засіданні Міністерської зустрічі АСЕАН як гість (ASEAN, 2025). Цей символічний крок проклав шлях для надання РФ статусу повного діалогового партнера у липні 1996 р. на 29-й зустрічі міністрів АСЕАН у Джакарті. З огляду на обмежені контакти в минулому і географічну віддаленість, початкове партнерство розвивалося поступово, зосереджуючись здебільшого на політичному діалозі та економічних можливостях.

Значущою віхою стала перша зустріч глав держав АСЕАН – РФ у грудні 2005 р. у Куала-Лумпурі. На цьому саміті було прийнято Спільну декларацію про прогресивне і всеосяжне партнерство, що визначила рамки співробітництва в політичній, безпековій, економічній сферах, а також Комплексну програму дій на 2005–2015 рр. для реалізації цілей декларації. Ці документи стали дорожньою картою залучення РФ до регіональних процесів. Наступний саміт відбувся в жовтні 2010 р. у Ханої, де сторони підтвердили намагання поглибити партнерство і "тісно співпрацювати у формуванні регіональної архітектури безпеки" (ASEAN, 2010). Тобто вже тоді РФ висловила підтримку центральній ролі АСЕАН у безпекових справах АТР і заявила про готовність долучатися до багатосторонніх ініціатив АСЕАН.

2016 р., коли відзначалося 20-річчя діалогу АСЕАН – РФ, став поворотним. У травні 2016-го у Сочі пройшов ювілейний саміт "До стратегічного партнерства заради взаємної вигоди". На ньому було прийнято Сочинську декларацію, що окреслила довгострокове бачення відносин і практичні кроки для їх зміцнення.

Наступний крок відбувся у листопаді 2018 р.: на III спільному саміті в Сінгапурі лідери оголосили про намір підняти відносини до рівня стратегічного партнерства та ухвалили спільну заяву, яка формалізувала цей перехід. Таким чином, із 2018 р. офіційно діє стратегічне партнерство АСЕАН – РФ.

У політико-безпековому вимірі співробітництво доволі розвинене на рівні багатосторонніх форумів. РФ – постійна учасниця РФА із 1994 р., де відіграє помітну роль, особливо в питаннях, що виходять за рамки вузько-регіональних (напр., глобальна стратегічна стабільність, контроль над озброєннями). РФ співголовувала низку міжсесійних зустрічей РФА: з миротворчості (разом із Японією протягом 1997–1998 рр.), з ядерного нерозповсюдження (2000–2001 рр.) тощо. Москва послідовно підтримує ініціативи РФА у сфері превентивної дипломатії та побудови довіри. У 2013 р. РФ ініціювала прийняття на РФА "Концепції розвитку превентивної дипломатії", підготовленої спільно зі США, що свідчило про її активну позицію у формуванні спільних правил поведінки. РФ також входить до СкСА (член із 2011 р., коли СкСА було розширено за рахунок США та РФ). Це надає Москві майданчик для регулярного діалогу з лідерами АТР. РФ є учасником ADMM-Plus із самого його започаткування у 2010 р. Російські військові беруть участь у навчаннях ADMM-Plus, зокрема у

2016 р. кораблі військово-морських сил РФ долучилися до першого масштабного морського навчання ADMM-Plus. У 2017–2020 рр. РФ спільно із В'єтнамом очолювала експертну групу ADMM-Plus із протидії тероризму, організувавши низку командно-штабних навчань.

Разом із тим, зазначимо, що двостороння безпекова взаємодія у форматі "АСЕАН+РФ" менш розвинена, ніж з іншими державами АТР. РФ традиційно пропонує країнам ПСА військово-технічне співробітництво: постачання озброєнь і спільні навчання на двосторонній основі. Така взаємодія відбувається поза рамками АСЕАН. Наприклад, переважно РФ регулярно проводить військово-морські навчання з окремими країнами ПСА – Індонезією, В'єтнамом, Таїландом. Однак на багатосторонньому рівні Москва робить кроки назустріч: у 2021 р. пройшли перші спільні військово-морські маневри АСЕАН – РФ біля узбережжя Індонезії, що розцінювалося як сигнал підтримки РФ безпекової ролі АСЕАН. Також Росія активно розвиває співпрацю у сфері м'якої безпеки: працює механізм АСЕАН – РФ консультацій із надзвичайних ситуацій, проводяться форуми з питань інформаційної безпеки тощо.

Важливим аспектом є вплив геополітичних подій останнього часу. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 р. призупинило розвиток формату "АСЕАН+РФ". Більшість членів АСЕАН зайняли обережну позицію, закликаючи до мирного вирішення та поваги до суверенітету України, проте уникаючи прямих санкцій чи повного засудження РФ. Винятком став Сінгапур, що запровадив санкції проти РФ (Ministry of Foreign Affairs of Singapore, 2022). Це зумовлено як традиційним принципом невтручання АСЕАН, так і певною залежністю деяких країн від російської зброї та енергоносіїв. Проте повномасштабна агресія проти України ускладнила участь РФ у регіональних форумах АСЕАН. Зокрема, у 2022–2023 рр. на полях РФА та СкСА західні партнери (США, Австралія, Японія) різко критикували дії РФ. АСЕАН опинилася перед дилемою – зберегти нейтральний майданчик чи піти на ізоляцію РФ. Станом на 2025 р. Москва залишається учасником усіх багатосторонніх кооперативних механізмів АСЕАН, і на практичному рівні безпекова співпраця триває, у тому числі спільні навчання, поставки озброєнь, але політичний діалог ускладнений санкційним тиском та новими лініями напруження на фоні підтримки деякими державами АТР України (Індонезія, Сінгапур, Малайзія) та засудженням РФ за неспровоковану агресію у світі (Asri, 2023, p. 267). Тим не менш, АСЕАН прагне зберегти РФ в орбіті своїх багатосторонніх форматів, виходячи із принципу інклюзивності кооперативної безпеки, основна мета якої – налагодження та підтримка клімату відносин співробітництва у ПСА та АТР. Це виявилося у тому, що АСЕАН продовжує запрошувати російських представників на всі заходи, пропонуючи платформу для діалогу, а не конфронтації. Чи зміниться характер співпраці – залежатиме від розвитку геополітичної ситуації. Проте очевидно, що для АСЕАН збереження конструктивних відносин з усіма великими державами АТР, включно з РФ, є частиною її стратегічної автономії та балансу сил у даному регіоні.

США є одними із найважливіших і водночас найскладніших партнерів АСЕАН у безпековому плані. Формально відносини беруть початок у 1977 р., коли США приєдналися до діалогових партнерів АСЕАН (U.S. Mission to ASEAN, 2024). Однак природа цієї співпраці значно змінювалася з часом. У період холодної війни американська політика в ПСА мала переважно двосторонній військовий характер – союзні зобов'язання з окремими країнами ПСА (Філіппінами), участь у війні у В'єтнамі. У той же час АСЕАН у перші десятиліття функціонування дотримувалася дистанції від наддержав. Після завершення холодної війни США посилили взаємодію з регіональними форумами: у 1994 р. стали співзасновником РФА, а в 1990-х рр. підтримали ініціативи АСЕАН щодо врегулювання конфлікту в Камбоджі. Помітний прорив стався у 2008–2010 рр.: США приєдналися до ТАС у липні 2009 р., що було необхідною умовою для їхньої повноправної участі в СкСА (Moon, Park, J., & Park, S., 2024). 2011 р. США вперше приєдналися до СкСА, фактично цим визнавши центральну роль АСЕАН у формуванні архітектури безпеки АТР.

Двосторонній формат АСЕАН – США також зазнав еволюції. Лише у 2010 р. було проведено перший формальний саміт АСЕАН – США (до того контакти на рівні лідерів мали епізодичний характер). У 2015 р. на III саміті в Куала-Лумпурі сторони оголосили про встановлення стратегічного партнерства АСЕАН – США. Відтоді реалізовано План дій 2016–2020 рр., а нині впроваджується новий План дій на 2021–2025 рр. У 2016 р. президент Б. Обама прийняв лідерів АСЕАН на спеціальному саміті в Каліфорнії, що мало символізувати "нову еру" відносин. Співпраця набула інституційної регулярності: із 2017 р. щорічно проводяться саміти між АСЕАН та США (у 2020–2021 рр. онлайн). Кульмінацією стало рішення, прийняте на саміті у листопаді 2022 р. про піднесення партнерства до рівня всеосяжного стратегічного партнерства – на зразок статусу, що вже було надано КНР, Японії та Австралії. Цей крок, ініційований адміністрацією Дж. Байдена, покликаний був показати підвищення уваги США до АТР.

Політико-безпекова взаємодія АСЕАН – США має декілька вимірів. По-перше, багатосторонній вимір: США є активним учасником РФА, СкСА та ADMM-Plus, тобто присутні на всіх основних безпекових форумах під егідою АСЕАН. Вашингтон часто використовує ці платформи для просування своїх пріоритетів – нерозповсюдження ядерної зброї (особливо щодо КНДР), свободи навігації, боротьби з тероризмом. Але одночасно США демонструють і готовність співпрацювати над спільними проблемами: американські представники співголовували ряд ініціатив РФА (напр., розробку Концепції та принципів превентивної дипломатії у 2001 р.), очолювали разом з партнерами робочі групи ADMM-Plus (як згадано, із Республікою Корея у 2017–2020 рр. – групу з воєнної медицини). У 2020 р. США стали співініціаторами разом із Сінгапуром програми "Безпечні міста" у рамках РФА, спрямованої на боротьбу з міським тероризмом.

По-друге, двосторонній вимір США – АСЕАН: хоча АСЕАН не є військовим блоком, більшість її членів мають тісні оборонні зв'язки зі США – від формальних альянсів (Філіппіни, Таїланд) до розвинених партнерств (Сінгапур, Індонезія, Малайзія, В'єтнам). Це, безумовно, накладає відбиток і на формат "АСЕАН+США". На практиці це виявляється у численних спільних заходах: Індо-Тихоокеанські військово-морські навчання завжди залучають кількох членів АСЕАН; Тихоокеанські маневри із протиповітряної оборони й міжнародні навчання з розмінування. Хоча це не організовано безпосередньо АСЕАН, США часто в комюніке з АСЕАН згадують про такі навчання як про внесок у регіональну стабільність. Спеціально для АСЕАН, США заснували програму "Безпекове співробітництво АСЕАН" у рамках Ініціативи з безпеки в Південно-Східній Азії (2014), яка фінансує навчання кадрових військових, поставки обладнання берегової охорони тощо. І хоча така допомога нада-

ється на двосторонній основі, її узгодженість з потребами АСЕАН відслідковується через діалог "ASEAN – US Defense Dialogue", що відбувається щорічно на полях ADMM-Plus.

По-третє, ідеологічно-стратегічний вимір: США послідовно підтримують концепцію "вільного та відкритого Індо-Тихоокеанського регіону", яка багато в чому перегукується з Оглядом АСЕАН стосовно Індо-Тихоокеанського регіону (тут і далі – ОАІТР). У 2020–2021 рр. АСЕАН і США синхронізували свої підходи шляхом прийняття Спільної заяви щодо співпраці з реалізації ОАІТР. У ній Вашингтон визнав ведучу роль АСЕАН у формуванні інклюзивного порядку денного регіону, а АСЕАН схвально зазначила ініціативи США у галузях, що збігаються з ОАІТР (морська співпраця, розвиток інфраструктури тощо). Цей документ є своєрідним дороговказом, як США інтегрують свої ідеї в наявні кооперативні формати багатосторонньої взаємодії, а не діють лише односторонньо. Таким чином, суперництво Вашингтона з Пекіном частково пом'якшується рамками, заданими кооперативною стратегією АСЕАН – американська сторона офіційно зобов'язалася не вимагати від АСЕАН вибору сторони, а навпаки, працювати у багатосторонньому ключі під егідою АСЕАН. Це не усуває всіх протиріч, але задає тон співпраці у форматі "АСЕАН+США".

Щодо динаміки еволюції: з кінця 2010-х рр. співпраця АСЕАН – США в безпековій сфері характеризується поглибленням. У 2014 р. США заснували місію при АСЕАН у Джакарті на чолі з постійним послом. Фінансування спільних проєктів у рамках Ініціативи АСЕАН – США сягнуло 200 млн дол. у 2018–2022 рр., велика частина – на програми із правоохоронної діяльності та боротьби з контрабандою. У 2022 р. США прийняли у Вашингтоні спеціальний саміт АСЕАН – США, де додатково оголосили про виділення 60 млн дол. на програми морської безпеки (підготовка берегової охорони, обмін інформацією про пересування суден) (ASEAN, 2025). Нині США намагаються інституціоналізувати свою роль як "позарегіонального гаранта" свободи й міжнародного права в АТР, але роблять це з оглядом на чутливість АСЕАН щодо незалежності та невтручання. Тому співпраця має здебільшого консультативно-практичний характер, без формування будь-яких колективних оборонних зобов'язань, як у НАТО чи двосторонніх союзах США. Це відповідає духу кооперативної безпеки, якому притаманні добровільність, гнучкість і взаємна вигода.

Дискусія і висновки

Загалом, огляд восьми діалогових партнерів АСЕАН в АТР свідчить, що кожне таке партнерство має свою специфіку та історичний шлях, але всі разом вони утворюють мережу співпраці, яка підсилює концепцію кооперативної безпеки АСЕАН в АТР, що ґрунтується на багатосторонності, інклюзивності, невтручанні у внутрішні справи тощо. Кожна держава АТР, що стала діалоговим партнером АСЕАН, приймає базові принципи АСЕАН (через приєднання до ТАС) та отримує майданчик для взаємодії з усіма країнами регіону на рівноправній основі. За рахунок цього підвищується рівень довіри: наприклад, колишні суперники США та В'єтнам, Японія і Китай, РК та Японія сидять за одним столом у форумах АСЕАН і ведуть діалог, замість відкритого протистояння. Попри наявні напруження між деякими з цих держав, формат "АСЕАН+1" забезпечує інституційні канали спілкування, що зменшує ризики конфліктів через непорозуміння. У цьому полягає його ключовий внесок у безпеку Азійсько-Тихоокеанського регіону. Однак відкритим залишається питання щодо ефективності формату "АСЕАН+1" у разі виникнення прямого конфлікту з діалоговим партнером АСЕАН (напр., із КНР щодо Південно-Китайського моря попри триваюче напрацювання зобов'язуючого кодексу поведінки у ПКМ). Це потребує детального дослідження кожного із форматів "АСЕАН+1" серед усіх 11-ти діалогових партнерів АСЕАН, а також восьми її секторальних партнерів та шести партнерів з розвитку для комплексного представлення ролі АСЕАН у підтримці та розвитку архітектури безпеки в АТР.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Авер'янов, С.В. (2020). Безпековий аспект відносин АСЕАН та КНР у Південно-Східній Азії. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, 10(28-29), 133–143. https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-28-29-133-143

Авер'янов, С. В. (2021). *Безпекова діяльність АСЕАН у Південно-Східній Азії* [Дис. канд. політ. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1981985&author=%C0%E2%E5%F0&div=0&source=1&prev=25&page=0&docType=24&docType1=8&docType2=17&docType3=13&docType4=14&docType5=15&docType6=26&docType7=18&docType8=19&docType9=25&parentId=0

Вартовник, І. (2025). Поступ концепції кооперативної безпеки та особливості її застосування в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. *Society and Security*, (2(8), 14–21. https://doi.org/10.26642/sas-2025-2(8)-14-21.

ASEAN. (2010). *Joint Statement of the Second ASEAN-Russian Federation Summit*. https://asean.org/joint-statement-of-the-second-asean-russian-federation-summit

ASEAN. (2020). *Plan of Action to Implement the ASEAN-New Zealand Strategic Partnership (2021–2025)*. https://asean.org/plan-of-action-to-implement-the-asean-new-zealand-strategic-partnership-2021-2025-2

ASEAN. (2021). *Overview of ASEAN – Canada Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2021/10/Overview-of-ASEAN-Canada-Dialogue-Relations-as-of-October-2021-ERD2.pdf

ASEAN. (2024). *Overview of ASEAN – Australia Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2024/09/Overview-of-ASEAN-Australia-CSP_as-of-August-2024.pdf

ASEAN. (2025). *External Relations: Overview.* https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – China Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-China-Dialogue-Relations-as-of-30-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – Japan Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-of-ASEAN-Japan-CSP-full-versionas-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – Canada Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-of-ASEAN-Canada-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – European Union Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-ASEAN-EU-Dialogue-Relations-as-of-July-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – New Zealand Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-New-Zealand-Dialogue-Relations-as-of-30-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview Paper of ASEAN – Republic of Korea Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-Paper-of-ASEAN-ROK-CSP-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – Russia Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-Russia-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – United Kingdom Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-on-ASEAN-UK-Dialogue-Relations-as-of-July-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – United States Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-of-ASEAN-U.S.-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

Asri, A. (2023). ASEAN Member States Responses to the Russian Invasion of Ukraine. *Jurnal Mengkaji Indonesia*, 2(2), 265–284. https://doi.org/10.59066/jmi.v2i2.446

Bentley, J. G. (2025). *Deepening Canada-ASEAN Security Co-operation in the Face of Geopolitical Headwinds*. Asia Pacific Foundation of Canada. https://www.asiapacific.ca/publication/deepening-canada-asean-security-cooperation-face

Hidetoshi, N. (2017). *Snapshots of the ASEAN Story: ASEAN's Strategic Policy Needs and Dialogue Partners' Contributions*. ASEAN @ 50 Vol. 1: The ASEAN Journey: Reflections of ASEAN Leaders and Officials: T. 1. The ASEAN Journey: Reflections of ASEAN Leaders and Officials (pp. 315–348). Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. https://www.eria.org/asean50-vol.1-42.nishimura.pdf

Hussian, M. E. (2023). ASEAN – China Defense Cooperation: Recent Developments. The Geopolitics. https://thegeopolitics.com/asean-china-defense-cooperation-recent-developments

Laksmana, E. A., & Mantong, A. W. (2022). *Missing Pillars of Strategic Autonomy? Security Cooperation Between Korea and ASEAN*. Korea Institute for International Economic Policy. https://www.researchgate.net/publication/359919968_Missing_Pillars_of_Strategic_Autonomy_Security_Cooperation_Between_Korea_and_ASEAN

Ministry of Foreign Affairs of Singapore. (2022). *Sanctions and Restrictions Against Russia in Response to its Invasion of Ukraine*. https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2022/03/20220305-sanctions

Moon, J., Park, J., & Park, S. (2024). Cooperation or conflict in northeast Asia? - An approach of NARCI (Northeast Asia Regional Cooperation Index). *Asia and the Global Economy*, 4(2), 1–12. https://doi.org/10.1016/j.aglobe.2024.100089

Morada, N. M., & Haacke, J. (2011). *Cooperative Security in the Asia – Pacific: The ASEAN Regional Forum*. Taylor & Francis Group.

New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade. (2025). *ASEAN Plan*. https://www.mfat.govt.nz/assets/Aid-Prog-docs/4-year-plans/ASEAN-Plan.pdf

Ostwald, K. (2025). *Canada's Evolving Relationship with the ASEAN Region*. The Institute for Peace & Diplomacy. https://peacediplomacy.org/2024/02/16/canadas-evolving-relationship-with-the-asean-region

Rezasyah, T. (2025). Korean Peninsula policies of ASEAN: Efforts to promote peaceful unification. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(3), 3501–3506. https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i3.7280

Tomatoka, S. (2024). Japan's Security Cooperation with ASEAN. *East Asian Policy*, 16(03), 21–34. https://doi.org/10.1142/s1793930524000187

U.S. Mission to ASEAN. (2024). *The United States-ASEAN Relationship*. https://asean.usmission.gov/the-united-states-asean-relationship-3

References

ASEAN. (2010). *Joint Statement of the Second ASEAN-Russian Federation Summit*. https://asean.org/joint-statement-of-the-second-asean-russian-federation-summit

ASEAN. (2020). *Plan of Action to Implement the ASEAN – New Zealand Strategic Partnership (2021–2025)*. https://asean.org/plan-of-action-to-implement-the-asean-new-zealand-strategic-partnership-2021-2025-2

ASEAN. (2021). *Overview of ASEAN – Canada Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2021/10/Overview-of-ASEAN-Canada-Dialogue-Relations-as-of-October-2021-ERD2.pdf

ASEAN. (2024). *Overview of ASEAN – Australia Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2024/09/Overview-of-ASEAN-Australia-CSP_as-of-August-2024.pdf

ASEAN. (2025). *External Relations: Overview.* https://asean.org/our-communities/asean-political-security-community/outward-looking-community/external-relations

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN China Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-China-Dialogue-Relations-as-of-30-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN Japan Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-of-ASEAN-Japan-CSP-full-versionas-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – Canada Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-of-ASEAN-Canada-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – European Union Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-ASEAN-EU-Dialogue-Relations-as-of-July-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview of ASEAN – New Zealand Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-New-Zealand-Dialogue-Relations-as-of-30-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview Paper of ASEAN – ROK Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-Paper-of-ASEAN-ROK-CSP-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – Russia Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/06/Overview-ASEAN-Russia-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – United Kingdom Dialogue Relations*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-on-ASEAN-UK-Dialogue-Relations-as-of-July-2025.pdf

ASEAN. (2025). *Overview: ASEAN – United States Comprehensive Strategic Partnership*. https://asean.org/wp-content/uploads/2025/07/Overview-of-ASEAN-U.S.-Dialogue-Relations-as-of-June-2025.pdf

Asri, A. (2023). ASEAN Member States Responses to the Russian Invasion of Ukraine. *Jurnal Mengkaji Indonesia*, 2(2), 265–284. https://doi.org/10.59066/jmi.v2i2.446

Averianov, S. (2020). Security aspect of Asean-China relations in South-East Asia. Bulletin of Mariupol State University. Series: History. Political Studies, 10(28-29), 133–143 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-28-29-133-143

Averianov, S. V. (2021). *ASEAN Security Activities in Southeast Asia* [Дис. канд. політ. наук, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. M. Maksymovych Scientific Library, Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian]. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1981985&author=%C0%E2%E5%F0&div=0&source=1&prev=25&page=0&docType=24&docType1=8&docType2=17&docType3=13&docType4=14&docType5=15&docType6=26&docType7=18&docType8=19&docType9=25&parentId=0

Bentley, J. G. (2025). *Deepening Canada – ASEAN Security Co-operation in the Face of Geopolitical Headwinds*. Asia Pacific Foundation of Canada. https://www.asiapacific.ca/publication/deepening-canada-asean-security-cooperation-face

Hidetoshi, N. (2017). *Snapshots of the ASEAN Story: ASEAN's Strategic Policy Needs and Dialogue Partners' Contributions*. ASEAN @ 50 Vol. 1: The ASEAN Journey: Reflections of ASEAN Leaders and Officials: T. 1. The ASEAN Journey: Reflections of ASEAN Leaders and Officials (pp. 315–348). Economic Research Institute for ASEAN and East Asia. https://www.eria.org/asean50-vol.1-42.nishimura.pdf

Hussian, M. E. (2023). ASEAN – China Defense Cooperation: Recent Developments. The Geopolitics. https://thegeopolitics.com/asean-china-defense-cooperation-recent-developments

Laksmana, E. A., & Mantong, A. W. (2022). *Missing Pillars of Strategic Autonomy? Security Cooperation Between Korea and ASEAN*. Korea Institute for International Economic Policy. https://www.researchgate.net/publication/359919968_Missing_Pillars_of_Strategic_Autonomy_Security_Cooperation_Between_Korea_and_ASEAN

Ministry of Foreign Affairs of Singapore. (2022). *Sanctions and Restrictions Against Russia in Response to its Invasion of Ukraine*. https://www.mfa.gov.sg/Newsroom/Press-Statements-Transcripts-and-Photos/2022/03/20220305-sanctions

Moon, J., Park, J., & Park, S. (2024). Cooperation or conflict in northeast Asia? An approach of NARCI (Northeast Asia Regional Cooperation Index). *Asia and the Global Economy*, 4(2), 1–12. https://doi.org/10.1016/j.aglobe.2024.100089

Morada, N. M., & Haacke, J. (2011). *Cooperative Security in the Asia-Pacific: The ASEAN Regional Forum*. Taylor & Francis Group.

New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade. (2025). *ASEAN Plan*. https://www.mfat.govt.nz/assets/Aid-Prog-docs/4-year-plans/ASEAN-Plan.pdf

Ostwald, K. (2025). *Canada's Evolving Relationship with the ASEAN Region*. The Institute for Peace & Diplomacy. https://peacediplomacy.org/2024/02/16/canadas-evolving-relationship-with-the-asean-region

Rezasyah, T. (2025). Korean Peninsula policies of ASEAN: Efforts to promote peaceful unification. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(3), 3501–3506. https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i3.7280

Tomatoka, S. (2024). Japan's Security Cooperation with ASEAN. *East Asian Policy*, 16(03), 21–34. https://doi.org/10.1142/s1793930524000187

U.S. Mission to ASEAN. (2024). *The United States-ASEAN Relationship*. https://asean.usmission.gov/the-united-states-asean-relationship-3

Vartovnyk, I. (2025). Development of the cooperative security concept and specifics of its application in the Asia-Pacific region. *Society and Security*, 2(8), 14–21. https://doi.org/10.26642/sas-2025-2(8)-14-21 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 15.08.25
Прорецензовано / Revised: 26.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Ivan VARTOVNYK, PhD Student
ORCID ID: 0009-0002-6026-7930
e-mail: ivan.vartovnyk@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"ASEAN+1" AS A MECHANISM OF ASEAN COOPERATIVE SECURITY IN THE ASIA-PACIFIC REGION

Background. ***One of the key mechanisms of the Association of Southeast Asian Nations' (ASEAN) influence on the security of the Asia-Pacific has been the "ASEAN+1" format, aimed at developing dialogue with the leading states of the region. The preconditions for its emergence lay in ASEAN's aspiration to integrate external partners into regional processes on the basis of cooperative security principles, enshrined in particular in the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia.***

Under conditions of growing competition between major powers and the existence of potential conflicts in the Asia-Pacific, it is the "ASEAN+1" format that provides institutional channels for maintaining dialogue and security cooperation.

The purpose of the article is to analyze the effectiveness of the "ASEAN+1" mechanism as a tool of cooperative security and to trace the evolution of ASEAN's dialogue partnerships with Asia-Pacific countries.

Methods. ***The research employed the problem-chronological and institutional analysis methods.***

Results. It is shown that the "ASEAN+1" format has become a platform for institutionalizing the principles of cooperative security. The accession of ASEAN's dialogue partners to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia guaranteed their commitment to regional norms. Each partnership has evolved from limited consultations to developed cooperation mechanisms – strategic and comprehensive partnerships, regular summits, joint exercises, and involvement in ASEAN forums such as the ASEAN Regional Forum, the East Asia Summit, and the ASEAN Defence Ministers' Meeting Plus. In particular, PRC, Japan, the Republic of Korea, Australia, and the United States have elevated their relations with ASEAN to the level of comprehensive strategic partnerships. Cooperation covered not only maritime security, counter-terrorism, and cyber threat response but also peacekeeping, disaster response, and mitigation of their consequences.

Conclusions. ***The "ASEAN+1" format has proven its effectiveness as a mechanism of cooperative security, creating institutional channels for reducing tensions and enhancing trust. Despite geopolitical rivalry between major powers, particularly the United States and PRC, ASEAN has retained the ability to integrate partners into multilateral formats while avoiding bloc confrontation. Thus, "ASEAN+1" stands as an important instrument for supporting regional stability and building an inclusive security architecture in Asia-Pacific.***

Keywords: ***ASEAN, ASEAN+1, Asia-Pacific, cooperative security, ASEAN Regional Forum, East Asia Summit.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.82:913+94+321.6/.8(510)"1993/2013"
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/65-70

Гамідулла АЛІЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0007-2158-127X
e-mail: hamidulla.aliyev@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ "МИРНОГО ПІДНЕСЕННЯ" У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КИТАЮ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ВПЛИВ (1993–2013)

Вступ. ***Ця стаття присвячена аналізу еволюції зовнішньої політики Китайської Народної Республіки (КНР) у період кінця XX – початку XXI ст., з акцентом на концепцію "мирного піднесення" (пізніше "мирного розвитку") як ключового елемента зовнішньополітичної стратегії Китаю протягом 1993–2013 рр. Дослідження охоплює період правління Цзян Цземіна (1993–2003) та Ху Цзіньтао (2003–2013), аналізуючи їхні зовнішньополітичні ініціативи, економічні реформи та вплив на геополітичне позиціонування КНР. Відносини Китаю зі світовою спільнотою в цей період еволюціонували від ізоляції, спричиненої подіями на площі Тяньаньмень 1989 р., до активної інтеграції у глобальний геополітичний та економічний світопорядок. Цей період характеризується адаптацією зовнішньої політики Китаю до економічних і геополітичних викликів, що заклало основу для його сучасної ролі як впливової глобальної держави. Актуальність дослідження зумовлена впливом концепції "мирного піднесення" на формування зовнішньополітичних стратегій Китаю, що виявляється в таких ініціативах, як "Пояс і Шлях" (BRI), які є продовженням ідей мирного розвитку та глобальної співпраці. Мета статті: проаналізувати еволюцію зовнішньої політики КНР у період 1993–2013 рр. крізь призму концепції "мирного піднесення" (пізніше "мирного розвитку"), її вплив на геополітичне позиціонування Китаю та формування сучасних зовнішньополітичних стратегій КНР.***

Методи. ***Для досягнення мети дослідження використано комплекс методів, що включає політичний аналіз для оцінки зовнішньополітичних стратегій КНР, історичний аналіз з метою вивчення еволюції політики в період правління Цзян Цземіна та Ху Цзіньтао, контент-аналіз з метою дослідження офіційних документів, таких як Біла книга "Шлях мирного розвитку Китаю" (2005), порівняльний аналіз для зіставлення підходів двох лідерів КНР до концепції "мирного піднесення" та метод узагальнення для формулювання висновків щодо впливу концепції на глобальне позиціонування Китаю. Ці методи дозволили системно оцінити теоретичні засади та практичні наслідки політики КНР у 1993–2013 рр.***

Результати. ***Концепція "мирного піднесення", яка згодом трансформувалася в концепцію "мирного розвитку", стала центральним елементом зовнішньої політики КНР у 1993–2013 рр., сприяючи подоланню міжнародної ізоляції та позиціонуванню Китаю як глобального актора. За правління Цзян Цземіна (1993–2003) було закладено основи економічної лібералізації через створення спеціальних економічних зон, залучення іноземних інвестицій і вступ до СОТ у 2001 р., що забезпечило економічне зростання й підвищення рівня життя. Успішна реінтеграція Гонконгу (1997) і Макао (1999) за принципом "одна країна, дві системи" продемонструвала можливість мирного возз'єднання територій, створивши модель для вирішення тайванського питання. Нормалізація відносин зі США та Росією, а також вибір Пекіна як міста-господаря Олімпійських ігор 2008 р. посилили м'яку силу КНР. Під час правління Ху Цзіньтао (2003–2013) концепція "мирного розвитку" була спрямована на спростування "теорії китайської загрози" через акцент на багатосторонній дипломатії, економічну інтеграцію (ШОС, САFTA, БРІКС) і регіональну політику добросусідства. Водночас напруженість у Південно-Китайському морі й економічна експансія, що викликала фінансову залежність країн-партнерів, виявили обмеження риторики "мирного розвитку". Загалом, концепція сприяла інтеграції Китаю в глобальні структури, одночасно зміцнюючи його геополітичний вплив.***

Висновки: ***Концепція "мирного піднесення", що еволюціонувала до "мирного розвитку" в період 1993–2013 рр., стала ключовим інструментом трансформації зовнішньої політики КНР від ізоляції до статусу глобальної сили. За правління Цзян Цземіна Китай подолав дипломатичні наслідки подій на площі Тяньаньмень, реалізував економічну лібералізацію, реінтегрував Гонконг і Макао та вступив до СОТ, що заклало основу для економічного зростання й посилення м'якої сили. Ху Цзіньтао адаптував концепцію до "мирного розвитку", щоб протидіяти "теорії китайської загрози", сприяючи інтеграції КНР у глобальні структури, такі як ШОС, САFTA та БРІКС, і зміцнюючи регіональну співпрацю. Незважаючи на критику концепції як пропагандистського інструменту та виклики, пов'язані з регіональною напруженістю й економічною експансією, вона заклала теоретичну основу для сучасних ініціатив, таких як "Пояс і Шлях". Таким чином, період 1993–2013 рр. став визначальним для формування Китаю як глобального актора, що поєднує реалізм у захисті національних інтересів із ліберальним підходом до економічної співпраці, хоча стратегічне суперництво залишається ключовим викликом.***

Ключові слова: ***мирне піднесення, геополітичне позиціонування, "одна країна, дві системи", мирний розвиток, дипломатична взаємодія.***

Вступ

Фундаментальні зміни у зовнішній політиці Китаю наприкінці XX та на початку XXI ст. відображають перехід країни від ізоляції після холодної війни до ролі одного із провідних гравців на міжнародній арені. У цій статті розглядається еволюція зовнішньої політики Китайської Народної Республіки (КНР) з 1993 по 2013 р., з основним акцентом на концепції "мирного піднесення" (пізніше перейменованій на концепцію "мирного розвитку") як ключовому елементі зовнішньополітичного дискурсу Китаю. Охоплюючи періоди керівництва Цзян Цземіня (1993–2003) та Ху Цзіньтао (2003–2013), автор дослідження аналізує, як ця концепція сприяла реінтеграції Китаю в міжнародне співтовариство після подій на площі Тяньаньмень у 1989 р., економічній лібералізації та геополітичному перепозиціонуванню КНР. Протягом цього періоду Китай подолав складні внутрішньо- та зовнішньополітичні виклики, зокрема дипломатичну ізоляцію, стимулювання економічного зростання через реформи та вирішення територіальних питань, таких як реінтеграція Гонконгу та Макао за принципом "одна країна, дві системи", одночасно закладаючи основу для потенційного вирішення тайванського питання. Ця епоха також стала свідком активної участі Китаю в багатосторонній дипломатії, вступу до Світової організації

© Алієв Гамідулла, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

торгівлі (СОТ) у 2001 р. та ініціатив, що посилили його м'яку силу, таких як проведення Олімпійських ігор 2008 р. у Пекіні. Актуальність цього дослідження полягає у тривалому впливі концепції "мирного підйому" на сучасні зовнішньополітичні китайські стратегії, що виявляється в таких ініціативах, як "Пояс і шлях" (BRI), які поширюють ідеї мирного розвитку та глобальної співпраці. Це підкреслює важливість розуміння того, як теоретичні конструкти, такі як "мирне піднесення", перейшли від риторичних інструментів до практичних рушіїв зовнішньої політики, впливаючи не тільки на внутрішні реформи Китаю, але й на його взаємодію з такими великими державами, як США та Росія, а також такими регіональними організаціями, як Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Аналізуючи цю еволюцію, автор дослідження висвітлює механізми, за допомогою яких Китай збалансував реалізм у захисті національних інтересів з лібералізмом у просуванні економічної інтеграції, надаючи уявлення про основи його поточного статусу як впливової глобальної держави в умовах триваючої стратегічної конкуренції, зокрема зі Сполученими Штатами Америки.

Метою статті є проведення комплексного аналізу еволюції зовнішньої політики КНР з 1993 по 2013 р. крізь призму концепції "мирного піднесення" (яка згодом була адаптована до концепції "мирного розвитку"), оцінка її впливу на геополітичне позиціонування Китаю та формування сучасних стратегій зовнішньої політики. Це передбачає оцінку того, як ця концепція служила контрнаративом до "теорії китайської загрози", сприяла економічній і дипломатичній реінтеграції та вирішувала регіональні напруження, водночас виявляючи її обмеження на практиці, наприклад у територіальних суперечках у Південно-Китайському морі та економічній залежності, створеній глобальною експансією. Для досягнення цієї мети було визначено такі конкретні завдання:

• Класифікувати теоретичні основи концепції "мирного підйому", інтегруючи елементи реалізму (напр., захист національних інтересів) та лібералізму (приміром, багатостороннє співробітництво), і порівняння її з такими теоріями, як "пастка Фукідіда" та "дилема безпеки".

• Проаналізувати ключові ініціативи зовнішньої політики за часів Цзян Цземіня, включаючи економічну лібералізацію, територіальну реінтеграцію та нормалізацію відносин з великими державами з метою визначення, як вони заклали основу для глобального підйому Китаю.

• Дослідити адаптацію та впровадження концепції за часів Ху Цзіньтао, зосередившись на багатосторонніх відносинах, регіональній дипломатії та реакції на глобальні кризи, такі як фінансова криза 2008 р.

• Проаналізувати загальний вплив на перетворення Китаю на впливового глобального гравця, підкресливши взаємодію між внутрішнім розвитком і зовнішніми відносинами.

Методи

Дослідження використовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи якісні й аналітичні методи для систематичної оцінки еволюції зовнішньої політики Китаю. Політичний аналіз використовується для оцінки стратегічних рамок і процесів прийняття рішень, що лежать в основі концепції "мирного підйому", спираючись на реалістичні та ліберальні теорії міжнародних відносин. Історичний аналіз простежує хронологічний розвиток політики за часів Цзян Цземіна та Ху Цзіньтао, контекстуалізуючи такі події, як ізоляція після подій на площі Тяньаньмень, вступ до СОТ і територіальні реінтеграції в рамках більш широких геополітичних змін. Контент-аналіз застосовується для аналізу офіційних документів, включаючи Білу книгу 2005 р. "Шлях мирного розвитку Китаю", виступи лідерів і політичні декларації, з метою виявлення повторюваних тем, риторичних змін та ідеологічних засад. Порівняльний аналіз зіставляє підходи двох лідерів, висвітлюючи відмінності в акцентах, наприклад, зосередження Цзян Цземіна на економічній лібералізації та двосторонніх відносинах проти акценту Ху Цзіньтао на мультилатералізмі та протидії сприйняттю загроз. Ця методологія забезпечує цілісну оцінку, поєднуючи теоретичні ідеї з емпіричними даними з офіційних джерел та академічної літератури.

Основні результати дослідження

Теоретичні основи концепції. Концепція "мирного піднесення" базується на принципах реалізму (захист національних інтересів) та лібералізму (економічна інтеграція та багатосторонність), протидіючи теоріям як "пастка Фукідіда" чи "дилема безпеки", де зростання Китаю сприймається як загроза (Allison, 2017; Jervis, 1978). Вона спрямована на уникнення конфронтації, наголошуючи на м'якій силі та внутрішньому розвитку, що дозволило Китаю інтегруватися у глобальний порядок, зберігаючи автономію (Ikenberry, 2008). Наприклад, концепція протидіє "пастці Фукідіда", яка описує напруженість між висхідною державою (Китай) і домінуючою (США), де страх перед витісненням може призвести до конфлікту (Allison, 2017). На думку Я. Сюетона, китайський підхід до "морального реалізму" підкреслює баланс між силою та співпрацею, що є основою "мирного піднесення" (Yan, 2019).

Еволюція зовнішньої політики КНР: період Цзян Цземіна. Зовнішня політика КНР за правління Цзян Цземіна (1993–2003) характеризується значним посиленням економічного та геополітичного впливу країни після ізоляції, спричиненої подіями на площі Тяньаньмень у 1989 р. За цей період Китай досягнув таких важливих успіхів, як подолання міжнародного осуду, розширення зовнішніх зв'язків, повернення Гонконгу (1997) та Макао (1999) під китайський суверенітет, забезпечення найтривалішого періоду економічного зростання в історії КНР, модернізація Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) і запровадження політичних реформ, зокрема ініціативи "Три представництва", яка дозволила залучити до Комуністичної партії Китаю (КПК) представників бізнесу та корпоративної еліти (Foreign Policy, 2022). Починаючи з 1992 р., Цзян Цземін активно сприяв економічній лібералізації, підтримуючи створення спеціальних економічних зон і залучення іноземних інвестицій (Foreign Policy, 2022). Того самого року він запропонував концепцію "соціалістичної ринкової економіки", яка стала основою для економічної лібералізації, а у 2000 р. ініціював програму "Розвивати Захід", спрямовану на економічний розвиток відсталих західних провінцій, таких як Тибет і Сіньцзян (Foreign Policy, 2022).

Одним із найважливіших зовнішньополітичних досягнень Цзяна було відновлення відносин зі Сполученими Штатами Америки (США) після ізоляції, спричиненої подіями на Тяньаньмень, зокрема через взаємні державні візити Цзяна та президента США Білла Клінтона в 1996 і 1997 рр. (Foreign Policy, 2022; Shambaugh, 2021). Дипломатія Цзяна з Росією також мала вирішальне значення після розпаду Радянського Союзу в 1991 р., що спонукало КПК до стратегічної переоцінки, з метою аналізу причин розпаду СРСР. Цзян обмінявся державними візитами з російським президентом Борисом Єльциним і підписав низку двосторонніх угод у період із 1992 по 1997 р.,

зміцнивши китайсько-російські відносини (Foreign Policy, 2022; Shambaugh, 2021).

Найвизначнішим досягненням Цзяна Цземіна стало повернення Гонконгу (1997) та Макао (1999) під суверенітет КНР за принципом "одна країна, дві системи". Ця концепція, розроблена ще Ден Сяопіном, передбачала збереження капіталістичної системи в Гонконзі, Макао та у майбутньому у Тайвані при соціалістичному устрої материкового Китаю, забезпечуючи мирне возз'єднання та стабільність (China.org.cn., 2006; Shambaugh, 2021). Успішна реінтеграція Гонконгу та Макао послужила зразком для можливого підходу Китаю до вирішення питання Тайваню, продемонструвавши можливість збереження окремих соціально-економічних систем під суверенітетом КНР. У промові з нагоди повернення Макао Цзян Цземін заявив: "Китайський уряд і його громадяни мають упевненість і здатність вирішити тайванське питання і здійснити повне возз'єднання Китаю" (The Guardian, 1999). Ця заява підкреслювала стратегічну мету КНР використати досвід Гонконгу та Макао як приклад для реінтеграції Тайваню. Таким чином, політика "одна країна, дві системи", закладена ще під час правління Ден Сяопіна і яка прийшла до реалізації під час правління Цзян Цземіна, є ілюстрацією бачення КНР стосовно майбутнього вирішення питання Тайваню, а саме повернення Тайваню під суверенний контроль материкового Китаю, зі збереженням існуючої соціально-політичної та економічної системи, яка вже існує на Тайвані.

Економічні реформи Цзяна також значно вплинули на зовнішню політику. Він підтримав створення спеціальних економічних зон, зокрема в Шанхаї, і заохочував прямі іноземні інвестиції, включаючи з Тайваню та Гонконгу (Foreign Policy, 2022). Під час переговорів про вступ КНР до Світової організації торгівлі (СОТ) у 1990-х рр. Цзян переконав державний сектор погодитися на зниження тарифів в обмін на доступ до глобальних ринків (Foreign Policy, 2022). Вступ Китаю до СОТ у 2001 р. значним чином сприяв економічному зростанню, підвищенню рівня життя та зміцненню позицій КНР як глобального економічного гравця (Foreign Policy, 2022). Цей крок, хоча й створив тиск на державний сектор, сприяв економічному зростанню КНР і підвищенню рівня життя мільйонів китайців (Foreign Policy, 2022). Крім того, підтримка Цзяном технологічного сектору, зокрема таких компаній, як Alibaba, заклала основу для інноваційного розвитку КНР як усередині країни, так і на зовнішніх ринках (Foreign Policy, 2022). Крім того, вибір Пекіна як міста-господаря Олімпійських ігор 2008 р. ще більше посилив м'яку силу Китаю, створивши образ сучасної та відкритої країни, а також стало важливим елементом посилення м'якої сили Китайської Народної Республіки у світі (AP News, 2022).

Таким чином, період правління Цзян Цземіна можна охарактеризувати як період, під час якого було закладено основні стратегічні та доктринальні аспекти політики Китаю як на внутрішній (економічна лібералізація, залучення інвестицій), так і на зовнішній арені (посилення двосторонніх відносин Китаю з іншими державами, а також ілюстрація можливості реінтеграції Тайваню за аналогією з Гонконгом та Макао в рамках концепції "одна країна, дві системи").

Зовнішня політика Ху Цзіньтао та концепція "мирного піднесення". Для правління Ху Цзіньтао (2003–2013) було характерне продовження економічного зростання КНР і перехід до більш активної, але обережної зовнішньої політики, що базувалася на концепції "мирного піднесення" (пізніше "мирного розвитку"). Ху Цзіньтао дотримувався політики "taoguangyanghui" (приховування можливостей і вичікування сприятливого часу), визначеної Ден Сяопіном, щоб уникнути конфронтації зі США та іншими західними державами, оскільки обмеженість національної могутності та геостратегічне становище Китаю не дозволяли йому здійснювати достатньо сильний геополітичний та економічний вплив (Zhao, 2012). Ця стратегія дозволяла Китаю зосередитися на внутрішньому розвитку, адаптуючись до гегемонії США, які залишалися ключовим партнером для модернізації КНР (Zhao, 2012). У регіональному контексті Пекін проводив політику "mulin zhengce" (добросусідства), створюючи сприятливе середовище для економічного зростання (Zhao, 2012).

За С. Ширк, обережний підхід Ху Цзіньтао допоміг Китаю уникнути ескалації конфліктів із сусідами, зміцнивши його позиції в Азії (Shirk, 2007). Після глобальної фінансової кризи 2008 р. Китай обігнав Японію, ставши другою за величиною економікою світу, що дозволило переорієнтувати зовнішню політику на більш напористу стосовно захисту "основних національних інтересів" (Zhao, 2012). Ці інтереси, за словами С. Чжао, включали дедалі ширший перелік таких питань, як територіальні претензії в Південно-Китайському морі, що сигналізувало про зростання впевненості КНР і посилення власних позицій (Zhao, 2012).

Концепція "мирного піднесення", запропонована Ч. Біцзянем у 2003 р. на Азійському форумі в Боао, була замінена терміном "мирний розвиток" через негативне сприйняття слова "піднесення" на Заході (Demir, 2019). Приміром, ця концепція мала на меті позиціонувати Китай як відповідального глобального актора, який уникає конфронтації, наголошує на м'якій силі та зосереджується на власному внутрішньому розвитку. Глейзер і Медейрос зазначають, що перехід до "мирного розвитку" був стратегічним кроком китайської влади, спрямованим на протидію наративу про "китайську загрозу", який мав заспокоїти світові держави стосовно неагресивних намірів Китаю (Glaser, & Medeiros, 2007). За Ху Цзіньтао, концепція стала офіційною політикою, спрямованою на спростування "теорії китайської загрози" та демонстрацію мирного характеру зростання КНР (Glaser, & Medeiros, 2007). Окрім цього, цей термін використовується насамперед для того, щоб запевнити країни континентальної та Східної Азії, а також Сполучені Штати в тому, що посилення військової могутності Китаю і зростання його економічної могутності не становитиме загрози миру і стабільності, і що інші країни отримають вигоду від зростання сили та впливу Китаю. Р. Зеттінгер стверджує, що спочатку ця концепція була пропагандистським інструментом, але вона не мала вирішального впливу на зовнішню політику Китаю, яка залишалася прагматичною (Suettinger, 2004).

У 2005 р. Державна рада КНР видала Білу книгу "Шлях мирного розвитку Китаю", яка окреслила п'ять ключових принципів (Congressional-Executive Commission on China, 2005):

1. Китай, як найбільша країна, що розвивається, прагне економічного розвитку в умовах глобалізації, виступаючи за багатополярний світ і "П'ять принципів мирного співіснування".

2. Мирне міжнародне середовище є необхідною умовою для розвитку КНР, яка сприяє глобальному прогресу, зменшуючи бідність і наслідки Великої рецесії.

3. Китай розвиватиметься на основі науки, інновацій та екологічно чистих технологій, використовуючи людський капітал через освіту.

4. КНР залишатиметься відкритою до торгівлі, підтримуючи СОТ і регіональну інтеграцію, зокрема через Зону вільної торгівлі АСЕАН – Китай (CAFTA).

5. Китай виступає за демократизацію міжнародних відносин, діалог і багатосторонність, а також мирне вирішення прикордонних суперечок.

Відстоюючи концепцію мирного розвитку, правляча еліта Китаю намагалася подолати "теорію китайської загрози", на яку зазвичай посилалися так звані "яструби" в академічних колах та адміністрації США (Demir, 2019). Пізніше, відповідно до цієї політики, на саміті ООН у вересні 2005 р. Ху Цзіньтао висунув концепцію "Гармонійного світу", наголошуючи на необхідності рівності й відкритості у світових справах, їх демократизації, а також мирного співіснування різних цивілізацій (Demir, 2019). Іншими словами, Ху задекларував готовність своєї країни реформувати односторонній, недемократичний і західноцентричний світогляд існуючого світового порядку на більш демократичний і багатосторонній (Demir, 2019). Ця стратегія, за Айкенберрі, мала на меті інтегрувати Китай у глобальний порядок, зберігаючи його автономію та протидіючи західноцентричному світогляду (Ikenberry, 2008).

Регіональні та глобальні ініціативи КНР. Під час правління Ху Цзіньтао Китай посилив регіональну та глобальну взаємодію, зокрема через створення Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у 2001 р. і Зони вільної торгівлі АСЕАН – Китай (CAFTA) у 2010 р. ШОС, до якої увійшли Китай, Росія, Казахстан, Таджикистан, Киргизстан і Узбекистан, стала платформою для співпраці в питаннях безпеки та економіки (Demir, 2019). Ця зона стала важливим інструментом економічної інтеграції, зміцнивши позиції КНР у Південно-Східній Азії.

Крім того, значним чином покращились і китайсько-російські відносини: у 2001 р. було підписано Договір про добросусідство і дружнє співробітництво, який закріпив стратегічне партнерство (Demir, 2019). Китай також розширив співпрацю з Південною Кореєю та Японією, зокрема через шестисторонні переговори щодо ядерної програми Північної Кореї у 2006–2007 рр., демонструючи готовність до багатосторонньої дипломатії (Demir, 2019). У відносинах із Тайванем Ху Цзіньтао зайняв поміркована позицію, що сприяло покращенню відносин після обрання Ма Інцзю у 2008 р. (Demir, 2019).

Протягом 2000-х рр. Китай розвивав свої відносини не лише зі своїми азійськими сусідами, але й з іншими частинами світу. На глобальному рівні Китай активізував економічну експансію через стратегію "виходу назовні" (1999), яка заохочувала інвестиції за кордоном у різні регіони, що значно збільшило і зміцнило економічну й фінансову взаємодію Китаю з іншими континентами, окрім Азії (Demir, 2019). До 2009 р. понад 13 тис. китайських компаній діяли в галузях видобутку, енергетики та будівництва в Африці, Латинській Америці та інших регіонах (Demir, 2019). Іншою важливою ініціативою, спрямованою на покращення відносин з неазійськими континентами, стало створення у 2009 р. групи БРІК(С) у складі Бразилії, Росії та Індії, до якої наступного року приєдналася Південна Африка (Demir, 2019). Створення групи БРІКС стало одним із важливих етапів у зовнішньополітичній діяльності Китаю, що посилило глобальний вплив КНР (Demir, 2019).

Загалом, концепція "мирного піднесення" зазнавала критики як пропагандистський інструмент, спрямований на приховування амбіцій КНР. За Р. Зеттінгером, вона була радше риторичною кампанією, ніж основою зовнішньої політики (Suettinger, 2004). Ікенберрі стверджує, що хоча концепція мала на меті інтегрувати Китай у світовий порядок, напруженість у Південно-Китайському морі й наполегливі територіальні претензії підірвали її авторитет (Ikenberry, 2008). Наприклад, напруженість у Південно-Китайському морі та посилення військової присутності КНР суперечили риториці мирного розвитку (Demir, 2019). Критики також зазначають, що економічна експансія КНР, зокрема через інвестиції в країни, що розвиваються, часто призводила до фінансової залежності, що ставило під сумнів "взаємовигідний" характер співпраці (Shirk, 2007). Водночас Ху Цзіньтао намагався подолати "теорію китайської загрози", наголошуючи на "гармонійному світі" та багатосторонності, що сприяло зміцненню м'якої сили КНР (Demir, 2019).

Таким чином, правління Ху Цзіньтао із зовнішньополітичної позиції можна охарактеризувати як період продовження закріплення геополітичного статусу Китаю на регіональному рівні, а також посилення китайських позицій на глобальному рівні. Крім того, за часів Ху Цзіньтао продовжився період зростання китайської економіки, а також були створені відповідні передумови для збільшення двостороннього й багатостороннього співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями.

Загалом, зовнішня політика КНР у період правління Цзян Цземіна та Ху Цзіньтао еволюціонувала від подолання ізоляції до активного позиціонування Китаю як глобальної сили та впливового актора. Цзян Цземін заклав основу для економічної лібералізації та реінтеграції територій, тоді як Ху Цзіньтао через концепцію "мирного піднесення" намагався представити Китай як відповідального актора. Незважаючи на критику його риторичного характеру, ця концепція сприяла інтеграції Китаю у глобальні та регіональні структури, такі як СОТ, ШОС і CAFTA, одночасно посилюючи його м'яку силу (Ikenberry, 2008).

Висновки

Концепція "мирного піднесення", яка зрештою еволюціонувала до концепції "мирного розвитку" у період 1993–2013 рр., відіграла ключову роль у трансформації зовнішньої політики Китаю від тодішньої ізоляції до поточного статусу глобальної сили. За правління Цзян Цземіна (1993–2003) Китай подолав міжнародну ізоляцію після подій на площі Тяньаньмень, реалізував економічну лібералізацію та успішно реінтегрував Гонконг і Макао за принципом "одна країна, дві системи". Ці досягнення, разом зі вступом до СОТ у 2001 р., заклали основу для економічного зростання та посилення м'якої сили Китаю, зокрема через Олімпійські ігри 2008 р. Політика Цзян Цземіна, яка зокрема була спрямована на нормалізацію відносин зі США та Росією, а також розширення економічних зв'язків, створила передумови для стратегічного позиціонування Китаю як відповідального та впливового міжнародного й геополітичного актора.

Під час правління Ху Цзіньтао (2003–2013) концепція "мирного піднесення" була адаптована до "мирного розвитку" з метою протидії "теорії китайської загрози" та позиціонувати Китай як неагресивного глобального гравця, який націлений на поглиблення співробітництва та взаємовигідних відносин. Ця стра-

тегія, підкріплена Білою книгою 2005 р., сприяла інтеграції Китаю у глобальні та регіональні структури, такі як ШОС, CAFTA та БРІКС, зміцнюючи його економічний і політичний вплив. Водночас обережний підхід Ху дозволив уникнути ескалації конфліктів із сусідами, хоча напруженість у Південно-Китайському морі виявила межі риторики "мирного розвитку".

Незважаючи на успіхи, концепція зазнавала критики як своєрідний пропагандистський інструмент, спрямований на приховування амбіцій зростання ролі та впливу Китаю. Напруженість у регіональних відносинах і економічна експансія, що призводила до фінансової залежності країн-партнерів, підривали довіру до "взаємовигідної" співпраці. Проте зауважимо, що концепція "мирного піднесення" заклала теоретичну основу для сучасних ініціатив КНР у зовнішній політиці, зокрема таких як "Пояс і Шлях", які продовжують ідеї глобальної інтеграції та багатосторонності. Таким чином, період 1993–2013 рр. став визначальним для формування Китаю як глобального актора, що поєднує реалізм у захисті національних інтересів із ліберальним підходом до економічної співпраці, хоча стратегічне суперництво з іншими державами залишається одним із головних викликів для його зовнішньої політики.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Allison, G. (2017). *Destined for war: Can America and China escape Thucydides's trap?* Houghton Mifflin Harcourt. https://archive.org/details/destinedforwarca0000alli_p4c4/page/n9/mode/2up

AP News. (2022, November 30). *Jiang Zemin, who guided China's economic rise, dies.* https://apnews.com/article/china-beijing-hong-kong-obituaries-jiang-zemin-4ee4c5dcaf567e02efa3c5c7186af30a

China.org.cn. *(2006). One country, two systems*. http://www.china.org.cn/english/features/china/203730.htm

Congressional-Executive Commission on China. *(2005). White paper: China's peaceful development road (English text).* https://www.cecc.gov/resources/legal-provisions/white-paper-chinas-peaceful-development-road-english-text

Demir, E. (2019). Understanding the transformation in Chinese foreign policy: A historical evaluation from 1949 to 2019. *Cappadocia Journal of Area Studies,* 1(1), 5–20. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1835973

Foreign Policy. (2022, November 30). *Jiang Zemin helped China become a global powerhouse.* https://foreignpolicy.com/2022/11/30/jiang-zemin-dead-obituary-china-ccp/

Glaser, B. S., & Medeiros, E. S. (2007). The changing ecology of foreign policy-making in China: The ascension and demise of the theory of "peaceful rise". *The China Quarterly, 190, 291–310.* https://www.cambridge.org/core/journals/china-quarterly/article/changing-ecology-of-foreign-policymaking-in-china-the-ascension-and-demise-of-the-theory-of-peaceful-rise/98C9E1D60E4915350BF9961E57FAA2BB

Ikenberry, G. J. (2008). The rise of China and the future of the West. *Foreign Affairs,* 87(1), 23–37. https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2008-01-01/rise-china-and-future-west

Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics,* 30(2), 167–214. https://www.sfu.ca/~kawasaki/Jervis% 20Cooperation.pdf

Shambaugh, D. (2021). *Where great powers meet: America & China in Southeast* Asia. Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/where-great-powers-meet-9780190914974

Shirk, S. L. (2007). *China: Fragile superpower. Oxford University Press.* https://global.oup.com/academic/product/china-fragile-superpower-9780195373196

Suettinger, R. (2004). *The rise and descent of "peaceful rise".* Hoover Institution. https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/CLM12RS.pdf

The Guardian. (1999, December 20). *Chinese joy as Macau returns after 442 years.* https://www.theguardian.com/world/ 1999/dec/20/johngittings

Yan, X. (2019). *Leadership and the rise of great powers.* Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691190082/leadership-and-the-rise-of-great-powers

Zhao, S. (2012). *E-International Relations. Hu Jintao's foreign policy legacy.* E-International Relations. https://www.e-ir.info/2012/12/08/hu-jintaos-foreign-policy-legacy/

References

Allison, G. (2017). *Destined for war: Can America and China escape Thucydides's trap?* Houghton Mifflin Harcourt. https://archive.org/details/destinedforwarca0000alli_p4c4/page/n9/mode/2up

AP News. (2022, November 30). *Jiang Zemin, who guided China's economic rise, dies.* https://apnews.com/article/china-beijing-hong-kong-obituaries-jiang-zemin-4ee4c5dcaf567e02efa3c5c7186af30a

China.org.cn. (2006). *One country, two systems.* http://www.china.org.cn/english/features/china/203730.htm

Congressional-Executive Commission on China. (2005). *White paper: China's peaceful development road (English text).* https://www.cecc.gov/resources/legal-provisions/white-paper-chinas-peaceful-development-road-english-text

Demir, E. (2019). Understanding the transformation in Chinese foreign policy: A historical evaluation from 1949 to 2019. *Cappadocia Journal of Area Studies,* 1(1), 5–20. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1835973

Foreign Policy. (2022, November 30). *Jiang Zemin helped China become a global powerhouse*. https://foreignpolicy.com/2022/11/30/jiang-zemin-dead-obituary-china-ccp/

Glaser, B. S., & Medeiros, E. S. (2007). The changing ecology of foreign policy-making in China: The ascension and demise of the theory of "peaceful rise". *The China Quarterly*, 190, 291–310. https://www.cambridge.org/core/journals/china-quarterly/article/changing-ecology-of-foreign-policymaking-in-china-the-ascension-and-demise-of-the-theory-of-peaceful-rise/98C9E1D60E4915350BF9961E57FAA2BB

Ikenberry, G. J. (2008). The rise of China and the future of the West. *Foreign Affairs,* 87(1), 23–37. https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/2008-01-01/rise-china-and-future-west

Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics,* 30(2), 167–214. https://www.sfu.ca/~kawasaki/Jervis% 20Cooperation.pdf

Shambaugh, D. (2021). *Where great powers meet: America & China in Southeast Asia.* Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/where-great-powers-meet-9780190914974

Shirk, S. L. (2007). *China: Fragile superpower.* Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/china-fragile-superpower-9780195373196

Suettinger, R. (2004). *The rise and descent of "peaceful rise".* Hoover Institution. https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/CLM12RS.pdf

The Guardian. (1999, December 20). *Chinese joy as Macau returns after 442 years.* https://www.theguardian.com/world/1999/dec/20/johngittings

Yan, X. (2019). *Leadership and the rise of great powers.* Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691190082/leadership-and-the-rise-of-great-powers

Zhao, S. (2012). *E-International Relations. Hu Jintao's foreign policy legacy.* https://www.e-ir.info/2012/12/08/hu-jintaos-foreign-policy-legacy/

Отримано редакцією журналу / Received: 03.09.25
Прорецензовано / Revised: 13.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Hamidulla ALIYEV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0007-2158-127X
e-mail: hamidulla.aliyev@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF THE CONCEPT OF 'CHINA'S PEACEFUL RISE IN CHINA'S FOREIGN POLICY: EVOLUTION AND IMPACT (1993–2013)

B a c k g r o u n d . ***This article analyses the evolution of the foreign policy of the People's Republic of China (PRC) in the late 20th and early 21st centuries, focusing on the concept of 'peaceful rise' (later 'peaceful development') as a key element of China's foreign policy strategy during 1993–2013. The study covers the reigns of Jiang Zemin (1993–2003) and Hu Jintao (2003–2013), analysing their foreign policy initiatives, economic reforms and influence on the geopolitical positioning of the PRC. China's relations with the international community during this period evolved from isolation caused by the events in Tiananmen Square in 1989 to active integration into the global geopolitical and economic world order. This period is characterised by the adaptation of China's foreign policy to economic and geopolitical challenges, which laid the foundation for its current role as an influential global power. The relevance of the study is determined by the influence of the concept of 'peaceful rise' on the formation of China's foreign policy strategies, which is manifested in initiatives such as the Belt and Road Initiative (BRI), which are a continuation of the ideas of***

peaceful development and global cooperation. The purpose of the article is to analyse the evolution of China's foreign policy in the period 1993–2013 through the prism of the concept of 'peaceful rise' (later 'peaceful development'), its influence on China's geopolitical positioning and the formation of China's current foreign policy strategies.

Methods. ***To achieve the research objective, a set of methods was used, including political analysis to assess the foreign policy strategies of the PRC, historical analysis to study the evolution of policy during the reigns of Jiang Zemin and Hu Jintao, and content analysis to study official documents such as the White Paper "China's Peaceful Development Road" (2005), comparative analysis to compare the approaches of the two Chinese leaders to the concept of 'peaceful rise', and generalisation to formulate conclusions about the concept's impact on China's global positioning. These methods made it possible to systematically assess the theoretical foundations and practical consequences of China's policy in 1993–2013.***

Results. ***The concept of 'peaceful rise', which later transformed into the concept of 'peaceful development,' became a central element of China's foreign policy in 1993–2013, helping to overcome international isolation and position China as a global actor. During Jiang Zemin's rule (1993–2003), the foundations for economic liberalisation were laid through the creation of special economic zones, the attraction of foreign investment and accession to the WTO in 2001, which ensured economic growth and improved living standards. The successful reintegration of Hong Kong (1997) and Macao (1999) under the 'one country, two systems' principle demonstrated the possibility of peaceful reunification of territories, creating a model for resolving the Taiwan issue. The normalisation of relations with the United States and Russia, as well as Beijing's selection as the host city for the 2008 Olympic Games, strengthened the PRC's soft power. During Hu Jintao's rule (2003–2013), the concept of 'peaceful development' was aimed at refuting the 'China threat theory' by emphasising multilateral diplomacy, economic integration (SCO, CAFTA, BRICS) and regional good-neighbourliness policy. At the same time, tensions in the South China Sea and economic expansion, which caused financial dependence among partner countries, revealed the limitations of the 'peaceful development' rhetoric. Overall, the concept contributed to China's integration into global structures while strengthening its geopolitical influence.***

Conclusions. ***The concept of 'peaceful rise', which evolved into 'peaceful development' between 1993 and 2013, became a key instrument in transforming China's foreign policy from isolation to global power status. Under Jiang Zemin's rule, China overcame the diplomatic consequences of the Tiananmen Square events, implemented economic liberalisation, reintegrated Hong Kong and Macao, and joined the WTO, laying the foundation for economic growth and soft power enhancement. Hu Jintao adapted the concept to 'peaceful development' to counter the 'China threat theory', promoting China's integration into global structures such as the SCO, CAFTA, and BRICS, and strengthening regional cooperation. Despite criticism of the concept as a propaganda tool and challenges related to regional tensions and economic expansion, it laid the theoretical foundation for contemporary initiatives such as the Belt and Road Initiative. Thus, the period from 1993 to 2013 was decisive for China's emergence as a global actor, combining realism in the protection of national interests with a liberal approach to economic cooperation, although strategic rivalry remains a key challenge.***

Keywords: ***peaceful rise, geopolitical positioning, "one country, two systems", peaceful development, diplomatic interaction.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.5:(470:478)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/71-78

Олександр АЛЄКСЄЙЧЕНКО, канд. політ. наук
ORCID ID: 0000-0002-2325-1289
e-mail: alexeychenko@gmail.com
Київський національний університет, Київ, Україна

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ В КОНФЛІКТАХ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: НАГІРНИЙ КАРАБАХ

Вступ. *1991 р. Нагірний Карабах за підтримки Вірменії і РФ оголосив про незалежність від Азербайджану. Це призвело до бойових дій, які тривали до 1994 р. Збройний конфлікт завершився підписанням Бішкекського протоколу про перемир'я та припинення вогню, але періодично між сторонами виникали збройні сутички. Для посередництва у врегулюванні конфлікту 1992 р. було створено Мінську групу у складі 19-ти держав – членів Наради з безпеки і співробітництва в Європі (нині – ОБСЄ), співголовами якої у 1997 р. стали РФ, Франція і США. Як один із найбільш зацікавлених гравців, Російська Федерація прагнула відігравати провідну роль у нагірно-карабаському врегулюванні й тому, що сприяла укладенню Угоди про режим припинення вогню між Азербайджаном, Нагірним Карабахом і Вірменією у 1994 р., і через наявність геополітичних та геоекономічних інтересів у регіоні Південного Кавказу. Саме завдяки імперській політиці РФ вірмено-азербайджанський конфлікт у Нагірному Карабасі перетворився на "заморожений" і на такий, що упродовж понад трьох десятиліть відігравав центральну роль у новій геополітиці в Євразії, впливаючи на регіональну безпеку Кавказу та всього Середнього Сходу.*

Методи. *Основними методологічними підходами до вивчення політики РФ на терені колишнього СРСР стали історичний, політологічний і геополітичний. Саме останній з них розглядає політику РФ на пострадянському просторі як спробу відновлення геополітичного і геоекономічного впливу РФ за допомогою таких інструментів, як посередництво, миротворчість і економічна експансія. Такий підхід сприяє з'ясуванню справжніх мотивів участі Кремля в процесі так званого врегулювання конфліктів, а також розумінню причин геополітичної поразки РФ у Нагірному Карабасі.*

Результати. *Нездатність міжнародних посередників запропонувати політико-дипломатичний спосіб урегулювання конфлікту, помножена на недовіру сторін і прагнення сусідніх країн скористатись складністю проблеми Карабаху для вирішення власних геостратегічних питань, спонукало владу Азербайджану мобілізувати значні фінансові ресурси для переоснащення армії та підготовки до силового сценарію повернення тимчасово окупованих територій (ТОТ). Вірменська влада, натомість, сподіваючись на традиційну прихильність з боку РФ, посилену участю Єревана в ОДКБ, що мало гарантувати союзницьку підтримку Москви у разі збройного конфлікту з Азербайджаном, стала фактичним васалом Кремля і практично втратила міжнародну суб'єктність. Скориставшись залученістю РФ у громадянському конфлікті в Сирії й ослабленням боєздатності російської армії у тривалій російсько-українській війні, а також військовою підтримкою Туреччини, Баку у 2020 і 2023 рр. провів військові операції, результатом яких стало відновлення територіальної цілісності Азербайджану. Сталось це попри політику РФ у Карабасі, в основі якої було прагнення Москви тримати Карабаський конфлікт у "замороженому" стані, граючи на непримиренних суперечностях його учасників. Після того, як Азербайджан повернув під свій контроль Карабах, а влада самопроголошеної НКР оголосила про припинення існування невизнаного державного утворення, понад 100 тис. карабаських вірмен покинули регіон. Наразі Азербайджан і Вірменія ведуть переговори про мирну угоду, уперше – без посередництва Росії. 8 серпня 2025 р. у Білому домі на тристоронній зустрічі президента Азербайджану Ільгама Алієва і прем'єр-міністра Вірменії Нікола Пашиняна із президентом США Дональдом Трампом підписано угоду про нормалізацію азербайджансько-вірменських відносин. Угоду, яка може повністю змінити Південний Кавказ, розвитку якого заважають закриті кордони, давні етнічні конфлікти та імперська політика Кремля. Рамковий документ, спрямований на досягнення конкретного шляху до миру, передбачає створення стратегічного транзитного коридору через Південний Кавказ, який з'єднає основну територію Азербайджану з Нахічеванським есклавом через Вірменію. США, у межах домовленостей, отримають від Вірменії виняткові права на розвиток цього коридору, який матиме назву "Шлях Трампа за міжнародний мир і процвітання", відомий за абревіатурою TRIPP. Таким чином США здійснюватимуть контроль над стратегічним транспортним вузлом у регіоні, який межує з Росією, Туреччиною та Іраном. Завдяки TRIPP США посилять свій геополітичний вплив на Південному Кавказі, витісняючи таких традиційних гравців, як РФ і Франція та справляючи геополітичний тиск на Іран. Тегеран виступив проти того, щоб США прокладали територією Вірменії коридор, що з'єднає Азербайджан з Республікою Нахічевань. Там уважають, що в такий спосіб НАТО наблизиться до північних іранських територій. Це означає, що врегулювання проблеми Нагірного Карабаху не вичерпує проблеми геополітичного суперництва на Південному Кавказі.*

Висновки. *Відновлення територіальної цілісності Азербайджану в результаті 44-денної війни 2020 р. і антитерористичної операції 2023 р. у Нагірному Карабасі показало слабкість РФ і можливість її витіснення з Південного Кавказу, а в перспективі – й декомпозицію як держави. Повернення ТОТ під контроль Баку означає, що для вирішення цього завдання мають бути наявними такі чинники, як політична воля керівництва держави у поверненні ТОТ, консолідація матеріальних і військових ресурсів країни задля досягнення мети, сприятлива міжнародна ситуація і наявність бодай одного могутнього стратегічного союзника, яким для Азербайджану є Туреччина. Таким, якщо коротко, є рецепт перемоги над тінню "імперії зла", якою все ще залишається Російська Федерація для України і цивілізованого світу. Геополітичне протистояння в Нагірному Карабасі, головними дійовими особами якого стали РФ, США, Франція і Туреччина, принесло перемогу країнам Заходу і фіаско РФ. Але велика геополітична гра на Південному Кавказі, посилена нещодавнім відкриттям значних покладів вуглеводневого палива в Каспійському регіоні, що знайшло своє відображення в реалізації проєктів прокладання стратегічних транспортних магістралей на зразок нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан і газогону Баку – Супса, триває. Позаяк ослаблена війною в Україні РФ далеко не вичерпала свої можливості в регіоні та, за сприятливих для неї обставин, здатна змінити геополітичну ситуацію на Південному Кавказі на свою користь. Про це, між іншим, промовляє спроба російського реваншу в Грузії.*

Ключові слова: *Нагірний Карабах, Російська Федерація, Азербайджан, Вірменія, "заморожений" конфлікт, пострадянський простір, геополітичні інтереси, імперський синдром.*

© Алєксєйченко Олександр, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

Вступ

2 вересня 1991 р. Нагірний Карабах, колишня автономна область у складі Азербайджанської РСР, оголосив про незалежність. Це призвело до бойових дій, які тривали до 1994 р. Збройний конфлікт завершився підписанням Бішкекського протоколу про перемир'я та припинення вогню, але періодично між сторонами виникали збройні сутички. Після розпаду Радянського Союзу Нагірний Карабах і Південний Кавказ у цілому стали ареною зіткнення стратегічних інтересів Російської Федерації (РФ) і США. Для реалізації цих інтересів Москва і Вашингтон почали активно використовувати етнополітичні конфлікти в регіоні як дієвий інструмент установлення свого впливу на терені Південного Кавказу. Боротьба за геополітичний вплив на Південному Кавказі сприяла інтернаціоналізації конфлікту в Нагірному Карабасі, результатом чого стало створення навесні 1992 р. Мінської групи у складі 19-ти держав – членів Наради з безпеки і співробітництва в Європі (нині – ОБСЄ). Головним завданням Мінської групи стала підготовка до скликання конференції, на якій передбачалося досягти вирішення проблеми Нагірного Карабаху. А оскільки скликання конференції передбачалося в столиці Білорусії – Мінську, то створена посередницька структура стала іменуватися "Мінською групою". У 1997 р. її співголовами стали РФ, Франція і США. Російська Федерація прагнула відігравати провідну роль у карабаському врегулюванні, утім саме завдяки імперській політиці РФ вірмено-азербайджанський конфлікт у Нагірному Карабасі перетворився на "замороженний" і на такий, що упродовж понад трьох десятиліть відігравав центральну роль у новій геополітиці в Євразії, впливаючи на регіональну безпеку Кавказу і всього Середнього Сходу.

Метою статті є аналіз політики РФ щодо вірмено-азербайджанського конфлікту в Нагірному Карабасі, в якому Москва прагнула радше не врегулювання, а зміцнення геополітичного впливу в регіоні Південного Кавказу.

Методи

Необхідною та важливою передумовою повного й об'єктивного дослідження політики РФ на пострадянському просторі є використання сучасного методологічного інструментарію дослідження. Основними методологічними підходами до вивчення політики РФ на терені колишнього СРСР стали історичний, політологічний і геополітичний. Саме останній із них розглядає політику РФ на пострадянському просторі як спробу відновлення геополітичного та геоекономічного впливу РФ за допомогою таких інструментів, як посередництво і миротворчість. Такий підхід сприяє з'ясуванню справжніх мотивів участі Кремля в процесі так званого врегулювання конфліктів, а також розумінню причин геополітичної поразки РФ у Нагірному Карабасі.

Огляд літератури. Попри те, що з усіх конфліктів на Кавказі найбільше стратегічне й загальнорегіональне значення має карабаський, адже до участі в ньому безпосередньо були втягнені дві незалежні держави, цей конфлікт фактично не отримав належного об'єктивного висвітлення в академічних виданнях. Неупередженим підходом до аналізу причин і наслідків конфлікту в Нагірному Карабасі зазначаються, на нашу думку, окремі дослідження вітчизняних (Перепелиця, 2003; Сулейманов, Е., & Сулейманов, В., 2014; Жеребецький, 2016; Зельманович, 2016; Гольцов, 2017; Дорошко, & Пліс, 2023) і зарубіжних (Herzig, 1999; Aivazian, A., 2001; Samedov, 2007) авторів. Практично всі вони одностайні у своїх висновках щодо справжньої мети політики РФ у Нагірному Карабаху – продовження геополітичного домінування Кремля в країнах пострадянського простору за допомогою управління "замороженими" конфліктами.

Результати

Нагірно-Карабаський конфлікт між Вірменією і Азербайджаном, що перетворився на справжню війну в час розпаду СРСР, став, за великим рахунком, наслідком виконання негласної настанови генсека ЦК РКП(б) і, за сумісництвом, наркома у справах національностей РСФРР Й. Сталіна поділяти кавказькі народи, з метою недопущення їх спільного спротиву радянській владі. У результаті на території, де традиційно переважало вірменське населення, у 1924 р. було проголошено Нагірно-Карабаську автономну область (НКАО), що 1936 р. увійшла до складу Азербайджанської РСР. Вірменська еліта неодноразово прагнула спонукати Москву передати Карабах Вірменській РСР, однак союзний центр у Москві не підтримував цих прагнень.

Каталізатором конфлікту стала резолюція Ради народних депутатів НКАО 1989 р. про клопотання перед Верховними Радами Вірменської РСР, Азербайджанської РСР і СРСР щодо передавання області зі складу Азербайджану до складу Вірменії. Цей крок був підтриманий масовими демонстраціями у Вірменії й одночасно викликав протест в Азербайджані. Зіткнення поблизу азербайджанського м. Аскеран натовпу азербайджанців і місцевої міліції, під час якого було використано зброю, призвело до людських жертв і стало початком збройної фази конфронтації. Обидві сторони розпочали формування бойових загонів, придбання озброєнь і військової техніки. Азербайджан удався до економічної блокади Нагірного Карабаху. У відповідь на це Верховна Рада Вірменської РСР 1 грудня 1990 р. ухвалила рішення про створення єдиної Вірменської Республіки, до складу якої в односторонньому порядку було включено Нагірний Карабах. Із розпадом СРСР конфлікт фактично перетворився із внутрішнього міжетнічного у міждержавний – між Азербайджаном та Вірменією.

Ескалація Карабаського конфлікту в 1992–1993 рр. спричинила втручання ООН, НБСЄ та інших міжнародних організацій, які намагались припинити збройну конфронтацію. Але спроби посередництва в переговорах принесли лише тимчасове зниження інтенсивності бойових дій. У жовтні 1993 р. черговий наступ вірменських сил призвів до втрати Азербайджаном шести адміністративних районів з містами Фізулі та Кельбаджар. 18 лютого 1994 р. у Москві міністрами оборони Азербайджану та Вірменії за посередництва міністра оборони РФ був підписаний Протокол про повне припинення вогню та воєнних дій, а також досягнені умови розведення військ ворогуючих сторін на узгоджені рубежі.

Важливу роль у врегулюванні конфлікту прагнули відігравати міжнародні організації, хоча на його початку особливої активності не виявляли. Приміром, ООН тривалий час залишалася пасивним спостерігачем, обмежившись резолюціями Ради Безпеки, в яких засуджувались військові дії та підтверджувалась територіальна цілісність "усіх держав регіону", без конкретизації агресора. Усю роботу з вирішення конфлікту ООН передоручила НБСЄ, яка вже в березні 1991 р. сформувала комітет із 19 країн-членів для врегулювання конфлікту і зробила все, щоб його призупинити і не дати Росії від виглядом проведення миротворчої операції повернутися до Азербайджану.

ISSN 1728-3817

Росія, що намагалася повернути контроль над колишнім радянським кордоном з Туреччиною та Іраном на азербайджанській ділянці з метою забезпечення своєї частки у нафтових багатствах Азербайджану, не досягнувши своєї мети, стала усіляко перешкоджати роботі Мінської групи НБСЄ, створеної 24 березня 1992 р. на базі конференції НБСЄ щодо Нагірного Карабаху. У 1997 р. переговорний процес урегулювання проблеми Нагірного Карабаху очолили співголови від США, Росії та Франції.

США, яким украй невигідна дестабілізація обстановки в багатому на енергоносії регіоні, вважали, що взаємоприйнятне рішення проблеми мають знайти тільки два президенти – Азербайджану та Вірменії при можливому підключенні до двостороннього діалогу керівника Нагірного Карабаху.

Кремль, не бажаючи поступатись ініціативою в посередницькій місії Білому дому, намагався перевести процес урегулювання нагірно-карабаського й інших конфліктів на Південному Кавказі у площину відносин чотирьох держав – Росії, Азербайджану, Вірменії та Грузії. У Нагірному Карабасі Росія тривалий час грала у свою звичну імперську гру на пострадянському просторі – виступала у ролі військового союзника Вірменії (через спільну участь двох країн в ОДКБ і розташування російської військової бази у вірменському Гюмрі) і, водночас, переозброювала азербайджанську армію, продаючи офіційному Баку зброю на сотні мільйони доларів.

Вірменія традиційно вважалась найвідданішим союзником Росії на Південному Кавказі: і внаслідок історичних причин, і через суто прагматичні інтереси офіційного Єревану. Адже Вірменія, яка не має спільного кордону з Росією, перебуваючи в географічній напівізоляції, спричиненій карабаським конфліктом, має небагато можливостей для геополітичного маневру. Особливі відносини з Вірменією важливі й для Росії, оскільки через вірменську територію проходять залізничні й автомобільні дороги, повітряні шляхи, що з'єднують Росію із країнами Близького та Середнього Сходу. Союзницькі відносини двох держав базуються на збігу або близькості геополітичних, військових, економічних та інших інтересів. Вірменія і Росія, принаймні до другої Карабаської війни 2020 р., мали схожі позиції з більшості питань міжнародної політики. Головними факторами традиційної лояльності вірмен до Росії є релігійний і досвід спільного проживання вірмен і росіян у складі однієї держави. Неабиякий вплив на відносини двох країн справляє вірменська діаспора в Росії, кількісний склад якої (близько 1,8–2 млн осіб) цілком зіставний із чисельністю вірмен на їх етнічній батьківщині (3,3 млн осіб). Тому значна частина населення Вірменії розглядає Росію як свого захисника і гаранта існування.

Проте інша частина населення Вірменської Республіки, а також більшість так званих зарубіжних вірмен (окрім тих, які мешкають у Росії), кількість яких за межами Вірменії вдвічі більша, аніж на Батьківщині, налаштовані прозахідно і часто по-антиросійському. І з цим має рахуватись офіційний Єреван, зважаючи на великий вплив вірменської діаспори, особливо у фінансово-економічній сфері. Адже значна частина ВВП Вірменії формується за рахунок переказів і внесків діаспори, передусім її найзаможнішої та найвпливовішої частини зі США і Франції. Отже, вірменський істеблішмент фактично розділений на умовно проросійських і прозахідних. Єдине, у чому вони сходяться, так це в питанні стосовно Нагірного Карабаху.

Політико-правовою підставою воєнного союзу двох країн стали членство Росії та Вірменії в ОДКБ, а також міждержавні угоди щодо правового статусу російських збройних сил від 21 серпня 1992 р., про розміщення військової бази РФ у Республіці Вірменія від 16 березня 1995 р. і договір "Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу" від 29 серпня 1997 р.

Базовим елементом вірменсько-російського стратегічного партнерства вважається дислокація в м. Гюмрі (Республіка Вірменія) 102-ї російської військової бази, оснащеної зенітно-ракетними комплексами С-300 та винищувачами МіГ-29, і російських прикордонників, що спільно зі своїми вірменськими колегами охороняють вірменсько-турецьку та вірменсько-іранську ділянки кордону. Користуючись економічними труднощами Вірменії, Росія, по суті, нав'язала своєму партнеру підписання угоди за принципом "борг в обмін за майно" у 2005 р., коли відбулася пролонгація перебування російської військової бази в Гюмрі до 2050 р. У рахунок погашення державного боргу Вірменія передала Росії Разданську ТЕС (вироблена на ній електроенергія експортується Росією до Туреччини та Грузії), оборонне підприємство "Марс" і три науково-дослідних інститути у сфері ВПК. 2014 р. Вірменія продала Росії останні 20 % акцій спільного підприємства "АрмРосГазпром", що остаточно позбавило Єреван права самостійного імпорту природного газу та зміни умов постачання газу на період до 2043 р. (Мазалова, 2013).

Проте навіть попри повну військову й економічну залежність від Росії, в Єревані дотримувались думки, що російська військова присутність у регіоні забезпечить мирний перебіг урегулювання нагірно-карабахського конфлікту і стане гарантією забезпечення національних інтересів країн Південного Кавказу.

Російський інтерес до Азербайджанської Республіки – найбільшої за площею південнокавказької держави, що володіє значними покладами нафти й газу, зумовлений тим, що Азербайджан, за словами американського політолога З. Бжезінського, займає "критичне геополітичне значення" у регіоні. "Це – корок пляшки з багатствами басейну Каспійського моря та Середньої Азії. Незалежність середньоазіатських держав може практично втратити сенс, якщо Азербайджан буде повністю підкорений контролю Москви… Майже як і у випадку з Україною, майбутнє Азербайджану та Середньої Азії має ключове значення для визначення майбутнього Росії" (Бжезінський, 2000).

Азербайджанська Республіка важлива для Москви насамперед у плані гарантування безпеки своїх південних кордонів (проблема Чечні), розвитку транзитного коридору Північ – Південь (Росія – Близький Схід) і доступу до природних ресурсів Південного Кавказу. Російські експерти стверджують, що той, хто контролюватиме територію Азербайджану, Вірменії та Грузії, отримає доступ до практично неосвоєних природних багатств басейну Каспійського моря.

Для Азербайджану відносини із Кремлем не менш важливі, зокрема в контексті загрози з боку ісламських фундаменталістів, урегулювання нагірно-карабаського конфлікту, проблеми транспортування каспійських енергоносіїв на світові ринки і т. п. З огляду на це, характер азербайджансько-російських відносин є визначальним щодо збереження стабільності та миру на Південному Кавказі.

З часу розпаду СРСР азербайджансько-російські відносини складаються непросто, оскільки в азербайджанському суспільстві Росія все ще сприймається як країна, що має намір відновити своє колишнє доміну-

вання на Кавказі в цілому і в Азербайджані зокрема. Напруга у двосторонніх відносинах зберігається з декількох причин. По-перше, багато азербайджанців уважає, що питання Нагірного Карабаху – це не конфлікт між Азербайджаном і вірменами Карабаху і навіть не міждержавна азербайджансько-вірменська суперечка, а війна, яку проти Азербайджану веде Росія з метою перешкоджання утворення сильної незалежної Азербайджанської держави та повернення її до сфери свого впливу і контролю. Ця суспільна думка ґрунтується на незмінному російському бажанні розмістити в Азербайджані свої військові бази й направити російських прикордонників для охорони азербайджанських кордонів з Іраном і Туреччиною.

По-друге, Азербайджан підозрює (до речі, небезпідставно) РФ у прихованому постачанні зброї одному з учасників нагірно-карабаського конфлікту – Вірменії. По-третє, позиція, що її займає Росія щодо юридичного статусу Каспійського моря, однозначно спрямована на забезпечення контролю за нафтовим експортом із Азербайджану, оскільки спрямувати значну його частину через територію своєї держави російському керівництву не вдалося. Суперечливою у двосторонніх відносинах залишається й роль СНД на пострадянському просторі, що її функціонування офіційний Баку кваліфікує як засіб відновлення російського впливу на колишні республіки СРСР і як об'єднання, не здатне стати співдружністю справді рівних суверенних держав.

Попри принципові розбіжності у відносинах двох країн, азербайджанське керівництво намагалось залучити російські компанії до участі в енергетичних контрактах, прагнучи балансу у взаєминах із Росією і Заходом, убачаючи в стратегічному партнерстві з останнім серйозний важіль протидії геополітичному і геоекономічному тиску Кремля.

Відомо, що після розпаду Радянського Союзу Південний Кавказ став ареною зіткнення стратегічних інтересів США та Росії. Для реалізації цих інтересів Москва і Вашингтон почали активно використовувати етнополітичні конфлікти в регіоні як дієвий інструмент установлення свого впливу на терені Південного Кавказу. Боротьба за геополітичний вплив на Південному Кавказі сприяла інтернаціоналізації нагірно-карабахського конфлікту, результатом чого стало створення навесні 1992 р. Мінської групи НБСЄ для врегулювання конфлікту.

Позаяк переговори у Мінському форматі перебували в пасивній стадії, учасники конфлікту спрямували свої сподівання на вплив зовнішніх чинників, передусім – російський. Росія, що зайняла активну позицію у вірмено-азербайджанському мирному процесі, намагалась таким чином переконати Захід, що Кремль має у своєму розпорядженні достатньо великий потенціал, щоб нав'язати дипломатичне вирішення сторонам, або, принаймні, бути гідним довіри посередником.

Частково це Кремлю вдалося, утім, тимчасове повернення впливу Росії в цьому регіоні, принаймні до другої Карабаської війни 2020 р., стало насамперед результатом відсторонення від участі у вирішенні проблем Південного Кавказу інших міжнародних гравців, або, щонайменше, систематичного послаблення їхніх позицій. Приміром, обережна зовнішня політика адміністрації президента Б. Обами серйозно послабила стратегічні цілі США на Південному Кавказі. Щодо позиції Євросоюзу, то Брюссель практично не був задіяний у врегулюванні конфлікту, пропонуючи лише свою допомогу в побудові довіри. Подібна ситуація суттєво обмежила вплив ЄС на Південному Кавказі, перешкоджаючи здатності Брюсселя виробляти конструктивну політику щодо врегулювання "заморожених" конфліктів.

Відсутність загальної та інтегрованої стратегії США і ЄС на Південному Кавказі сприяла поверненню в регіон такого впливового геополітичного гравця, як Туреччина, що у 2010 р. уклала договір про стратегічне співробітництво з Азербайджаном. Спостерігаючи за тим, як західні гравці продовжують свою політику потурання Росії і спокійно спостерігають за тим, як у ході досягнення мирного врегулювання шириться російський економічний, військовий і політичний вплив у Нагірному Карабасі, Туреччина, як член НАТО, виступила противагою Кремлю в боротьбі за геополітичний вплив на Південному Кавказі, взявши сторону свого стратегічного союзника Азербайджану.

Така позиція офіційної Анкари цілком відповідала інтересам Азербайджану на чолі із президентом Ільгамом Алієвим, що прийшов до влади в жовтні 2003 р., дотримуючись позиції збереження територіальної цілісності країни в кордонах 1988 р. І. Алієв продовжив політику свого батька, третього президента Азербайджану Гейдара Алієва, щодо підготовки до силового сценарію відвоювання тимчасово окупованих територій. Позаяк усі переговори у форматі так званої Мінської групи ОБСЄ результатів не принесли, обидві сторони конфлікту виявляли готовність вирішити проблему силою, переозброюючи свої армії.

У 2000-х рр. Азербайджан озброювався набагато активніше, що дозволяли високі ціни на нафту. Це тривало до середини 2010-х. У 2014 р Азербайджан витрачав на військові потреби 5,1 % ВВП, Вірменія – 4,29 %, але ВВП у неї був значно нижчим азербайджанського (Аксьонов, 2020). У цілому, військовий бюджет Азербайджану у першій чверті XXI ст. перевершував вірменський військовий бюджет у середньому у три-п'ять разів, в окремі роки військовий бюджет Азербайджану був вище, ніж весь державний бюджет Вірменії (Аксьонов, 2020).

Про те, що обидві сторони готувались до військового протистояння в Карабаху, засвідчили події 2010 р., коли Вірменія і Росія пролонгували договір про перебування російської військової бази у вірменському Гюмрі – наявність якої, на думку Єревана, є гарантією від азербайджанського вторгнення. Того самого 2010 р. Азербайджан уклав договір про стратегічну співпрацю з Туреччиною, що передбачає військову допомогу Азербайджану у разі війни. У відповідь на це, на саміті ОБСЄ в Астані 2 грудня 2010 р. президент Вірменії заявив, що якщо Азербайджан почне війну, то Вірменії не залишиться нічого іншого, як визнати незалежність Нагірного Карабаху і забезпечити його безпеку (Маилян, & Саркисян, б.д.).

Утім, цього не сталось, так само як і того, що під час так званої "чотириденної війни" у квітні 2016 р. азербайджанці не змогли прорвати оборону карабаських вірмен і відступили.

За рік до другої Карабахської війни (2020 р.) Азербайджан став знову активно закуповувати зброю в Туреччині. Як повідомило агентство Reuters з посиланням на Асамблею експортерів Туреччини, експорт озброєння з цієї країни до Азербайджану виріс у шість разів, до 36 млн дол. у серпні і 77 млн дол. – у вересні (Аксьонов, 2020). У 2020 р. Баку купив, зокрема, безпілотні літаки Bayraktar, які ефективно застосовувалися в Карабаху. Ще раніше Азербайджан закупив ізраїльські курсуючі боєприпаси (дрони-камікадзе) і високоточні ракетні комплекси, у Росії – важкі вогнеметні

системи ТОС-1А "Солнцепек"("Пригрів"), БМП-3, дивізіон самохідних артилерійських установок "Мста-С", два дивізіони далекого ЗРК С-300 і кілька комплексів ближнього "Тор-М2Е" (Аксьонов, 2020).

Вірменія також, починаючи із середини 2010-х рр., стала витрачати більше грошей на озброєння. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем світу (SIPRI), обсяг військового імпорту Вірменії із 2014 по 2019 р. був у три з половиною рази більшим, ніж із 2009 по 2014 р, при тому, що у 2014–2015 рр., за інформацією інституту, країна не робила якихось серйозних закупівель (Аксьонов, 2020). Зокрема, Вірменія придбала системи залпового вогню "Смерч", велику кількість протитанкової зброї, переносних зенітно-ракетних комплексів, зенітно-ракетні комплекси "Тор М2КМ", дивізіон ракетних комплексів "Іскандер-Е" (Аксьонов, 2020) тощо.

Перед початком другої Карабаської війни 2020 р. обидві країни проводили навчання: Азербайджан – спільно з Туреччиною, Вірменія – із РФ. З 29 липня по 10 серпня під час навчань на азербайджанському аеродромі Гянджа дислокувалися турецькі винищувачі. Згодом у Вірменії стверджували, що частина цих винищувачів могла залишитися там і підтримувати азербайджанські сили під час війни. Єреван навіть звинуватив турецьких пілотів у тому, що вони збили вірменський штурмовик Су-25. Цю інформацію підтвердити не вдалося, але фотографії турецьких винищувачів у Гянджі на супутникових знімках згодом опублікував у своєму Twitter журналіст New York Times Крістіан Тріберт (Аксьонов, 2020). Пізніше Азербайджан визнав, що турецькі винищувачі дійсно знаходилися на аеродромі в Гянджі, але в бойових діях не брали участь.

Водночас ані Карабах, у якого було кілька бойових вертольотів і літаків, ані Азербайджан, який мав на озброєнні не тільки вертольоти і штурмовики, але й власні (не турецькі) винищувачі, активно пілотовану авіацію не використали – обидві сторони підозрювали один одного в наявності ефективних засобів ППО. У боях у Карабасі протиповітряною обороною переважно були старі комплекси "Оса" і "Стріла".

За словами фахівця в галузі ППО Михайла Ходаренка, у випадку з Карабахом і Вірменією навряд чи вийшло б створити розвинену систему протиповітряної оборони зі швидким виявленням цілей, обробкою й передачею інформації засобам ураження. У країні просто не вистачило б грошей на організацію ППО. Витрати на створення повноцінної системи ППО він оцінив у 10 річних бюджетів Вірменії. Крім того, теперішня ППО у Карабаху, за словами експерта, була орієнтована на боротьбу з ударними гелікоптерами і штурмовиками, а в небі їм протистояли невеликі дрони (Аксьонов, 2020).

Нова фаза конфлікту, або друга Карабахська війна, розпочалася 27 вересня 2020 р. з обопільних обстрілів у п'яти районах на лінії зіткнення: у районі гори Муровдаг, селищ Талиш і Мардакерт (Агдере) на півночі зони, яку контролювали вірмени, а також на півдні – у Джебраїльському та Фізулінському районах. Загалом бої розгорнулися за двома напрямами: на півночі та півдні Карабаху. Протягом декількох днів Азербайджан не міг змінити ситуацію на свою користь і бої відбувалися в районах уздовж лінії зіткнення, але до 9 жовтня на півдні азербайджанські сили взяли місто Джебраїл – адміністративний центр одного із семи районів Азербайджану поза територією колишньої радянської Нагірно-Карабаської автономної області, які вірменські сили повністю або частково захопили у війні 1992–1994 рр. Згодом азербайджанська армія встановила контроль над Гадрутом – райцентром на території власне Нагірного Карабаху, а не окупованих районів Азербайджану. Після взяття Гадрута азербайджанські війська встановили контроль над Фізулі, Зангеланом і Кубатли, маючи на меті вийти до міста Лачин, через яке проходить шосе, що з'єднує давню карабаську столицю Шушу і теперішню, Ханкенди (у вірмен – Степанакерт), із Вірменією. У результаті азербайджанці без важкої техніки по горах дійшли до Шуші, і після боїв у районі цього міста воно опинилося в їхніх руках. Це стало вирішальною подією в конфлікті – після взяття Шуші війна закінчилася. Отже, активна фаза другої Карабаської війни, що тривала 44 дні, завершилася 9 листопада 2020 р. виходом азербайджанської армії до стратегічно важливих Шуші й Лачинського коридору.

У той час, коли офіційний Баку за підтримки стратегічного союзника Туреччини повернув контроль над сімома прилеглими до Карабаху азербайджанськими районами і більшою частиною території самопроголошеної НКР, в Єревані висловили сумнів у дієвості стратегічного партнерства з РФ. Адже єдиним внеском Кремля у припинення азербайджанського наступу стало посередництво в укладанні угоди про припинення вогню 9 листопада 2020 р. і залишення в Карабасі російського миротворчого контингенту.

Наступні події показали, що час російського геополітичного домінування на Південному Кавказі сплинув. Відтак, скориставшись браком військових ресурсів у Кремля, що втрутився в громадянський конфлікт у Сирії та розпочав повномасштабне вторгнення до України в лютому 2022 р., Азербайджан у вересні 2023 р. провів блискавичну антитерористичну операцію. Її наслідком стало припинення функціонування самопроголошеної НКР і відновлення територіальної цілісності Азербайджану в кордонах 1988 р. Це стало можливим завдяки поєднанню внутрішніх і міжнародних чинників.

Головними внутрішніми передумовами повернення офіційним Баку контролю над тимчасово окупованими територіями стали консолідація азербайджанського суспільства навколо питання територіальної цілісності країни, уміло проведена режимом Гейдара та Ільгама Алієвих, а також концентрація фінансових і матеріальних ресурсів на переозброєння армії. Це забезпечило технологічну перевагу азербайджанським ЗС і під час другої Карабаської війни 2020 р., і в час проведення "антитерористичної" операції 19–20 вересня 2023 р.

Головними зовнішніми чинниками повернення під азербайджанський контроль території самопроголошеної НКР стали військова допомога Туреччини і неможливість прямого втручання РФ через максимальне залучення її армії та ресурсів у війні з Україною.

Перемогу Баку багато в чому забезпечила позиція Туреччини, яка політично і технічно (як мінімум) підтримала азербайджанський наступ. "Азербайджан міг дозволити собі вести бойові дії, маючи за спиною регіонального гравця Туреччину, яка повністю нівелювала небезпеку втручання Росії", – пояснює військовий оглядач Михайло Жирохов (Шрамович, 2020). Це пов'язано з тим, що Туреччина вкрай зацікавлена в геополітичній присутності на Кавказі, бодай тому, щоб контролювати південний газовий коридор.

Утім, Москва не змирилась з геополітичним програшем у Нагірному Карабасі (про це свідчить ескалація напруженості в російсько-азербайджанських відносинах, що спорадично триває з грудня 2024 р.). Тоді російські засоби ППО умисно збили азербайджанський

пасажирський літак над територією упокореної внаслідок двох російських війн Чечні. Путін, хоч і вибачився перед І. Алієвим, але РФ усіляко затягує розслідування причин авітрощі. Ще вище підняла градус напруги у відносинах Москви й Баку після затримання та убивства азербайджанців російськими силовиками і спроба переділу бізнесу представників азербайджанської спільноти в РФ з боку російської влади. Відповіддю на ці недружні акції став арешт двох російських розвідників із ГРУ, що працювали під прикриттям у російській "туристичній" компанії "Спутник", заборона проведення вже запланованих російських культурних подій в Азербайджані, а також рішення офіційного Баку про переведення на азербайджанську мову навчання всіх російських шкіл у країні.

Такі дії І. Алієва підтримали лідери Туреччини і Пакистану. Окрім того, Азербайджан, 4 липня, був запрошений на саміт ШОС – організації, що контролюється КНР. Таким чином, Туреччина руками Азербайджану показала Росії, хто тепер є головним гравцем на Південному Кавказі. Щодо Грузії, то вона, керована проросійською "Грузинською мрією", скоріше всього перейде, щонайменше, у подвійне підпорядкування Росії та Туреччини. Натомість Вірменію Путін просто кидає в обійми Туреччини, яка, користуючись ослабленням РФ через авантюри Путіна, значно розширила свої впливи також на пострадянську Центральну Азію. Нещодавно Казахстан, Узбекистан та Азербайджан оголосили про створення зеленого енергетичного коридору в Європу. Азербайджан має намір прокласти кабель дном Чорного моря для з'єднання Центральної Азії, Кавказу, Європи, Каспійського та Чорного морів єдиним енергетичним коридором. Наприклад, Узбекистан планує експортувати 10–15 млрд кВт годин зеленої енергії до 2030 р. Тобто, якщо раніше країни ЦА балансували між Китаєм і Росією, то тепер, вони будуть пробувати балансувати свої можливості в трикутнику Китай – Росія – Туреччина. Ердоган не прагне знищення Росії, оскільки в Анкарі розуміють: ні Китай, ні США, ні взагалі ніхто крім України і країн Балтії цього не хоче. Тому Туреччина грає на максимальне ослаблення Москви, грає руками Азербайджану.

У цілому ця ситуація означає, що Росія має піти з Азербайджану, який, за допомогою Туреччини, став, по суті, регіональним лідером Південного Кавказу. Висловлюємо припущення, що непрості часи настають для Путіна і у відносинах з Вірменією, яка після втрати Нагірного Карабаху на сьогодні як ніколи близька до виходу з дипломатичної ізоляції з боку Туреччини й Азербайджану, в якій Єреван перебував від початку 1990-х рр. І, попри видимість російського геополітичного реваншу в Грузії, що став можливим завдяки інфільтрації в політичну систему цієї країни проросійської партії "Грузинська мрія" у 2012 р., видається, що ця перемога Кремля буде "пірровою". Натомість держави Південного Кавказу зможуть вийти з-під опіки російського "старшого брата" і покласти край геополітичному домінуванню Росії, що триває з останньої чверті XIX ст.

Нині Азербайджан і Вірменія ведуть переговори про мирну угоду, уперше – без посередництва Росії. 8 серпня 2025 р. у Білому домі на тристоронній зустрічі президента Азербайджану Ільгама Алієва і прем'єр-міністра Вірменії Нікола Пашиняна із президентом США Дональдом Трампом підписано угоду про нормалізацію азербайджансько-вірменських відносин. Угоду, яка може повністю змінити Південний Кавказ, розвитку якого заважають закриті кордони, давні етнічні конфлікти та імперська політика Кремля. Рамковий документ, спрямований на досягнення конкретного шляху до миру, передбачає створення стратегічного транзитного коридору через Південний Кавказ, який з'єднає основну територію Азербайджану з Нахічеванським анклавом через Вірменію. США в межах домовленостей отримають від Вірменії виняткові права на розвиток цього коридору, який матиме назву "Шлях Трампа за міжнародний мир і процвітання", відомий за абревіатурою TRIPP. Отже, США здійснюватимуть контроль над стратегічним транспортним вузлом у регіоні, який межує з Росією, Туреччиною й Іраном. Завдяки TRIPP США посилять свій геополітичний вплив на Південному Кавказі, витісняючи таких традиційних посередників, як РФ і Францію, свідченням чого є підписаний лідерами Вірменії та Азербайджану документ з вимогою про розпуск Мінської групи ОБСЄ, створену в 1992 р. для посередництва в карабаському конфлікті.

Прогнозовано негативною є й реакція на американську ідею створення стратегічного транзитного коридору через Південний Кавказ офіційного Тегерану. Іран виступив проти того, щоб США прокладали територією Вірменії коридор, що з'єднає Азербайджан з Республікою Нахічевань. Там уважають, що в такий спосіб НАТО наблизиться до північних іранських територій. Про це зазначив радник верховного лідера Ірану з міжнародних питань Алі Акбар Велаяті в коментарі агентству Tasnim (Лісова, 2025). З його слів, проєкт коридору змінює геополітичний баланс і нібито "спрямований на розчленування Вірменії". Він переконує, що для поєднання Нахічевані з рештою території Азербайджану потреби у створенні спеціального коридору немає, адже для цього, мовляв, можна користуватися шляхами через Іран. Тоді як прокладення коридору зачіпає іранські інтереси, уважає радник іранського лідера, адже нібито "ізолює Іран на півночі та північному заході, залишаючи йому вихід лише через Туреччину" (Лісова, 2025). Іран висловився проти "шляху Трампа" на Кавказі, згадавши погрози Росії щодо України (Лісова, 2025). Це означає, що врегулювання проблеми Нагірного Карабаху далеко не вичерпує проблеми геополітичного суперництва на Південному Кавказі.

Дискусія і висновки

Аналіз участі Російської Федерації у врегулюванні конфлікту в Нагірному Карабасі показав, що його тривале перебування у "замороженому" стані викликане, насамперед, геополітичними обставинами та факторів, головним з-поміж яких є російський геополітичний інтерес. Його ідеологічним підґрунтям стали неосталіністські ідеологічні кліше та ментальні архетипи кремлівської пропаганди часів "холодної війни", що успішно реанімуються у масовій свідомості й вагомо впливають на політичну самосвідомість і поведінку пересічних росіян. Особливо наполегливо експлуатується ідея витіснення Росії з територій, що історично перебували під її впливом. Залишитися там будь-якою ціною, у тому числі й через підтримання у "замороженому" стані етнополітичних конфліктів – ось головна зовнішньополітична мета і геополітичний інтерес Росії на пострадянському просторі.

Відновлення територіальної цілісності Азербайджану в результаті 44-денної війни 2020 р. і антитерористичної операції 2023 р. у Нагірному Карабасі показало слабкість РФ і можливість її витіснення з Південного Кавказу, а в перспективі – й декомпозицію як держави. Для цього мають бути наявними такі чинники,

як політична воля керівництва держави у визволенні тимчасово окупованих територій, консолідація матеріальних і військових ресурсів країни задля досягнення мети, сприятлива міжнародна ситуація і наявність бодай одного могутнього стратегічного союзника. Таким, якщо коротко, є рецепт перемоги над тінню "імперії зла", якою все ще залишається Російська Федерація для України і цивілізованого світу.

Геополітичне протистояння в Нагірному Карабасі, головними дійовими особами якого стали РФ, США, Франція, ЄС і Туреччина, принесло перемогу країнам Заходу і фіаско РФ. Але велика геополітична гра на Південному Кавказі, посилена нещодавнім відкриттям значних покладів вуглеводневого палива в Каспійському регіоні, що знайшло своє відображення в реалізації проєктів прокладання стратегічних транспортних магістралей на кшталт нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан і газогону Баку – Супса, триває. Позаяк ослаблена війною в Україні РФ далеко не вичерпала свої можливості в регіоні і, за сприятливих обставин, здатна змінити геополітичну ситуацію на Південному Кавказі на свою користь. Про це, між іншим, промовляє спроба російського реваншу в Грузії, ознакою якого є політичне домінування проросійської "Грузинської мрії", що триває з часу парламентських виборів 2012 р. Також РФ посилює своє військове угруповання у вірменському Гюмрі, що переконує нас у прагненні Кремля бодай імітувати рештки колишнього впливу в регіоні.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Аксьонов, П. (Interv.) (12 листопада 2020). *Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти.* https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350

Бжезінський, Збігнєв. (2000). *Велика шахівниця. Американська першість та її геостратегічні імперативи*. "Аілея-НВ". http://www.vesna.org.ua/txt/bzhez/shah1/index.html.

Гольцов, А. (2017). Стратегія Російської Федерації в геополітичній конкуренції на Південному Кавказі. *Міжнародні відносини. Сер. Політичні науки*, 16. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3181/2856

Дорошко, М., & Пліс, А. (2023). Геополітичні трансформації на Південному Кавказі в умовах російсько-української війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини,* 2(58), 34–41. https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/1626/2264

Жеребецький, Є. (2016). Нагірний Карабах: український урок закавказького досвіду. *Незалежний культурологічний часопис "Ї",* 14 квіт. https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Zherebeckyj_Nahirnyj_Karabah.htm

Зельманович, І. (2016). "Заморожені" конфлікти на пострадянському просторі як вияв інституційної кризи політики ЄС. *Прикарпатський вісник НТШ*, 3(35),127–135.

Лісова, Ю. (Ред.). (9 серпня 2025). *"Стане кладовищем найманців США". Іран висловився проти "шляху Трампа" на Кавказі, згадавши погрози Росії щодо України.* https://hromadske.ua/svit/249359-stane-kladovyshchem-naymantsiv-ssha-iran-vyslovyvsia-proty-shliakhu-trampa-na-kavkazi-zhadavshy-pohrozy-rosiyi-shchodo-ukrayiny?traffic_source=ukr.net

Мазалова, А. (Ред.). (24 грудня, 2013). *Киргизстан та Вірменія здали свої ГТС "Газпрому".* Факти. http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1498322

Масис, Маилян, & Манвел, Саркисян. *Императивы пересмотра принципов мирного урегулирования нагорно-карабахского конфликта.* http://theanalyticon.com/?p=682&lang=ru.

Перепелица, Г. М. (2003). *Конфлікти в посткомуністичній Європі.* НІСД.

Самедов, А. (2007). *Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе*. Нац. академия наук Азербайджана.

Сулейманов, Е., & Сулейманов, В. (2014). *Збройна агресія Вірменії проти Азербайджану та тяжкі наслідки окупації* . Пер. Ірини Алієвої. Наукова думка.

Шрамович, В. (Ред.). (10 листоп. 2020). *Перемога Азербайджану в Карабаху: 5 висновків для України і Донбасу.* BBC News Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/features-54893609

Aivazian, A. (2001). *Possible Solutions to the Nagorno-Karabagh Problem: a Strategic Perspective*. http: //artsakhworld.com/Armen_Aivazian/NK_Problem_Solution/Index.html

Herzig, E. (1999). *The new Caucasus: Armenia, Azerbaijan a. Georgia.* Pinter.

References

Aivazian, A. (2001). *Possible Solutions to the Nagorno-Karabagh Problem: a Strategic Perspective.* http: //artsakhworld.com/Armen_Aivazian/NK_Problem_Solution/Index.html

Brzezinski, Zbigniew (2000). *The Great Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.* "Aileya-NV" [in Ukrainian]. http://www.vesna.org.ua/txt/bzhez/shah1/index.html.

Doroshko, M., & Plis, A. (2023). *Geopolitical Transformations in the South Caucasus in the Conditions of the Russian-Ukrainian War. Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 2(58), 34–41 [in Ukrainian]. https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/1626/2264

Herzig, E. (1999). *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan a.* Pinter.

Goltsov, A. (2017*).* The Strategy of the Russian Federation in Geopolitical Competition in the South Caucasus. International Relations. *Ser. Political Sciences*, 16 [in Ukrainian]. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/ 3181/2856

Lisova, U. (Red.). (August 9, 2025). *"Will become a graveyard for US mercenaries." Iran spoke out against the "Trump path" in the Caucasus, citing Russia's threats against Ukraine.* https://hromadske.ua/svit/249359-stane-kladovyshchem-naymantsiv-ssha-iran-vyslovyvsia-proty-shliakhu-trampa-na-kavkazi-zhadavshy-pohrozy-rosiyi-shchodo-ukrayiny?traffic_source=ukr.net

Masis, Maylian, & Manvel, Sargsyan. *Imperatives for revising the principles of the peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.* http://theanalyticon.com/?p=682&lang=ru] [in Russian].

Mazalova, A. (Red.). (December 24, 2013). *Kyrgyzstan and Armenia handed over their GTS to Gazprom*. Fakty http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1498322

Perepelitsa, G.M. (2003). *Conflicts in post-communist Europe*. NISD [in Ukrainian].

Samedov, A. (2007). *Mechanisms of influence of the Russian Federation on the resolution of conflicts in the Caucasus.* Nat. Academy of Sciences of Azerbaijan [in Russian].

Shramovich, V. (Red.). (November 10, 2020). *Azerbaijan's victory in Karabakh: 5 conclusions for Ukraine and Donbas.* BBC News Ukraine. https://www.bbc.com/ukrainian/features-54893609

Suleymanov, E., & Suleymanov, V. (2014). *Armenia's armed aggression against Azerbaijan and the severe consequences of the occupation* . Transl. by Irina Aliyeva. Naukova Dumka [in Ukrainian].

Aksionov, P. (Interv.) (November 12, 2020). *Why did Azerbaijan win the war in Karabakh? Military experts answer.* https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350

Zelmanovych, I. (2016*).* "Frozen" conflicts in the post-Soviet space as a manifestation of the institutional crisis of EU policy. *Prykarpatskyi visnyk NTSh*. 3(35), 127–135. [in Ukrainian]

Zherebecky, E. (2016). *Nagorno-Karabakh: Ukrainian lesson from the Transcaucasian experience.* Independent cultural magazine "J". April 14. https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Zherebeckyj_Nahirnyj_Karabah.htm [in Ukrainian]

Отримано редакцією журналу / Received: 02.07.25
Прорецензовано / Revised: 12.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Oleksandr ALIEKSIEICHENKO, PhD (Polit.)
ORCID ID: 0000-0002-2325-1289
e-mail: alexeychenko@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE RUSSIAN FEDERATION IN CONFLICT IN THE POST-SOVIET SPACE: NAGORNO-KARABAKH

Background. ***In 1991, Nagorno-Karabakh, with the support of Armenia and the Russian Federation, declared independence from Azerbaijan. This led to hostilities that lasted until 1994. The armed conflict ended with the signing of the Bishkek Protocol on an armistice and ceasefire, but armed clashes periodically broke out between the parties. To mediate in the settlement of the conflict, the Minsk Group was***

established in 1992, consisting of 19 member states of the Conference on Security and Cooperation in Europe (now the OSCE), which was co-chaired in 1997 by the Russian Federation, France and the United States. As one of the most interested players, the Russian Federation sought to play a leading role in the Nagorno-Karabakh settlement, both because it contributed to the conclusion of the Ceasefire Agreement between Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, and Armenia in 1994, and because of its geopolitical and geoeconomic interests in the South Caucasus region. It was thanks to the imperial policy of the Russian Federation that the Armenian-Azerbaijani conflict in Nagorno-Karabakh became "frozen" and one that for more than three decades played a central role in the new geopolitics in Eurasia, affecting the regional security of the Caucasus and the entire Middle East.

Methods. ***The main methodological approaches to the study of the Russian Federation's policy in the former USSR were historical, political science, and geopolitical. It is the latter that views the Russian Federation's policy in the post-Soviet space as an attempt to restore its geopolitical and geoeconomic influence through such tools as mediation, peacekeeping, and economic expansion. This approach helps to clarify the true motives of the Kremlin's participation in the so-called conflict resolution process, as well as to understand the reasons for the Russian Federation's geopolitical defeat in Nagorno-Karabakh.***

Results. ***The inability of international mediators to offer a political and diplomatic way to resolve the conflict, compounded by the parties' distrust and the desire of neighboring countries to take advantage of the complexity of the Karabakh problem to resolve their own geostrategic issues, prompted the Azerbaijani authorities to mobilize significant financial resources to re-equip the army and prepare for a force scenario of returning the temporarily occupied territories (TOT). The Armenian authorities, on the other hand, relying on the traditional support of the Russian Federation, reinforced by Yerevan's participation in the CSTO, which was supposed to guarantee Moscow's allied support in the event of an armed conflict with Azerbaijan, have become a de facto vassal of the Kremlin and have practically lost their international subjectivity. Taking advantage of the Russian Federation's involvement in the civil conflict in Syria and the weakening of the Russian army's combat capability in the long-running Russian-Ukrainian war, as well as the military support of Turkey, Baku conducted military operations in 2020 and 2023, which resulted in the restoration of Azerbaijan's territorial integrity. This happened despite the Russian Federation's policy in Karabakh, which was based on Moscow's desire to keep the Karabakh conflict in a "settled" state, playing on the irreconcilable contradictions of its participants. After Azerbaijan regained control of Karabakh and the authorities of the self-proclaimed NKR announced the cessation of the unrecognized state entity, more than 100,000 Karabakh Armenians left the region. Currently, Azerbaijan and Armenia are negotiating a peace agreement, for the first time without Russian mediation. On August 8, 2025, at a trilateral meeting at the White House between Azerbaijani President Ilham Aliyev and Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan and US President Donald Trump, an agreement was signed to normalize Azerbaijani-Armenian relations. An agreement that could completely change the South Caucasus, the development of which is hampered by closed borders, long-standing ethnic conflicts and the Kremlin's imperial policy. The framework document, aimed at achieving a concrete path to peace, envisages the creation of a strategic transit corridor through the South Caucasus, which will connect the main territory of Azerbaijan with the Nakhichevan exclave via Armenia. The United States, within the framework of the agreements, will receive from Armenia exclusive rights to develop this corridor, which will be called the "Trump Path for International Peace and Prosperity", known by the acronym TRIPP. Thus, the United States will exercise control over a strategic transport hub in the region bordering Russia, Turkey and Iran. Thanks to TRIPP, the United States will strengthen its geopolitical influence in the South Caucasus, displacing such traditional players as the Russian Federation and France and exerting geopolitical pressure on Iran. Tehran opposed the United States' laying of a corridor through the territory of Armenia connecting Azerbaijan with the Republic of Nakhichevan. They believe that in this way NATO will get closer to the northern Iranian territories. This means that the settlement of the Nagorno-Karabakh problem is far from exhausting the problems of geopolitical rivalry in the South Caucasus.***

Conclusions. ***The restoration of the territorial integrity of Azerbaijan as a result of the 44-day war of 2020 and the anti-terrorist operation of 2023 in Nagorno-Karabakh showed the weakness of the Russian Federation and the possibility of its displacement from the South Caucasus, and in the future, its decomposition as a state. The return of the TOT under Baku's control means that to solve this task, such factors as the political will of the state leadership to return the TOT, the consolidation of the country's material and military resources to achieve the goal, a favorable international situation and the presence of at least one powerful strategic ally, which for Azerbaijan is Turkey, must be present. This, in short, is the recipe for victory over the shadow of the "evil empire", which still remains the Russian Federation. For Ukraine and the civilized world. The geopolitical confrontation in Nagorno-Karabakh, the main actors of which were the Russian Federation, the USA, France and Turkey, brought victory to the Western countries and a fiasco to the Russian Federation. But the great geopolitical game in the South Caucasus, intensified by the recent discovery of significant hydrocarbon deposits in the Caspian region, which was reflected in the implementation of projects for laying strategic transport highways such as the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and the Baku-Supsa gas pipeline, continues. Since the Russian Federation, weakened by the war in Ukraine, has far from exhausted its capabilities in the region and, under favorable circumstances, is capable of changing the geopolitical situation in the South Caucasus in its favor. This is evidenced, among other things, by the attempt of Russian revenge in Georgia.***

Keywords: ***Nagorno-Karabakh, Russian Federation, Azerbaijan, Armenia, "frozen" conflict, post-Soviet space, geopolitical interests, imperial syndrome.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 327.5(045)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/79-84

Іван МЕТЕЛЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0003-4346-8332
e-mail: ivanmeteliov@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЛЬ АКТОРІВ У ПРОЦЕСІ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ М'ЯНМИ

Вступ. ***У XXI ст. спостерігається зростання інтересу окремих осіб, урядів і міжнародних організацій до питання охорони культурної спадщини. Такі зусилля є вкрай нестабільними в умовах впливу глобалізації та модернізації на культурну спадщину серед різних спільнот світу.***

Методи. ***Використано принципи конструктивізму із застосуванням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема системний, компаративний та структурно-функціональний методи, аналіз документів і першоджерел, кейс-стаді та медіааналіз.***

Результати. ***Окреслено та проаналізовано діяльність акторів сек'юритизації культурної спадщини М'янми, кожен із яких має свої інтереси, методи та рівень впливу. Було визначено як ключові групи акторів, залучених до процесу збереження та захисту, так і виклики й конфлікти між інтересами різних акторів.***

Висновки. ***Установлено, що сек'юритизація культурної спадщини М'янми є реакцією на комплексні загрози. Розширення поняття "безпеки" на культурну спадщину в М'янмі зумовлене як внутрішніми (етнічні конфлікти, політична нестабільність, незаконна діяльність), так і зовнішніми (історична спадщина як об'єкт претензій, потенційні конфлікти через культурні цінності) факторами. Гострою залишається також потреба держави у міжнародній співпраці задля ефективного збереження культурної спадщини: фінансова, технічна та експертна міжнародна допомога із врахуванням масштабів викликів та обмеженості ресурсів залишається критично важливою для ефективного збереження культурної спадщини цієї країни.***

Ключові слова: ***М'янма, безпека, сек'юритизація, ідентичність, культурна спадщина, ЮНЕСКО, буддизм, рохінджа.***

Вступ

Протягом останніх десятиліть конструктивістська концепція сек'юритизації починає ще більш активно застосовуватись у безпекових питаннях, і поширюватись уже на нові сфери життєдіяльності, на які вона раніше не розповсюджувалась. Зокрема, ідентифікуються нові виклики в питаннях ідентичності та культурної сфери, що зазнає впливу під час ведення бойових дій, етнічних конфліктів, внутрішньої нестабільності, інших соціально-економічних викликів. Сек'юритизація культурної спадщини означає її визнання як об'єкта, що потребує спеціальних заходів захисту, мобілізації ресурсів і формування політик, спрямованих на запобігання загрозам. Процес сек'юритизації не є однорідним і залежить від діяльності численних акторів – від державних органів та військових до міжнародних організацій, неурядових структур і місцевих громад. У контексті М'янми, де політична ситуація є динамічною та складною, розуміння ролі кожного з цих акторів стає ключовим для ефективного виявлення загроз, розробки адекватних стратегій захисту й забезпечення сталого збереження багатої культурної спадщини країни. Ця держава, розташована у Південно-Східній Азії, регулярно стикається з численними загрозами для збереження свого культурного надбання, від наслідків етнічних конфліктів і політичних переворотів до незаконного видобутку артефактів та руйнування об'єктів через недостатнє фінансування чи вандалізм – спектр небезпек є надзвичайно широким.

Після десятиліть військового правління та міжнародної ізоляції, М'янма у період із 2011 по 2020 р. розпочала процес переходу до демократії. Під час цього процесу країна обрала таких нових лідерів, як Аун Сан Су Чжі, створила парламент, ратифікувала міжнародні конвенції та прийняла нові закони з багатьох питань, включаючи захист культурної спадщини. Військовий переворот у лютому 2021 р. показав, що цей прогрес до лібералізму був крихким, не менш нестабільними виявилися і здобутки у сфері захисту культурної спадщини. Навіть такі нейтральні питання, як управління археологічними пам'ятками чи збереження стародавніх витворів мистецтва, позначаються наслідками колонізації та етнічних конфліктів, а у деяких випадках можуть використовуватися і для просування наративу про бірманську вищість над меншими етнічними групами в рамках держави. Згідно з конституцією 2008 р., М'янма є федеративною державою і поділена на 14 територіальних одиниць: 7 регіонів, де переважно проживають бірманці, та 7 штатів, кожен із яких названий на честь семи етнічних національностей: чини, качини, кая, карени, мони, араканці та шани. Етнічні меншини проживають переважно в гірських прикордонних районах. Крім того, народ рохінджа не визнається урядом як етнічна національність у М'янмі та страждає від дискримінації та різних порушень прав людини. Строката культурна ідентичність обумовлює і до певної міри унікальну роль різних внутрішніх та зовнішніх сил у питанні збереження спадщини Республіки Союзу М'янми.

Мета статті – виявлення ролі різних акторів у процесі сек'юритизації культурної спадщини М'янми. У роботі детально розглянуто як саме державні органи, військові, міжнародні організації, місцеві спільноти та інші гравці взаємодіють, формують політику та впроваджують заходи безпеки, а також, які виклики виникають у цьому складному процесі.

Аналіз основних публікацій і досліджень. У цій статті автор спирався як на класичні роботи з теоретичних основ сек'юритизації, так і на загальні дослідження з питань захисту культурної спадщини в умовах конфліктів і криз, а також на специфічні роботи з питань збереження культурного надбання М'янми. Серед праць Копенгагенської школи безпеки, варто визначити дослідження Б. Бузана та О. Вевера (Buzan, & Wæver, 2003), що є основоположними у розробці концепції сек'юритизації. Вони визначають сек'юритизацію як процес, за якого питання переводиться зі звичайної політичної сфери до сфери безпеки, що дозволяє застосовувати надзвичайні заходи для захисту (Wæver, 1995).

Серед прогалин і можливих напрямів подальших досліджень примітною є відсутність комплексних вивчень

© Метелєв Іван, 2025

сек'юритизації: бракує робіт, які безпосередньо зосереджуються на процесі сек'юритизації культурної спадщини в М'янмі, аналізуючи ролі різних акторів та їхні взаємовідносини. Існує також потреба у більш детальних дослідженнях, які враховують специфіку окремих регіонів, етнічних груп та об'єктів культурної спадщини. Однак такі дослідження потребують відповідного рівня взаємодії з місцевими громадами та малими етнічними групами, доступ до яких на сьогодні є обмеженим через тривалу громадянську війну. Цим самим обумовлюється також і певна абстрактність та політизованість у вивченні етичних аспектів сек'юритизації: питань обмеження доступу до культурних об'єктів, мілітаризації та можливого зловживання владою.

Актуальним питання збереження культурної спадщини та ідентичності залишаються в умовах російсько-української війни і серед вітчизняних дослідників. Серед останніх варто додатково зазначити роботи О. Каліщука (Каліщук, 2024), Л. Тарангул, І. Чернікової та Л. Дрогомирецької (Тарангул та ін., 2024). Тим не менш, українська наукова думка переважно зосереджена на аналізі аспектів сек'юритизації культури виключно нашої держави.

Методи

Методологічною основою роботи є поєднання загальних принципів теорії конструктивізму та сек'юритизації, яка виступає актом дискурсу, що конструює реальність, переконуючи у наявності загрози (Buzan et al., 1998). Конструктивізм як теорія міжнародних відносин стверджує, що структура міжнародної системи визначається не лише матеріальними силами (як у реалізмі), але й соціальними конструктами, тобто ідеями, нормами, ідентичностями та цінностями, які формуються в процесі соціальної взаємодії. У рамках конструктивізму сек'юритизація розглядається як процес, за допомогою якого певне питання виноситься зі звичайної політичної сфери до сфери безпеки – у даному випадку питання культурної спадщини. Таким чином, процес сек'юритизації відбувається, коли сек'юритизуючий актор (політик, військові, лідер громади) представляє певне питання як екзистенційну загрозу для референтного об'єкта (того, що має бути захищене – держава, нація, або, у нашому випадку, культурна спадщина). Успішна сек'юритизація залежить від того, чи аудиторія (суспільство, міжнародна спільнота) прийме цю загрозу як таку, що виправдовує застосування надзвичайних заходів.

Нами було проаналізовано нормативно-правові акти, публікації урядів М'янми, міжнародних організацій (зокрема, ЮНЕСКО, ICOMOS), посольств, неурядових організацій, що стосуються безпеки культурних об'єктів, а також звіти про конфлікти й безпеку, що документують вплив етнічних конфліктів, політичної нестабільності та військових дій на території М'янми, зокрема на об'єкти культурної спадщини.

Кейс-стаді як якісний метод дослідження дозволив провести поглиблений аналіз конкретних об'єктів культурної спадщини та регіонів М'янми, де процеси сек'юритизації є особливо вираженими (напр., об'єкти під загрозою конфліктів, історичні центри міст, археологічні пам'ятки), що детально продемонструвало взаємодію акторів на практиці.

Медіааналіз як метод дослідження полягав в обробці повідомлень у місцевих та міжнародних ЗМІ щодо подій, пов'язаних із культурною спадщиною М'янми та її безпекою, що дозволило виявити, як різні актори конструюють наративи щодо загроз і захисту.

Результати

Культурну спадщину можна окреслити як усю сукупність матеріальних і нематеріальних досягнень, які передають із покоління в покоління. Культура в широкому сенсі впливає на самоусвідомлення кожної людини й кожної держави. Тож не дивно, що у сфері права визнано необхідність охорони культурної спадщини.

Процес сек'юритизації культурної спадщини в М'янмі є відображенням складної політичної, соціальної та етнічної мозаїки країни. Різні актори, кожен зі своїми інтересами та ресурсами, відіграють ключову роль у тому, як культурне надбання М'янми сприймається, захищається або, на жаль, стає жертвою конфліктів.

Взаємодія між цими акторами є складною і часто суперечливою. Хоча теоретично всі вони можуть працювати на одну мету – збереження культурної спадщини, їхні інтереси, пріоритети та методи можуть конфліктувати. Наприклад, військові пріоритети "національної безпеки" можуть суперечити зусиллям місцевих громад і міжнародних організацій щодо збереження. Державні органи можуть конкурувати за ресурси або вплив з неурядових організацій (НУО). Розуміння цих динамік є ключовим для ідентифікації ефективних стратегій сек'юритизації та мінімізації негативних наслідків.

При цьому, на державному та громадському рівні присутнє усвідомлення важливості збереження культурного надбання. Важливим інструментом збереження історико-культурної спадщини є цифровізація надбань у цій царині. Тим не менш, і попередній, і новий уряди зацікавлені у збереженні саме буддистських храмів, переважно ігноруючи інтереси менших етнічних груп стосовно питань культури. Такий підхід містить не лише етнічні, а й релігійні утиски. Приміром, згідно зі звітом Burma Human Rights Network's 2024 р., сили військової хунти Татмадау продовжують руйнувати церкви і переслідувати християн під час боротьби із продемократичними силами по всій державі. 8 квітня минулого року війська хунти за допомогою безпілотника зруйнували церкву у селищі Калай (регіон Сагайн) (International Christian Concern, 2024).

Однією з найгостріших і найтрагічніших проблем останніх десятиліть у регіоні Південно-Східної Азії є ситуація з народом рохінджа – мусульманською меншиною, що проживає переважно в штаті Ракхайн. Ця криза, що характеризується систематичним порушенням прав людини, масовим переміщенням населення та звинуваченнями у геноциді, нерозривно пов'язана з питаннями національної ідентичності та культурної спадщини. Відповідно до теорії сек'юритизації, сек'юритизуючий актор (держава або військові) за допомогою мовних актів і риторики переконує власне населення та намагається переконати й зовнішні спільноти у тому, що певний референтний об'єкт (у цьому значенні – це культура) перебуває під екзистенційною загрозою. І, у разі успішної сек'юритизації, виправдовується застосування надзвичайних заходів, які виходять за рамки звичайної політики і можуть включати насильство, обмеження прав та ігнорування норм. У контексті М'янми, рохінджа були успішно сек'юритизовані як загроза національній безпеці, територіальній цілісності та, що особливо важливо, культурній спадщині й ідентичності країни.

Сек'юритизація рохінджа також опосередковано впливає на управління всією культурною спадщиною М'янми. Наприклад, звуження концепції спадщини призводить до ігнорування або заниження значущості багатокультурних елементів, які становлять культурне

багатство цієї країни. Також відбувається політизація управління спадщиною, коли рішення щодо збереження та просування культурних об'єктів можуть бути підпорядковані політичним інтересам, а не академічним чи етичним принципам.

Наслідки сек'юритизації рохінджа є багатогранними та катастрофічними, що дозволяє трактувати дані події як геноцид та етнічні чистки. Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі звітував про те, що ці дії можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності у вигляді примусової депортації та переслідування за мотивами етнічної і/або релігійної належності (International Criminal Court, 2020). Через гуманітарну кризу, понад 1 млн рохінджа були змушені тікати до Бангладеш. Систематичне руйнування спадщини рохінджа призвело до безповоротної втрати унікальних елементів культурного ландшафту М'янми. Геноцид рохінджа призвів як до зниження статусу держави як культурної перлини світу на міжнародній арені, так і до внутрішніх релігійних протирічь і посилення недовіри до демократичних інституцій. Окремим наслідком є промоція культурних обєктів з туристичного погляду, коли і сама держава, і туристичні компанії активніше пропонують відвідувачам оглядати буддистські храми, а не мечеті у "проблемних" штатах. Однак це складне та багатокомпонентне питання на сьогодні не є предметом нашого дослідження. Для справжнього примирення та збереження усього культурного надбання М'янми необхідно десек'юритизувати рохінджа, визнати їхню історичну присутність і права, а також включити їхню унікальну культурну спадщину до ширшого національного наративу. Проте у 2020-х рр. це питання втрачає свою гостроту через новий етап більш масштабної загальнодержавної політичної кризи та громадянської війни.

Після військового перевороту, який повалив обраний уряд Аун Сан Су Чжі, М'янма швидко занурилася у громадянський конфлікт. Татмадау (збройні сили М'янми) зустріли масовий опір, який переріс у збройну боротьбу з формуванням Сил народної оборони (НСО) та активізацією етнічних збройних організацій. Члени Ради Безпеки ООН ще 2021 р. рішуче засудили застосування насильства з боку хунти (UN News, 2021), однак бойові дії продовжують розгортатися по всій країні, включаючи регіони, багаті на об'єкти культурної спадщини. Культурні надбання М'янми, зокрема тисячі буддійських пагод і храмів у Багані, стародавнє місто Мраук-У, численні етнічні святині й історичні пам'ятки, опинилися під подвійною загрозою, а саме:

а) пряме фізичне пошкодження: ведення бойових дій, обстріли, авіаудари;

б) непрямі загрози: розграбування, незаконний обіг артефактів через дестабілізацію, використання об'єктів у військових цілях, руйнування відсутністю догляду та фінансування.

Громадянська війна створила конкурентне поле, де різні актори намагаються нав'язати своє бачення культурної безпеки.

1. Військову хунту доцільно розглядати як сек'юритизуючого актора, що позиціонує себе як єдиний легітимний захисник нації, релігії та культурної спадщини. Таким чином, активно просувається ідея про те, що саме вони і є хранителями буддійської ідентичності М'янми, а опоненти – "терористи", які загрожують цій ідентичності. Специфічним тут є застосування так званих "надзвичайних заходів стосовно безпеки": військовий контроль над ключовими культурними об'єктами, використання їх для пропагандистських заходів (напр., візити військових лідерів до пагод, "демонстрація порядку"), жорстоке придушення протестів поблизу святинь тощо. Водночас, їхні власні військові дії часто призводять до пошкодження або руйнування культурних об'єктів, що є парадоксальним наслідком їхньої ж "захисної" риторики.

2. Опозиційні сили як контрсек'юритизуючий актор намагаються делегітимізувати наратив хунти, представляючи Татмадау як руйнівника національної спадщини та ворога народу. Національний уряд єдності (збройними силами якого є НСО) виступає і як альтернативний актор сек'юритизації, підкреслюючи інклюзивний характер "справжньої" м'янманської ідентичності, яка містить різноманіття етнічних груп та їхньої спадщини, а не лише буддійську.

3. Етнічні збройні організації та етнічні громади (вищезгадані рохінджа, а також карени, качини, шани та ін.) зосереджені на захисті своєї власної, специфічної етнічної культурної спадщини. Для них референтним об'єктом є уже культурна спадщина їхньої конкретної етнічної групи, а загрозою – як військова хунта (яка часто веде бойові дії на їхніх територіях), так і потенційно інші збройні групи.

Громадянська війна 2021 р. перетворила саму культурну спадщину М'янми на активного учасника конфлікту, а також і на його жертву. Процеси сек'юритизації, ініційовані різними внутрішніми акторами, демонструють, як спадщина стає центральним елементом у боротьбі за ідентичність, легітимність і владу.

На збереження культурної спадщини М'янми впливає також і низка зовнішніх акторів та міжнародних організацій, хоча їхня діяльність може бути ускладненою через політичну ситуацію в країні. Основним зовнішнім актором є ЮНЕСКО. Ця органцізація надає технічну допомогу, експертизу й фінансову підтримку для збереження об'єктів Всесвітньої спадщини та інших важливих пам'яток. Зусилля ЮНЕСКО спрямовані на співпрацю з урядовими органами М'янми, проведення оцінки стану пам'яток, організацію тренінгів для місцевих фахівців, допомогу в розробці планів управління об'єктами спадщини та сприяння їхній реставрації. Однак вищезгадані політична нестабільність і конфлікти у М'янмі ускладнюють реалізацію цих проєктів. Загалом, до списку ЮНЕСКО наразі внесено два об'єкти культури: три давні міста цивілізації П'ю (III–X ст. н.е.) – Ханлін, Бейктано та Шрикшетра, а також колишню столицю однойменного царства Паган (XI–XIII ст. н.е.). До попереднього списку всесвітньої спадщини також додатково внесено 15 об'єктів, (останні зміни було внесено 2018 р.) (UNESCO World Heritage Convention, 2025). Унікальним явищем тут виступає універсальна сек'юритизація: ЮНЕСКО та інші міжнародні організації намагаються вивести культурну спадщину з націоналістичних наративів конфлікту, представляючи її як універсальне надбання людства, що потребує захисту незалежно від політичних розбіжностей.

Діяльність інших міжнародних організацій є до певної міри обмеженою. Співпраця між країнами-членами АСЕАН з питань збереження культурної спадщини, обміну досвідом і розробки спільних програм є недостатньо глибокою та переважно декларативною, оскільки держави-члени переважно зосереджуються на вирішенні внутрішніх завдань із цього питання. Перспективним могло виглядати надання фінансування та технічної допомоги з боку Європейського Союзу через різні програми, спрямовані на збереження культурної спадщини або розвиток культурного туризму в країнах-партнерах, однак пряма

діяльність ЄС у М'янмі станом на сьогодні є обмеженою через політичні причини та накладені санкції.

Актуальною залишається діяльність міжнародних неурядових організацій (НУО), штаб-квартири яких знаходяться в Європі. Зокрема, Міжнародний центр з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (ІКОМОС), також відомий як Римський центр, займається збереженням і захистом пам'ятників та пам'ятних місць. ІКОМОС надавала консультації для оцінки значної шкоди, завданої культурній спадщині після руйнівного землетрусу навесні поточного року. У липні 2025 р. експерт з "ІКОМОС Індія" брав участь у технічних оцінках на місцях у стародавніх містах Верхньої М'янми, тісно співпрацюючи з Департаментом археології, Інженерним товариством М'янми та експертами ЮНЕСКО; другий етап місії було заплановано на кінець серпня 2025 р. (ICOMOS, 2025). Цього року допомогу після стихійного лиха також надав Міжнародний центр вивчення збереження та реставрації культурних цінностей (ІККРОМ), генеральний директор якого співпрацювала з пані послом М'янми в Італії. Як технічна організація, що займається охороною культурної спадщини, ІККРОМ підтвердила своє зобов'язання підтримувати держави-члени під час кризи через свою флагманську Програму "Перша допомога та стійкість культурної спадщини в кризові часи" (FAR) (ICCROM, 2025). Примітно, що 2016 р. ця організація також уже брала участь у допомозі М'янмі після попереднього значного землетрусу, тож нинішнє керівництво держави розглядає неурядові організації як надійних традиційних партнерів у питанні сек'юритизації культурної спадщини, попри вищезгадані політичні розбіжності на міждержавному рівні.

Окремі держави також виступають як актори. Традиційно протягом останніх десятиліть була помітною роль Японії. Японське агентство міжнародного співробітництва (JICA) та інші японські організації (з огляду на спільну буддистську спадщину) часто брали участь у проєктах розвитку в М'янмі, включаючи проєкти, пов'язані зі збереженням культурних особливостей (Japan International Cooperation Agency, 2021). Однак, у відповідь на ситуацію в М'янмі після державного перевороту 1 лютого 2021 р., не було реалізовано жодних нових проєктів офіційної допомоги в галузі розвитку, окрім гуманітарної допомоги. США та Австралія також надавали допомогу М'янмі через двосторонні програми співпраці або фінансування міжнародних організацій. Зокрема, М'янма активно послуговувалась великими та малими грантами, що надавав Фонд посольства США з охорони культурної спадщини (Funds for NGOs, 2019). Цей фонд підтримував проєкти, що стосуються як матеріальної, так і нематеріальної культурної спадщини (документування та підтримка збереження усних традицій, мов, звичаїв, музики), а також музейної діяльності (реставрація експонатів, покращення умов зберігання, розробка нових експозицій тощо). Примітною була наявність продуктивної співпраці з державними інституціями: Міністерством культури та мистецтв М'янми, археологічними управліннями й місцевими громадськими організаціями.

Визначним зовнішнім актором, помітна роль якого зберігається і після приходу хунти до влади, виступає Китайська Народна Республіка. Показовим кейсом є передача Китаєм у 2022 р. міцного полікарбонатного скла, що було встановлено в янгонській пагоді Ботатхаун задля безпеки реліквій, що зберігаються в пагоді, у тому числі волосся Будди (The Global New Light of Myanmar, 2022). Співпраця з питання сек'юритизації є частиною ширших двосторонніх відносин між двома країнами, які включають економічну, політичну та культурну взаємодію, а також ініціативу "Один пояс, один шлях". Наймасштабнішим прикладом співпраці двох держав є реставрація та реконструкція історичних пам'яток у Багані. Після руйнівного землетрусу 2016 р., який пошкодив сотні стародавніх пагод і храмів у цьому об'єкті Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Китай активно доєднався до реставраційних робіт. Відновлення храму Тхатбінью (найвищий із храмів Багана, його висота становить 61 м) було призупинене через пандемію COVID-19, воно триватиме протягом 2020-х років (Mon, 2022). Китай може надавати допомогу і для інших історичних об'єктів, особливо тих, що мають спільне буддійське коріння або розташовані у прикордонних регіонах. Ця держава також просуває технічну експертизу та навчання: китайські фахівці (археологи, реставратори, архітектори) діляться своїм досвідом з м'янманськими колегами; відбувається організація тренінгв і семінарів для підвищення кваліфікації місцевих кадрів у галузі консервації та управління культурною спадщиною; надається обладнання й матеріали для реставраційних робіт. Китайські та м'янманські археологи можуть проводити спільні розкопки та дослідження, держава також надає стипендії м'янманським студентам і дослідникам для навчання у Китаї за спеціальностями, пов'язаними з культурною спадщиною. Фактором, що впливає на інтерес КНР, є не лише спільні буддистські традиції, а й використання цією країною культурної дипломатії та "м'якої сили" як важливих інструментів для покращення іміджу Китаю та зміцнення його впливу в регіоні.

Широку допомогу з питань сек'юритизації культурної спадщини, що регулярно зазнає ушкоджень від стихійних лих, також надає Республіка Індія. Держава пропонує технічну та фінансову допомогу М'янмі для консервації та реставрації пошкоджених конструкцій, фресок та інших мистецьких елементів (особливо тих, що пов'язані з історією буддизму, який поширився з Індії). Флагманським проєктом тут виступав баганський храм Ананди, реконструкцію якого було завершено індійськими фахівцями у 2018 р. (The Times of India, 2020). Активно відбувається і проведення спільних археологічних розкопок. Окрім культурних і релігійних передумов взаємодії, Індія також прагне відігравати роль надійного регіонального лідера, сприяючи розвитку сусідніх країн.

Примітно, що на відміну від КНР, Індії, Японії, міжнародних неурядових організацій чи ЮНЕСКО, Російська Федерація традиційно не є помітним міжнародним актором у питаннях збереження культурної спадщини М'янми, і основний акцент співпраці між Росією та М'янмою як історично, так і наразі зосереджений на військово-технічному співробітництві, економічних зв'язках та політичній підтримці – тими сферами, що виявляють реальні інтереси Кремля (Storey, 2023). Взаємодія ж у культурній сфері є переважно точковою, і виявляється у проведенні фестивалей, обмінів делегацій або візитів монахів. Проте, ці заходи не зіставні з багатомільйонними проєктами реставрації, технічною експертизою й навчальними програмами, які надають інші міжнародні гравці.

Окремим питанням постає також взаємодія між різними акторами, що є складною і часто суперечливою. Хоча теоретично всі актори можуть працювати на одну мету – збереження культурної спадщини, однак їхні інтереси, пріоритети та методи можуть конфліктувати. Наприклад, військові пріоритети національної безпеки можуть суперечити зусиллям місцевих громад і

міжнародних організацій щодо збереження культури. Державні органи можуть конкурувати за ресурси або вплив з неурядовими організаціями. Розуміння цих динамік є ключовим для ідентифікації ефективних стратегій сек'юритизації та мінімізації негативних наслідків.

Дискусія і висновки

Процес сек'юритизації культурної спадщини М'янми є багатовимірним і відображає глибокі внутрішні та зовнішні виклики, з якими стикається країна. Застосовуючи рамки конструктивізму та теорії сек'юритизації, ми виявили, що загрози для культурної спадщини не є об'єктивно заданими, а активно конструюються та інтерпретуються різними акторами.

Зважаючи на окреслені проблемні питання, важливо зосередити зусилля на ефективності збереження культурної спадщини, що вимагає комплексного підходу та узгодження дій усіх акторів. Ті зусилля, що уряд намагається проводити на сьогодні, не є систематичними й достатніми. Необхідна інтеграція зусиль держави, громадськості й міжнародних партнерів. Хоча сек'юритизація може забезпечити фізичний захист, вона також несе ризики мілітаризації культурних просторів, обмеження доступу та потенційного зловживання. Важливо знайти баланс між безпекою та збереженням автентичності й доступності культурних об'єктів.

Бойові дії під час поточної політичної кризи призвели до пошкодження та руйнування численних культурних об'єктів, що підкреслює актуальну й для України вразливість спадщини під час війни. При цьому, сек'юритизація культурної спадщини однією стороною часто супроводжується стиранням або придушенням культурної спадщини іншої, особливо етнічних меншин.

У поточних умовах громадянської війни відсутня інтеграція зусиль держави не лише із громадськістю, а й з міжнародними партнерами. Допомога КНР нині є значним зовнішнім внеском у збереження культурної спадщини М'янми, особливо у відновленні після стихійних лих, і відображає тісні зв'язки між двома державами. Окремим питанням постає необхідність подальших досліджень щодо використання найбільшим на сьогодні зовнішнім актором – Китайською народною республікою сучасних матеріалів та підходів у реставрації, що не завжди відповідають міжнародним стандартам консервації та зворотності втручань. Допомогу Китаю доцільно також розглядати у ширшому геополітичному контексті його зростаючого впливу в Південно-Східній Азії та конкуренції з іншими міжнародними гравцями.

Подальшого вивчення також потребує й контент-аналіз актуальних публікацій у соціальних мережах як маркера інтересу громадськості стосовно питань збереження спадщини.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Каліщук, О. (2024). Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу. *Літопис Волині*, (31), 62–66. https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.09

Тарангул, Л, Чернікова, І., & Дрогомирецька, Л. (2024). Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. *Культурологічний альманах*, (1), 147–159. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.18

Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & Wilde J. de. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Funds for NGOs. (2019). *U.S. Embassy announces 2020 Small Grants Competition in Myanmar*. https://www2.fundsforngos.org/latest-funds-for-ngos/u-s-embassy-announces-2020-small-grants-competition-in-myanmar/

ICCROM. (2025, May 16). *Visit from Ambassador of Myanmar*. https://www.iccrom.org/news/visit-ambassador-myanmar

ICOMOS. (2025, July 23). *Joint Mission Conducted in Myanmar Following the March 2025 Earthquake.* https://www.icomos.org/actualite/myanmar-earthquake-heritage-joint-mission-2025/

International Christian Concern. (2024, May 23). *Junta Forces Continue to Destroy Churches in Myanmar.* https://www.persecution.org/2024/05/23/junta-forces-continue-to-destroy-churches-in-myanmar/

International Criminal Court. (2020, February 4). *Statement of the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court as delivered at the press conference in Dhaka.* https://www.icc-cpi.int/news/statement-office-prosecutor-international-criminal-court-delivered-press-conference-dhaka-0

Japan International Cooperation Agency. (2021). *Myanmar*. https://www.jica.go.jp/english/overseas/myanmar/index.html

Mon, A. (2022, October 24). *Renovation works for Thatbyinnyu temple assisted by China are underway within ten years in Bagan*. Myanmar Transparency News. https://www.mtnewstoday.com/en/?p=619

Storey, I. (2023, November 21). Myanmar-Russia Relations Since the Coup: An Ever Tighter Embrace. *ISEAS Perspective*, 92, 3–7.

The Global New Light of Myanmar. (2022, September 27). *MoRAC Union Minister attends ceremonies of installation of glass security door, Polycarbonate at Botahtaung Pagoda, 2022 China-Myanmar Friendship Educational Outstanding Award Giving Ceremony, meets All Myanmar Hindu Central Council members.* https://www.gnlm.com.mm/morac-union-minister-attends-ceremonies-of-installation-of-glass-security-door-polycarbonate-at-botahtaung-pagoda-2022-china-myanmar-friendship-educational-outstanding-award-giving-ceremony-meets-a/

The Times of India (2020, October 5). *India funds restoration of pagodas in Myanmar.* https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-funds-restoration-of-pagodas-in-myanmar/articleshow/78494396.cms

UN News (2021, April 2). *Stop 'widespread violence' against children in Myanmar, UN officials urge*. https://news.un.org/en/story/2021/04/1088952

UNESCO World Heritage Convention. (2025). *Myanmar*. https://whc.unesco.org/en/statesparties/mm/

Wæver, O. (1995). *Securitization and Desecuritization*. Columbia University Press.

References

Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Funds for NGOs. (2019). *U.S. Embassy announces 2020 Small Grants Competition in Myanmar*. https://www2.fundsforngos.org/latest-funds-for-ngos/u-s-embassy-announces-2020-small-grants-competition-in-myanmar

ICCROM. (2025, May 16). *Visit from Ambassador of Myanmar*. https://www.iccrom.org/news/visit-ambassador-myanmar

ICOMOS. (2025, July 23). *Joint Mission Conducted in Myanmar Following the March 2025 Earthquake.* https://www.icomos.org/actualite/myanmar-earthquake-heritage-joint-mission-2025

International Christian Concern. (2024, May 23). *Junta Forces Continue to Destroy Churches in Myanmar.* https://www.persecution.org/2024/05/23/junta-forces-continue-to-destroy-churches-in-myanmar

International Criminal Court. (2020, February 4). *Statement of the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court as delivered at the press conference in Dhaka, Bangladesh*. https://www.icc-cpi.int/news/statement-office-prosecutor-international-criminal-court-delivered-press-conference-dhaka-0

Japan International Cooperation Agency. (2021). *Myanmar*. https://www.jica.go.jp/english/overseas/myanmar/index.html

Kalishchuk, O. (2024). Legal principles of cultural heritage protection in the EU and Ukraine: an attempt at comparative analysis. *Volyn Litopys,* (31), 62–66.

Mon, A. (2022, October 24). *Renovation works for Thatbyinnyu temple assisted by China are underway within ten years in Bagan*. Myanmar Transparency News. https://www.mtnewstoday.com/en/?p=619

Storey, I. (2023, November 21). Myanmar-Russia Relations Since the Coup: An Ever Tighter Embrace. *ISEAS Perspective*, 92, 3–7.

Tarangul, L., Chernikova, I., & Drohomyretska, L. (2024). Preservation of the historical and cultural heritage of Ukraine as a factor of national identity. *Culturological Almanac*, 1, 147–159.

The Global New Light of Myanmar. (2022, September 27). *MoRAC Union Minister attends ceremonies of installation of glass security door, Polycarbonate at Botahtaung Pagoda, 2022 China-Myanmar Friendship Educational Outstanding Award Giving Ceremony, meets All Myanmar Hindu Central Council members.* https://www.gnlm.com.mm/morac-union-minister-attends-ceremonies-of-installation-of-glass-security-door-polycarbonate-at-botahtaung-pagoda-2022-china-myanmar-friendship-educational-outstanding-award-giving-ceremony-meets-a

The Times of India. (2020, October 5). *India funds restoration of pagodas in Myanmar.* https://timesofindia.indiatimes.com/india/india-funds-restoration-of-pagodas-in-myanmar/articleshow/78494396.cms

UN News. (2021, April 2). *Stop 'widespread violence' against children in Myanmar, UN officials urge*. https://news.un.org/en/story/2021/04/1088952

UNESCO World Heritage Convention. (2025). *Myanmar*. https://whc.unesco.org/en/statesparties/mm/

Wæver, O. (1995). *Securitization and Desecuritization*. Columbia University Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 15.08.25
Прорецензовано / Revised: 26.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Ivan METELIEV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0003-4346-8332
e-mail: ivanmeteliov@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF ACTORS IN THE SECURITIZATION PROCESS OF MYANMAR'S CULTURAL HERITAGE

Background. ***The 21st century has seen a growing interest in the protection of cultural heritage by individuals, governments, and international organizations. Such efforts are highly volatile given the impact of globalization and modernization on cultural heritage among various communities around the world.***

Methods. ***The author used the principles of constructivism with the application of general scientific and special research methods, in particular: systemic, comparative and structural-functional methods, analysis of documents and primary sources, case studies and media analysis.***

Results. ***The activities of actors in the securitization of Myanmar's cultural heritage, each with their own interests, methods, and level of influence, are outlined and analyzed. Both the key groups of actors involved in the preservation and protection process, as well as the challenges and conflicts between the interests of different actors, are identified.***

Conclusions. ***It is established that the securitization of Myanmar's cultural heritage is a response to complex threats. The extension of the concept of "security" to cultural heritage in Myanmar is due to both internal (ethnic conflicts, political instability, illegal activities) and external (historical heritage as an object of claims, potential conflicts over cultural values) factors. The state's need for international cooperation for the effective preservation of cultural heritage also remains acute: financial, technical and expert international assistance, taking into account the scale of the challenges and limited resources, remains critically important for the effective preservation of the cultural heritage of this country.***

Keywords: ***Myanmar, security, securitization, identity, cultural heritage, UNESCO, Buddhism, Rohingya.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 327.8:355.16](470+571):100)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/85-90

Bohdan KHMELNYTSKYI, PhD Student
ORCID ID: 0009-0001-3626-5591
e-mail: bohdan.khmelny@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODERN COMMEMORATIVE PRACTICES AS AN INSTRUMENT FOR SHAPING THE FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE RUSSIAN FEDERATION

Background. ***The 2025 "victory parade" on Red Square in Moscow was a practical embodiment of Russia's commemorative practices, as it brought together numerous foreign leaders from different regions for the first time since the start of the aggression against Ukraine, demonstrating a shift in geopolitical balances and the mechanism of constructing foreign policy identities from Russia and EU countries to the "Global South".***

Methods. ***The constructivist analysis method was used to reveal how collective memory practices influence the formation of the Russian Federation's foreign policy identity. The main method is the analysis of the discourse of official rituals, commemorative dates, mass celebrations with the participation of representatives of other states, and symbolic acts. In addition, a comparative analysis of commemoration in different countries is used to identify the unique characteristics of Russian state practices. The method of content analysis of official events, speeches, and news about places and actions of remembrance provides insight into the mechanism of legitimising the external positioning of the Russian Federation.***

Results. ***Commemoration has become a tool for Russia to promote its image as a "liberator from neo-Nazism" and overcome international isolation. For this purpose, Russia is involving China, North Korea and countries of the Global South in its anti-Western narrative. The participation of European leaders from Slovakia and Serbia, which are involved in the integration process, highlights pragmatic motives related to economic benefits or historical memory, but does not form a cohesive alliance. Despite managing to reestablish a certain international presence at the 2025 parade compared to previous years, Russia has been unable to change the global discourse on its aggression against Ukraine. The diplomatic opposition of Ukraine and the EU contributes to this.***

Conclusions. ***The 2025 "victory parade" was not an expression of broad support for Russia, but rather a tool for selective norm-setting and the formation of foreign policy identity, underscoring the fragmentation of the international order and the limitations of Russian normative power.***

Keywords: ***commemorative practices, constructivism, foreign policy identity, international subjectivity, Russian Federation, Ukraine, European Union.***

Background

The "victory parade 2025" on Red Square in Moscow brought together numerous foreign leaders from different regions of the world for the first time since the start of the aggressive war against Ukraine. This not only confirms the shift in geopolitical balances but also demonstrates the active mechanism of constructing the foreign policy identities of the parade participants. During this event, Russia, EU countries, representatives of the Global South and quasi-state entities, through a combination of rituals of remembrance, polemical discourses ("denazification", "anti-hegemony", "multipolarity") and diplomatic gestures, seek not only to legitimise their own foreign policy narratives, but also to redefine international norms and structures. Based on constructivist theory, this article explores how participation in commemorative practices shapes perceptions of acceptable behaviour, forming foreign policy identities and influencing the dynamics of the international order.

The purpose of this article *is to explore how the "victory parade 2025" on Red Square serves as a platform for the constitutive practices of all participants (the Russian Federation, EU countries, the Global South, and quasi-state entities) through a combination of rituals of memory, polemical discourses, and diplomatic acts, as well as to determine how this affects state actions, the reformatting of international norms, and foreign policy identities.*

Literature review. The theoretical basis of Alexander Wendt's article "Anarchy is what states make of it: A Social Construction of Politics of Power" and Jeffrey Chekel's section "Methods in the Constructivist Approach" in "The Oxford Handbook of International Relations" open opportunities for researching the social construction of state identities, interests, and international norms through symbolic practices such as parades. Martha Finnemore and Catherine Sikink, in their article "International Dynamics of Norms and Political Change" provide methodological tools for analysing norms and the process of their formation. Ted Hopff, in his article "Perspectives on Constructivism in International Relations Theory" explains how states act in their own perception and construct the image of other states through norms and practices.

The analysis of Slovakia's foreign policy identity draws on the work of scholars V. Gulay and V. Maksymets, while the study of the militarisation of the 'victory parade' in the international arena draws on research by the Robert Lansing Institute and secondary sources by M. Kucheryavets and Akimova Yu. on the European Union's reaction to the events surrounding the 'parade' were used. To analyse Serbia's Euro-Atlantic positioning, an article by Kryuchkova D. was used. Besty R. wrote about the intensification of joint criticism of the United States by China and Russia. Furthering the idea of cooperation, the aspect of the Global South was exposed by Mikovich N. Kalchenko, Oliynyk, and Fursova, as well as Anisov O. and Prykhnienko M., contribute to the analysis of the economic rationale for China's search for new partnership benchmarks. Lu Yong provides an analysis of countermeasures to the tariff war. Analytical sources from Reuters reveal aspects of the deepening cooperation between China and Russia. The analytical article by Vishnik E., which explains the actions and positioning of China and North Korea during the 2025 'victory parade,' deserves special attention. An analysis of North Korea's participation is also an important part of the article, researched by Gang V., who emphasises the commercial nature of cooperation with North Korea. Fedrigo L. assessed the consequences of deepening cooperation and signing agreements.

© Khmelnytsky Bohdan, 2025

The specific sources on the official websites of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, interviews with Volodymyr Zelenskyi and Andrii Sibiha, statements by the head of European diplomacy Kaia Kaplans, the Russian Federation's presidential aide on foreign policy Yuri Ushakov, and Vladimir Putin with Chinese President Xi Jinping.

Methods

Methods of constructivist analysis of identities, processes, actions and decisions of states were used to analyse the impact of the 2025 "victory parade" on Red Square in Moscow on international relations, in particular on the position, identity, interests and diplomatic activities of the Russian Federation and its participants.

Results

In 2025, 29 state leaders of various levels participated in the celebrations dedicated to the 80th anniversary of "victory" in World War II on Red Square in the Russian Federation (Ushakov, 2025). For comparison, in 2024 and 2023, there were 9 and 7 representatives, respectively, and in 2022, due to the unprecedented condemnation of the Kremlin's actions by the international community, nobody was present (RBK, 2024; Russian service "Voice of America", 2023). The increase in the quantitative and qualitative level of representation of other states shows, at first glance, progress in Russia's positioning and construction of the international system. The 2025 "parade" in Moscow brought together the leaders of Brazil, Burkina Faso (represented by the youngest leader in Africa, symbolising a geopolitical shift from post-colonial France to Russia), China, Cuba, Egypt, Equatorial Guinea, Guinea-Bissau, Mongolia, Myanmar, Palestine, the Republic of Congo, Serbia, Slovakia, Venezuela, Vietnam, Zimbabwe, as well as quasi-state entities such as Abkhazia and South Ossetia, while India downgraded its delegation due to the conflict with Pakistan, and Azerbaijan and Laos cancelled their participation at the last minute (Ubaydullaeva, 2025).

The Red Square parade isn't just a reflection of the political environment. It's actually an active norm-setting process, where countries participating in memorial events is part of the Russian Federation's national strategy. To analyse the potential international impact of the event, it is significant to consider the constructivist argument that norms do not appear out of nowhere, but are created by agents who have clear ideas about appropriate or desirable behaviour in their community (Finnemore, & Sikkink, 1998, p. 896). Meanwhile, norms are social rules that guide how people act in the international system and shape identity and interests in international politics (Wendt, 1999, p. 165). Actors develop their relationships with others and their perceptions of them through norms and practices (Hopf, 1998, p. 163). We believe that the acts of holding and attending the "victory parade" on Red Square are norm-setting, fuelling the legitimacy of the Russian Federation's aggressive war against Ukraine and the unity of the European Union, Russia's breakthrough from political isolation, and the strengthening of China's leadership and the role of the Global South.

To explain the actions of the Russian Federation, we will use Alexander Wendt's views on the organisation of international systems, according to which there are three types of anarchy: Hobbesian, Lockean and Kantian, each characterised by different levels of cooperation, trust, and conflict (Wendt, 1992, p. 395). We argue that the "cult of victory on 9 May" reflects Hobbesian-type commemoration in international relations, as the narrative creates an image of "neo-Nazi forces" for Western countries. Official Russian rhetoric appeals to "denazification" as a justification for war against the West and Ukraine as existential enemies, which is a key feature of aggressive anarchy (National Institute for Strategic Studies, 2022). This assertion is also supported by the concept of the "decisive role" of the Russian people as a colonial instrument to justify the prerogatives of a "great power" (Lysenko, & Pastushenko, 2025, p. 65). Another Hobbesian characteristic is the exogenous nature of Russian militarism, with its constant threats of "we can repeat" (Yas, 2024, p. 41; Vandenko, 2020).

Garrett Brown, researching the connection between Immanuel Kant's views and the formation of the European Union, determines that the memory of war is the basis for integration and the prevention of new conflicts (Brown, 2013, p. 676). We believe that the European Union is pursuing a Kantian model of commemoration in international relations, which aims to support EU unity, the values of peace, the unification of peoples, compassion, learning from past mistakes and the formation of a European identity. The European narrative appeals not only to the end of World War II, but also to the establishment of a single community, the promotion of the values of peace, freedom, and democracy within the framework of the "never again" affirmation (Narriillos, & Kleiner, 2025).

The presence of Slovak Prime Minister Robert Fico and Serbian President Aleksandar Vučić contrasts sharply with the general position of the European Union, as most European countries celebrate Victory Day over Nazism on 8 May. Slovakia, a member of the EU and NATO, is reviving its historical identity linked to the country's liberation by the Red Army during World War II (Robert Lansing Institute, 2025). Serbia formally supports integration with the European Union, but it retains an identity based on Slavic and Orthodox solidarity with Russia (Robert Lansing Institute, 2025). This reveals normative tensions within the EU's political solidarity, particularly regarding sanctions, Russia's isolation, and alternative narratives based on Slavic memory. Visits by European representatives to Moscow provoked a barrage of criticism from the European Union, which claimed that they had chosen the wrong side of history (Kucheriavets, & Akymova, 2025). The EU considers participation in the parade a sign of support for Russia and a violation of European solidarity with Ukraine. Fico's peculiarity lies in his positive attitude towards Russia and scepticism towards EU policy (Radio Svoboda, 2025). For Slovakia's opposition representative to the EU, participation in the parade reflects the narratives with which he came to power, namely defending Slovakia's sovereignty against European pressure. These views were further fuelled by the rejection of Ukraine's membership in NATO and significant obstacles to EU membership (Hulai, & Maksymets, 2024, p. 31). Serbia's position also reflects a normative balancing act between European integration and friendship with Russia. Russia's efforts to shape the identity of the Serbian population may signal to the European Union its ineffectiveness and inability to achieve the same (Kriuchkova, 2024, p. 88). Another important factor for both countries is privileged access to Russian energy resources, placing cheap gas in the history of political autonomy. The 2025 parade allowed the state elites of Serbia and Slovakia to present the purchase of energy resources from the aggressor as part of a legitimate, value-based friendship with Russia, rather than merely economic pragmatism. The repeated, performative affirmation of "special relations" through joint celebrations helps to construct conditions in which privileged access to gas is expected and acceptable. Ritual and economic relations are intertwined: the parade justifies

and helps create a social and political context in which cheap Russian gas is desirable and seen as a marker of autonomy from the EU.

Authoritarian states and states with an anti-Western bias perceive their participation in the "parade" as part of normative interaction with Russia, because they consider it appropriate behaviour for an ally, or a symmetrical step in memory diplomacy. States either do not reject norms that institutionalise new ideas of countering Western countries and Ukraine, or avoid conflict with Russia through participation. It seems that the participation of leaders from the Global South does not indicate approval of Russia's war against Ukraine; rather, the "parade" has become a centre of consolidation around the idea of a multipolar future (Ubaydullaeva, 2025).

On the eve of the military parade, China and Russia strengthened their "boundless" partnership, emphasising the importance of maintaining the "correct view" of the history of World War II (Reed, 2025). The event on Red Square on 9 May was honoured by the presence of the guest of honour, Chinese leader Xi Jinping, which reflects not only the deepening cooperation between the countries, but also signals their intention to work more closely together in shaping a multilateral world order (Mikovic, 2025). To explain this convergence, it is worth considering the tariff escalation between China and the United States, which occurred at a time when China is going through a rather difficult phase of searching for new strategic guidelines and development priorities (Kalchenko, Oliinyk, & Fursova, 2025, p. 45). We argue that participation in the "parade" is a symbolic practice that legitimises the forced rapprochement between China and the Russian Federation as key partners in the context of the conflict with the United States. In this light, China reflects Locke's type of commemoration in international relations, as it focuses on the parallel development of an alternative structure of cooperation within the Global South. However, unlike the Russian Federation, China does not use the "parade" on Red Square as a tool to create a hostile image against Ukraine and the European Union. This is also the normative justification for the economic vector of increased cooperation with the EU and ASEAN within the framework of the "One Belt, One Road" initiative (Lou, 2025, p. 5). During Xi's visit, Russia and China issued a joint statement on countering Western hegemony (Reuters, 2025). By supporting Russia, China undermines Western efforts to isolate and sanction it for its aggression against Ukraine, thereby positioning itself as the leader of the Global South. China is constructing a role for itself as the defender of the interests of countries that remain outside the orbit of the traditional West. By offering favourable loans, investment projects, political support and other norm-setting discourses, the PRC is effectively forming loyal coalitions in the Southern Hemisphere (Anisov, & Prykhnenko, 2024, p. 41).

The meeting between Xi Jinping and Vladimir Putin on the eve of the 2025 "victory parade" although with little progress in the field of wildlife protection (pandas, Amur tigers, snow leopards, snub-nosed monkeys), passed without serious results (Wishnick, 2025). Efforts to conclude an agreement on the construction of the "Power of Siberia 2" gas pipeline through Mongolia have once again been unsuccessful, resulting in a modest official statement that Russia "continues to meet the wishes of its Chinese colleagues" (President of Russia, 2025). China's position is understandable, as the availability of alternative sources from Turkmenistan with the D line project strengthens its negotiating position (Aizhu, & Gurt, 2023).

Equally important is the presence of North Korean military personnel at the parade, which is indicative of the evolution of relations between the Russian Federation and the DPRK (The Moscow Times, 2025). We argue that it is important for both countries to fuel a shared norm of hostility towards "the liberal world order", under which they are subject to sanctions. The absence of North Korean Supreme Leader Kim Jong-un at the "parade" is consistent with his policy of not attending public events, but his parallel visit to artillery shell factories is no less powerful a signal for closer technological cooperation with Russia (Da-gyum, 2025). It is expected that North Korea and Russia will jointly form the identity of "armed defenders of a multipolar world order". An important context is the DPRK's entry into the war against Ukraine. It is believed that Russian money in exchange for North Korea sending troops provides capital for domestic economic development (Vu, 2025). However, we believe that the presence of DPRK representatives at the "victory parade" in 2025 is an attempt to go beyond the status of a "client state", which fuels military value beyond simple economic gain. Participation in the "parade" will demonstrate equality with other representatives of the Global South, such as Brazil or China, destroying yet another status of a "rogue state".

After signing a military cooperation agreement in 2024, North Korean troops were deployed directly to the Kursk region, deepening the military interdependence between the two countries (Fedrigo, 2025). We argue that the conditional absence of DPRK representative's risks turning the alliance into a transactional rather than an ideological one. In the beginning, North Korea concealed the participation of its military (Kakissis, & Solohub, 2025). Compared to later official recognition, there is a normative conflict between secret actions and desired recognition. However, the hidden position contradicts the goal of both states in creating a legitimate anti-Western coalition. Later, Pyongyang attempted to resolve this dissonance through additional discourse, part of which was participation in the "parade", reinterpreting the deployment of its troops as voluntary international solidarity.

An important point is the use of the "victory parade" to project a foreign policy identity based on a great power narrative (Yas, 2024, p. 42). The Soviet-Russian myth of the "Great Patriotic War" is being perpetuated in the present day in the form of absurd ideologemes about "Ukrainian neo-Nazis" the "Kyiv fascist regime" and its "Western accomplices". (Yas, 2024, p. 42). We believe that by presenting Ukraine as a "fascist state", Russia is attempting to frame its aggression as a legitimate continuation of its historical mission against fascism for all participants in the parade and the rest of the international community, thereby delegitimising Ukraine's sovereignty. Another important aspect of the "victory parade" was the manipulation of the announcement of a "parade ceasefire" (Sybiha, 2025). This move by Russia can be explained by its desire to construct an image of itself as a peacemaker, contrasting itself with Ukraine, which it portrays as intransigent. By declaring a unilateral ceasefire without Ukraine's consent, Russia has once again asserted its dominance over the trajectory of the conflict. We argue that this was intended to change the intersubjective context of potential negotiations, presenting Ukraine as an obstacle to peace and Russia as the main arbiter. Ukraine responded with a diplomatic manoeuvre, stating that it could not guarantee the safety of foreign leaders at the parade (Zelenskyi, 2025). This statement created a counter-narrative, calling into question Russia's control over the

peacekeeping process and the symbolic event itself. Russia's interests lay in creating an image of international support, particularly from countries in the Global South. Ukraine, understanding the diplomatic goals of the parade, called for non-participation, as this would directly violate its declared neutrality and appear as support for the aggressor state (Ministerstvo zakordonykh sprav Ukrainy, 2025). However, the reaction of the Global South countries was unclear and uncoordinated. We believe that the presence of representatives is due to various geopolitical motives, economic ties, historical kinship, strategic balancing, but by no means solely support for the Russian Federation. Russia's diplomatic failure also highlights the limitations of the Russian narrative and statements during the "parade" (Wishnick, 2025).

Jeffrey Chekel's emphasis on process in constructivist analysis shows that Russia's actions as an actor in international relations occurred in a contradictory process (Checkel, 2018, p. 212). The "parade" and ceasefire were part of a broader strategy to influence peace negotiations by changing perceptions, but Ukraine and the international community actively resisted. This is reflected in statements by European representatives, Ukraine itself, and the fact that most countries around the world ignored the event (Kucheriavets, & Akymova, 2025; Zelenskyi, 2025). We claim that the Russian Federation has failed to shape an intersubjective reality and the desired attitude of the international community towards its aggression against Ukraine. The narrative of war against Ukraine has not gained traction against the backdrop of equally powerful Western interpretations.

Discussion and conclusions

The 29 participants in the 2025 "victory parade" in Moscow were merely a means of constructing the idea of the Russian Federation's emergence from international isolation. Restoring symbolic legitimacy and promoting the Hobbesian image of a "liberator from neo-Nazism" is only a tool in this. A constructivist analysis shows that attending or ignoring the "parade" is a norm-setting action for states and their representatives. By increasing its international presence, Russia is trying to reinforce the idea of justice war against Ukraine. China and the countries of the Global South have gained a much greater platform for influence, attending the event and supporting the anti-Western and multipolar narrative. The visits of Slovak Prime Minister Robert Fico and Serbian President Aleksandar Vučić, who appeal to the historical memory of the "liberation" by the Red Army and the use of cheap energy sources, demonstrate how local elites integrate Russian mythology into the foreign policy identity of states, challenging the solidarity of the European Union.

Russia's narrative as an international "peacemaker-arbitrator" at the 2025 "victory parade" faced diplomatic opposition from Ukraine and the EU, while the ambivalence of the Global South countries prevented international support from rallying. This reflects Alexander Wendt's view that identities and interests arise from interaction rather than unilateral imposition (Wendt, 1992, p. 394). Despite the grandiose image of a united front in Moscow and the presence of a "coalition" of leaders at the parade, their meeting should not be perceived as a cohesive alliance. The participants' motivations vary, and their relations with Russia are often pragmatic rather than ideological. Some seek to exchange military technology, others economic agreements or discounts on energy resources. For most countries of the Global South, participation in the summit is a demonstration that they will not submit to Western sanctions and policies, the "liberal regime". This does not mean that these states simultaneously endorse Russia's worldview. China's high-level visit also underscores the symbolic confirmation of China's "unlimited partnership". In other words, these states are acting in their own national interests, as they understand and interpret them. North Korea and Russia have been able to change their own normative discourse by successfully constructing a shared identity as armed defenders of the "anti-Western order". The formalisation of military cooperation and the DPRK's symbolic participation in the event signal a transition from a shadow alliance to a public ideological partnership based on shared norms and political interdependence.

Despite the quantitative growth of countries participating in the 2025 "victory parade", the Russian Federation has been unable to change the global discourse on its unjustified aggression against Ukraine. Most countries still ignore the "parade", while Ukrainian and European diplomacy engage in normative confrontation with Russian messages. In summary, the "parade" remained a one-sided spectacle that strengthens the positions of close allies but attracts almost no new allies. The normative process of confrontation between Russia's Hobbesian memory and the EU's Kantian commemoration is fighting for a convincing vision of the international system. Ukraine and its allies need to strengthen their own normative narratives and engage in the deconstruction of the Russian Federation's "great power mission".

The prospect for further research will be an in-depth study of normative processes that derive from commemorative practices.

Authors' contributions: Bohdan Khmelnytskyi – conceptualisation; methodology; analysis of sources, preparation of literature review and theoretical foundations of the study.

Sources of funding. This study did not receive any grant from a funding institution in the public, commercial, or non-commercial sectors.

References

Aizhu, C., & Gurt, M. (2023, May 24). *China prioritising Turkmenistan over Russia in next big pipeline project*. Reuters. https://www.reuters.com/markets/commodities/china-prioritising-turkmenistan-over-russia-next-big-pipeline-project-2023-05-24/

Anisov, A., & Prykhnenko, M. (2024). *The place of the People's Republic of China in the political and economic trends of the Global South.* Bulletin of SNT DonnU*,* 2(16), 38–42 [in Ukrainian]. [Анісов, А., & Прихненко, М. (2023, 24 травня). *Місце Китайської Народної Республіки в політико-економічних тенденціях країн глобального півдня*. Вісник СНТ ДонНУ]. https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/issue/view/553/

Brown, G. W. (2013). The European Union and Kant's idea of cosmopolitan right: Why the EU is not cosmopolitan. *European Journal of International Relations,* 20(3)*,* 671–693. https://doi.org/10.1177/1354066113482991/

Checkel, J. T. (2018). Methods in constructivist approaches. In A. Gheciu, & W. C. Wohlforth (Eds.), *The Oxford handbook of international security* (pp. 209–228). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198777854.013.11

Da-gyum, J. (2025, May 7). *North Korean leader, troops to skip Russia's Victory Day despite deepening military ties*. The Korea Herald. https://www.koreaherald.com/article/10481847/

Fedrigo, L. (2025, March 21). *North Korean deployment in Kursk: A window into the DPRK military*. Geopolitical Monitor. https://www.geopolitical monitor.com/north-korean-deployment-in-kursk-a-window-into-the-dprk-military/

Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. https://doi.org/10.1162/002081898550789/

Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security*, 23(1), 171–200. https://doi.org/10.2307/2539267/

Hulai, V., & Maksymets, M. (2024). *The results of the 2023 parliamentary elections in Slovakia and the dilemmas of R. Fico's government's geopolitical positioning: Security challenges for Ukraine*. Helvetica Publishing House [in Ukrainian]. [Гулай, В., & Максимець, В. (2024). *Результати парламентських виборів у Словаччині 2023 року*

та дилеми геополітичного позиціонування уряду Р. Фіцо: безпекові виклики для України. Видавничий дім "Гельветика"]. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.4/

Kakissis, J., & Solohub, V. (2025, June 16). *North Koreans fighting for Russia against Ukraine have grown skilled in drone warfare*. NPR. https://www.npr.org/2025/06/16/g-s1-71531/north-korea-soldiers-russia-ukraine-war-drones/

Kalchenko, T., Oliinyk, V., & Fursova, O. (2025). US-China trade escalation. *The Ukrainian Economic Journal,* 9, 43–46 [in Ukrainian]. [Кальченко, Т., Олійник, В., & Фурсова, О. (2025). Американо-Китайська торговельна ескалація. *Український економічний часопис*]. https://doi.org/10.32782/2786-8273/2025-9-7/

Kriuchkova, D. (2024). Euro-Atlantic vector of Serbia's foreign policy. *Scientific almanac. Publications of young scientists,* 8, 83–89 [in Ukrainian]. [Крючкова, Д. (2024). Євроатлантичний вектор зовнішньої політики Сербії. *Науковий альманах. Праці молодих науковців*]. https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/38578/

Kucheriavets, M., & Akymova, Y. (2025, May 9). *Kallas criticised Fico for participating in the parade in Moscow: How can you stand side by side with Putin?* RBK-Ukraine [in Ukrainian]. [Кучерявець, М., & Акимова, Ю. (2025, 9 травня). *Каллас дорікнула Фіцо за участь у параді в Москві: Як ти можеш стояти пліч-о-пліч з Путіним?* РБК-Україна]. https://www.rbc.ua/rus/news/kallas-doriknula-fitso-uchast-paradi-moskvi-1746786751.html

Lou, Y. (2025). The impact of the China-US tariff war on China and China's countermeasures. *Geopolitics under Globalization*, 6(1), 4–16. https://doi.org/10.21511/gg.06(1).2025.02/

Lysenko, O., & Pastushenko, T. (2025). The "Great Victory" in the "Great Patriotic War" as a Soviet-Russian colonial project. *Ukrainian Historical Journal,* 2, 60–80 [in Ukrainian]. [Лисенко, О., & Пастушенко, Т. (2025). "Велика перемога" у "великій вітчизняній війні" як радянсько-російський колоніальний проєкт. *Український історичний журнал*]. https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.60/

Mikovic, N. (2025, May 9). *Russia's Victory Day parade echoes unity across the Global South*. CGTN. https://news.cgtn.com/news/2025-05-09/Russia-s-Victory-Day-parade-echoes-unity-across-the-Global-South-1DcZUMJQFzO/p.html

Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2025, May 6). *MFA statement on participation of foreign military in the 9 May parade in Moscow.* https://mfa.gov.ua/en/news/zayava-mzs-shchodo-uchasti-inozemnih-vijskovih-u-paradi-9-travnya-v-moskvi

Narriillos, E., & Kleiner, A. (2025, May 7). World War II anniversary: MEPs pay homage to veterans and celebrate peace [Press release]. *European Parliament.* https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20250502IPR28213/world-war-ii-anniversary-meps-pay-homage-to-veterans-and-celebrate-peace

National Institute for Strategic Studies. (2022). *"Denazification" of Ukraine in the Russian propaganda war* [in Ukrainian]. [Національний інститут стратегічних досліджень. *"Денацифікація" України в російській пропагандистській війні*]. https://niss.gov.ua/news/statti/denatsyfikatsiya-ukrayiny-v-rosiyskiy-propahandystskiy-viyni

President of Russia. (2025, May 8). *Media statements by Vladimir Putin and Xi Jinping*. http://en.kremlin.ru/events/president/news/76873

Radio Svoboda. (2025, July 17). *Slovakia to block EU sanctions against Russia – Fico* [in Ukrainian]. [Радіо Свобода. (2025, 17 липня). *Фіцо заявив, що Словаччина не блокуватиме ухвалення 18-го пакету санкцій ЄС проти Росії*]. https://www.radiosvoboda.org/a/news-fico-slovachyna-ne-blokuvatyme-18-paket-sanktsii/33477073.html

RBK. (2024, September 5). *Leaders of nine countries arrived in Moscow for the Victory Day parade* [in Russian]. [РБК. (2024, 5 сентября). *На парад Победы в Москве прибыли лидеры девяти стран*]. https://www.rbc.ru/rbcfreenews/663c776a9a709470478190449

Reed, B. (2025, May 9). *China and Russia pledge to deepen ties as they criticise US on Victory Day*. The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2025/may/09/china-russia-ties-criticise-us-victory-day

Reuters. (2025, May 8). *Putin and Xi sign statement to deepen strategic partnership between Russia and China.* Reuters. https://www.reuters.com/world/putin-xi-sign-statement-deepen-strategic-partnership-between-russia-china-2025-05-08/

Robert Lansing Institute. (2025, April 16). *Militarized memory: The strategic role of May 9 in contemporary Russian statecraft.* Robert Lansing Institute. https://lansinginstitute.org/2025/04/16/militarized-memory-the-strategic-role-of-may-9-in-contemporary-russian-statecraft/

Russian service "Voice of America". (2023, May 8). *Which foreign leaders attended the Victory Day Parade in Moscow?* [in Russian]. [Русская служба "Голоса Америки". (2023, 8 мая). *Кто из иностранных лидеров приезжал на Парад Победы в Москве?*]. https://www.golosameriki.com/a/dignitaries-in-attendance-moscow-parade/6556344.html

Sybiha, A. (2025, May 2). Speech by Minister for Foreign Affairs Andrii Sybiha on the current geopolitical situation at a regular session of the Verkhovna Rada of Ukraine. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine [in Ukrainian]. [Сибіга, А. (2025, 2 травня). *Виступ міністра закордонних справ Андрія Сибіги щодо поточної геополітичної ситуації на черговому засіданні Верховної Ради України*]. https://mfa.gov.ua/news/vistup-ministra-zakordonnih-sprav-andriya-sibigi-shchodo-potochnoyi-geopolitichnoyi-situaciyi-na-chergovomu-zasidanni-verhovnoyi-radi-ukrayini

The Moscow Times. (2025, May 9). *Putin greets North Korean officers after May 9 military parade.* https://www.themoscowtimes.com/2025/05/09/putin-greets-north-korean-officers-after-may-9-military-parade-a89028

Ubaydullaeva, D. (2025, May 9). *What's really on show with foreign leaders at the Victory Parade in Moscow.* Lowy Institute. https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/what-s-really-show-foreign-leaders-victory-parade-moscow

Ushakov, Y. (2025, May 6). *Twenty-nine foreign leaders will attend the Victory Day parade in Moscow.* RIA Novosti [in Russian]. [Ушаков, Ю. (2025, 6 мая). На параде Победы в Москве будут присутствовать 29 зарубежных лидеров. РИА Новости]. (Interview). https://ria.ru/20250506/ushakov-2015310001.html

Vandenko, A. (Interv). (2020, March). *Putin on the memory of the Great* Patriotic War, Stalin and Hitler TASS. https://putin.tass.ru/en/o-talantlivoy-molodyozhi/

Vu, K. (2025, January 17). *North Korea in 2025: Make money not war*. The Diplomat. https://thediplomat.com/2025/01/north-korea-in-2025-make-money-not-war/

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425. https://doi.org/10.1017/s0020818300027764

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/cbo9780511612183

Wishnick, E. (2025, May 29). *The Xi-Putin summit: A display of China-Russia resilience on Victory Day*. The Diplomat. https://thediplomat.com/2025/05/the-xi-putin-summit-a-display-of-china-russia-resilience-on-victory-day/

Yas, O. (2023). *Temporality of war. The modern Russian-Ukrainian war at the crossroads of historical time.* NAN Ukrainy, History Institute of Ukraine [in Ukrainian]. [Ясь, О. (2023). *На зламах історичного часу, або темпоральні образи сучасної російсько-української війни.* Інститут історії України]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Yas_Oleksii/Na_zlamakh_istorychnoho_chasu_abo_Temporalni_obrazy_suchasnoi_rosiisko-ukrainskoi_viiny_lektsiia_.pdf

Zelenskyi, V. (2025, May 3). *Zelensky on the safety of foreigners travelling to Moscow on 9 May: We cannot be responsible for what is happening.* Interfax-Ukraine [in Ukrainian]. [Зеленський, В. (2025, 3 травня). *Зеленський про безпеку іноземців, які їдуть в Москву на 9 травня: Ми не можемо нести відповідальність за те, що відбувається в РФ*. Інтерфакс-Україна]. https://interfax.com.ua/news/general/1068862.html

Отримано редакцією журналу / Received: 23.08.25
Прорецензовано / Revised: 05.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Богдан ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, асп.
ORCID ID: 0009-0001-3626-5591
e-mail: bohdan.khmelny@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НОВІТНІ КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Вступ. ***"Парад перемоги" 2025 на Красній площі в Москві став практичним утіленням комеморативних практик Росії, адже вперше з початку агресії проти України зібрав велику кількість іноземних лідерів із різних регіонів, що засвідчує зміну геополітичних балансів і дію механізму конструювання зовнішньополітичних ідентичностей від Росії та країн ЄС до "Глобального Півдня".***

Методи. ***Було використано метод конструктивістського аналізу, що дозволяє розкрити, як практики колективної пам'яті впливають на формування зовнішньополітичної ідентичності Російської Федерації. Основним методом є аналіз дискурсу офіційних ритуалів, пам'ятних дат, масових святкувань за участі представників інших держав та символічних актів. Додатково застосується порівняльний аналіз комеморації в пострадянських країнах для виявлення унікальних характеристик російських державницьких практик. Метод контент-аналізу офіційних заходів, промов, новин щодо місць та дій ушанування пам'яті дозволяє простежити механізм легітимації зовнішнього позиціювання РФ.***

ISSN 1728-2292 (Print)

Результати. ***Комеморація стала інструментом Росії для просування образу "визволителя від неонацизму" та подолання міжнародної ізоляції. З цією метою Росія залучає Китай, КНДР і країни Глобального Півдня до антизахідного наративу. Участь європейських лідерів Словаччини та Сербії, яка залучена в інтеграційний процес, підкреслює прагматичні мотиви, пов'язані з економічними вигодами чи історичною пам'яттю, але не формує цілісного альянсу. Зважаючи на те, що вдалось відновити певну міжнародну присутність на параді 2025 р., порівняно з минулими роками, Росія не змогла змінити глобальний дискурс про агресію проти України. Цьому сприяє дипломатична протидія України та ЄС.***

Висновки. ***"Парад перемоги" 2025 р. був не вираженням широкої підтримки Росії, а інструментом вибіркового нормоутворення та формування зовнішньополітичної ідентичності, що підкреслює фрагментарність міжнародного порядку й обмеженість російської нормативної сили.***

Ключові слова: ***комеморативні практики, конструктивізм, зовнішньополітична ідентичність, міжнародна суб'єктність, Російська Федерація, Україна, Європейський Союз.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.5(477)"2022/...":327.82
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/91-96

Кирило СТЕЧ, асп.
ORCID ID: 0009-0006-8088-1785
e-mail: stech.kirill@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 2022 РОКУ: АНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ ГІБРИДНОГО ВПЛИВУ

Вступ. ***Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 р. зовнішньополітична суб'єктність України зазнала якісної трансформації. Держава перейшла від переважно реактивної моделі поведінки до проактивного формування міжнародного порядку денного, що супроводжувалося як стихійними виявами міжнародної солідарності, так і цілеспрямованими дипломатичними діями. Мета статті – концептуалізувати гібридну природу зовнішньополітичного впливу України й запропонувати аналітичну модель, яка поєднує символічний та інституційний виміри її присутності в європейському політичному просторі.***

Методи. ***Дослідження ґрунтується на поєднанні історичного аналізу, порівняльного підходу, контент-аналізу офіційних заяв і дипломатичних ініціатив, а також дискурс-аналізу геополітичних наративів щодо України в ЄС. Використано системний підхід, що дозволяє інтегрувати політичні, комунікаційні та інституційні аспекти впливу України, а також положення комунікативного й конструктивістського підходів до аналізу зовнішньополітичної суб'єктності.***

Результати. ***Обґрунтовано перехід України від "стратегії виживання" до "стратегії суб'єктності" та посилення її ролі як ініціатора регіональних безпекових і політичних рішень. Показано, що зовнішньополітичний вплив України має подвійний характер і поєднує стихійні (органічні) імпульси міжнародної солідарності та інституційно сконструйовані дипломатичні механізми. Запропоновано аналітичну модель гібридного впливу, у якій символічний капітал (моральне лідерство, образ спротиву, репутаційні ресурси) взаємодіє з інституційною результативністю (договори, формати співпраці, участь у формуванні порядку денного ЄС). Обґрунтовано доцільність комбінованого підходу до вимірювання впливу, що поєднує іміджеві, комунікативні та інституційні індикатори.***

Висновки. ***Зовнішньополітична суб'єктність України в посткризовий період формується на стику політичної ініціативності, ціннісної легітимності та мультиакторної комунікаційної взаємодії. Гібридна модель впливу, що поєднує стихійні та інституційні чинники, забезпечує якісно новий рівень присутності України в європейському просторі, однак потребує подальшого теоретичного осмислення та розробки уніфікованих методик оцінювання ефективності зовнішньополітичних стратегій. Перспективними напрямами подальших досліджень є поглиблений аналіз інструментів публічної дипломатії, механізмів культурного впливу та операціоналізація категорії символічного капіталу в умовах тривалої війни.***

Ключові слова:

Вступ

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. зовнішньополітична суб'єктність держави зазнала якісних змін. Україна перейшла від реактивної ролі до позиції ініціатора міжнародних процесів, що супроводжувалося як стихійною міжнародною солідарністю, так і керованими дипломатичними діями. Така трансформація зовнішньополітичної поведінки стала одним із визначальних факторів переосмислення міжнародної ролі України, зміцнення її політичної присутності в європейському регіоні та підвищення рівня впливу на процеси прийняття рішень у ЄС.

До 2022 р. позиція України щодо політичної орієнтації залишалася неоднозначною. Попри задекларований європейський курс, практичні кроки держави часто суперечили офіційній риториці, що створювало враження нестійкості та підсилювало сприйняття України як периферійного актора у сфері впливу Росії (Kondratiuk, 2025; Slypetska, & Turovskyi, 2023). Повномасштабна агресія РФ стала розмежувальною лінією, яка докорінно змінила не лише зовнішню політику, а й сам механізм формування міжнародного іміджу держави (Perepelytsia, 2024; Elova, 2025; Lee, 2023). Як наслідок, кількісно та якісно зросла присутність України у сфері європейської політики, що зумовило потребу в науковому осмисленні нової природи її зовнішньополітичного впливу (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024; Elova, 2025).

Аналіз попередніх досліджень показує, що більшість авторів розглядають російсько-українську війну як чинник, який радикально змінив механізми міжнародної взаємодії України. Найочевиднішою закономірністю є ефект "трансформації іміджу" – тобто переосмислення зовнішньополітичних пріоритетів України (Elova, 2025), її перехід від пасивного об'єкта до активного суб'єкта міжнародних відносин (Slypetska, & Turovskyi, 2023). У більшості праць війна трактується або як "лакмусовий папір" (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Podlutskyi, 2025), або як "каталізатор" (Elova, 2025; Perepelytsia, 2024) глибинних змін у дипломатичній діяльності. Незалежно від трактування, простежується єдиний алгоритм – війна стала тригером для інтенсифікації дипломатичної взаємодії між Україною та ЄС (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024; Elova, 2025).

Другою спільною тенденцією у науковій літературі є поділ чинників впливу України на стихійні (органічні) та інституційно сконструйовані (Perepelytsia, 2024; Elova, 2025; Podlutskyi, 2025). Перші пов'язані зі спонтанними виявами міжнародної солідарності, тоді як другі – з цілеспрямованими державними діями у сфері дипломатії. Таку дихотомію дослідники трактують по-різному: або як самодостатню систему (Perepelytsia, 2024; Elova, 2025), або як асинхронну взаємодію природних і штучно сформованих наративів (Podlutskyi, 2025). В обох випадках підкреслюється складність поєднання емоційно-символічного та інституційного рівнів у сучасній зовнішній політиці (Ekman, 2024; Lee, 2023).

© Стеч Кирило, 2025

Важливим теоретичним орієнтиром у цьому контексті є комунікативний підхід, який розглядає імідж держави як багаторівневий конструкт, що формується через інституційні, ціннісні, культурні, емоційно-символічні та комунікаційні складники, охоплюючи як традиційну дипломатію, так і інструменти м'якої сили (Kryvoshein, 2023; Protsiuk, 2016). Такий підхід є методологічно цінним для аналізу процесів переозначення зовнішньої ролі України в умовах війни (Ekman, 2024; Lee, 2023; Finnemore & Sikkink, 2025). Його положення можуть бути інтегровані у ширший аналіз міжнародної підтримки, символічного капіталу та позиціонування України в європейському політичному дискурсі (Lee, 2023; Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025).

Таким чином, мета дослідження полягає у концептуалізації гібридної природи зовнішньополітичного впливу України та побудові аналітичної моделі, що поєднує її символічний та інституційний виміри.

Методи дослідження

У дослідженні застосовано комплекс методів, які дозволяють усебічно охарактеризувати трансформацію зовнішньополітичної присутності України в Європейському Союзі після 2022 р. (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024; Slypetska, & Turovskyi, 2023; Ekman, 2024). Зокрема, використано порівняльний аналіз для зіставлення динаміки політичного впливу України та Росії в європейському просторі (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024), історичний метод – для реконструкції розвитку зовнішньої політики України в період до і після повномасштабного вторгнення (Elova, 2025; Slypetska, & Turovskyi, 2023), а також контент-аналіз офіційних заяв, дипломатичних ініціатив та публічної риторики державних інституцій (Lee, 2023; Kryvoshein, 2023; Zaiets, 2024).

Крім того, застосовано дискурс-аналіз для вивчення геополітичних наративів, які формують сприйняття України як політичного актора в Європейському регіоні (Lee, 2023; Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). Загалом дослідження ґрунтується на системному підході, що дозволяє інтегрувати політичні, комунікаційні та інституційні аспекти українського впливу в контексті ширших регіональних процесів (Ekman, 2024; Kryvoshein, 2023; Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025; Wendt, 1999).

Результати

При проведенні аналізу попередніх досліджень було виявлено декілька ключових закономірностей, починаючи з найочевиднішої – це ефект "трансформації іміджу" ("переосмислення зовнішньополітичних пріоритетів" за (Elova, 2025); "трансформація з пасивного об'єкта зовнішньої політики до активного суб'єкта міжнародних відносин" за (Slypetska, & Turovskyi, 2023)). Механізм же таких трансформацій розглядається всіма авторами однозначно: російська війна проти України служила або лакмусовим папером (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Podlutskyi, 2025), або каталізатором (Elova, 2025; Perepelytsia, 2024). У сутності ж різниця у сприйнятті самої функції війни як чинника змін на дипломатичному полі відіграє мізерну роль (Kondratiuk, 2025; Ekman, 2024). В обох випадках проглядається єдиний алгоритм змін: початок війни став тригером для інтенсифікації дипломатичної взаємодії між Україною і країнами ЄС (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024; Elova, 2025).

Це підводить нас до другої спільної закономірності, яка прямо або завуальовано простежується у всіх проаналізованих працях – поділ чинників зміни зовнішнього іміджу України на стихійні та інституційно сконструйовані (Perepelytsia, 2024; Elova, 2025; Podlutskyi, 2025). Такий розподіл може розглядатися як самодостатній (Perepelytsia, 2024; Elova, 2025) або як асинхронний, тобто з акцентом на різноспрямованість органічних та інституційних наративів (Podlutskyi, 2025). При цьому обидві точки зору не є повними антагоністами: істинність однієї не заперечує істинності іншої (Ekman, 2024; Lee, 2023).

З теоретично-базисної точки зору особливу увагу слід приділити роботі Podlutskyi (2025). Подлуцький, спираючись на комунікативний підхід, розглядає імідж держави як багаторівневий конструкт, що формується через інституційні, ціннісні, культурні, емоційно-символічні та комунікаційні складники й охоплює як традиційну дипломатію, так і інструменти м'якої сили (Kryvoshein, 2023; Protsiuk, 2016).

Запропонована автором аналітична рамка є методологічно цінною для вивчення процесів переозначення зовнішньої ролі України в умовах війни (Ekman, 2024; Lee, 2023; Finnemore, & Sikkink, 1998). Ідеї Podlutskyi можуть бути інтегровані до ширшого аналізу механізмів міжнародної підтримки, символічного капіталу української держави, а також до вивчення динаміки її іміджевого позиціонування в Європейському Союзі (Lee, 2023; Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). На відміну від прикладних праць, що зосереджуються на аналізі окремих політичних кампаній чи дипломатичних рішень, ця стаття надає концептуальні засоби для глибшого теоретичного осмислення політики іміджу як стратегічного ресурсу зовнішньополітичної суб'єктності (Finnemore, & Sikkink, 1998; Wendt, 1999).

Отримані результати дозволяють структурувати подальший аналіз за трьома ключовими напрямами, що разом формують цілісну модель динаміки сучасної зовнішньополітичної суб'єктності України.

1. Ґенеза зовнішньополітичної трансформації України у відповідь на війну: від реактивності до ініціативності.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну 2022 р. стало не лише безпековою катастрофою європейського масштабу, а й поворотною точкою в зовнішньополітичній ідентичності самої України. Війна створила умови, в яких національна дипломатія більше не могла залишатись у межах пасивної або адаптивної моделі міжнародної поведінки. До 2022 р. зовнішня політика України, хоч і декларувала європейський та євроатлантичний вектор розвитку, загалом залишалась фрагментарною, реактивною та здебільшого символічною (Ekman, 2024). Ініціативи інтеграції до ЄС мали переважно декларативний характер, тоді як стратегічна суб'єктність України на міжнародній арені була обмежена визнаним статусом країни, що перебуває у зоні геополітичного ризику, але не формує самостійного порядку денного (Kondratiuk, 2025; Perepelytsia, 2024).

Після 24 лютого 2022 р. зовнішньополітичний курс зазнав принципових змін – не лише у формі, а й у самій логіці дії. Україна почала виступати не просто як "прохач" безпекових гарантій чи об'єкт міжнародного співчуття, а як суб'єкт міжнародної політики, який активно формує порядок денний. Це виявляється у низці системних зрушень: багаторівнева дипломатія, ініціативи щодо створення міжнародних безпекових форматів, просування принципу "формули миру" на глобальних платформах, ведення політики публічної дипломатії через інструменти емоційної мобілізації міжнародної спільноти (Lee, 2023). У цьому контексті війна стала не лише загрозою, а й каталізатором гли-

бокого інституційного оновлення дипломатичної стратегії (Perepelytsia, 2024; Zaiets, 2024).

Зміна характеру зовнішньої політики України детально аналізується у праці Perepelytsia (2023), де автор виводить поняття "стратегії суб'єктності" як антипод попередньої "стратегії виживання" (Perepelytsia, 2024). За його спостереженням, Україна з об'єкта регіональних силових балансів перетворюється на активного зодчого нової безпекової архітектури Європи. Це особливо актуалізується в умовах, коли Україна впливає на порядок денний ключових міжнародних організацій (ЄС, НАТО, ООН) – не лише через запити, а й через проактивне просування моделей дій, які відповідають її національним інтересам (Perepelytsia, 2024). У дослідженні Slypetska & Turovskyi (2023) також підтверджується теза про посилення політичної присутності України в європейському просторі (Slypetska, & Turovskyi, 2023). Автори стверджують, що війна привела до глибокої символічної трансформації міжнародного іміджу держави. Україна з держави, яка викликала співчуття чи настороженість, постає як держава, що демонструє стійкість, принциповість та етичне лідерство у сфері захисту демократії. Саме цей імідж і був мобілізований як політичний ресурс для поглиблення зв'язків з європейськими інституціями та формування союзницьких форматів на кшталт "Люблінського трикутника" чи розширення співпраці з країнами Балтії (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Zaiets, 2024).

Цінний теоретичний інструментарій для опису цих процесів надає також Podlutskyi (2024), який розглядає політичний імідж як динамічний ресурс, що формується як природними, так і керованими чинниками (Podlutskyi, 2025). Зокрема, він підкреслює важливість активного брендингу держави, яка потрапляє у фокус глобальної уваги. Для України це означає здобуття нового статусу – не лише країни-жертви, але й агента змін, здатного впливати на архітектуру міжнародної довіри та наративів (Podlutskyi, 2025).

2. Подвійна природа зовнішньополітичного впливу: стихійні (органічні) та інституційно сконструйовані механізми

Після 2022 р. зовнішньополітична присутність України в Європейському Союзі почала формуватись як багаторівнева структура, що поєднує як спонтанні соціальні імпульси підтримки, так і ретельно скоординовані дипломатичні дії (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). Ця подвійність впливу – стихійного і керованого – є не просто характерною рисою перехідного періоду, а сталою особливістю сучасного українського міжнародного позиціонування (Podlutskyi, 2025). Вона виявляється у синергії між "низовими" виявами міжнародної солідарності та інституційними спробами держави спрямувати, посилити або навіть ініціювати ці вияви через нові комунікативні моделі (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025).

З одного боку, стихійний (органічний) вимір українського впливу в Європі пов'язаний із глибоким емоційним відгуком на страждання цивільного населення, з героїчними образами спротиву, гуманітарною мобілізацією та з появою потужних наративів про гідність, свободу і самопожертву (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Zaiets, 2024). Ці символи, поширені через соціальні мережі, документальні матеріали, мистецтво, діяльність діаспор і солідарні ініціативи, не були безпосередньо продиктовані державою, однак стали важливими каналами формування позитивного міжнародного іміджу України (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Zaiets, 2024). Саме ці "природні" імпульси часто стають першою точкою дотику західних громадян з темою війни, задаючи тон публічному дискурсу в країнах ЄС (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Zaiets, 2024).

З іншого боку, керовані (інституційні) механізми поступово набули більш системного характеру: держава інституціоналізує дипломатичні ініціативи, створює міждержавні платформи, координує комунікативні кампанії (Zaiets, 2024). До таких прикладів належить офіційне просування "формули миру" на глобальних самітах, постійна присутність українських лідерів у ключових медіа, створення стратегій публічної дипломатії, а також підтримка культурних ініціатив, які транслюють образ України як держави з моральною легітимністю та цивілізаційною візією (Zaiets, 2024).

Між цими двома полюсами поступово формується гібридна модель впливу, де держава не лише конструює офіційні комунікаційні рамки, але й взаємодіє із природними джерелами іміджу – незалежними митцями, лідерами громадської думки, діаспорами, активістами, інформаційними середовищами (Podlutskyi, 2025). З одного боку, митці, блогери чи освітяни, перебуваючи поза офіційною політикою, ініціюють масові культурні рухи, які підсилюють міжнародне сприйняття України як живої, відкритої, європейської нації (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). З іншого – сама держава спрямовує ресурсну й символічну підтримку цим середовищам, формуючи "живі ідеї" – меми в класичному сенсі Річарда Докінза, які легко проникають у міжнародну свідомість і адаптуються до нових контекстів.

Такий "змішаний" тип впливу вимагає високого рівня адаптації до умов інформаційної війни, у якій відбувається не лише змагання за правду, але й боротьба за емоційні домінанти, семіотичні коди та символічну легітимність (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). Українська держава, на відміну від Росії, пристосувалась до логіки децентралізованого інформаційного простору, не прагнучи тотального контролю над змістом, а натомість активно використовуючи мережеві структури взаємодії. У цьому контексті взаємодія державних органів з митцями, волонтерами, журналістами й технологічними стартапами створює новий формат стратегічної комунікації, де природна автентичність підтримується, підсилюється і спрямовується інституційними зусиллями (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025).

Ця подвійна природа впливу знайшла широке висвітлення в академічній літературі. Podlutskyi (2024) чітко розрізняє природні іміджеві властивості держави (культурна спадщина, історичні наративи) та сконструйовані компоненти (брендинг, офіційна дипломатія) (Podlutskyi, 2025). Він демонструє, що найефективнішими є саме гібридні моделі іміджу, де природний емоційний ресурс підтримується стратегією (Podlutskyi, 2025). Panko (2023) фокусує увагу на публічній дипломатії як формі комунікативного посередництва між державою та неформальними середовищами, підкреслюючи важливість того, як держава делегує частину дипломатичної легітимності культурним акторам (Zaiets, 2024). Slypetska та Turovskyi (2023) ж підкреслюють моральний потенціал образу України як жертви неспровокованої агресії, що трансформується у політичну ініціативність через спільноту співчуття (Slypetska, & Turovskyi, 2023).

У результаті, зовнішньополітична присутність України в Європейському Союзі постає не як лінійно сконструйована система, а як багаторівневе середовище, де зусилля держави, громадянського суспільства

і міжнародної солідарності переплітаються, створюючи нову якість впливу (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025). Ця модель, заснована на взаємодії керованого і стихійного, має значний потенціал для подальшого розвитку, однак потребує глибшого теоретичного осмислення та системної підтримки, особливо в умовах довготривалої інформаційної протидії та зростання ризиків "втоми" європейських суспільств від теми війни (Zaiets, 2024; Podlutskyi, 2025).

3. Вимірювання зовнішньополітичного впливу України: між символічним капіталом та інституційною результативністю

Однією із ключових проблем сучасної науки про міжнародні відносини є питання, як саме вимірювати вплив держави в умовах гібридної дипломатії, інформаційного протистояння та зростання ролі нематеріальних ресурсів (Finnemore, & Sikkink, 2025; Wendt, 1999). У випадку України, особливо після 2022 р., це питання набуває особливої ваги: зовнішньополітична присутність держави суттєво розширилась, але традиційні інструменти її оцінки – наприклад, рівень торгівлі, формальні альянси або частка в голосуваннях міжнародних організацій – не охоплюють повного спектра змін. Тому постає необхідність поєднувати якісні та інституційно верифіковані компоненти впливу (Kondratiuk, 2025; Lee, 2023).

Більшість авторів, аналізованих у цьому дослідженні, підтримують ідею про мультивимірність політичного впливу України. Приміром, Perepelytsia (2024) розглядає категорію "зовнішньополітичної суб'єктності" як головний індикатор зміни впливу: Україна з пасивного отримувача міжнародних гарантій перетворюється на активного ініціатора безпекових архітектур. Цей вплив, однак, складно піддати кількісному виміру – він виявляється у здатності задавати порядок денний, ініціювати нові формати дипломатії, а також у зміщенні міжнародної норми щодо агресора та жертви (Finnemore, & Sikkink, 2025).

Натомість Slypetska та Turovskyi (2023) пропонують оцінювати зміни через іміджевий зріз – трансформацію сприйняття України у західному інформаційному просторі, зокрема через дискурсивні рамки медіа та еволюцію репрезентацій України у виступах політиків і публічних наративах (Slypetska, & Turovskyi, 2023; Lee, 2023). Це своєрідна індексація репутаційного капіталу, яка, хоч і не формалізована, дозволяє простежити глибокі символічні зсуви у політичному позиціонуванні держави.

Подлуцький (2025) іде ще далі, виокремлюючи декілька векторів потенційної операціоналізації впливу, таких як:

- рівень запозичення іміджевих конструктів України у зовнішній політиці інших країн;
- ступінь присутності української теми в глобальних медіаструктурах;
- наявність стабільного інформаційного бренду в комунікації з різними аудиторіями (політичними, культурними, академічними).

Проте найцікавішою є теза Podlutskyi (2025) про переплетення вимірюваного й невимірюваного – формальних (інституційних) ознак впливу та неформальних (емоційних, символічних). Він доводить, що найстійкіші форми міжнародного впливу – це ті, які починаються як "природні" імпульси, але закріплюються як "керовані" практики. Наприклад, моральна емпатія до України у 2022 р. швидко була інституціоналізована через програми підтримки, санкційні коаліції, культурну інтеграцію, публічні виступи в парламентах тощо (Перепелиця, 2024; Єлова, 2025).

У цьому контексті надзвичайно важливо враховувати роль публічної дипломатії як "моста" між символічним і реальним. Як показано у дослідженні Панько (2023), дипломатія сьогодні не є виключно функцією держави – її реалізують журналісти, митці, академіки, блогери, активісти. Цей тип впливу складно піддається кількісній оцінці, однак він відіграє ключову роль у формуванні стійкого міжнародного ставлення до України, яке потім закріплюється у політичних рішеннях, санкціях, оборонних гарантіях або розширеній співпраці з ЄС.

Тож питання вимірювання зовнішньополітичного впливу України сьогодні виходить за межі традиційної політології. Воно потребує мультидисциплінарного підходу, який включає контент-аналіз міжнародних медіа, соціологічні опитування, кількісні дані про міждержавні формати, а також якісні методи – інтерпретацію символічного капіталу, оцінку культурної присутності, аналіз політичних наративів (Ekman, 2024; Lee, 2023; Процюк, 2016; Сліпецька, & Туровський, 2023). Визначальним у цьому процесі стає не лише факт впливу, а й тип впливу, його стійкість і здатність бути відтвореним у нових умовах.

Дискусія і висновки

В ході дослідження було підтверджено трансформацію зовнішньополітичної присутності України в Європейському Союзі як наслідок повномасштабної військової агресії Російської Федерації у 2022 р. Причому спостерігається трансформація української ідентичності як на рівні проведення зовнішньої політики, так і на рівні сприйняття держави. Така трансформація привела до переходу України від реактивної до стратегічно проактивної моделі присутності. Як результат такого переходу, Україна зайняла місце активного суб'єкта, здатного вливати на політичний ландшафт в Європейському регіоні.

Ключовою аналітичною категорією дослідження є розділення напрямів дипломатичного впливу на стихійні (такі, що являються є закономірною реакцією соціуму) та інституційно сконструйовані. Такий аналіз дозволяє вийти за межі традиційного сприйняття політичних відносин і дає змогу систематизувати сумбурні взаємодії між державами, що впливають на сприйняття політичних рішень. Аналіз таких напрямів впливу показує, що теоретично ідеальний вплив об'єднує офіційну комунікацію, культурні практики, дії громадянського суспільства та медійну динаміку в одній спільній риториці. Фактично, така ідеальна синхронізація є недосяжною через строкатість стихійних джерел політичного впливу. Однак державні установи мають проводити міжнародну комунікацію з метою наближення до єдиної риторики, або підтримуючи неофіційні сигнали, або продукуючи офіційну риторику на неофіційні джерела. Аналізуючи результат проведення зовнішньої політики України, численно визначити рівень синхронізації між стихійними та інституційними елементами не видається можливим, однак допускається, що високий рівень спорідненості наративів став причиною настільки стрімкої трансформації міжнародного іміджу і політичної позиції України.

На підставі аналізу попередньої літератури було визначено, що політична присутність України в європейському просторі все частіше демонструє ознаки регіонального конструктивізму. Включно із демонстрацією здатності впливати на прийняття рішень регіонального рівня, формування політики ЄС, створює нові форми безпекової взаємодії, експортує культурні цінності. Зокрема такий м'який вплив досягається за

допомогою регіональних альянсів, стратегічних партнерств і міждержавних зав'язків.

Підбиваючи підсумки методологічного аналізу вимірювання зовнішньо політичного впливу, у роботі було доведено нетрадиційну модель аналізу впливу. Обґрунтовано, що аналіз кількісних індексаторів (об'єм торгівлі, кількості угод, частота присутності при прийнятті формальних рішень) призводить до неповноцінного, спаплюженого відображення політичних реалій. Натомість, особлива увага приділяється комбінованому підходу, що аналізує гібридний вплив, включаючи елементи іміджевої оцінки, репутаційний аналіз, рівень медійної індексації та аналіз комунікативної ефективності. У цьому контексті окремо слід виділити категорію символічного капіталу, що стає ключовим елементом м'якої сили України.

Отже, у роботі представлено нову аналітичну рамку для осмислення феномена зовнішньополітичної присутності України в посткризовий період. Дослідження доводить, що сучасна міжнародна роль України формується на стику політичної ініціативності, ціннісної легітимності й мультиакторної комунікаційної взаємодії. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є поглиблене вивчення інструментів публічної дипломатії, механізмів культурного впливу, а також розробка уніфікованих методик оцінювання ефективності зовнішньополітичних стратегій в умовах гібридного середовища.

Внесок авторів: Стеч Кирило – концептуалізація; методологія; аналіз джерел, підготування огляду літератури та теоретичних засад дослідження.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Єлова, Т. А. (2025). Зовнішня політика України та Польщі у контексті реалізації регіональної безпеки та розвитку співробітництва з ЄС. *Регіональні студії*, (41), 37–46. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.6

Заєць, Д. (2024). Стан та перспективи розвитку публічної дипломатії України під час повномасштабної війни. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 16(1), 180–187. https://doi.org/10.15421/352434

Кондратюк, С. В. (2025). Зміна парадигми відносин ЄС–РФ після 2022 року. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI,* (9), 80–95. https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2025.09.080

Кривошеїн, В. (2023). Технології публічної дипломатії як інструмент "м'якої сили": особливості впровадження в сучасній Україні та досвід Ізраїлю. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії,* 9(3[17]), 63–83. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-63-83

Панько, Л. (2023). Публічна дипломатія як інструмент комунікативного впливу держави. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Міжнародні відносини,* (56), 45–52. https://doi.org/10.32841/2410-9180.2023.56.8

Перепелиця, Г. (2024). Вплив російсько-української війни на майбутнє регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі. *Mediaforum*, (15), 11–41. https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.11-41

Подлуцький, Д. А. (2025). *Політичний імідж держави: міжнародний досвід та українські реалії*. Національний університет "Острозька академія". https://theses.oa.edu.ua/DATA/14898/

Процюк, М. В. (2016). Публічна та культурна дипломатія як засіб "м'якої сили" України: запозичні моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, 23(2), 21–28.

Сліпецька, Ю., & Туровський, І. (2023). Російсько-українська війна та трансформація міжнародного іміджу України. Грані, 26(6), 20–28. https://doi.org/10.15421/1723124

Ekman, P. (2024). Painful moments and realignment: Explaining Ukraine's foreign policy, 2014–2022. *Problems of Post-Communism,* 71(3), 232–244. https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2253358

Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization, 52*(4), 887–917. https://doi.org/10.1162/002081898550789

Lee, S. T. (2023). A battle for foreign perceptions: Ukraine's country image in the 2022 war with Russia. *Place Branding and Public Diplomacy, 19*, 345–358. https://doi.org/10.1057/s41254-022-00284-0

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.

References

Ekman, P. (2024). Painful moments and realignment: Explaining Ukraine's foreign policy, 2014–2022. *Problems of Post-Communism*, 71(3), 232–244. https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2253358

Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887–917. https://doi.org/10.1162/002081898550789

Kondratiuk, S. V. (2025). Change in the paradigm of EU–Russia relations after 2022. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (9), 80–95. https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2025.09.080

Kryvoshein, V. (2023). Public diplomacy technologies as a tool of "soft power": Implementation in modern Ukraine and Israel's experience. *International relations, public communications and regional studies*, 9(3[17]), 63–83. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-63-83

Lee, S. T. (2023). A battle for foreign perceptions: Ukraine's country image in the 2022 war with Russia. *Place Branding and Public Diplomacy*, 19, 345–358. https://doi.org/10.1057/s41254-022-00284-0

Panko, L. (2023). Public diplomacy as a tool of communicative influence of the state. Journal of the International Humanitarian University. Series: International Relations, (56), 45–52. https://doi.org/10.32841/2410-9180.2023.56.8

Perepelytsia, H. (2024). The impact of the Russian–Ukrainian war on the future of regional security in Central and Eastern Europe. *Mediaforum*, (15), 11–41. https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.11-41

Podlutskyi, D. A. (2025). The political image of the state: International experience and Ukrainian realities. National University "Ostroh Academy". https://theses.oa.edu.ua/DATA/14898/

Protsiuk, M. V. (2016). Public and cultural diplomacy as a means of Ukraine's "soft power": Borrowed models, real steps, and strategic priorities. *Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 23(2), 21–28. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../Nvdau_2016_23(2)__5.pdf

Slipetska, Yu., & Turovskyi, I. (2023). The Russia-Ukraine war and the transformation of Ukraine's international image. *Hrani*, 26(6), 20–28. https://doi.org/10.15421/1723124

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press. https://www.cambridge.org/core/books/social-theory-of-international-politics/0346E6FDC74FECEF6D2CDD7EFB003CF2

Yelova, T. A. (2025). Foreign policy of Ukraine and Poland in the context of regional security and cooperation with the EU. *Rehionalni studii*, (41), 37–46. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.6

Zaiets, D. (2024). The state and prospects of Ukraine's public diplomacy during the full-scale war. *Philosophy and political science in the context of contemporary culture*, 16(1), 180–187. https://doi.org/10.15421/352434

Отримано редакцією журналу / Received: 11.08.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Kyrylo STECH, PhD Student
ORCID ID: 0009-0006-8088-1785
e-mail: stech.kirill@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATION OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY SUBJECT ITY AFTER 2022: AN ANALYTICAL MODEL OF HYBRID INFLUENCE

Background. ***Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 triggered a qualitative transformation of Ukraine's foreign policy subjectivity. The state shifted from a largely reactive posture to a proactive role in shaping the international agenda, supported both by spontaneous international solidarity and by coordinated diplomatic action. The article aims to conceptualize the hybrid nature of Ukraine's foreign policy influence and to propose an analytical model that combines its symbolic and institutional dimensions within the European political space.***

M e t h o d s . ***The study employs a combination of historical analysis, comparative politics, content analysis of official statements and diplomatic initiatives, and discourse analysis of geopolitical narratives about Ukraine in the EU. A systemic approach is used to integrate political, communicative, and institutional aspects of Ukraine's influence, drawing on communicative and constructivist perspectives on foreign policy subjectivity.***

R e s u l t s . ***The research substantiates the shift from a "survival strategy" to a "strategy of subjectivity," highlighting Ukraine's growing role as an initiator of regional security and political decisions. It demonstrates that Ukraine's foreign policy influence has a dual character, combining spontaneous (organic) impulses of international solidarity with institutionally managed diplomatic mechanisms. An analytical model of hybrid influence is proposed, in which symbolic capital (moral leadership, the image of resistance, reputational resources) interacts with institutional performance (agreements, cooperation formats, agenda-setting within the EU). The article argues for a combined approach to impact assessment that integrates image-based, communicative, and institutional indicators.***

C o n c l u s i o n s . ***Ukraine's contemporary international subjectivity is formed at the intersection of diplomatic initiative, value-based legitimacy, and multi-actor communicative interaction. The hybrid model of influence that merges spontaneous and institutional factors provides a qualitatively new level of Ukraine's presence in the European space but requires further theoretical refinement and the development of unified methods for evaluating foreign policy effectiveness. Future research should focus on instruments of public diplomacy, mechanisms of cultural influence, and the operationalization of symbolic capital under conditions of protracted war.***

K e y w o r d s : ***foreign policy, public diplomacy, communicative activity, international image, EU, Ukraine, soft power.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.8:355.4:37
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/97-101

Аліна ЮРІЙ, асп.
ORCID ID: 0000-0003-2363-2409
e-mail: alinayuriy15@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЛЬ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ФУНКЦІОНУВАННІ ЕСТОНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ

Вступ. ***Сучасне інформаційне середовище, змінене під впливом стрімкого розвитку штучного інтелекту та цифрових комунікаційних платформ, зумовило перетворення дезінформації на системну загрозу глобального масштабу, особливо для демократичних держав. У цьому контексті Естонія, з огляду на власний геополітичний досвід, сформувала одну з найпослідовніших та інституціоналізованих моделей протидії зовнішньополітичній дезінформації. Метою статті є розгляд механізмів функціонування естонської системи інформаційної безпеки, з особливою увагою до ролі медіаграмотності як інструменту підвищення суспільної стійкості до інформаційних впливів.***

Методи. ***Методологічну основу дослідження становить поєднання історичного аналізу для реконструкції формування національної політики у сфері інформаційної безпеки, контент-аналізу стратегічних документів, законодавчих актів і публічних комунікацій, а також інституційного аналізу діяльності ключових державних і громадських структур.***

Результати. ***Естонія розробила багаторівневу систему протидії дезінформації, що базується на принципі "цілісного суспільства". Законодавчі інструменти надають повноваження для обмеження діяльності ворожих інформаційних ресурсів. Медіаграмотність системно інтегрована в освітній процес, що сприяє стабільно високим результатам у міжнародних індексах. Активна участь неурядових організацій, особливо у роботі з російськомовними громадами, посилює ефективність системи. Естонія демонструє здатність до оперативного реагування на зовнішньополітичні інформаційні впливи. Міжнародна співпраця, зокрема в межах Центру передового досвіду НАТО з питань спільного кіберзахисту, зміцнює колективну безпеку.***

Висновки. ***Естонський досвід є цінним прикладом для країн, що прагнуть зміцнити національну інформаційну безпеку в умовах гібридних загроз. Медіаграмотність виступає ключовим елементом стійкості, однак подальше вдосконалення системи потребує адаптації до нових технологічних реалій, посилення державно-приватного партнерства та врахування специфіки окремих цільових аудиторій.***

Ключові слова: ***дезінформація, інформаційна безпека, Естонія, медіаграмотність, гібридні загрози, національна безпека, інформаційний вплив.***

Вступ

Упродовж останніх десятиліть світ став свідком безпрецедентної трансформації глобального інформаційного простору. Стрімкий розвиток цифрових технологій, повсюдне поширення соціальних медіа та інтеграція штучного інтелекту значно розширили можливості для поширення інформації, але водночас створили нові загрози для її достовірності та об'єктивності. У цьому новому ландшафті зовнішньополітична дезінформація постала як одна з найбільш значущих гібридних загроз. Вона підриває суспільну згуртованість, еродує довіру до державних інститутів, спотворює демократичні процеси та створює ризики для національної безпеки суверенних держав.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що дезінформація більше не є лише інструментом впливу, а перетворилася на системний елемент гібридних воєн, здатний дестабілізувати держави зсередини. Це особливо відчутно для країн, що перебувають на передовій протистояння авторитарним режимам. Естонія, маючи унікальний геополітичний досвід і будучи однією з найбільш цифровізованих держав світу, є яскравим прикладом проактивної адаптації до цих викликів.

Метою дослідження є визначення особливостей функціонування системи протидії зовнішньополітичній дезінформації в Естонії, з урахуванням ролі медіаграмотності як чинника забезпечення інформаційної безпеки держави.

Завданням дослідження є аналіз концептуальних, нормативно-стратегічних та інституційних засад функціонування системи протидії зовнішньополітичній дезінформації в Естонії, а також вивчення ключових механізмів її застосування в контексті забезпечення національної інформаційної безпеки, зокрема через розвиток медіаграмотності населення.

Огляд літератури. Протидія зовнішньополітичній дезінформації привернула значну увагу як українських, так і зарубіжних науковців, що свідчить про її важливість у контексті сучасних гібридних загроз. У наукових працях системно розглядаються різні аспекти інформаційної безпеки, медіаграмотності та ефективні стратегії боротьби з дезінформаційними кампаніями.

Українські дослідники, зокрема О. Андрєєва, О. Запорожець, Н. Карпчук, Є. Макаренко, Н. Піпченко, М. Рижков, А. Шуляк та Б .Юськів, зробили значний внесок у розуміння природи та механізмів дезінформації, інформаційного протиборства та інформаційних війн, зосереджуючись на аналізі впливу міжнародних інформаційних загроз на національну безпеку й вивченні психологічних аспектів інформаційного впливу на суспільну свідомість і поведінку. На міжнародному рівні проблематика дезінформації, кіберзагроз і медіаграмотності досліджується деякими провідними фахівцями: наприклад, П. Померанцев глибоко аналізує тактики інформаційної війни та фабрик тролів, тоді як К. Вонг та К. Зенґер зосереджуються на трансформації загроз у кіберпросторі. Широкий спектр питань, від кібербезпеки до соціокультурного впливу дезінформації, вивчають Е. Белл, К. Вордл, Р ДіРеста, Т. Рід, Ю. Руохонен, Дж. Стенлі, К. Хіт. Вагоме місце у дослідженнях займає питання освіти як інструменту протидії дезінформації, зокрема в працях Т. Макґонґалла.

Незважаючи на значний обсяг наявних досліджень, існує нагальна потреба у всебічному й оновленому аналізі естонської моделі протидії дезінформації, яка б інтегрувала останні стратегічні зміни, законодавчі ініціативи та адаптацію до нових викликів, таких як використання штучного інтелекту в поширенні дезінформації.

© Юрій Аліна, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

Методи

З метою проведення дослідження було використано історичний аналіз для реконструкції еволюції та формування національної політики у сфері інформаційної безпеки Естонії, зокрема з огляду на такі ключові події, як кібератака 2007 р., що стали каталізатором для розвитку сучасної стратегії. Проведено аналіз численних стратегічних документів і відповідних законодавчих актів та публічних комунікацій. Дослідження також включає інституційний аналіз діяльності ключових державних органів і громадських об'єднань, що залучені до процесу протидії дезінформації.

Результати

Інтеграція протидії дезінформації в концепцію "тотальної оборони". Естонія визнає дезінформацію не просто комунікаційним викликом, а прямою загрозою національній безпеці. Така позиція глибоко вкорінена у державній концепції "тотальної оборони", яка є керівним принципом національної безпекової стратегії. Концепція "тотальної оборони" передбачає, що всі основні державні органи, а також приватний сектор і громадянське суспільство, роблять свій внесок у національну оборону, інтегруючи військові сили з невійськовими можливостями (Beitane et al., 2025). Окреслений підхід є результатом глибокого переосмислення національної безпеки після кібератаки 2007 р., яка продемонструвала, що загрози можуть бути гібридними, поєднуючи кібернетичні атаки з інформаційними психологічними операціями. З огляду на це, уряд Естонії розпочав стратегічний перехід від традиційної військово-орієнтованої оборони до цілісної моделі національної стійкості. В естонській моделі інформаційна безпека, включно із заходами протидії дезінформації, розглядається не просто як допоміжна функція, а як основний стовп національного виживання, що вимагає активної участі всіх секторів суспільства. Це означає, що дезінформація розглядається з такою самою серйозністю, як і конвенційні військові загрози, що зумовлює необхідність проактивної та глибоко вбудованої оборони на всіх рівнях суспільства, а не лише у спеціалізованих підрозділах.

Оновлена Концепція національної безпеки Естонії 2023 р., схвалена Рійгікогу, прямо вказує на постійну загрозу, яку становить діяльність російських спецслужб, зокрема їхня розкольницька активність і навмисне поширення дезінформації. У документі підкреслюється, що Російська Федерація систематично здійснює інформаційно-психологічний вплив як на Естонію, так і на інші демократичні держави, використовуючи, зокрема, проросійські групи населення для загострення суспільних суперечностей і підриву конституційного ладу (Government of the Republic of Estonia, 2023).

Інституційно-суспільна модель координації політики протидії дезінформації та розвитку медіаграмотності. Механізм реалізації державної політики Естонії у сфері протидії дезінформації та просування медіаграмотності ґрунтується на міжвідомчій координації та розподілі повноважень між ключовими державними інституціями. Такий підхід забезпечує охоплення різних аспектів інформаційної безпеки та сприяє формуванню цілісної системи суспільної стійкості. Естонія послідовно посідає високі позиції в Індексі медіаграмотності, що є свідченням ефективності її системного підходу. Країна входить до п'ятірки лідерів разом із Фінляндією, Норвегією та Данією. У 2021 р. Естонія посідала 3-тє місце з-поміж 35-ти європейських країн (Open Society Institute Sofia, 2021), а у 2023 р. розділила 4–5 місця зі Швецією (Open Society Institute Sofia, 2023).

Правову основу зазначеної політики було посилено внесенням змін до Закону про медіапослуги (Media Services Act) (Riigikogu, 2022). Закон, адаптований до вимог Європейського цифрового регулювання, уперше закріпив на національному рівні визначення медіаграмотності як поєднання знань, навичок і розуміння, необхідних для безпечного й ефективного використання медіа. Водночас було закріплено, що питання медіаосвіти належать до компетенції Міністерства освіти і науки, яке відповідає за інтеграцію відповідних положень у державну освітню політику.

Координація міжвідомчої діяльності у сфері стратегічних комунікацій покладена на відповідний департамент Канцелярії Уряду Естонії. Його завданням є забезпечення узгодженості державної інформаційної політики, у тому числі в частині психологічної оборони. У межах імплементації широкої безпекової концепції важливою є функція інформування населення щодо актуальних загроз інформаційного середовища. Для цього, зокрема, щорічно публікуються аналітичні звіти Служби внутрішньої безпеки, які містять детальний аналіз дезінформаційної діяльності, ключових акторів, платформ поширення та цілей впливу (Estonian Internal Security Service, 2025). До того ж, принципи підвищення інформаційної стійкості суспільства закріплені в низці національних стратегічних документів. З-поміж них – План розвитку національної оборони до 2031 року (Ministry of Defence of the Republic of Estonia, 2021), Цифровий порядок денний до 2030 року (Ministry of Economic Affairs and Communications of the Republic of Estonia, 2021), План розвитку внутрішньої безпеки до 2030 року (Siseministeerium, 2020) та План розвитку згуртованості Естонії до 2030 року (Kultuuriministeerium, 2021).

Естонія системно інтегрувала цифрову грамотність й обізнаність громадськості у свою освітню систему. Мета полягає в тому, щоб навчити громадян, особливо учнів, критично оцінювати інформацію в інтернеті, що дозволяє їм виявляти й запобігати поширенню дезінформації. Навчання медіаграмотності було включено до естонської шкільної програми ще у 2011–2012 навчальному році, хоча спочатку не як обов'язковий предмет (Propastop, 2025). На сьогодні 35-годинний освітній модуль з медіа та медіаекосистеми є обов'язковою частиною курсу естонської лінгвістики для учнів 11-х класів (Malts, 2025). Це свідчить про глибоке розуміння того, що майбутні покоління мають бути оснащені інструментами для навігації у цифровому світі. Крім того, програма AI Leap, запланована до запуску у вересні 2025 р., має на меті інтегрувати інструменти та навички штучного інтелекту в освіту (e-Estonia, 2025). Ініціатива, що ґрунтується на досвіді програми Tiger Leap 30-річної давності, яка запровадила комп'ютери та інтернет у всі естонські школи, покликана підготувати учнів і вчителів до ефективного використання штучного інтелекту в навчанні. Подібні інноваційні проєкти можуть значно посилити критичне мислення в цифрову еру, коли штучний інтелект сприяє активному поширенню дезінформації.

Громадянське суспільство Естонії відіграє ключову роль у боротьбі з інформаційними загрозами, демонструючи ефективну міжсекторальну взаємодію медіа, академічних кіл, технологічних розробників і волонтерських ініціатив, що може бути прикладом для інших демократичних суспільств. Одним із провідних суб'єктів є новинний портал Delfi (Delfi Meedia, 2025). Він поєднує журналістські розслідування із системною перевіркою фактів, що дозволяє не лише спростовувати окремі фейки, а й виявляти джерела, мотиви та інфраструктуру

дезінформаційних кампаній. Delfi також є ключовим учасником проєкту Балтійського центру взаємодії у сфері протидії інформаційним розладам, який функціонує як транснаціональна мережа фахівців із медіаграмотності, фактчекінгу та комунікацій, координована Тартуським університетом Естонії (Baltic Engagement Centre for…, 2025).

Окремий сегмент громадянського суспільства представляє волонтерський блог Propastop (Propastop, 2025). Його діяльність фокусується на виявленні та розвінчанні російських інформаційних операцій. Аналітичні матеріали блогу демонструють еволюцію пропагандистських наративів, виявляють цільові аудиторії та пояснюють механізми впливу. Особлива увага приділяється зміщенню кремлівських зусиль до використання естонської та англійської мов, що є спробою здобути довіру локальних спільнот. Залучення широкої аудиторії до аналізу фейків через інтерактивні формати (ігри, візуалізації) перетворює Propastop на важливий інструмент підвищення інформаційної грамотності та пильності громадян Естонії.

Міжнародна співпраця та кібердипломатія. Естонія визнає, що загрози інформаційній безпеці є транснаціональними, тому активно співпрацює з міжнародними партнерами для посилення колективної стійкості та формування глобальних норм. Естонія тісно співпрацює з НАТО та ЄС, обмінюючись розвідувальними даними й передовим досвідом у протидії дезінформації та кіберзагрозам (Baltic Centre for Media Excellence, 2025). Така проактивна взаємодія посилює національні оборонні можливості Естонії, сприяючи колективній стійкості та встановленню спільних стандартів з-поміж союзників. Це не просто пасивна участь, а активне лідерство, що вказує на стратегічне розуміння того, що національна інформаційна безпека не може бути досягнута ізольовано, і що створення міжнародних рамок і спільних оборонних можливостей є мультиплікатором сили проти спонсорованих державами дезінформаційних кампаній, які виходять за межі кордонів.

Важливою складовою міжнародної політики Естонії у сфері інформаційної та кібербезпеки є її активна участь у діяльності Центру передового досвіду НАТО з питань спільного кіберзахисту (CCDCOE), розташованого в Таллінні (NATO Cooperative Cyber Defence…, 2025). Центр виступає ключовим елементом архітектури євроатлантичної безпеки у цифровому вимірі, акумулюючи досвід, аналітичний потенціал і координаційні механізми з метою зміцнення спроможності союзників НАТО та партнерських країн до ефективного реагування на загрози у кіберпросторі, включно з такими гібридними викликами, як дезінформація.

Ще одним прикладом проактивного підходу Естонії є створення та участь в ініціативі "Франція та Естонія – разом проти дезінформації" (FREETAD), започаткованій у 2024 р. за фінансової підтримки Відділу публічної дипломатії НАТО (Braghiroli, 2024). Обидві держави зазнають системного впливу з боку російських дезінформаційних кампаній, що становлять складову гібридної агресії. Естонія як держава, що безпосередньо межує з Росією, має тривалий і практично орієнтований досвід протидії інформаційним і кіберзагрозам. Франція, зі свого боку, також активно реагує на виклики в інформаційному просторі, особливо після викриття у 2024 р. масштабної російської кампанії Portal Kombat, яка використовувала мережу фейкових новинних сайтів для маніпуляції європейською аудиторією (VIGINUM, Secrétariat général…, 2024). Метою FREETAD є не лише підвищення обізнаності громадськості, але й налагодження міцної транскордонної взаємодії, що є критично важливим для формування єдиного фронту проти деструктивних інформаційних впливів. У межах FREETAD було реалізовано кілька ключових напрямів діяльності. Зокрема, естонські та французькі університетські студенти пройшли інтенсивні курси навчання з ідентифікації та аналізу дезінформації, що сприяло розвитку їхніх навичок критичного мислення та медіаграмотності. Навчання базувалося на принципі формування практичних навичок, необхідних для навігації у складному інформаційному середовищі.

Такі проєкти, як FREETAD, демонструють проактивний, а не лише реактивний підхід до розбудови інформаційної стійкості. Оскільки сучасні дезінформаційні кампанії часто мають складну архітектуру та націлені на підрив суспільної довіри у кількох країнах одночасно, тому двостороння співпраця, особливо у сферах освіти та обміну експертами, свідчить про стратегічні інвестиції у спільну демократичну стійкість. Це відповідає засадам теорії інформаційної безпеки, яка підкреслює, що ефективний захист вразливостей вимагає інтегрованих зусиль на всіх рівнях – від індивідуальної медіаграмотності до міждержавних альянсів. Залучення студентів та експертів до таких ініціатив відображає довгострокові інвестиції в людський капітал і розвиток міжкультурного розуміння динаміки дезінформації, що є критично важливим для ефективної протидії наративам, які часто експлуатують суспільні розбіжності й культурні особливості для досягнення своїх деструктивних цілей.

Виклики та перспективи розвитку системи протидії дезінформації. Незважаючи на значні досягнення, Естонія стикається з низкою викликів у подальшому розвитку своєї системи протидії дезінформації, що вимагає постійної адаптації та інновацій. Попри те, що Естонія вважається доволі просуненою в медіаграмотності та має обов'язкову дисципліну з вивчення медіа та інформаційної грамотності у національному навчальному плані, країна все ще бореться з перетворенням теоретичних знань на повсякденну практику. Розрив є суттєвим для підвищення стійкості країни до дезінформації. Існує помітна різниця в медіаграмотності між поколіннями учнів і вчителів. Учителі потребують постійного оновлення своїх знань у сферах медіаграмотності та інформаційної безпеки, особливо з огляду на швидкий розвиток інформаційних технологій та штучного інтелекту. Таким чином, навіть у Естонії – країні з високим рівнем медіаграмотності, необхідно постійно інвестувати в освіту дорослих і професійний розвиток, щоб забезпечити ефективне застосування знань у реальних умовах.

Зауважимо, що російськомовне населення Естонії становить особливий виклик для інформаційної безпеки. Значна частина цієї демографічної групи має суттєві розбіжності у поглядах на зовнішню політику порівняно з естонськомовним населенням і залишається вразливою до проросійських наративів, часто перебуваючи у "російській інформаційній бульбашці" (Lagashina, 2025). Незважаючи на такі зусилля, як створення державного телеканалу ETV+ у 2014 р., який мав на меті надати російськомовним громадянам доступ до надійної інформації та сприяти соціальній згуртованості (Beitane et al., 2025), вплив російської пропаганди залишається значним. Отже, інформаційний вакуум і схильність до проросійських наративів з-поміж російськомовного населення є критичною враз-

ливістю внутрішньої безпеки. Суто інформаційний підхід (надання альтернативних медіа) виявляється недостатнім; для справжньої інформаційної стійкості у різноманітних суспільствах необхідна глибша соціокультурна інтеграція та робота з основними "культурними кодами". Такі ініціативи з медіаграмотності, що проводяться Естонською асоціацією Північноатлантичного договору (EATA) та громадською організацією Future Media, спеціально націлені на російськомовні громади, щоб подолати подібні критичні прогалини (Baltic Centre for Media Excellence, 2025).

Отже, стрімкий розвиток штучного інтелекту та зростаюча фрагментація інформаційного простору, зумовлена впливом соціальних медіа, не змінюють суті дезінформаційних кампаній, проте суттєво підсилюють їхню масштабність і впливовість. Поява нових форматів комунікації, алгоритмічні зміни на платформах і використання локальних мов для поширення пропагандистського контенту ускладнюють виявлення маніпуляцій. Значний виклик становить необхідність моніторингу великої кількості цифрових джерел та акторів впливу. В умовах постійної трансформації цифрового середовища Естонія стикається з потребою оперативно адаптувати національну систему протидії дезінформації. Хоча ініціатива AI Leap демонструє кроки до інтеграції штучного інтелекту в освітній та аналітичний процес, використання тих самих технологій з боку ворожих акторів фактично формує "цифрову гонку озброєнь". Це не лише актуалізує потребу в інноваційних інструментах для виявлення загроз, а й висвітлює обмеженість традиційних, зокрема людських, методів фактчекінгу. Навіть за умов високого рівня проактивності, Естонія має постійно оновлювати як технологічні, так і кадрові спроможності для прогнозування й нейтралізації еволюціонуючих, зокрема згенерованих штучним інтелектом, дезінформаційних кампаній.

Дискусія і висновки

Система протидії зовнішньополітичній дезінформації в Естонії є яскравим прикладом комплексного та проактивного підходу до забезпечення національної інформаційної безпеки. Її еволюція, значною мірою сформована досвідом російської кібератаки 2007 р., призвела до впровадження концепції "тотальної оборони", де протидія дезінформації визнається життєво важливим компонентом загальної безпекової стратегії. Це передбачає інтеграцію військових і невійськових можливостей, а також активну участь усіх секторів суспільства – від уряду та приватного сектору до медіа та громадянського суспільства.

Ключовим досягненням Естонії є системна інтеграція медіаграмотності в освітню систему, починаючи з раннього віку та продовжуючи через обов'язкові шкільні курси, що сприяло високим позиціям Естонії в Індексі медіаграмотності та є свідченням її здатності виховувати критично мислячих громадян. Важливу роль у цьому відіграють такі неурядові організації, як Propastop, що доповнюють державні зусилля, надаючи спеціалізовану перевірку фактів, розвиваючи цільові освітні програми та сприяючи формуванню критичного мислення на низовому рівні. Швидка та прозора комунікація уряду, у поєднанні з ефективним фактчекінгом, є центральними інструментами для підтримки суспільної довіри та запобігання поширенню неправдивих наративів.

На міжнародній арені Естонія активно співпрацює з НАТО та ЄС, обмінюючись розвідувальними даними й передовим досвідом, а також виступаючи за глобальні норми відповідальної поведінки в кіберпросторі. Роль Центру передового досвіду НАТО з питань спільного кіберзахисту (CCDCOE) у Таллінні та участь у двосторонніх проєктах, таких як FREETAD, підкреслюють стратегічне розуміння Естонією того, що інформаційна безпека є колективним викликом, який вимагає спільних зусиль.

Проте перед Естонією стоять суттєві виклики, які ускладнюють реалізацію національної стратегії протидії дезінформації. З-поміж них – потреба трансформувати теоретичні знання медіаграмотності у повсякденну практику, подолати міжпоколіннєвий розрив у рівні цифрової компетентності й налагодити ефективну комунікацію з російськомовним населенням, яке залишається вразливим до зовнішньої пропаганди. Додатковий тиск чинить стрімкий розвиток штучного інтелекту та постійна еволюція дезінформаційних технологій, що вимагають гнучкої, технологічно підготовленої та інституційно стійкої відповіді. У цьому контексті визначальним є комплексний і цілісний підхід Естонії, який передбачає мобілізацію державного, приватного та громадянського секторів для створення багаторівневого захисту інформаційного простору. Медіаграмотність у такій системі відіграє роль ключового елемента інформаційної стійкості, забезпечуючи громадян необхідними інструментами для самостійного критичного оцінювання інформації.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Baltic Centre for Media Excellence. (2025, April 27). *Empowering Estonians Against Disinformation*. https://bcme.eu/en/articles/empowering-estonians-against-disinformation/

Baltic Centre for Media Excellence. (2025, May 27). *Inside Estonia's Strategy Against Disinformation and Cyber Threats*. https://bcme.eu/en/articles/inside-estonias-strategy-against-disinformation-and-cyber-threats/

Baltic Engagement Centre for Combating Information Disorders (BECID). (2025). https://becid.eu/fact-checking/

Beitane, A., Braghiroli, S., Dolbeau-Bandin, C., & Dufy, C. (2025, February 28). *All for one and one for all against disinformation to protect democracy.* New Eastern Europe. https://neweasterneurope.eu/2025/02/28/all-for-one-and-one-for-all-against-disinformation-to-protect-democracy/

Braghiroli, S. (2024, March 28). *New Estonian-French project on disinformation supported by NATO.* Centre for Sustainable Development. University of Tartu. https://kestlikuarengukeskus.ut.ee/en/content/new-estonian-french-project-disinformation-supported-nato

Delfi Meedia. (2025). Fact-checks in English. https://epl.delfi.ee/kategooria/120000471/fact-checks-in-english

e-Estonia. (2025, February 26). *Estonia's groundbreaking national initiative: AI Leap programme to bring AI tools to all schools*. https://e-estonia.com/estonia-announces-a-groundbreaking-national-initiative-ai-leap-programme-to-bring-ai-tools-to-all-schools/

Estonian Internal Security Service. (2025). *Annual review 2024–2025.* https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/annual-review-2024-2025.pdf

Government of the Republic of Estonia. (2023). *National security concept of Estonia*. https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf

Kultuuriministeerium. (2021). *Kultuuri arengukava 2021–2030.* https://www.kul.ee/siduseesti2030

Lagashina, O. (2025, June 25). *The Russian-speaking population of Estonia does not support its foreign policy*. https://www.veridica.ro/en/opinions/the-russian-speaking-population-of-estonia-does-not-support-its-foreign-policy

Malts, K. (2025, January 10). *Disinformation landscape in Estonia.* EU DisinfoLab. https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2025/03/20250110_Disinfo-landscape-in-Estonia-2.pdf

Ministry of Defence of the Republic of Estonia. (2021). *National Defence Development Plan 2031.* https://kaitseministeerium.ee/en/national-defence-development-plan-2031

Ministry of Economic Affairs and Communications of the Republic of Estonia. (2021). *Estonia's Digital Agenda 2030.* https://www.mkm.ee/sites/default/files/documents/2022-04/Digi%C3%BChiskonna%20arengukava_ENG.pdf

NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. (2025). *The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence is a multinational and interdisciplinary cyber defence hub.* https://www.ccdcoe.org/

Open Society Institute Sofia. (2021, March). *Media Literacy Index 2021*. https://osis.bg/wp-content/uploads/2021/03/MediaLiteracyIndex2021_ENG.pdf

Open Society Institute Sofia. (2023, June). *Media Literacy Index 2023*. https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf

Propastop. (2025). Propaganda's First Rule: Don't Be a Useful Idiot. 3 Steps for a Quick Info Check. https://www.propastop.org/en/

Propastop. (2025, February 15). *There is a generational difference in the media literacy of students and teachers.* https://www.propastop.org/en/2025/02/15/julia-rodina-there-is-a-generational-difference-in-the-media-literacy-of-students-and-teachers/

Riigikogu. (2022). *Media Services Act* (Chapter 7). Riigi Teataja. https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514062022001/consolide

Siseministeerium. (2020). *Siseturvalisuse arengukava 2020–2030*. https://www.siseministeerium.ee/stak2030

VIGINUM, Secrétariat général de la défense et de la sécurité nationale. (2024, February). *Portal Kombat: A structured and coordinated pro-Russian propaganda network* [Technical report]. https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/20240212_NP_SGDSN_VIGINUM_PORTAL-KOMBAT-NETWORK_ENG_VF.pdf

References

Baltic Centre for Media Excellence. (2025, April 27). *Empowering Estonians Against Disinformation*. https://bcme.eu/en/articles/empowering-estonians-against-disinformation/

Baltic Centre for Media Excellence. (2025, May 27). *Inside Estonia's Strategy Against Disinformation and Cyber Threats*. https://bcme.eu/en/articles/inside-estonias-strategy-against-disinformation-and-cyber-threats/

Baltic Engagement Centre for Combating Information Disorders (BECID). (2025). https://becid.eu/fact-checking/

Beitane, A., Braghiroli, S., Dolbeau-Bandin, C., & Dufy, C. (2025, February 28). *All for one and one for all against disinformation to protect democracy.* New Eastern Europe. https://neweasterneurope.eu/2025/02/28/all-for-one-and-one-for-all-against-disinformation-to-protect-democracy/

Braghiroli, S. (2024, March 28). *New Estonian-French project on disinformation supported by NATO.* Centre for Sustainable Development, University of Tartu. https://kestlikuarengukeskus.ut.ee/en/content/new-estonian-french-project-disinformation-supported-nato

Delfi Meedia. (2025). Fact-checks in English. https://epl.delfi.ee/kategooria/120000471/fact-checks-in-english

e-Estonia. (2025, February 26). *Estonia's groundbreaking national initiative: AI Leap programme to bring AI tools to all schools*. https://e-estonia.com/estonia-announces-a-groundbreaking-national-initiative-ai-leap-programme-to-bring-ai-tools-to-all-schools/

Estonian Internal Security Service. (2025). *Annual review 2024–2025.* https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/annual-review-2024-2025.pdf

Government of the Republic of Estonia. (2023). *National security concept of Estonia*. https://www.kaitseministeerium.ee/sites/default/files/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf

Lagashina, O. (2025, June 25). *The Russian-speaking population of Estonia does not support its foreign policy*. https://www.veridica.ro/en/opinions/the-russian-speaking-population-of-estonia-does-not-support-its-foreign-policy

Malts, K. (2025, January 10). *Disinformation landscape in Estonia.* EU DisinfoLab. https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2025/03/ 20250110_Disinfo-landscape-in-Estonia-2.pdf

Ministry of Culture. (2021). *Culture Development Plan 2021–2030* [in Estonian]. https://www.kul.ee/siduseesti2030

Ministry of Defence of the Republic of Estonia. (2021). *National Defence Development Plan 2031.* https://kaitseministeerium.ee/en/national-defence-development-plan-2031

Ministry of Economic Affairs and Communications of the Republic of Estonia. (2021). *Estonia's Digital Agenda 2030.* https://www.mkm.ee/sites/default/files/documents/2022-04/Digi%C3%BChiskonna%20arengukava_ENG.pdf

Ministry of the Interior. (2020). *Internal Security Development Plan 2020–2030* [in Estonian]. https://www.siseministeerium.ee/stak2030

NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. (2025). *The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence is a multinational and interdisciplinary cyber defence hub*. https://www.ccdcoe.org/

Open Society Institute Sofia. (2021, March). *Media Literacy Index 2021*. https://osis.bg/wp-content/uploads/2021/03/MediaLiteracyIndex2021_ENG.pdf

Open Society Institute Sofia. (2023, June). *Media Literacy Index 2023*. https://osis.bg/wp-content/uploads/2023/06/MLI-report-in-English-22.06.pdf

Propastop. (2025). Propaganda's First Rule: Don't Be a Useful Idiot. 3 Steps for a Quick Info Check. https://www.propastop.org/en/

Propastop. (2025, February 15). *There is a generational difference in the media literacy of students and teachers.* https://www.propastop.org/en/2025/02/15/julia-rodina-there-is-a-generational-difference-in-the-media-literacy-of-students-and-teachers/

Riigikogu. (2022). *Media Services Act* (Chapter 7). Riigi Teataja. https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514062022001/consolide

VIGINUM, Secrétariat général de la défense et de la sécurité nationale. (2024, February). *Portal Kombat: A structured and coordinated pro-Russian propaganda network* [Technical report]. https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/20240212_NP_SGDSN_VIGINUM_PORTAL-KOMBAT-NETWORK_ENG_VF.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 21.07.25
Прорецензовано / Revised: 30.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Alina YURII, PhD Student
ORCID ID: 0000-0003-2363-2409
e-mail: alinayuriy15@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF MEDIA LITERACY IN THE FUNCTIONING OF ESTONIA'S SYSTEM FOR COUNTERING FOREIGN POLICY DISINFORMATION

Background. ***The contemporary information environment, shaped by the rapid advancement of artificial intelligence and digital communication platforms, has transformed disinformation into a systemic threat of global scale, particularly for democratic states. In this context, Estonia – drawing upon its own geopolitical experience – has developed one of the most consistent and institutionalized models for countering foreign policy disinformation. This article aims to examine the operational mechanisms of Estonia's information security system, with particular emphasis on the role of media literacy as a tool for enhancing societal resilience to information influence.***

Methods. ***The methodological framework of this study combines historical analysis to reconstruct the development of national information security policy, content analysis of strategic documents, legislative acts, and public communications, as well as institutional analysis of the activities of key governmental and civil society institutions.***

Results. ***Estonia has developed a multi-level system for countering disinformation, based on the "whole-of-society" approach. Legislative instruments provide authorities with the power to restrict the activities of hostile information resources. Media literacy is systematically integrated into the educational process, contributing to consistently high rankings in international indices. The active involvement of non-governmental organizations, particularly in outreach to Russian-speaking communities, enhances the system's effectiveness. Estonia demonstrates the capacity for rapid response to foreign information threats. International cooperation, especially within the framework of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, further strengthens collective security.***

Conclusions. ***The Estonian experience serves as a valuable example for countries seeking to strengthen national information security in the context of hybrid threats. Media literacy functions as a key element of societal resilience; however, further development of the system requires adaptation to emerging technological realities, strengthening of public-private partnerships, and greater consideration of the specific characteristics of target audiences.***

Keywords: ***disinformation, information security, Estonia, media literacy, hybrid threats, national security, information influence.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.39(4):323.2:808.5(4+410+430+44+450)"2016/..."
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/102-107

Євген ЛУЗАН, асп.
ORCID ID: 0000-0002-8896-1644
e-mail: eugene.luzan@cat-ua.org
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОСКЕПТИЧНОЇ РИТОРИКИ В ЄС: БРИТАНСЬКИЙ ВПЛИВ ПІСЛЯ БРЕКЗИТУ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

В с т у п . ***Євроскептицизм після Brexit стає дедалі помітнішою частиною європейського політичного мейнстриму і протягом певного часового проміжку, що слідував за британським референдумом, використовував риторику щодо можливого повторення цього сценарію в інших державах-членах об'єднання – Німеччині, Франції, Італії. Апелювання до такого варіанту розвитку подій викликають занепокоєння стосовно продовження дезінтеграції Європейського Союзу під гаслами повернення національного суверенітету, контролю за власними кордонами тощо.***

М е т о д и . ***Дослідження використовує метод якісного наративного аналізу для виявлення ключових віх у ставленні євроскептичних партій до ідеї виходу з Європейського Союзу (спираючись на зразок Brexit) чи, принаймні, обмеження європейської інтеграції.***

Р е з у л ь т а т и . ***Виявлено, що, попри зв'язки з ініціаторами Brexit, місцеві європейські консерватори та євроскептики з часом коригували свої меседжі щодо опозиції європейській інтеграції, віддаючи перевагу "м'якому" варіанту євроскептицизму – без заперечення ідеї членства в ЄС, але з апелюванням до послаблення впливу Брюсселя чи зміни політичного порядку денного самого ЄС. Чинником стримування були попередження про негативні економічні та внутрішньополітичні наслідки виходу з ЄС, за прикладом Великої Британії, а в деяких випадках – апелювання до потенційних зовнішніх впливів (насамперед з боку РФ) і маніпуляцій європейською громадською думкою.***

В и с н о в к и . ***Зовнішнє політичне, соціальне й безпекове середовище спонукає до змін початкових установок стосовно виходу з ЄС, проте не дорівнює автоматичному позитивному ставленню до самої європейської інтеграції та солідаризації з цінностями ЄС. Має місце прагматичний, а не ціннісний інтерес до розширення співпраці в межах європейського континенту – на тлі спільних викликів, зокрема російсько-української війни.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***євроскептицизм, європейська інтеграція, націоналізм, постбрекзит.***

Вступ

Одним із трендів євроскептичного дискурсу, що вийшов за межі теоретизування й політичного прогнозування, починаючи із 2010-х рр., є опозиція ідеї європейської інтеграції у вигляді повноправного членства в Європейському Союзі та участі в роботі його інституцій. Прецеденти практичної реалізації права на вихід з ЄС (закладеного в статті 50 Лісабонського договору) були відсутні аж до 2016 року – коли уряд прем'єр-міністра Великої Британії Д. Кемерона, керуючись поточною кон'юнктурою внутрішньополітичної боротьби, провів референдум щодо статусу королівства в ЄС. Синхронно з тим активізувалися політичні діячі Франції, Німеччини, Італії, які підтримували перенесення сценарію Брекзиту на свої держави або щонайменше поділяли розуміння британських настроїв, що уможливило вихід Сполученого Королівства першим з інтеграційного об'єднання. З історичного погляду, Британія виявилася найвразливішою до сецесії через тривалий конфлікт різних політичних наративів – постімперського (з ностальгією за Британською імперією) та проєвропейського (як відповіді на втрату Британією колишнього місця на глобальній арені). Проте глибинні соціально-економічні та політичні наслідки (як на внутрішній, так і на зовнішній арені) – фрагментація й поляризація британського суспільства, розрив традиційних економічних зв'язків і ланцюгів постачання, криза врегулювання остаточного виходу з ЄС як на рівні британських політичних еліт, так і у відносинах із Брюсселем – створюють несприятливий імідж ідей радикального націоналізму (примату національних інтересів перед наднаціональними) для решти членів ЄС. Утім, навіть попри зумовлений війною на європейському континенті інтерес політиків і пересічних спостерігачів за подіями в Україні до політичної консолідації, запит на ідеї чергових "екзитів", станом на момент написання цієї публікації, час від часу відстежувався.

Метою нашої статті є зіставлення поглядів провідних євроскептичних партій та рухів у європейських державах, дослідження їх еволюції на тлі Брекзиту, причин таких змін і тенденцій подальшого розвитку.

Огляд літератури. Засадничими для дослідження явища євроскептицизму в цілому (як опозиції європейській інтеграції) є роботи П. Таґґарта та А. Щерб'яка, які, серед іншого, концептуалізують моделі "жорсткого" та "м'якого" євроскептицизму (Taggart, & Szczerbiak, 2000). А також стверджують, що партії є основними акторами в процесі репрезентації запиту виборців на євроскептицизм (Taggart, & Szczerbiak, 2002). Інші автори зауважують, що суперечки між варіантами "за" і "проти" залучення в європейські інтеграційні процеси не є винятково зумовленими британською специфікою, а так чи інакше мали місце по всій Європі ще принаймні з 1990-х рр., як-от у Німеччині (опозиція канцлера Г. Коля надмірному регуляторному тиску Маастрихтської угоди, що заснувала ЄС у нинішньому вигляді), Данії, Франції (обидві кілька разів після внутрішніх дебатів спочатку відхиляли, а потім схвалювали угоду), Ірландії (спочатку не схвалила Ліссабонську угоду) та загалом по Європі, де набирали й продовжують набирати популярності різні євроскептичні сили (Leconte, 2010; Leconte, 2015; Taggart, 2004). Предметом розгляду виступають конкретні об'єктивні чинники, що зумовили відхід від "єврооптимізму", а саме міграційна криза, нерівномірний розвиток Півдня Європи та ЦСЄ порівняно з Північною та Західною Європою, труднощі узгодження повноважень між національними урядами й наднаціональними інституціями (Геба, 2021; Якимчук, 2023). Та все ж ендемічним чинником британського євроскептицизму називають імперську спадщину, у чому відіграє помітну роль ідеалізована концепція "гартленду" (heartland), яка описує минулі "золоті часи", що пізніше змінилися значно гіршими "ворогами народу", і оперує ресентиментом та образом "інакшого" (Leconte, 2015, p. 258) для виправ-

© Лузан Євген, 2025

дання "вимушених" кроків популістів у опозиції для протидії "інакшим", що ламають умовний "старий порядок" (Taggart, 2004). Брекзит і європейське політичне середовище в постбрекзиті цікавлять дослідників не лише із суто політичної, а й із соціальної перспективи: з неї випливає висновок, що результати голосування 2016 р. є індикатором розриву між "народом", з одного боку, та елітами й меншинами, які уособлюють неоліберальний порядок денний, що лишає широкі маси (на думку самих же мас) за бортом (Corbett, 2016). Висновком же з політичного погляду є визнання, що євроскептичні партії остаточно утвердили себе як сталий суб'єкт партійної системи ЄС (Treib, 2020). Окремо варто зазначити дослідження, що стосуються особливостей євроскептичного дискурсу певних макрорегіонів ЄС – Центрально-Східної Європи, де провідною силою, яка системно просуває подібні погляди й водночас є керівною у своїй державі, виступає угорська "Фідес", тоді як інші утримуються від радикалізму, хоча є й ідеї про те, що навіть двозначна риторика імпліцитно означає довготермінову опозицію до Брюсселя (Havlik, & Hloušek, 2025).

Методи

У статті використано метод якісного наративного аналізу, спрямований на виявлення ключових змістових і риторичних елементів євроскептичних дискурсів у ЄС після виходу Великої Британії. Джерельну базу становлять офіційні документи інституцій Європейського Союзу, програмні й публічні виступи представників провідних євроскептичних партій і рухів (зокрема, Національного об'єднання у Франції, "Ліги" та "Руху п'яти зірок" в Італії, "Альтернативи для Німеччини"), а також матеріали ЗМІ, що висвітлюють реакцію на Brexit та його наслідки. Аналіз проводився з урахуванням двох вимірів євроскептицизму – "жорсткого" (вимоги виходу з ЄС) та "м'якого" (обмеження компетенцій Брюсселя, просування національно-консервативного порядку денного).

Дослідження базується на міжпарадигмальному підході, який поєднує елементи наукових шкіл реалізму, лібералізму та конструктивізму.

З позицій реалізму, акцент робиться на національних інтересах, суверенітеті та прагненні держав контролювати власну політику, що відображається у жорстких формах євроскептицизму. Класичними теоретиками цього підходу є К. Волтц, який визначав державу як головного актора міжнародної системи, та Г. Кіссінджер, який наголошував на ролі сили і національного інтересу в зовнішній політиці (Waltz, 1959; Kissinger, 1994).

З боку лібералізму, уявлення про міжнародну інтеграцію, багаторівневе управління (Дж. Раґґі) та важливість інституцій (Р. Кеогейн) допомагають зрозуміти прагнення до співпраці в межах ЄС, а також м'які форми євроскептицизму, які виступають за реформування інтеграційного проєкту з метою збереження співробітництва на нових умовах (Ruggie, 1998; Keohane, & Martin, 1995).

У рамках конструктивізму увага зосереджена на ролі ідентичності, культурних наративів і соціальних конструктів у формуванні політичних дискурсів. Тут особливу роль відіграють праці А. Вендта, який акцентував увагу на соціальній конструкції ідентичностей у міжнародних відносинах, а також Б. Андерсона, автора концепції "уявлених спільнот", що пояснює, як саме нації формуються як соціальні конструкції через спільні наративи та символи (Wendt, 1999; Anderson, 1983).

Методологічним обмеженням цього дослідження є те, що не завжди виключно за риторикою можна орієнтуватися на поточні політичні тренди й передбачати фінальні результати дій тих чи інших політичних сил, коли вони приходять до влади, особливо коли слова частіше можуть використовуватись як символи для створення образів і мобілізації електорату (Edelman, 1964). Зрештою, згодом євроскептичні та правопопулістичні партії нерідко пом'якшували чи змінювали політику після приходу до влади, незважаючи на радикальні заяви, що забезпечували значні електоральні успіхи, намагаючись підлаштуватися під наявну суспільну кон'юнктуру "попиту" та маючи справу з обмеженою "пропозицією" (Mudde, 2007, p. 302). Проте такі аналітичні розвідки служать своєрідним вимірюванням настроїв європейських виборців і еволюції специфіки їхніх публічно виражених та репрезентованих політичних уподобань. З іншого боку, саме флуктуації в подальшій практиці врядування стають простором для більш конструктивної співпраці із зовнішнім середовищем перед наявними викликами.

Результати

У цьому дослідженні йтиметься про політичні партії в Німеччині, Франції та Італії – ці країни є найбільшими в ЄС за населенням і розміром економіки і володіють відповідним впливом на процеси всередині інтеграційного об'єднання, задаючи вектори їхнього розвитку.

"Альтернатива для Німеччини" стала першою після Другої світової війни ультраправою націоналістичною партією, що змогла потрапити до німецького Бундестагу – нижньої палати парламенту. Це сталось 2017 р. Доволі популярними гасла партії стали ще двома роками раніше – під час масштабної міграційної кризи 2015 р. Німеччина прийняла понад мільйон біженців, унаслідок чого посилилися популістські настрої. Прикметно, що під час уже згаданих виборів до Бундестагу ця партія співпрацювала з фірмою політичного консультанта В. Гарріса, який попередньо співпрацював з багатьма іншими правопопулістськими рухами – не винятком стала і "Партія незалежності Великої Британії" (UKIP), яка підтримала Brexit (Schultheis, 2017).

Проте пріоритети електорату "Альтернативи для Німеччини" зазнавали трансформацій, залежно від питань, що стояли на порядку денному Німеччини та світу – відповідно до цього змінювалися й підходи в самій політичній програмі партії, враховуючи інтереси виборців. Якщо на час її заснування (2013 р.) велику роль відігравало суто негативне ставлення до ЄС, то вже за чотири роки на перший план вийшло незадоволення радше міграційною політикою, а питання ставлення до ЄС стало другорядним. 2021 р. на порядку денному постала тема боротьби з COVID-19 – до того часу AfD уже зосередилася на гаслах, що критикували політику жорстких карантинних заходів і масової вакцинації (Hansen, & Olsen, 2022).

Щодо Brexit, то реакція на нього була неоднозначною: деякі члени AfD уважали, що це матиме негативні економічні й політичні наслідки (Ключник, & Невесела, 2020, с. 8–9). Із часом концепція партії трансформувалася – якщо раніше вона засновувалася на засадах євроскептицизму (і в цьому сенсі дійсно була близькою до євроскептичних сил у Великій Британії, що виступали за Brexit), то з часом AfD стала класичною ультраправою популістською силою – "партією викликів" (challenger party) та "проблемного підприємця" (issue entrepreneur), яка не скільки дотримується чіткої ідеології, як використовує ті чи інші актуальні проблеми у внутрішній політиці, аби на цій хвилі просувати власний порядок денний, потенційно привабливий для виборців, не задоволених діями та поглядами істеблішменту (Hansen, & Olsen, 2022).

Італійська "Ліга" (раніше мала назву "Ліга Півночі" й позиціонувалась як сепаратистський рух найбільш промислово розвинених північних регіонів країни, однак згодом відмовилася від такої риторики, позбувшись і у своїй назві географічної прив'язки) послідовно критикувала Європейський Союз за прихильність політиці мультикультуралізму, що передбачає готовність інтеграції великої кількості людей з Африки, Близького Сходу, решти азійських країн – хоча й не заперечують мультикультуралізм, історично притаманний Європі, а також толерантно ставляться до національних спільнот, які роками проживали на території тієї самої сучасної Італії (євреї, вірмени, словенці, хорвати тощо) (Ключник, & Невесела, 2020, с. 9–10).

Подібними гаслами оперує й французький "Національний фронт". Відлік історії цієї партії починається з 1972 р., коли її заснував Жан-Марі ле Пен. Станом на момент публікації цього матеріалу керівником партії є його молодша донька – Марін ле Пен. Ідеологією політичної сили є націоналізм, популізм та євроскептицизм. Попри те, що нинішня лідерка партії є більш поміркованою у своїх поглядах, ніж її батько (за часів його головування партія навіть заявляла про бажання депортувати з країни 3 млн іноземців, а сам ле Пен-старший додатково фігурував із контроверсійними заявами щодо Голокосту – мовляв, нацистські газові камери були лише "незначним епізодом історії"; проте саме ці скандальні заяви, зрештою, і спонукали М. ле Пен остаточно відсунути батька з партійного та політичного життя), вона закликала суттєво скоротити кількість легальних мігрантів у Франції та просувала ідею про те, що громадянство слід давати лише у двох випадках – або за певні заслуги перед країною, або за фактом народження. Окрім того, "Національний фронт" дотримується позиції, що французи мають пріоритет перед іноземцями в отриманні соціальної допомоги (роботи, житла, освіти тощо) (Новак, & Бренфорд, 2017).

Одним із передвиборчих гасел М. ле Пен на президентських виборах 2017 р. була обіцянка провести протягом пів року аналогічний референдум у Франції. Невдовзі після підсумків підрахунку голосів у Великій Британії, що засвідчив підтримку більшістю тамтешнього населення виходу з ЄС, ле Пен прокоментувала у Twitter цю подію такими словами: "Свобода перемогла! Як я і заявляла протягом багатьох років – зараз потрібен аналогічний плебісцит у Франції та [інших] країнах ЄС". До слова, одночасно із французькими євроскептиками про необхідність проведення референдуму щодо виходу своєї країни з ЄС заявляли й у Нідерландах (Бруслик, 2016). Та вже на виборах 2022 р. риторика з питань необхідності проведення референдуму про вихід з ЄС зникла з передвиборчої програми М. ле Пен. Після виходу до другого туру виборів вона заявляла про те, що вихід із ЄС уже не є її метою, хоча інші обіцянки, які вийшли на перший план, різко суперечили обов'язкам Франції перед ЄС.

Необхідність зміни підходів у програмі ле Пен диктував і досвід попередніх виборів: перспектива виходу з інтеграційного об'єднання відвернула від ле Пен людей старшого віку, що непокоїлися через свої заощадження, тому в другому турі виборів здебільшого підтримали проєвропейського Е. Макрона, який з рішучим відривом від своєї суперниці (66 проти 34 % у другому турі) зміг стати президентом.

Медіа називали таку стратегію "Frexit у всьому, крім назви" (Jones, 2022). Відмова від первісної ідеї повного виходу з ЄС змінилася прагненням перебудови всередині ЄС шляхом зміни правил гри, що потенційно призвело би до тривалого протистояння із Брюсселем. Фактично політика, яку просувала М. ле Пен, була спрямована на створення ситуації, коли протекціонізм і націоналізм вступали би у пряму суперечність із прихильністю Франції до угод у межах Європейського Союзу, за виконання яких брала на себе відповідальність. Показовими були наміри запровадити зміни до законодавства, згідно з якими громадянам Франції надається перевага (за етнічною/національною ознакою) у працевлаштуванні та соціальному забезпеченні – хоча це прямо суперечило би в такому разі цінностям ЄС і положенням про свободу пересування робочої сили (European Parliament, 2004).

Фактично йшлося про намагання створити прецедент, коли держава-член ЄС відмовляється від виконання взятих на себе зобов'язань у межах інтеграційного об'єднання, робить його норми необов'язковими до виконання, демонструє вибірковість у дотриманні положень європейського законодавства. За словами П. Ламі, що був керівником адміністрації колишнього президента Європейської комісії Ж .Делора, перемога ле Пен на виборах із подібними гаслами стала би загрозою ще більшого масштабу, ніж Brexit чи перемога на виборах у США 2016 р. Д. Трампа, що також виявляв схильність до повернення практики ізоляціонізму (Jones, 2022).

Щодо "Ліги", то її лідер М. Сальвіні разом із провідником партнерів із коаліції, яка у 2018 р. сформувала італійський уряд, – "Рух п'яти зірок" – Л. ді Майо особисто підтримував проведення референдуму (подібного до британського), на який мали би бути винесені фундаментальні питання щодо членства Італії в ЄС. У 2016 р. лідери обох згаданих партій також висловлювали підтримку політичним елітам Великої Британії, які, по-перше, підтримували діалог із населенням стосовно важливого для країни питання, а, по-друге, розпочали процес повернення можливості самостійно визначати долю своєї країни. Вони вважали, що Італія має щонайменше взяти до уваги досвід Великої Британії у використанні референдумів для ухвалення ключових рішень (Alber, 2019).

Через кризу, спровоковану пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19), негативне ставлення до ЄС лише посилилося. У цьому контексті слід нагадати про події березня 2020 р.: Італія на той час переживає найвищий в Європі сплеск захворюваності, лікарні були переповнені хворими у важкій формі, спостерігався дефіцит індивідуальних засобів захисту й апаратів штучної вентиляції легень, а ЄС критикували за повільні темпи прийняття рішень і загалом невміння демонструвати колективну відповідь на прохання про допомогу країнам, що потерпали від пандемії. Тодішньому прем'єр-міністру Італії Дж. Конте доводилося звертатися по допомогу до країн поза межами інтеграційного об'єднання – Росії та Китаю – аби ті надали необхідні медичні засоби (навіть попри те, що чимало з отриманого від цих країн виявилося непридатним для використання) (Prothero, 2020).

Серед італійців було відчуття, що ЄС просто залишив їх напризволяще в найскрутнішу мить. У квітні 2020 р. опитування показували, що 70 % італійців мали низький рівень довіри до ЄС або не мали її зовсім, при цьому в ще одному опитуванні половина респондентів висловлювалася за вихід зі спільноти. На цьому тлі з'явилася партія, що прямо підтримувала такий сценарій – "Italexit": її заснував колишній журналіст і

сенатор від "Руху п'яти зірок" Дж. Парагоне, сподіваючись повернути питання про доцільність членства в ЄС до порядку денного. У нього перед тим була зустріч з ідеологом і провідником Brexit – Н. Фараджем. На ній він прагнув дізнатись, як здобути підтримку проведення плебісциту в Італії, що мав би надати можливість висловитися за вихід з ЄС (Debinski, 2020).

Та ця політична сила так і лишилася на маргінесах італійського політикуму, не здобувши популярності серед значної частини електорату. А сам лідер "Ліги" М. Сальвіні з часом змінив свою риторику на більш поміркована і прихильну до ЄС. У 2019 р. він уже заявляв, що його політична сила не розглядає ні сценарій Italexit, ні потенційний вихід із єврозони – проте ще в 2014 р. "Ліга" йшла на вибори до Європейського парламенту під гаслом "Ні євро!" (Amante, 2019). Та навіть ураховуючи, що розмови про вихід з ЄС могли б потенційно бути успішно використані італійськими популістськими силами для нарощування власного впливу, сама процедура референдуму є доволі складною і стає на заваді втіленню ідей про Italexit (оскільки в Італії на референдум не можуть виноситися питання щодо ратифікації чи денонсації міжнародних договорів). Це робить перспективу проведення волевиявлення з цього питання примарною (Debinski, 2020).

Наприкінці 2024 р., на тлі нової ітерації правого повороту в Європі, що збігся в часі з успіхом Д. Трампа на президентських виборах у США, німецька AfD перед парламентськими виборами в самій Німеччині задекларувала прагнення вивести країну з ЄС та єврозони в разі здобуття влади. На противагу ЄС, AfD пропонує концепцію "Європи націй" – асоціацію держав, що включає в себе спільний ринок, але без наднаціонального "диктату". Утім, проти виходу з ЄС виступають провідні німецькі економісти та галузеві асоціації, попереджаючи про втрату 690 млрд євро, зменшення ВВП на 5,6 % і робочих місць на 2,5 млн. Крім того, ще в лютому того самого року співголова "Альтернативи" заявляв, що для Німеччини "надто пізно" виходити з ЄС. До того ж, вихід із ЄС потребує референдуму та схвалення 2/3 тамтешнього парламенту (Knight, 2024).

У Франції відкрито не йдеться про прагнення частини суспільства та політикуму вийти з ЄС, проте про його ризики заявив (у форматі попередження) прем'єр-міністр країни Г. Атталь перед виборами до Європейського парламенту, звинувачуючи політичних опонентів і в підтримці "табору прихильників Brexit" на чолі з Н. Фараджем, і у зв'язках із Кремлем ("Ми не можемо підтримувати вихід з ЄС, якщо у когось є інші інтереси, якщо хтось служить іншій країні, іншій владі") (Прем'єр Франції застеріг…, 2024). Сама ж ле Пен, даючи негативні оцінки ЄС у поточному вигляді як "могильнику політично несправджених обіцянок" та "ультраліберальному", при цьому заявляє лише про прагнення реформувати саме по собі об'єднання (Le Pen pledges…, 2025). Щоправда, через судовий вирок (ле Пен визнали винною в нецільовому використанні коштів фондів ЄС) вона не матиме права балотуватися на найближчі вибори у Франції 2027 р. (Французький суд визнав…, 2025).

Чинна прем'єр-міністерка Італії Дж. Мелоні, порівняно із 2022 р., кардинально змінила власні погляди на ЄС. У тогорічній передвиборчій кампанії вона була жорстким критиком об'єднання загалом, Ліссабонської угоди, Європейського фіскального пакту, фонду відновлення після коронавірусної хвороби; вимагала пріоритету національного законодавства над європейським. Вона перебуває у зв'язках із М. Сальвіні, відомим антимігрантськими поглядами та близькістю до Кремля, розділяє його ставлення до міграційного питання (Holzer, 2025). Проте поточна позиція італійського суспільства, за даними Євробарометра, засвідчує високий (88 %) рівень прихильності до ідеї більшої згуртованості перед спільними викликами, а більш ніж 2/3 італійських респондентів уважають, що Італія має більше вигод, аніж труднощів, від членства в Євросоюзі. При цьому Мелоні зазнає активної критики з боку громадськості за тиск на судову систему та втручання в роботу суспільних медіа (Liberties Rule of Law Report, 2025, p. 538).

Дискусія і висновки

Аналіз позицій (навіть побіжний) провідних євроскептиків засвідчує відповідність знахідок аргументам дослідників про високий рівень їх змінності під впливом комплексу зовнішніх чинників. У досліджуваному проміжку така трансформація дискурсу корелює із дискусіями щодо варіантів реалізації Brexit у самій Великій Британії, які мали наслідком зміну кількох кабінетів – під керівництвом Д. Кемерона, Т. Мей і Б. Джонсона – аж до оформлення остаточного виходу з ЄС 31 січня 2020 р. Опоненти ідеї виходу з ЄС попереджають синхронно про наслідки "жорсткого" євроскептицизму, що передусім стосуються економічної площини – втрата прибутків та інвестиційної привабливості, розрив ланцюгів виробництва й постачання, обмеження переміщення робочої сили та капіталів, зниження ролі "ефекту масштабу". Негативний досвід Brexit у цьому сенсі виступає для ліберальних політиків реальним (а не гіпотетичним) прикладом, який використовується для опису потенційного повторення такого сценарію за межами Великої Британії. Показово, що навіть факт консультацій європейських консерваторів із британськими ідеологами Brexit не став визначальним у ставленні до практичного впровадження ідей Frexit, Dexit, Italexit абощо.

Додатковим контраргументом для опису недоліків ідеї "жорсткого" виходу з ЄС є процедурна складність такого механізму в межах різних національних законодавств, яка контрастує з популістичними обіцянками, що, своєю чергою, акцентують на швидкості, з якою такі рішення обіцяють ухвалити.

Прийнятнішим варіантом видається збереження наявної конструкції ЄС – замість спричинення внаслідок рішення про вихід із нього політичної кризи з непередбачуваними наслідками. Ультраправі консерватори видозмінили свої гасла, адаптуючись до вимог ЄС та наявного статус-кво щодо членства в об'єднанні, але не з ціннісних, а скоріше із прагматичних міркувань – лишаючи при цьому радикальні висловлювання з питань сумнівів у ефективності ЄС та доцільності перебування в ньому елементом передвиборчих кампаній для мобілізації свого цільового електорату. Панівною стала ідея про те, що можна переглянути відносини держав із Брюсселем, але не розривати їх повністю. З часом провідні політичні рухи, що стояли на позиціях євроскептицизму, почали або просувати меседжі про необхідність зміни правил гри (напр., "Національний фронт" у Франції), або ж зовсім дистанціювалися від первісних намірів і поступилися ними маргінальним невпливовим рухам (як в Італії). Помітно, що станом на сьогодні нинішня ітерація консерваторів намагається дистанціюватися від радикальної політичної спадщини своїх попередників – приміром, із антисемітськими висловлюваннями Ж.-М. ле Пена, батька М. ле Пен.

Політичні кола в державах-членах ЄС не у змозі ігнорувати суспільні інтереси, вони мають формувати

привабливі пропозиції для виборців, аби й надалі залишатися при владі чи претендувати на неї. Доволі високий рівень позитивного ставлення до ЄС, який зріс ще більше на тлі усвідомлення його громадянами спільних безпекових загроз на тлі повномасштабної війни на їхньому континенті, яку спричинила Російська Федерація щодо України, також привів до коригування політичних програм сил і навіть до перебирання на себе частини порядку денного прихильників захисту європейської демократії, свобод і безпеки (як-от в Італії, лідерка якої – Дж. Мелоні – послідовно висловлює свою проукраїнську позицію, попри початкові альянси із проросійськими політсилами; так само варто зазначити й корекцію риторики донедавна проросійської ле Пен). Інтеграція видається необхідною на тлі протистояння імперіям (авторитарним державам, що посягають на демократичний світовий порядок), оскільки вже були приклади в історії, коли роз'єднані національні держави (зокрема, на європейському континенті) програвали великим імперіям або державам з імперськими амбіціями (Snyder, 2018, pp. 58–91).

Конфлікт поглядів різних політичних течій у межах ЄС та окремих його держав-членів щодо подальшої візії європейського майбутнього на тлі геополітичної невизначеності, зростання значущості спільних безпекових викликів і наявності практичного досвіду виходу окремо взятої держави з інтеграційного об'єднання є перспективним предметом подальших досліджень у царині євроскептицизму.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Бруслик, О. (2016, 24 червня). *Лідери євроскептиків Франції та Голландії закликали до референдуму щодо виходу з ЄС*. LB.ua. https://lb.ua/world/2016/06/24/338603_lideri_evroskeptikov_frantsii.html

Геба, Г. (2021). Вплив дезінтеграційних процесів у Європі на Брекзит. *Політичне життя*, 4 (2020), 87–92. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.4.12.

Ключник, Р. М., & Невесела, К. О. (2020). Популізм як сучасний політико-економічний феномен. *Академічний огляд*, *2*, 5–18. https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/2.pdf

Новак, М., & Бренфорд, Б. (2017, 13 січня). *Наскільки ультраправою є Марін Ле Пен?* BBC News Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/features-38606775

Прем'єр Франції застеріг перед ризиками виходу країни з ЄС на тлі популярності ультраправих. (2024, 7 Лютого). *Європейська правда*. https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/7/7179068/

Французький суд визнав Марін Ле Пен винною у нецільовому використанні коштів ЄС. (2025, 31 Березня). *Радіо Свобода.* https://www.radiosvoboda.org/a/news-le-pen-sud-vyznannya-vynnoyu/33365294.html

Якимчук, М. (2023). *Вплив євроскептицизму на сучасні політичні процеси в Європейському Союзі* [Дис. д-ра філософії, Волинський національний університет імені Лесі Українки]. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/24557/1/YAkymchuk_2023.pdf

Alber, E. (2019, March 27). *How Brexit affects Italy – and its Eurosceptical politicians.* EureKā (Eurac Research). https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/how-brexit-affects-italy-and-its-eurosceptical-politicians

Amante, A. (2019, October 14). *Italy's euroskeptic leader Salvini says euro is "irreversible".* Reuters. https://www.reuters.com/article/us-italy-politics-salvini/italys-euroskeptic-leader-salvini-says-euro-is-irreversible-idUSKBN1WT1R2

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Corbett, S. (2016). The Social Consequences of Brexit for the UK and Europe: Euroscepticism, Populism, Nationalism, and Societal Division. *International Journal of Social Quality,* 6(1), 11–31. https://doi.org/10.3167/IJSQ.2016.060102

Debinski, G. (2020, July 29). *Italexit: Will Italy be next to leave the EU?* GZERO Media. https://www.gzeromedia.com/italexit-will-italy-be-next-to-leave-the-eu

Edelman, M. (1964). *The symbolic uses of politics.* University of Illinois Press

European Parliament. (2004). *Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02004 L0038-20110616

European Parliament. (2018). *Parlemeter 2018: Taking up the challenge. From (silent) support to actual vote. Eurobarometer Survey 90.1 of the European Parliament. A public opinion monitoring study.* https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2018/parlemeter-2018/report/en-parlemeter-2018.pdf

Hansen, M. A., & Olsen, J. (2022). The Alternative for Germany (AfD) as Populist Issue Entrepreneur: Explaining the Party and its Voters in the 2021 German Federal Election. *German Politics*, 33(4), 643–667. https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2087871

Havlík, V., & Hloušek, V. (2025). Where Have All the 'Exiters' Gone? Contextualising the Concept of Hard Euroscepticism. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 63, 351–368. https://doi.org/10.1111/jcms.13602.

Holzer, B. (2025). *Europe appears to be the solution, not the problem.* Fondation Robert Schuman. https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/789-europe-appears-to-be-the-solution-not-the-problem

Jones, S. (2022, April 15). *"Frexit in all but name": what a Marine Le Pen win would mean for EU.* The Guardian. https://www.theguardian.com/world/ 022/apr/15/frexit-what-marine-le-pen-win-mean-eu

Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). The Promise of Institutionalist Theory. *International Security,* 20(1), 39–51. https://doi.org/10.2307/2539214

Kissinger, H (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.

Knight, B. (2024, December 18). Far-right AfD party wants Germany to leave the EU. Deutsche Welle. https://www.dw.com/en/far-right-afd-party-wants-germany-to-leave-the-eu/a-71093400

Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism. Palgrave* Macmillan.

Leconte, C. (2015). From Pathology to Mainstream Phenomenon: Reviewing the Euroscepticism Debate in Research and Theory. *International Political Science Review*, 36(3), 250–263.

Le Pen pledges to 'take power in Europe' as far-right leaders rally in France. (2025, June 9). *France 24*. https://www.france24.com/en/live-news/20250609-le-pen-orban-lambast-eu-at-far-right-rally-in-france

Liberties Rule of Law Report (2025). *Civil Liberties Union for Europe*. https://www.liberties.eu/f/vdxw3e

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe.* Cambridge University Press.

Prothero, M. (2020, March 26). Russia sent Italy a military convoy of medical supplies to help with the coronavirus outbreak. Italy said it was useless and accused them of a PR stunt. *Business Insider*. https://www.businessinsider.com/coronavirus-italy-russia-military-convoy-supplies-useless-pr-stunt-2020-3

Ruggie J. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*. Routledge.

Schultheis, E. (2017, September 29). Germany's right-wing populists are importing U.S.-style campaign tactics. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/09/afd-harris-merkel-germany-elections/541506/

Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*. Tim Duggan Books.

Taggart, P. (2004). Populism and Representative Politics in Contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies, 9*(3), 269–288.

Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2000). *Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation.* University of Sussex.

Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2002). *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States.* University of Sussex.

Treib, O. (2020). Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. *Journal of European Public Policy*, 28(2), 174–189. https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1737881

Waltz, K. (1959). *Man, the State, and War*. Columbia University Press.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183

References

Alber, E. (2019, March 27). *How Brexit affects Italy – and its Eurosceptical politicians.* EureKā (Eurac Research). https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/how-brexit-affects-italy-and-its-eurosceptical-politicians

Amante, A. (2019, October 14). *Italy's euroskeptic leader Salvini says euro is "irreversible".* Reuters. https://www.reuters.com/article/us-italy-politics-salvini/italys-euroskeptic-leader-salvini-says-euro-is-irreversible-idUSKBN1WT1R2

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Bruslyk, O. (2016, June 24). *Leaders of Eurosceptics in France and the Netherlands called for a referendum on leaving the EU.* LB.ua [in Ukrainian]. https://lb.ua/world/2016/06/24/338603_lideri_evroskeptikov_frantsii.html

Corbett, S. (2016). The Social Consequences of Brexit for the UK and Europe: Euroscepticism, Populism, Nationalism, and Societal Division. *International Journal of Social Quality*, 6(1), 11–31. https://doi.org/10.3167/IJSQ.2016.060102

Debinski, G. (2020, July 29). *Italexit: Will Italy be next to leave the EU?* GZERO Media. https://www.gzeromedia.com/italexit-will-italy-be-next-to-leave-the-eu

Edelman, M. (1964). *The symbolic uses of politics.* University of Illinois Press

European Parliament. (2004). *Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02004L0038-20110616

European Parliament. (2018). *Parlemeter 2018: Taking up the challenge. From (silent) support to actual vote. Eurobarometer Survey 90.1 of the European Parliament. A public opinion monitoring study.* https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2018/parlemeter-2018/report/en-parlemeter-2018.pdf

French court finds Marine Le Pen guilty of misusing EU funds. (2025, March 31). *Radio Svoboda* [in Ukrainian]. https://www.radiosvoboda.org/a/news-le-pen-sud-vyznannya-vynnoyu/33365294.html

French Prime Minister warns of risks of leaving the EU amid far-right popularity. (2024, February 7). *European Pravda* [in Ukrainian] https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/02/7/7179068/

Hansen, M. A., & Olsen, J. (2022). The Alternative for Germany (AfD) as Populist Issue Entrepreneur: Explaining the Party and its Voters in the 2021 German Federal Election. *German Politics*, 33(4), 643–667. https://doi.org/10.1080/09644008.2022.2087871

Havlík, V., & Hloušek, V. (2025). Where Have All the 'Exiters' Gone? Contextualising the Concept of Hard Euroscepticism. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 63, 351–368. https://doi.org/10.1111/jcms.13602.

Heba, H. (2021). The impact of disintegration processes in Europe on Brexit. *Political Life*, 4(2020), 87–92 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.4.12.

Holzer, B. (2025, April 29). *Europe appears to be the solution, not the problem.* Fondation Robert Schuman. https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/789-europe-appears-to-be-the-solution-not-the-problem

Jones, S. (2022, April 15). *"Frexit in all but name": what a Marine Le Pen win would mean for EU.* The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2022/apr/15/frexit-what-marine-le-pen-win-mean-eu

Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). The Promise of Institutionalist Theory. *International Security*, 20(1), 39–51. https://doi.org/10.2307/2539214

Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.

Kliuchnyk, R. M., & Nevesela, K. O. (2020). Populism as a modern political and economic phenomenon. *Academic Review*, *2*, 5–18 [in Ukrainian]. https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/2.pdf

Knight, B. (2024, December 18). *Far-right AfD party wants Germany to leave the EU.* Deutsche Welle*. https://www.dw.com/en/far-right-afd-party-wants-germany-to-leave-the-eu/a-71093400*

Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism*. Palgrave Macmillan.

Leconte, C. (2015). From Pathology to Mainstream Phenomenon: Reviewing the Euroscepticism Debate in Research and Theory. *International Political Science Review*, 36(3), 250–263.

Le Pen pledges to 'take power in Europe' as far-right leaders rally in France. (2025, June 9). *France 24*. https://www.france24.com/en/live-news/20250609-le-pen-orban-lambast-eu-at-far-right-rally-in-france

Liberties Rule of Law Report (2025). *Civil Liberties Union for Europe*. https://www.liberties.eu/f/vdxw3e

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe.* Cambridge University Press.

Novak, M., & Brenford, B. (2017, January 13). *How far-right is Marine Le Pen?* BBC News Ukraine [in Ukrainian]. https://www.bbc.com/ukrainian/features-38606775

Prothero, M. (2020, March 26). *Russia sent Italy a military convoy of medical supplies to help with the coronavirus outbreak. Italy said it was useless and accused them of a PR stunt.* Business Insider. https://www.businessinsider.com/coronavirus-italy-russia-military-convoy-supplies-useless-pr-stunt-2020-3

Ruggie J. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*. Routledge

Schultheis, E. (2017, September 29). *Germany's right-wing populists are importing U.S.-style campaign tactics.* The Atlantic. https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/09/afd-harris-merkel-germany-elections/541506/

Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America*. Tim Duggan Books.

Taggart, P. (2004). Populism and Representative Politics in Contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies,* 9(3), 269–288.

Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2000). *Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation.* University of Sussex.

Taggart, P. & Szczerbiak, A. (2002). *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States.* University of Sussex.

Treib, O. (2020). Euroscepticism is here to stay: what cleavage theory can teach us about the 2019 European Parliament elections. *Journal of European Public Policy*, 28(2), 174–189. https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1737881

Waltz, K. (1959). *Man, the State, and War*. Columbia University Press.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183

Yakymchuk, M. (2023). *The impact of Euroscepticism on contemporary political processes in the European Union* [Doctoral dissertation, Lesya Ukrainka Volyn National University]. [in Ukrainian]. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/24557/1/YAkymchuk_2023.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 10.09.25
Прорецензовано / Revised: 20.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Yevhen LUZAN, PhD Student
ORCID ID: 0000-0002-8896-1644
e-mail: eugene.luzan@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE EVOLUTION OF EUROSCEPTIC RHETHORICS IN THE EU: BRITISH INFLUENCE AFTER BREXIT AND NATIONAL SPECIALTIES

B a c k g r o u n d . ***After Brexit, Euroscepticism has become an increasingly visible part of the European political mainstream. For a certain period following the British referendum, it employed rhetoric suggesting that this scenario might be repeated in other EU member states such as Germany, France, and Italy. Appeals to such a course of events have raised concerns about the continuation of the European Union's disintegration under the slogans of restoring national sovereignty, regaining control over borders, etc.***

M e t h o d s . ***The study applies a qualitative narrative analysis to identify key milestones in Eurosceptic parties' attitudes toward the idea of leaving the European Union (following the Brexit example) or, at the very least, limiting European integration.***

R e s u l t s . ***It was found that, despite ties with the initiators of Brexit, local European conservatives and Eurosceptics have gradually adjusted their messaging regarding opposition to European integration, favouring a "soft" form of Euroscepticism – not rejecting EU membership outright but advocating for reducing Brussels' influence or changing the EU's political agenda. A restraining factor has been warnings about the negative economic and domestic political consequences of leaving the EU, as illustrated by the British example, and in some cases, appeals to potential external influences (primarily from Russia) and manipulation of European public opinion.***

C o n c l u s i o n s . ***The external political, social, and security environment encourages changes in initial positions on leaving the EU; however, this does not automatically translate into a positive attitude toward European integration itself or solidarity with EU values. There is a pragmatic, rather than value-based, interest in expanding cooperation within the European continent – in the context of shared challenges, particularly the Russian–Ukrainian war.***

K e y w o r d s : ***Euroscepticism, European integration, nationalism, post-Brexit.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.7:796
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/108-112

Roman GRYSHUK, PhD Student
ORCID ID: 0009-0003-0482-1041
e-mail: rmn.gryshuk@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SPORTS AND CULTURAL DIPLOMACY: DISTINCTION AND INDEPENDENCE IN FOREIGN POLICY

Background. ***The growing influence of communication technologies and global events has reinforced the role of sports diplomacy as a foreign policy tool. Yet, scholars continue to classify it under cultural or public diplomacy. This ambiguity arises from the broad definition of soft power, in which both culture and sport serve as mechanisms of attraction and influence. The primary question is whether sports diplomacy functions as a complementary approach or as an independent instrument. The study aims to define cultural and sports diplomacy boundaries and highlight factors that enable sports diplomacy to function as a standalone foreign policy tool.***

Methods. ***The research combines political, comparative, and content analyses with concretization. The methods help to explore the links to soft power, contrast environments, actors, and tools, and examine practical cases from France, Qatar, Saudi Arabia, and Australia.***

Results. ***The findings indicate that soft power provides a comprehensive framework for public, cultural, and sports diplomacy, with each operating in distinct settings. Cultural diplomacy operates in a symbolic–normative space shaped by the exchange of ideas and values, whereas sports diplomacy functions in a performance–competitive environment driven by organized events, sports networks, and mass audiences. Its late institutionalization and difficulty in measuring outcomes explain its marginalization. Nevertheless, the recent examples indicate change. The French model demonstrates how cultural diplomacy gained weight through institutionalization. A similar trend can be observed in sports diplomacy, where Qatar and Saudi Arabia utilize state-led events and tournaments to enhance their global reputation. Australia's Sports Diplomacy 2030 strategy is a compelling example of how a country can use sports as a strategic diplomatic tool.***

Conclusions. ***Sports diplomacy can no longer be viewed as a subset of cultural diplomacy. The distinct environment, unique actors, and specific tools support its difference from other types of diplomacy. When backed by institutional frameworks, funding, and strategic vision, it emerges as an effective standalone foreign policy instrument. Recognizing its distinct role expands the diplomatic toolkit and offers states new ways to project soft power.***

Keywords: ***Sports diplomacy, cultural diplomacy, public diplomacy, soft power, foreign policy, culture, sports.***

Background

The rapid development of communication technologies and their effect on the international events of the global landscape support the rise of sports diplomacy as a robust foreign policy strategy. It finds new application and reemerges as a substantial diplomatic instrument. Nevertheless, there is no general perception of it as a standalone and effective tool within the scientific community. Instead, many consider it a part of public diplomacy as a broad category that involves different aspects, from culture to science, that form respective subcategories. Others consider diplomatic efforts around sports part of cultural diplomacy and ignore the necessity to use culture and sports independently.

Despite the further analysis being made in this article, it is worth admitting that the source of such ambiguity emanates from the nature of the soft power concept. Soft power is traditionally recognized as the main neoliberal approach behind the rise of public diplomacy. There, both culture and sports act as drivers and set the ground for the development of the platforms for diplomatic activity. It is especially true considering the recognition, reach, and power deriving from the international cultural exchange and sports events. Moreover, that is where the overlap among public, cultural, and sports diplomacy appears.

Cultural diplomacy is widely regarded as a core component of public diplomacy, and sports diplomacy may be viewed as falling under the umbrella of either cultural or public diplomacy. In this regard, the question arises whether sport is a part of culture and how it changes the application and perception of sports diplomacy. If generalization is made, sports diplomacy may be subsumed under cultural duplicity. In its turn, it may lead to confusion, resulting in an inability to grasp the emerging power of the sport diplomacy approach.

This article aims to identify the main differences between sports diplomacy and cultural diplomacy, examine the reasons why scientists ignore sports diplomacy as an independent tool in international relations, and argue that sports diplomacy can function as a powerful form of foreign policy instrument. The article would display sports diplomacy as a distinct and standalone tool, referring to differences and recent institutionalization of the approach as the primary justification.

Methods

The research presented in this article implements a combination of different approaches that include political analysis, comparative analysis, content analysis, and the method of concretization. They allow for examining distinct features of sport and cultural diplomacy and evaluating the conditions under which sports diplomacy can be considered an independent instrument of foreign policy.

In particular, political analysis was applied to assess the relation to soft power concepts as well as to understand the phenomenon of using sports and culture in foreign policy. It helped to see how these types of diplomacy are institutionalised and may act independently. The comparative analysis is crucial to systematically analyze and contrast sports and cultural diplomacy across three dimensions: operational environment, key diplomatic tools used, and actors involved. This method is essential to identify where the types of diplomacy converge or diverge. Besides, content analysis was implemented to examine the definitions of the concepts and their perception, and to find cases of the usage of cultural and sports diplomacy by leading countries. For this reason, several books, articles, and primary resources, including policy documents and official statements, were subject to examination.

© Gryshuk Roman, 2025

ISSN 1728-3817

The theoretical ground of this research lies within the concept of soft power by Joseph Nye, which allows understanding how international actors can leverage sports and culture to exercise foreign policy.

Results

Before comparing sports and cultural diplomacy and setting the first apart, it is vital to see their connection to public diplomacy and their origin in terms of soft power. The analysis shows that even though there are debates over the nature of public diplomacy, it is a broader approach that uses cultural and sports elements in the practice. According to Nye, soft power is concerned with the influence that a nation exerts when others are drawn to its culture and ideas. The particular definition is pretty broad and suggests that a country may use the mentioned elements to conduct foreign affairs and affect other governments and nations. In terms of cultural and sports diplomacy, such a definition determines the basis and the environment for the growth of the debate and the comparison itself.

At the same time, that is where public diplomacy comes into play. According to Jan Melissen, public diplomacy, which is said to be contested by nature, is a "key instrument" of soft power (Melissen, 2010, p. 4). The main reason for this is that public diplomacy is an approach that responds to the transformation of the environment in which international and diplomatic actors operate. As communication technologies change, the expression of diplomacy does as well. Firstly, it results from the change in relationships between actors. Countries aim to conduct diplomacy not just between governments but also to affect and reach a general audience in the country or specific groups and organizations. Secondly, it implies using wider forms and means through which a country speaks about itself. The key sources of such expression are communication technologies, media, and culture. Thus, cultural diplomacy appears to be the primary component of public diplomacy and soft power.

Cultural diplomacy's definitions vary significantly due to the nature of cultural effects. However, it is possible to determine it as "the exchange of ideas, information, values, and traditions" to support and foster the relationships and understanding between countries (Cummings, 2003, p. 2). In the realm of foreign policy, it can be described as an effort of an international actor to administer or affect the international environment by using cultural resources and means that are known overseas. Notably, it is possible to underline that the efficiency of culture depends on multiple things. That is why Cynthia Schneider emphasizes that it can be considered as "soft" or unsubstantial, especially regarding significant international issues (Schneider, 2005, p. 147). The reason is the perception of symbols that culture represents by the group, nation, or audience. According to Matviyenko, culture, as the "aggregate of values that offers an interpretive framework", may fail to produce an intended impact if it lacks appeal (Matviyenko, & Matiash, 2021, p. 5). The real effect on foreign policy can be seen in the long term and is usually pretty hard to evaluate. Nevertheless, it is impossible to ignore that cultural diplomacy, using symbols and values, facilitates the representation of the state.

Sports diplomacy takes an approach similar to cultural diplomacy, yet, instead of information and ideas, it takes place around sports events and engagement of sportspeople. Sports diplomacy can be defined as the practice of using sports, competitions, and events as a vehicle to conduct diplomatic activities and pursue foreign policy goals (Grix, & Brannagan, 2016). Sports, as a phenomenon, allow for the development of a specific image or perception in certain countries; sports become the platform for sharing ideas and values. Simultaneously, the performance of sportsmen is the prerequisite for it to happen, as the display happens upon the accumulation of attention and perception of the audience.

That is where confusion with cultural diplomacy may arise. Nonetheless, it comes from the interconnectedness of sports and culture, fueled by the encompassing application of the latter in public diplomacy. For instance, cultural diplomacy may include activities such as art exhibitions and concerts, academic exchanges, and language programs. They are all aimed at showcasing a nation's culture and value system abroad and strengthening intercultural ties. Concerning sports diplomacy, the engagement with the audience and a showcase of values revolve around the universal passion for sports as a phenomenon. There, sporting competition and camaraderie are primary factors that create a common ground for a dialogue and further exchange of ideas and values.

Such a comparison presents the first significant distinction. Consequently, cultural diplomacy is about the exchange of ideas, whereas sports diplomacy is about using sports events and performances to showcase. From there, the question arises as to why scientists ignore this clear distinction. The possible explanation lies in the encompassing nature of culture as a term. We can resort to the social definition of culture by Raymond Williams, a culture theorist, who describes it as a particular way of life that expresses meanings and values not in art but in all areas of life, including institutions and ordinary life (Williams, 2007). Such a generalization of the term creates the ground for pretty expansive use of cultural diplomacy as a term.

Another reason is the lack of a long-standing tradition or theoretical framework for sports diplomacy. In particular, cultural diplomacy has been practiced and studied for over a century, including the creation of France's Alliance Française in 1883 and the British Council in 1934 (Matviyenko, & Matiash, 2021). Sports diplomacy, even though used politically throughout the 20th century, including 'ping-pong diplomacy' and 'cricket diplomacy', the term 'sports diplomacy' and a systematic development around it came much later. It was backed by the unclear standing of sports between politics and international relations, as it has been seen as "serious and important and insignificant and trivial at different times," depending on the context and times (Jackson, 2013, p. 274). A fair number of scholars considered mixing sports and diplomacy to be wrong and inappropriate. As Murray suggests, the main reasons refer to the desire of the public to avoid mixing sports and politics; the contradiction between sport-as-competition and diplomacy as the business of peace; and the difference between the culture of diplomacy and sports, diplomats and sportsmen, their traditions and behavior (Murray, 2012). Thus, in the absence of systematic use of sports diplomacy by countries and a lack of standalone strategies, practitioners were slow to formalize it, and it seemed easier to use it as a category of cultural diplomacy.

Lastly, one more factor that affected the perception of sports diplomacy as a standalone method lies in the ability to see its impact. The effect **c**an be even harder to quantify or see, compared to cultural diplomacy that already has developed frameworks, meaning policymakers may undervalue it. For intance, cultural diplomacy may leave tangible outputs, like the number of exchange students or

cultural centers established, whereas sports diplomacy might contemplate subtle shifts in public perception that are not immediately obvious or result from related factors. We can see the clear reasons why confusion between sports diplomacy and cultural diplomacy has existed. However, despite the interconnectedness of sports and culture, sports diplomacy and cultural diplomacy operate in different environments, apply separate tools, and have different effects on the diplomatic practice.

The significant distinction between cultural and sports diplomacy is that the difference in the environments and contexts in which they operate affects their realization. Firstly, cultural diplomacy finds its application in a broad humanitarian space determined by symbolic and normative components of culture. There, in an attempt to better understand the nature of cultural diplomacy, we should resort to the term 'culture'. It is often understood as the system of beliefs, values, norms, and signs that include symbols of communication, allowing the conveyance of identity and collective memory (Lüschen, 1967). With that in mind, one can see the cultural environment as one that is full of symbols expressed through language, art, music, or rituals, which are not static and are pretty interpretive, and that are used by different actors to exchange ideas, information, and identities.

The same may be applied to define the space of cultural diplomacy. Nevertheless, keeping in mind that its primary goal is to project national identity and values within the global cultural sphere, the nation aims to control the narrative and the use of symbols via such institutions. That way, it is possible to conclude that cultural diplomacy operates within a symbolic–normative environment shaped by a nation's and global beliefs, values, traditions, and expressive forms.

In contrast, the sports diplomacy environment is different. The explanation is that sports are more rational in nature, while the environment is more regulated and tangible. Considering the effect on sports diplomacy, it implies a different focus in implementation and space in which actors operate to achieve foreign policy goals. Above all, according to the study of Lüschen, the German-American sociologist, sport is a 'rational and playful activity' that is rewarded extrinsically and depends on the organic, personality, social, and cultural systems (Lüschen, 1967, p. 127). The interconnectedness with culture is vivid, as the culture affects the activity, yet does not necessarily imply the symbolism. It is possible because sports involve competition, organized rules, and performance at the core (Lüschen, 1967). They are the elements that require organization and framework to happen, and if combined under one event, can attract an audience and international attention. Upon this, it is possible to identify the environment in which sports diplomacy operates. A possible suggestion is that sports diplomacy works in a performance-competitive environment, which is shaped by the organization of activity, competition, and rules upon which actors can project messages, share values, and support communication.

This comparison indicates that the cultural diplomacy environment is fluid and interpretive, focusing on value and rooted in the exchange of ideas, while sports diplomacy is event-driven and audience-intensive, relying on spectacle and consumption of competition that is possible due to organization. There, cultural diplomacy is effective in a permanent institutional environment, while sports diplomacy works better in event-focused settings that invite a mass audience and opportunities for engagement.

Having identified how sports diplomacy and cultural diplomacy vary in nature and environment, it is possible to outline their effects on the actors, tools, and results. In particular, the profile of actors involved in these two types significantly differs. Cultural diplomacy actors are usually a combination of diplomats and non-state actors. The latter become the driving force and implementers of policy and include civil society, the academic community, businesspeople, and others. The reasoning is that their role is more about generating ideas, while the government's role is in creating conditions for their implementation and coordination (Matviyenko, & Matiash, 2021). Artists, performers, intellectuals, civil society organizations, universities, and even diasporic communities play supporting roles, as they facilitate the exchanges of ideas or contribute to turning knowledge into symbols. However, as the cultural environment requires consistency of messages and values to frame social expectations and guide behavior, the government grants organization and order. It means the activities in which actors participate are often state-backed or state-facilitated**,** ensuring the achievement of foreign policy goals.

In contrast, when analyzing sports diplomacy, more attention is given to the events, competition of sportsmen, and networks built around them. The primary actors become the governments, organizations, and non-state actors that organize the events and form the values and traditions behind the events where performance takes place. They refer to sports arenas, tournaments, or significant world events like the Olympic Games. For example, Germany put sports diplomacy into the center of its cultural diplomacy strategy when organizing the 2006 FIFA World Cup, while Qatari authorities underlined that hosting sports mega events was a suitable tool to support better "relations between East and West" (Grix, & Brannagan, 2016, p. 265). The organization of such events was impossible without developing an agenda that included national associations, federations, and world organizations like FIFA. Nonetheless, the sportsmen play a crucial role as well; when they compete internationally, their conduct and image form perceptions of their nation. If they have enough fan capital to affect international relations, they can be a tool that will support diplomatic efforts or reinforce the power of a particular event. For intance, the transfer of football star, Cristiano Ronaldo, to the Al Nassr club from the Saudi League resulted in a rise in users from "850,000 to 11 million," increasing the international coverage and bringing the Kingdom recognition (AlSaeed, 2025, p. 1659). Furthermore, the participation in sports diplomacy is not limited to sportsmen. Media, coaches, and even fan movements can be participants in sports diplomacy, and their actions can influence the climate in which diplomacy occurs, thus affecting the message conveyed.

The further comparison contemplates the analysis of the tools and effects of culture and sports diplomacy, where institutionalization may significantly impact the realization of the concepts as foreign policy instruments. In particular, the cultural diplomacy tools contemplate sharing a nation's cultural and intellectual life, as well as arts, music, language, and heritage. The tools include educational exchanges, language teaching, arts and performance tours, festivals, museum and heritage collaborations, and media broadcasting. A significant role in the management of tools lies within the institutions that a foreign policy suggests. A vivid example of this is the use and popularization of British education worldwide. By creating scholarships, countries are able to invite and affect elites of other countries via sharing their culture and values

(Matviyenko, & Matiash, 2021). Significantly, such scholarships are usually financed by the government institutions. Notably, institutional support appears to be a decisive factor in making cultural diplomacy effective and sustainable.

The analysis of the strategy of the government of France shows how placing cultural initiatives within a robust institutional framework transforms them into a stand-alone and impactful instrument of foreign policy. First of all, the French government is seen as the pioneer in adopting cultural diplomacy as a standalone strategy and building institutions that supported the popularization of French culture abroad. Institut Français and the Alliance Française, founded in the 20th century, now operate as part of a global network to promote the French language, art, and heritage. They ensure that initiatives and efforts are coherent, guided, and aligned with national priorities. In particular, Institut Français acts under the Ministry of Europe and Foreign Affairs (MEFA) and supports creative industries, cooperation, and cultural projects, while Alliance Française is subsidized by MEFA and initiates business partnerships, language instruction, and artistic exchange (Tounta, 2022, pp. 45–46). With these agencies, France can engage with the audience worldwide and reinforce France's image and influence worldwide. Such an approach shows that the French state plays a central role by allocating resources and defining strategic objectives, making cultural diplomacy a crucial part of foreign policy.

Such institutionalization signals a long-term commitment and supports the idea that cultural diplomacy efforts are consistent and effective. In this regard, the question arises whether sports diplomacy can be as effective and act as a standalone strategy, not only a complementary tool within public diplomacy efforts. Most countries use tournaments and competitions to showcase their country and form their image through the performance of sportspeople. However, today, more and more countries use sports diplomacy as a comprehensive strategy that becomes a platform for negotiation, image development, and connecting with people. For instance, Qatar and Saudi Arabia use sports mega-events to shape their image worldwide, improve their reputation abroad, and foster trade (Gryshuk, 2024). Except for the case of acquiring famous sportspeople mentioned earlier, these countries managed to become centers for sports events related to football, boxing, and Formula 1. Their success stems from substantial government funding, coordinated institutional backing, and alignment with broader economic and political goals.

Yet it is not the only case. The recent development of the Australian Sports Diplomacy approach proves that sports diplomacy may work as a standalone foreign policy tool. In particular, Australia has been developing several strategies to leverage sports diplomacy as a leading tool in strengthening its presence in the region and supporting relations with countries. Since 2015, they have adopted strategies, with the latter one defining the use of sports by the Department of Foreign Affairs and Trade in cooperation with national sports organizations and the private sector (Australian Government, 2024). Such an approach was chosen as Australia has a significant sports capital characterized by the popularity of sport, perception of it as a national value, and strong sports infrastructure. Under these strategies, the particular model financed and coordinated the creation of sports events, networks, and programs across the Indo-Pacific. For intance, the PacificAus Program aimed at creating partnerships within neighbouring countries, which resulted in over 50 partnerships and reached 1.5 million people (Australian Government, 2019, p. 7). It supported the friendly image of Australia and allowed the development of sports networks with the population in neighbouring countries. Nevertheless, recent news shows that sports diplomacy has allowed the country to strengthen its relationship with its neighbors and improve its standing in the region. In particular, on the same day, the Australian government signed an agreement to invest $600 million to support the inclusion of the Papua New Guinea rugby team into the Australian rugby league, alongside signing a new security deal (Henderson, & Brancatisano, 2024). That way, leveraging the popularity of this kind of sport in Papua New Guinea and using it as a platform for fostering relationships between countries, Australia managed to strengthen its influence in the neighboring region and gain leverage against the proliferation of such actors as China.

In the end, both examples show that when sports diplomacy is embedded in a clear institutional strategy with long-term funding and inter-agency coordination, it can deliver sustained diplomatic influence. Whether through the spectacle of global mega-events or targeted community-level engagement, institutionalization transforms sports from a soft power instrument into a strategic pillar of foreign policy.

Discussion and conclusions

This analysis and comparison of the sports, cultural, and public diplomacy explored the relationship between the concepts within the broader framework of soft power, while asking whether sports diplomacy deserves recognition as an effective standalone foreign policy instrument.

The research confirms that the approaches derive from the logic of soft power, as they seek to attract and influence through non-coercive means. Despite this shared foundation, public and cultural diplomacy have long enjoyed greater scholarly and policy attention, benefiting from a century of practice, a well-developed institutional framework, and tangible outputs such as the use of communication, media, cultural aspects, and exchange of ideas. Sports diplomacy, by contrast, has often been subsumed under cultural and public diplomacy. The reasons refer partly to the nature of "culture" as a term and the broad use of tools, partly to the absence of sustained strategies and measurable short-term results by governments in relation to sports diplomacy.

Moreover, the comparison reveals that cultural diplomacy operates within a symbolic–normative environment, where meaning and values are conveyed through artistic and intellectual exchange. Here, the main tools include language teaching, exhibitions, and academic partnerships, and aim to produce consistent, long-term engagement. In contrast, sports diplomacy functions in a performance-competitive environment shaped by organized events, rules, and mass audiences. In this case, the tools refer to competitions, athlete performances, and sporting networks, which provide immediate visibility but require deliberate structuring to yield lasting diplomatic outcomes.

The research proves that sports diplomacy can be a standalone and effective foreign policy tool. The basis for such proof becomes institutionalization, a decisive factor in the mentioned domains. The case of France's cultural diplomacy, anchored in the Alliance Française and Institut Français under direct government oversight, demonstrates how coherent structures and funding ensure consistency, visibility, and strategic alignment for foreign policy efforts. Similarly, sports diplomacy can achieve comparable influence when backed by long-term institutional support, as shown by Qatar and Saudi Arabia's mega-event government-led strategies and Australia's Sports

Diplomacy 2030 framework. These cases underline that, when embedded in a clear policy vision with agency-backed coordination and investment, sports diplomacy extends beyond symbolic gestures and becomes a credible pillar of foreign policy.

In conclusion, recognizing sports diplomacy as distinct from other types of diplomacy allows for a fresh view on a unique environment, tools, and effects. Appropriately institutionalized, it can stand independently as an effective, strategic instrument in the modern diplomatic toolkit. The subsequent development of the approach and practice as a foreign policy strategy will depend on how the countries use it when conducting foreign policy.

Sources of funding. This study did not receive any grant from a funding institution in the public, commercial, or non-commercial sectors

References

AlSaeed, N. (2025). Sports diplomacy in Arab countries: Sports as soft power in foreign policy. *Journal of Ecohumanism*, 4(2). https://doi.org/10.62754/joe.v4i2.6552

Australian Government. (2019). *Sports Diplomacy 2030.* Report. https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/sports-diplomacy-2030.pdf.

Australian Government. (2024). *Sports diplomacy | Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade*. Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade. https://www.dfat.gov.au/people-to-people/sports-diplomacy

Cummings, M.C., Jr. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Center for Arts and Culture.

Grix, J., & Brannagan, P. M. (2016). Of mechanisms and myths: Conceptualising states' "soft power" strategies through sports mega-events. *Diplomacy & Statecraft,* 27(2), 251–272. https://doi.org/10.1080/09592296.2016.1169791

Gryshuk, R. (2024). Sports and international reputation: How Qatar and Saudi Arabia utilize sports to enhance their image. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*, 16(1), 164–170. https://doi.org/10.15421/352432

Henderson, A., & Brancatisano, E. (2024, December). *Australia and PNG's $600m NRL deal comes with a security condition*. SBS News. https://www.sbs.com.au/news/article/australia-and-pngs-600m-nrl-deal-comes-with-a-security-condition/95sgz67nt

Jackson, S. J. (2013). The contested terrain of sport diplomacy in a globalizing world. *International Area Studies Review*, 16(3), 274–284. https://doi.org/10.1177/2233865913498867

Lüschen, G. (1967). The interdependence of sport and culture. *International Review of Sport Sociology*, 2(1), 127–141. https://doi.org/10.1177/101269026700200109

Matviyenko, V.M., & Matiash, I. (2021). *Cultural diplomacy*. SE "GDIP". https://sshdir.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/ukr.pdf [in Ukrainian]

Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. Palgrave Macmillan.

Nye, J.S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Perseus Publishing.

Murray, S. (2012). The two halves of sports diplomacy. *Diplomacy & Statecraft*, 23(3), 576–592. https://doi.org/10.1080/09592296.2012.706544

Schneider, C. P. (2005). Culture communicates: US diplomacy that works. In J. Melissen (Ed.), *The new public diplomacy* (pp. 147–168). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230554931_8

Tounta, D. (2022). Cultural diplomacy: The case of France. *HAPSc Policy Briefs Series*, 3(1), 139–149. https://doi.org/10.12681/ hapscpbs.31003

Williams, R. (2007). The Analysis of Culture. In J. Storey (Ed.), *Cultural theory and popular culture: A reader* (pp. 48–57). University of Georgia Press.

Отримано редакцією журналу / Received: 15.08.25
Прорецензовано / Revised: 23.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Роман ГРИШУК, асп.
ORCID ID: 0009-0003-0482-1041
e-mail: rmn.gryshuk@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СПОРТИВНА І КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ: РОЗМЕЖУВАННЯ ТА САМОСТІЙНІСТЬ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

Вступ. ***Зростаючий вплив комунікаційних технологій і глобальних подій посилює роль спортивної дипломатії як інструмента зовнішньої політики. Водночас науковці продовжують відносити її до культурної чи публічної дипломатії. Така двозначність випливає із широкого визначення "м'якої сили", у межах якого культура і спорт служать механізмами приваблення та впливу. Основне питання полягає в тому, чи функціонує спортивна дипломатія як допоміжний, чи самостійний інструмент. Дослідження має на меті визначити межі між публічною, культурною та спортивною дипломатією й означити фактори, що дають змогу спортивній дипломатії діяти як самостійний інструмент зовнішньої політики.***

Методи. ***У роботі поєднано політичний, порівняльний і контент-аналіз із методом конкретизації. Ці підходи дозволяють дослідити зв'язки із "м'якою силою", порівняти їх середовища, акторів і засоби, а також розглянути практичні приклади країн Франції, Катару, Саудівської Аравії та Австралії.***

Результати. ***Результати свідчать, що "м'яка сила" формує загальну рамку для публічної, культурної та спортивної дипломатії, проте кожна з них діє в окремому середовищі. Культурна дипломатія функціонує у символічно-нормативному просторі, що формується обміном ідеями та цінностями, тоді як спортивна дипломатія розгортається у змагально-перформативному середовищі, визначеному подіями, спортивними мережами та масовою аудиторією. Її пізня інституціоналізація та складність у вимірюванні результатів пояснюють її маргіналізацію. Проте сучасні приклади свідчать про зміни. Французька модель демонструє, як культурна дипломатія посилила вплив завдяки інституціоналізації. Подібна тенденція простежується у спортивній дипломатії: Катар і Саудівська Аравія використовують державні заходи й турніри для зміцнення міжнародної репутації. Стратегія "Sports Diplomacy 2030" в Австралії є переконливим прикладом того, як країна може застосовувати спорт як стратегічний дипломатичний інструмент.***

Висновки. ***Спортивну дипломатію не слід розглядати лише як підкатегорію інших видів дипломатії, вона заслуговує на незалежний статус. Її особливе середовище, специфічні актори та інструменти підтверджують її відмінність від інших типів дипломатії. За умови інституційної підтримки, фінансування та стратегічного бачення вона постає як ефективний самостійний інструмент зовнішньої політики.***

Ключові слова: ***спортивна дипломатія, культурна дипломатія, публічна дипломатія, м'яка сила, зовіншня політика, культура, спорт.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних, у написанні рукопису, в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 355.45
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/113-119

Андрій БУЗАРОВ, канд. філос. наук
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-5085-8340
e-mail: buzarov.andrey@gmail.com
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна

ГЕОПОЛІТИЧНА ПОРАЗКА РФ У СИРІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ТА ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ЄВРОАТЛАНТИКИ (2015–2025)

Вступ. ***Близький Схід традиційно виступає ареною реалізації стратегічних інтересів США, НАТО та ширшої євроатлантичної спільноти. Сирійський конфлікт, що розпочався 2011 р., перетворився на одну із ключових точок перетину глобальних і регіональних силових ліній, де РФ намагалася утвердити свій вплив, активно протидіючи західним державам та їхнім партнерам. Метою було висвітлення результатів дослідження взаємозв'язку між багаторічною стійкістю України у протидії російській агресії та підтримкою з боку євроатлантичної спільноти як чинником зміцнення обороноздатності України й елементом стримування Росії, а також оцінення значення цього процесу на зменшення геополітичного впливу РФ на Близькому Сході.***

Методи. ***Застосовано історико-порівняльний метод для зіставлення етапів сирійського конфлікту з фазами російсько-української війни; метод casestudy – для аналізу характеру та цілей втручання РФ у Сирію; аналіз офіційних заяв, міжнародних угод, дипломатичних документів і позиційних матеріалів. Логічні методи аналізу та синтезу використано для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями на Близькому Сході та глобальними геополітичними змінами.***

Результати. ***Виявлено, що вторгнення РФ в Україну у 2022 р. призвело до переорієнтації значної частини її військових і фінансових ресурсів на український фронт, що, своєю чергою, послабило її вплив у Сирії. Це спричинило падіння режиму Башара Асада у 2025 р., посилення позицій Туреччини та зростання ролі західних союзників у регіоні. Євроатлантична спільнота змогла консолідувати партнерів із різних регіонів у єдину систему стримування агресії, зміцнивши власні глобальні позиції.***

Висновки. ***РФ зазнала геополітичної поразки в Сирії через обмеженість ресурсів, стратегічні прорахунки та неспроможність одночасно утримувати декілька напрямів активної зовнішньої політики, що зумовило посилення ролі євроатлантичної спільноти у формуванні нового регіонального порядку на Близькому Сході.***

Ключові слова: ***геополітика, Сирія, євроатлантична спільнота, регіональний порядок, міжнародні відносини, зовнішня політика, трансформація, безпека.***

Вступ

Близький Схід традиційно розглядається як історична сфера стратегічних інтересів Сполучених Штатів Америки, НАТО та євроатлантичної спільноти в цілому. У регіоні перетинаються інтереси ключових акторів сучасного міжнародного порядку, включаючи Туреччину як державу-члена НАТО, Ізраїль як головного регіонального партнера США та Саудівську Аравію як центр впливу в мусульманському світі. Контроль над сирійським театром завжди мав вирішальне значення в регіональному балансі сил, з огляду на стратегічне розташування, близькість до Ізраїлю, Лівану, Туреччини та Іраку, а також наявність геоекономічних і військово-логістичних коридорів.

Втручання РФ у сирійський конфлікт 2015 р. відбулося одразу після завершення активної фази анексії Криму та військової агресії проти України на Донбасі. З позиції Кремля, сирійський режим Башара Асада виступав стратегічним партнером у протистоянні із Заходом. Його збереження було не лише інструментом для проєкції сили РФ на Близькому Сході, але й ідеологічним символом підтримки антизахідного, авторитарного порядку. Таким чином, Москва прагнула скористатися кризовими явищами у регіоні, щоби утвердитися як геополітичний гравець, здатний кинути виклик США і створити альтернативу західному впливу.

Проте згодом стало очевидно, що РФ не здатна утримувати стабільну військову присутність як на Близькому Сході. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 р., російські ресурси – фінансові, дипломатичні, військово-технічні – були переорієнтовані на український фронт. У відповідь на вторгнення РФ, країни євроатлантичного блоку надали безпрецедентну підтримку Україні, що призвело до послаблення можливостей Москви діяти в інших регіонах. Як наслідок, у 2025 р. режим Башара Асада зазнав краху, а РФ утратила більшість позицій у Сирії, зберігши лише фрагментарну військову присутність.

Метою цього дослідження є аналіз взаємозв'язку між військовою інтервенцією РФ у Сирії у 2015 р. та широким геополітичним протистоянням між РФ і країнами євроатлантичної спільноти, зокрема в контексті війни проти України. Дослідження спрямоване на з'ясування того, як підтримка авторитарного режиму Башара Асада з боку РФ стала частиною ширшої стратегії Москви щодо створення тиску на Захід, і як подальша ескалація конфлікту в Україні, включно з повномасштабним уторгненням 2022 р., вплинула на здатність РФ утримувати вплив у Сирії. Завданнями у межах цього дослідження є розкриття чинників, що обумовили рішення Росії втрутитися в сирійський конфлікт і підтримати Асада у 2015 р.; проаналізувати історико-політичні передумови й регіональні обставини, що впливали на розклад сил на Близькому Сході; а також оцінити, як ці процеси зумовили подальшу реакцію ключових акторів, зокрема країн НАТО, Туреччини, Ізраїлю та Ірану, та як це сприяло послабленню геополітичних позицій РФ у регіоні.

Методологія та емпірична база дослідження. У межах дослідження застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи. Основними стали історико-порівняльний метод, що дозволив зіставити етапи сирійського конфлікту з фазами російсько-української війни, а також метод casestudy (для аналізу конкретного випадку втручання РФ у Сирію). Крім того, використано метод аналізу документів, що охоплює офіційні заяви, міжнародні угоди та позиційні матеріали держав-учасниць. Логічні способи аналізу та синтезу були

© Бузаров Андрій, 2025

ключовими для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між регіональними подіями на Близькому Сході та глобальними змінами в системі міжнародних відносин.

Теоретичну рамку дослідження формують концепції провідних дослідників геополітики та міжнародних відносин. Використано ідеї Г. Макиндера (теорія Heartland), Н. Спайкмена (Rimland), Ф. Браделя (історична довготривалість як фактор глобальної політики), С. Хантінгтона (теорія зіткнення цивілізацій), Ф. Фукуями (кінцева стадія політичної еволюції) та З. Бжезинського (концепція "Великої шахівниці"). У теоретичному сенсі дослідження спирається на елементи геополітичного підходу, а також на положення неореалізму та неолібералізму, що дозволяють пояснити розподіл влади у світі через взаємодію основних геополітичних акторів, цивілізаційні суперечності та глобальні стратегічні пріоритети держав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти геополітичної ситуації на Близькому Сході, зокрема в контексті сирійського конфлікту, уже ставали предметом наукового аналізу автора. Зокрема, у низці попередніх публікацій розглядалися загальні закономірності трансформації регіонального порядку та місце Сирії у структурі близькосхідної безпеки (Бузаров, 2015; 2016; 2017a; 2017 b).

Серед українських науковців традиційно спостерігається підвищений інтерес до вивчення проблематики Близького Сходу, зокрема в контексті зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки у цьому регіоні. Серед таких наукових праць можна виокремити дослідження А. Захарченко, О. Коппель, В. Разіцького, В. Петренко, Л. Мельник, В. Бондаренко. Науковий інтерес зазначених авторів обумовлений як стратегічним значенням Близького Сходу в глобальній системі міжнародних відносин, так і необхідністю глибшого розуміння ролі США як ключового геополітичного актора. Українські дослідники аналізують широкий спектр питань: від військово-політичної активності Вашингтона до впливу релігійного фактора та енергетичних інтересів у регіоні. Ці студії формують наукову основу для оцінки трансформацій безпекового середовища та глобального протистояння між провідними центрами сили на Близькому Сході (Захарченко, 2022; Коппель, & Пархомчук, 2022; Разіцький, & Петренко, 2025; Мельник, Дужа, & Самойленко, 2024; Бондаренко 2023).

Окрім того, в українському науковому середовищі проаналізовано окремі аспекти близькосхідної проблематики крізь призму геополітичних процесів та інтересів ключових міжнародних акторів, а також цивілізаційного компонента трансформацій у регіоні. Значну увагу дослідники приділяють історичному контексту подій "Арабської весни" та їхнім політичним і безпековим наслідкам. У цьому контексті заслуговують на увагу праці таких авторів, як В. Пашков, І. Іващук, В. Лимар, А. Назар (Пашков, & Міщенко, 2021; Іващук, & Заставний, 2023; Лимар, 2022).

Не залишаються поза увагою й питання розвитку відносин України із країнами Близького Сходу та визначення національних інтересів України в цьому регіоні. Зокрема, такі дослідники, як А. Назар, В. Грищук та О. Коппель, приділили увагу історичному контексту формування двосторонніх зв'язків, а також можливостям публічної дипломатії України в умовах глобальних трансформацій. У їхніх працях розглянуто ключові тенденції регіональної та міжнародної безпеки, що постають у контексті нових викликів міжнародного порядку, зокрема на тлі зміни ролі провідних глобальних акторів у близькосхідному просторі (Аас, 2025; Грищук, 2023; Коппель, & Пархомчук, 2022).

Результати

Події "Арабської весни" в умовах цивілізаційного транзиту на Близькому Сході. Передусім, необхідно звернутися до геополітичних основ зовнішньої політики США, закладених у працях Г. Макіндера, Н. Спайкмена та З. Бжезінського. Г. Макіндер у своїй теорії "Heartland" сформулював ключовий принцип: "Хто контролює Східну Європу – той контролює Хартленд; хто контролює Хартленд – той контролює острів-світ; хто контролює острів-світ – той контролює світ" (Mackinder, 1904; 1919; 1943).

Н. Спайкмен, розвиваючи цю ідею, стверджував, що контроль над прибережними зонами Євразії (Rimland) є вирішальним для світового домінування. Н. Спайкмен у своїй теорії Rimland наголосив на критичному значенні прибережних зон Євразії, зокрема Європи, Близького Сходу та Азійсько-Тихоокеанського регіону – для формування глобального геополітичного впливу. На відміну від теорії Heartland, яка фокусувалась на внутрішній частині континенту, Спайкмен підкреслював, що саме контроль над "береговою дугою" – зонами, що мають вихід до океанів і морів, – є вирішальним для домінування в Євразії та, відповідно, у світі (Spykman, 1944).

У другій половині XX ст. політика США на практиці підтвердила актуальність цих геополітичних підходів. Американська дипломатія послідовно вибудовувала стратегічні альянси з Японією, Південною Кореєю, Ізраїлем, Саудівською Аравією та країнами Європи, спираючись на концепцію євроатлантизму та теорію демократичного миру, згідно з якою демократичні режими не ведуть війну один проти одного, а формують стабільні політичні союзи. Близький Схід займав у цій системі особливе місце. У період холодної війни Близький Схід становив одну із ключових арен глобальної суперечки між демократичним Заходом і комуністичним Сходом, поряд із Європою. Цей регіон відігравав стратегічну роль через своє геополітичне положення та ресурси, що надихало американських стратегів приділяти йому особливу увагу. Генрі Кіссінджер у своїй праці "Diplomacy" (1994) розглядав Близький Схід як критичну ділянку для утримання балансу сил і стримування радянського впливу на Близькому Сході та Півдні. Аналогічно, Збігнєв Бжезінський у книзі "The Grand Chessboard" (1997) наголошував на стратегічному значенні Близького Сходу як одного з континентальних плацдармів, через які США були здатні забезпечити свою гегемонію в Євразії (Kissinger, 1994; Brzezinski, 1997).

Після розпаду Радянського Союзу Європа та Близький Схід привернули увагу західних аналітиків уже не як арени боротьби між ідеологічними блоками, а як простори потенційної демократизації, поширення західних цінностей і взаємодії цивілізаційних моделей. У випадку Європи, це був процес демократичного транзиту пострадянських держав – інтеграція у структури західного світу, розвиток політичного плюралізму, верховенства права та інституційної стабільності. У контексті Близького Сходу йшлося скоріше про вестернізацію та адаптацію демократичних інститутів у межах ісламської цивілізації. Ці процеси, за своєю суттю, були складними та неоднозначними, адже стикалися із глибоко вкоріненими традиціоналістськими й релігійними структурами. Саме ця напруга між західною демократичною моделлю та локальними традиціями надихнула таких мислителів, як Френсіс Фукуяма та Семюел Гантінгтон, на осмислення глобальної динаміки –

зокрема, у вигляді концепцій "третьої хвилі демократизації" та "зіткнення цивілізацій", які стали основою для аналізу обмежень і викликів універсального поширення західної моделі демократичного устрою (Fukuyama, 1992; Huntington, 1996).

У контексті цивілізаційного транзиту одним із ключових етапів модернізації Близького Сходу стали події "Арабської весни", що розпочалися 2010 р. та ознаменували початок внутрішньодержавної війни в Сирії проти авторитарного режиму Башара Асада у 2011 р. Цей регіональний поворотний момент охопив широкі території та продемонстрував усю палітру суспільно-політичних суперечностей Близького Сходу, а прямим наслідком стала багаторічна громадянська війна в Сирії. У геополітичному вимірі варто зауважити, що США не визнали режим Асада як легітимний, як і більшість арабських країн, які засудили його владу. Приміром, президент Обама заявив, що "режим Асада втратив легітимність і мусить піти", а Ліга арабських держав ухвалила рішення призупинити членство Сирії, посиливши ізоляцію режиму (Obama, 2011; Arab League, 2011).

Після 2011 р. режим Башара Асада фактично став ізгоєм для більшості країн арабського світу та демократичного Заходу, які не визнавали його легітимності та закликали до передачі влади. Водночас авторитарні суперники США у регіоні, зокрема Іран, ліванська шиїтська організація Хезболла та низка проіранських воєнізованих формувань – відкрито виступили на боці Асада. Іран, як слушно зазначили експерти з "Institute for the study of war" розглядав Сирію як стратегічного союзника, який забезпечував транзит озброєнь до Лівану, геополітичний вплив у Леванті, а також доступ до Середземного моря. Хезболла, своєю чергою, втрутилася в конфлікт уже з 2012 р., виправдовуючи участь необхідністю "захисту шиїтських святинь" і підтримки антиізраїльського фронту (Will Fulton, 2013). Така військова й політична підтримка з боку "осі спротиву" дозволила режиму Асада утримуватися при владі до кінця 2015 р., попри значні втрати та міжнародну ізоляцію.

Військово-політичне вручання РФ у Сирії та його геополітичні наслідки. Операція РФ у Сирії розпочалася наприкінці 2015 р., приблизно через півроку після завершення активної фази агресії в Україні, що дозволило Кремлю зосередити ресурси на новому театрі. На час запуску сирійської кампанії зі сторони РФ передували два ключові події: насамперед "ядерна" угода між Іраном та США, що завдяки зняттю санкцій підвищувала ризик послаблення підтримки режиму Асада з боку Тегерана (Obama, 2015); по-друге – завершення прямої фази бойових дій в Україні, символізоване Мінськими угодами. У такому геополітичному контексті, в умовах потенційної втрати іранської підтримки та зростання конфронтації із Заходом (переважно, США), Москва, як зазначили фахівці "RAND", уважала за доцільне втрутитись у сирійський конфлікт з метою захисту режиму Асада, збереження своєї військової присутності у Леванті та розширення впливу на Близькому Сході (Robinson, Johnson, & Radin, 2019).

Після того як Туреччина в листопаді 2015 р. збила російський Су-24, який порушив її повітряний простір, двосторонні відносини між РФ та Туреччиною опинилися в критичному стані. Президент Ердоган незабаром розкритикував дії РФ (Turkey's Erdoğan…, 2015). Ці заяви свідчили про серйозне погіршення політичної довіри між країнами у 2015–2016 рр., що призвело до значного зменшення економічних і дипломатичних контактів.

Після приходу Дональда Трампа до влади у 2016 р. відбувся збіг кількох ключових геополітичних трендів: США перейшли до режиму "максимального тиску" на Іран, відмовившись від ядерної угоди (Trump says…, 2018), що де-факто створило простір для зближення РФ з Іраном. У цьому контексті виник Астанинський формат – новий тристоронній дипломатичний інструмент (Росія – Туреччина – Іран), який став альтернативою західним ініціативам у сирійському врегулюванні. Така координація на рівні сирійського конфлікту, як зазначали експерти "Washington Institute for Near East Policy" дедалі більше формувала нову ось регіонального впливу, де РФ і Іран виступали союзниками у протидії західному тиску (Borshchevskaya, & Tabler, 2021).

Ситуація на Близькому Сході після лютого 2022 р. У контексті повномасштабного вторгнення Росії в Україну та провалу бліцкригу стало очевидно: Захід створив потужний геополітичний "кулак" протидії агресії. Однією з яскравих ілюстрацій стала унікальна координаційна платформа – формат "Рамштайн" (Ukraine Defense Contact Group), який дозволив зібрати понад 50 країн-учасниць для оперативного узгодження військової допомоги Києву на системній основі. У квітні 2022 р., під час першої зустрічі формату "Рамштайн" на авіабазі в Німеччині, міністр оборони США Ллойд Остін наголосив на безпрецедентній рішучості Заходу підтримувати Україну. Дослівно він заявив: "We will keep moving heaven and earth to meet Ukraine's needs", що в перекладі означає: "Ми будемо зрушувати небеса і землю, щоб задовольнити потреби України" (Зустрічі у форматі "Рамштайн", 2022).

У контексті близькосхідної динаміки та геополітичної взаємозалежності з українським фронтом, важливо підкреслити особливу роль Туреччини – країни НАТО та ключового гравця регіону – як важливого постачальника ударних безпілотників Bayraktar TB2 для України (Russia complains …, 2022). У форматі "Рамштайн" поряд із країнами НАТО активну участь узяли також інші регіональні гравці Близького Сходу, зокрема Ізраїль і Катар. Незважаючи на обмеження в наданні зброї, Ізраїль висловив свою підтримку суверенітету України: міністр закордонних справ Яїр Лапід заявив: "Ізраїль допомагатиме українському народу настільки, наскільки зможе" (Israel will help Ukrainians …, 2022). Зі свого боку, Катар підтримав територіальну цілісність України та закликав до мирного врегулювання конфлікту (Qatar supports…, 2022). Такі країни як Катар, Йорданія, Марокко, Ізраїль періодично брали участь у засіданнях групи – форматі партнерів, спостерігачів або через спеціальні запрошення. Аналітики The Washington Institute у своїй доповіді слушно наголошували, що в тих умовах, коли багато акторів Близького Сходу залишалися на нейтральній позиції, "варто зробити більше, щоб залучити арабів зі сторінок історії до активної підтримки України" (Borshchevskaya, 2024).

Зауважимо, що після 7 жовтня 2023 р., коли Хамас здійснив масштабний терористичний напад на Ізраїль, регіон став зародком нової гарячої фази конфлікту. Ізраїль відреагував потужною військовою операцією в Газі, яка перетворилася на тривалий і руйнівний конфлікт. Паралельно, іранські проксі – "вісь опору", включно з "Хезболлою" в Лівані та хуситами в Ємені – почали завдавати ракетно-дронові атаки по Ізраїлю й міжнародному судноплавству в Червоному морі, що викликало міжнародні відповіді Західних країн (включаючи США та ЄС). За оцінкою деяких аналітиків, ця ескалація сформувала новий фронт регіональної нестабільності у

зв'язку з війною в Газі. Ситуація набула нової інтенсивності після того, як Іран здійснив безпрецедентні балістичні удари по Ізраїлю у квітні 2024 р. Це стало фактично прямим протистоянням, якого до того не було (Hadad, 2024).

Після перемоги Дональда Трампа на виборах наприкінці 2024 р. та його відкритих заяв на підтримку Ізраїлю та критики Ірану, геополітична ситуація на Близькому Сході й довкола Сирії зазнала суттєвих змін. На тлі тривалої війни Росії проти України сирійські антиасадівські сили, яких активно підтримувала Туреччина, здійснили швидку та успішну спробу захоплення Дамаска. Як зазначають західні аналітики, Москва не змогла надати відкриту військову підтримку режиму Башара Асада значною мірою через концентрацію основних ресурсів на війні проти України, що перетворило сирійський напрямок на другорядний пріоритет (Baunov, 2024).

Водночас прихід до влади сирійської опозиції, за оцінками експертів, означав зміцнення позицій Анкари в регіоні, адже підтримка Туреччиною опозиційних сил забезпечила їй зростання впливу в Дамаску та на Близькому Сході загалом, надаючи додаткові геополітичні важелі у постасадівській Сирії. Експерти Atlantic Council зазначили, що хоча Туреччина не брала безпосередньої участі в наступі, "зелений сигнал" до наступу був заснований на її ключових інтересах – результатом стало те, що Анкара "зайняла місце найвпливовішого зовнішнього гравця" у країні (Özkizilcik, 2024).

Після падіння проросійського режиму та приходу до влади в Сирії сил, підтримуваних Туреччиною, відбулось зближення України та Європейського Союзу з новим турецьким урядом – зокрема, українська зовнішньополітична делегація на чолі з міністром закордонних справ Андрієм Сибігою відвідала Дамаск для встановлення стратегічного діалогу (Syria and Ukraine…, 2024). Водночас міністри закордонних справ Німеччини та Франції здійснили перший високорівневий візит до Дамаска з моменту падіння режиму Асада – цей крок демонструє новий дипломатичний курс у відносинах із сирійською владою (Germany's foreign, 2025).

Як було зазначено вище, тривала війна РФ проти України серйозно виснажила її геополітичні можливості, змусивши концентруватися лише на декількох напрямах, при цьому значний ресурсний і виробничий тиск обмежив її здатність проводити операції в інших регіонах. Зокрема, аналітики CSIS вказують на те, що російська оборонна промисловість наразі не здатна забезпечити потрібні темпи втрат – артилерійських систем, бронетехніки, боєприпасів – без серйозного зниження боєготовності (Harward, 2025). Крім того, The Washington Institute зазначає, що РФ була витіснена з позиції другого найбільшого постачальника зброї на Близькому Сході, оскільки санкції, контроль за експортом і перенаправлення ресурсів на війну в Україні призвели до значного падіння її оборонних можливостей у регіоні (Russia's Defense…, 2025). Разом із цим, звіт Chatham House описує, що попри збереження загроз зі сторони РФ, санкції та війна призвели до деградації її промислової бази – виробництво обмежене, а технологічний розвиток відстає від Заходу (Russia's struggle…, 2025).

Підтвердженням зазначених припущень можете бути політична позиція РФ щодо безпрецедентних ударів Ізраїлю та США по ядерних об'єктах Ірану у 2025 р. У цих умовах РФ утрималася від відкритого військового втручання на стороні Ірану. Таке рішення, за оцінками аналітиків, було продиктоване виснаженням її воєнного потенціалу внаслідок довготривалої війни проти України, що знизило її здатність до військової підтримки навіть стратегічних союзників (Fighting between Iran…, 2025; Kozlov, 2025). Щодо ситуації на Близькому Сході після війни Ізраїлю та США проти Ірану, то варто погодитися з думкою аналітиків про те, що ця масштабна військова кампанія завдала значної шкоди іранському ядерному та ракетному потенціалу, регіон опинився на порозі нової системи безпеки: Американо-Ізраїльська операція створила "вікно" – можливість для дипломатії, зменшивши мотиви подальшої ескалації та зробивши військове посередництво менш привабливим. Це спонукає Вашингтон перейти до "стратегічного послідовного реагування": спочатку стримання Ірану, а надалі – поступовий перерозподіл ресурсів та акцент на Азію, особливо в контексті конкуренції з Китаєм (Mitchell, 2025).

Дискусія і висновки

Проведене дослідження засвідчило, що геополітичні процеси на Близькому Сході впродовж останніх десятиліть мали тісний зв'язок із класичними концепціями Гелфорда Макіндера та Ніколаса Спайкмена, які визначали стратегічне значення прибережних зон Євразії та контроль над комунікаційними артеріями як ключ до глобального впливу. Відповідно Близький Схід, Далекий Схід і Європа упродовж другої половини XX ст. були зонами особливих інтересів Сполучених Штатів Америки та євроатлантичної спільноти загалом. Саме на цих територіях Радянський Союз намагався маневрувати та формувати власні зони впливу з метою зміни розкладу сил у глобальному балансі, використовуючи як політичні, так і військово-економічні інструменти для протидії західним стратегічним ініціативам.

Після розпаду Радянського Союзу та краху всієї соціалістичної системи Європа, як і Близький Схід, знову опинилися у сфері інтересів різних геополітичних і регіональних гравців, але вже в контексті цивілізаційних зрушень та процесів демократизації й вестернізації. Ці трансформаційні процеси стали предметом дослідження багатьох експертів, зокрема Семюела Гантінгтона, який аналізував їх крізь призму теорії "зіткнення цивілізацій", та Френсіса Фукуями, який розглядав їх у рамках концепції "третьої хвилі демократизації" та поширення ліберально-демократичних цінностей. Вказані ідеї Семюела Гантінгтона про зіткнення цивілізацій та підходи Френсіса Фукуями до демократичного транзиту підтвердили, що Близький Схід став простором конфлікту між західною моделлю модернізації та традиціоналістськими політичними структурами ісламського світу. Події "Арабської весни" виявили внутрішні суперечності регіону, а громадянська війна в Сирії перетворилася на арену боротьби глобальних і регіональних гравців.

Результати аналізу показали, що російське втручання у Сирії у 2015 р. було компонентом ширшої стратегії протидії Заходу, спрямованої на збереження режиму Башара Асада та зміцнення альянсу з Іраном. На тлі погіршення відносин зі США та ЄС Москва активізувала співпрацю з Тегераном і Анкарою, що сприяло створенню "Астанинського формату" як альтернативи західним дипломатичним ініціативам.

Проте повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 р. та провал бліцкригу призвели до значного виснаження її військових і економічних ресурсів, що обмежило можливості Кремля проводити масштабні операції за межами українського фронту. Не можна виключати, що зближення Ірану з Росією на тлі

загальної ситуації на Близькому Сході стало одним із чинників, які вплинули на політичне рішення Тегерана підтримати Москву у війні проти України. У цьому контексті Іран здійснив постачання озброєнь, насамперед ударних безпілотників типу Shahed, що дало можливість російському військово-промисловому комплексу частково компенсувати власні виробничі обмеження, спричинені міжнародними санкціями та виснаженням ресурсів унаслідок тривалої війни. Така співпраця стала прикладом використання регіональних партнерств для обходу санкційного тиску та збереження військового потенціалу в умовах ізоляції на світовій арені.

Однак подальший розвиток подій підтвердив, що зосередження російських ресурсів на війні проти України спричинило ослаблення її позицій у Сирії та втрату впливу на Близькому Сході. Падіння проросійського режиму в Дамаску і прихід до влади сил, орієнтованих на Туреччину, змінили регіональний баланс на користь Анкари. Це, своєю чергою, відкрило можливості для зближення нової сирійської влади з Україною та Європейським Союзом, що виявилося в офіційних візитах представників МЗС України, Німеччини та Франції до Дамаска.

Геополітична слабкість Росії була також опосередковано підтверджена її позицією щодо війни Ізраїля та США проти Ірану. Москва утрималася від відкритої підтримки Тегерана, обмежившись дипломатичними заявами, що можна інтерпретувати як свідчення обмежених можливостей російських військових ресурсів для надання реальної допомоги стратегічному партнеру. Така стриманість у поєднанні з виснаженням економічного та оборонного потенціалу внаслідок війни проти України стала показником зниження здатності Росії впливати на перебіг подій у ключових для неї регіонах.

Крім того, слід наголосити, що загалом формат "Рамштайн" став не лише координаційним майданчиком військової допомоги Україні, але й інструментом залучення до спільних дій партнерів із Близького Сходу, зокрема Туреччини, Ізраїлю та Катару, що підтвердило зростання взаємозалежності між європейським і близькосхідним вимірами безпеки.

Зазначений аналіз засвідчив, що війна Росії проти України стала каталізатором її геополітичного послаблення на Близькому Сході, тоді як євроатлантична спільнота, використовуючи військову й дипломатичну координацію, змогла інтегрувати союзників і партнерів із різних регіонів у єдину систему стримування, що посилило її глобальні позиції та вплив.

Проведене дослідження показало, що із 2015 по 2025 р. Близький Схід залишався одним із ключових регіонів перетину інтересів глобальних і регіональних гравців, а сирійський конфлікт став своєрідним індикатором балансу сил у світовій політиці. Інтервенція Росії в Сирію у 2015 р. була частиною ширшої стратегії Москви, спрямованої на підтримку авторитарних режимів і створення альтернативи західному впливу, однак подальший розвиток подій довів обмеженість цього курсу. Повномасштабне вторгнення в Україну в 2022 р. переорієнтувало значну частину російських військових, економічних і дипломатичних ресурсів на український фронт, що призвело до ослаблення можливостей Кремля діяти на інших напрямах, зокрема на Близькому Сході. Результатом цього стало падіння режиму Башара Асада у 2025 р., що супроводжувалося втратою Москвою ключових позицій у Сирії й посиленням впливу Туреччини в регіоні. Крім того, масштабна американо-ізраїльська операція проти Ірану в 2025 р. остаточно продемонстрували обмеженість російських силових можливостей. Москва утрималася від прямої військової підтримки свого стратегічного партнера, мотивуючи це власними проблемами, що стало непрямим свідченням виснаження її військово-промислового потенціалу. Таким чином, у період 2015–2025 рр. спостерігалося поступове зниження російського впливу на Близькому Сході та перерозподіл регіонального балансу сил на користь Туреччини, США та їхніх союзників.

Досвід війни Росії проти України продемонстрував безпрецедентний рівень консолідації та координації Заходу, символом чого став формат "Рамштайн". До нього долучилися не лише країни НАТО, а й низка близькосхідних держав, включно з Туреччиною, Ізраїлем і Катаром, що відображало зростання взаємозалежності між євроатлантичним і близькосхідним вимірами безпеки.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому аналізі взаємозв'язку між євроатлантичною підтримкою України та змінами у системі регіональної безпеки на Близькому Сході. Необхідно розширити вивчення ролі Китаю, Ірану та інших глобальних акторів у цьому процесі, а також дослідити, як інтеграція близькосхідних союзників у західні безпекові платформи впливає на формування довгострокової стратегії протидії авторитарним викликам. Такий підхід дозволить глибше зрозуміти механізми сучасної геополітичної взаємодії та визначити, наскільки стабільними можуть бути нові альянси у світі, що перебуває у стані багатовимірного конфлікту.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Аас, Н. (2025). Історичний контекст розвитку відносин України з країнами Близького Сходу. У *"XI Всесвітній конгрес "Авіація в XXI столітті" – "Безпека в авіації та космічні технології"", "Міжнародні відносини в умовах глобальних викликів сучасності"*. Національний авіаційний університет. https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/congress/article/view/19577

Бондаренко, В. Д. (2023). Сучасний огляд на геополітичний трикутник Китай – Іран – Росія у контексті контрбалансу сили США у регіоні Близького Сходу. *ПОЛІТИКУС*, 4, 113–120. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18650

Бузаров, А. И. (2016). Религиозный фактор в событиях "арабской весны" и конфликтах на Ближнем Востоке. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 9, 11–14. https://doi.org/10.32837/apfs.v0i.315

Бузаров, А. И. (2017). Глобализация, демократизация и арабское общество: Соотношение явлений. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 15, 19–22. http://hdl.handle.net/11300/11720

Бузаров, А. (2017). Арабський світ і діалектика процесу демократизації. Skhid, 2(148), 91–95. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.2(148).118808

Бузаров, А. І. (2015). Конфликты на Ближнем Востоке как глобальная проблема современности. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*, 1–2, 347–353.

Грищук, В. Ю. (2023). Публічна дипломатія України на Близькому Сході в умовах повномасштабної війни. *Вісник студентського наукового товариства Дон НУ імені Василя Стуса*, 16, 42–47.

Захарченко, А. (2022). Політика адміністрації Джо Байдена на Близькому Сході. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії,* 43, 255–263. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.3

Зустрічі у форматі "Рамштайн". (26 квітня 2022). Рамштайн-1. uk.wikipedia.org

Іващук, І. О., & Заставний, А. Р. (2023). Цивілізаційні детермінанти та історичні виклики стабільності на Близькому Сході. *Економічний простір,* 186, 7–12. https://doi.org/10.32782/2224-6282/186-1

Коппель, О., & Пархомчук, А. (2022). Проблеми арабо-ізраїльського врегулювання в політиці США за адміністрації Д. Трампа. У О. Коппель, & А. Пархомчук (Ред.), Modern methods for the development of science. https://sadok48.com/wp-content/uploads/2023/01/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA-1.pdf#page=322

Коппель, О., & Пархомчук, А. (2025). Ключові тенденції трансформації регіональної системи Близького Сходу та їхній вплив на Україну. У *Технології та суспільство: взаємодія, вплив, трансформація* (с. 135–140). https://doi.org/10.62731/mcnd-17.01.2025.002

Лимар, В. В. (2022). *Передумови та наслідки "арабської весни" для країн Близького Сходу та Північної Африки*. Видавничий дім "Гельветика". http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16781

Мельник О., Дужа І., & Самойленко Л. (2024). Формування і реалізація політики США щодо російсько-української війни та війни в Ізраїлі. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 52, 419–425.

Пашков, В., & Міщенко, В. (2021). Близький Схід на перетині геополітичних інтересів великих держав. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1(9), 18–33. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2021-01-18-33

Разіцький, В., & Петренко, В. (2025). Політика США в Сирії під час громадянської війни (2011–2024 рр.). *Історія та археологія*, 1, 274–283. https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-25

Arab League suspends Syria as global pressure rises. (2011). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/arab-league-suspends-syria-as-global-pressure-rises-id USTRE7AB0CQ/

Baunov, A. (2024). *Putin Chose Ukraine Over Syria*. Foreign Affairs. https://www.foreignaffairs.com/russia/putin-chose-ukraine-over-syria

Borshchevskaya, A., & Tabler, A. J. (2021). *Triangular diplomacy: Unpacking Russia's Syria strategy.* The Washington Institute for Near East Policy. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/triangular-diplomacy-unpacking-russias-syria-strategy

Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. Basic Books. http://archive.org/details/grandchessboarda0000brze

Charap, S., Treyger, E., & Geist, E. (2019). *Understanding Russia's Intervention in Syria.* https://www.rand.org/pubs/research_reports/ RR3180.html

Harward, Christina. (2025). *Russia's Weakness Offers Leverage*. Institute for the Study of War. https://understandingwar.org/sites/default/files/Russia%27s%20Weakness%20Offers%20Leverage%20PDF.pdf

Dueling Summits Show the Need to Enlist Arab Support on Ukraine. (2024). The Washington Institute. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/dueling-summits-show-need-enlist-arab-support-ukraine

Fighting between Iran and Israel raises questions about Russia's influence. (2025). AP News. https://apnews.com/article/russia-iran-israel-middle-east-ukraine-war-a18097f05fb4e137b6a7b54cb4068ab7

Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. Simon and Schuster.

Hadad, H. (2024). *Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East.* ECFR. https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/

Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.

Israel will help Ukrainians "as much as we can," foreign minister says. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/israel-must-live-with-choices-helping-ukraine-zelenskiy-tells-knesset-2022-03-20/

Kissinger, H. (2011). *Diplomacy*. Simon and Schuster.

Knutson, J. (2022). *Lloyd Austin: West will "keep moving heaven and earth" to arm Ukraine*. Axios. https://www.axios.com/2022/04/26/lloyd-austin-weapons-west-ukraine-russia

Kozlov, P. (2025). *Between Two Fires: Kremlin's Loss of Leverage Exposed By Israel-Iran Conflict.* The Moscow Times. https://www.themoscowtimes.com/2025/06/20/between-two-fires-kremlins-loss-of-leverage-exposed-by-israel-iran-conflict-a89521

Kurds, women must be included in Syria's transition, European ministers say. (2025). Reuters*. https://www.reuters.com/world/germanys-foreign-minister-heads-damascus-one-day-trip-2025-01-03/*

Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437. https://doi.org/10.2307/1775498

Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality: A study in the politics of reconstruction*. H. Holt and company. https://www.loc.gov/resource/gdcmassbookdig.democraticideals00mack/

Mackinder, S. H. J. (1943). The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21(4). https://www.foreignaffairs.com/articles/world/1943-07-01/round-world-and-winning-peace

Mitchell, A. W. (2025). *Opinion | America is overextended. Here's a better way forward*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/opinions/2025/07/02/middle-east-sequencing-strategy-china/

Obama defends Iran nuclear deal as diplomacy winning over war. (2015). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/obama-defends-iran-nuclear-deal-as-diplomacy-winning-over-war-id USKCN0QA267/

Ömer, Özkizilcik. (2024). *What does Turkey gain from the rebel offensive in Syria?* Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/syria-turkey-rebel-offensive/

Qatar supports Ukraine's territorial integrity, urges diplomatic settlement. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/qatar-supports-ukraines-territorial-integrity-urges-diplomatic-settlement-2022-02-28/

Russia complains to Turkey over drones sales to Ukraine, Turkish bureaucrat says. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/russia-complained-turkey-over-drones-sales-ukraine-turkish-bureaucrat-2022-04-08/

Russia's Defense Ties in the Middle East Poised to Rebound. |The Washington Institute. (2025). https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-defense-ties-middle-east-poised-rebound

Russia's struggle to modernize its military industry. |Chatham House – International Affairs Think Tank. (2024, March 7). https://www.chathamhouse.org/2025/07/russias-struggle-modernize-its-military-industry

Robinson, L., Johnson, M., & Radin, A. (2019). *U.S. policy toward Russia: Understanding Russia's intervention in Syria (RR-3180-A).* RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html

Spykman, N. (1944). *The Geography of The Peace*, *– Nicholas John Spykman–1944.* https://www.scribd.com/document/855429528/The-Geography-of-the-Peace-Nicholas-John-Spykman-1944

Statement by the President on the Arab League's Actions Regarding Syria. (2011). Whitehouse.Gov. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/12/statement-president-arab-leagues-actions-regarding-syria

Syria and Ukraine seek 'strategic partnerships' as senior officials meet. (2025). Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2024/12/30/syria-and-ukraine-seek-strategic-partnerships-as-senior-officials-meet

Trump says U.S. pulling out of Iran nuclear deal. (2018). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/trump-says-us-pulling-out-of-iran-nuclear-deal-id USKBN1I92NJ/

Turkey's Erdogan says Russia should apologize after jet downing. (2015). CNN. https://www.reuters.com/article/world/us/turkeys-erdogan-says-russia-should-apologize-after-jet-downing-cnn-id USKBN0TF1NY/

Will Fulton, Joseph Holliday, & Sam wye. (2025). *Iranian strategy in syria.* Institute for the Study of War. https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iranian Strategyin Syria-1MAY.pdf

References

Aac, H. (2025). Historical context of the development of Ukraine's relations with Middle Eastern countries. In *XI World Congress "Aviation in the XXI Century" – "Aviation Security and Space Technologies", Section "International Relations under the Global Challenges of the Present*." National Aviation University [in Ukrainian]. https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/congress/article/view/19577

Arab League suspends Syria as global pressure rises. (2011). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/arab-league-suspends-syria-as-global-pressure-rises-id USTRE7AB0CQ/

Baunov, A. (2024). *Putin Chose Ukraine Over Syria*. Foreign Affairs. https://www.foreignaffairs.com/russia/putin-chose-ukraine-over-syria

Bondarenko, V. D. (2023). *A contemporary review of the geopolitical triangle China–Iran–Russia in the context of US power counterbalance in the Middle East region. Politicus,* 4, 113–120 [in Ukrainian]. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18650

Borshchevskaya, A., & Tabler, A. J. (2021). *Triangular diplomacy: Unpacking Russia's Syria strategy. The Washington Institute for Near East Policy.* https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/triangular-diplomacy-unpacking-russias-syria-strategy

Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives.* Basic Books. http://archive.org/details/grandchessboarda0000brze

Buzarov, A. I. (2016). The religious factor in the events of the "Arab Spring" and conflicts in the Middle East. *Current Problems of Philosophy and Sociology*, 9, 11–14 [in Russian]. https://doi.org/10.32837/apfs.v0i.315

Buzarov, A. I. (2017a). *Globalization, democratization and Arab society: The relationship of phenomena* [in Russian]. http://hdl.handle.net/11300/11720

Buzarov, A. (2017b). The Arab world and the dialectics of the democratization process. *Skhid*, 2(148), 91–95. https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.2(148).118808 [in Russian].

Buzarov, A. I. (2015). Conflicts in the Middle East as a global problem of modernity. *Bulletin of Donetsk National University. Series B. Humanities Sciences*, 1–2, 347–353 [in Russian].

Charap, S., Treyger, E., & Geist, E. (2019). *Understanding Russia's Intervention in Syria.* https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html

Christina, Harward. (2025). *Russia's Weakness Offers Leverage*. Institute for the Study of War. https://understandingwar.org/sites/default/files/Russia%27s%20Weakness%20Offers%20Leverage%20PDF.pdf

Dueling Summits Show the Need to Enlist Arab Support on Ukraine. (2024). The Washington Institute. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/dueling-summits-show-need-enlist-arab-support-ukraine

Hadad, H. (2024). *Proxy battles: Iraq, Iran, and the turmoil in the Middle East*. ECFR. https://ecfr.eu/publication/proxy-battles-iraq-iran-and-the-turmoil-in-the-middle-east/

Hryshchuk, V. Yu. (2023). Ukrainian public diplomacy in the Middle East under the conditions of full-scale war. *Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after Vasyl Stus*, 16, 42–47 [in Ukrainian].

Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.

Israel will help Ukrainians "as much as we can," foreign minister says. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/israel-must-live-with-choices-helping-ukraine-zelenskiy-tells-knesset-2022-03-20/

Fighting between Iran and Israel raises questions about Russia's influence. (2025). Apnews. https://apnews.com/article/russia-iran-israel-middle-east-ukraine-war-a18097f05fb4e137b6a7b54cb4068ab7

Fukuyama, F. (2006). *The End of History and the Last Man*. Simon and Schuster.

Ivashchuk, I. O., & Zastavnyi, A. R. (2023). Civilizational determinants and historical challenges to stability in the Middle East. *Economic Space*, 186, 7–12 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2224-6282/186-1

Kissinger, H. (2011). *Diplomacy.* Simon and Schuster.

ISSN 1728-3817

Knutson, J. (2022). *Lloyd Austin: West will "keep moving heaven and earth" to arm Ukraine*. Axios. https://www.axios.com/2022/04/26/lloyd-austin-weapons-west-ukraine-russia

Kozlov, P. (2025). *Between Two Fires: Kremlin's Loss of Leverage Exposed By Israel-Iran Conflict.* The Moscow Times. https://www.themoscowtimes.com/2025/06/20/between-two-fires-kremlins-loss-of-leverage-exposed-by-israel-iran-conflict-a89521

Kurds, women must be included in Syria's transition, European ministers say. (2025). Reuters. https://www.reuters.com/world/germanys-foreign-minister-heads-damascus-one-day-trip-2025-01-03/

Koppel, O., & Parkhomchuk, A. (2022). Problems of Arab–Israeli settlement in US policy under the administration of D. Trump. In O. Koppel, & A. Parkhomchuk (Eds.), Modern Methods for the Development of Science [in Ukrainian]. https://sadok48.com/wp-content/uploads/2023/01/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA-1.pdf#page=322

Koppel, O., & Parkhomchuk, A. (2025). Key trends of the transformation of the regional system of the Middle East and their impact on Ukraine. In *Technology and society: interaction, influence, transformation* (pp. 135–140) [in Ukrainian]. https://doi.org/10.62731/mcnd-17.01.2025.002

Lymar, V. V. (2022). *Preconditions and consequences of the "Arab Spring" for the Middle East and North Africa countries* [in Ukrainian]. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16781

Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437. https://doi.org/10.2307/1775498

Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality: A study in the politics of reconstruction*. H. Holt and company. https://www.loc.gov/resource/gdcmassbookdig.democraticideals00mack/

Mackinder, S. H. J. (1943). The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21(4). https://www.foreignaffairs.com/articles/world/1943-07-01/round-world-and-winning-peace

Mitchell, A. W. (2025). *Opinion | America is overextended. Here's a better way forward*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/opinions/2025/07/02/middle-east-sequencing-strategy-china/

Melnyk, O., Duzha, I., & Samoilenko, L. Formuvannia i realizatsiia polityky SSh A shchodo rosiis'ko-ukrains'koi viiny ta viiny v Izraili, *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriia filos.-politolog. studii*, 52, 419–425 [in Ukrainian].

Meetings in the format "Rammstein". (April 26, 2022). Rammstein-1. uk.wikipedia.org

Obama defends Iran nuclear deal as diplomacy winning over war. (2015). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/obama-defends-iran-nuclear-deal-as-diplomacy-winning-over-war-id USKCN0QA267/

Ömer, Özkizilcik. (2024). *What does Turkey gain from the rebel offensive in Syria?* Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/syria-turkey-rebel-offensive/

Pashkov, V., & Mishchenko, V. (2021). The Middle East at the intersection of geopolitical interests of great powers. International Relations, *Public Communications and Regional Studies*, 1(9), 18–33 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2021-01-18-33

Qatar supports Ukraine's territorial integrity, urges diplomatic settlement. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/qatar-supports-ukraines-territorial-integrity-urges-diplomatic-settlement-2022-02-28/

Razitskyi, V., & Petrenko, V. (2025). US policy in Syria during the civil war (2011–2024). *History and Archaeology*, 1, 274–283 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-25

Russia complains to Turkey over drones sales to Ukraine, Turkish bureaucrat says. (2022). Reuters. https://www.reuters.com/world/russia-complained-turkey-over-drones-sales-ukraine-turkish-bureaucrat-2022-04-08/

Russia's Defense Ties in the Middle East Poised to Rebound. (2025). The Washington Institute. https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-defense-ties-middle-east-poised-rebound

Russia's struggle to modernize its military industry. |Chatham House – International Affairs Think Tank. (2024). https://www.chathamhouse.org/2025/07/russias-struggle-modernize-its-military-industry

Robinson, L., Johnson, M., & Radin, A. (2019). *U.S. policy toward Russia: Understanding Russia's intervention in Syria (RR-3180-A).* RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html

Spykman, N. (1944). *The Geography of The Peace. Nicholas John Spykman–1944.* https://www.scribd.com/document/855429528/The-Geography-of-the-Peace-Nicholas-John-Spykman-1944

Statement by the President on the Arab League's Actions Regarding Syria. (2011). Whitehouse.Gov. https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/12/statement-president-arab-leagues-actions-regarding-syria

Syria and Ukraine seek 'strategic partnerships' as senior officials meet. (2025). Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2024/12/30/syria-and-ukraine-seek-strategic-partnerships-as-senior-officials-meet

Trump says U.S. pulling out of Iran nuclear deal. (2018). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/trump-says-us-pulling-out-of-iran-nuclear-deal-id USKBN1I92NJ/

Turkey's Erdogan says Russia should apologize after jet downing: CNN. (2015). Reuters. https://www.reuters.com/article/world/us/turkeys-erdogan-says-russia-should-apologize-after-jet-downing-cnn-id USKBN0TF1NY/

Will Fulton, Joseph Holliday, & Sam wye. (2025). *Iranian strategy in Syria.* Institute for the Study of War. https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iranian Strategyin Syria-1MAY.pdf

Zakharchenko, A. (2022). Polityka administratsii Džo Baidena na Blyz'komu Skhodi. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriia filosofs'ko-politolohichni studii,* (43), 255–263. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.31

Отримано редакцією журналу / Received: 12.07.25
Прорецензовано / Revised: 25.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Andrii BUZAROV, PhD (Philos.)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-5085-8340
e-mail: buzarov.andrey@gmail.com
Institute of Political and Ethno-National Studies named after I. F. Kuras
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

GEOPOLITICAL DEFEAT OF THE RUSSIAN FEDERATION IN SYRIA: TRANSFORMATION OF THE REGIONAL ORDER AND STRENGTHENING OF THE EURO-ATLANTIC ROLE (2015–2025)

Background. ***The Middle East has traditionally served as a sphere for the strategic interests of the United States, NATO, and the broader Euro-Atlantic community. The Syrian conflict, which began in 2011, evolved into one of the key intersections of global and regional power dynamics, where the Russian Federation sought to consolidate its influence while actively countering Western states and their partners. The aim was to present the results of a study on the relationship between Ukraine's long-term resilience in countering Russian aggression and the support of the Euro-Atlantic community as a factor in strengthening Ukraine's defense capability and an element of deterring Russia, as well as to assess the impact of this process on reducing Russia's geopolitical influence in the Middle East.***

Methods. ***The historical-comparative method was applied to juxtapose the stages of the Syrian conflict with the phases of the Russia–Ukraine war; the case study method was used to analyze the nature and objectives of Russia's intervention in Syria; and the analysis of official statements, international agreements, diplomatic documents, and position papers was conducted. Logical methods of analysis and synthesis were used to identify cause-and-effect relationships between events in the Middle East and broader global geopolitical changes.***

Results. ***It was found that Russia's invasion of Ukraine in 2022 led to the reallocation of a significant share of its military and financial resources to the Ukrainian front, which in turn weakened its influence in Syria. This resulted in the fall of the Bashar al-Assad regime in 2025, the strengthening of Turkey's position, and the increased role of Western allies in the region. The Euro-Atlantic community managed to consolidate partners from different regions into a unified system of deterrence, thereby reinforcing its global standing.***

Conclusions. ***Russia suffered a geopolitical defeat in Syria due to limited resources, strategic miscalculations, and its inability to simultaneously sustain multiple active foreign policy fronts, which in turn strengthened the role of the Euro-Atlantic community in shaping the new regional order in the Middle East.***

Keywords: ***geopolitics, Syria, Euro-Atlantic, regionalorder, international relations, foreign policy, transformation, security.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327(410)"1917/1921"
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/120-125

Наталя ЯКОВЕНКО, д-р іст. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-3493-5950
e-mail: zaliznaledi@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Микола СЕРЕДА, асп.
ORCID ID: 0009-0007-4365-8709
e-mail: seredakiev@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОЄКЦІЯ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В. ЧЕРЧИЛЛЯ (1917–1921)

Вступ. *У завершальний період Першої світової війни та після її закінчення в Європі відбувалися суттєві перетворення, які характеризувались вагомими геополітичними змінами, визначалось політичне майбутнє новоутворених держав у Центрально-Східній частині континенту. Одну із ключових позицій у цей час відігравала Британська імперія та її політичні лідери. Серед них особливо помітною фігурою був Вінстон Черчилль, який обіймав різні урядові посади. Метою було проана+лізувати дипломатичну діяльність В. Черчилля та розкрити питання його сприйняття України в 1917–1921 рр.*

Методи. *Методологічну основу дослідження становлять методи історико-генетичного, проблемно-хронологічного, порівняльно-політичного, дискурс-аналізу тощо. Джерельна база включає мемуарну літературу, офіційні урядові документи, матеріали парламентських дебатів, дипломатичне листування, промови В. Черчилля.*

Результати. *Проаналізовано період революційних трансформацій, що призвів до краху імперських утворень та формування нових національних держав у Східній Європі. Установлено, що В. Черчилль відіграв ключову роль у формуванні політики стримування більшовизму на етапі післявоєнної перебудови системи міжнародних відносин. Особливу увагу приділено його ініціативам щодо військово-дипломатичної підтримки білого руху, розгортанню інтервенційних операцій, а також спробам легітимізації антибільшовицьких урядів у міжнародно-правовому полі. Водночас доведено, що Україна у сприйнятті Черчилля не виступала як самостійний політичний суб'єкт, а розглядалася винятково крізь призму внутрішньої кризи "єдиної Росії", яку слід було відновити шляхом підтримки білогвардійського руху. У межах дослідження висвітлено змістовні характеристики зовнішньополітичної риторики В. Черчилля, його спроби консолідувати союзників з Антанти навколо концепції ідеологічного протистояння більшовизму, а також трансформацію дипломатичної стратегії Британської імперії в умовах зміни геополітичного балансу сил. Проведено порівняльний аналіз позиції В. Черчилля та загального курсу уряду Д. Ллойда Джорджа.*

Висновки. *Було встановлено, що геополітична логіка В. Черчилля будувалася на ідеї стабільності через підтримку великих держав і відновлення імперських форматів, у межах яких українська державність розглядалася як тимчасове і передчасне політичне утворення.*

Ключові слова: *Українська Народна Республіка, Велика Британія, громадянська війна в Росії, Антанта, білий рух, геополітика, інтервенція.*

Вступ

Перше 20-річчя XX ст. стало часом глибоких трансформацій як для Європи в цілому, так і її східного регіону. Перша світова війна спричинила крах імперій, на уламках яких почали формуватися нові політичні утворення, які прагнули самостійності й міжнародного визнання. Україна, яка в ці роки перебувала в активному процесі державотворення, опинилася в епіцентрі геополітичних конфліктів і боротьби за переформатування політичної мапи Східної Європи. Ключовими завданнями молодої української держави стало не лише вирішення найважливіших внутрішніх питань, а й активна міжнародна діяльність. Водночас у британському політичному дискурсі, зокрема у світогляді одного з її найвпливовіших діячів, Вінстона Черчилля, українське питання залишалося на периферії уваги, з огляду на загрозу більшовизму та пріоритет підтримки сил, що виступали за "єдину і неподільну Росію"

За таких умов Україна здебільшого розглядалася не як окрема політична реальність, а як частина "російського простору", де тимчасово виник хаос. Ця позиція відображала типове ставлення до української державності на Заході загалом. У контексті російського повномасштабного вторгнення в Україну питання зовнішньополітичного співробітництва та протистояння агресивним ідеологіям знову набувають особливої гостроти. Аналіз політики В. Черчилля дозволяє глибше проаналізувати геополітичні стратегії сучасності та сформувати більш жорстку політику демократичних держав щодо країни-агресора.

Метою статті є аналіз дипломатичної діяльності Вінстона Черчилля в період російської громадянської війни та визначення його ролі у формуванні британської геополітики щодо українських урядів у період революції 1917–1921 рр.

Огляд літератури. Більшість досліджень концентрується на ставленні В. Черчилля до більшовизму, ролі політика в інтервенції Антанти або підтримці білогвардійських армій. Серед них варто зазначити публікації С. Макмікена (McMeekin, 2017), Я. Моффата (Moffat, 2015), Д. Райта (Wright, 2017), М. Руотсіла (Ruotsila, 2002). Питання взаємин Антанти, у тому числі й Великої Британії, з Україною, її політики стосовно УНР висвітлено в роботах Н. Городньої (Городня, 2017), І. Дацківа (Дацків, 2014), Л. Меріо та А. Лемоньє (Merio, & Lemonier, 2022), Н. Л. Яковенко (Yakovenko, 2002) та ін. Нові оцінки громадянської війни в Росії (а фактично, "громадянських воєн") та реакцію на них західноєвропейських лідерів уводить у науковий обіг британський дослідник Д. Сміл (Smele, 2015).

Окремі сюжети, дотичні до теми статті, містить робота А. Маєра, присвячена насиллю та терору в період Французької та Російської революцій (Mayer, 2000). Геополітичний аналіз становища Росії в імперський період здійснено в монографії Д. Лівена (Lieven, 2002).

© Яковенко Наталя, Середа Микола, 2025

ISSN 1728-3817

Аналіз літератури засвідчує, що в науковому дискурсі позиція В. Черчилля щодо України в зазначений період досі не дістала системного аналізу.

Методи

Методологічним підґрунтям дослідження є методи історико-генетичного, проблемно-хронологічного та порівняльно-політичного аналізу, дискурс-аналізу, системний метод тощо. Приміром, системний метод застосовано для огляду політичної ситуації на завершальному етапі Першої світової війни та перших повоєнних років, коли формувалась нова Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин. Застосування історико-генетичного методу дозволило відслідкувати еволюцію поглядів В. Черчилля щодо російського питання. Метод порівняльно-політичного аналізу використано для зіставлення позицій В. Черчилля та інших британських політиків, насамперед Д. Ллойда Джорджа стосовно Росії та підтримки окремих сил у її середині. Дискурс-аналіз застосовується для тлумачення та інтерпретації поглядів В. Черчилля крізь призму його політичних промов і текстів.

Результати

Вінстон Черчилль належить до тих політичних постатей, чия діяльність виходила далеко за межі суто державного управління і перетворювалася на формування стратегічного бачення міжнародного порядку. Його геополітичне мислення формувалося на стику імперської спадщини XIX ст. і викликів новітнього світу, що зароджувався після Першої світової війни. Як прихильник британської імперської традиції, Черчилль мислив у категоріях великих держав, сфер впливу, контролю над ключовими географічними точками і збереженням колоніального балансу. Відповідно, його сприйняття Східної Європи, зокрема пострадянського простору, визначалося не лише тактичними міркуваннями, а й глибоко вкоріненими уявленнями про світовий порядок.

Період роботи Вінстона Черчилля у британському уряді під час завершального етапу Першої світової війни та у перші роки після її завершення був визначальним для формування його поглядів на більшовизм і майбутню архітектоніку європейської безпеки. Він у цей час обіймав ключові посади в уряді, зокрема міністра військового постачання (липень 1917 – січень 1919), а згодом військового міністра (січень 1919 – лютий 1921) та водночас міністра авіації (січень 1919 – квітень 1921) (Gilbert, 1991, pp. 374, 404–405). Широкі повноваження надали йому не лише адміністративний контроль над британським озброєнням та військами, а й уможливили значний вплив на формування зовнішньополітичного курсу Британської імперії як щодо постреволюційної Росії, так і східноєвропейського регіону в цілому (Gilbert, 1991, pp. 399–401).

Після Жовтневого перевороту 1917 р. В. Черчилль став одним із найпослідовніших і найвпливовіших критиків більшовизму серед британських політиків. У його риториці більшовики постають не просто політичними опонентами, а уособленням варварства, хаосу, а подеколи й содомії, що загрожує самому цивілізаційному ладу Європи (Mayer, 2000, p. 349). Саме через призму цього боротьба за владу в Росії перетворилася для нього на екзистенційний конфлікт, у якому не було місця третім силам – ані анархістам, ані національним урядам, які виникли на уламках імперії. Політик відкрито заявляв про своє неприйняття більшовизму, порівнюючи його з "чумою" на просторах Європи (Churchill, 2015, p. 263). У своїх виступах у Палаті громад він неодноразово підкреслював, що режим В. Леніна та Л. Троцького базується на терорі, ідеологічній диктатурі й загрозі для сусідніх держав, особливо Польщі та Фінляндії (UK Parliament, 1919). Схожу позицію, до речі, висловлював і сер Г. Вілсон, зазначаючи, що пасивність Антанти може сприяти поширенню більшовицької експансії на Захід (Kettle, 1992, p. 3).

У політичних промовах і мемуарах В. Черчилля домінує дуалістична картина: "білі" (армії Колчака, Денікіна, Врангеля), які уособлюють законність, порядок і відновлення Росії і яким відверто симпатизує політик, та "червоні" (більшовики), які несуть руйнування, маскуючись під демократичними гаслами (Churchill, 2015, pp. 86–87). Україна в цю схему не вписувалась. Для В. Черчилля вона не є окремим суб'єктом, що претендує на легітимність, а насамперед територією, яка стала ресурсною базою для Німеччини відповідно до Брестського миру та на якій триває боротьба за відновлення "справжньої Росії" (Churchill, 2015, pp. 90, 167).

Урядовець намагався переконати британських політиків і пресу в тому, що саме сили білогвардійців представляють легітимну Росію та є єдиним бар'єром на шляху комуністичної експансії (Gilbert, 1991, pp. 399–401). У цьому контексті українська незалежність сприймалася як загроза європейському порядку та ефективній боротьбі з більшовизмом і водночас німецьким імперіалізмом (Pipes, 1990, p. 588). У той же час В. Черчилль часто ігнорував внутрішні суперечності та реакційність більшості лідерів "білих", зокрема їхню неготовність визнати право національних меншин на самовизначення, що ускладнювало дипломатичні зусилля Заходу щодо побудови нової системи колективної безпеки (Read, 1996, pp. 196–197). Саме за таку "одержимість" дорікав йому в листуванні тодішній британський прем'єр Д. Ллойд Джордж (Ruotsila, 2002, p. 1).

Варто наголосити, що така геополітична позиція була не лише особистим упередженням В. Черчилля. Вона відповідала ширшому британському стратегічному курсу, згідно з яким будь-яка фрагментація постімперського російського простору вважалася небажаною. Проте саме В. Черчилль надавав цій позиції особливо рішучого й непримиренного характеру. Його політичний стиль – енергійний, полемічний, схильний до чітких розмежувань – не передбачав компромісів із тими, кого він не вважав гідними партнерами. Навіть коли українські уряди (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) здійснювали активні дипломатичні кроки, Черчилль – як і більшість британського істеблішменту – не надавав суб'єктності Україні з-поміж інших територій колишньої імперії, натомість уживаючи її назву з означеним артиклем – "the Ukraine" (Churchill, 2015, p. 98). У праці "Світова криза. Наслідки" В. Черчилль зазначає про простір на південь від Москви і на захід від Волги як про "західні провінції" колишньої російської імперії, які характеризуються вакуумом влади на тлі поразок Центральних держав у 1918 р. (Churchill, 2015, pp. 97–99). Саме таке узагальнення стало інструментом для виключення українського контексту з геополітичної мапи, яку він уявляв як бажану для Європи після війни.

В. Черчилль відверто упереджено ставиться до національних рухів, які, на його думку, не мають достатньої інституційної та моральної ваги, щоб бути включеними до системи міжнародних відносин. Для нього вони – вторинні явища, породжені революційним безладом, а не повноцінні виразники політичної волі народу. Відсутність статусу суб'єктності в працях політика – вияв свідомого ігнорування, яке В. Черчилль застосовував у риториці та діях. Боротьба за незалежність УНР, союз із Польщею, спроби дипломатичного

визнання з боку Антанти – усі ці явища залишилися поза межами його дискурсу. Навіть ті окремі повідомлення про українські події, які надходили до британського уряду через військові місії Антанти (наприклад, в Одесі), не мали впливу на погляди Черчилля. Україна продовжувала розглядатися ним як "утрачена територія Росії", в якій відбувається боротьба між антинімецькими й антибільшовицькими силами (Churchill, 2015, pp. 102–103). Підтвердженням ігнорування суб'єктності України є виступ В. Черчилля в Палаті громад 31 березня 1919 р., під час якого політик зауважував: "Наш обов'язок – підтримати сили, які прагнуть відновити єдність і порядок Росії" (UK Parliament, 1919).

У зв'язку з цим він описує білогвардійських лідерів у піднесеному тоні. Армії Денікіна та Врангеля постають у його викладі як єдина надія на відновлення порядку в "Росії", тоді як українські національні політичні утворення навіть не згадані.

Разом із тим не всі британські урядовці безапеляційно підтримували погляди В. Черчилля. Приміром, Д. Ллойд Джордж, прагнучи мінімізувати витрати й уникнути тривалого залучення Великої Британії до конфлікту в Росії, дотримувався обережнішої лінії, підтримуючи інтервенцію насамперед фінансово (Gilbert, 2008, p. 220; Howard, 1991, p. 41). Тим не менш, Черчилль продовжував наполягати на стратегічному значенні боротьби проти більшовизму, намагаючись переконати уряд у необхідності "знищення більшовицької загрози в її зародку" (Smele, 2015, p. 174). За даними М. Гілберта, В. Черчиллю спільно із французьким прем'єр-міністром Ж. Клемансо лише влітку 1918 р. удалося переконати Д. Ллойда Джорджа відкрити новий східний фронт у Росії (Gilbert, 2008, p. 221).

Більш обережною та прагматичною була позиція офіційного Лондона і щодо національних рухів на пострадянському просторі. З одного боку, публічна риторика, зокрема під впливом "14 пунктів" президента США Вудро Вільсона, містила гасла про право народів на самовизначення (Foglesong, 2001, p. 76). З іншого боку, на практиці Британія не надавала офіційного визнання більшості новоутворених держав, включаючи УНР, та уникала формального дипломатичного співробітництва з ними (Дацків, 2014, с. 197).

Примітним є й повне ігнорування з боку Черчилля потужного селянського руху на чолі з Н. Махном, який у 1919–1921 рр. контролював значну частину Південно-Східної України. Навіть попри антибільшовицьку риторику Махна і його спроби координувати зусилля з УНР, з британського боку не було жодного сигналу про визнання цієї сили як потенційного союзника. Махновці розглядалися як деструктивна, неконтрольована форма анархії, яка не могла бути включена до дипломатичної гри. В. Черчилль звинувачував насамперед С. Петлюру, Н. Махна, та Н. Григор'єва в єврейських погромах на Півдні Росії, називаючи останніх двох "лідерами з кримінальним минулим" (Gilbert, 2008, p. 342). Водночас детальне вивчення поглядів і діяльності Н. Махна та його прибічників свідчить про їхню поміркована проукраїнську національну позицію, однак із власним поглядом на державний розвиток (Hunczak, 1977, pp. 277, 312).

Важливим чинником невизнання української політичної суб'єктності була слабкість українських урядів у 1917–1921 рр., які часто змінювали один одного. Усе це в очах британської дипломатії створювало враження відсутності сталої політичної структури. До того ж уряд Британії негативно сприйняв попередню угоду Франції та Директорії УНР про співпрацю в боротьбі з більшовиками, уважаючи ідею незалежної України німецьким проєктом (Дацків, 2014, с. 199).

Окрему роль відігравала й відсутність лобістського ресурсу України в британських політичних колах. У той час як білогвардійці мали підтримку впливових політиків, військових та інтелектуалів у Лондоні, українська дипломатія не мала аналогічних зв'язків. Постійна зміна представників, обмеженість фінансових ресурсів, конкуренція між емігрантськими угрупованнями – усе це сприяло ігноруванню позиції України або сприйнятті її як маргінальної (Smele, 2015, p. 109). І це попри те, що українські уряди надавали важливого значення своєму міжнародному авторитету, часто витрачаючи значні ресурси на створення позитивного іміджу власних представників за кордоном.

На окрему увагу заслуговує військова підтримка В. Черчиллем білого руху. Інтервенція союзників в охоплену громадянською війною Росію стала одним із найсуперечливіших епізодів у політичній історії початку XX ст. Великобританія, Франція, США та Японія, які ще наприкінці 1917 р. обмежено підтримували антибільшовицькі сили, упродовж 1918–1920 рр. здійснювали безпосередню військову присутність на російській території – від півночі Архангельська до далекосхідного Владивостока. Метою британської інтервенції офіційно проголошувалося декілька стратегічних цілей: недопущення потрапляння військових складів Антанти до рук більшовиків, евакуація чехословацького корпусу, а також підтримка "дружніх" російських сил, які могли би відновити стабільний і "легітимний" уряд у Росії (Kettle, 1992, pp. 95–98). Насправді ж за цими цілями стояла глибша стратегія стримування більшовизму як ідеологічної загрози для західного світу. Саме Черчилль став одним із головних прихильників прямої військової боротьби з більшовиками, відкрито виступаючи за продовження операцій з моменту призначення на посаду військового міністра (Gilbert, 2008, p. 219).

Британська участь у цій інтервенції була наймасштабнішою серед європейських держав, і ключову роль у її координації та ідеологічному обґрунтуванні відігравав Вінсто Черчилль, на той час – військовий міністр (Gilbert, 2008, p. 219). Урядовець активно лобіював постачання зброї, боєприпасів, амуніції та іншого військового майна для сил адмірала О. Колчака, генералів А. Денікіна й Є. Міллера та Чехословацького корпусу (Gilbert, 2008, pp. 222–224). За його ініціативою британські війська були розміщені у кількох регіонах: північній Росії (Архангельськ і Мурманськ), на півдні України (Миколаїв, Одеса, Севастополь, Херсон), а також на Закавказзі та Далекому Сході. Їхня чисельність досягала понад 40 тис. військовослужбовців, зокрема були задіяні частини морської піхоти, авіація та військові інструктори. За дорученням В. Черчилля, військове міністерство координувало постачання артилерії, бронетехніки, медикаментів і фінансової підтримки арміям Колчака, Денікіна, Юденича та Врангеля. У той же час тільки на Півдні України чисельність союзних військ сягала від 40 до 50 тис. осіб (Smele, 2015, p. 99). Черчилль постійно намагався розширити масштаби підтримки, однак стикався з обмеженнями бюджету та зростаючою опозицією як у британському парламенті, так і серед громадськості, яка вимагала повернення військових додому.

Одним із найдраматичніших епізодів стала британська операція в північній Росії в 1918–1919 рр. Після початкового успіху інтервенційні війська опинилися в ізоляції, без чіткої мети, зі зростаючим опором з боку Червоної армії. Це зрештою призвело до збільшення

скептичних настроїв серед членів військового міністерства, особливо цивільних. Попри це, В. Черчилль продовжував наполягати на розширенні операцій, підтримуючи наступальну операцію, розроблену генералом В. Айронсайдом, командувачем Союзними силами в північній Росії (Moffat, 2015, p. 237).

Однак із весни 1919 р. уряд Д. Ллойда Джорджа дедалі більше схилявся до політики виведення британських військ із Росії. Економічна криза, суспільна втома від війни та невизначеність стосовно майбутнього білого руху поставили під сумнів доцільність подальшої інтервенції. Попри спротив Черчилля, уряд почав поступове згортання військової присутності, зберігаючи лише символічну підтримку білим арміям (Gilbert, 2008, p. 322; Smele, 2015, p. 174). До кінця 1920 р. більшість британських сил була евакуйована, а радянський уряд зміцнив свій контроль над ключовими регіонами колишньої імперії.

Таким чином, роль Черчилля в британській інтервенції була визначальною з огляду на масштаб політичної ініціативи, інтенсивність підтримки та ідеологічну переконаність. Водночас його підхід часто піддавався критиці його сучасниками як надто войовничий, відірваний від реалій повоєнного світу і такий, що недооцінює глибину внутрішньої кризи як у самій Росії, так і у Великій Британії. Зрештою, спроба стримати більшовизм силовими методами не досягла очікуваного результату, однак вписалася в довготривалу траєкторію зовнішньої політики В. Черчилля, позначену непримиренністю до тоталітарних режимів.

Вінстон Черчилль усвідомлював і дипломатичний вимір боротьби з більшовизмом. У 1919–1920 рр. він активно включився в процес формування політики Великої Британії щодо майбутнього Росії. Його дипломатичні кроки вирізнялися поєднанням ідеологічного запалу, прагненням до стратегічного стримування більшовизму та намаганням забезпечити стабільність у Східній Європі через підтримку антибільшовицьких сил, насамперед уряду Колчака (Gilbert, 2008, p. 247; Churchill, 2015, p. 246).

В. Черчилль також намагався заручитися підтримкою союзників у справі спільної боротьби з радянським режимом. У багатьох міжсоюзницьких переговорах, зокрема під час Паризької мирної конференції, він неодноразово порушував питання про координацію дій західних держав з метою посилення тиску на більшовиків (Gilbert, 2008, p. 248–249). Однак дипломатична реальність свідчила про інше: Франція, США та особливо Японія мали власні геополітичні інтереси в Росії, що ускладнювало формування єдиного фронту. Водночас дедалі більше політиків, зокрема в Британії, схилялися до визнання радянського уряду як фактичного переможця у громадянській війні.

При цьому В. Черчилль був налаштований різко проти будь-яких переговорів із більшовиками. Він уважав їх нелегітимними, а будь-яке дипломатичне визнання – моральною капітуляцією Заходу. До того ж, політик з підозрою ставився до місій більшовицьких лідерів до Британії, приміром, Л. Каменєва в 1920 р. до Лондона (Gilbert, 2008, pp. 422–424). У листі до Д. Ллойда Джорджа від 1920 р. він писав про більшовиків як про "отруйну небезпеку зі сходу", застерігаючи прем'єра від торговельної угоди з ними (Gilbert, 2008, pp. 425–426). Така непримиренність, хоча й відповідала настроям частини британського політикуму, не відповідала новій зовнішньополітичній логіці, що формувалася післявоєнною втомою та прагненням до стабілізації міжнародних відносин.

Однак реалії "на землі" виявились іншими. Унаслідок поразки білого руху й остаточного утвердження радянської влади наприкінці 1920 р. дипломатичні зусилля Черчилля зазнали поразки. З 1921 р. засвідчено початок торгівлі між Великобританією та радянською Росією. З цього приводу А. Ніковський, міністр закордонних справ УНР у травні 1920 – грудні 1921 р., зауважував: "Англійсько-большовицькі умови своїм змістом торговельні, а характером політичні, бо для виконання їх треба взаємно обмінятись політично-економічними представниками в характері консулів. Вони відкривають большовикам прямий шлях до Европи і значно скріпляють їх міжнародне становище, що також не лежить в інтересах українського народу" (Кавунник, 2016, с. 113). Отже, британський уряд "де-факто" визнав радянську Росію, хоча офіційні дипломатичні відносини було встановлено лише в 1924 р. (The New York Times, 1924, p. 1). З цього приводу В. Черчилль застерігав, що "самоізольована Росія гострить свої багнети … та механічно проголошує … свою філософію ненависті та смерті." (Churchill, 2015, p. 459). Історія підтвердила, наскільки далекоглядним виявився урядовець.

Отже, попри цю поразку, багато ідей Черчилля – передусім його бачення більшовизму як довготривалої загрози – залишилися актуальними для британської політики впродовж міжвоєнного періоду. Більше того, риторика та стратегічна логіка, сформовані ним під час громадянської війни в Росії, згодом виявляться у його ставленні до націонал-соціалізму в 1930-х рр. Попри критику, важко заперечити вплив Черчилля на формування антирадянського дискурсу в британській політиці. Його публічні виступи, парламентські ініціативи та меморандуми значно вплинули на сприйняття більшовизму не лише у Великій Британії, а й серед союзників. Більше того, багато концептів В. Черчилля, зокрема візія ідеологічного протистояння з комунізмом як ключового чинника міжнародних відносин, стали визначальними в роки холодної війни.

Дискусія і висновки

Отже, дипломатичні зусилля Вінстона Черчилля у період 1919–1921 рр. становили складову ширшого комплексу заходів британського уряду, спрямованих на зупинення поширення більшовизму. В. Черчилль сформував послідовну антибільшовицьку позицію, яка визначала не лише внутрішню логіку його рішень, але й контури британської політики на Сході Європи у 1917–1921 рр. Хоч позиція політика не завжди відповідала змінам міжнародного клімату та внутрішньополітичним пріоритетам Великої Британії, вона залишила по собі помітний слід у британському дискурсі щодо радянської Росії та майбутніх форм міжнародної безпеки.

Дипломатична практика Черчилля стосовно українського питання базувалася на трьох головних принципах: 1) пріоритет підтримки єдиного антибільшовицького суб'єкта – білого руху; 2) ігнорування або маргіналізація українських урядів як "нестабільних" або "непередбачуваних"; 3) небажання визнавати право України на окрему міжнародну суб'єктність, що було несумісне з його геополітичним баченням. Ці принципи не лише формували політику Британії в моменті, а й мали довготривалі наслідки – Україна не була включена до архітектури післявоєнного порядку й залишилася в ізоляції, що, у свою чергу, полегшило більшовицьке відновлення контролю над її територією.

Внесок авторів: Наталя Яковенко – методологія, валідація даних, написання (перегляд і редагування); Микола Середа – концептуалізація, написання (оригінальна чернетка).

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Городня, Н. (2017). Переговори між представниками Директорії УНР і держав Антанти у січні – березні 1919 р. *Європейські історичні студії*, (6), 84–106. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2017_6_7

Дацків, І. (2014). Україна у зовнішній політиці Великої Британії в добу національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, (14), 194–204. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_14_20

Кавунник, В. (Уклад.). (2016). *Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Різького мирних договорів (1919–1921)*. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.

Carley, M. J. (1983). *Revolution and intervention: The French government and the Russian Civil War, 1917–1919*. McGill-Queen's University Press.

Churchill, W. S. (1920, November 4). *Bolshevism and imperial sedition*. [Speech]. https://www.nationalchurchillmuseum.org/bolshevism-and-imperial-sedition.html

Churchill, W. S. (2015). *The world crisis. Vol. 4: 1918–1928: The aftermath*. Thornton Butterworth.

Figes, O. (1998). *A people's tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924*. Penguin Books.

Foglesong, D. S. (2001). *America's Secret War Against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920*. University of North Carolina Press.

Gilbert, M. (1991). *Churchill: A life*. Heinemann.

Gilbert, M. (2008) *Winston S. Churchill, Volume 4: World in Torment, 1916–1922*. Hillsdale College Press.

Howard, M. (1991). British Grand Strategy in World War I. In P. Kennedy (Ed.), *Grand Strategies in War and Peace* (pp. 31–41). Yale University Press.

Hunczak, T. (Ed.). (1977). *The Ukraine, 1917–1921: A study in revolution*. Harvard University Press.

Kettle, M. (1992). *Churchill and the Archangel Fiasco: November 1918 – July 1919*. Routledge & Kegan Paul.

Lieven, D. (2002). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. Yale University Press.

Mayer, A. J. (2000). *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. Princeton University Press.

McMeekin, S. (2017). *The Russian Revolution: A New History*. Basic Books.

Merio, L., & Lemonier, A. (2022). The foreign policy of the UPR Directorate through the prism of cooperation with the Entente. *Foreign Affairs*, 32(5), 40–47.

Moffat, I. C. D. (2015). *The allied intervention in Russia, 1918–1920: The diplomacy of chaos*. Palgrave Macmillan.

Pipes, R. (1990). *The Russian Revolution*. Knopf.

Read, C. (1996). *From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–1921.* Oxford University Press.

Ruotsila, M. (2002). The Churchill-Mannerheim collaboration in the Russian intervention, 1919–1920. *The Slavonic and East European Review*, 80(1), 1–20.

Smele, J. D. (2015). *The 'Russian' Civil Wars, 1916–1926: Ten Years That Shook the World.* Oxford University Press.

The New York Times. (1924, February 2). Britain recognizes Soviet Government without conditions.

UK Parliament. (1919, March 31). *Hansard, House of Commons Debates*. https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1919/mar/31/applications-foe-release#column_896w

Wright, D. (2017). *Churchill's Secret War with Lenin: British and Commonwealth military intervention in the Russian Civil War, 1918–20.* Helion & Company.

Yakovenko, N. L. (2002). Ukraine in British strategies and concepts of foreign policy, 1917–1922 and after. *East European Quarterly*, 36(4), 465–479.

References

Carley, M. J. (1983). *Revolution and intervention: The French government and the Russian Civil War, 1917–1919*. McGill-Queen's University Press.

Datskiv, I. (2014). Ukraine in the foreign policy of Great Britain during the period of the national liberation struggles (1917–1921). *Ukraine – Europe – World. International collection of scientific papers. Series: History, international relations*, (14), 194–204 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_14_20

Churchill, W. S. (1920, November 4). *Bolshevism and imperial sedition* [Speech]. https://www.nationalchurchillmuseum.org/bolshevism-and-imperial-sedition.html

Churchill, W. S. (2015). *The world crisis. Vol. 4: 1918–1928: The aftermath*. Thornton Butterworth.

Datskiv, I. (2014). Ukraine in the foreign policy of Great Britain during the period of the national liberation struggles (1917–1921). *Ukraine – Europe – World. International collection of scientific papers. Series: History, international relations*, (14), 194–204 [in Ukrainian].

Figes, O. (1998). *A people's tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924*. Penguin Books.

Foglesong, D. S. (2001). *America's Secret War Against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920*. University of North Carolina Press.

Gilbert, M. (1991). *Churchill: A life*. Heinemann.

Gilbert, M. (2008) *Winston S. Churchill, Volume 4: World in Torment, 1916–1922*. Hillsdale College Press.

Horodnia, N. (2017). Negotiations between representatives of the Directorate of the UPR and the Entente powers in January – March 1919. *European Historical Studies*, (6), 84–106 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2017_6_7

Howard, M. (1991). British Grand Strategy in World War I. In P. Kennedy (Ed.), *Grand Strategies in War and Peace* (pp. 31–41). Yale University Press.

Hunczak, T. (Ed.). (1977). *The Ukraine, 1917–1921: A study in revolution*. Harvard University Press.

Kavunnyk, V. (Compiler). (2016). *Archive of the Ukrainian People's Republic. Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic documents from the Treaty of Versailles to the Treaty of Riga (1919–1921).* M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies [in Ukrainian].

Kettle, M. (1992). *Churchill and the Archangel Fiasco: November 1918 – July 1919*. Routledge & Kegan Paul.

Lieven, D. (2002). *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. Yale University Press.

Mayer, A. J. (2000). *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. Princeton University Press.

McMeekin, S. (2017). *The Russian Revolution: A New History*. Basic Books.

Merio, L., & Lemonier, A. (2022). The foreign policy of the UPR Directorate through the prism of cooperation with the Entente. *Foreign Affairs*, 32(5), 40–47.

Moffat, I. C. D. (2015). *The allied intervention in Russia, 1918–1920: The diplomacy of chaos*. Palgrave Macmillan.

Pipes, R. (1990). *The Russian Revolution*. Knopf.

Read, C. (1996). *From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917–1921.* Oxford University Press.

Ruotsila, M. (2002). The Churchill-Mannerheim collaboration in the Russian intervention, 1919–1920. *The Slavonic and East European Review*, 80(1), 1–20.

Smele, J. D. (2015). *The 'Russian' Civil Wars, 1916–1926: Ten Years That Shook the World.* Oxford University Press.

The New York Times. (1924, February 2). Britain recognizes Soviet Government without conditions.

UK Parliament. (1919, March 31). *Hansard, House of Commons Debates*. https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1919/mar/31/applications-foe-release#column_896w

Wright, D. (2017). *Churchill's Secret War with Lenin: British and Commonwealth military intervention in the Russian Civil War, 1918–20.* Helion & Company.

Yakovenko, N. L. (2002). Ukraine in British strategies and concepts of foreign policy, 1917–1922 and after. *East European Quarterly*, 36(4), 465–479.

Отримано редакцією журналу / Received: 22.08.25
Прорецензовано / Revised: 01.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Natalia YAKOVENKO, DSc (Hist.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3493-5950
e-mail: zaliznaledi@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Mykola SEREDA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0007-4365-8709
e-mail: seredakiev@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REFLECTION OF WINSTON CHURCHILL'S EAST EUROPEAN GEOPOLITICAL OUTLOOK (1917–1921)

B a c k g r o u n d . ***In the final period of the First World War and in its aftermath, Europe underwent significant transformations characterized by profound geopolitical shifts and the determination of the political future of the newly established states in Central and Eastern Europe. The British Empire and its political leaders played one of the key roles during this time. Among them, a particularly prominent figure was Winston Churchill, who held various governmental positions. The aim of this study was to analyze Churchill's diplomatic activity and to examine his perception of Ukraine in 1917–1921.***

M e t h o d s . ***The methodological framework of the research is based on historical-genetic, problem-chronological, comparative-political, and discourse analysis. The source base includes memoir literature, official government documents, parliamentary debates, diplomatic correspondence, and Churchill's speeches.***

R e s u l t s . ***The study analyzes the period of revolutionary transformations that led to the collapse of imperial entities and the formation of new national states in Eastern Europe. It has been established that Churchill played a key role in shaping the policy of containing Bolshevism during the stage of postwar reconstruction of the international system. Particular attention is paid to his initiatives regarding military and diplomatic support of the White movement, the deployment of interventionist operations, and attempts to legitimize anti-Bolshevik governments within the framework of international law. At the same time, it has been demonstrated that Churchill did not perceive Ukraine as an independent political subject but viewed it exclusively through the lens of the internal crisis of a "united Russia", which, in his opinion, should be restored through support for the White movement. The study highlights the substantive characteristics of Churchill's foreign policy rhetoric, his efforts to consolidate the Entente allies around the concept of ideological confrontation with Bolshevism, and also the transformation of the diplomatic strategy of the British Empire under conditions of changing geopolitical balance of power. A comparative analysis of Churchill's position and the general course of David Lloyd George's government has been conducted.***

C o n c l u s i o n s . ***It has been established that Churchill's geopolitical logic was based on the idea of stability through the support of great powers and the restoration of imperial formats, within which Ukrainian statehood was regarded as a temporary and premature political entity.***

K e y w o r d s : ***Ukrainian People's Republic, Great Britain, Russian Civil War, Allied powers (Entente), White Guard movement, geopolitics, intervention.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 336.131/132'74:339.74
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/126-130

Антон НАНАВОВ
канд. екон. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-8129-6266
e-mail: ananavov1@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Анна СЛЄСАРЄВА, асп.
ORCID ID: 0009-0005-9701-9983
e-mail: anna8slesareva@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КРИПТОВАЛЮТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОКРИТТЯ ДЕФОЛТНОГО РИЗИКУ В СТРУКТУРІ CLO/CDO

В с т у п . ***Сек'юритизовані фінансові продукти, зокрема Collateralized Loan Obligations (CLO) та Collateralized Debt Obligations (CDO), є важливим інструментом трансформації кредитних портфелів у ліквідні ринкові активи. Традиційні підходи до управління кредитним ризиком, серед яких кредитні дефолтні свопи (CDS) та резервні рахунки, мають низку обмежень, зокрема залежність від контрагентів, високу вартість захисту й заморожування ліквідності. Сучасний розвиток фінансових технологій, зокрема блокчейну, смартконтрактів і стейблкоїнів, відкриває нові можливості для підвищення ефективності та прозорості механізмів захисту від дефолтних втрат. У цій статті запропоновано модель страхового крипторезерву, інтегрованого у структуру CLO/CDO, яка усуває контрагентський ризик, автоматизує виплати й підвищує капітальну ефективність за рахунок використання DeFi-протоколів.***

М е т о д и . ***У процесі підготовки дослідження було застосовано системний підхід для комплексного вивчення архітектури CLO/CDO та впливу криптовалютного резерву на структуру ризиків; порівняльний метод для зіставлення фінансової доцільності крипторезерву та CDS; структурно-функціональний метод для аналізу waterfall-механізму та ролі траншування у розподілі ризику; методи аналітичного моделювання та сценарного аналізу для розрахунку очікуваних втрат (PD, LGD), визначення оптимального розміру резерву й перевірки ефективності моделі у різних стрес-сценаріях.***

Р е з у л ь т а т и . ***Дослідження показало, що впровадження крипторезерву на базі стейблкоїнів і смартконтрактів здатне повністю компенсувати прогнозовані кредитні втрати у структурі CLO/CDO при нижчій загальній вартості захисту порівняно із CDS. Запропонована модель демонструє усунення контрагентського ризику, миттєву активацію виплат за заданими тригерами та потенціал отримання додаткового доходу за рахунок розміщення резервних активів у низькоризикових DeFi-протоколах. У кількісному прикладі крипторезерв забезпечив покриття збитків у розмірі 600 тис. дол. США з утриманням залишку для подальших подій, а в бездефолтному сценарії — можливість накопичення додаткових 70–100 тис. дол. за п'ятирічний період.***

В и с н о в к и . ***Запропонована модель страхового крипторезерву для CLO/CDO поєднує переваги блокчейн-технологій і традиційних принципів сек'юритизації, забезпечуючи підвищену стійкість, прозорість і гнучкість управління ризиками. Вона здатна знизити витрати на захист, усунути залежність від посередників і підвищити ефективність використання капіталу. Для практичної реалізації цієї концепції доцільно здійснити пілотні проєкти з урахуванням регуляторних вимог, стандартизації смартконтрактів і тестування моделі в умовах реального ринку. Подальші дослідження мають бути зосереджені на порівнянні ефективності крипторезерву в різних юрисдикціях, оцінці його взаємодії з іншими інструментами хеджування та розробці механізмів захисту від технологічних ризиків.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***криптовалюта; грошові сурогати; дефолтний ризик; сек'юритизація банківських активів; CLO, CDO; кредитно-дефолтний своп; фінансове тертя; цифрові активи.***

Вступ

У статті досліджено можливість використання крипторезерву на основі стейблкоїнів і смартконтрактів як інноваційного інструменту покриття дефолтного ризику у структурі сек'юритизованих фінансових продуктів типу CLO. Проаналізовано особливості траншування, принципи розподілу ризику, механізм waterfall та роль equity-траншу. Запропоновано модель страхового крипторезерву, яка усуває контрагентський ризик, забезпечує автоматичну виплату та дозволяє тимчасову капіталізацію через DeFi. Проведено порівняльний аналіз ефективності крипторезерву та традиційного CDS на основі кількісного прикладу з урахуванням вартості, ризиків й економічного ефекту. Отримані результати підтверджують доцільність упровадження крипторезервів як частини фінансової архітектури CLO. Такий підхід може сприяти підвищенню стійкості та гнучкості фінансових інструментів у періоди волатильності ринків.

Постановка проблеми. Collateralized Loan Obligations (CLO) та Collateralized Debt Obligations (CDO) є ключовими інструментами структурованого фінансування, які дозволяють трансформувати портфелі кредитів у ринкові інструменти із сегментованим ризиком. Проте структура траншів, що забезпечує градацію прибутковості та ризикованості, передбачає нерівномірний розподіл дефолтного навантаження. У разі неплатоспроможності позичальників, значні збитки несе equity-транш, тоді як senior-транші залишаються захищеними. Однак системні ризики, що виявляються в умовах фінансової турбулентності, часто ставлять під загрозу і старші транші, знижуючи загальну надійність продукту.

У традиційній практиці управління дефолтним ризиком у сек'юритизованих продуктах використовуються інструменти страхового та резервного характеру – кредитні дефолтні свопи (CDS), резервні рахунки, субординовані транші. Проте ці інструменти мають низку обмежень: CDS залежать від наявності контрагента і несуть у собі додатковий контрагентський ризик, резервні рахунки заморожують ліквідність, а субординовані транші вимагають додаткових капіталовкладень. У поєднанні з високими транзакційними витратами та недостатньою швидкістю реакції, це створює потребу в пошуку нових підходів до побудови захисного механізму.

© Нанавов Антон, Слєсарєва Анна, 2025

У цьому контексті новітні фінансові технології, зокрема блокчейн, смарт-контракти та стейблкоїни, відкривають перспективи для формування цифрових резервів із програмованими правилами активації. Застосування криптовалют як резервного інструменту в рамках CLO/CDO може забезпечити більшу гнучкість, прозорість і автоматизацію процесів страхування дефолтного ризику без участі посередників. Тож постає завдання наукового аналізу потенціалу використання криптовалют як інструменту покриття дефолтного ризику у структурах сек'юритизованих фінансових продуктів.

Огляд літератури. Аспектам використання криптовалюти, зокрема стейблкоїнів, як інструменту покриття дефолтного ризику в структурі сек'юритизованих боргових інструментів, присвячено праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців. Теоретичні основи побудови траншованої структури CLO/CDO із сегментацією ризику викладено в працях Дж. Халла (Hull, & White, 2010), тоді як новітні дослідження К. Ф. Менара (Menard, 2019), П. Перідіса (Peridis, 2023), В. Й. Плиси та М. А. Дзямки (Плиса, & Дзямка, 2024), а також І. В. Орлова (Орлов, 2024) окреслюють потенціал децентралізованих фінансових інструментів у структурі сек'юритизованих продуктів. У роботах зазначених авторів аналізується роль криптовалютних резервів і смарт-контрактів у процесі автоматизованого страхування кредитних утрат і компенсації дефолтів у низькорейтингових траншах.

Водночас, у галузевих звітах міжнародних фінансових установ, зокрема Deloitte (Deloitte private debt deal…, 2025) та J. P. Morgan (J. P. Morgan US…, 2025), детально досліджуються тенденції розвитку ринку CLO, включаючи трансформацію ризик-профілю цих продуктів, зростання обсягів сек'юритизації та наслідки для регуляторної практики, що підкреслюють необхідність адаптації інноваційних інструментів ризик-менеджменту, серед яких криптоактиви можуть відігравати роль резервного буфера в умовах зростаючої волатильності фінансових ринків. Проте системні наукові праці, що безпосередньо інтегрують механізми криптозабезпечення в архітектуру CLO/CDO, залишаються поодинокими, що й зумовлює актуальність і наукову новизну подальших досліджень у цій сфері.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на потенціал криптовалют як інструменту покриття дефолтного ризику в структурованих фінансах, залишається низка нерозв'язаних проблем. Зокрема, волатильність криптоактивів суттєво перевищує коливання традиційних фінансових інструментів, що ставить під сумнів їхню надійність як резервного забезпечення. Крім того, регуляторна база залишається фрагментарною: європейський регламент MiCAR не охоплює інтеграцію токенізованих CLO, що створює правові бар'єри. Технологічні виклики, пов'язані з безпекою смарт-контрактів, управлінням ключами та кіберзагрозами, також підвищують ризики для інвесторів. Додатково виникає загроза ілюзорної ліквідності токенізованих активів: надмірна довіра до цифрової оболонки CLO може призвести до системної нестабільності. Таким чином, подальше наукове осмислення зазначених аспектів є необхідним для розробки ефективних механізмів страхування кредитних утрат за допомогою криптовалют.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування та аналіз можливості використання криптовалюти, зокрема стейблкоїнів як інноваційного інструменту покриття дефолтного ризику в структурі сек'юритизованих фінансових продуктів типу CLO/CDO.

У межах досягнення поставленої мети у статті вирішуються такі дослідницькі завдання:

1) проаналізувати архітектуру та ризик-профіль структурованих фінансових продуктів CLO, з акцентом на розподіл кредитного ризику між траншами;

2) обґрунтувати функціональну модель крипторезерву, визначити його переваги щодо контрагентського ризику, прозорості та автоматизації механізмів виплат;

3) здійснити порівняльний аналіз економічної ефективності крипторезерву та традиційного інструменту – кредитного дефолтного свопу – на основі кількісних параметрів та сценаріїв.

Кінцева мета полягає у формуванні теоретичного підґрунтя для моделювання стійких фінансових рішень із використанням цифрових активів, що можуть забезпечити підвищення стабільності та ліквідності ринку сек'юритизованих зобов'язань.

Результати

CDO (collateralized debt obligation) являють собою цінні папери, забезпечені пулом з різних типів боргових інструментів, що може включати корпоративні облігації, кредити чи транші цінних паперів, випущених у рамках угод сек'юритизації (Kyrii, 2013). Залежно від типу зобов'язання виділяють CBO (облігації, забезпечені іншими корпоративними облігаціями) та CLO (облігації, забезпечені портфелем банківських кредитів) (Ткаченко, & Чеховський, 2014).

На рис. 1 наведено умовний приклад співвідношення розмірів траншів у CLO (Understanding collateralized…, 2023).

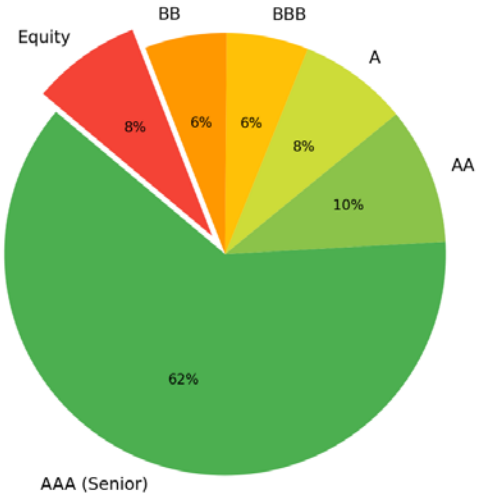

Рис. 1. Типова структура капіталу CLO із розподілом траншів за рейтингами і часткою у випуску

Д ж е р е л о : розроблено автором на основі (Understanding collateralized…, 2023).

Найбільшу частку структури займає старший транш (AAA), що може становити ~60–70 % від загального обсягу угоди. Цей транш отримує найнижчу ставку купона, але має першочергове право на всі надходження і є максимально захищеним від збитків. Наступні транші (AA, A, BBB, BB) мають дедалі менший пріоритет і вищу купонну ставку, щоб компенсувати інвесторам зростаючий ризик. Їхній сумарний обсяг зазвичай становить близько 20–30 % структури. Наймолодший борговий транш (напр., BB) отримує високий купон, але є першим серед боргових, хто відчує вплив дефолтів. Equity-транш становить близько 8–10 % структури (залежно від угоди) і виконує роль поглинача збитків: він

отримує лише ті кошти, що залишаються після повного розрахунку з усіма борговими траншами, тому при нормальному перебігу подій дає інвесторам підвищений прибуток, але у випадку дефолтів може повністю знецінитися. Таким чином, дефолтний ризик структуровано розподілений нерівномірно: захищені транші мають високий кредитний рейтинг і низьку ймовірність утрати, історично дефолтів по AAA/AA CLO-траншах не було, тоді як equity та нижчі боргові транші фактично виступають буфером, приймаючи на себе перші удари кредитних утрат (Kollmorgen, 2024).

Концепція крипторезерву у структурі CLO передбачає формування додаткового страхового фонду в криптовалюті, що інтегрується у сек'юритизовану архітектуру інструменту як захисний механізм для покриття дефолтних утрат. Частина коштів, залучених під час емісії CLO, може бути спрямована до резервного пулу у вигляді стейблкоїнів – або шляхом скорочення розміру певного траншу, або як окрема участь з боку інвесторів. Зазначений крипторезерв розміщується на базі смарт-контракту, запрограмованого на автоматичний моніторинг платоспроможності позичальників у складі кредитного пулу. У разі настання кредитної події – дефолту, яка призводить до недоотримання грошових потоків, смарт-контракт активує компенсаційний механізм: кошти з резервного фонду перерозподіляються інвесторам згідно із принципом каскадного розподілу відповідно до ієрархії траншів. Такий підхід сприяє зниженню ризику втрат для молодших і середніх траншів та підвищенню стійкості інструменту в умовах зростання кредитного ризику.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика функціональних переваг крипторезерву в структурі CLO

Функціональний аспект	Опис переваги та механізм реалізації
Елімінація контрагентського ризику	Смарт-контракт забезпечує автоматичне виконання зобов'язань у разі настання кредитної події без участі третьої сторони. Виплата залежить виключно від наявності активів у резерві та умов коду.
Інформаційна прозорість і підзвітність	Відкритий характер блокчейн-реєстру дозволяє в режимі реального часу відстежувати стан резерву, достовірність його наповнення та рух коштів, що зміцнює довіру інвесторів.
Адаптивність та ефективність розміщення активів	За відсутності дефолтів резервний пул може бути тимчасово інтегрований у низькоризикові DeFi-протоколи з метою генерування доходу, що підвищує ефективність використання капіталу.
Структурна стійкість і багаторазове застосування	Крипторезерв функціонує протягом усього життєвого циклу CLO, забезпечуючи можливість покриття кількох дефолтних подій. Поповнення резерву можливе через waterfall-механізм або зовнішні джерела фінансування.

Д ж е р е л о : розроблено автором на основі (Auer, 2019; Lawrence, 2024).

Для кількісної ілюстрації роботи крипторезерву в структурі CLO розглянемо умовний приклад із припущенням, що обсяг активів портфеля становить 10 млн дол. США, кумулятивна ймовірність дефолту – 7 %, а очікуваний рівень утрат при дефолті (LGD) – 100 %. Відповідно до класичної моделі очікуваних утрат, величина потенційного збитку становить:

$$E[Loss] = A \times pd \times LGD = 10\,000\,000 \times 0{,}07 \times 1{,}00 = 700\,000\ \$,$$

де: A – обсяг активів; pd – імовірність дефолту; LGD – частка втрат у разі дефолту.

З урахуванням резервного буфера на рівні 10 % для компенсації потенційних відхилень, розмір страхового крипторезерву може бути збільшено до приблизно 770 тис. дол. США.

$$R = E[Loss] \times (1 + \alpha) = 700\,000 \times 1{,}1 = 770\,000\ \$,$$

де: α – коефіцієнт резервного запасу.

У подальшому аналізі для спрощення моделі використано величину резерву в 700 тис. дол. США, що еквівалентно 7 % вартості активів. Цей обсяг конвертується у 700 тис. одиниць стейблкоїна і розміщується на адресі смартконтракту CLO, який програмно забезпечує покриття дефолтних втрат.

$$R = min\,(L_i \times LGD, R_{avail}),$$

де: L_i – обсяг позики, яка зазнала дефолту; LGD – частка втрат у разі дефолту; R_{avail} – залишок коштів у крипторезерві на момент дефолту.

У сценарії реалізації кредитних подій, коли сукупна сума втрат портфеля досягає 600 тис. дол. США, традиційна структура CLO зазвичай покладає ці збитки на equity-транш, що призводить до втрати 75 % його вартості. Утім, при наявності запропонованого крипторезерву спрацьовує автоматичний механізм компенсації: смарт-контракт ініціює виплату з резервного пулу, забезпечуючи інвесторам повернення капіталу або його часткове збереження. Невикористаний залишок резерву (100 тис. дол.) зберігається для подальших подій.

Інший сценарій передбачає повну відсутність дефолтів протягом життєвого циклу CLO. У такому випадку традиційний підхід дозволив би повернути ці кошти інвесторам, тоді як крипторезерв потенційно генерує додатковий дохід завдяки інтеграції в низькоризикові DeFi-протоколи із прибутковістю 2–3 % річних. Таким чином, за п'ять років можливо накопичити додаткові 70–100 тис. дол., які можуть бути або виплачені інвесторам equity-траншу, або використані для формування вторинного резерву.

У практиці управління кредитними ризиками одним із традиційних інструментів є кредитний дефолтний своп – CDS, який може бути застосований як до окремого активу, так і до всього портфеля або окремого траншу структурованого продукту. За умов купівлі CDS з повним покриттям кредитного ризику інвестор щорічно сплачує страхову премію, яка визначається як відсоток від номіналу активів.

Припустимо, що обсяг активів у портфелі становить $ 10 млн, а кумулятивна ймовірність дефолту оцінюється на рівні 7 %. Для даного рівня ризику ринкова ставка CDS становить близько 3,2 % річних (320 базисних пунктів). За таких умов щорічна вартість захисту дорівнює приблизно $ 320 тис., а сукупна сума премій за п'ятирічний період сягне $ 1,6 млн. Це більш ніж удвічі перевищує очікувану величину кредитних утрат ($ 700 тис.).

Зауважимо, що незалежно від того, чи настане дефолтна подія, премії не підлягають поверненню, що знижує економічну ефективність цього інструменту в умовах низької реалізації кредитного ризику. Крім того, CDS залишається інструментом, залежним від контрагентського ризику: у разі фінансової нестабільності або дефолту самого емітента свопу (напр., банку чи страхової компанії) існує ймовірність невиконання умов контракту. Для аналітичного порівняння ефективності крипторезерву та традиційного інструменту покриття кредитного ризику – кредитного дефолтного свопу (CDS) – доцільно звести ключові параметри в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз крипторезерву та традиційного кредитного дефолтного свопу (CDS) як інструментів покриття дефолтного ризику в структурі CLO

Параметр	Крипторезерв	Кредитний дефолтний своп
Вартість	$ 700 тис. одноразово, можливість повернення чи реінвестування	$ 320 тис. щороку ($ 1,6 млн за п'ять років), без можливості повернення
Контрагентський ризик	Відсутній: виконання забезпечується кодом смартконтракту	Існує: можливе банкрутство контрагента
Швидкість та автоматичність виплат	Висока: моментальна активація умов за тригерами	Затримки: потреба у верифікації, юридичному супроводі
Додаткова економічна ефективність	Можливість отримання пасивного доходу через DeFi	Відсутність вторинної вигоди від премій

Д ж е р е л о : авторська розробка.

Порівняльна ефективність крипторезерву в умовах структурованих продуктів CLO чітко демонструється на кількісному прикладі. За портфеля обсягом $ 10 млн та очікуваною ймовірністю дефолту *pd* = 7 %, очікуваний збиток становить $ 700 тис. З урахуванням буфера в 10 % розрахунковий обсяг резерву дорівнює $ 770 тис. За цієї конфігурації крипторезерв дозволяє повністю компенсувати прогнозовані втрати.

Для порівняння: покриття аналогічного ризику за допомогою кредитного дефолтного свопу (CDS) потребувало б щорічної сплати премії у розмірі 3,2 % від номіналу, тобто $ 320 тис. на рік, або $ 1,6 млн за п'ятирічний період. При цьому, на відміну від крипторезерву, ці кошти є безповоротними і не створюють додаткової вартості у випадку ненастання дефолтів. Модель крипторезерву демонструє не лише економічну доцільність (зниження загальних витрат), а й технологічну перевагу завдяки автоматизації, прозорості й усуненню контрагентської залежності, що є особливо актуальним у періоди фінансової нестабільності.

Дискусія і висновки

У статті розкрито потенціал поєднання традиційних механізмів сек'юритизації боргових зобов'язань із новітніми фінансовими технологіями, зокрема впровадженням крипторезерву в структуру CLO. Визначено, що класична архітектура CLO забезпечує ефективний розподіл кредитного ризику між різними групами інвесторів шляхом створення багаторівневих траншів з різними рівнями пріоритетності. Водночас, у контексті зростання ринкової волатильності та системних ризиків, традиційні інструменти покриття ризику, як-от CDS, виявляються фінансово затратними й чутливими до контрагентських загроз.

Запропонована модель крипторезерву, яка базується на використанні стейблкоїнів і смартконтрактів, демонструє здатність забезпечити миттєве покриття дефолтних збитків без залучення третьої сторони. Її інтеграція в структуру CLO дозволяє не лише знизити загальну вартість захисту, але й підвищити прозорість, гнучкість використання резерву та його адаптивність до ринкових змін. У кількісному порівнянні крипторезерв переважає CDS за низкою ключових критеріїв, зокрема в аспектах ефективності, стійкості та економічної доцільності.

Отже, крипторезерв може розглядатися як перспективний інструмент трансформації підходів до управління кредитним ризиком у складних структурованих продуктах. Подальші дослідження доцільно зосередити на валідації запропонованої моделі у практичному середовищі, розробці стандартів інтеграції смартконтрактів у сек'юритизовані інструменти, а також оцінці впливу регуляторних вимог на її імплементацію.

Внесок авторів: Слєсарєва Анна – концептуалізація теоретичних засад дослідження і структурування статті, методологія, підготування висновків і пропозицій; Антон Нанавов – написання відбір, аналіз і огляд джерел, узагальнення та аналіз зібраних матеріалів, формальний аналіз, перегляд і редагування.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Кирій, В. (2013). Сек'юритизація як основний інструмент структурованого фінансування банків: теоретичні аспекти та сучасні тенденції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 153, 49–52. https://doi.org/10.17721/1728-2667.2013/153-12/11

Орлов, І. (2024). Виклики та перспективи бухгалтерського обліку криптовалют в зарубіжних країнах та Україні. *Економіка та суспільство*, 70, 166. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-166

Плиса, В., & Дзямка, М. (2024). Криптовалюти у фінансовій системі України: виклики та можливості. *Економіка та суспільство*, 65. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-31

Ткаченко, Н., & Чеховський, Д. (2014). Сек'юритизація фінансових активів: особливості використання в банківській сфері. *Вісник Національного банку України*, 8, 54–60. https://irbis-nbuv.gov.ua/...

Auer, R. (2019). *BIS Working Papers No 811 Embedded supervision: how to build regulation into decentralised finance*. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/publ/work811.pdf

Deloitte private debt deal tracker spring. (2025). *Deloitte.* https://ukpages.deloitte.com/rs/676-RGI-700/images/Deloitte-Private-Debt-Deal-Tracker-Spring-2025.pdf

Hull, J., & White? A. (2010). The risk of tranches created from mortgages. *Financial analysts journal*, 66(5), 54–67. http://www.jstor.org/stable/25741311

J. P. Morgan US CLOIE BBB Index. (2025, June 3). https://www.jpmorgan.com/content/dam/jpm/cib/complex/content/markets/composition-docs/jp-morgan-us-cloie-bbb-factsheet.pdf

Kollmorgen, L. CLOs: benefits and risks | pinebridge investments. (2024 December 12). *PineBridge Investments*. https://www.pinebridge.com/en/insights/clos-benefits-and-risks

Lawrence, E. (2024). Blockchain and smart contracts for secure and transparenttransactions. *Ladoke akintola university of technology*. https://www.researchgate.net/publication/386337137_Blockchain_and_smart_contracts_for_secure_and_transparent_transactions

Menard X. F. (2019). Cryptocurrency: collateral for secured transactions? *Banking & finance law*, 347, 34–37. https://ssrn.com/abstract=3548126

Peridis, P. (2023). Securitisation in the era of Blockchain: Credit funds, CLOs, Tokenisation, and the question of investor protection and financial stability. *SSRN electronic journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.4571188

Understanding collateralized loan obligations. (2023). *Guggenheim Investment.* https://www.guggenheiminvestments.com/GuggenheimInvestments/media/PDF/Understanding-Collateralized-Loan-Obligations-2023.pdf

References

Auer, R. (2019). *Embedded supervision: How to build regulation into decentralised finance*. *BIS Working Papers*, No. 811. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/publ/work811.pdf

Deloitte. (2025). *Deloitte Private Debt Deal Tracker: Spring 2025*. https://ukpages.deloitte.com/

Guggenheim Investments. (2023). *Understanding Collateralized Loan Obligations*. https://www.guggenheiminvestments.com/

Hull, J., & White, A. (2010). The risk of tranches created from mortgages. *Financial Analysts Journal*, 66(5), 54–67. http://www.jstor.org/stable/25741311

J. P. Morgan. (2025). *US CLOIE BBB Index Factsheet*. https://www.jpmorgan.com/...

Kollmorgen, L. (2024 December 12). *CLOs: Benefits and risks 2024.* PineBridge Investments. https://www.pinebridge.com/en/insights/clos-benefits-and-risks

Kyrii, V. (2013). Securitization as a main instrument of structured finance for banks: Theoretical basis and latest tendencies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Economics*, 153, 49–52 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.17721/1728-2667.2013/153-12/11

Lawrence, E. (2024). *Blockchain and smart contracts for secure and transparent transactions*. Ladoke Akintola University of Technology. https://www.researchgate.net/...

Menard, X. F. (2019). *Cryptocurrency: Collateral for secured transactions? Banking & Finance Law*, 347, 34–37. https://ssrn.com/abstract=3548126

Orlov, I. (2024). Challenges and prospects of cryptocurrency accounting in foreign countries and Ukraine. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 70 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-166

PineBridge Investments. (n. d.). *CLOs: Benefits and Risks*. https://www.pinebridge.com/...

Peridis, P. (2023). Securitisation in the era of Blockchain: Credit funds, CLOs, Tokenisation, and the question of investor protection and financial stability. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.4571188

Plysa, V., & Dziamka, M. (2024). Cryptocurrencies in the financial system of Ukraine: challenges and opportunities. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 65 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-31

Tkachenko, N., & Chekhovskyi, D. (2014). Financial assets securitization: features of the use in the banking area. *Visnyk natsionalnoho banku Ukrainy*, 54–60 [in Ukrainian]. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FVnbu_2014_8_26.pdf&P21DBN=UJRN&

Understanding collateralized loan obligations. (2023). https://www.guggenheiminvestments.com/GuggenheimInvestments/media/PDF/Understanding-Collateralized-Loan-Obligations-2023.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 11.07.25
Прорецензовано / Revised: 23.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Anton NANAVOV, PhD (Econom.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-8129-6266
e-mail: ananavov1@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Anna SLIESARIEVA, PhD student
ORCID ID: 0009-0005-9701-9983
e-mail: anna8slesareva@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CRYPTOCURRENCY AS AN INSTRUMENT FOR MITIGATING DEFAULT RISK IN CLO/CDO STRUCTURES

Background. *Securitized financial products, in particular Collateralized Loan Obligations (CLO) and Collateralized Debt Obligations (CDO), are important tools for transforming credit portfolios into liquid market assets. Traditional approaches to credit risk management, including credit default swaps (CDS) and reserve accounts, have a number of limitations, such as counterparty dependence, high protection costs, and the immobilization of liquidity. The modern development of financial technologies, including blockchain, smart contracts, and stablecoins, opens up new opportunities for improving the efficiency and transparency of mechanisms for protection against default losses. This article proposes a model of an insurance crypto reserve integrated into the CLO/CDO structure, which eliminates counterparty risk, automates payouts, and increases capital efficiency through the use of DeFi protocols.*

Methods. *In the process of preparing the study, a systems approach was applied to comprehensively examine the CLO/CDO architecture and the impact of the cryptocurrency reserve on the risk structure; a comparative method was used to assess the financial feasibility of the crypto reserve versus CDS; a structural-functional method was employed to analyze the waterfall mechanism and the role of tranching in risk distribution; analytical modeling and scenario analysis methods were used to calculate expected losses (PD, LGD), determine the optimal reserve size, and test the effectiveness of the model in various stress scenarios.*

Results. *The study showed that implementing a crypto reserve based on stablecoins and smart contracts can fully offset expected credit losses within the CLO/CDO structure at a lower overall protection cost compared to CDS. The proposed model demonstrates the elimination of counterparty risk, instant payout activation upon predefined triggers, and the potential to generate additional income by allocating reserve assets to low-risk DeFi protocols. In a quantitative example, the crypto reserve covered losses of USD 600,000 while retaining a balance for subsequent events, and in a no-default scenario, provided the opportunity to accumulate an additional USD 70,000–100,000 over a five-year period.*

Conclusions. *The proposed model of an insurance crypto reserve for CLO/CDO combines the advantages of blockchain technologies and traditional securitization principles, providing enhanced resilience, transparency, and flexibility in risk management. It can reduce protection costs, eliminate dependence on intermediaries, and improve capital efficiency. For the practical implementation of this concept, it is advisable to carry out pilot projects that take into account regulatory requirements, standardization of smart contracts, and testing the model under real market conditions. Further research should focus on comparing the effectiveness of the crypto reserve in different jurisdictions, assessing its interaction with other hedging tools, and developing mechanisms to protect against technological risks.*

Keywords: *cryptocurrency; monetary surrogates; default risk; bank asset securitization; CLO, CDO; credit default swap; financial friction; digital assets.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 328.3:342.25(4-672ЄС)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/131-138

Андрій ЗАГОРОДСЬКИЙ, асп.
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4048-7872,
e-mail: agawa6792@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФЕНОМЕН "СТРАТЕГІЧНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ" ЯК НАСЛІДОК "СТІЙКІСНОГО ПОВОРОТУ" В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Вступ. *Автор статті досліджує феномен "стратегічної локалізації" як наслідок "стійкісного повороту" в європейському дискурсі 2014–2023 рр., коли під впливом безпрецедентних гібридних загроз центральні уряди країн ЄС виявили обмежену спроможність до ефективного кризового реагування. Це зумовило зміщення акценту політики кризового реагування до принципів децентралізації управління ризиками, субсидіарності та локалізації рішень. У статті запропоновано термін "стратегічна локалізація" для опису цього процесу. Український дискурс, сформований у воєнних умовах, доповнює цей зсув вирішальним мережевим компонентом горизонтальної взаємодії громад.*

Методи. *Застосовано компаративний аналіз для зіставлення європейського та українського дискурсів, дискурсивний і контент-аналіз стратегічних документів та академічних праць, історико-порівняльний підхід для простеження еволюції понять у 2014–2023 рр., експериментальне симуляційне моделювання для виявлення комунікативних уразливостей стійкості на локальному рівні й перевірки форматів взаємодії.*

Результати. *Зафіксовано утвердження "стійкості" як організаційного принципу кризового врядування, тренд у ЄС на делегування антикризових рішень до локальних суб'єктів, специфіку України у мережевому вимірі локальної взаємодії під тиском війни. Симуляційне дослідження підтвердило ефективність постійних міжсекторальних форматів і підходу "the-whole-of-society". Виявлено, що спільним у європейському та українському підходах є орієнтація на локалізацію та децентралізацію, а відмінним — український феномен мережевості як критичної умови виживання та безпеки. Окреслено зародження феномена "стратегічної локалізації", водночас без остаточної інституціоналізації.*

Висновки. *Локальний рівень врядування стає каталізатором антикризової політики та вузла безпеки. "Стратегічна локалізація" описує нову конфігурацію розподіленої відповідальності, релевантну для європейської безпеки та українських практик стійкості.*

Ключові слова: *стійкість, безпека, децентралізація, ЄС, гібридні загрози, дискурс, крос-секторальне управління.*

Вступ

Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується високим рівнем складності, безпекової невизначеності, політичної мозаїчності та гібридизації загроз. Під впливом безпрецедентних цифрових відносин у світі, що реалізувалися у вигляді глобальних соціальних мереж, впливі великих і відкритих даних на електоральні процеси та боротьби за стратегічний контроль над технологіями штучного інтелекту (ШІ), останні 25 років спостерігається змагання за віртуальний політичний простір, а середина 2010-х виявилась періодом, коли частиною дискурсу міжнародних відносин стали розвідки щодо суттєвої зміни традиційних уявлень про природу антикризового реагування центральними урядами. У цьому контексті постмодерна концепція стійкості, що виникла під впливом глобальної цифровізації, розглядається як динамічна система адаптації реагування на новітні кризові явища, заснована на багаторівневій мережевій координації різних секторів суспільства та принципово новому виді ухвалення політичних рішень, у центрі якої – органи місцевого самоврядування та безпрецедентна локалізація антикризових рішень. Міжсекторальна комунікація, що об'єднує зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу та громадських організацій стала критичним чинником забезпечення такого способу врядування.

У 2016 р., з появою Глобальної стратегії ЄС, відбулася фіксація "стійкісного повороту" (англ. – "resilience turn") у політичній теорії й міжнародних відносинах, де стійкість почала розглядатися як новий "організаційний принцип" кризового реагування. Варшавський саміт НАТО 2016 р. і подальші резолюції альянсу також сформували безпрецедентний акцент на понятті стійкості у розрізі військово-цивільного співробітництва. Фактично дискурс, зміна якого формувалася протягом 2014–2023 рр., продемонстрував, що концепція стійкості витісняє традиційні парадигми безпеки доби холодної війни та створює нові форми врядування, засновані не на централізованому контролі, а на адаптації до новітніх кризових форм, субсидіарності та локалізації відповідальності, що в розрізі європейської трансформації дискурсу набуло рис "стратегічної локалізації".

Дискурс стійкості виявив проблему, в основі якої лежить припущення, що протягом останніх 25 років безпрецедентні непрогнозовані кризові явища, наслідком яких є безпрецедентні фрагментація та поляризація, стали занадто складними для традиційних центральних органів влади. Складність у тому, що кризи, у тому числі спричинені цифровими технологіями, тепер безпосередньо одночасно стосуються і політичних сфер життя, і безпекових, і економічних, і культурних, і десятків інших. У контексті широкомасштабного вторгнення Росії в Україну та безпрецедентних гібридних інформаційних загроз актуальним стало питання, як урядам виявляти та надалі реагувати на кризові виклики в новітній складній структурі комунікації, що одночасно взаємопов'язує багато акторів, а також, чи володіють центральні органи врядування нині релевантними методами розпізнавання дискурсивних маніпуляцій та інтерпретацій висловлювань. Імпульсом до розвитку дискурсу стійкості стало спостереження, що сучасна гібридна війна викривлює суспільні уявлення про смисл подій, створює суперечливі версії того, що відбувається, конфлікт інтерпретацій формує потужну (руйнівну) силу, діючи майже непомітно (Яворська, 2020). Як наслідок, ерозія центральних органів управління держав і міжнародних організацій відбувається через те, що сучасні війни є інтенсивною боротьбою за когнітивний і комунікативний контроль, за владу над

© Загородський Андрій, 2025

свідомістю й емоціями цільових груп, їхніми мисленням і поведінкою, проте дієві механізми протидії таким впливам усе ще перебувають на стадії розробки.

Зазначений підхід актуалізує стійкість як аналітичну категорію у сфері міжнародних відносин, яка дозволяє мислити політику не лише через інститути суверенної влади, а й через взаємодії, середовища, мережі, інфраструктури, локальні практики. Концепт стійкості (resilience) перестав бути нейтральним поняттям, а скоріше політично насиченим дискурсом "стратегічної локалізації", що перерозподіляє відповідальність – з держави на громади, з інституцій на індивідів, що особливо важливо в умовах гібридної війни.

Існує потреба в комплексному аналізі регіональної стійкості як новітнього феномена "стратегічної локалізації", що не лише пояснює здатність до опору в умовах кризи, а й визначає успішність європейської традиції ухвалення багатосторонніх рішень на основі консенсусу та в рамках партисипативної демократії.

Дискурс стійкості з акцентом на мережевість і місцеві громади в Україні відбувається фактично синхронно з європейським. Заміри локальної стійкості періодично проводяться в Україні, здебільшого за підтримки європейських партнерів, тому цей барометр може дати можливість скласти уявлення про тенденцію узгодження позицій стосовно підходів до стійкості серед учасників дискурсу.

Гіпотеза базується на припущенні, що феномен "стратегічної локалізації", який виник на тлі "стійкісного повороту" в європейському дискурсі, є передумовою становлення регіональних мережевих відносин як прототип новітньої форми європейської безпеки.

Актуальна проблема полягає в тому, що наявні документи ЄС і концептуальні розробки, створені європейськими та згодом українськими спеціалістами, наголошують на локалізації вирішення кризових ситуацій. Водночас, вивчення потребують дослідження розривів комунікаційної зв'язності між відомствами та секторами, оскільки український досвід після початку широкомасштабної війни у 2022 р. засвідчує, що, з одного боку, мережевий тип кросфункціональних відносин у громадах під час російського вторгнення став позитивним чинником виживання держави, з іншого боку, саме в момент міжсекторального контакту на місцевому рівні виникали значущі комунікаційні невдачі (недовіра, нерозуміння, несприйняття партнерів тощо).

Мета. На основі феномена "стійкісного повороту" (англ. – "resilient turn") проаналізувати синхронність трансформації в уявленнях про концепції стійкості на локальному рівні в дискурсах ЄС та України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дискурс стійкості протягом 2014–2023 рр. загалом описує ситуацію, коли світ вийшов з модерного мислення та вступив у постсуверенну, фрагментовану, гнучку мережеву епоху. Але глибинною причиною є епістемологічна зміна в уявленні про управління та складність світу, що почалася ще після завершення холодної війни, а особливо із 2010-х рр. Тотальна цифровізація, соцмережі, гібридні виклики центральному урядуванню та плюралістичним системам стали каталізаторами повороту. "Стійкість – це вже не реакція на події, а відповідь на усвідомлення того, що сучасний світ більше не піддається передбачуваному управлінню" (Chandler, 2014, p. 21).

У теоретичному полі роботи Девіда Чендлера (Chandler, & Fuchs, 2019) стійкість постає як логіка децентралізованого управління, у межах якої держава делегує відповідальність на локальний рівень: "resilience is about governing with outgoverning". Мері Калдор (Kaldor, 2012) трактує стійкість як здатність адаптації до постконфліктного середовища, що супроводжується появою нових форм політичної мобілізації. Згідно з підходом, викладеним в аналітичних настановах OECD (2014), системна стійкість охоплює чотири взаємопов'язані компоненти: вразливості, ресурси, механізми реагування та здатність до адаптації.

У стратегічному євроатлантичному дискурсі поняття "resilience" дедалі більше закріплюється як новий чинник управління безпекою. Як показує дослідження K. Svitková, стійкість еволюціонувала зі спеціалізованого інженерного й екологічного терміна у провідний політичний концепт, що охоплює як реагування на кризи, так і підтримку здатності систем до адаптації, самовідновлення та прогнозування (Svitková, 2017).

Джонатан Джозеф зосереджується на конкретних практиках політичного управління, вивчаючи інтеграцію концепту стійкості в політики національної безпеки, соціального розвитку та реагування на катастрофи (Joseph, 2018). Особливу увагу він приділяє сек'юритизації resilience у контексті глобальних ініціатив, а саме Sendai Framework, а також у практиках місцевого управління, міського планування та гуманітарної політики, де стійкість функціонує як інструмент урядовості (Joseph, 2013; 2018).

Важливим аналітичним доповненням є дослідження Ральфа Тіле "Building Resilience Readiness against Hybrid Threats" (Thiele, 2016), що запропонувало бачення resilience у безпековому вимірі ЄС і НАТО в умовах гібридних загроз. Автор акцентує, що гібридна війна – це, насамперед, атака на немілітарні центри тяжіння суспільства: довіру, легітимність, соціальну згуртованість, інфраструктурну сталість. Особливо наголошено на необхідності міжсекторального партнерства. Локальні громади, приватні компанії, місцеве самоврядування, ЗМІ, військові структури мають об'єднувати зусилля для швидкої ідентифікації гібридних загроз, запобігання їхньому поширенню та мінімізації наслідків. Саме тут з'являється концепт "Resilience Readiness Centres" – міжсекторальних тренінгових осередків для моделювання, прогнозування та навчання стійкості в умовах комбінованих криз.

Отже, політика стійкості (resilience policy) дозволяє переосмислити традиційні рамки безпеки та поєднати їх із когнітивними, мережевими, регіональними та самоврядними аспектами. Інтердисциплінарна природа, включення до стратегій ЄС, а також зростаюча роль у практиках локального врядування роблять стійкість потенційно новим аналітичним вузлом для дисципліни міжнародних відносин. Наприклад, "Strategic Compass for Security and Defence" (2022) наголошує: "Стійкість – це здатність діяти, реагувати та відновлюватися в умовах кризи, що є основою безпеки наших демократій" (Council of the EU, 2022, p. 7). У звіті Європейської Комісії щодо прогресу України в процесі інтеграції до ЄС (European Comission, 2023) підкреслено, що розвиток регіональної політики та координація інструментів територіального розвитку залишаються ключовими елементами наближення до acquis ЄС.

У стратегії ЄС 2016 р. (European Union, 2016) визначено, що в основі стійкої держави лежить стійке суспільство, а отже – довіра, демократія, участь, сталість. Зокрема, акцент зроблений на підтримці спроможності локальних громад до відновлення, самозарадності та запобігання екзогенним загрозам (гібридним, безпековим, соціальним тощо). Фактично ЄС визнає,

що саме локальні рівні врядування є основними агентами стабільності в регіонах, де централізоване управління виявляється неефективним або уразливим.

Згідно з українськими дослідженнями, ключовим принципом стійкості є субсидіарність, що має на меті розподіл повноважень і відповідальності, за якого ключові рішення стосовно реагування на загрози та кризові ситуації приймаються на найнижчому можливому рівні з координацією на вищому доцільному рівні, а сама "стійкість" характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні впливи, його здатність адаптуватися до їхніх наслідків без істотної втрати функціональності (Резнікова, 2022). Водночас, розвиток національної стійкості є можливим за рахунок досить розвиненого в Україні інституту громадянського суспільства та волонтерства, що є невід'ємним складником забезпечення стійкості (Назаров, 2020).

Методи

У дослідженні застосовано компаративний аналіз для зіставлення європейського та українського дискурсів; дискурсивний аналіз і контент-аналіз стратегічних документів та наукових праць для виявлення зміни понять у часі; історико-порівняльний підхід для відстеження трансформації концепту "стійкості" у 2014–2023 рр.; а також метод симуляційного моделювання для емпіричної перевірки гіпотези про мережевий характер локальної стійкості.

Результати

Період 2014–2023 рр. став поворотним в європейському дискурсі стійкості. У науковому середовищі загальноприйнятим є перелік подій, що спричинили переосмислення співвідношення понять стійкості та безпеки, а саме: "арабська весна", анексія Криму та початок російської війни проти України, Брекзит, кібератаки та російське втручання у вибори США, міграційна криза в ЄС, COVID-19. З одного боку, цей період характеризувався безпрецедентним одночасним, зокрема, кінетичним, впливом на центральні органи управління країн, що сприяло новим підходам до безпеки та стійкості. З іншого боку, загальною тенденцією досліджень було те, що поза увагою залишився тотальний рівень цифровізації від локального до глобального рівня, що як передумова пов'язував майже всі основні виклики міжнародних відносин у вказаному проміжку часу. Так званий "гібридний вплив", наслідком якого стали розмиття суверенітету, дифузія влади, надзвичайний рівень транснаціональних відносин, вплив на будь-які демократичні плюралістичні процеси, віртуальне розповсюдження релігійних ідей і політичних ідеологій на нові території, створення конфлікту інтерпретацій політично та безпеково значущих подій, об'єднав основні виклики для держав, центральних органів влади й міжнародних організацій у зазначений період.

Складність для центральних органів урядування виявилася не тоді, коли очевидним ставав факт порушення закону, а тоді, коли синтез символів і знаків (тобто сенсів) в одному семантичному тексті не дозволяв кваліфікувати намір і достовірність повідомлення (себто чи існує сказане у природі) з боку нових акторів комунікаційних відносин – спільнот, віртуальних мереж, транснаціональних неформальних організацій тощо. Сучасні інформаційні відносини стали настільки складними, що розпізнати на центральному організаційному рівні прихований сенс чи межу між правдою та фейком і встановити факт порушення стало важко, а нерідко неможливо без урахування міжгалузевих знань і локального контексту.

Особливу увагу Глобальна стратегія ЄС 2016 р. надає саме місцевим акторам: "Стійкість (пере)спрямовує увагу на місцеві ресурси та практики, а не на готові плани" (Wagner, & Anholt, 2016). Визнання унікальності локальних шляхів розвитку, "множинності рішень" і "принципового прагматизму" дозволяє ЄС адаптувати політику відповідно до конкретного контексту. Це безпосередньо пов'язано з українською ситуацією, де спроможність громад виявилася вирішальною в умовах війни. Ключовим стало те, що стійкість перетворилася на спосіб переосмислення безпеки не лише на макрорівні, а й у повсякденних взаємодіях – на рівні громад. Місцевий рівень урядування отримав у рамках дискурсу не лише адміністративну, а й стратегічну вагу в архітектурі європейської безпеки.

Загальне визначення про "стійкісний поворот" вкладається в уявлення про дискурсивну трансформацію європейської політики урядування та антикризових дій 2014–2023 рр., коли "стійкість" утверджується як організаційний принцип – фокус зсувається від превентивного централізованого контролю до здатності систем адаптуватися й відновлюватися на локальному рівні в умовах постійної кризи. Поворот зумовлений обмеженою керованістю складних, гібридних загроз для централізованих інститутів і веде до децентралізації, субсидіарності та локалізації ухвалення антикризових рішень.

В авторському визначенні "стратегічною локалізацією" є інституційно-політичний зсув у кризовому врядуванні, що полягає у системному делегуванні повноважень і відповідальності за управління ризиками від центру до регіонального й локального рівнів (субсидіарність) із опорою на міжсекторальну взаємодію та мережеві форми координації громад. Явище постає як відповідь на гібридні й непрогнозовані кризи та закріплюється в європейських стратегіях, де локальні рівні визнаються одними із ключових агентів стійкості. В українському контексті ця логіка доповнюється наголосом на горизонтальній мережевості громад як критичній умові життєздатності врядування під час війни.

Концепт стійкості в цій парадигмі контрастує із традиційними парадигмами безпеки: він визнає неминучість потрясінь і стресів. Практично це означає, що фокус зміщується від попередження потрясінь до спроможності громад підтримувати основні функції в кризові моменти та вчасно відновлюватися після них. Ця позиція підтверджує домінування підходу, орієнтованого на контекст і відповідальність локальних акторів над універсальними схемами управління, що підкріплює гіпотезу про феномен "стратегічної локалізації". Наприклад, визнання контекстуальної специфіки підсилюється включенням теми гібридізації – загрози, що походять від суб'єктів, здатних поєднувати традиційні (конвенційні) та нетрадиційні (неконвенційні) засоби" – як серйозної проблеми, що вимагає комплексного підходу.

НАТО 2016 р. започаткувало розробку вимог до концепції стійкості, де у фокусі перебувають міжвідомча співпраця та делегування органам місцевого самоврядування безпекових питань. У 2016 р. на Варшавському саміті НАТО лідери країн альянсу зобов'язалися посилити стійкість шляхом безперервного врядування, стійких систем громадського транспорту, стійкого забезпечення продуктами та водою, а також стійкої системи цивільного зв'язку. На Варшавському саміті був зроблений акцент на тому, що "стійкість є основою стримування", а отже – елементом цивільно-військового співробітництва. Це означає, що НАТО визнало ключову

роль не лише держав, а й локальних органів і мереж у протидії загрозам.

Відтак, стійкість у політичному сенсі не лише символізує здатність реагувати на кризи, а й відображає глибший зсув у парадигмі суверенності: замість централізованої системи управління ризиками формується постсуверенна модель управління (post-sovereign governance), де централізована гарантія безпеки відступає, а замість неї з'являється стимулювання самоорганізації субнаціональних і недержавних акторів. Саме гібридність стала ключовою онтологічною умовою появи політики стійкості – адаптивна саморегуляція замінює централізоване управління як механізм виживання.

Додатковий аналітичний рівень у дискурсі ЄС вносить стаття Ани Е. Хункос (Juncos, 2017), яка інтерпретує resilience як нову парадигму зовнішньої політики ЄС, що витісняє ліберальне світобудування та жорсткі концепти стабільності. У її трактуванні resilience набуває змісту "принципового прагматизму", в якому гнучкість, адаптивність, самозарадність громад і врахування локального контексту стають ключовими для політичної дії.

Завершенням "стійкого розвороту" можна вважати розробку в ЄС рамкового документа "Strategic Compass" (2022) та Комюніке НАТО у Вільнюсі (2023), де закріплений наратив стійкості, а також перехід від стратегії стабільності до гнучкості й адаптації, від централізованого управління до децентралізації та локальної мобілізації, від прогнозування та контролю до постійного реагування та навчання з досвіду, від запобігання кризам до життя всередині кризи як нової норми.

Цей зсув у розумінні європейської безпеки є частиною ширших епістемологічних змін, зокрема дослідження українських учених Олени Коппель і Олени Пархомчук указують на актуальні мегатренди, серед яких – зниження рівня людської безпеки, кіберреволюція, віртуалізація соціально-політичних відносин, зростання ролі недержавних акторів і мережевих структур у міжнародних відносинах, утрата державами провідної ролі у формуванні світової політики, що прискорило формування субрегіональних утворень, різкий якісний та кількісний приріст транснаціональних акторів, зрештою – зміна ролі держави та її головного атрибуту – суверенітету (Коппель, & Пархомчук, 2021). У цьому контексті концепція стійкості виступає як індикатор того, що держава не завжди може функціонувати як єдина точка гарантії безпеки**.**

Саме в умовах такої комунікаційної турбулентності в Україні сформувалася потреба в політиці стійкості як новий режим реальності, де конфлікт інтерпретацій є нормою. Стійкість тут виступає як інфраструктура для збереження когнітивної цілісності – через мережі обміну смислами, локальну агентність і гнучкі механізми адаптації до змішаних загроз. У Концепції забезпечення національної системи стійкості України прямо вказується, що система стійкості необхідна для ліквідації загроз гібридного типу – різновиду загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, що часто мають прихований характер або маскуються під інші процеси в рамках правового поля (Указ Президента України № 479/2021, 2021). Стратегія інформаційної безпеки України ще від 2021 р. звертала увагу на відсутність інфраструктури реагування на деструктивний дискурс: "Деструктивна пропаганда, поширення дезінформації як іззовні, так і всередині України застосовуються державою-агресором з метою підриву стійкості суспільства та інформаційної дестабілізації держави. Водночас ефективна система реагування на такі виклики в Україні досі не створена, не забезпечено функціонування розвиненої національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливість належним чином протидіяти інформаційній агресії з метою захисту національної безпеки та реалізації національних інтересів України. Відсутність належного рівня інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій створює підґрунтя для маніпулювання громадською думкою, проведення стрімких деструктивних інформаційних операцій, що зумовлює існування потенційних і реальних загроз інформаційній безпеці України" (Указ Президента України від 28.12.21…, 2021). У Стратегії національної безпеки України зазначено, що "деструктивна пропаганда як іззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні суперечності, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози" (Указ Президента України від 14.09.20 № 392/2020, 2020).

Розглядаючи синхронізацію дискурсів ЄС та України, політики стійкості в Україні після початку широкомасштабного вторгнення Росії були пов'язані з концепціями мережевого управління (networked governance), локалізації (localisation) і самоорганізованих спільнот. Вони підтримують підхід до управління, в якому керування здійснюється через гнучкі, розподілені структури партнерств. Така трансформація особливо чітко виявляється в когнітивній логіці відносин, де смислова зв'язність систем дедалі частіше визначається не ієрархічними структурами, а наративною узгодженістю між елементами мережі.

Згідно з теорією Мануеля Кастельса, одного з найвпливовіших дослідників інформаційного суспільства, простір потоків інформації є ключовим для розуміння соціальної динаміки в мережевому світі (Castells, 2009). Ідеться про мережі взаємодії, в яких суб'єкти (органи місцевого самоврядування, неурядові організації, бізнес і волонтери) виступають як вузли, пов'язані наративами, смислами та комунікаційними практиками. Якщо ці наративні зв'язки послаблюються або зникають, мережева структура втрачає когерентність, що призводить до дисфункції глобального управління. У цьому контексті стійкість є умовою підтримання смислової інтеграції у глобальному політичному просторі.

Паралельно з активною дискусією в ЄС про природу стійкості та безпеки, дослідження, проведені в період 2016–2019 рр. в Україні естонським Міжнародним центром оборони та безпеки (International Centre for Defence and Security), виявили, що між державою та громадянським суспільством існують п'ять значних розривів, які перешкоджають ефективній співпраці між ними – у цінностях, цілях, мотивації, можливостях і комунікаціях. Фокус-групи, соціологічні опитування та глибинні інтерв'ю засвідчують, що ці розриви руйнують взаємну довіру й готовність до тісної співпраці, ослаблюють загальну стійкість України до викликів внутрішньої та зовнішньої безпеки, унеможливлюють взаємодію між громадянським суспільством та органами державної влади на новому рівні, а неефективна комунікація породжує недовіру, що послідовно знижує мотивацію громадян дбати про безпеку країни загалом. У рекомендаціях зазначено, що зацікавлені сторони в галузі національної безпеки в Україні мають цілеспрямовано долати виявлені розриви (Teperik et al., 2018).

Фактично результати дослідження підтвердили висновки Кастельса: якщо наративні зв'язки між вузлами послаблюються, мережа стає нефункціональною. Таким чином, стійкість – це підтримання смислової цілісності системи, що особливо важливо в умовах інформаційного перевантаження, післяправди та соціального розпорошення (Castells, 2009). Стійкість у гібридному середовищі виглядає як стратегічна модель мислення, що дозволяє функціонувати в умовах фрагментованого світу, де символічна війна ведеться на всіх рівнях: семіотичному, нормативному, організаційному. Водночас війна в Україні, безпрецедентні кризи та тривала невизначеність надали цій моделі прикладну, емпіричну валідність. Після російського вторгнення у 2022 р. українське суспільство розгорнуло масштабне мережування кластерів опору – від локальних громад до горизонтальних цифрових ініціатив, що стали втіленням системи стійкості як самоорганізованої форми виживання.

З метою з'ясування практичного застосування оновленої парадигми стійкості в Україні було проведене експериментальне симуляційне дослідження, організоване естонсько-українською командою в межах програми "Стійка Україна", що включало вісім міжсекторальних кризових симуляцій по два дні кожна, старт яких розпочався відразу після широкомасштабного вторгнення в лютому 2022 р.

Базовий принцип добору учасників до симульованого кризового штабу полягав у відтворенні плюралістичної природи українських громад і забезпеченні представництва із правом голосу та вето від кожного сектора. Основним методом дослідження було моделювання кризових ситуацій на локальному рівні за допомогою симуляцій, що дозволяло спостерігати й аналізувати системні вразливості, а також виявляти ефективні стратегії їх подолання. У симуляціях брали участь представники місцевих органів влади, медіа, бізнесу, сектора безпеки та громадянського суспільства. Під час симуляцій серед інших елементів, що були передбачені розробниками, відтворювалися сценарії впливу, в яких гібридна й маніпулятивна інформація може впливати на міжсекторальне ухвалення рішень. Метод симуляційного моделювання дав змогу виявити комунікативні вразливості у структурі локальної стійкості та простежити потенційні механізми реагування.

Протягом дослідження було підтверджено гіпотезо про те, що відповідь на маніпулятивний гібридний вплив на місцевому рівні може бути лише на міждисциплінарній і міжгалузевій основі. Міждисциплінарні спільноти мали можливість виявляти ризики та реалізовувати різноманітні методи оцінки, зокрема дискурсивний і наративний аналіз в умовах плюралізму думок. Створення постійних форматів взаємодії влади, органів безпеки, медіа, експертів і громад стало важливою умовою ефективної реалізації політики в галузі забезпечення інформаційної стійкості громад. Також було виявлено, що, по-перше, фрагментовані локальні суб'єкти є несамодостатніми й потребують ресурсів (напр., енергетика, транспортні коридори, безпека, людський капітал, правовий супровід переселенців тощо), по-друге, несамодостатність штовхала до міжсекторальної мережевої взаємодії одночасно із суб'єктами з різних галузей і дисциплін за межами громади, що зі свого боку давало підстави спостерігати елементи мережевого типу комунікації. Отже, виявлено, що поодинці ні влада, ні бізнес, ані медіа не змогли впоратися із системною кризою. Групи успішно займалися переговорним процесом, що й створило для них нову архітектуру стійкості "the whole society approach", коли безпека та стійкість сприймалися як справа всього суспільства, а не окремих секторів.

Цей дискурс резонує з українськими реаліями під час війни: в умовах гібридної війни, де національні інститути обмежені в ресурсах, саме громади та місцеве самоврядування формують адаптаційний каркас держави. Ключові висновки регіонального звіту засвідчують, що локальні мережування – ключ до сталого управління в Україні в умовах обмежених ресурсів, а угоди між органами місцевого самоврядування та партнерами суттєво сприяли підвищенню стійкості цих регіонів завдяки обміну досвідом, практиками, ресурсами й узгодженими зусиллями щодо протидії потрясінням (Rabinovych et al., 2024).

Дискусія і висновки

Отже, із 2014 по 2023 р. дискурс стійкості еволюціонував від технократичного розуміння стійкості до багатошарового концепту, що охоплює інституційну, соціальну, безпекову й комунікаційну адаптацію в умовах гібридних загроз. Якщо в дискурсі країн ЄС спостерігається ключова ідея делегування відповідальності за безпеку до локальних суб'єктів урядування через імовірний брак спроможностей центральних органів влади, то в українському контексті додається мережевий чинник відносин цих локальних суб'єктів через усвідомлення своєї несамодостатності та шляхом самоорганізації спільнот під тиском війни та тривалої кризи.

Глобальні наслідки впливу тотальної цифровізації на сьогодні перебувають у стадії формування у вигляді безпрецедентної фрагментації, кластеризації й автономізації суб'єктів відносин, хоча нині складно стверджувати, який остаточний вплив вони матимуть на міжнародні відносини та новітній світоустрій. Проте вже сьогодні можна ідентифікувати певні спільні риси для європейського регіону. На фоні локалізації кризового реагування та нової ролі місцевих влад, що знайшли відображення в низці інших офіційних рішень євроатлантичних структур, настало усвідомлення політичними елітами неспроможності одночасно вирішувати актуальні кризові виклики, а також розуміння органами місцевого самоврядування власної несамодостатності на тлі перерозподілу безпекової відповідальності та тривалої невизначеності.

Можна констатувати, що гібридність викликала ерозію класичних структур міжнародного порядку, а стійкість стала передумовою для вироблення механізмів відповіді на цей виклик, стимулювавши вивчення феномена "стратегічної локалізації" в умовах невизначеності. Саме у взаємодії між когнітивним середовищем, мережевими структурами та локальними практиками сьогодні формуються нові параметри урядування.

Децентралізація відповідальності за кризове реагування – один із ключових трендів нової парадигми урядування, що об'єднує дискурси країн ЄС та України. Стійкість інвертує традиційну антикризову логіку, засновану на контролі з боку держави та має намір передати її громадам. У цьому полягає її трансформаційна сила, а також ризик – зниження ролі держави в гарантуванні прав і послуг під час тривалої невизначеності. Тому роль місцевого врядування полягає в ефективному формуванні нової суб'єктності в архітектурі стійкості.

Спільним у досвідах країн ЄС та України є надання особливої ваги чиннику постійної непередбачуваності, в яких довгострокове планування перестає бути ефективним інструментом. На локальному рівні це означає розвиток спроможностей до саморегуляції, самонавчання,

експериментування; на інституційному – відкритість до багатосекторної участі, прийняття рішень через делегування влади донизу, до рівня громад. Тобто стійкість не може бути імпортованою згори – вона формується знизу догори, у результаті децентралізації рішень і ресурсів. На цьому ґрунтується принцип "empowerment from below", що підриває класичну логіку вертикального управління.

Доведено, що в сучасному європейському дискурсі безпека та стійкість дедалі тісніше пов'язуються з локальним рівнем урядування. Імплементація стратегії resilience передбачає залучення муніципалітетів, громад, місцевого бізнесу, а також гнучке управління в умовах комплексних і комбінованих загроз. У контексті України, де саме місцеві громади стали опорними пунктами стійкості в умовах війни, цей аналітичний вектор набуває практичного виміру.

У цілому, протягом 2014–2023 рр. спостерігався синхронний розвиток дискурсу стійкості в країнах ЄС та Україні. Відмінність полягала в тому, що з початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну проглядався стрімкий практичний розвиток напрацьованих в ЄС політик стійкості на рівні українських органів місцевого самоврядування. Загалом на стику дискурсивних досвідів ЄС та України підтверджено гіпотезу про ознаки зародження феномена "стратегічної локалізації", що ґрунтується на делегуванні безпекових повноважень "від центру до регіонів" у ЄС і практиці мережевої взаємодії в Україні між локальними суб'єктами (органами місцевого самоврядування, сектором безпеки, громадськими організаціями, бізнесом і медіа). Стан розвитку дискурсу не дозволяє стверджувати, що "стратегічна локалізація" має остаточні інституалізовані ознаки, оскільки актуальний стан війни в Європі також вимагає швидких централізованих рішень. Проте критика неефективності та повільності наднаціональних офіційних органів в ЄС під час тривалої кризи та невизначеності вимагає новітнього політичного лідерства, заснованого на реаліях мережевих відносин. Збереження демократичних і плюралістичних європейських цінностей вимагає винаходження особливої антикризової формули при збереженні консенсусного плюралістичного підходу до ухвалення стратегічних рішень, що дозволить вижити й позитивно трансформуватися європейському проєкту у воєнних і кризових умовах. Таким варіантом може бути політика стійкості, що пройшла глибоку еволюцію від теоретичного концепту до філософії нового кризового врядування.

В Україні заслуговують на увагу попередні розвідки, що виявили позитивну роль мереж і угод про співпрацю в підвищенні стійкості та продемонстрували роль мережування на локальному рівні, констатуючи, що угоди між органами місцевого самоврядування та партнерами суттєво сприяли стійкості в цих регіонах завдяки обміну досвідом, практиками, ресурсами, а також скоординованим зусиллям для протистояння шокам.

У рамках цього аналізу можна констатувати, що, по-перше, "стійкісний поворот" закріпив перехід від логіки превентивного централізованого контролю до децентралізації, субсидіарності та локалізації ухвалення антикризових рішень, а система стійкості може функціонувати як організаційний принцип кризового врядування; по-друге, у той час як в ЄС домінує делегування відповідальності до локальних суб'єктів, в Україні (під тиском війни) до системи стійкості додано мережевий компонент взаємодії локальних акторів, по-третє, симуляційне дослідження підтвердило ефективність постійних міжсекторальних форматів комунікації та "whole-of-society approach" для протидії гібридним впливам на місцевому рівні, по-четверте, локальне врядування виступає каталізатором антикризової політики – у сучасному європейському дискурсі безпека та стійкість дедалі більшою мірою пов'язані саме з місцевим рівнем урядування, по-п'яте, підтверджено гіпотезу про зародження феномена "стратегічної локалізації" (делегування безпекових повноважень "від центру до регіонів" у ЄС, що було масштабовано мережевими практиками в Україні), водночас явище ще не набуло стійких інституційних ознак.

Типові рекомендовані дії в регіонах, згідно із практичними дослідженнями стійкості в Україні, є такими: створення відкритих форумів співпраці, інвестування в комунікативну інфраструктуру, підтримка локального лідерства, моделювання сценаріїв і колективне навчання на кризах, кодифікація стійкості та імплементація норм у законодавство. Водночас, європейські автори свідомо критикують спроби створити універсальні метрики стійкості у громадах та державах, оскільки вони редукують складність до спрощених індикаторів, не враховуючи адаптивної суті явища, також вони припускають, що можна оцінювати лише процеси взаємодії в рамках становлення практик стійкості: частоту і якість комунікації, рівень інклюзивності у прийнятті рішень, здатність до швидкого самостійного реагування, кількість та якість локальних ініціатив тощо.

Отже, стійкість має передумови стати засадничим поняттям нового способу урядування, що заснований не на централізованому примусі, а на розподіленій відповідальності. У сучасних міжнародних відносинах це може означати зміщення акценту до аналізу спроможності окремих суспільств протистояти зовнішньому тиску завдяки принципам "стратегічної локалізації", міжсекторальної взаємодії та мережування. Це зміщення має безпосереднє значення для розуміння ролі локального рівня в потенційно новій архітектурі безпеки та європейської інтеграції України.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Коппель, О. А., & Пархомчук, О. С. (2021). Глобальні тенденції міжнародних відносин. У *Research, Challenges and Development Prospects in the Area of Social Sciences* (с. 145–162). Izdevniecība "Baltija Publishing".

Назаров, М. С. (2020). Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Політикус*, (2), 64–69. https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-64-69

Резнікова, О. О. (2022). *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*. Національний інститут стратегічних досліджень. https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01

Указ Президента України від 14.09.20 № 392/2020. (2020). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. "Про Стратегію національної безпеки України"*. https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

Указ Президента України від 27.09.21 № 479/2021. (2021). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 р. "Про запровадження національної системи стійкості"*. https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

Указ Президента України від 28.12.21 № 685/2021. (2021). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. "Про Стратегію інформаційної безпеки"*. https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069

Яворська, Г. (2020). *Онтологія війни: дискурсивна реальність гібридних конфліктів*. НІСД.

Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.

Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Wiley.

Chandler, D., & Fuchs, C. (Eds.) (2019). *Digital Objects, Digital Subjects: Interdisciplinary Perspectives on Capitalism, Labour and Politics in the Age of Big Data*. University of Westminster Press.

Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge.

Council of the European Union. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that protects its citizens,*

values and interests and contributes to international peace and security. https://www.europeansources.info/record/a-strategic-compass-for-security-and-defence-for-a-european-union-that-protects-its-citizens-values-and-interests-and-contributes-to-international-peace-and-security/

European Comission. (2023). *Ukraine 2023 Report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecefc3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

European Union. (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf

Joseph, J. (2013). Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, 1(1), 38–52. https://doi.org/10.1080/21693293.2013.765741

Joseph, J. (2018). *Varieties of Resilience: Studies in Governmentality*. Cambridge University Press.

Juncos, A. E. (2017). Resilience as the new EU foreign policy paradigm: a pragmatist turn? *European Security*, 26(1), 10–18. https://doi.org/10.1080/09662839.2016.1247809

Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford University Press.

Koppel, O., & Parkhomchuk, O. (2021). Megatrends of the world politics. *Economic Annals-XXI*, 192, 4–14. https://doi.org/10.21003/ea.V192-01

OECD. (2014). *Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to analyse risk and build a roadmap to resilience*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/12/guidelines-for-resilience-systems-analysis-how-to-analyse-risk-and-build-a-roadmap-to-resilience_7051a4ba/3b1d3efe-en.pdf

Rabinovych, M., Brik, T., Darkovich, A., Savisko, M., Hatsko, V., Tytiuk, S., & Piddubnyi, I. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*, 2024, 37(4), 1121–1140. https://doi.org/10.1111/gove.12827

Svitkova, K. (2017). Resilience in the National Security Discourse. *Obrana a Strategie*, 17(1), 21–42. https://doi.org/10.3849/1802-7199.17.2017.01.021-042

Teperik, D., Jermalavicius, T., Senkiv, G., Pokalcuk, O., Dubov, D., Onyshchuk, Y., & Samus, M. (2018). *A route to national resilience: building whole-of-society security in Ukraine*. https://icds.ee/en/a-route-to-national-resilience-building-whole-of-society-security-in-ukraine/

Thiele, R. D. (2016). *Building Resilience Readiness against Hybrid Threats – A Cooperative European Union/NATO Perspective*. ISPSW.

Wagner, W., & Anholt, R. (2016). Resilience as the EU Global Strategy's new leitmotif: pragmatic, problematic or promising? *Contemporary Security Policy*, 37(3), 414–430. https://doi.org/10.1080/13523260.2016.1228034

References

Decree of the President of Ukraine on 27.09.21 N 479/2021. (2021). *On the National Security and Defense Council of Ukraine decision on 20 August 2021 "On the introduction of a national resilience system"* [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181

Decree of the President of Ukraine on 28.12.21 N 685/2021. (2021). *On the National Security and Defense Council of Ukraine decision on 15 October 2021 "On the Information Security Strategy"* [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069.

Decree of the President of Ukraine on 14.09.20 N 392/2020. (2020). *On the National Security and Defense Council of Ukraine decision on 14 September 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine*" [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037

Reznikova, O. O. (2022). *National Resilience in a Changing Security Environment*. National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian]. https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01

Yavorska, G. (2020). *Ontology of War: Discursive Reality of Hybrid Conflicts*. NISD. [in Ukrainian].

Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.

Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Wiley.

Chandler, D., & Fuchs, C. (Eds.) (2019). *Digital Objects, Digital Subjects: Interdisciplinary Perspectives on Capitalism, Labour and Politics in the Age of Big Data*. University of Westminster Press.

Chandler, D. (2014). *Resilience: The Governance of Complexity*. Routledge.

Council of the European Union. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. https://www.europeansources.info/record/a-strategic-compass-for-security-and-defence-for-a-european-union-that-protects-its-citizens-values-and-interests-and-contributes-to-international-peace-and-security/

European Comission. (2023). *Ukraine 2023 Report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/bb61ea6d-dda6-4117-9347-a7191ecefc3f_en?filename=SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

European Union. (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf

Joseph, J. (2013). Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach. *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, 1(1), 38–52. https://doi.org/10.1080/21693293.2013.765741

Joseph, J. (2018). *Varieties of Resilience: Studies in Governmentality*. Cambridge University Press.

Juncos, A. E. (2017). Resilience as the new EU foreign policy paradigm: a pragmatist turn? *European Security*, 26(1), 10–18. https://doi.org/10.1080/09662839.2016.1247809

Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford University Press.

Koppel, O. A., & Parkhomchuk, O. S. (2021). Global Trends in International Relations. In *Research, Challenges and Development Prospects in the Area of Social Sciences* (pp. 145–162). Izdevniecība "Baltija Publishing" [in Ukrainian].

Koppel, O., & Parkhomchuk, O. (2021). Megatrends of the world politics. *Economic Annals-XXI*, 192, 4–14 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.21003/ea.V192-01

Nazarov, M. S. (2020). National Resilience of Ukraine: From Conceptual Principles to Practical Implementation. *Politikus*, (2), 64–69. [in Ukrainian]. https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-64-69

OECD. (2014). *Guidelines for Resilience Systems Analysis: How to analyse risk and build a roadmap to resilience*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/12/guidelines-for-resilience-systems-analysis-how-to-analyse-risk-and-build-a-roadmap-to-resilience_7051a4ba/3b1d3efe-en.pdf

Rabinovych, M., Brik, T., Darkovich, A., Savisko, M., Hatsko, V., Tytiuk, S., & Piddubnyi, I. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*, 2024, 37(4), 1121–1140. https://doi.org/10.1111/gove.12827

Svitkova, K. (2017). Resilience in the National Security Discourse. *Obrana a Strategie*, 17(1), 21–42. https://doi.org/10.3849/1802-7199.17.2017.01.021-042

Teperik, D., Jermalavicius, T., Senkiv, G., Pokalcuk, O., Dubov, D., Onyshchuk, Y., & Samus, M. (2018). *A route to national resilience: building whole-of-society security in Ukraine*. https://icds.ee/en/a-route-to-national-resilience-building-whole-of-society-security-in-ukraine/

Thiele, R. D. (2016). *Building Resilience Readiness against Hybrid Threats – A Cooperative European Union/NATO Perspective*. ISPSW.

Wagner, W., & Anholt, R. (2016). Resilience as the EU Global Strategy's new leitmotif: pragmatic, problematic or promising? *Contemporary Security Policy*, 37(3), 414–430. https://doi.org/10.1080/13523260.2016.1228034

Отримано редакцією журналу / Received: 26.08.25
Прорецензовано / Revised: 05.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Andriy ZAGORODSKY, PhD Student
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-4048-7872,
e-mail: agawa6792@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PHENOMENON OF "STRATEGIC LOCALISATION" AS A CONSEQUENCE OF THE "RESILIENCE TURN" IN THE EUROPEAN DISCOURSE

Background. ***The article examines the phenomenon of "strategic localisation" as a consequence of the "resilience turn" in European discourse in 2014–2023, when under the impact of unprecedented hybrid threats the central governments of EU member states demonstrated limited capacity for effective crisis response. This has shifted the focus of crisis governance towards the principles of risk-management decentralisation, subsidiarity, and localisation of decisions. The term "strategic localisation" is proposed to describe this process. The Ukrainian discourse, shaped under wartime conditions, complements this shift with a decisive networked component of horizontal community interaction.***

Methods. ***Comparative analysis was applied to juxtapose European and Ukrainian discourses; discourse and content analysis of strategic documents and academic works; a historical-comparative approach to trace the evolution of concepts in 2014–2023; and experimental simulation modelling to identify communicative vulnerabilities of resilience at the local level and to test formats of interaction.***

ISSN 1728-2292 (Print)

Results. ***The study recorded the consolidation of "resilience" as an organizing principle of crisis governance; the EU trend towards delegating crisis-management decisions to local actors; and the specific feature of Ukraine in the networked dimension of local interaction under wartime pressure. Simulation research confirmed the effectiveness of permanent cross-sectoral formats and the "whole-of-society" approach. It was found that both European and Ukrainian approaches are oriented towards localisation and decentralisation, while the distinctive feature of Ukraine is the phenomenon of networked interaction as a critical condition for survival and security. The emergence of "strategic localisation" was outlined, though without final institutionalization.***

Conclusions. ***The local level of governance becomes a catalyst of crisis policy and a key security node. "Strategic localisation" describes a new configuration of distributed responsibility relevant to European security and to Ukraine's resilience practices.***

Keywords: ***resilience, security, decentralisation, hybrid threats, discourse, EU, cross-sectoral governance.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327(4-11):327.5
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/139-143

Тарас СТОРОЖИНЕЦЬКИЙ, асп.
ORCID ID: 0009-0003-9077-6725
e-mail: t.storozhynetskyi@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БЕЗПЕКА НОРДИЧНИХ КРАЇН В УМОВАХ РОСІЙСЬКИХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Вступ. ***Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. стало каталізатором для Швеції та Фінляндії у відмові від традиційної політики нейтралітету та приєднанні до Північноатлантичного Альянсу (НАТО). Цей крок викликав посилення гібридної активності РФ у регіоні Північної Європи, що виявляється у зростанні інформаційного тиску, кібератак, а також провокацій у сфері критичної інфраструктури. Трансформація безпекового статусу-кво створює нові виклики для Альянсу та підкреслює необхідність розробки спільних механізмів реагування, посилення колективної оборони й подальшого поглиблення інтеграції нордичних країн у систему регіональної та євроатлантичної безпеки.***

Методи. ***У дослідженні застосовано функціональний аналіз для визначення впливу гібридних операцій РФ на країни Північної Європи, порівняльний метод – для зіставлення підходів у науковому дискурсі, а також аналіз відкритих джерел і статистичних даних з метою емпіричної оцінки гібридного впливу Росії на держави регіону.***

Результати. ***Визначено динаміку та цілі російських гібридних дій у Північній Європі в контексті вступу Швеції та Фінляндії до НАТО. Проаналізовано роль нордичних країн у зміцненні безпеки північно-східного флангу Альянсу, а також окреслено напрями протидії новим викликам, зокрема в акваторії Балтійського моря.***

Висновки. ***Активізація гібридної війни Російської Федерації в Північній Європі після 2022 р. є не лише реакцією на зміни в безпековій архітектурі Європи, але й елементом довгострокової стратегії, спрямованої на підрив єдності західних союзників та обмеження їхньої здатності до колективної оборони. Аналіз демонструє, що російська гібридна політика в Північній Європі спрямована на зниження рівня готовності нордичних держав до захисту державного суверенітету, створення умов для поступової дестабілізації держав регіону й ослаблення єдності євроатлантичного простору. У цьому контексті Росія використовує широкий спектр інструментів: диверсії проти підводної інфраструктури, втручання у виборчі процеси, ініціювання міграційних криз, дезінформаційні кампанії та глушіння сигналів GPS.***

Ключові слова: ***нордичні країни, Північна Європа, регіональна система міжнародних відносин, зовнішньополітична стратегія, регіональна безпека, гібридна війна, державний суверенітет.***

Вступ

Гібридні операції є одним із ключових інструментів дестабілізації держав у зовнішньополітичній стратегії Російської Федерації. Вони дозволяють державі-агресору обходити міжнародно-правові зобов'язання, посилювати економічний і політичний тиск, а також поступово й непомітно розширювати власний вплив. Успішна реалізація таких методів створює сприятливі умови для зміни безпеково-політичного статус-кво без значних міжнародно-правових або економічних наслідків для самого агресора.

Від моменту проголошення незалежності у 1991 р. Україна систематично зазнавала гібридного впливу з боку Росії, що створило передумови для анексії Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей у 2014 р. Надалі ці процеси стали одним із факторів, що сприяли ескалації конфлікту та повномасштабному вторгненню у 2022 р.

Активізація воєнних дій в Україні суттєво трансформувала безпекове середовище Європи, що, зокрема, сприяло вступу Швеції та Фінляндії до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Зміна геополітичного статус-кво у Північній Європі спричинила посилення гібридної активності Кремля в регіоні, основна мета якої залишається незмінною з часу окупації Криму – ослаблення позицій держав регіону шляхом підвищення рівня політичної та безпекової нестабільності. Характерною особливістю гібридних операцій, що здійснюються Російською Федерацією, є використання міжнародно-правової невизначеності, що перетворює регіон Північної Європи на свого роду "сіру зону".

Метою нашого дослідження є аналіз гібридної зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації у регіоні Північної Європи після повномасштабного вторгнення в Україну, зокрема аналіз застосування новітніх і більш агресивних методів уведення гібридної війни.

Огляд літератури. На тлі ескалації гібридної активності на міжнародній арені спостерігається значне зростання інтересу наукової спільноти до поняття "сірої зони". Ключове значення для розуміння теоретичних засад концепту "сірої зони" мають праці Х. Йордана (Jordan, 2021), Д. Кермента і Д. Бело (Carment & Belo, 2020), а також Т. Азада (Azad et al., 2022), в яких здійснено спроби з'ясування основних переваг і механізмів експлуатації аспектів "сірої зони" у міждержавній конкуренції.

Ряд досліджень, присвячених операціоналізації поняття "сірої зони" у контексті гібридної війни Російської Федерації проти України, з'явилися і в українському науковому дискурсі. Серед вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у розробку цієї проблематики, слід виокремити І. Грідіну та М. Булик (Грідіна, & Булик, 2019) та Б. Кормича (Кормич, 2022), які визначили особливості гібридної діяльності РФ крізь призму подій 2014 р., а саме періоду окупації Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей, тобто територій, що прилягають безпосередньо до Азовського та Чорного морів.

Однак переважна концентрація вітчизняних досліджень певною мірою обмежує аналіз діяльності Росії у "сірій зоні" у ширшій площині протистоянням із країнами НАТО.

У нашому дослідженні буде проаналізовано динаміку та цілі гібридних операцій Російської Федерації в регіоні Північної Європи в період набуття Швецією й Фінляндією членства в НАТО. Крім того, буде здійснено оцінку актуальних загроз з боку Росії, а також заходів урядів нордичних і балтійських країн як на національному рівні, так і в рамках НАТО у відповідь на ці виклики, що дозволило окреслити ключові напрями можливої протидії з метою зміцнення безпеки північно-східного флангу Альянсу.

Важливу роль у підготовці нашого дослідження відіграли матеріали, підготовлені провідними міжнародними аналітичними центрами. Зокрема, було викорис-

© Сторожинецький Тарас, 2025

тано комплексне дослідження гібридних операцій Росії, проведене RAND Corporation (Connable et al., 2020); бібліотеку сучасних гібридних загроз, створену Center for Strategic and International Studies (CSIS, 2025); а також аналітичний звіт Atlantic Council щодо вразливості підводної інфраструктури (Paik, & Counter, 2024). Ці джерела дозволили сформувати теоретичний та емпіричний контекст для аналізу гібридної діяльності Росії, окреслити типові інструменти й методи гібридних операцій, а також допомогли оцінити уразливість критичної інфраструктури, зокрема підводної.

Методи

Для дослідження російських гібридних загроз нордичним країнам нами було використано низку наукових методів, поєднання яких забезпечило комплексний підхід до вивчення безпеки нордичних країн в умовах гібридних загроз від Російської Федерації. Метод функціонального аналізу дозволив операціоналізувати поняття "сірої зони" і гібридної зовнішньополітичної діяльності для з'ясування стратегічних пріоритетів Росії, інструментів, які вона використовує для послаблення держав Північної Європи, а також шляхів протидії російським гібридним загрозам.

Для оцінки змін у гібридних підходах Росії до і після її повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 р., а також для зіставлення різних наукових підходів до трактування та реалізації "сірої зони" застосовувався порівняльний метод. Додатково було здійснено аналіз відкритих джерел, державних документів і матеріалів аналітичних центрів для збору емпіричних даних і оцінок експертів щодо гібридної активності Росії в Північній Європі.

Результати

У сучасному науковому дискурсі концептуалізація терміну "сіра зона" залишається предметом активного обговорення. У контексті теоретичного осмислення феномена "сірої зони", Х. Йордан визначає її як "проміжний простір для конкуренції, яка ведеться у рамках конвенційних норм міждержавної політики, уникаючи прямої та тривалої збройної конфронтації. Стратегії, що використовуються, є багатовимірними і синхронізованими, а їхня реалізація відбувається поступово, з метою досягнення довгострокових цілей" (Jordan, 2021, p. 4). Дослідник ідентифікує основні методи ведення гібридної війни у "сірій зоні", включаючи політичну дестабілізацію, економічний тиск, кібератаки, агресивну шпигунську діяльність, військовий вплив і введення проксі-війн тощо.

Маріупольські дослідники І. Грідіна та М. Булик пропонують більш стисле, проте не менш релевантне визначення "сірої зони" як стану "ні війни, ні миру" (Грідіна, & Булик, 2019, с. 11). Автори трактують це поняття як процес, у якому держава-агресор чинить систематичний тиск та вплив, використовуючи цілу низку неформальних інструментів. Серед них: економічна експансія, інформаційні та психологічні операції, діяльність підконтрольних неурядових організацій, а також маскування політичного впливу під "гуманітарні" ініціативи та просування власних наративів. Це призводить до дестабілізації, підриву довіри до державних інституцій і поступового послаблення суверенітету без прямої військової агресії.

На думку Д. Кермента та Д. Бело, унікальність "сірої зони" полягає у наявності значного поля правової невизначеності (Carment, & Belo, 2020, p. 24). Як наслідок, гібридна війна, що характеризується поступовістю й багатовимірністю, надає можливість агресору уникати правової відповідальності. Ця невизначеність виникає через те, що гібридні дії часто не досягають порогу, необхідного для активації механізмів міжнародного права, призначених для регулювання конвенційних конфліктів. Відповідно, підривна діяльність держав у "сірій зоні" є складною для доведення, особливо у випадках залучення приватних осіб, що діють поза межами офіційних державних структур. Цей фактор ускладнює встановлення прямого зв'язку між державою та її підривними діями, що дозволяє агресорам діяти з відносною безкарністю.

Підтвердженням концептуальних положень Д. Кермента та Д. Бело є висновок одеського правника-міжнародника Б. Кормича, який, досліджуючи морську "сіру зону", визначив її як територію, що перебуває поза межами юрисдикції будь-якої прибережної держави (Кормич, 2022, с. 140).

Підсумовуючи наявні підходи до формулювання поняття "сірої зони", пропонуємо власне визначення цього терміну. На нашу думку, "сіра зона" – це фізичний або цифровий простір, у якому відбувається асиметричне, неконвенційне протистояння, спрямоване на поступовий підрив усталеного безпекового порядку в регіоні або державі. Його головною метою є посилення геополітичних і геоекономічних позицій держави-ініціатора з метою здобуття переваги перед можливим відкритим (конвенційним) конфліктом. Особливістю такого простору є невизначеність правового статусу, розмитість меж між миром та війною, а також широке застосування непрямих, нелінійних і часто безпрецедентних методів впливу – від кібератак і дезінформації до економічного тиску та використання посередників, зокрема недержавних акторів.

Однією із ключових цілей ведення гібридної війни є встановлення "червоних ліній" противника. Держава-агресор, застосовуючи стратегію контрольованої ескалації, прагне змінити суспільне сприйняття потенційного casus belli у ворожій державі, поступово легітимізуючи раніше неприйнятні дії, що можуть призвести до збройного опору (Azad et al., 2022, p. 87).

Типовим прагненням агресора є одностороння зміна державних кордонів із сусідньою державою. Однак подібний акт є порушенням державного суверенітету, що спонукає потерпілу державу до оперативної мобілізації суспільної уваги та реалізації заходів, спрямованих на збереження територіальної цілісності. З метою уникнення активації захисної реакції, гібридні операції виступають логічним механізмом в арсеналі держави-агресора, яка прагне посилити власний вплив на інші держави. Незважаючи на те, що гібридні операції проводяться у вимірі "сірої зони", вони дозволяють агресору розмивати сприйняття державного суверенітету потерпілої країни. Неможливість адекватної протидії призводить до ерозії суверенітету потерпілої держави, що сприяє подальшій ескалації агресивних дій з боку агресора. Втручання у виборчі процеси, кібератаки і проведення військових маневрів поблизу кордонів стають інструментами для притуплення інстинкту самооборони у суспільстві та створюють сприятливі умови для ворожої експансії.

Історично Російська Федерація активно використовує правову невизначеність "сірої зони" для здійснення гібридних операцій. Згідно з дослідженням аналітичного інституту RAND, події періоду холодної війни можна класифікувати як конфлікт у межах "сірої зони" (Connable et al., 2020, p. 18). Таким чином, сучасна російська стратегія гібридної війни не є принципово новим явищем, а радше модифікованою адаптацією раніше застосовуваних методів з урахуванням сучасного безпекового середовища. Визначити сьогоднішній

офіційний статус гібридної війни та "сірої зони" у російській воєнній доктрині є складним завданням через відсутність офіційних нормативно-правових актів, що регламентують використання цих стратегій.

Одним із небагатьох джерел, яке може служити для аналізу російського підходу до гібридної війни, є т. зв. *доктрина Примакова,* яка містить ключові положення щодо застосування гібридної війни в російській стратегії та відображає концептуальне бачення військово-політичного керівництва. Центральною тезою цієї концепції є взаємопов'язаність інформаційно-психологічних операцій, політичного тиску, економічного й енергетичного шантажу з військовими засобами, що використовується для досягнення стратегічних цілей (Rumer, 2019).

З початком активної фази російсько-української війни у 2022 р. гібридні операції проти України трансформуються з основного інструменту впливу на допоміжний, що обумовлено зміною характеру конфлікту. Підтримка офіційного Києва з боку європейських держав стала основною причиною переорієнтації гібридної активності Російської Федерації з українського на європейський напрямок. Зокрема, країни Північної Європи стають ключовими об'єктами російського впливу, що зумовлено розширенням НАТО за рахунок Фінляндії та Швеції та, як наслідок, посиленням позицій Альянсу в Арктичному й Балтійському регіонах.

Трансформація безпекового ландшафту вимагає від Російської Федерації застосування асиметричних, гібридних заходів, спрямованих на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації у державах регіону та міжнародно-політичної ситуації загалом. Стратегічною метою зазначеної діяльності є підрив єдності НАТО та послаблення потенціалу організації у забезпеченні безпеки нордичних держав і країн Балтії (EBU Investigative Journalism Network, 2025).

Інтеграція нордичних держав до Північноатлантичного альянсу спричинила значне ускладнення операційної діяльності військово-морських сил Російської Федерації в акваторії Балтійського моря. Нездатність запобігти процесу розширення безпекової організації призвела до активізації гібридних дій Кремля проти держав регіону. За даними Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), після розгортання бойових дій між Україною та Російською Федерацією було зафіксовано суттєве зростання інтенсивності кібератак з боку Російської Федерації (CSIS, 2025).

Аналіз звітів CSIS показує, що кібероперації Кремля, спрямовані проти нордичних і балтійських країн, переважно націлені на критичну інфраструктуру. Зокрема, систематично атакуються об'єкти енергетичного сектору, транспортно-логістичні компанії, відповідальні за безперебійне функціонування залізничного та авіаційного транспорту, а також системи державних органів. Крім того, спостерігається тенденція до збільшення кількості атак, пов'язаних із несанкціонованим отриманням персональних даних громадян зазначених держав і втручанням у системи електронного голосування.

Окрім кібератак, Російська Федерація активно застосовує міграційний фактор як інструмент дестабілізації сусідніх держав. Кремль організовує міграційні потоки осіб із зон затяжних конфліктів і гуманітарних криз, використовуючи наратив про спрощену еміграцію до країн ЄС, щоб штучно збільшити навантаження на пункти пропуску на зовнішніх кордонах ЄС, і здійснюючи, таким чином, гібридні диверсії (Kaczmarek, 2024). Результатом таких дій є ескалація напруженості в прикордонних регіонах, що має на меті посилення євроскептичних настроїв у рамках ЄС шляхом експлуатації ізоляціоністських тенденцій у державах-членах. Особливо активно ця стратегія застосовувалася Російською Федерацією на кордонах з Республікою Польща та Фінляндською Республікою. У відповідь на це Фінляндія, яка має один із найпротяжніших сухопутних кордонів з Росією, удалася до тимчасового припинення функціонування власних пунктів пропуску на російсько-фінському кордоні, що в перспективі надає Кремлю можливість для легітимізації посилення агресивної риторики з обвинуваченнями нордичної держави в недружніх діях щодо РФ.

Поряд з такими стандартними гібридними тактиками, як кібератаки і створення штучних міграційних криз, Російська Федерація вдається до інноваційних операцій, спрямованих на підрив безпеки держав-членів НАТО та Європейського Союзу. До таких належать диверсії проти підводної інфраструктури, що набувають ознак систематичності в рамках операцій, здійснюваних у "сірій зоні". Пошкодження підводних кабелів зв'зку, зокрема C-Lion 1 та Estlink 2, засвідчило стратегію з руйнування підводної інфраструктури як нового елементу в арсеналі гібридних операцій РФ (Kirby, 2024).

Специфіка ефективного застосування цієї гібридної компоненти полягає у використанні Російською Федерацією приватних морських суден, що ускладнює встановлення відповідальності держави-замовника (Buchholz, 2025). Крім того, наявна проблема правового регулювання, яке покладає відповідальність за безпеку зазначених кабелів на телекомунікаційні компанії (Paik, & Counter, 2024).

Таким чином, використання приватних суден дозволяє державі-замовнику уникати прямої відповідальності, що відповідає стратегії діяльності РФ у "сірій зоні". У цих умовах початковим етапом ефективної протидії подібним диверсіям може бути оновлення міжнародно-правових статутів і конвенцій, спрямованих на посилення гарантій безпеки підводної інфраструктури. Серед потенційних удосконалень можна виокремити: визначення спеціального правового статусу таких об'єктів; розроблення чітких механізмів реагування на інциденти; установлення процедур притягнення до відповідальності суб'єктів, причетних до їх пошкодження.

Проте, незважаючи на оновлення правових аспектів, проблема безпосереднього гарантування безпеки підводної інфраструктури на морських територіях залишається актуальною. Збільшення патрулювання, посилення контролю за переміщенням суден, а також застосування сучасних технологій моніторингу, зокрема супутникового й підводного спостереження, можуть служити ефективними засобами захисту підводних комунікацій у Балтійському морі. Водночас практична реалізація таких заходів у відкритому океані викликає сумніви через значні територіальні масштаби, обмеженість ресурсів і складність забезпечення постійного моніторингу.

Серед найагресивніших форм діяльності Росії у "сірій зоні" Північної Європи є спроби змінити морські кордони з Естонією, Фінляндією та Литвою. Зокрема, на офіційному вебсайті Міністерства оборони Російської Федерації було опубліковано звіт, що містив інформацію про плани щодо оновлення географічних координат початкових точок, які визначають лінію розмежування територіальних вод у Балтійському морі (Bornio, & Szacawa, 2024). Зазначені дії передбачали розширення територіальних вод Калінінградської області та у Фінській затоці, що фактично означало зазіхання на територіальні води Фінляндії, Естонії та Латвії.

Після широкого розголосу звіт було негайно видалено, а у Державній думі Російської Федерації пояснили це необхідністю доопрацювання проєкту. Паралельно з цим, Російська Федерація вдалася до поступової реалізації свого плану шляхом одностороннього демонтажу морських буїв у річці Нарва, які позначали взаємовизнане територіальне розмежування між Естонією та Росією (Wright, 2024). Такі дії спрямовуються на визначення оперативної глибини "сірої зони" у Балтійському морі та є прикладом застосування тактики "повзучої" агресії з метою визначення "червоних ліній" Північноатлантичного Альянсу.

Російська Федерація активно використовує технології радіоелектронної боротьби в контексті гібридних операцій, включаючи глушіння (jamming) сигналів глобальної системи позиціонування (GPS) з метою створення перешкод для їхніх приймачів. Крім того, зафіксовано інциденти спуфінгу (spoofing) GPS-сигналів, що передбачає навмисну передачу фальсифікованих сигналів, які імітують сигнали супутників, уводячи в оману навігаційні системи (Pirti, & Yüce, 2022, p. 2).

Перші документально підтверджені випадки подібної діяльності були зафіксовані під час військових навчань "Запад-2021", що призвело до тимчасових збоїв у функціонуванні GPS на території Королівства Норвегія та Фінляндської Республіки (Pirti, & Yüce, 2022, p. 2). У період повномасштабного вторгнення РФ в Україну аналогічні епізоди спостерігалися в Естонській Республіці та Латвійській Республіці (Waterman, 2024).

Основна загроза полягає у потенційно незворотних наслідках глушіння GPS, особливо для авіаційної галузі, яка широко застосовує ці сигнали для навігації й забезпечення безпеки польотів. Зокрема, під час проведення заходів із глушіння GPS на території Російської Федерації, фінська авіаційна компанія Finnair була змушена призупинити виконання авіарейсів до естонського міста Тарту (Waterman, 2024). Ураховуючи критичне значення GPS-зв'язку для безпечного здійснення посадки повітряного судна на злітно-посадкову смугу аеропорту, компанією було прийнято рішення про повернення літаків до Гельсінкі. Таким чином, спостерігається проблема транскордонного впливу операцій радіоелектронної боротьби. Навіть за умови ненавмисного застосування систем глушіння GPS, ці операції мають масштабний характер і не обмежуються державними кордонами, що надає Кремлю можливість для дипломатичного маневрування та потенційного уникнення прямої юридичної відповідальності за наслідки таких дій, що узгоджується з концепцією діяльності у "сірій зоні".

Дискусія і висновки

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що "сіра зона" залишається ключовим оперативним простором у стратегії Російської Федерації, спрямованій на дестабілізацію Північної Європи та послаблення позицій НАТО. З моменту повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 р., поряд із традиційними гібридними тактиками, такими як кібератаки та інформаційні кампанії, Росія демонструє еволюцію своїх методів, удаючись до більш агресивних і безпрецедентних дій.

Показовими прикладами такої ескалації є руйнування підводної інфраструктури, спроби зміни морських кордонів і систематичне глушіння GPS-сигналів. Ці дії, здійснювані в умовах правової невизначеності та часто із залученням недержавних акторів, дозволяють Росії уникати прямої відповідальності та створюють значні виклики для безпеки держав Північної Європи.

Російська зовнішньополітична діяльність у "сірій зоні" Північної Європи є не лише інструментом для досягнення тактичних переваг, але й стратегічним механізмом для визначення ступеня готовності нордичних держав до захисту власного суверенітету й поступового притуплення їхньої уваги до російських агресивних кроків, кількість яких постійно збільшується, а нахабство – посилюється.

У відповідь на виклики, пов'язані з гібридними загрозами, країни регіону формують спільний комплекс заходів протидії. Це включає інтенсифікацію співпраці з НАТО у моніторингу критичної морської інфраструктури, посилення кіберзахисту й підвищення загальної стійкості до дестабілізації.

Проте для ефективної довгострокової протидії НАТО потребує створення уніфікованої доктрини, яка б визначала функціонал блоку у виявленні, стримуванні та ліквідації наслідків подібних атак. Однією з перших ініціатив у цьому контексті стала операція НАТО "Baltic Sentry", розпочата в січні 2025 р. для захисту підводної інфраструктури Балтійського моря. Операція є реакцією на численні випадки пошкодження кабелів зв'язку, трубопроводів та інших інфраструктурних об'єктів, імовірно скоєні в рамках гібридних операцій з боку РФ. Її ключовим завданням є пошук спільного підходу до протидії підривній діяльності Російської Федерації у Балтійському морі та розширення можливостей моніторингу, зокрема через розгортання мобільних багатоцільових катерів.

Водночас лише створення спільного плану дій у вигляді багатосторонньої конвенції дозволить державам ефективно протистояти кібернетичним, інформаційним та економічним загрозам з боку Російської Федерації. У результаті цього процесу держави Північної Європи мають можливість посісти провідну роль у забезпеченні технологічної та військової переваги над Росією в Балтійському регіоні, а отже, забезпечити посилення північно-східного флангу НАТО.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Гріділна, І. М., & Булик, М. В. (2019). *"Сіра зона" як інструмент гібридної війни Російської Федерації проти України*. У *Challenges of hybrid war: information dimension* (с. 10–15). Маріупольський державний університет.

Кормич, Б. А. (2022). Концепція морської "сірої зони" та ситуація у Чорному та Азовському морях після незаконної анексії Криму. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*, 140–143.

Azad, T. M., Haider, M. W., & Sadiq, M. S. (2022). Understanding gray zone warfare from multiple perspectives. *World Affairs*, 186, 81–104. https://doi.org/10.1177/00438200221141101

Bornio, J., & Szacawa, D. (2024). Finland's response to the Russian Federation's provocations regarding the change of maritime borders in the Baltic Sea. *IEŚ Commentaries*, 3, 1135. https://ies.lublin.pl/en/comments/finlands-response-to-the-russian-federations-provocations/

Carment, D., & Belo, D. (2020). Gray-zone conflict management: Theory, evidence, and challenges. The Air Force Journal of European, *Middle Eastern, & African Affairs*, 2(2), 21–41.

Center for Strategic and International Studies. *(2025, March 10). Significant cyber incidents since 2006*. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2025-02/250210_Cyber_Events.pdf

Connable, B., Young, S., Pezard, S., Radin, A., Cohen, R. S., Migacheva, K., & Sladden, J. (2020). *Russia's hostile measures: Combating Russian gray zone aggression against NATO in the contact, blunt, and surge layers of competition*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2539.html

EBU Investigative Journalism Network. (2025, March 12). Playing with fire: Are Russia's hybrid attacks the new European war? Eurovision News. https://investigations.news-exchange.ebu.ch/playing-with-fire-are-russias-hybrid-attacks-the-new-european-war

Estonia says Russia removed navigation buoys on border river. (2024, May 23). Reuters. https://www.reuters.com/world/europe/estonia-says-russia-removed-navigation-buoys-border-river-2024-05-23/

Jordan, J. (2021). International competition below the threshold of war: Toward a theory of gray zone conflict. *Journal of Strategic Security*, 14(1), 26–50 1–24. https://doi.org/10.5038/1944-0472.14.1.1836

Kaczmarek, K. (2024). Russia's weaponized migration: Analysing its impact on Finnish-Russian border security. *Defence Science Review*, 55–62.

Kirby, P. (2024, December 27*). Estonia navy to protect undersea power link after main cable damaged.* BBC News. https://www.bbc.com/news/articles/c1elq7lx9qdo

Paik, A., & Counter, J. (2024, January 25). *International law doesn't adequately protect undersea cables. That must change*. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/content-series/hybrid-warfare-project/international-law-doesnt-adequately-protect-undersea-cables-that-must-change/

Pirti, A., & Yucel, M. A. (2022). *The impact of Russian on GPS signal jamming in the Scandinavian region*. Research Square. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1856904/v1

Rumer, E. (2019). *The Primakov (not Gerasimov) doctrine in action*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254

Waterman, S. (2024, July 10). Russian jamming is wreaking havoc on GPS in Eastern Europe. But is it hybrid warfare? *Air & Space Forces Magazine*. https://www.airandspaceforces.com/russian-gps-jamming-nato-ukraine/

Wright, G. (2024, May 24*). Russia's removal of border markers 'unacceptable' – EU*. BBC News. https://www.bbc.com/news/articles/c899844ypj2o

References

Azad, T. M., Haider, M. W., & Sadiq, M. S. (2022). Understanding gray zone warfare from multiple perspectives. *World Affairs*, 186, 81–104. https://doi.org/10.1177/00438200221141101

Bornio, J., & Szacawa, D. (2024). Finland's response to the Russian Federation's provocations regarding the change of maritime borders in the Baltic Sea. *IEŚ Commentaries*, 3, 1135. https://ies.lublin.pl/en/comments/finlands-response-to-the-russian-federations-provocations/

Carment, D., & Belo, D. (2020). Gray-zone conflict management: Theory, evidence, and challenges. *The Air Force Journal of European, Middle Eastern, & African Affairs*, 2(2), 21–41.

Center for Strategic and International Studies. (2025, March 10). Significant cyber incidents since 2006. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2025-02/250210_Cyber_Events.pdf

Connable, B., Young, S., Pezard, S., Radin, A., Cohen, R. S., Migacheva, K., & Sladden, J. (2020). *Russia's hostile measures: Combating Russian gray zone aggression against NATO in the contact, blunt, and surge layers of competition*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2539.html

EBU Investigative Journalism Network. (2025, March 12). Playing with fire: Are Russia's hybrid attacks the new European war? Eurovision News. https://investigations.news-exchange.ebu.ch/playing-with-fire-are-russias-hybrid-attacks-the-new-european-war

Estonia says Russia removed navigation buoys on border river. (2024, May 23). Reuters. https://www.reuters.com/world/europe/estonia-says-russia-removed-navigation-buoys-border-river-2024-05-23/

Hridina, I. M., & Bulyk, M. V. (2019). "Gray zone" as an instrument of hybrid warfare of the Russian Federation against Ukraine. *In Challenges of hybrid war: information dimension* (pp. 10–15). Mariupol State University [in Ukrainian].

Jordan, J. (2021). International competition below the threshold of war: Toward a theory of gray zone conflict. *Journal of Strategic Security*, 14(1), 26–50, 1–24. https://doi.org/10.5038/1944-0472.14.1.1836

Kaczmarek, K. (2024). *Russia's weaponized migration: Analysing its impact on Finnish-Russian border security*. Defence Science Review, 55–62.

Kirby, P. (2024, December 27*). Estonia navy to protect undersea power link after main cable damaged.* BBC News. https://www.bbc.com/news/articles/c1elq7lx9qdo

Kormych, B. A. (2022). The concept of the maritime "gray zone" and the situation in the Black and Azov Seas after the illegal annexation of Crimea. *European Choice of Ukraine, Development of Science and National Security in the Realities of Large-Scale Military Aggression and Global Challenges of the 21st Century*, 140–143. [in Ukrainian]

Paik, A., & Counter, J. (2024, January 25). *International law doesn't adequately protect undersea cables. That must change*. Atlantic Council. https://www.atlanticcouncil.org/content-series/hybrid-warfare-project/international-law-doesnt-adequately-protect-undersea-cables-that-must-change/

Pirti, A., & Yucel, M. A. (2022). *The impact of Russian on GPS signal jamming in the Scandinavian region*. Research Square. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-1856904/v1

Rumer, E. (2019). The Primakov (not Gerasimov) doctrine in action. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/2019/06/05/primakov-not-gerasimov-doctrine-in-action-pub-79254

Waterman, S. (2024, July 10). Russian jamming is wreaking havoc on GPS in Eastern Europe. But is it hybrid warfare? *Air & Space Forces Magazine*. https://www.airandspaceforces.com/russian-gps-jamming-nato-ukraine/

Wright, G. (2024, May 24). *Russia's removal of border markers 'unacceptable' – EU*. BBC News. https://www.bbc.com/news/articles/c899844ypj2o

Отримано редакцією журналу / Received: 30.07.25
Прорецензовано / Revised: 10.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Taras STOROZHYNETSKYI, PhD Student
ORCID ID: 0009-0003-9077-6725
e-mail: t.storozhynetskyi@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE SECURITY OF THE NORDIC STATES UNDER THE RUSSIAN HYBRID THREATS

Background. ***The Russian Federation's full-scale invasion of Ukraine in 2022 marked a critical turning point in the European security landscape, prompting Sweden and Finland to abandon their longstanding policies of neutrality in favor of accession to the North Atlantic Treaty Organization (NATO). This strategic realignment has been accompanied by a notable intensification of Russian hybrid activity in Northern Europe. The resulting transformation of the regional security status quo presents NATO with novel challenges, underscoring the imperative for enhanced coordination mechanisms and deeper integration of the Nordic states into the Alliance's strategic framework.***

Methods. ***The study employs a functional analysis to assess the implications of Russian hybrid operations for the Northern European states, a comparative method to synthesize and contrast the existing scholarly interpretations, and an examination of open-source materials and statistical data to construct an empirical basis for evaluating the scope and impact of Russian hybrid influence in the region.***

Results. ***The analysis delineates the evolving patterns and strategic objectives of Russian hybrid activities in Northern Europe following Sweden's and Finland's NATO accession. It further evaluates the Nordic states' role in reinforcing the security architecture of NATO's northeastern flank and identifies the key domains of vulnerability and potential countermeasures, with particular emphasis on the Baltic Sea region.***

Conclusions. ***The escalation of Russian hybrid warfare in Northern Europe post-2022 is not merely a reactive measure to geopolitical shifts but constitutes a calculated element of a broader long-term strategy aimed at undermining the Euro-Atlantic unity and degrading the collective defense capacity of NATO. The study finds that Russian hybrid operations seek to erode the political and military readiness of Nordic states, foster gradual regional destabilization, and weaken the cohesion of the transatlantic alliance. Instruments employed in such strategy include the critical undersea infrastructure sabotage, electoral interference, migration crises orchestration, disinformation campaigns, and the GPS signals jamming.***

Keywords: ***Nordic countries, Northern Europe, regional system of international relations, foreign policy strategy, regional security, hybrid warfare, state sovereignty.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 327(430:477)"2022/..."
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/144-150

Роман КРИВОНОС, канд. політ. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-0470-8167
e-mail: KryvonosRA@knu.ua,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНА В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЧЧИНИ ПІД ЧАС АКТИВНОЇ ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В с т у п . *У статті здійснено аналіз концептуальних засад та головних напрямів політики Німеччини щодо України під час активної фази російсько-українсько війни. Особливу увагу приділено допомозі Україні з боку ФРН у відбитті російської агресії.*

М е т о д и . *Методика дослідження ґрунтується на поєднанні системного підходу, історичного та структурно-функціонального аналізу, компаративістики, а також аналітичного прогнозування.*

Р е з у л ь т а т и . *Зроблено спробу наукового осмислення змін, які відбулися в німецькій зовнішній політиці під впливом переходу російсько-української війни в активну фазу та окупації Росією значних теренів на сході та півдні України, що зробило цей збройний конфлікт найпотужнішим у Європі з часів Другої світової війни. Здійснено порівняння політики щодо України німецьких урядів під проводом О. Шольца та Ф. Мерца. Розкрито еволюцію підходів Німеччини до широкомасштабної російської агресії проти України. Проаналізовано інструменти, форми і методи підтримки української держави Німеччиною.*

В и с н о в к и . *Показано, що гібридна російська агресія лише поступово була усвідомлена державами Заходу, у т. ч. Німеччиною, як безпосередня загроза для східного флангу ЄС і НАТО. Доведено, що в умовах російсько-української війни співпраця Німеччини з Україною стала важливим елементом зміцнення обороноздатності нашої держави та її інтеграції до європейських та євроатлантичних безпекових інституцій. Прогнозовано, що у перспективі головними завданнями двосторонніх відносин буде подальша інтеграція України в європейські структури, посилення військово-політичного співробітництва та спільна розробка нових безпекових ініціатив з використанням українського досвіду ведення сучасної війни.*

К л ю ч о в і с л о в а : *Федеративна Республіка Німеччина, Україна, Росія, російсько-українська війна, німецько-українські відносини, зовнішня політика, європейська система міжнародних відносин.*

Вступ

Широкомасштабне російське вторгнення до України у лютому 2022 р. стало початком нового етапу в історії європейської регіональної та глобальної систем міжнародних відносин, змусивши практично всі держави євроатлантичного простору змінити свою зовнішню політику, здійснити перегляд своїх зовнішньополітичних і безпекових концепцій, напрацьовувати нові інструменти та засоби гарантування власної безпеки.

Важливим міжнародним актором в Європі залишається Федеративна Республіка Німеччина (ФРН), що є економічно найпотужнішою серед європейських держав та, як і решта країн цієї частини світу, змушена змінювати свою зовнішню політику й геоекономічні стратегії в умовах російської агресії.

Метою нашого дослідження є аналіз політики Німеччини щодо України в ході активної фази російсько-українсько війни. Тобто, йдеться про наукове осмислення змін, які відбулися в німецькій зовнішній політиці під впливом російської агресії проти України і, особливо, внаслідок переходу російсько-української війни в активну фазу та окупації Росією значних теренів на сході та півдні України, що зробило цей збройний конфлікт найпотужнішим у Європі з часів Другої світової війни. Особлива увага приділена допомозі Україні з боку ФРН у відбитті російської агресії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної нами проблематики знайшли відображення у працях українських дослідників С. Віднянського, А. Кудряченка, А. Мартинова, О. Подворної, В. Солошенко (Віднянський, & Мартинов, 2023; Кудряченко, & Солошенко, 2025; Подворна, 2022). Серед німецьких дослідників, слід зазначити праці Р. Вольфа (Wolf, 2024), Т. Бунде (Bunde, 2022; Bunde, 2025), А. Умланда (Umland, 2022). Дослідження змін у зовнішній політиці ФРН у ході російсько-української війни здійснювали також учені з інших країн ЄС, зокрема фінські Т. Форсберґ, Г. Патомакі (Forsberg, & Patomäki, 2023) та угорські аналітики А. Едл і Г. Шпек (Edl, & Speck, (2024).

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В опрацьованих нами дослідженнях зібрано потужний фактичний матеріал, що знайшов осмислення в рамках переважно конструктивістської парадигми в дослідженні міжнародних відносин. Проте, на наш погляд, еволюція німецько-українських взаємин під час активної фази російсько-української війни потребує подальшого теоретичного узагальнення під кутом з'ясування системних змін у глобальній системі та європейській підсистемі міжнародних відносин, спричинених реваншизмом Російської Федерації, що набув завершеного вияву в ході широкомасштабного російського вторгнення в Україну. У цьому контексті важливим є аналіз змін у німецькій зовнішній політиці від фактичного потурання російській агресії до активної їй протидії.

Методи

В ході дослідження застосовувалися декілька загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. Системний підхід дозволив виявити зміни в системі міжнародних відносин, спричинені російською агресією проти України. Історичний і структурно-функціональний аналіз дозволили з'ясувати зміни в політиці Німеччини щодо України в умовах активної фази російсько-української війни. Компаративістика дозволила порівняти зовнішньополітичні підходи німецьких урядів Олафа Шольца (2021–2025) та Фрідриха Мерца (із 2025). За допомогою методу прогнозування було зроблено спробу з'ясувати подальші напрями розвитку безпекової політики Німеччини в Європі та німецько-української співпраці.

Результати

У грудні 2021 р., очоливши вперше в німецькій історії трипартійну коаліцію соціал-демократів, лібералів та

© Кривонос Роман, 2025

ISSN 1728-3817

зелених (т. зв. "коаліція-світлофор" від фарб символіки відповідних політичних партій), посаду канцлера Німеччини обійняв лідер Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) Олаф Шольц.

Незабаром, сприйнявши виведення військ США та їхніх союзників із Афганістану як вияв слабкості "колективного Заходу", російський президент В. Путін 24 лютого 2022 р. здійснив широкомасштабне військове вторгнення в Україну.

На початковому етапі широкомасштабного вторгнення пацифістське налаштоване німецьке політичне керівництво, недооцінивши здатність України і українського народу до спротиву російській агресії, обрало вичікувальну позицію. Німеччина відхиляла запити України на постачання зброї в зони конфлікту, пояснюючи це забороною, що діє з Другої світової війни, та оголосила, що її військова допомога обмежиться постачанням тільки 5 тис. захисних касок (Німеччина надасть..., 2022).

Лише коли стало зрозуміло, що російський "бліцкриг" провалився, Німеччина розпочала постачання Україні стрілецької зброї та систем ППО. Поступово ФРН стала третім за величиною постачальником зброї в Україну після США та Великої Британії (Nienaber, & Delfs, 2024). Нині німецька допомога включає постачання танків "Leopard 1A5", "Leopard 2A6", самохідних гаубиць "Panzerhaubitze 2000", "IRIS-T SLM" середньої та малої дальності з відповідними ракетами, зенітних установок "Gepard", броньованих машин "Dingo ATF", захищених від підриву на вибухових пристроях, пускових установок "Patriot" та іншого військового обладнання, що суттєво підвищило обороноздатність України (So hilft..., 2025). Німеччина є найпотужнішим постачальником нашій державі систем ППО, самохідної артилерії та бойових машин піхоти (БМП) (Кудряченко, & Солошенко, 2025).

Одним із ключових аспектів зовнішньої політики уряду О. Шольца стала концепція "Zeitenwende" – "зміни епохи". Цей термін німецький канцлер використав у своїй знаковій промові на екстреному засіданні бундестагу 27 лютого 2022 р. після вторгнення Росії в Україну, підкреслюючи необхідність перегляду підходів ФРН до міжнародної безпеки та співпраці ("'A new era'…", 2022; Deutscher Bundestag, 2022) і позначивши поворотний пункт у зовнішній та оборонній політиці Німеччини. Це дало старт прискореній модернізації німецьких збройних сил і здійсненню кроків до енергетичної незалежності від Росії.

За німецької участі під час зустрічі представників союзних держав 26 квітня 2022 р. було створено Контактну групу з питань оборони України, яка стала механізмом координації військової допомоги. Контактна група почала збиратися на авіабазі Рамштайн у Німеччині, звідки отримала назву "коаліція Рамштайн". До початку 2023 р. до складу групи увійшли 54 держави (Garamone, 2023). У такий спосіб за допомогою США, Великої Британії, Франції, Німеччини та більшості решти країн Північноатлантичного альянсу фактично було створено коаліцію зі стримування ревізіоністських прагнень Російської Федерації, хоча в документах Контактної групи цей термін не використовується.

Переломним моментом у постачанні німецької допомоги Україні стала вчинена російськими окупантами різанина в Бучі, перша серед подібних, про яку стало відомо у квітні 2022 р. Німеччина оголосила про додаткову допомогу Україні на суму понад 1 млрд євро (Writer, & *L'Agence France-Presse,* 2022). Хоча О. Шольц відхилив пропозиції інших членів уряду передати важку техніку, із цього часу поставки легких озброєнь стали регулярними (Saxena, 2022). У червні 2022 р. О. Шольц разом із лідерами Франції та Італії відвідав Київ (Sauer, 2022). Результатом візиту стала підтримка провідними країнами Євросоюзу курсу України на вступ до ЄС.

Станом на березень 2025 р. Німеччина надала Україні військову допомогу на суму близько 28 млрд євро, що становить 37 % загальної європейської військової допомоги і 16 % – від усієї міжнародної підтримки (Богданьок, & Фрацивір, 2025). Німецькі оборонні компанії взяли активну участь у підтримці оборонного сектору та Збройних сил України. Це партнерство не лише посилило обороноздатність України, але й сприяло розвитку технологічної та промислової бази нашої держави, зміцнюючи її стійкість. За ініціативи Німеччини в березні 2024 р. у рамках ЄС було схвалено *Європейську оборонно-промислову стратегію*, яка передбачає тісне залучення України (В ЄС представили…, 2024).

Німеччина відіграє ключову роль у підготовці українських військових, надаючи їм можливість опанувати сучасні західні системи озброєння та тактики ведення бойових дій. Із січня 2023 р. українські військовослужбовці проходять інтенсивні тренування на базах Бундесверу, зокрема, навчаючись управлінню зенітно-ракетними комплексами "Patriot". Ці навчання включають тактичне керування станціями вогневого контролю, обслуговування пускових установок і технічне обслуговування систем озброєння (Luftwaffe bildet…, 2023).

Загалом, можна твердити, що співпраця між Україною й Німеччиною у військовій підготовці є важливим елементом зміцнення обороноздатності України та інтеграції її збройних сил до європейських та євроатлантичних структур безпеки.

Стрімкими були зміни в питаннях постачання до Німеччини російських енергоносіїв. Цьому сприяло те, що до урядової коаліції увійшла екологістська партія "Союз 90/Зелені", а її представниця Анналена Бербок очолила МЗС країни. Після десятиліть співпраці Німеччина припинила імпорт російського газу і почала шукати нові джерела постачання, зокрема зріджений природний газ (LNG) зі США, Катару та інших країн (Bennhold, 2022). Розпочалося будівництво нових LNG-терміналів і підписання контрактів на постачання газу. Одночасно Німеччина прискорила перехід на відновлювані джерела енергії, убачаючи в цьому не тільки спосіб гарантувати енергетичну безпеку, але й важливу складову боротьби із кліматичними змінами (Wrede, 2022).

У той же час Німеччина свідомо вивела з-під санкцій ЄС постачання енергоносіїв із РФ. Вона прагнула розрахувати свої санкційні кроки таким чином, щоб ударити по РФ, але зберегти у довгостроковій перспективі стійкість власної економіки (Сітнікова, 2022).

В умовах повномасштабної російсько-української війни Німеччина виділила значні фінансові ресурси для стабілізації економіки України й підтримки її відновлення. За даними українських джерел, загальний обсяг допомоги, наданої Німеччиною Україні з лютого 2022 до грудня 2024 р., становить понад 37 млрд євро, включаючи гуманітарну, фінансову та військову допомогу (Кравченко, 2024). За німецькими даними, загальна сума допомоги з боку ФРН сягає до 44 млрд євро (Кудряченко, & Солошенко, 2025). Ці зусилля мали і продовжують мати життєво важливе значення для того, щоб допомогти Україні підтримувати економічну стабільність і фінансувати основні функції уряду під час війни.

Німеччина надає потужну допомогу та підтримку переміщеним українцям. Станом на червень 2025 р. Німеччина прийняла приблизно 1,25 млн українських

біженців, що становить понад 27 % усіх українців, які виїхали до ЄС після початку повномасштабного вторгнення РФ. Це найбільший показник серед усіх країн Європейського Союзу (Гайдук, 2025). Уряд Німеччини тісно співпрацює з неурядовими й міжнародними організаціями, щоб забезпечити постраждалих від російської агресії їжею, водою, притулком і медичною допомогою. Крім того, Німеччина виділяє значні кошти на відновлення зруйнованих війною районів, зосередившись на відбудові інфраструктури та відновленні основних послуг.

Німеччина також відіграє важливу дипломатичну роль у згуртуванні міжнародної підтримки України. Це включає в себе підтримку санкцій проти Росії, підтримку заявки України на членство в ЄС, участь у міжнародних форумах для захисту суверенітету й територіальної цілісності України. За підтримки ФРН на Вільнюському саміті НАТО у липні 2023 р. було створено Раду Україна – НАТО (NATO-Ukraine Council, 2025), що засвідчило зміцнення політичних зв'язків та вищий ступінь інтеграції України до Альянсу. Саміт ухвалив рішення, що Україна стане членом Альянсу без попереднього *Плану дій щодо членства* (ПДЧ) (Membership Action Plan, 2001). Під час цього саміту Німеччина разом із іншими країнами "Групи семи" (у т. ч. тими, що не належать до НАТО) та Європейським Союзом також підписала *Спільну декларацію про підтримку України*, до якої в подальшому приєдналися 25 держав (тобто разом 32) (Спільна декларація…, 2023; Republic of Kosovo…, 2025).

Декларацією було закладено основу для мережі двосторонніх угод про гарантії безпеки Україні, що включає 27 держав (Україна вже…, 2025). Хоча більшість із цих угод мають переважно декларативний характер, *Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку,* укладена Україною у лютому 2024 р. з Німеччиною, закріплює підтримку з боку ФРН зусиль України "захистити себе, відновити територіальну цілісність у межах її міжнародно визнаних кордонів", зобов'язання надавати з цією метою "довгострокову військову підтримку", достатню для "стримування та захисту від майбутніх нападів і тиску", а також сприяння реформам, необхідним для вступу до Європейського Союзу (Угода про співробітництво…, 2024).

За підтримки ФРН під час зустрічі у форматі "Група семи" + Україна наприкінці вересня 2024 р. у Нью-Йорку понад 30 країн і Європейський Союз ухвалили *Спільну декларацію про підтримку відновлення та реконструкції України* (Спільна декларація…, 2024). *Декларація* передбачала всебічне сприяння відбудові України на її шляху до членства в ЄС, координацію підтримки через спеціально створену з цією метою Українську платформу донорів, а також надання до кінця 2024 р. додаткової фінансової підтримки на суму близько $ 50 млрд коштом доходів від заморожених російських активів, частину з яких Україні дозволили використати на оборонні потреби (Лідери G7+…, 2024). Тим самим було відкрито шлях до фінансування військових витрат України в ході російсько-української війни за рахунок відсотків із заморожених російських авуарів у країнах Заходу.

Паралельно Німеччина продовжувала спроби переконати Російську Федерацію розпочати переговори з Україною. Зокрема, у листопаді 2024 р. О. Шольц у телефонній розмові закликав В. Путіна вивести війська та розпочати переговори про "справедливий і міцний мир", що викликало критику з українського боку (Selenskyj-Kritik..., 2024).

Після повернення до влади у США у січні 2025 р. Д. Трампа, що на початку своєї другої каденції прагнув порозуміння з Росією частково коштом України, європейські держави, включаючи Німеччину і Францію, у лютому наполягли на своїй участі у майбутніх переговорах, підкреслюючи необхідність справедливих угод із гарантіями української безпеки та врахуванням українських інтересів для встановлення тривалого миру. У рамках цих зусиль Німеччина також виступила за розширення санкційного тиску на Росію і запропонувала додаткові механізми економічної та військової допомоги Україні.

За підтримки Німеччини на початку березня 2025 р. у ході саміту 18 держав у Лондоні було створено "Коаліцію охочих" – міжнародну ініціативу з метою консолідувати європейську підтримку України в умовах нестабільної політики США та підготувати передумови для довготривалого миру шляхом надання військової, фінансової та технічної допомоги Україні, підготовки до розгортання на українських теренах після припинення бойових дій миротворчих сил і розробки та впровадження інших заходів гарантування безпеки.

У подальшому міністри оборони європейських країн, включаючи Німеччину, зустрілися в Парижі для пошуку шляхів зміцнення європейської оборони й надання гарантій безпеки Україні на тлі зусиль США щодо покращення відносин з Росією. Під час зустрічі було розглянуто питання координації оборонної промисловості Європи, збільшення виробництва озброєння, а також створення нових програм військового навчання для українських збройних сил (Pineau…, 2025).

Німеччина підтвердила готовність підтримувати офіційний Київ у довгостроковій перспективі, зокрема через фінансування оборонних проєктів і розширення військової допомоги. Також було ухвалено рішення щодо поглиблення співпраці між країнами ЄС у сфері розвідки й кібербезпеки, що дозволить ефективніше протидіяти гібридним загрозам і можливим російським диверсіям на території Європи (Pineau…, 2025).

Після позачергових парламентських виборів 23 лютого 2025 р., у ході яких відносну перемогу здобув правоцентристський блок Християнсько-демократичного і Християнського соціального союзів (ХДС/ХСС), а Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) зазнала історичної поразки, пропустивши вперед праву популістську "Альтернативу для Німеччини" і опинившись на третьому місці, у той час як ліберали з Вільної демократичної партії (ВДП) та ліві радикали із союзу Сари Вагенкнехт не змогли подолати п'ятивідсотковий бар'єр і не потрапили до бундестагу (Кудряченко, & Солошенко, 2025; Результати виборів…, 2025), у травні в ФРН було створено уряд "великої коаліції" християнських і соціал-демократів на чолі із Фрідріхом Мерцем.

У день перемоги на виборах Ф. Мерц виступив з публічними заявами про необхідність самостійного гарантування Європою своєї безпеки з огляду на політику, що проводить президент США Д. Трамп, який вдруге вступив на посаду місяцем раніше (Wintour, 2025).

Ще до виборів Ф. Мерц запропонував створити європейський оборонний союз, щоб зменшити залежність європейських держав, які належать до НАТО, від США в безпековій сфері. Причому, його план передбачає, що складовою частиною такого союзу могла б стати ядерна співпраця Франції та Великої Британії (Alipour, & Bourgery-Gonse, 2025; Lunday, 2025). Цей план Ф. Мерца свідчить про революційну зміну підходів Німеччини за його уряду до проблематики національної безпеки, адже з часу створення у 1949 р. ФРН звикла покладатися у військових питаннях на підтримку Сполучених Штатів, розглядаючи збройний спротив Бундесверу як чинник, що у випадку нападу з боку

раніше СРСР, а нині Російської Федерації, має лише допомогти Німецькій державі протриматися до втручання потужного американського союзника.

Позиція Ф. Мерца щодо російської агресії є значно сприятливішою для України порівняно з підходом О. Шольца. Важливо, що Ф. Мерц із самого початку критикував будівництво газогону "Північний потік-2" (Merz stellt…, 2018). Очоливши ХДС 2021 р., Ф. Мерц постійно вимагав збільшення військової допомоги Україні (Von der Burchard, 2022) та, зокрема, критикував канцлера О. Шольца за відмову надати їй німецькі крилаті ракети великої дальності "Taurus" ("Taurus-Lieferung…", 2024). Правда, на його думку, ракети могли б бути надані тільки у випадку, якщо Росія або В. Путін не підкоряться заклику Німеччини та інших європейських держав припинити атаки на цивільну інфраструктуру в Україні, і за умови, що Франція та Велика Британія, зі свого боку, теж скасують обмеження на дію зброї, яку вони постачають Україні (Merz würde "Taurus"…, 2024).

Після початку широкомасштабного російського вторгнення в Україну Ф. Мерц відвідав українську столицю відразу після вигнання російських агресорів із Київської та Чернігівської областей у травні 2022 р., випередивши канцлера О. Шольца (який відвідав Київ разом із французьким президентом Е. Макроном та італійським прем'єром М. Драгі у червні 2022 р.). Саме візит до Києва дозволив Ф. Мерцу перехопити в рожево-жовто-зеленої урядової коаліції ініціативу з українського питання та посилити позиції як провідного кандидата на посаду федерального канцлера (Von der Burchard, 2022).

Відразу після призначення, 7 травня 2025 р. Ф. Мерц вирушив у свою першу закордонну поїздку на посаді канцлера до Парижу, не порушуючи неформальної традиції, що склалася у німецьких канцлерів із 1970-х рр. У ході зустрічей із французьким президентом Е. Макроном Ф. Мерц закликав до посилення двостороннього співробітництва в оборонній політиці. Крім того, обидва оголосили, що хочуть відновити активність тристоронньої співпраці з Польщею у рамках Веймарського трикутника. Того самого дня у Варшаві Ф. Мерц зустрівся із прем'єр-міністром Дональдом Туском (Merz: Mehr Kooperation…, 2025).

Далі, 10 травня 2025 р. Ф. Мерц разом із французьким президентом Е. Макроном, британським прем'єром К. Стармером та польським прем'єром Д. Туском прибули до Києва, де провели спільні переговори з українським президентом В. Зеленським, до яких приєдналися прем'єр-міністри Італії Джорджія Мелоні та Канади Марк Карні, а також президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн і генеральний секретар НАТО Марк Рютте. У ході зустрічі, яку, на нашу думку, через склад учасників можна охарактеризувати як міжнародну конференцію, західні лідери погодилися закликати до 30-денного припинення вогню. Спільно вони провели телефонну розмову з президентом США Д. Трампом, переконуючи його продовжити допомогу Україні. Проте, оскільки в подальшому санкційний тиск ані з боку США, ані з боку решти держав-учасниць не був застосований, В. Путін відмовився від запропонованого перемир'я, продовживши військові дії проти України.

Проте зауважимо, що досягнені в Києві результати були ширшими, ніж питання перемир'я. На Європейському форумі, організованому теле- і радіокомпанією "Westdeutscher Rundfunk" (WDR) у Берліні у травні 2025 р., Ф. Мерц оголосив, що Велика Британія, Франція та Німеччина чи США більше не обмежують дозволені дальності для зброї, що постачається Україні (Merz: Kiew kann…, 2025). А далі в німецьких засобах масової інформації (ЗМІ) з'явилися повідомлення, що уряд ФРН не має наміру в майбутньому оприлюднювати будь-яку точну інформацію про те, які системи озброєнь він поставить Україні (Німеччина готується…, 2025).

У подальшому держави-учасниці київської зустрічі, і серед них – Німеччина, оголосили про надання пакетів допомоги Україні, включно з військовою складовою. Зокрема, у ході візиту до Києва міністра оборони ФРН Бориса Пісторіуса наприкінці травня 2025 р. Україна підписала із німецькою компанією Diehl Defence контракт на суму 2,2 млрд євро на виробництво систем "IRIS-T" і ракет до них (Німеччина готується…, 2025). Канцлер Німеччини Ф. Мерц, у свою чергу, заявив, що його країна також фінансуватиме виробництво українських далекобійних систем і розширюватиме двосторонню військово-промислову співпрацю (Німеччина готується…, 2025).

На Гаазькому саміті НАТО наприкінці червня 2025 р. за підтримки Німеччини було ухвалено рішення про необхідність поступового до 2035 р. підвищення державами НАТО щорічних витрат на потреби оборони й безпеки із 2 до 5 % ВВП (3,5 % – на прямі військові потреби, а ще 1,5 % можуть бути використані непрямим чином), оскільки Росія залишається "єдиною довготривалою загрозою" Альянсу (Gray, & Siebold, 2025). Було підтверджено незмінність зобов'язань держав НАТО надавати підтримку Україні, причому пожертви на українську оборону та внески в її військову промисловість будуть включені до їхніх оборонних витрат (Gray, & Siebold, 2025). Тим самим було започатковано на рівні блоку практичний фінансовий механізм довгострокової підтримки України в умовах російсько-української війни.

Дискусія і висновки

Російська агресія проти України лише поступово була усвідомлена державами Заходу, у т. ч. Німеччиною, як безпосередня загроза для східного флангу ЄС та НАТО. Тільки після початку широкомасштабної російсько-української війни у 2022 р., і то не відразу, держави НАТО зрозуміли, що йдеться не просто про спробу росіян, окупувавши Україну, встановити в ній проросійський уряд, а про військові дії, які у випадку перемоги в Україні будуть перенесені до інших європейських держав пострадянського простору та колишньої зони впливу Радянського Союзу в часи "холодної війни".

Європейський Союз за останні роки показав здатність консолідувати зусилля у питаннях безпеки. Складовими цього стало збільшення фінансування європейської оборонної галузі, спільний підхід до санкцій проти Росії. Однак продовжують зберігатися розбіжності щодо рівня підтримки санкційної політики і відповідних дій. Держави Євросоюзу відрізняються у поглядах на застосування активних заходів проти Росії.

Німеччина є найбільшою і найвпливовішою економікою Європейського Союзу, тому вона, безперечно, може взяти на себе роль ініціатора координаційних та оборонних зусиль. Водночас, внутрішня політика й історичні обмеження країни (історична відповідальність за дві світові війни і прагнення уникати конфліктів із сусідами) стримують її зовнішньополітичну активність.

Німеччина активно сприяє політиці стримування та санкціям, але через історичні причини вона нерідко прагне до діалогу з РФ та зменшення напруженості. Водночас, вона бере участь у співпраці в рамках НАТО і ЄС щодо підвищення спільної обороноздатності.

Німеччина взяла на себе ініціативу очільника зусиль країн ЄС із питання припинення російської агресії. Важливу роль у зміні на користь України політики ФРН та інших держав щодо російсько-української війни відіграли зусилля української дипломатії та нові інструменти зовнішньополітичної діяльності, використані при цьому. Ключовим стало звернення в пошуку допомоги не лише до урядів держав політичного Заходу, але й до їхньої громадськості. Для цього використовувалися сучасні інформаційні технології: телемости, електронні засоби масової інформації, соціальні мережі тощо. Завдяки цьому російсько-українська війна стала не лише найпотужнішим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни, але й першою в історії війною, інформація про яку доносилася в режимі реального часу.

В умовах широкомасштабного російського вторгнення співпраця Німеччини з Україною є важливим елементом зміцнення української обороноздатності.

Політика уряду Ф. Мерца стосовно російської агресії проти України поки залишається не до кінця сформованою, адже він тільки починає реалізовувати свою політичну стратегію. Вона включає подальшу військову й фінансову допомогу Україні в її спротиві російській агресії; посилення санкцій щодо Російської Федерації; підтримку дипломатичних зусиль для досягнення миру; зміцнення європейської єдності з питань підтримки України; посилення оборонної політики НАТО, зокрема через зміцнення східного флангу Альянсу та активнішу роль Німеччини у спільній європейській обороні.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Богданьок, О., & Фрацивір, А. (2025, 6 березня). *28 мільярдів євро на оборону: як Німеччина підтримує Україну*. Суспільне. Новини. https://suspilne. media/ 964411-umerov-okresliv-obsagi-vijskovoi-dopomogi-frn-ukraini/

В ЄС представили першу стратегію оборонної промисловості з тісним залученням України (2024, 5 березня). *Європейська правда*. https://www. eurointegration.com.ua/news/2024/03/5/7181074/

Гаазький саміт НАТО: міг стати провалом, але приніс Україні несподівані позитиви. (2025, 26 липня). *Укрінформ*. https://www.ukrinform.ua/rubric-factcheck/4007395-vid-polsi-do-izrailu-kudi-dali-stupit-noga-rosijskogo-soldata.html.

Гайдук, Ю. (2025, 3 червня). *Скільки українців перебуває у Німеччині у 2025 році: актуальні дані.* Факти. https://fakty.com.ua/ ua/svit/20250603-skilky-ukrayincziv-perebuvaye-u-nimechchyni-u-2025-roczi-aktualni-dani/

Віднянський, С., & Мартинов, А. (2023). *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство*. Інститут історії НАН України. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=E LIB&Image_file_name=book/0017516.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

Кравченко, С. (2024, 11 грудня). *Німеччина виділила Україні допомогу на €37 млрд – найбільше серед країн ЄС*. Espreso.tv. https://espreso.tv/svit-naybilshe-sered-krain-es-nimechchina-vidilila-ukraini-dopomogu-na-37-mlrd

Кудряченко, А. І., & Солошенко, В. В. (2025). *Політичні наслідки дострокових парламентських виборів у ФРН 23 лютого 2025 року.* ДУ Інститут всесвітньої історії НАН України. https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/politychni-naslidky-dostrokovykh-parlamentskykh-vyboriv-u-frn-23-liutoho-2025-roku.html

Лідери G7+ ухвалили декларацію щодо відновлення й відбудови України. (2024, 25 вересня). *Укрінформ*. https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3909680-lideri-g7-uhvalili-deklaraciu-sodo-vidnovlenna-j-vidbudovi-ukraini.html

Німеччина готується до запуску виробництва зброї в Україні (2025, 30 червня). Gazeta.ua.. https://gazeta.ua/articles/world-life/_nimechchina-gotuyetsya-do-zapusku-virobnictva-zbroyi-v-ukrayini/1222730

Німеччина надасть Україні зброю. (2022, 26 лютого). *Voice of America*. https://web.archive.org/web/20220307180412/https://ukrainian.voanews.com/a/6460734.html

Подворна, О. (2022). Російсько-українська війна як фактор трансформації зовнішньої та безпекової політики ФРН. *Історико-політичні проблеми сучасного світу,* 46 (с. 22–34). Чернівецький національний університет. https://mhpi.chnu.edu.ua/mhpi/article/download/89/80

Результати виборів, розподіл місць у Бундестазі: інфографіка. (2025). *Deutsche Welle*, 24 Februar. https://p.dw.com/p/4qwWN

Республіка Косово приєдналася до Декларації G7 про підтримку України. (2025, 17 серпня). *Укрінформ*. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3751035-respublika-kosovo-priednalasa-do-deklaracii-g7-pro-pidtrimku-ukraini.html

Сітнікова, І. (2022, 7 березня). *Європа свідомо вивела постачання енергоносіїв з рф з-під санкцій – канцлер Німеччини Шольц.* Громадське. https://hromadske.ua/posts/yevropa-svidomo-vivela-postachannya-energonosiyiv-z-rf-z-pid-sankcij-kancler-nimechchini-sholc

Спільна декларація про підтримку відновлення та реконструкції України. (2024, 26 вересня). *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-vidnovlennya-ta-rekonstrukc-93521

Спільна декларація про підтримку України. (2023, 17 липня). *Міністерство закордонних справ України.*. https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini

Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Федеративною Республікою Німеччина. (2024, 16 лютого). *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. https://www. president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985

Україна вже має 28 двосторонніх безпекових угод з партнерами, на їх основі треба створити систему гарантій безпеки для миру в Україні і Європі – Зеленський. (2025, 24 лютого). *Interfax-Україна*. https://interfax.com.ua/news/general/1050480.html

Alipour, N., & Bourgery-Gonse, Th. (2025 February 21). *Merz considers extension of French, British nuclear umbrella to Germany*. Euractiv. https://www.euractiv.com/section/politics/news/merz-considers-extension-of-french-british-nuclear-umbrella-to-germany/

"'A new era": Germany rewrites its defense, foreign policies" (2022 February 27). *France 24*. https://www.france24.com/en/live-news/20220227-a-new-era-germany-rewrites-its-defence-foreign-policies

Bennhold, K. (2022). *The End of the (Pipe)line? Germany Scrambles to Wean Itself Off Russian Gas.* The New York Times. April 6. https://www.nytimes.com/2022/04/06/ world/ europe/germany-gas-russia-ukraine.html

Bunde, T. (2022). Lessons (to be) learned? Germany's Zeitenwende and European security after the Russian invasion of Ukraine. *Contemporary Security Policy*, 43(3). https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2022.209 2820

Bunde, T. (2025 January 16). Zeitenwende as a foreign policy identity crisis: Germany and the travails of adaptation after Russia's invasion of Ukraine. *The British Journal of Politics and International Relations*. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13691481241311568

Bundeskanzler Merz und Ministerpräsident Tusk sprechen über bilaterale Beziehungen und europäische Migrationspolitik. (2025, Mai 7). *Deutschlandfunk*. https://www.deutschlandfunk.de/bundeskanzler-merz-und-ministerpraesident-tusk-sprechen-ueber-bilaterale-beziehungen-und-europaeisch-100.html.

Deutscher Bundestag. (2022 Februar 27). *Plenarprotokoll. 20. Wahlperiode.19. Sitzung*, 1349–1355. https://dserver.bundestag.de/btp/20/20019.pdf#P.1364

Edl, A., & Speck, G. (2024). Germany's Space Activity: Balancing Security Needs and the Opportunities of New Space. In B. Bartóki-Gönszy, & G. Sulzok (Eds.), *The New Space Age – Legal and Policy Perspectives* (pp. 637–680). Ludovika University Press. DOI: https://doi.org/10.36250/01208_24

Forsberg, T., & Patomäki, H. (2023). Looking at the war in Ukraine and ways it could end from a global perspective. *Globalizations*, 20(7), 1180–1186. https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14747731.2023.2231216?needAccess=true

Forsberg, T., & Patomäki, H. (2023). *Debating the war in Ukraine. Counterfactual histories and possible futures*. Routledge.

Garamone, J. (2023 February 14.). Austin: Contact Group Continues Stand with Ukrainian People. *U.S. Department of Defense News*. https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3298311/austin-contact-group-continues-stand-with-ukrainian-people/

Gray, A., & Siebold, S. (2025, June 23). *Hague NATO summit aims to focus on Trump's spending goal but Iran looms large*. Reuters. https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/hague-nato-summit-aims-focus-trumps-spending-goal-iran-looms-large-2025-06-23/

Irish, J. (2025, February 13). *European powers demand seat at table in Ukraine talks.* Reuters. https://www.reuters.com/world/europe/germany-uk-eu-others-pledge-work-with-us-ukraines-future-2025-02-12/

Kather, T. (2025, Juli). „*Es geht um den Kampf für die Freiheit Europas, den die Ukraine führt*". Redaktion der Bundeswehr, 4. https://www.bundeswehr.de/de/meldungen/nachgefragt-krise-krieg-konflikte

Kiselyova, M. (2017 August 12). *Russia nominates German ex-chancellor Schroeder to Rosneft board.* Reuters. https://www.reuters.com/article/us-russia-rosneft-board-idUSKBN1AS0FS

Luftwaffe bildet ukrainische Soldaten an Patriot Phased Array Tracking Radar to Intercept on Target aus (2023 Februar). *Redaktion der Bundeswehr*, 15. https://www.bundeswehr.de/de/organisation/luftwaffe/aktuelles/luftwaffe-bildet-ukrainische-soldaten-an-patriot-aus-5584114

Lunday, Ch. (2025, February 21). Europe should brace for Trump to end NATO protection, Germany's Merz warns". *Politico*. https://www.politico.eu/article/europe-brace-us-trump-end-nato-germany-friedrich-merz-election/

Membership Action Plan. (2001). *NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37356.htm

Merz: Kiew kann mit westlichen Waffen in Russland angreifen. (2025, Mai). *N-TV Nachrichtenfernsehen*, 26. https://www.n-tv.de/politik/Merz-Kiew-kann-mit-westlichen-Waffen-in-Russland-angreifen-article25794255.html

Merz: Mehr Kooperation mit Frankreich in Verteidigungspolitik. (2025 Mai 7). *Bayerischer Rundfunk 24*. https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/merz-mehr-kooperation-mit-frankreich-in-verteidigungspolitik,UkVeMKr

Merz stellt Bau von Nord Stream 2 in Frage. (2018). *Zeitung für kommunale Wirtschaft*. 3. Dezember. https://www.zfk.de/politik/deutschland/artikel/ebfc2af73d56a2a23e76480df91817fd/merz-stellt-bau-von-nord-stream-2-in-frage-2018-12-03/

Merz würde "Taurus" liefern – aber "nicht einfach so". (2024). *ARD 1 Tagesschau*, 14. Oktober. https://www.tagesschau.de/inland/merz-taurus-miosga-100.html

NATO-Ukraine Council. (2025). *NATO,* March 07. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm?selectedLocale=en

Nienaber, M., & Delfs, A. (2024, September 4). *Scholz Touts Major Order for Air-Defense Systems for Ukraine*. Bloomberg. https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-09-04/scholz-touts-major-order-for-air-defense-systems-for-ukraine

North Atlantic Treaty. Washington D.C. 4 April 1949. (2023, October 19). *NAT*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale =en

Pineau, E. (2025, March 13). EU needs joint approach to defense procurement, Germany's Pistorius says. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/europe/european-defence-ministers-meet-paris-discuss-ukraine-rearmament-2025-03-12/

Sauer, P. (2022, June 16). Scholz, Macron and Draghi vow support for Ukraine's EU bid on Kyiv visit. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2022/jun/16/kyiv-ukraine-olaf-scholz-emmanuel-macron-mario-draghi-russia-war

Saxena, A. (2022, April 8). German Chancellor slammed over delay in sending high-end tanks. *Express.co.uk*. https://www.express.co.uk/news/world/1593024/Olaf-Scholz-germany-tanks-ukraine-russia-ont

Selenskyj-Kritik: Büchse der Pandora geöffnet. (2024, November 16). *ZDF Heute*. https://www.zdfheute.de/politik/ausland/selenskyj-kritik-scholz-ukraine-krieg-russland-100.html

So hilft Deutschland der Ukraine im Abwehrkampf. (2025 Februar 24). *Bundesministerium für Verteidigung* . https://www.bmvg.de/de/themen/sicherheitspolitik/zeitenwende/so-hilft-deutschland-der-ukraine-im-abwehrkampf

"Taurus-Lieferung abgelehnt: Merz kritisiert Scholz 'Zeitenwende". (2024, Februar 22). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/taurus-lieferung-abgelehnt-merz-kritisiert-scholz-zeitenwende-19537190.html

Umland, A. (2022, Dezember 25). Wie der Westen der Ukraine helfen kann. *Institut für den Donauraum und Mitteleuropa (IDM)*. https://www.idm.at/wie-der-westen-der-ukraine-helfen-kann/

Von der Burchard, H. (2022, May 6). "Merz on the march: German opposition chief plays Ukraine card before elections". *Politico Europe*. https://www.politico.eu/article/germany-opposition-leader-friedrich-merz-attacks-government-from-the-sleeping-coach-ukraine/

Wintour, P. (2025 February 24). Merz strikes urgent tone in calling for more European independence from US. *The Guardian*. https://www. theguardian.com/world/2025/feb/24/friedrich-merz-germany-europe-independence-from-us

Wolf, R. (2024). Bange Selbstbehauptung oder aggressiver Expansionismus? Aktuelle Erklärungsangebote für Russlands Außenpolitik. *Politische Vierteljahresschrift*, 65(3), 627–631. https://link.springer.com/article/10.1007/s11615-024-00537-y

Wrede, I. (2022). Does Germany really need LNG terminals? *Deutsche Welle*, March 3. https://www.dw.com/en/does-germany-really-need-lng-terminals/a-61005220

Writer, S., & *L'Agence France-Presse* (2022, April 17.). Germany to Provide Over 1 Billion Euros' Military Aid to Ukraine. *The Defense Post*. https:// thedefensepost.com/2022/04/17/germany-military-aid-ukraine/amp/

References

Agreement on Security Cooperation and Long-Term Support between Ukraine and the Federal Republic of Germany. (2024). *President of Ukraine. Official Internet Representation*, February 16 [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-88985

Alipour, N., & Bourgery-Gonse, Th. (2025 February 21). *Merz considers extension of French, British nuclear umbrella to Germany*. Euractiv. https://www.euractiv.com/section/politics/news/merz-considers-extension-of-french-british-nuclear-umbrella-to-germany/

"'A new era": Germany rewrites its defense, foreign policies" (2022 February 27). *France 24*. https://www.france24.com/en/live-news/20220227-a-new-era-germany-rewrites-its-defence-foreign-policies

Bennhold, K. (2022). *The End of the (Pipe)line? Germany Scrambles to Wean Itself Off Russian Gas.* The New York Times. April 6. https://www.nytimes.com/2022/04/06/world/europe/germany-gas-russia-ukraine.html

Bunde, T. (2022). Lessons (to be) learned? Germany's Zeitenwende and European security after the Russian invasion of Ukraine. *Contemporary Security Policy*, 43(3). https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2022.209 2820

Bunde, T. (2025 January 16). Zeitenwende as a foreign policy identity crisis: Germany and the travails of adaptation after Russia's invasion of Ukraine. *The British Journal of Politics and International Relations*. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13691481241311568

Bundeskanzler Merz und Ministerpräsident Tusk sprechen über bilaterale Beziehungen und europäische Migrationspolitik. (2025, Mai 7). *Deutschlandfunk*. https://www.deutschlandfunk.de/bundeskanzler-merz-und-ministerpraesident-tusk-sprechen-ueber-bilaterale-beziehungen-und-europaeisch-100.html.

Deutscher Bundestag. (2022 Februar 27). *Plenarprotokoll. 20. Wahlperiode.19. Sitzung*, 1349–1355. https://dserver.bundestag.de/btp/20/20019.pdf#P.1364

Edl, A., & Speck, G. (2024). Germany's Space Activity: Balancing Security Needs and the Opportunities of New Space. In B. Bartóki-Gönszy, & G. Sulzok (Eds.), *The New Space Age – Legal and Policy Perspectives* (pp. 637–680). Ludovika University Press. DOI: https://doi.org/10.36250/01208_24

Forsberg, T., & Patomäki, H. (2023). Looking at the war in Ukraine and ways it could end from a global perspective. *Globalizations*, 20(7), 1180–1186. https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14747731.2023.2231216?needAccess=true

Forsberg, T., & Patomäki, H. (2023). *Debating the war in Ukraine. Counterfactual histories and possible futures*. Routledge.

Garamone, J. (2023 February 14.). Austin: Contact Group Continues Stand with Ukrainian People. *U.S. Department of Defense News*. https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3298311/austin-contact-group-continues-stand-with-ukrainian-people/

Gray, A., & Siebold, S. (2025, June 23). *Hague NATO summit aims to focus on Trump's spending goal but Iran looms large*. Reuters. https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/hague-nato-summit-aims-focus-trumps-spending-goal-iran-looms-large-2025-06-23/

Irish, J. (2025, February 13). *European powers demand seat at table in Ukraine talks.* Reuters. https://www.reuters.com/world/europe/germany-uk-eu-others-pledge-work-with-us-ukraines-future-2025-02-12/

Kather, T. (2025, Juli). "*Es geht um den Kampf für die Freiheit Europas, den die Ukraine führt*". Redaktion der Bundeswehr, 4. https://www.bundeswehr.de/de/meldungen/nachgefragt-krise-krieg-konflikte

Kiselyova, M. (2017 August 12). *Russia nominates German ex-chancellor Schroeder to Rosneft board.* Reuters. https://www.reuters.com/article/us-russia-rosneft-board-idUSKBN1AS0FS

Luftwaffe bildet ukrainische Soldaten an Patriot Phased Array Tracking Radar to Intercept on Target aus (2023 Februar). *Redaktion der Bundeswehr*, 15. https://www.bundeswehr.de/de/organisation/luftwaffe/aktuelles/luftwaffe-bildet-ukrainische-soldaten-an-patriot-aus-5584114

Lunday, Ch. (2025, February 21). Europe should brace for Trump to end NATO protection, Germany's Merz warns". *Politico*. https://www.politico.eu/article/europe-brace-us-trump-end-nato-germany-friedrich-merz-election/

Membership Action Plan. (2001). *NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37356.htm

Merz: Kiew kann mit westlichen Waffen in Russland angreifen. (2025, Mai). *N-TV Nachrichtenfernsehen*, 26. https://www.n-tv.de/politik/Merz-Kiew-kann-mit-westlichen-Waffen-in-Russland-angreifen-article25794255.html

Merz: Mehr Kooperation mit Frankreich in Verteidigungspolitik. (2025 Mai 7). *Bayerischer Rundfunk 24*. https://www.br.de/nachrichten/deutschland-welt/merz-mehr-kooperation-mit-frankreich-in-verteidigungspolitik,UkVeMKr

Merz stellt Bau von Nord Stream 2 in Frage. (2018). *Zeitung für kommunale Wirtschaft*. 3. Dezember. https://www.zfk.de/politik/deutschland/artikel/ebfc2af73d56a2a23e76480df91817fd/merz-stellt-bau-von-nord-stream-2-in-frage-2018-12-03/

Merz würde "Taurus" liefern – aber "nicht einfach so". (2024). *ARD 1 Tagesschau*, 14. Oktober. https://www.tagesschau.de/inland/merz-taurus-miosga-100.html

NATO-Ukraine Council. (2025). *NATO,* March 07. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm?selectedLocale=en

Nienaber, M., & Delfs, A. (2024, September 4). *Scholz Touts Major Order for Air-Defense Systems for Ukraine*. Bloomberg. https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-09-04/scholz-touts-major-order-for-air-defense-systems-for-ukraine

North Atlantic Treaty. Washington D.C. 4 April 1949. (2023, October 19). *NAT*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale =en

Pineau, E. (2025, March 13). EU needs joint approach to defense procurement, Germany's Pistorius says. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/europe/european-defence-ministers-meet-paris-discuss-ukraine-rearmament-2025-03-12/

Sauer, P. (2022, June 16). Scholz, Macron and Draghi vow support for Ukraine's EU bid on Kyiv visit. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2022/jun/16/kyiv-ukraine-olaf-scholz-emmanuel-macron-mario-draghi-russia-war

Saxena, A. (2022, April 8). German Chancellor slammed over delay in sending high-end tanks. *Express.co.uk*. https://www.express.co.uk/news/world/1593024/Olaf-Scholz-germany-tanks-ukraine-russia-ont

Selenskyj-Kritik: Büchse der Pandora geöffnet. (2024, November 16). *ZDF Heute*. https://www.zdfheute.de/politik/ausland/selenskyj-kritik-scholz-ukraine-krieg-russland-100.html

So hilft Deutschland der Ukraine im Abwehrkampf. (2025 Februar 24). *Bundesministerium für Verteidigung*. https://www.bmvg.de/de/themen/sicherheitspolitik/zeitenwende/so-hilft-deutschland-der-ukraine-im-abwehrkampf

"Taurus-Lieferung abgelehnt: Merz kritisiert Scholz 'Zeitenwende". (2024, Februar 22). *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/taurus-lieferung-abgelehnt-merz-kritisiert-scholz-zeiten-wende-19537190.html

Umland, A. (2022, Dezember 25). Wie der Westen der Ukraine helfen kann. *Institut für den Donauraum und Mitteleuropa (IDM)*. https://www.idm.at/wie-der-westen-der-ukraine-helfen-kann/

Von der Burchard, H. (2022, May 6). "Merz on the march: German opposition chief plays Ukraine card before elections". *Politico Europe*. https://www.politico.eu/article/germany-opposition-leader-friedrich-merz-attacks-government-from-the-sleeping-coach-ukraine/

Wintour, P. (2025 February 24). Merz strikes urgent tone in calling for more European independence from US. *The Guardian*. https://www. theguardian.com/world/2025/feb/24/friedrich-merz-germany-europe-independence-from-us

Wolf, R. (2024). Bange Selbstbehauptung oder aggressiver Expansionismus? Aktuelle Erklärungsangebote für Russlands Außenpolitik. *Politische Vierteljahresschrift*, 65(3), 627–631. https://link.springer.com/article/10.1007/s11615-024-00537-y

Wrede, I. (2022). Does Germany really need LNG terminals? *Deutsche Welle*, March 3. https://www.dw.com/en/does-germany-really-need-lng-terminals/a-61005220

Writer, S., & *L'Agence France-Presse* (2022, April 17.). Germany to Provide Over 1 Billion Euros' Military Aid to Ukraine. *The Defense Post*. https:// thedefensepost.com/2022/04/17/germany-military-aid-ukraine/amp/

Отримано редакцією журналу / Received: 12.07.25
Прорецензовано / Revised: 30.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Roman KRYVONOS, PhD (Polit.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-0470-8167
e-mail: KryvonosRA@knu.ua,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINE IN GERMAN FOREIGN POLICY DURING THE ACTIVE PHASE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Background. ***The paper analyzes the conceptual foundations and main directions of German policy towards Ukraine during the active phase of the Russian-Ukrainian war. A particular attention is paid to the assistance of Germany to Ukraine in repelling the Russian aggression.***

Methods. ***The research methodology is based on a combination of the systemic approach, historical and structural-functional analysis, comparative studies, and analytical forecasting.***

Results. ***An attempt is made to scientifically understand the changes that occurred in German foreign policy under the influence of the Russian-Ukrainian war transition into an active phase and the occupation by Russia of significant territories in the east and south of Ukraine, which made this armed conflict the most powerful in Europe since World War II. A comparison is made of the policy towards Ukraine of the German governments led by O. Scholz and F. Merz. The special attention is paid to the assistance of Germany to Ukraine in repelling the Russian aggression. The evolution of German approaches to the large-scale Russian aggression against Ukraine is revealed. The tools, forms and methods of Germany's support for the Ukrainian state are analyzed.***

Conclusions. ***It is shown that the hybrid Russian aggression was only gradually perceived by Western states, including Germany, as a direct threat to the eastern flank of the EU and NATO. It is proven that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, Germany's cooperation with Ukraine has become an important element in strengthening the defense capabilities of our state and its integration into the European and Euro-Atlantic security institutions. It is predicted that in the future the main tasks of bilateral relations will envisage the further integration of Ukraine into the European structures, strengthening the military-political cooperation and joint development of new security initiatives using Ukrainian experience in conducting a modern warfare.***

Keywords: ***Federal Republic of Germany, Ukraine, Russia, Russian-Ukrainian war, German-Ukrainian relations, foreign policy, European system of international relations.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflict of interest. The sponsors were not involved in the design of the study; in the collection, analysis, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 327.56(581:5–191.2)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/151-155

Валерія ХОЧУНСЬКА, асп.
ORCID ID: 0009-0008-4865-4149
e-mail: lera.khochunskaya@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗМІНА БАЛАНСУ СИЛ В АФГАНІСТАНІ ПІСЛЯ ВИХОДУ АМЕРИКАНСЬКИХ ВІЙСЬК У 2021 РОЦІ

Вступ. *Після виходу американських військ із Афганістану у 2021 р. баланс сил у країні значно змінився. Талібан швидко захопив владу, що призвело до краху уряду, підтримуваного Сполученими Штатами Америки (США). Політична й гуманітарна криза загострилися через економічні санкції та міжнародну ізоляцію нового режиму. Водночас ісламська група, що називає себе держава Хорасан (ІДІЛ-Х), активізувала теракти. Це посилило загрозу безпеці. Китай, Росія та Пакистан зміцнили свої позиції у регіоні, намагаючись заповнити вакуум впливу. Місцеве населення стикнулося з обмеженням прав і свобод, особливо жінки й опозиційні групи. Відсутність стабільності в Афганістані має довгострокові наслідки для всього регіону.*

Методи. *При написанні роботи було використано системний, порівняльний, історичний та інші методи. Як провідний використовується діалектичний підхід, в основі якого лежить принцип системного аналізу досліджуваних явищ у їхній взаємозалежності, взаємовпливі та суперечливості, що дозволяє отримувати найдостовірніші, відповідні об'єктивній дійсності, знання.*

Результати. *Навіть якщо припустити, що Талібан дотримуватиметься даних у дусі обіцянок, реальну небезпеку може становити подальше поширення впливу ісламістського фундаменталізму і пов'язана з цим можлива дестабілізація в регіоні. Як вказували американські аналітики, "одна з умов угоди із Трампом, яку Талібан так і не виконав, стосувалося відмови від підтримки Аль-Каїди". Про це написала, зокрема, почесний науковий співробітник Міжнародного центру дослідників Вудро Вільсона Робін Райт, яка раніше також працювала у Брукінгському інституті та у Фонді Карнегі. Вона звертала увагу на попередження, що висловлюються з боку співробітників Пентагону, що за правління Талібану Аль-Каїда може відновитися всього за півроку-рік і потім знову загрожувати безпеці самих США.*

Висновки. *Таким чином, ситуація в Афганістані функціонує як лакмусовий папірець нової епохи геополітики, в якій міжнародні зобов'язання поступаються тактичній доцільності. Держава без міжнародного визнання, режим без консенсусу, суспільство без гарантій – така триєдність визначає сучасний афганський феномен. "Талібан" стикається з парадоксом: контроль над територією не гарантує контролю над легітимністю, а утримання влади не еквівалентне державності в повному сенсі.*

Ключові слова: *Афганістан, Талібан, ІДІЛ-Х, вихід військ, політична криза, міжнародна ізоляція, безпека.*

Вступ

Виведення американських військ з Афганістану у 2021 р. стало одним із найважливіших геополітичних подій останнього десятиліття, яке слід розглядати не лише як логічне завершення найдовшої військової операції США, але і як стратегічний крок, що став каталізатором трансформації в системі регіональної безпеки Центральної Азії. Попри декларовану мету стабілізації та державного будівництва, двадцятирічна присутність західної коаліції не забезпечила формування життєздатних інституцій, що свідчить про глибоку структурну неспроможність нав'язаних моделей державності. Таким чином, швидкий колапс афганського уряду після виходу іноземних сил засвідчив не лише внутрішню крихкість політичної системи, але і помилковість західної стратегії інституційного експорту. Наступні події змінили регіональний баланс сил та спричинили серйозні наслідки для населення Афганістану.

Метою пропонованої публікації є дослідження особливостей зміни балансу сил у регіоні після виходу американських військ, а також те, як це вплинуло на міжнародні дипломатичні відносини.

Огляд літератури. Теоретичною базою дослідження послужили праці вітчизняних і зарубіжних учених і дослідників (С. М. Акімбеков, М. Р. Арунова, В. Я. Бєлокреницький, З. Бжезинський, Ю. В. Босін, Д. Дорронзоро, А. А. Князєв, В. Г. Коргун, Ю. Г. Коргун, Ю. В. Босін, Д. Дорронзоро, А. А. Князєв, В. Г. Коргун, Ю. В. Крупнов, А. А. Ляховський, В. Н. Пластун, А. Рашид, Б. Рубін, Р. Р. Сікоєв, О. М. Серенко, В. Н. Спольніков, Ф. Фукуяма та ін.). Крім того, для складання цілісного знання про Афганістан були задіяні праці класичних українських і західних сходознавців – афганістів.

Необхідно зазначити, що тема Афганістану за останні роки набула відомої популярності. Українські та зарубіжні засоби масової інформації надають вельми великий матеріал, який може бути використаний при написанні наукових робіт.

Методи

Дослідження здійснено з використанням таких методів історичної науки: метод системного аналізу, порівняльно-історичний метод, структурно-функціональний аналіз, метод прогнозування тощо. Усі ці методи дали змогу на основі ретельного вивчення джерел, монографій, російської та іноземної преси всебічно вивчити обрану наукову проблему.

Результати

Ключову роль у делегітимізації афганського режиму відіграли системна корупція, відсутність політичної легітимності серед громадян та критична залежність від зовнішньої підтримки. Військова кампанія талібів не була несподіваною – навпаки, її успіх став результатом багаторічної ерозії довіри до влади, що не спромоглася запропонувати ефективну модель управління. Втеча президента Ашрафа Гані та розпад безпекового сектору стали ключовими подіями літа 2021 р. Важливою передумовою трансформації ситуації стала Дохійська угода 2020 р., підписана адміністрацією Дональда Трампа, яка фактично легалізувала політичну присутність "Талібану" і виключила уряд у Кабулі із процесу ухвалення рішень, що підірвало його легітимність як внутрішню, так і в очах міжнародних партнерів.

Фактична імплементація цієї угоди адміністрацією Джо Байдена в 2021 р. попри попередження аналітичних центрів щодо можливого краху уряду засвідчила перевагу внутрішньополітичних імператив США над регіо-

© Хочунська Валерія, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

нальною стабільністю. Таким чином, вихід військ став індикатором переходу Вашингтона до стратегії мінімізації зовнішніх зобов'язань у зонах периферійного конфлікту.

Наслідком цієї трансформації стало не лише падіння Кабула, а й відкрите питання щодо функціонування постамериканського Афганістану, адже нестабільність, що виникла, супроводжувалася гуманітарною кризою, яка вплинула на мільйони людей. Відсутність міжнародно визнаного уряду, нова хвиля масової міграції, гуманітарна катастрофа, ескалація активності ІДІЛ-Х – усе це створило багаторівневу кризу, на яку міжнародна спільнота відповідала безсистемно і фрагментарно. Регрес прав жінок і знищення опозиційного поля стали не лише наслідком, а й симптомом відкату країни до доколоніальної моделі релігійної автократії. Отже, виведення військ не завершили конфлікт, а лише змістили його фокус: з відкритої війни – до боротьби за контроль над державою, безпековим простором і символічним капіталом, що в умовах зовнішнього невтручання створює потенціал для нових конфігурацій міжнародної присутності. Особливу роль у цих процесах відіграли сусідні держави, зокрема Пакистан, Китай та Росія, почавши активно формувати свою політику щодо Афганістану. Крім того, з'явився ще один виклик для безпеки як у регіоні, так і на міжнародному рівні, а саме – загострення терористичної загрози з боку ІДІЛ-Х. Афганське суспільство залишається розколотим, майбутнє країни виглядає невизначеним, а її стабільність залежить від зовнішньої підтримки та внутрішніх політичних процесів.

Протягом двох десятиліть після американського вторгнення афганський уряд залишався слабким і залежним від міжнародної підтримки. Його існування забезпечувалося насамперед завдяки фінансовій і військовій допомозі США та їхніх союзників. Однак з оголошенням адміністрацією Джо Байдена про остаточний вихід військ у 2021 р. стало зрозуміло, що афганський уряд не зможе самостійно утримати владу (Бержен, 2021).

Однією із ключових системних передумов краху афганського уряду стала глибоко вкорінена корупція, яка роз'їдала як адміністративний апарат, так і безпековий сектор. Фрагментація владної вертикалі, переобтяження держави зовнішнім управлінням і відсутність горизонтальної легітимності серед населення створили ситуацію, за якої навіть номінально чисельна армія виявилася неспроможною до централізованого опору. Дезінтеграція збройних сил – зокрема добровільне складання зброї багатьма частинами без бойового зіткнення – була не просто наслідком слабкого командування, а й свідченням глибшої політичної демобілізації серед військових, які не ідентифікували себе з урядом у Кабулі як із джерелом суверенітету (Г'юстозі, 2022).

Феномен масових сепаратних домовленостей регіональних еліт представниками "Талібану" влітку 2021 р. засвідчив, що реальна лояльність на місцях була ситуативної та, переважно, утилітарною. Відсутність ефективної координації між військовим командуванням і цивільною адміністрацією спричинило управлінський параліч, що відкрив простір для стрімкого просування талібів. Занепад державних структур відбувся не як результат воєнної поразки, а як процес внутрішньої ерозії політичного центру. Швидкість захоплення ключових міст, включно з падінням Кабула без значного збройного супротиву, є індикатором розриву між формальною державною присутністю та реальною політичною суб'єктністю на місцях. Утеча президента Ашрафа Гані стала не лише символом колапсу режиму, але й стратегічною поразкою концепції центрального управління в умовах постконфліктного будівництва державності. Міжнародна спільнота виявилася не готовою до такого розвитку подій: її реакція була фрагментарною, переважно технічною (евакуація), без чіткого плану дій стосовно посткризового врегулювання (Джонс, 2009).

Подальший розвиток подій продемонстрував, що гуманітарний вимір став однією з головних площин нової кризи. Масова втеча афганців через аеропорт Кабула стала однією з найдраматичніших сцен падіння уряду: вона засвідчила не лише страх перед режимом "Талібану", а й недовіру до здатності міжнародних структур гарантувати базову безпеку. Водночас економічний колапс, спричинений замороженням міжнародної допомоги та активів, конвертував політичну нестабільність у пряму загрозу виживання мільйонів громадян. Така конфігурація відсутності зовнішньої підтримки в поєднанні із внутрішньою слабкістю створила ефект "порожньої держави", яка втратила і функціональну, і нормативну легітимність.

Таким чином, ситуація в Афганістані після літа 2021 р., є радше наслідком багаторічної кумулятивної кризи правління, ніж несподіваного військово-політичного прориву: афганський уряд не зміг забезпечити належний рівень самостійності та стабільності без підтримки США, водночас "Талібан" скористався слабкістю влади та швидко повернув собі контроль над країною. Це змушує переосмислити не лише підходи до зовнішнього втручання, але критерії оцінки життєздатності постконфліктних режимів у глобальній системі безпеки.

Ключову роль у трансформації американського підходу до Афганістану відіграла адміністрація Дональда Трампа, яка 2020 р. підписала Дохійську угоду із представниками "Талібану". Цей документ, хоч і позиціонувався як інструмент деескалації, де-факто означав початок процесу делегітимації офіційного уряду в Кабулі. Ізоляція центральної влади від переговорного процесу, а також відсутність чітких механізмів контролю за виконанням зобов'язань з боку талібів засвідчили зміну пріоритетів американської зовнішньої політики – від підтримки інституційного порядку до мінімізації власних зобов'язань (Колл, 2018).

Одним із ключових наслідків угоди стало радикальне скорочення морально-психологічної та стратегічної стійкості афганських збройних сил. Сигнал, який отримала армія, був однозначним: Вашингтон не гарантує подальшу підтримку. Утвердилася парадигма "військової самотності", яка підірвала бойову готовність частин і змінила баланс сил на користь талібів ще до фактичного виходу військ (Congressional Research Service, 2022). Ідея припинення "нескінченних воєн", яку активно просував Трамп, відповідала внутрішньополітичному запиту в США, але суперечила логіці сталого мирного врегулювання (Рубін, 2020). Ця політика сприяла зростанню впливу "Талібану", оскільки бойовики отримали додатковий простір для перегрупування та планування наступу.

Попри зміну адміністрації 2021 р., Джо Байден не переглянув основні положення угоди, посилаючись на необхідність виконання раніше взятих зобов'язань. Така інерційність зовнішньої політики США свідчила не лише про політичну спадковість, а й про стратегічну втомленість Вашингтона від регіональних конфліктів, які не мають чітко вимірюваного завершення (Вудворд, 2021). У результаті реалізація Дохійської угоди без забезпечення механізмів стабілізації після виходу створила вакуум влади, яким швидко скористався "Талібан".

Проте навіть повернення до влади не забезпечило внутрішню консолідацію талібського режиму. Навпаки, рух вступив у фазу глибокого фракційного розшарування. Ідеологічна поляризація між прагматиками, які орієнтуються на міжнародне визнання, та радикалами, що відстоюють концепт ізоляціонізму та суворого шаріату, створює хронічну невизначеність у сфері прийняття рішень. Розрив між політичним центром у Кабулі та польовими командирами, які зберігають автономію дій, підриває цілісність адміністративного апарату (Human Rights Watch, 2022).

Однією з основних ліній поділу є суперництво між поміркованими та радикальними силами всередині "Талібану". Деякі представники руху виступають за міжнародне визнання та співпрацю з іноземними державами, тоді як інші відкидають будь-які компроміси, вимагаючи повернення до жорстких законів шаріату. Внутрішні суперечності посилюються також племінними, регіональними й етнічними чинниками. Різноспрямованість геополітичних орієнтацій окремих угруповань, зокрема щодо Пакистану, ускладнює формування єдиної зовнішньої стратегії. Тривала відсутність узгодженого бачення державного управління, централізованої фінансової політики та інституційного підпорядкування лише підживлює потенціал для нових криз, внутрішніх конфліктів або повторного розпаду владної вертикалі.

Нездатність "Талібану" забезпечити внутрішню інституційну консолідацію стала ключовим чинником кризи керованості в постамериканському Афганістані. Брак координації між владними структурами, боротьба за контроль над фінансовими потоками та відсутність єдиної зовнішньополітичної візії свідчать про незавершене формування централізованого режиму. Напруга між центральною владою в Кабулі та місцевими лідерами в південних і східних провінціях створює додаткові виклики для стабільності режиму. Децентралізація влади не є результатом стратегічного вибору, а скоріше вимушеним наслідком глибоких фракційних розбіжностей, які створюють умови для потенційного розпаду або нової громадянської конфронтації.

Після захоплення влади "Талібан" стикнувся з новим викликом – експансією угруповання "Ісламська Держава – Хорасан" (ІД-Х), терористичної організації, яка діє в Афганістані із 2015 р. У цьому контексті активізація ІД-Х не є аномалією, а структурним наслідком послаблення монополії "Талібану" на насильство. Ідеологічна критика ІД-Х щодо "пом'якшеного" ісламізму талібів та співпраці з іноземними державами (International Crisis Group, 2022), є не лише риторичним прийомом, а й елементом конкурентної боротьби за релігійну гегемонію серед радикалізованих сегментів суспільства, передусім молоді. Вербування нових членів на тлі соціально-економічного занепаду, безробіття та відсутності політичних перспектив посилює потенціал експансії ІД-Х у традиційно нестабільних регіонах.

Системні напади на мечеті, урядові установи та цивільну інфраструктуру, включно з терактами в Кундузі та на летовищі Кабула, демонструють ефективність ІД-Х як дестабілізуючого чинника. Конфлікт між "Талібаном" та ІД-Х є не лише ідеологічним, але й військовим. Таліби намагаються знищити осередки "Ісламської Держави" у східних і північних провінціях Афганістану, проте бойовики продовжують вербувати нових членів, зокрема серед молоді, яка розчарована економічною кризою та нестабільністю в країні. Військове протистояння між "Талібаном" і джихадистами має асиметричний характер: попри чисельну перевагу, талібські сили не здатні забезпечити тотальну безпеку через відсутність сучасного озброєння, логістики й розвідки. Присутність ІД-Х також ускладнює міжнародні відносини "Талібану", оскільки країни регіону бояться експансії тероризму. Брак доступу до колишніх інструментів державного управління, контрольованих західними партнерами, ще більше ускладнює проведення ефективних контртерористичних операцій.

Паралельно з цим у країні зберігається інший полюс спротиву – збройна опозиція на чолі із "Фронтом національного опору" (ФНО). Панджшер, що історично асоціюється з антиокупаційною боротьбою, зберіг свій символічний статус, а діяльність ФНО – попри обмеженість ресурсів – свідчить про наявність альтернативної візії державності. Після падіння Кабула залишки афганських військових, а також опозиційні лідери, оголосили про створення "Фронту національного опору" (ФНО) на чолі з Ахмадом Масудом, який продовжує боротьбу проти "Талібану" (Jones, 2009). Бої в Панджшері розгорнулися восени 2021 р., але таліби, маючи чисельну перевагу, змогли тимчасово придушити опір. Хоча партизанська тактика, яку застосовують сили опору, не має стратегічної ваги у зміні балансу сил, але постійно підриває претензії "Талібану" на повний контроль території.

Окрім Панджшеру, в інших провінціях також відбуваються спорадичні збройні сутички між талібами та антиурядовими групами. Окремі осередки спротиву, зокрема в Тахарі, Бадахшані й Баглані, демонструють тенденцію до горизонтального відтворення опозиції без єдиного командного центру. Зовнішня підтримка залишається обмеженою, а внутрішня мобілізація – ситуативною. Однак навіть у такому вигляді антиурядові рухи виконують важливу функцію – нагадування про відсутність політичного консенсусу навколо талібського режиму, який де-факто існує без де-юре визнання.

Отже, внутрішні суперечності, зовнішні виклики з боку ІД-Х і партизанський спротив створюють складну конфігурацію постконфліктного Афганістану, в якій будь-яка стабілізація є тимчасовою і підваженою множинністю нелегітимних суб'єктів сили.

У постамериканській архітектурі регіональної безпеки сусідні держави стали ключовими зовнішніми гравцями в процесі адаптації до нової політичної реальності в Афганістані. Пакистан, традиційно розглядаючи Афганістан як буферну зону та сферу стратегічного впливу, опинився в амбівалентному становищі. З одного боку, історичні зв'язки між Ісламабадом і "Талібаном" дали йому інструмент неформального впливу, з іншого – зростання активності "Техрік-е-Талібан Пакистан" (ТТП) поставило під сумнів ефективність такого партнерства. Власна безпекова вразливість Пакистану, зокрема через пористість лінії Дюранда, яка розділяє пуштунські території, та внутрішню радикалізацію, змушує Ісламабад маневрувати між тактичним союзництвом і стратегічною стриманістю (Middle East Institute, 2022). Крім того, Ісламабад побоюється зростання активності терористичних угруповань, які використовують Афганістан як базу для атак на пакистанські території. Тому Пакистан балансує між підтримкою "Талібану" та власними безпековими інтересами.

Китай, на відміну від Пакистану, зацікавлений у стабільності Афганістану з економічної та безпекової позицій. Тому Пекін діє прагматично, концентруючись на інвестиційній логіці та загрозі поширення ісламістського екстремізму на західні регіони, зокрема Сіньцзян. Пекін не прагне брати на себе безпекову відпові-

дальність, натомість просуває модель "економіки без втручання", де Афганістан виступає як потенційний учасник Ініціативи "Один пояс, один шлях" (Zhang, & Feng, 2022). Китай прагне налагодити економічну співпрацю з Кабулом, пропонуючи інвестиції в обмін на гарантії безпеки для своїх громадян та проєктів. Водночас Пекін уникає прямого втручання у внутрішні справи Афганістану через страх перед реанімацією "Ісламського руху Східного Туркестану" та можливість створення бази для уйгурських радикалів. Тому з боку Китаю наявна м'яка, але постійна дипломатична присутність (NATO Review, 2022).

Іранська позиція визначається комбінацією конфесійного протистояння та прикордонного прагматизму. Тегеран традиційно підтримує шиїтську газарейську меншість і окремі антиталібські угруповання, однак після 2021 р. його політика стала менш ідеологізованою (Rashid, 2001). Основними імперативами стали контроль наркотрафіку, стримування біженців (понад мільйон афганців в Ірані, що створює значне соціальне навантаження) (RAND Corporation, 2023) та недопущення поширення сунітського екстремізму. Іранська стратегія базується на концепті обмеженої взаємодії без глибокої інституційної інтеграції з режимом "Талібану". Економічно Іран намагається використовувати Афганістан як транзитний маршрут для своїх товарів, водночас уникаючи глибшого залучення у внутрішню політику країни. Політика Тегерана щодо Кабула залишається прагматичною, проте напруження між країнами періодично зростає через напади на шиїтів та конфлікти на спільному кордоні.

Росія обрала обережну політику "контрольованого діалогу" з "Талібаном", уникаючи офіційного визнання, але визнаючи фактичний статус нового уряду (Rubin, 2020). Москва виходить із логіки буферної стабільності – головним об'єктом турботи є держави Центральної Азії, зокрема Таджикистан, Узбекистан і Туркменістан. У цьому контексті Кремль активізував військово-політичну присутність у регіоні, організовуючи спільні навчання та переглядаючи доктрини реагування на загрозу транскордонного тероризму (Simon, & Schuster, 2021). При цьому Росія розглядає афганську кризу як можливість для зміцнення свого статусу регіонального гаранта безпеки в умовах відсутності США.

Усі вищезгадані актори діють з урахуванням власних національних інтересів, що рідко перетинаються. Афганістан перетворився на арену конкурентної стабілізації, де кожна держава намагається мінімізувати ризики, одночасно утримуючись від активного втручання. Така "мультивекторна обережність" створює ефект хронічної невизначеності, за якого жоден із зовнішніх гравців не здатен (і не прагне) узяти на себе роль гаранта системної реконструкції державності.

Падіння афганського уряду та повернення "Талібану" до влади спричинили серйозні наслідки для міжнародної безпеки й геополітичного балансу. Терористична активність "Ісламської держави Хорасан", зростання наркотрафіку, нелегальна міграція – лише підтверджують обмеженість можливостей регіональних держав щодо нейтралізації деструктивних процесів. Одним із головних викликів стало посилення терористичної активності в регіоні. "ІД-Х" продовжує здійснювати атаки як на території Афганістану, так і за його межами, що загрожує стабільності сусідніх країн (UNHCR, 2022).

Міграційний тиск, зокрема на Пакистан, Іран та країни Центральної Азії, перетворює гуманітарне питання на фактор політичної напруги, що має потенціал до ескалації як усередині країн, так і на двосторонньому рівні (United Nations…, 2023).

Крім того, Афганістан став центром наркотрафіку. Контроль "Талібану" над країною дозволяє збільшувати обсяги виробництва опіуму, що впливає на світовий ринок наркотиків і посилює кримінальні мережі (Wilson Center, 2022).

Зміни в Афганістані також вплинули на міжнародні дипломатичні відносини. Міжнародна спільнота, зокрема Захід, залишається у стані стратегічної нерішучості: дилема між політичним невизнанням "Талібану" та прагматичною взаємодією перешкоджає формуванню цілісної політики стосовно Афганістану. Більшість держав обрали стратегію часткової взаємодії без офіційного визнання з метою уникнення посилення міжнародної ізоляції Афганістану (Brookings Institution, 2022).

У цьому вакуумі Китай, Росія та Іран поступово розширюють свій вплив, підмінюючи пряму стабілізацію інструментами вибіркової участі. Таким чином, Афганістан залишається зоною фрагментованого управління, де конкурують логіки безпеки, контролю й обмеженого втручання (УВКБ ООН, 2022).

Зміщення стратегічного фокусу США після 2021 р. від інтенсивної військової присутності до таких технологізованих форм впливу, як дистанційний моніторинг, аеророзвідка та точкові удари, свідчить про зміну моделі проєктування сили в умовах зниження політичної готовності до тривалих конфліктів. Такий підхід, однак, не супроводжувався виробленням цілісної політики щодо Афганістану, що створило вакуум стратегічної послідовності у зовнішньополітичному курсі США (Управління ООН з наркотиків і злочинності, 2023). Відсутність механізмів посткризової стабілізації, політичного моделювання майбутнього режиму чи принаймні регіонального балансу свідчить про пріоритет деескалації над архітектурою миру.

У ширшому контексті вихід США з Афганістану демонструє зміну парадигми глобального впливу: замість моделі прямої участі в трансформації конфліктних суспільств, Вашингтон дедалі більше тяжіє до стратегії обмеженого залучення з фокусом на безпековому стримуванні та внутрішньому ребалансі (Огляд НАТО, 2022). Водночас ця стратегія відкрила можливості для посилення впливу інших держав – передусім Китаю, Росії, Ірану, які, попри декларативну обережність, прагнуть використовувати вакуум влади як політичний та інфраструктурний ресурс.

Дискусія і висновки

Отже, ситуація в Афганістані функціонує як лакмусовий папірець нової епохи геополітики, в якій міжнародні зобов'язання поступаються тактичній доцільності. Держава без міжнародного визнання, режим без консенсусу, суспільство без гарантій – така триєдність визначає сучасний афганський феномен. "Талібан" стикається з парадоксом: контроль над територією не гарантує контролю над легітимністю, а утримання влади не еквівалентне державності в повному сенсі.

Безпековий вимір продовжує ускладнюватися: з одного боку, країна залишається ареною для діяльності терористичних мереж, з іншого – перетворюється на логістичний вузол для тіньових економік (наркотрафік, нелегальна міграція, контрабанда). Це створює багаторівневу загрозу не лише для безпосередніх сусідів, але й для глобальних акторів, зацікавлених у регіональній стабільності.

На тлі збереження санкцій, відсутності міжнародного визнання та внутрішньої фрагментації перспективи режиму "Талібану" залишаються обмеженими. У короткостро-

ковій перспективі ключовим викликом стане не лише контроль над територією, а й утримання соціально-економічної інфраструктури без доступу до глобальних ресурсів. У середньостроковій – конкуренція між зовнішніми гравцями за вплив на Афганістан ризикує трансформувати країну на арену проксі-протистоянь нового типу.

Підсумовуючи, Афганістан після 2021 р. є не лише кризовим кейсом невдалої державної трансформації, а й індикатором зміни глобальної системи безпеки. Його майбутнє визначатиметься не стільки здатністю "Талібану" управляти, скільки здатністю міжнародної системи запропонувати життєздатну модель регіонального включення без втрати суверенітету, і водночас – без поступок авторитаризму.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Бержен, П. (2021). *Підйом і падіння Осами бен Ладена*. Simon & Schuster.

Вудворд, Б. (2021). *Небезпека*. Simon & Schuster.

Г'юстозі, А. (2022). *Талібан у війні 2001–2021*. Видавництво Оксфордського університету.

Джонс, С. Г. (2009). *На цвинтарі імперій: Війна Америки в Афганістані*. В. В. Нортон і компанія.

Інститут Близького Сходу. (2022). *Іран та Афганістан: Прикордонна безпека та економічна співпраця.* https://www.mei.edu

Інститут Брукінгса. (2022). *Залучення Китаю до Талібану: Стратегічні інтереси та економічні перспективи*. https://www.brookings.edu

Колл, С. (2018). *Директорат S: ЦРУ та секретні війни Америки в Афганістані та Пакистані*. Penguin Books.

Конгресова дослідницька служба. (2022). *Афганістан: Основна інформація та політика США (Стисло).* https://crsreports.congress.gov

Корпорація RAND. (2023). *Тероризм і боротьба з тероризмом в Афганістані.* https://www.rand.org

Міжнародна кризова група. (2022). Відродження Талібану: Виклики та варіанти політики. https://www.crisisgroup.org

Огляд НАТО. (2022). *НАТО і виведення військ з Афганістану: Стратегічні наслідки.* https://www.nato.int

РАД, А. (2010). *Талібан: Мілітаристський іслам, нафта і фундаменталізм у Центральній Азії.* Видавництво Єльського університету.

Рада з міжнародних відносин. (2022). *Зовнішня політика США після виведення з Афганістану*. https://www.cfr.org

Рубін, Б. Р. (2020). Афганістан: Що кожен має знати. Видавництво Оксфордського університету.

УВКБ ООН. (2022). *Гуманітарна криза в Афганістані після 2021 року.* https://www.unhcr.org

Управління ООН з наркотиків і злочинності. (2023). *Наркоторгівля в Афганістані: Наслідки для глобальної безпеки.* https://www.unodc.org

Центр Вілсона. (2022). *Роль Пакистану у стабільності Афганістану.* https://www.wilsoncenter.org

Центр стратегічних і міжнародних досліджень. (2023). *Ісламська держава – Хорасан: Зростаюча загроза у Центральній Азії.* https://www.csis.org

Human Rights Watch. (2022). *Вплив влади Талібану на права жінок.* https://www.hrw.org

Rashid, A. (2001). *Taliban: Militant Islam, oil and fundamentalism in Central Asia.* Yale University Press.

Zhang, Feng. (2022). China's New Engagement with Afghanistan after the Withdrawal. *LSE Public Policy Review*, 2(3).

References

Bergen, P. (2021). *The rise and fall of Osama bin Laden.* Simon & Schuster.

Brookings Institution. (2022). *China's engagement with the Taliban: Strategic interests and economic prospects.* https://www.brookings.edu

Center for Strategic and International Studies. (2023). *Islamic State-Khorasan: A growing threat in Central Asia.* https://www.csis.org

Coll, S. (2018). *Directorate S: The C.I.A. and America's secret wars in Afghanistan and Pakistan.* Penguin Books.

Congressional Research Service. (2022). *Afghanistan: Background and U.S. policy: In brief.* https://crsreports.congress.gov

Council on Foreign Relations. (2022). *US foreign policy after Afghanistan withdrawal.* https://www.cfr.org

Giustozzi, A. (2022). *The Taliban at war 2001–2021.* Oxford University Press.

Human Rights Watch. (2022). *The impact of Taliban rule on women's rights.* https://www.hrw.org

International Crisis Group. (2022). *The Taliban resurgence: Challenges and policy options.* https://www.crisisgroup.org

Jones, S. G. (2009). *In the graveyard of empires: America's war in Afghanistan.* W. W. Norton & Company.

Middle East Institute. (2022). *Iran and Afghanistan: Border security and economic cooperation.* https://www.mei.edu

NATO. (2022). *NATO and the Afghan withdrawal: Strategic repercussions.* NATO Review. https://www.nato.int

RAND Corporation. (2023). *Terrorism and counterterrorism in Afghanistan.* https://www.rand.org

Rashid, A. (2001). *Taliban: Militant Islam, oil and fundamentalism in Central Asia.* Yale University Press.

Rubin, B. R. (2020). *Afghanistan: What everyone needs to know.* Oxford University Press.

Simon & Schuster. (2021). *Peril.* https://www.simonandschuster.com

UNHCR. (2022). *The humanitarian crisis in Afghanistan post-2021.* https://www.unhcr.org

United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). *Narcotics trade in Afghanistan: Global security implications.* https://www.unodc.org

Wilson Center. (2022). *Pakistan's role in Afghanistan's stability.* https://www.wilsoncenter.org

Zhang, Feng. (2022). China's New Engagement with Afghanistan after the Withdrawal. *LSE Public Policy Review*, 2(3).

Отримано редакцією журналу / Received: 07.09.25
Прорецензовано / Revised: 17.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Valeriia KHOCHUNSKA, PhD Student.
e-mail: lera.khochunskaya@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of International Relations, Kyiv, Ukraine

SHIFT IN THE BALANCE OF POWER IN AFGHANISTAN AFTER THE U.S. TROOP WITHDRAWAL IN 2021

Background. ***Following the withdrawal of U.S. troops from Afghanistan in 2021, the balance of power in the country shifted dramatically. The Taliban quickly seized control, leading to the collapse of the U.S.-backed government. Political and humanitarian crises deepened due to economic sanctions and the international isolation of the new regime. At the same time, ISIS-K intensified terrorist attacks, heightening security threats. China, Russia, and Pakistan strengthened their positions in the region, attempting to fill the power vacuum. The local population faced severe restrictions on rights and freedoms, particularly women and opposition groups. The lack of stability in Afghanistan has long-term implications for the entire region.***

Methods. ***This study employs systemic, comparative, historical, and other research methods. The primary methodology is the dialectical approach, based on the principle of systemic analysis of the studied phenomena in their interrelation, mutual influence, and internal contradictions. This allows for the acquisition of the most reliable and objectively grounded knowledge.***

Results. ***Even assuming that the Taliban will honor the commitments made in Doha, the real threat may come from the continued spread of Islamist fundamentalism and the resulting potential for regional destabilization. As American analysts have pointed out, "one of the conditions of the agreement with Trump, which the Taliban never fulfilled, was to break ties with Al-Qaeda". This was noted by Robin Wright, a distinguished fellow at the Wilson Center and a former scholar at the Brookings Institution and Carnegie Endowment. She emphasized the warnings expressed by Pentagon officials that under Taliban rule, Al-Qaeda could reconstitute itself within six to twelve months and once again pose a direct threat to U.S. national security.***

Conclusions. ***Thus, the situation in Afghanistan functions as a litmus test for a new era of geopolitics, where international commitments are often sacrificed for tactical expediency. A state without international recognition, a regime without consensus, and a society without guarantees – this triad defines the contemporary Afghan phenomenon. The Taliban faces a paradox: control over territory does not ensure legitimacy, and holding power is not equivalent to full-fledged statehood.***

Keywords: ***Afghanistan, Taliban, ISIS-K, troop withdrawal, political crisis, international isolation, security.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 32:004.9
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/156-161

Сергій ДАНИЛЕНКО, д-р політ. наук, проф.,
ORCID ID: 0000-0003-3435-2146
e-mail: danylenko@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Жанна ПАЦЬОРА, асп.
ORCID ID: 0009-0007-5388-980X
e-mail: jpatsyora@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ІНФОРМАЦІЙНА ВАКЦИНА" ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ КОГНІТИВНІЙ БЕЗПЕЦІ ЛЮДИНИ

В с т у п . ***У XXI столітті війни дедалі більше переміщуються у сферу свідомості людини, де дезінформація діє як "інформаційний вірус", що підриває довіру, розколює суспільства й послаблює демократію, зокрема дискредитуючи її інституції. Україна з 2014 р. стала однією із найуразливіших країн до систематичних когнітивних атак з боку Росії. Це зумовлює потребу у формуванні превентивних стратегій, за принципом подібних до біологічної імунізації. Назвемо це концепцією "інформаційної вакцини". Відповідно, мета статті – верифікувати теоретичні основи цього поняття, дослідити міжнародний досвід протидії інформаційним загрозам, де ця концепція виступає як теоретичне підґрунтя, та запропонувати підхід до побудови багаторівневої системи когнітивної безпеки людини у сучасному цифровому світі.***

М е т о д и . ***Методологічну основу становлять міждисциплінарні підходи, що охоплюють аналіз когнітивних воєн, дослідження трансформації публічної сфери як комунікативного простору, можливості використання положень концепції "м'якої сили", теорії дискурсу і влади, метафори та гіперреальності, а також вивчення діючих конфліктів та їх комунікативного виміру. Для обґрунтування превентивного підходу використано теорію інокуляції, доповнену сучасними емпіричними дослідженнями щодо "prebunking". У роботі застосовано методи контент-аналізу міжнародних звітів, а також проведено порівняльний аналіз досвіду різних країн – США, Європейського Союзу, Китаю та України у питаннях дослідження й використання когнітивних інструментів у захисті державних чи, як у випадку з ЄС, колективних інтересів.***

Р е з у л ь т а т и . ***Дослідження показало, що концепт "інформаційної вакцини" має потужне теоретичне обґрунтування й підтверджується емпіричними прикладами. У США ключовим викликом у цій царині стали втручання у вибори та рух QAnon, у ЄС – Brexit та формування механізмів EUvsDisinfo і Digital Services Act, у Китаї – алгоритмічне управління й використання big data. НАТО на російські гібридні впливи проти країн-членів відповіло створенням StratCom COE у Ризі як багатонаціонального центру дослідження та протидії когнітивним загрозам. В Україні після 2014 р. Росія систематично застосовує інформаційні кампанії у контексті тимчасово окупованого Криму і регіонів Донбасу, збиття російськими проксі літака рейсу MH17, вакцинації під час пандемії COVID-19, енергетичної безпеки, а після 2022 р. – для руйнування соціальної стабільності шляхом поширення зневіри у збереження незалежності України. У відповідь Україною, зокрема, створено Центр протидії дезінформації при РНБО, розгорнено програми медіаграмотності, налагоджено співпрацю з міжнародними партнерами. Запропоновано багаторівневу "модель інформаційної вакцини", яка включає індивідуальний, освітній, технологічний, локальний, регіональний, регулятивно-інституційний і міжнародний рівні, що взаємодоповнюють одне одного.***

В и с н о в к и . ***Концепція "інформаційної вакцини" постає не лише як наукова метафора, а і як комплексна стратегія превентивної інформаційної безпеки. Її ключове завдання – формування стійкості людини, суспільства й держави до когнітивних атак шляхом поєднання освіти, комунікацій, технологічних інновацій і міжнародної співпраці. Вирішальним результатом є досягнення стану "колективного імунітету", коли деструктивні повідомлення не здатні спричинити системних руйнівних наслідків. Україна, з огляду на унікальний досвід протидії масштабним інформаційним атакам, може виступати лідером у розробці та впровадженні глобальної стратегії "інформаційної вакцини".***

К л ю ч о в і с л о в а : ***когнітивна безпека, інформаційна вакцина, стратегічні комунікації, інформаційна стійкість, гібридні загрози, Україна, національна безпека.***

Вступ

У XXI ст. інформація остаточно перетворилася на стратегічний ресурс, що визначає не лише розвиток окремих держав, а й баланс сил у світі. Якщо у попередні епохи основою військової та політичної переваги були чисельність армії, промисловий потенціал чи науково-технічні здобутки, то сьогодні вирішальне значення має здатність впливати на свідомість, емоції та поведінку людей. Це зумовлює появу нового виміру безпеки – когнітивного, у якому боротьба точиться за інтерпретацію реальності, за контроль над наративами та формування довіри у суспільстві.

Сучасні війни дедалі більше набувають гібридного характеру, поєднуючи традиційні військові дії з інформаційними та психологічними операціями. Дезінформація, маніпуляції, пропаганда, кампанії з дискредитації інституцій і політичних лідерів – усе це стало невід'ємною частиною нових конфліктів. Як наголошує Г. Почепцов (Почепцов, 2020, с. 125), у XXI ст. війна дедалі більше переміщується у свідомість людини, де головною зброєю стають не танки й ракети, а слова, образи та символи.

Україна є одним із найпоказовіших прикладів держави, що перебуває під постійним тиском когнітивних атак. Починаючи з 2014 р., після анексії Криму та початку війни на Донбасі, Росія систематично застосовує інструменти дезінформації для підриву національної єдності, делегітимізації інституцій, поширення страху та недовіри. Після 2022 р., з початком повномасштабної агресії, ці атаки набули безпрецедентного масштабу: створювалися кампанії, спрямовані на руйнування віри у перемогу, поширення паніки через удари по енергетичній інфраструктурі, підрив довіри до союзників і міжнародної підтримки України.

Водночас проблема дезінформації не є виключно українською. Вона має глобальний характер і виявляється у різних формах всіх регіонів світу. У США – це втручання у вибори та поширення конспірологічних рухів, таких як QAnon (Сінгер, & Брукінг, 2018), у

© Даниленко Сергій, Пацьора Жанна, 2025

ISSN 1728-3817

Європейському Союзі – інформаційні кампанії довкола Brexit і спроби зовнішніх акторів вплинути на суспільну думку (EDMO, 2022), у Китаї – використання великих даних та алгоритмічного управління для формування потрібних настроїв серед населення (Кастельс, 2009). У цьому сенсі Україна є лише "передовою лінією" глобальної битви за когнітивну безпеку, але не єдиною її ареною.

Особливістю сучасних інформаційних загроз є їхня здатність підривати довіру – фундамент будь-якого демократичного суспільства. Довіра до інституцій, медіа, експертів і навіть до базових понять правди та брехні стає об'єктом системної атаки. Це створює умови для поляризації, радикалізації та розколу, що послаблює суспільства зсередини й робить їх уразливими до зовнішнього впливу. Як зазначає П. Померанцев, пропаганда діє як інфекція: вона поширюється невидимо, вражає механізми критичного мислення і створює середовище, у якому складно відрізнити реальність від вигадки (Померанцев, 2019, с. 117).

У цих умовах виникає потреба у нових підходах до захисту, які виходять за межі класичних методів протидії пропаганді чи цензури. Захист не може зводитися лише до спростування фейків – адже "потік неправди" (Пол, & Метьюз, 2016) поширюється значно швидше, ніж можливість реагувати на нього. Потрібна стратегія превентивного характеру, яка дозволила б готувати суспільство до зустрічі з інформаційними загрозами ще до їх появи. Саме такою концепцією постає "інформаційна вакцина".

Метафора "інформаційної вакцини" запозичує логіку з медицини: так само як біологічна вакцина формує імунітет проти вірусу, завчасно вводячи ослаблений його варіант, "інформаційна вакцина" передбачає підготовку суспільства до зустрічі з дезінформацією шляхом розвитку критичного мислення, підвищення медіаграмотності та формування навичок розпізнавання маніпуляцій. Це не лише метафоричне порівняння, але й цілком практичний підхід, підтверджений емпіричними дослідженнями (van der Linden et al., 2017).

Таким чином, актуальність цього дослідження визначається трьома чинниками:

1) зростанням ролі інформації як стратегічного ресурсу у XXI ст.;

2) глобальним характером когнітивних атак, які вражають різні країни світу;

3) унікальним досвідом України, яка з 2014 р. перебуває на передньому краї інформаційної війни.

Метою статті є дослідження теоретичних засад концепції інформаційної вакцини, аналіз міжнародного досвіду протидії інформаційним загрозам і розробка багаторівневої моделі когнітивної безпеки, яка може бути використана як Україною, так і міжнародною спільнотою.

Методи

Методологічну основу цього дослідження становлять міждисциплінарні підходи, що дають змогу комплексно пояснити феномен інформаційної вакцини. Інформаційна безпека й когнітивна стійкість – це явища, які неможливо розглядати лише в межах однієї дисципліни, адже вони поєднують політичні, соціальні, психологічні й технологічні виміри. Тому використання методів політології, соціології, медіазнавства, філософії та інформаційних технологій створює цілісну аналітичну рамку.

Одним із ключових підходів є аналіз феномена когнітивних воєн. Г. Почепцов зауважує, що сучасні конфлікти дедалі більше переміщуються у сферу свідомості людини, а отже, саме контроль над інтерпретаціями подій і наративами стає головним інструментом протиборства (Почепцов, 2020, с. 125). Для нашого дослідження цей підхід важливий, оскільки дозволяє визначити інформаційну вакцину як форму превентивної протидії у гібридних війнах.

Не менш важливим є розуміння трансформацій публічної сфери, Габермасом описанних (Габермас, 1991). Він підкреслює, що публічна сфера має потенціал бути простором критичної дискусії, однак у сучасних умовах цифровізації вона стає вразливою до маніпуляцій. Це дозволяє пояснити, чому ключовим завданням інформаційної вакцини є відновлення критичного потенціалу суспільного діалогу.

Концепція "м'якої сили" (Най, 2004) дає змогу розглядати інформаційні кампанії не лише як оборонний механізм, а й як інструмент привабливості, що формує позитивні наративи. У контексті інформаційної вакцини це означає, що потрібно не тільки протидіяти дезінформації, але й створювати контент, який зміцнює національну ідентичність і довіру громадян до власних інституцій.

У своїй концепції ідентичності Фукуяма (Фукуяма, 2018) доводить, що почуття гідності й визнання є ключовими у сучасному суспільстві (Фукуяма, 2018). Інформаційні атаки часто спрямовані на підрив саме цього відчуття. Для інформаційної вакцини це означає врахування психологічного аспекту: створення таких умов, у яких громадяни відчувають безпеку, належність і цінність своєї ідентичності.

Аналіз дискурсу і влади, здійснений Т. ван Дейком (van Dijk, 2008), пояснює, як мова і комунікація структурують відносини домінування. Це дозволяє зрозуміти, що дезінформація не є хаотичною, а навпаки – стратегічно вибудуваною. Відповідно, "інформаційна вакцина" має містити елементи деконструкції маніпулятивних дискурсів, навчати громадян розпізнавати їх і формувати альтернативні інтерпретації.

Теорія метафоричного мислення (Lakoff, & Johnson, 2003) показує, що метафори не лише описують реальність, а й визначають спосіб мислення суспільства. Використання метафори "інформаційної вакцини" саме по собі є елементом методології, адже дозволяє ефективно пояснювати складні явища у зрозумілих образах. Бодрійяр (Бодрійяр, 1994) у своїй теорії симулякрів і гіперреальності наголошує, що сучасні комунікаційні технології створюють середовище, у якому вигадка може видаватися реальнішою за факти. Для інформаційної вакцини це означає, що потрібно не лише боротися з неправдивими повідомленнями, а й навчати суспільство критично сприймати навіть ті повідомлення, які виглядають максимально достовірно.

Д. Бар-Тал у своїх дослідженнях (Бар-Тал, 2013) нерозв'язних конфліктів підкреслює, що інформаційні рамки здатні закріплювати образ ворога і створювати довготривалу суспільну поляризацію. Це пояснює, чому "інформаційна вакцина" має включати елементи примирення, спрямовані на зменшення впливу пропагандистських наративів, що підтримують стан конфлікту.

Теорія інокуляції (Макґвайр, 1964) стала ключовою основою для цього дослідження. Вона доводить, що для формування стійкості до маніпуляцій необхідно заздалегідь знайомити аудиторію зі спрощеними формами аргументів супротивника. Сучасні дослідження Кембриджського університету (van der Linden at al., 2017) підтверджують дієвість цього підходу: так зване "prebunking" дозволяє суспільству відкидати фейки ще до їхнього поширення.

У практичному плані використано метод контент-аналізу міжнародних звітів (Уордл & Дерахшан, 2017;

ЮНЕСКО, 2023; EDMO, 2022; NATO StratCom COE, 2020), що дало змогу систематизувати основні інформаційні загрози та засоби їх подолання. Також проведено порівняльний аналіз досвіду США, Європейського Союзу, Китаю та України. Це дозволило визначити специфічні особливості кожної країни й водночас виділити універсальні закономірності, які стали основою для побудови моделі інформаційної вакцини.

Таким чином, застосування міждисциплінарного підходу дало змогу поєднати теоретичні концепції, практичні методи й емпіричний матеріал, створивши цілісну методологічну основу для дослідження інформаційної вакцини як багаторівневої стратегії когнітивної безпеки.

Результати

Результати проведеного дослідження засвідчили, що концепція інформаційної вакцини має не лише потужне теоретичне підґрунтя, а й підтверджується конкретними емпіричними прикладами з міжнародного та українського досвіду. Її цінність полягає у здатності поєднати попередження когнітивних атак із формуванням стійкості суспільства до маніпуляцій, що дозволяє перейти від реактивної до превентивної моделі захисту.

Міжнародний досвід

У США ключовими викликами стали втручання у вибори 2016 і 2020 рр., поширення руху QAnon та масові кампанії дезінформації під час пандемії COVID-19. QAnon перетворився на глобальну конспірологічну мережу, яка через соціальні медіа поширювала радикальні наративи, що підірвали довіру до державних інституцій і традиційних медіа. Цей приклад доводить, що навіть у розвиненій демократії дезінформація може швидко поширюватися і мати серйозні наслідки для політичної стабільності. Саме тут виявилася особлива актуальність концепції "інформаційної вакцини" – замість спроб повністю блокувати чи цензурувати повідомлення, варто заздалегідь готувати громадян до розпізнавання маніпуляцій і критичного аналізу інформації.

В Європейському Союзі важливим кейсом стала кампанія навколо Brexit, у якій дезінформаційні наративи безпосередньо вплинули на стратегічний вибір мільйонів громадян. Це стало поштовхом до створення цілого ряду інституцій та ініціатив, серед яких EUvsDisinfo, Європейська обсерваторія цифрових медіа (EDMO) та ухвалення Digital Services Act. Усі ці заходи можна розглядати як елементи колективної інформаційної вакцини на рівні регіону. Особливістю європейського підходу стало поєднання нормативного регулювання з розвитком медіаграмотності, що дозволяє виробляти системну стійкість не лише на індивідуальному, а й на суспільному рівні.

Китай демонструє протилежну модель – алгоритмічне управління інформаційними потоками та використання великих даних для моніторингу настроїв населення. Така модель ґрунтується на авторитарних практиках контролю й суттєво відрізняється від демократичних підходів. Вона підтверджує, що "інформаційна вакцина" не може бути універсальною у формі, але може мати різні модифікації залежно від політичних систем. Для глобальної безпеки важливо, щоб демократичні країни виробили спільні стандарти, які б протидіяли експорту авторитарних методів управління свідомістю.

НАТО відповіло на зростання когнітивних загроз створенням у 2014 р. Центру передового досвіду зі стратегічних комунікацій у Ризі. StratCom COE став багатонаціональним майданчиком для обміну досвідом, дослідження тактик і методів дезінформації та вироблення практичних рішень. Це приклад того, як "інформаційна вакцина" може реалізовуватися на рівні міжнародної організації, забезпечуючи координацію дій між державами.

Український контекст

Для України проблема когнітивної безпеки має екзистенційний характер. Починаючи з 2014 р., Росія систематично застосовує дезінформаційні кампанії:

1) проти Криму (легітимація окупації через міфи про "історичну справедливість");

2) Донбасу (створення образу "громадянської війни");

3) катастрофи МН17 (спроби перекласти відповідальність);

4) вакцинації (поширення фейків про "біолабораторії" та "чипізацію");

5) енергетичної безпеки (маніпуляції довкола залежності від російського газу).

Після 2022 р. ці кампанії лише посилилися. Пропаганда намагається підірвати віру українців у перемогу, поширює паніку через обстріли енергетичної інфраструктури, дискредитує західну допомогу, розпалює внутрішні суперечності тощо. У відповідь було створено Центр протидії дезінформації при РНБО, розгорнено програми медіаграмотності для школярів і студентів, започатковано співпрацю з міжнародними партнерами, що можна розглядати як поступове формування елементів національної інформаційної вакцини.

Багаторівнева модель інформаційної вакцини

Результати дослідження дозволили сформулювати багаторівневу модель, яка складається з кількох взаємодоповнювальних рівнів (табл.1).

Таблиця 1

Структура інформаційної вакцини

№ з/п	Рівень моделі інформаційної вакцини	Опис
1	Рівень індивідуального імунітету	На особистісному рівні інформаційна вакцина забезпечує розвиток критичного мислення, уміння перевіряти джерела, розпізнавати маніпулятивні повідомлення та розуміти приховані комунікаційні тактики. Це формує основу індивідуальної інформаційної стійкості
2	Рівень освітнього впливу	Освіта та медіаграмотність виступають ключовим елементом. Інформаційна вакцина містить навчальні програми, тренінги та просвітницькі ініціативи, які дозволяють засвоювати "ослаблені дози" маніпулятивних прикладів, тренуючи здатність суспільства їх розпізнавати без шкоди для стабільності
3	Технологічний рівень	Сучасні цифрові технології стають інструментами для формування інформаційного імунітету. Використання алгоритмів штучного інтелекту, систем раннього попередження та аналізу великих даних дозволяє виявляти інформаційні загрози ще до їхнього масового поширення
4	Локальний рівень	Діяльність органів місцевого самоврядування, спрямована на формування довіри між владою та населенням; розвиток муніципальних ініціатив із протидії дезінформації; створення локальних центрів стратегічних комунікацій; поширення позитивних інформаційних наративів на рівні громади

Закінчення табл. 1

№ з/п	Рівень моделі інформаційної вакцини	Опис
5	Регіональний рівень	Координація діяльності органів місцевого самоврядування на рівні області; розробка регіональних стратегій протидії дезінформації; створення "хабів стійкості"; підтримка регіональних медіа та платформ; інтеграція локальних ініціатив у національні програми
6	Регулятивно-інституційний рівень	Формування гнучкої нормативної та політичної бази, що дозволяє застосовувати інформаційну вакцину в добровільному форматі через стратегії, програми та стандарти, але передбачає можливість її обов'язкового використання у критичних умовах (масовані інформаційні атаки, кризи, воєнні дії)
7	Міжнародний рівень і колективний імунітет	Ефективність інформаційної вакцини зростає, коли вона впроваджується не лише на рівні держави, але й у глобальному масштабі. Міжнародна співпраця, уніфікація стандартів і спільні протоколи реагування створюють умови для досягнення "колективного імунітету", який зменшує вплив когнітивних атак на суспільства

Порівняльний аналіз

Порівнюючи досвід України зі США та ЄС, можна дійти висновку, що українська модель має унікальну особливість: вона формується в умовах реальної війни, де ціна інформаційної поразки надзвичайно висока. Це робить український досвід більш практичним і насиченим, на відміну від західних держав, які працюють здебільшого у превентивному режимі. Саме тому Україна може стати центром вироблення нових стандартів когнітивної безпеки, що матимуть глобальне значення.

Дискусія і висновки

Концепція інформаційної вакцини, запропонована у цьому дослідженні, демонструє перехід від образного порівняння до комплексної стратегії превентивної інформаційної безпеки. У сучасному світі, де інформація стала ресурсом влади, впливу та контролю, саме здатність суспільства завчасно формувати імунітет до маніпуляцій визначає його стійкість до когнітивних атак. Досвід останніх десятиліть доводить, що інформаційні загрози вже не є локальним явищем: вони набули глобального характеру та здатні підривати демократичні інститути, формувати атмосферу недовіри та змінювати політичні процеси у різних державах.

Результати дослідження підтверджують, що "інформаційна вакцина" має міцне теоретичне підґрунтя, яке поєднує класичні й сучасні підходи. Теорія когнітивних воєн (Почепцов, 2020, с. 125) дозволяє пояснити, чому сучасні конфлікти переміщуються у сферу свідомості, а концепція трансформації публічної сфери (Габермас, 1991) демонструє вразливість демократичного дискурсу до маніпуляцій. Ідеї "м'якої сили" (Най, 2004), ідентичності (Фукуяма, 2018), дискурсивного домінування (ван Дейк, 2008), метафоричного мислення (Lakoff, & Johnson, 2003), симулякрів і гіперреальності (Бодрійяр, 1994), а також нерозв'язних конфліктів (Bar-Tal, 2013) формують багатовимірну рамку для розуміння когнітивних загроз. Теорія інокуляції (Макґвайр, 1964), підтверджена емпіричними дослідженнями Cambridge University (van der Linden at al., 2017), створює методологічну основу для практичної реалізації концепції інформаційної вакцини.

Вивчення міжнародного досвіду показало, що жодна країна світу не застрахована від дезінформаційних кампаній. США стикнулися із втручанням у вибори, поширенням конспірологічних рухів на зразок QAnon і масштабною хвилею дезінформації під час пандемії COVID-19. В Європейському Союзі одним із найяскравіших прикладів стала кампанія навколо Brexit, що підтвердила вразливість навіть розвинених демократій до маніпуляцій громадською думкою. Відповіддю стало створення інституцій EUvsDisinfo, EDMO, а також ухвалення Digital Services Act, який накладає відповідальність на цифрові платформи. Китай, у свою чергу, розвиває власну модель алгоритмічного управління, де big data та штучний інтелект використовуються для контролю настроїв населення, що ставить нові виклики для глобальної когнітивної безпеки. НАТО відреагувало створенням StratCom COE у Ризі – багатонаціонального центру, який систематизує досвід держав-членів і розробляє підходи до протидії когнітивним загрозам.

Особливе місце у цій картині посідає Україна. Із 2014 р., після анексії Криму та початку війни на Донбасі, а особливо із 2022 р. – після повномасштабного вторгнення, вона стала унікальною лабораторією для дослідження інформаційних війн. Пропагандистські кампанії проти Криму, Донбасу, катастрофи МН17, вакцинації, енергетичної безпеки та віри у перемогу показують, як багатовекторно може діяти агресор. Відповіддю стали створення Центру протидії дезінформації, масштабні програми медіаграмотності, співпраця з міжнародними організаціями тощо. Український досвід свідчить: ефективність протидії залежить не лише від державних інституцій, а й від залучення громадянського суспільства, освіти й технологічних інновацій.

Запропонована модель інформаційної вакцини має багаторівневу структуру. На індивідуальному рівні – це розвиток критичного мислення та навичок перевірки фактів. На освітньому – впровадження системної медіаграмотності у школах і університетах. Технологічний рівень передбачає використання штучного інтелекту, алгоритмів раннього попередження й автоматизованих систем моніторингу. Локальний рівень включає участь органів місцевого самоврядування у розробці стратегій комунікаційної безпеки. Регіональний рівень передбачає узгодженість між різними регіонами України та транскордонну взаємодію із сусідніми державами. Регулятивно-інституційний рівень полягає у створенні законодавчих і нормативних аспектів, що унеможливлюють поширення деструктивних наративів. Міжнародний рівень спрямований на інтеграцію зусиль у рамках НАТО, ЄС, ООН та інших організацій. У сукупності ці рівні створюють ефект "колективного імунітету", коли навіть сильні деструктивні атаки не здатні спричинити системних руйнівних наслідків.

У стратегічній перспективі когнітивна безпека стане одним із ключових елементів національної безпеки, нарівні з військовою та енергетичною складовою. Світ уже сьогодні стикається з викликами, які визначатимуть майбутнє: поширення штучного інтелекту, здатного генерувати реалістичні deepfake-відео; розвиток алгоритмів, що формують інформаційні "бульбашки" і поляризують суспільство; зростання впливу транснаціональних цифрових корпорацій на політичні процеси. Це означає, що майбутні стратегії мають бути адаптивними, гнучкими та заснованими на міжнародній співпраці.

Для України стратегічний прогноз є подвійним. З одного боку, вона залишається найвразливішою державою до інформаційних атак, що зумовлено тривалою війною. З іншого боку, саме цей унікальний досвід робить її природним лідером у розробці нових стандартів когнітивної безпеки. Україна може виступати генератором інноваційних рішень – від створення освітніх програм до впровадження технологічних інструментів виявлення дезінформації. Її досвід може стати основою для формування глобальних практик, які поширюватимуться на інші держави.

У майбутньому "інформаційна вакцина" має розвиватися у трьох головних напрямах. Перший – це поглиблення освіти й медіаграмотності, що забезпечить формування покоління, стійкого до маніпуляцій. Другий – розвиток технологій штучного інтелекту й аналітичних систем, здатних виявляти дезінформацію в режимі реального часу. Третій – посилення міжнародної координації, що дозволить об'єднувати ресурси та створювати єдині стандарти.

Отже, "інформаційна вакцина" є не лише метафорою, а й практичним інструментом формування когнітивної стійкості. Її стратегічне значення полягає в тому, що вона дозволяє перейти від реактивної до превентивної моделі захисту. У майбутньому саме ті суспільства, які першими інтегрують таку стратегію, здобудуть перевагу у глобальній конкуренції. Україна, яка вже сьогодні перебуває на передньому краї боротьби з дезінформацією, має всі підстави стати не лише об'єктом атак, а й суб'єктом формування нової архітектури когнітивної безпеки у XXI ст. Її досвід може служити дороговказом для інших держав, які прагнуть досягти стану інформаційного "колективного імунітету" і забезпечити стабільність демократичного розвитку.

Внесок авторів: Сергій Даниленко – участь у підготовці матеріалів, технічна підтримка, консультаційний внесок. Жанна Пацьора – концептуалізація, ідея та розробка дослідження, методологія, написання й редагування.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Бар-Тал, Д. (2013). *Нерозв'язні конфлікти: соціально-психологічні основи та динаміка*. Кембриджський університет.

Бодрійяр, Ж. (1994). *Симулякри і симуляція*. Університет Мічиган Прес.

ван Дейк Т. А. (2008). *Дискурс і влада*. Палгрейв Макміллан.

ван дер Лінден, *С.,* Левандовскі, С., Екер, У., ван Бавел, Дж., Чепмен, Дж., Кук, Дж., Фінкель, Е., & Ренд, Д. (2017). *Prebunking: превентивне пояснення маніпулятивних тактик.* Кембридж.

Габермас, Ю. (1991). *Структурні перетворення публічної сфери*. MIT Press.

Європейська обсерваторія цифрових медіа. (2022). *Щорічний звіт 2022*. EDMO.

Кастельс, М. (2009). *Влада комунікації*. Видавництво Оксфордського університету.

Лакофф, Дж., & Джонсон, М. (2023). *Метафори, якими ми живемо*. Університет Чикаго Прес.

Макґвайр, В. (1964). Індукування опору переконанню: сучасні підходи. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1, 191–229.

Най, Дж. *М'яка сила: засоби досягнення успіху у світовій політиці*. Паблік Афферс, 2004.

Почепцов, Г. Г. (2020). *Когнітивні війни та нові виміри інформаційної безпеки*. Вид. дім "Києво–Могилянська академія".

Померанцев, П. (2019). *Це не пропаганда: пригоди у війні проти реальності*. Фабер і Фабер.

Пол, К., & Метьюз, М. (2016). *Російська "пожежна брандспойт" модель пропаганди*. RAND.

Сінгер, П., & Брукінг, Е. (2018). *Like War: мілітаризація соціальних медіа*. Готон Міффлін Харкорд.

Уордл, К., & Дерахшан, Х. (2017). *Інформаційний безлад: до міждисциплінарної рамки для досліджень і формування політики*. Звіт Ради Європи.

Фукуяма, Ф. (2018). *Ідентичність: прагнення до гідності та політика образи*. Фаррар, Страус і Жиру.

Центр передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій. (2020). *Когнітивна війна.*

UNESCO. (2023). *Guidelines for Regulating Digital Platforms.*

Reference

Bar-Tal, D. (2013). *Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics*. Cambridge University Press.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.

Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.

European Digital Media Observatory (EDMO). (2022). *Annual Report 2022*. EDMO.

Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. Farrar, Straus and Giroux.

Habermas, J. (1991(. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

McGuire, W. J. (1964). Inducing resistance to persuasion: Some contemporary approaches. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1, pp. 191–229.

NATO StratCom COE. (2020). *Cognitive Warfare*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.

Nye, J.S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs.

Paul, C., & Matthews, M. (2016). *The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model*. RAND Corporation.

Pocheptsov, G.G. (2020). *Cognitive Wars and New Dimensions of Information Security*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.

Pomerantsev, P. (2019). *This is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. Faber & Faber.

Singer, P.W., & Brooking, E.T. (2018). *LikeWar: The Weaponization of Social Media*. Houghton Mifflin Harcourt.

UNESCO. (2023). *Guidelines for Regulating Digital Platforms*. UNESCO.

van Dijk, T.A. (2008). *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan.

van der Linden, S., Levandovsky, S., Eker, U., van Bavel, J. J., Chapman, J., Cook, J., Finkel, E., & Rand, D. (2017). *Prebunking: A Preventive Explanation of Manipulative Tactics*. Cambridge.

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Council of Europe.

Отримано редакцією журналу / Received: 09.10.25
Прорецензовано / Revised: 22.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Serhiy DANYLENKO, DSc (Polit.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3435-2146
e-mail: danylenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Zhanna PATSORA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0007-5388-980X
e-mail: jpatsyora@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"INFORMATION VACCINE" AS A TOOL FOR COUNTERING THREATS TO HUMAN COGNITIVE TO SECURITY

Background. ***In the 21st century, wars are increasingly shifting into the realm of human consciousness, where disinformation acts as an "information virus" that undermines trust, divides societies, and weakens democracy, in particular by discrediting its institutions. Since 2014, Ukraine has become one of the most vulnerable countries to systematic cognitive attacks from Russia. This necessitates the development of preventive strategies, based on principles similar to biological immunization. We call this the concept of an "information vaccine." Accordingly, the purpose of the***

article is to verify the theoretical foundations of this concept, to examine international experience in countering information threats where this concept serves as a theoretical basis, and to propose an approach to building a multilevel system of human cognitive security in the modern digital world.

Methods. ***The methodological basis consists of interdisciplinary approaches encompassing the analysis of cognitive wars, the study of the transformation of the public sphere as a communicative space, the application of the concept of "soft power," theories of discourse and power, metaphor and hyperreality, as well as the study of ongoing conflicts and their communicative dimensions. To substantiate the preventive approach, the inoculation theory is applied, complemented by modern empirical research on "prebunking." The study employs content analysis of international reports, as well as a comparative analysis of the experiences of various countries – the United States, the European Union, China, and Ukraine – in the study and application of cognitive instruments for the protection of state or, as in the case of the EU, collective interests.***

Results. ***The study has shown that the concept of the "information vaccine" has a strong theoretical foundation and is supported by empirical examples. In the United States, the key challenges in this domain have been election interference and the QAnon movement; in the EU – Brexit and the development of mechanisms such as EUvsDisinfo and the Digital Services Act; in China – algorithmic governance and the use of big data. NATO has responded to Russian hybrid influence against member states by creating the StratCom COE in Riga as a multinational center for research and countering cognitive threats. In Ukraine, since 2014 Russia has systematically carried out information campaigns regarding the temporarily occupied Crimea and the Donbas regions, the downing of flight MH17 by Russian proxies, vaccination during the COVID-19 pandemic, and energy security; after 2022, these campaigns have aimed to undermine social stability by spreading doubts about Ukraine's ability to preserve its independence. In response, Ukraine has established the Center for Countering Disinformation under the National Security and Defense Council, launched media literacy programs, and developed cooperation with international partners. The study proposes a multilevel "information vaccine model" that includes individual, educational, technological, local, regional, regulatory–institutional, and international levels, which complement one another.***

Conclusions. ***The concept of the "information vaccine" emerges not only as a scientific metaphor but also as a comprehensive strategy of preventive information security. Its key objective is to build the resilience of individuals, society, and the state against cognitive attacks through the combination of education, communications, technological innovation, and international cooperation. The decisive outcome is the achievement of a state of "collective immunity," where destructive messages are unable to cause systemic and devastating consequences. Given its unique experience in countering large-scale information attacks, Ukraine can act as a leader in the development and implementation of a global "information vaccine" strategy.***

Keywords: ***cognitive security, information vaccine, strategic communications, information resilience, hybrid threats, Ukraine, national security.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 338.439.02
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/162-172

Olena LYTVYN, PhD (Econom.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-3437-2067
e-mail: kafedra_mm@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Polina KUZUB, Student
ORCID ID: 0009-0004-9368-2043
e-mail: polinakuzub2002@icloud.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

APPROACHES TO FOOD SAFETY COMPLIANCE AND QUALITY FOR CROSS-BORDER TRADE BETWEEN THE EU AND UKRAINE

Background. ***Food safety, nutritional value and food security are interrelated concepts. The consumption of unsafe foods contributes to disease and malnutrition, especially among vulnerable groups such as infants, children, the elderly and those with compromised immune systems. In addition to its impact on health, food safety contributes to economic growth, tourism and international trade, which are important factors for sustainable development. Food security is also affected by market globalization, demographic change, environmental challenges and the transformation of food systems. The identification of product quality indicators with indicators of current standards often indicates a decrease in the nutritional value of food products and an excess of the maximum content of a contaminant in the product, which does not allow it to be classified as a safe product. In turn, a safe food product is a food product that does not create a harmful effect on human health directly or indirectly under the conditions of its production and circulation in compliance with the requirements of sanitary measures and consumption for its intended purpose.***

Methods. ***The methodological basis of the research is a set of general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison) and special methods of economic research, in particular: economic and statistical analysis, content analysis of regulatory legal acts, comparative legal analysis, case method, as well as a graphical method for visualizing results. A special attention is paid to the methods of risk analysis and compliance cost analysis, which are characteristic of research in the field of food safety management.***

Results. ***Some Ukrainian exporters, realizing the relevance of compliance with European standards, have switched to their application independently, without waiting for the official adoption of adapted national versions. However, this approach is risky, since independent translation and interpretation of standards can lead to ambiguous understanding of individual provisions. To avoid such situations, it is advisable to translate and implement standards in cooperation with EU technical committees, which allows ensuring the accuracy of wording and compliance of standards with real practices at the international level. A successful policy in this area should be based on a clearly formulated national strategy. Such a strategy should include long-term priorities, basic principles of action and provide for a coordination mechanism between state bodies, scientific institutions, business representatives and consumers. Defining common goals avoids fragmentation of management decisions, strengthens trust in the system and creates conditions for equal dialogue between all parties to the process. An effective food safety policy should be based on the principles of transparency, scientific validity, institutional capacity and openness to international cooperation. The IFC offered several strategic steps that can significantly improve food security in Ukraine and at the same time contribute to the development of international trade.***

Conclusions. ***As part of the strategic course for European integration, Ukraine must develop institutional and technological tools that will ensure compliance of national legislation in the field of food safety with modern international requirements. One of the key solutions in this direction is the creation of the National Coordination Center for Harmonization of Standards, which will unite the efforts of state bodies, business, educational institutions and international partners. Such a platform will allow not only to centrally manage the processes of adapting Ukrainian regulatory acts to EU standards, but also to ensure constant monitoring of their implementation, coordination of educational initiatives, as well as effective management of technical assistance projects. In parallel with institutional changes, a system of support for food businesses, especially small and medium-sized ones, needs to be developed. This includes both financial mechanisms – granting grants and preferential taxation for enterprises that certify production according to ISO 22000, HACCP, IFS, BRC standards – and the organization of consulting assistance. It is important to create regional support centers where businesses will receive professional assistance in implementing standards, as well as to ensure access to specialized training and advanced training programs.***

Keywords: ***food safety, compliance standards, food quality, cross-border trade, international economic relations, regulatory framework.***

Background

Food safety is a concept that includes the processing, preparation and storage of food in such a way as to prevent foodborne illnesses. It means that food producers and sellers must follow several procedures to avoid potentially serious health hazards (Office of Food Safety and Veterinary Medicine, 2021). In the Law of Ukraine "On Food Safety and Quality" (2007) the quality of a food product is defined as the degree of perfection of the properties and characteristics of a food product that can satisfy the needs (requirements) and wishes of those who consume or use this food product. FAO/WHO (2025) defines food safety as "the assurance that food will not cause harm to the consumer when prepared and/or consumed as intended".

The identification of product quality indicators with indicators of current standards often indicates a decrease in the nutritional value of food products and an excess of the maximum content of a contaminant in the product, which does not allow it to be classified as a safe product. In turn, a safe food product is a food product that does not create a harmful effect on human health directly or indirectly under the conditions of its production and circulation in compliance with the requirements of sanitary measures and consumption for its intended purpose. That is, an unsafe food product is a product whose quality indicators and consumer properties do not meet the requirements of regulatory documents and/or contains a

© Lytvyn Olena, Kuzub Polina, 2025

ISSN 1728-3817

hazardous factor (chemical, physical, biological) that can negatively affect human health through nutrition.

As noted by the WHO, a sufficient safe and balanced nutrition is an important factor in maintaining life and strengthening health. The issues of food safety, nutrition and food security are inextricably linked. Unsafe foods create a vicious circle of diseases and malnutrition, which particularly affects newborns and infants, the elderly and the sick. Today, the food supply chain is international in nature. Effective cooperation between governments, food producers and consumers contribute to ensuring food safety. Ukraine, including at the legislative level, is trying to address food safety issues, but this is not only a matter for the state, but also for each of us personally. Responsibility in choosing products and compiling one's own diet is the key to maintaining health and preventing a whole range of diseases related to the way of eating. Food poisoning, in addition to harming the health of a particular person, causes significant losses to the economy and image of the state, manufacturing enterprises, trade, and tourism (Office of Food…, 2021).

The population growth leads to increased demand for food, which necessitates the active development of agriculture in middle- and low-income countries. However, there is growing concern about the safety of products, including vegetables, fruits, meat, eggs and dairy products. Inadequate regulation of food safety measures in the agricultural supply chain can lead to an increase in foodborne diseases. Every year, about 600 million people (almost one in ten people in the world) suffer from foodborne diseases, causing 420,000 deaths.

Food safety issues have become widespread due to food shortages, market fluctuations and restrictions on the import and export of various food products. Some unscrupulous traders exploit regulatory loopholes to profit, leading to the spread of fraudulent food practices. As a result, the number of diseases caused by the consumption of products containing dangerous bacteria, viruses, mycotoxins, pesticides, heavy metals and pharmaceutical residues is increasing. M. Kharel, B. D. Dahal and N. Raut suppose that the problem of food-borne infections is relevant in both developed and developing countries, where the risk of spreading such diseases is much higher. In addition, food adulteration, including substitution, improper labeling and violation of sanitary standards, is of serious concern (Kharel et al., 2022).

A global food trade increases health risks as supply chains span multiple countries. Establishing effective national food control standards is therefore crucial to protecting consumers. Public health is therefore directly dependent on the effectiveness of national control systems to ensure that only safe and quality food is supplied. Codex Alimentarius was developed to set international standards for food quality and safety and to facilitate international trade in agricultural products (Tibebu et al., 2024).

Food safety and quality hazards can arise at any stage of production, from cultivation to consumption. The main hazards are biological, chemical and physical factors that can increase the risk associated with the consumption of fresh fruits and vegetables.

Before entering the international market, countries must ensure that their food products meet established standards, while imported products must meet national requirements. This involves careful control of food hygiene at all stages of production – from preparation to storage. All processes must comply with good agricultural practices and a system of hazard analysis and critical control points. The WHO recommends the implementation of a control system based on risk assessment, and the World Organization for Animal Health promotes the monitoring of animal diseases that may pose a threat to humans. At the same time, sanitary and phytosanitary control measures implemented by small-scale farmers often cause export rejections (Gizaw, 2019).

Food safety, nutritional value and food security are interrelated concepts. The consumption of unsafe foods contributes to disease and malnutrition, especially among vulnerable groups such as infants, children, the elderly and those with compromised immune systems. In addition to its impact on health, food safety contributes to economic growth, tourism and international trade, which are important factors for sustainable development. Food security is also affected by market globalization, demographic change, environmental challenges and the transformation of food systems. The World Health Organization (WHO) works to strengthen countries' capacities to prevent, detect and respond to threats posed by unsafe foods, both nationally and internationally (WHO, 2025).

Ensuring safe food has both immediate and long-term positive effects on society, the environment and the economy. Good food contributes to the normal absorption of nutrients, supports health and improves living standards. It is important to understand that only safe food can be freely traded on the international market. Eating unsafe food negatively affects human development and can be an obstacle to achieving the global sustainable development goals. According to a 2019 World Bank report, food safety problems cost low- and middle-income countries USD 110 billion annually in lost productivity and high health care costs. Contaminated or unsafe food often leads to trade restrictions, economic losses and increased food waste. At the same time, producing safe food opens new markets, increases competitiveness and contributes to economic growth.

The purpose of the article

The purpose of the research is to analyze a system for ensuring the safety and quality of food products in Ukraine in the context of cross-border trade with the EU and to develop recommendations for improving the efficiency of adaptation of Ukrainian producers to EU requirements. To achieve this goal, it is necessary to complete the following tasks as: to define the concept and importance of food safety and quality in international trade; to describe approaches to ensuring food safety in international trade; to identify key international and regional food safety and quality standards; to analyze the current state of cross-border trade between the EU and Ukraine in the food sector; to investigate compliance mechanisms and control systems in the field of food safety; to identify problems and gaps in compliance with food safety requirements for cross-border trade; to provide recommendations on trade facilitation and food safety policies.

In the current conditions of globalization and liberalization of the international trade, when the issue of ensuring proper quality and safety of products comes to the fore, the sphere of food trade attracts special attention. Its importance for the development of international economic relations is constantly growing, given the growing demands of consumers, increased regulatory control, as well as the export orientation of developing economies, particularly Ukraine. The European Union, as one of the world's largest importers of agricultural and food products, sets high standards for the quality and safety of products imported into its territory. In this context, the harmonization of Ukrainian standards and procedures with EU requirements is an extremely important factor not only for the development of the national agrarian sector, but also for

the general deepening of economic integration between Ukraine and the EU. Ukraine has significant export potential in the field of food production. However, for effective entry into European markets, compliance with the requirements of EU Regulations on food safety (in particular, Regulations (EC) No. 178/2002, No. 852/2004, No. 853/2004) is a necessary condition. That is why the topic of ensuring compliance with quality and safety standards of food products for cross-border trade between the EU and Ukraine is relevant, strategically important and deserves a comprehensive economic and legal study.

Literature review

Ensuring food safety in international trade is based on a comprehensive approach that encompasses legal, scientific and managerial regulatory mechanisms. The basic concept is to systematically monitor the entire food chain – from the production of raw materials to the final consumer. This means implementing preventive measures that reduce the risks of product contamination and guarantee its quality in accordance with international standards.

The level of development of the problem in the scientific literature indicates its importance for the international trade. Among Ukrainian scholars who studied the issues of harmonization of technical regulation and food safety systems with EU requirements, it is worth noting the works of O. I. Tarasenko, Y M. Makogon, I. V. Prokopenko, A. Ya. Mazaraki. In the international literature, a substantial contribution to the development of the topic was made by J. Swinnen, K. Anderson, P.van der Meulen, M. Jansen, as well as the organizations FAO, OECD, WTO, IFC, World Bank. Of great importance for analyzing the state of the Ukrainian market are official statistical and analytical data from such institutions as the State Statistics Service of Ukraine, the State Service for Food and Consumer Protection, IFC, Eurostat, UN Comtrade, Trademap.

The globalization of the food market has led to the need to address the problem of food safety and the need to reduce the risks of their negative impact on human health. The problem is so serious and large-scale that governments and leading associations of food producers are increasingly addressing food safety issues and looking for ways to ensure and control it. O. Orlenko considers that the most effective solution is the introduction of uniform international standards and requirements for ensuring food safety (Orlenko, 2016, p. 92). In opinion of V. Kotelevych, S. Guralska and V. Goncharenko, a significant part of humanity has always been rightly concerned about satisfying its consumer needs with environmentally friendly food products grown without the use of components in the technological cycle that are harmful to health or potentially threaten the health of the population (Kotelevych et al., 2023, p. 10). Research by scientists N. Trusova, N. Prysyazhnyuk, T. Mazur, N. Rohl, N. Fedoruk confirms that food security characterizes relations at different levels of the human community: global, national, regional and local. At the present stage, it is associated with international trends in scientific support for the development of all branches of agro-industrial production (Trusova et al., 2024, p. 10–12).

Before entering the international market, countries must ensure that their food products meet established standards, while imported products must meet national requirements. This involves careful control of food hygiene at all stages of production – from the preparation to storage. All processes must comply with Good Agricultural Practices (GAP) and the Hazard Analysis and Critical Control Point (HACCP) system. The WHO recommends implementing a risk-based control system, and the World Organization for Animal Health (OIE) promotes the monitoring of animal diseases that may pose a threat to humans. At the same time, sanitary and phytosanitary (SPS) control measures implemented by small farmers often cause export refusals.

The issue of food security, as we have already noted, is at the epicenter of the research of international organizations and foreign scholars. They reveal the contradictory interaction of endogenous and exogenous factors in terms of their impact on food security at different levels of its implementation. Thus, the works of V. Zaliznyuk outline the significant role of state policy in ensuring the food problem at the national level (Zaliznyuk, 2018, p. 13). At the same time V. Franchuk, M. Kopytko, S. Melnyk propose to consider food security as an integral factor in preserving national sovereignty, the most important component of state demographic policy, to ensure the quality high standards of livelihood of the population not only in the medium term, but also in the long term (Franchuk et al., 2022, p. 9–17).

The researcher D. Krylov emphasizes that achieving food security objectives should be carried out at three hierarchical levels: national, regional and micro-level. Among the key factors that are destabilizing factors of the food security, he highlights economic crises, the deployment of military operations, natural disasters and changes in natural and climatic conditions, the growth of the planet's population, etc. The author also highlights that a full-scale war on the territory of Ukraine has become a risk for food security and the security of the country, therefore the priority issue for today should be finding effective ways to mitigate its negative consequences (Krylov, 2023, p. 2–4).

The close connection between the environmental and food security as important components in ensuring the economic security of Ukraine is determined by another Ukrainian researcher, O. Shevchenko. An assessment of global food security in the context of the interaction of factors of different levels of mutual influence is carried out in the work of A. Maryna and Ya. Yankovska. The authors note that understanding the key reasons that are the prerequisites for the emergence and exacerbation of food crises has not only theoretical but also applied significance. This is because through scientific discourse the variability of the use of the most effective tools and mechanisms for ensuring food security at the global level is assessed.

The issues of the research on the content, forms of manifestation and factors influencing the state of food security are inseparable from the search for a certain formalization of this dimension. Such attempts can be observed both at the level of individual national economies and at the global level. It is worth noting in this direction the efforts of experts L. Kudyrko and A. Kazanishen, who determine the content of global food security and its formalized manifestation through the integral index GFSI (Kudyrko, & Kazanishen, 2024, p. 4–7).

The best practices require that the national food safety policy in the country clearly defines the need to: protect public health by reducing the risk of foodborne diseases; to protect consumers from unsafe food products; to promote economic development by creating a reliable regulatory system for domestic food production, as well as for food trade in domestic and international markets.

The international experience shows that an effective tool for implementing a national food safety policy is a national strategic plan that identifies the actions needed to achieve the objectives set out in the national food safety policy. According to best practices, a strategic plan should include information on: areas of intervention/tasks;

responsible central executive bodies and competent authority/authorities; budget expenditures; timeframes for implementing the tasks set out in the strategic plan; reporting mechanisms to monitor progress (Assessment of the food safety…, 2024).

Y. Kucher and N. Logvinenko noted that the main areas of food quality management at the state and regional levels include: 1) improving the regulatory framework in the field of food quality and safety, namely, adopting the experience of countries around the world. It is necessary to comprehensively study their approach to prohibiting the consumption of a certain product, always emphasizing that it cannot be prohibited without reason, and this must be investigated; 2) regulatory and methodological support for the development of regulatory documents in the field of food safety, in particular national standards, technical regulations, adoption of these standards from developed countries, which will help our country improve the quality and safety of food products in its country and will allow us to trade with other countries where this support has been adopted; 3) conducting extensive educational work, familiarization with international requirements, introducing courses on the study of product quality and safety, the study of labeling and organoleptic evaluation of the product into the school curriculum (Kucher, & Logvinenko, 2017, p. 560).

An important theoretical aspect is the harmonization of international safety standards. One of the main regulatory documents in this area is the Codex Alimentarius, which contains recommendations on food safety, sanitary and phytosanitary measures, as well as methods for controlling contaminants, pesticide residues and veterinary drugs. Implementation of the Codex contributes to the elimination of trade barriers and ensures mutual recognition of standards between countries.

A particular attention in theoretical approaches is paid to the concept of preventive control, which is aimed at preventing problems from occurring, rather than eliminating them after they are detected. This approach is implemented through the implementation of good manufacturing practices (GMP), good hygiene practices (GHP) and ISO 22000 standards, which establish general requirements for food safety management. The international cooperation and information exchange between countries play a significant role in ensuring food safety. Rapid response mechanisms, such as the EU RASFF system or the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), help to identify unsafe products in a timely manner and take measures to withdraw them from the market. Table 1. shows the key authorities, laws and certifications that are most important in the field of food safety.

Table 1

Key Food Safety Compliance Bodies & Standards in International Trade

Organization / Standard / Regulation	Region / Country	Responsibility / Function	Type	Notes
Codex Alimentarius (FAO/WHO)	International	Sets international food safety standards	International Standard	Basis for WTO SPS and national regulations
WTO SPS Agreement	International	Ensures fair trade in food using sanitary and phytosanitary rules	Trade Agreement	Prevents unjustified trade barriers
FDA (Food and Drug Administration)	USA	Regulates food safety for domestic and imported foods	Government Agency	Enforces food labeling, recalls, inspections
FSMA (Food Safety Modernization Act)	USA	Shifts focus to prevention in food safety	National Law	Requires safety plans from exporters to the U.S.
EFSA (European Food Safety Authority)	EU	Scientific assessment of risks related to food	Government Agency	Advises EU Commission on food policies
General Food Law (EC Regulation 178/2002)	EU	Sets general principles and requirements of EU food law	Regulation	Foundation for traceability and food law in the EU
ISO 22000 (Food Safety Management System)	International	Provides framework for food safety management systems	ISO Standard	Certifiable, globally recognized
HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points)	International	Identifies and controls food safety hazards	Risk Management System	Mandatory in many countries
GFSI (Global Food Safety Initiative)	International	Benchmarks food safety standards to harmonize global trade	Industry Initiative	Recognizes BRCGS, IFS, SQF, FSSC 22000, etc

S o u r c e : CREC № 1935/2004, CREC № 1881/2006, CREC № 1107/2009, CREC № 1169/2011.

Thus, the ensuring food safety in the international trade is based on multi-level theoretical approaches that combine the risk assessment, harmonization of standards, preventive control and international coordination. They allow minimizing threats to consumer health and ensuring the stable development of the global food market.

Methods

The methodological basis of the research is a set of general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison) and special methods of economic research, in particular: economic and statistical analysis, content analysis of regulatory legal acts, SWOT analysis, comparative legal analysis, case method, as well as a graphical method for visualizing results. A special attention is paid to the methods of risk analysis and compliance cost analysis, which are characteristic of research in the field of food safety management.

Results

The globalization has significantly transformed approaches to harmonizing international food safety standards, creating both new opportunities and serious challenges due to cultural, social and economic factors. The cultural environment plays a key role in food safety standardization. In different countries, cultural norms and dietary traditions influence the perception of risks, hygiene requirements and even the definition of a "safe food product". For example, approaches to meat processing, the use of certain additives or storage methods may be acceptable in some cultures but unacceptable in others. This creates the need for strategic intercultural dialogue in the development of unified standards.

Social factors, in particular urbanization, the educational level of consumers and the impact of digital technologies, increase the transparency of food safety systems. Today's consumers expect quick access to information about the

origin, composition and production conditions of products. This stimulates countries and companies to implement integrated digital traceability and public communication systems. Economic considerations are equally important. High-income countries often have access to the latest quality control technologies and more stringent regulations. In contrast, developing countries may face a lack of infrastructure, laboratory capacity and funding, which limits their ability to meet international standards. This requires the establishment of technical support mechanisms, training and investment in the development of national control systems.

The unification of standards involves bringing their content into line with the requirements of other regulatory documents to achieve consistency in test results and formulations of technical information. The integration of national standards with international and European ones allows Ukrainian manufacturers to adapt products to the requirements of world markets, which, in turn, contributes to improving the quality of goods, updating production processes and expanding export opportunities. However, if the harmonization of the regulatory and technical framework is superficial or with errors, even minor differences in the interpretation of European standards can turn into significant technical barriers to trade. One of the main reasons for the delay in the harmonization process is insufficient funding and the lack of necessary resources for the full implementation of this work at the state level.

Table 2

Standards and Regulations that are not Fully Harmonized

Regulation/Standard	Name	Characteristics
Regulation (EU) No. 1169/2011	on the provision of food information to consumers	Sets out detailed requirements for labelling, allergen declaration, nutritional value, and origin of the product. In Ukraine, there is no full legislative reflection of these requirements, regarding a unified approach to allergens and digital labelling
Regulation (EU) No. 2017/625	on official controls throughout the food chain	Sets out modern approaches to inspections, audits, and checks. The Ukrainian control system only partially complies with the new approaches to risk-based supervision provided for in this document
ISO 22005:2007	Traceability in the food chain	Although traceability is declared in Ukrainian legislation, the mechanisms for its technical implementation (especially digital) are not properly regulated
Regulation (EC) No. 2074/2005	on the implementation of hygiene standards and laboratory control	Ukraine does not have a sufficiently updated laboratory infrastructure to fully implement the provisions of this regulation
BRC Global Standard for Food Safety / IFS Food		These are private but generally recognized European standards for manufacturers seeking to enter the markets of EU retail chains. Ukrainian legislation does not yet have instruments to stimulate or support the implementation of such standards at enterprises

S o u r c e : CREC № 1935/2004, CREC № 1107/2009, CREC № 1169/2011.

Some Ukrainian exporters, realizing the relevance of compliance with European standards, have switched to their application independently, without waiting for the official adoption of adapted national versions. However, this approach is risky, since independent translation and interpretation of standards can lead to ambiguous understanding of individual provisions. To avoid such situations, it is advisable to translate and implement standards in cooperation with EU technical committees, which allows to ensure the accuracy of wording and compliance of standards with real practices at the international level.

The following Table 3 presents the main challenges and opportunities of international quality standards.

Table 3

Challenges and opportunities of international service quality standards

Challenges	Characteristics	Opportunities	Characteristics
Cultural variation	Different cultural perceptions of service quality	Exchange of best practices	Exchange of successful service delivery models and practices at the international level
Regulatory differences	Different regulatory frameworks in different countries	Harmonization of standards	Development of a unified framework through international cooperation
Technological disparities	Access to technologies affecting service delivery capabilities	Technological integration	Using technologies for standardized service delivery
Economic disparities	Economic inequalities affecting investment in service quality	Capacity building	Supporting developing countries in improving service infrastructure
Consumer expectations	Diverse consumer demands and expectations	Customer-centric approaches	Adapting services to local preferences while maintaining global standards

S o u r c e : Compiled by the authors.

In the process of harmonizing standards and practices in the field of food safety, it is important to consider both the challenges and opportunities that arise in the international environment. One of the key barriers is cultural differences, as different countries have their own ideas about the quality and safety of food products. This can complicate the implementation of uniform standards. However, it is these differences that create the basis for constructive dialogue and exchange of best practices that allow adapting global approaches to the local context without losing the basic principles of safety. Regulatory differences between countries also complicate the process of harmonization. Different legislative requirements and quality control practices create barriers to mutual recognition of certificates and compliance. At the same time, international cooperation in this area opens opportunities for the development of common standards and procedures that will contribute to mutual trust and reduce trade barriers.

Technological disparities between countries, especially between developed and developing countries, often lead to different levels of capacity to ensure product safety control. At the same time, the development of digital technologies and international technical assistance projects allow the dissemination of modern solutions even in remote regions, contributing to the creation of a unified quality infrastructure. Economic disparities are also a significant obstacle. The lack of investment in food safety control systems, laboratory facilities and personnel significantly hinder the ability of individual countries to comply with international standards. In this context, harmonization requires support from international organizations in the form of capacity-building programs, institutional development and technical support.

An equally important factor is the diversity of consumer expectations. In different regions, buyers have specific requirements for quality, naturalness, environmental friendliness and product labeling. This creates additional complexity in standardization. However, at the same time, it provides an opportunity to implement flexible, consumer-oriented approaches that allow combining compliance with global requirements with respect for local traditions and customs. Thus, harmonization of food safety standards is a multidimensional process that requires a comprehensive approach. It should be based on cooperation between states, international organizations, scientific institutions and the private sector, aimed not only at removing barriers, but also at unlocking the potential to improve the overall safety of food systems on a global scale.

As part of the strategic course for European integration, Ukraine must develop institutional and technological tools that will ensure compliance of national legislation in the field of food safety with modern international requirements. One of the key solutions in this direction is the creation of the National Coordination Center for Harmonization of Standards, which will unite the efforts of state bodies, business, educational institutions and international partners. Such a platform will allow not only to centrally manage the processes of adapting Ukrainian regulatory acts to EU standards, but also to ensure constant monitoring of their implementation, coordination of educational initiatives, as well as effective management of technical assistance projects.

In parallel with institutional changes, a system of support for food businesses, especially small and medium-sized ones, needs to be developed. This includes both financial mechanisms – granting grants and preferential taxation for enterprises that certify production according to ISO 22000, HACCP, IFS, BRC standards – and the organization of consulting assistance. It is important to create regional support centers where businesses will receive professional assistance in implementing standards, as well as to ensure access to specialized training and advanced training programs.

The national legislation also needs significant improvement. Its adaptation to European Union regulations (in particular, to such acts as EU Regulations 178/2002, 852/2004) will eliminate legal discrepancies and contribute to the reduction of technical barriers to trade. This process should be accompanied by an active educational policy. Therefore, it is necessary to modernize educational programs at universities, develop courses for civil servants, inspectors, and specialists of food industry enterprises, and establish cooperation with international educational institutions to exchange experience and train a new generation of personnel.

A special emphasis in the harmonization process should be placed on issues of environmental responsibility. The implementation of environmental management standards, such as ISO 14001, should be accompanied by the creation of a motivation system for enterprises – in particular, co-financing of eco-projects, the formation of open ratings of environmental efficiency and informing consumers through open registers. This will allow strengthening transparency and increasing trust in manufacturers.

An important final element is the establishment of a system of transparent monitoring of standards. The creation of a single public database of certified enterprises indicating the level of implemented standards, as well as the involvement of independent auditing organizations will ensure quality control not in words, but in practice. At the same time, the development of international cooperation through participation in global forums, signing agreements with ISO, Codex Alimentarius, GFSI and exchange of experience with leading countries will contribute to the acceleration of transformation processes.

One of the key technological solutions to improve compliance of national legislation of Ukraine with international standards in the field of food safety is the creation of a single coordination platform (Fig. 1).

Such a platform should unite the efforts of all key participants in the process: state bodies, agrarian sector enterprises, scientific institutions, business associations and international organizations. Its main goal is to ensure effective interaction between these entities for the coordinated implementation of international standards, such as HACCP, ISO 22000, Codex Alimentarius and others, which determine the safety of food production and circulation.

The creation of such a platform will contribute not only to the modernization of the regulatory framework, but also to the elimination of technical barriers to trade, opening access to European and global markets for Ukrainian producers. Within the framework of its activities, it is advisable to provide for the development of a roadmap for harmonization of standards, monitoring the implementation of relevant EU regulations, providing consulting support to enterprises, organizing certification programs, and implementing educational initiatives for business and the public sector.

Of particular importance will be financial support for enterprises seeking to adapt production to international requirements. This includes mechanisms for providing grants, preferential taxation, and partial financing of certification costs. The platform will also become a coordinator in attracting external technical assistance, both financial and expert. Special attention is planned to be paid to monitoring and assessing the effectiveness of the implementation of standards. This will include the creation of an open database of certified enterprises, reporting on the results of harmonization, as well as interaction with independent auditors and conformity assessment bodies. In addition, an important part of the platform's activities will be active international cooperation – concluding partnership agreements with ISO, FAO, GFSI, participation in specialized international conferences and experience exchange programs.

It is expected that the platform will result in an increase in the number of enterprises certified according to international standards, strengthening the competitiveness of Ukrainian products, increasing the level of consumer protection and environmental responsibility, as well as the gradual integration of Ukraine into the global food safety regulation system. Due to an integrated approach that combines digital solutions, modernization of legislation, institutional coordination and international integration, Ukraine has all the prerequisites for building a modern, effective food safety system focused on both the domestic market and the requirements of the global consumer.

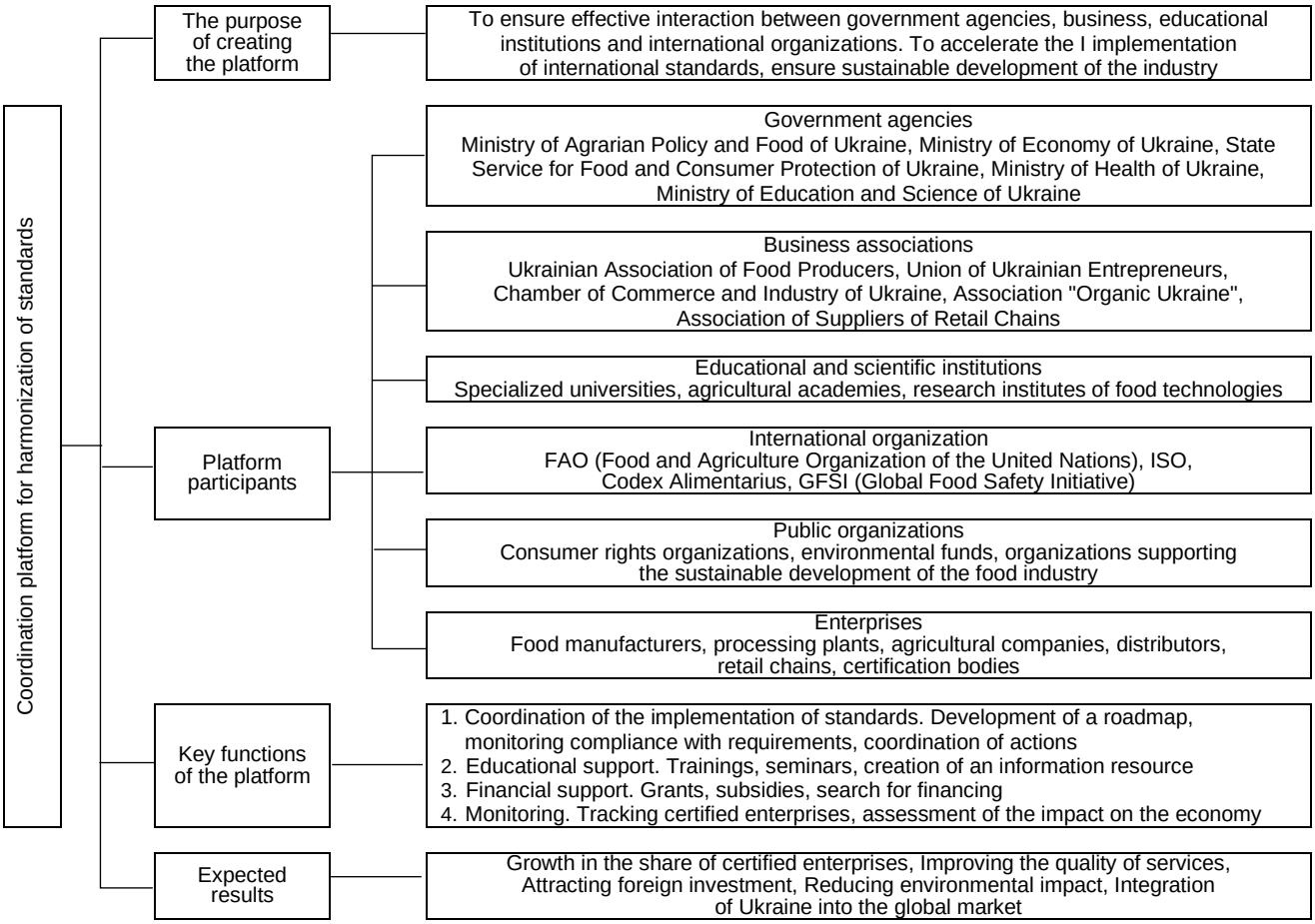

Fig. 1. Coordination Platform for Harmonization of Standards

The food safety policy is one of the key instruments that allow simultaneously guaranteeing the protection of consumer health and promoting economic growth by supporting exports. In the context of globalization and intensive international food trade, the need to harmonize regulatory approaches, ensure transparency of state control and adapt to international requirements becomes of particular importance. Building a national system that would meet international standards requires a strategic vision, interagency coordination and active involvement of all market participants.

A successful policy in this area should be based on a clearly formulated national strategy. Such a strategy should include long-term priorities, basic principles of action and provide for a coordination mechanism between state bodies, scientific institutions, business representatives and consumers. Defining common goals avoids fragmentation of management decisions, strengthens trust in the system and creates conditions for equal dialogue between all parties to the process. An effective food safety policy should be based on the principles of transparency, scientific validity, institutional capacity and openness to international cooperation. The IFC report outlines several strategic steps that can significantly improve food security in Ukraine and at the same time contribute to the development of international trade (IFC, 2024). First, it is about the need to formalize the national food safety policy – a document that defines the vision, strategic priorities, implementation mechanisms and responsible bodies. Such a policy should be officially approved by the government and serve as the basis for the harmonization of all relevant legislative and regulatory acts. Its purpose is to align the interests of the state, business and consumers within the framework of a common goal: creating an effective system for protecting the health of the population.

The report particularly emphasizes the importance of harmonizing national legislation with international requirements, in particular WTO Agreements (especially the Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures – SPS), as well as European Union legislation. This should concern aspects such as the procedure for state control, requirements for HACCP systems, labeling, product traceability, as well as import-export procedures. Therefore, one of the main tasks is to update the regulatory framework in the field of food safety. It is necessary to ensure its compliance with international trade obligations, including the principles of fairness, scientific validity, non-discrimination and transparency. The unification of national requirements with global approaches facilitates the access of Ukrainian products to foreign markets, reduces the costs of adapting products to external requirements and at the same time protects the domestic market from low-quality imported products.

To increase the effectiveness of state control, it is advisable to implement risk-based approaches. This means focusing on those parts of the supply chain where the probability of violations or harmful effects on public health is highest. Such an approach not only optimizes the use of regulatory authorities' resources but also increases the efficiency of inspections and contributes to the formation of business trust in the state inspection. An important element here is the development of an electronic accounting and traceability system, which allows real-time

monitoring of product movement and ensures a prompt response to potential threats. Digitalization of processes, including the creation of an electronic portal for registering market operators, submitting documentation, reviewing inspection results and submitting reports, should become one of the priorities. It simplifies communication between business and regulatory authorities, reduces the level of subjectivity in decision-making, and reduces corruption risks.

Considerable attention should be paid to the institutional capacity of food safety authorities. This includes not only providing them with modern material and technical resources, but also continuous staff training, developing analytical and laboratory infrastructure, and implementing international approaches to risk assessment. It is particularly important that training processes are aligned with new challenges, such as climate change, the emergence of new pathogens, and changes in global food chains. An important component of effective policy is close cooperation with the private sector. Business should not only be the object of control, but also an active participant in the process of developing rules, standards, training programs, and surveillance systems. This model helps to increase the responsibility of market operators, reduce the number of violations, and create a corporate culture of compliance.

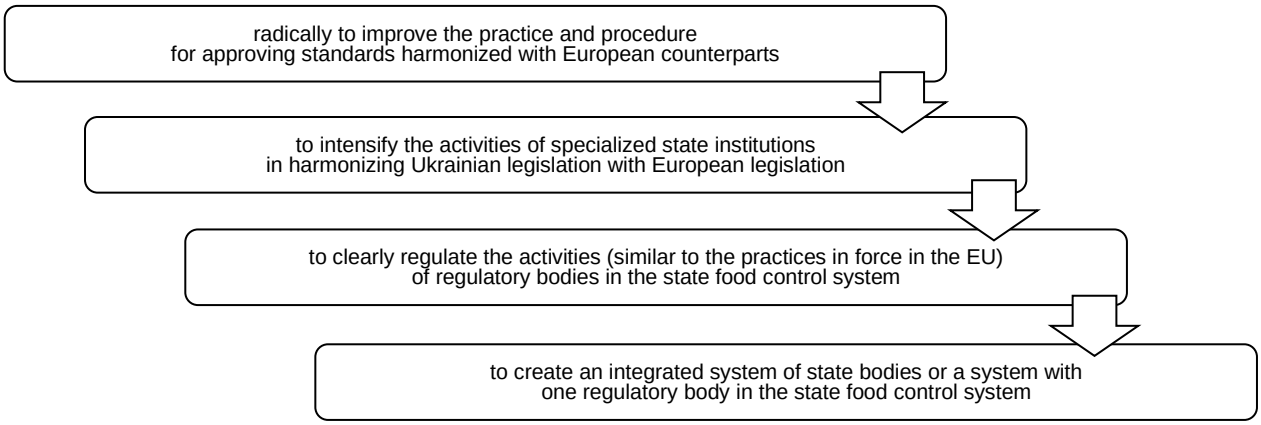

Fig. 2. Steps in Harmonizing Ukrainian Legislation with European Legislation

The successful policy implementation also requires the establishment of support mechanisms for small and medium-sized enterprises. This sector is most in need of assistance in implementing quality systems, such as HACCP or ISO 22000. Providing technical assistance, preferential access to certifications, creating platforms for training and exchange of experience significantly increases the overall level of safety of products entering the market. It is also worth considering informing and involving consumers as part of state policy. A culture of safe consumption, access to objective information about products, openness of state registers on the quality of food products – all this strengthens citizens' trust in the system and increases their ability to influence the market through public control mechanisms. As a result of the implementation of the above measures, a holistic, effective, integrated food safety system can be created, which combines the interests of the state, business and society, meets international obligations and serves as the basis for sustainable development of the agricultural sector and expansion of foreign economic relations.

Discussion and conclusions

The Ukrainian legislation contains several regulatory acts that provide for the need to harmonize Ukrainian legislation with EU requirements and international legal systems. Adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union is a priority component of the process of Ukraine's integration into the EU.

The EU legal system contains over 14 thousand different types of legal acts and almost 9 thousand decisions of the EU Court. In March 2014, the EU Food Safety Project began operating under the title: "Improving the Food Safety Control System in Ukraine" (EU project, 2014). The project, whose budget was over EUR 6 mln, was implemented from March 2014 to September 2019. The main results of the project are presented below.

- Harmonization of Ukrainian food legislation with European legislation: 11 draft laws and 92 by-laws have been developed. Among the adopted laws: "On Information for Consumers on Food Products" (2018), "On Safety and Hygiene of Feed" (2017), "On State Control over Compliance with Legislation on Food Products, Feed, Animal By-products, Animal Health and Welfare" (2017), "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Identification and Registration of Animals" (2014), "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Food Products" (2014).
- Helping business and the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection to Adapt to the Requirements of the New Food Legislation: A 4-year comprehensive training program was conducted for specialists of the State Service for Food Safety and Consumer Protection from all regions of the country, consisting of both theoretical and practical courses; for business – seminars in each region, a webinar and a free online course.
- Advanced training of employees of the State Service for Food and Consumer Protection: purchased and configured software for the distance learning system; conducted trainings on the practical use of the system; developed internal training rules, a plan and training materials for distance learning courses.
- Education of future specialists: conducted a series of lectures in specialized educational institutions; developed proposals for the modernization of curricula; prepared and published a training manual.
- The EU transferred modern laboratory and IT equipment, as well as software worth over 2.5 million euros to the State Service for Food and Consumer Protection.

During 2014–2022, after signing the Association Agreement with the EU, Ukraine has implemented and continues to implement a large-scale reform of the technical regulation system in accordance with European norms and rules. In fact, the section of the Agreement on technical barriers to trade and Annex III to it have become a guide for the reform, the main goal of which is to gradually achieve compliance with technical regulations and systems of standardization, conformity assessment, accreditation, metrology and market surveillance of the European Union. Thus, horizontal (8 laws of Ukraine in the field of technical regulation were adopted), vertical EU legislation (102 technical regulations were adopted, of which 25 are provided for in Annex III to the Association Agreement) was adapted and implemented in Ukraine, and an extensive network of accredited and designated bodies, testing laboratories was created in accordance with European practice (over 100 bodies and over 500 laboratories). The Ukrainian accreditation system is recognized at the international and European levels (Ukraine is a member of IAF, ILAC and EA); More than 18,650 national standards harmonized with international and European standards have been adopted, including standards that provide a presumption of conformity with the requirements of technical regulations from Annex III to the Association Agreement (currently, the level of harmonization has reached 72.5 %). In implementation of the Program for the Development of the Reference Base of Ukraine, more than 20 national standards (a total of 83 national standards) and up to 313 SMS lines in the database of the International Bureau of Weights and Measures have been modernized and created.

The number of comparisons of national standards with the best national standards of developed countries has increased, and Ukraine has become a member of the Metric Convention and a full member of the International Organization for Legal Metrology. In accordance with the adopted legislation adapted to European legislation, authorized bodies carried out state market surveillance of the safety of non-food products. A preliminary EU assessment mission on the readiness of Ukraine's quality infrastructure for the conclusion of the ACAA Agreement has begun. In particular, the state of adaptation of horizontal and vertical legislation, the standardization and metrology system were positively assessed. At the same time, the Ukrainian side is working on the recommendations of European experts and ensuring their consideration. In addition, in September 2021, the Government adopted an Action Plan aimed at further improving the domestic system of technical regulation for the period until 2025 and fully fulfilling the obligations stipulated by the Association Agreement in this area. The unprecedented military aggression of the Russian Federation against Ukraine in February 2022 accelerated the European Union's consideration of Ukraine's application for EU candidate country status based on the analysis of the provided questionnaire describing the large-scale reforms implemented to implement the Association Agreement and the progress achieved in the adaptation and implementation of European legislation, in the field of technical regulation. As a result, in June 2022, the European Union made a corresponding positive decision.

The compliance mechanisms and food safety control systems during Ukraine's trade with the EU provide for a few procedures and requirements aimed at ensuring the compliance of Ukrainian products with European Union standards. First of all, market operators must apply to the territorial bodies of the State Service for the Supervision of Food Safety and Consumer Protection of Ukraine with a request, indicating the country of destination, a description of the food products and special requirements for them, if any. In the absence of state control at the export facility during the last year, an unscheduled inspection is mandatory. The application is accompanied by a foreign economic contract, documents confirming the compliance of the products with the requirements of the country of destination, and other accompanying documents. The inspection of the export facility is carried out to verify its compliance with EU requirements, after which an international certificate is issued. Ukraine also operates the TRACES NT online platform, which is part of the European IMSOC control system and provides electronic accounting of market operators, certification of goods and management of lists of facilities allowed for export to the EU. It is gradually expanding its functionality and already contains electronic forms of certificates for export. In addition, a new Procedure for State Registration of Capacities and Maintenance of the Register of Market Operators will come into force from July 2024, which will replace previous regulations and ensure the updating of approaches to control and compliance in the context of European requirements. All these measures together form a system that ensures transparency, safety and compliance of Ukrainian products with the requirements of the EU market.

The introduction of an integrated food safety control system is an important element of the EU agricultural policy, which is aimed at ensuring high standards of safety and quality at all stages of production, circulation and consumption of food products. The main principle of this system is the responsibility of all participants in the process, from producers of raw materials to final consumers, which ensures full responsibility for food safety. The control system traces each stage of production and distribution, which allows for transparency at all levels. Traceability allows for immediate response to any violations and guarantees the possibility of recalling products that do not meet safety requirements.

The EU General Food Law, governed by Regulation (EC) 178/2002, lays down the basic principles and requirements for ensuring food safety, including mandatory labelling, food safety procedures and the role of the European Food Safety Authority (EFSA). This Regulation is the basis for all subsequent regulations concerning hygiene, microbiological criteria, the use of genetically modified organisms (GMOs) and requirements for the packaging and labelling of foodstuffs. Another important aspect is the existence of a rapid alert system for detecting and responding to food safety crises, which allows for rapid action to be taken in the event of a threat to the health of consumers. In addition, the hygiene system, governed by Regulation (EC) 852/2004, plays a significant role in ensuring food safety. According to this regulation, food business operators are obliged to take measures to achieve the established hygiene standards, regarding microbiological criteria, temperature conditions and maintenance of the cold chain for products requiring such storage conditions. In addition, ensuring the proper quality of raw materials, especially of animal origin, is an important component of safety control, as the final quality of the product depends on it.

EU legislation also regulates specific aspects of food safety, including labelling requirements and information provided to consumers. It is important to ensure that

labelling does not mislead consumers, especially in the case of products containing allergens or genetically modified organisms. The regulations on allergens, hygiene and packaging of foodstuffs (Reg EU 1935/2004, 1924/2006, 1925/2006) provide the legal framework to ensure transparency and protect consumers from potential risks. The EU agricultural policy, which is focused on high safety and quality standards, therefore ensures not only national but also international requirements for food products, which significantly improves the competitiveness of European countries on the global market.

According to the European Commission report of early 2024, Ukraine is currently at the initial stage of preparation for accession in the field of agriculture and rural development. The EU's key and priority recommendations include the following: further to align national legislation with the EU acquis in the field of agricultural policy and rural development, with a particular focus on implementing the provisions of the Association Agreement, as well as strengthening the institutional capacity of authorities to develop evidence-based policies; to complete the National Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2023-2030 and ensure its proper implementation; to establish effective accounting of farms through the State Agrarian Register, which should be used for targeted financial support to farmers. In addition, preparations should be made to establish paying agencies and accounting systems for farms in accordance with EU standards.

In the EU countries the main criteria for detecting counterfeiting include checking the content of the main and secondary components, the origin of the product, the method of production, the year of manufacture, the raw materials used (for example, part of the carcass in meat products), as well as the presence of genetically modified ingredients. A variety of methods are used to identify counterfeits: from organoleptic analysis to complex physicochemical studies. The main scientific methods include microscopy, chromatography, electrophoresis, atomic emission and X-ray electron analysis, and spectroscopy and isotope mass spectrometric analysis. The combination of several methods allows for the most accurate determination of the quality and authenticity of products.

The problem of falsification is particularly relevant due to the globalization of the food market, which creates new threats of the spread of dangerous food products to large areas. The main risks to human health are microbiological pathogens (bacteria, viruses, parasites), pesticide residues, harmful food additives, heavy metals (lead, mercury), persistent organic pollutants (in particular dioxins), prions (causative agents of "mad cow disease"), as well as other zoonosis transmitted to humans through food. In addition, products manufactured with the use of hormones, antibiotics or irradiations are dangerous. Thus, ensuring food safety is one of the main challenges of the modern world.

Sources of funding. This study did not receive any grant from a funding institution in the public, commercial, or non-commercial sectors

References

Commission Regulation (EC). (2006). *No 1881/2006 of 19 December.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1881&from=EN

Commission Regulation (EC). (2009). *No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1107&from=EN

Commission Regulation (EC). (2004). *No 1935/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R1935&from=en

EU project on food safety. (2014). http://consumer.dijitalbilisim.com/ContentPages/Proekt_Es_Z_Bezpechnosti_Kharchovikh_Produktiv/210/

Franchuk, V., Kopytko, M., & Melnyk, S. (2022). Ensuring Ukraine's food security in a changing security environment. Lviv State University of Internal Affairs *(LSUIA),* 3(67), 9–17 [in Ukrainian]. [Франчук, В., Копитко, М., & Мельник, С. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах мінливого безпекового середовища. Львівський державний університет внутрішніх справ]. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-67-9-17

Gizaw, Z. Public health risks related to food safety issues in the food market: a systematic literature review. (2019). *Environ Health Prev Med* 24, 68. https://doi.org/10.1186/s12199-019-0825-5

Assessment of the food safety system in Ukraine. (2024). IFC [in Ukrainian]. [Оцінка системи безпечності харчових продуктів в Україні. МФК]. https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/uploaded-files/ifc-otsinka-sistemi-bezpechnosti-kharchovikh-produktiv-v-ukraini.pdf

Kharel, M., Dahal B. D., & Raut N. (2022). Good agriculture practices for safe food and sustainable agriculture in Nepal a review. *Journal of agriculture and food research*, 10. https://doi.org/10.1016/j.jafr.2022.100447

Kotelevych, V.A., Guralska, S.V., & Goncharenko, V.V. (2023). The impact of food quality and safety on public health and welfare. *Scientific Progress & Innovations*, 26(2), 96–104 [in Ukrainian]. [Котелевич, В., Гуральська, С., & Гончаренко, В. Вплив якості і безпечності харчових продуктів на здоров'я та добробут населення. *Науковий прогрес та інновації*]. https://doi.org/10.31210/spi2023.26.02.17

Krylov, D. (2023). Problems of ensuring food security of Ukraine in modern conditions. *Problems of modern transformations. Series: Economics and Management,* 7, 1–5. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-03-07

Kudyrko, L., & Kazanishen, A. (2024). Theoretical aspects of priority areas of food security research. *Economy and society*, 65, 1–8 [in Ukrainian]. [Кудирко, Л., & Казанішен, А. Теоретичні аспекти пріоритетних напрямків дослідження продовольчої безпеки. *Економіка та суспільство*]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-11

Kucher Y., & Logvinenko N. (2017). Main measures to improve the quality and safety of food products. *Economy and society,* 13, 558–561 [in Ukrainian]. [Кучер, Ю. & Логвиненко, Н. Основні заходи поліпшення якості та безпеки харчової продукції. Мукачівський державний університет]. https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/92.pdf

Office of Food Safety and Veterinary Medicine (2021). Food safety is one of the main priorities of the European Union's policy. https://dp.dpss.gov.ua/news/bezpechnist-harchovih-produktiv-odin-z-golovnih-prioritetiv-politiki-yevropejskogo-soyuzu.

Orlenko O. (2016). Food Safety Management System: Implementation of the HACCP System at the Enterprises of the Cereal Industry. *Economics and management of enterprises,* 1, 91–97 [in Ukrainian]. [Орленко, О. Система управління безпечністю харчової продукції: запровадження системи ХАССП на підприємствах круп'яної індустрії. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського]. http://global-national.in.ua/12-vipusk-4-berezen-2015-r/619-orlenko-o-v-sistema-upravlinnya-bezpechnistyu-kharchovoji-produktsiji-zaprovadzhennya-sistemi-khassp-na-pidpriemstvakh-krup-yanoji-industriji

Regulation (EU). (2011). *No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R1169&from=EN

The Law of Ukraine On Food Safety and Quality of 23.12.1997. No. 771/97-BP [in Ukrainian]. ["Про безпечність та якість харчових продуктів": Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР]. https://kodeksy.com.ua/pro_bezpechnist_ta_yakist_harchovih_produktiv.htm

Tibebu A., Tamrat H., & Bahiru A. (2024). Review: impact of food safety on global trade. *Veterinary Medicine and Science,* 10(5). https://doi.org/10.1002/vms3.1585

Trusova N., Prysyazhnyuk N., Mazur T., Rohl N., and Fedoruk N. (2024). Theoretical approaches to understanding the concept of "food security". *Agrosvit,* 18, 9–15 [in Ukrainian]. [Трусова, Н., Присяжнюк, Н., Мазур, Т., Роль, Н. & Федорук, Н. Теоретичні підходи до розуміння поняття "продовольча безпека"]. https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.18.9

WHO (2025). *Food safety*. URL: https://www.who.int/health-topics/food-safety#tab=tab_2

Zalizniuk, V. (2018). Modern interpretation of the essence of food security in the context of state regulation. *Public administration and customs administration,* 1(18), 12–17 [in Ukrainian]. [Залізнюк, В. Сучасне трактування сутності продовольчої безпеки в контексті державного регулювання. Публічне управління та митне адміністрування].

Отримано редакцією журналу / Received: 22.08.25
Прорецензовано / Revised: 10.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Олена ЛИТВИН, канд. екон. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3437-2067
e-mail: kafedra_mm@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Поліна КУЗУБ, студ.
ORCID ID: 0009-0004-9368-2043
e-mail: polinakuzub2002@icloud.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПІДХОДИ ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ДО БЕЗПЕКИ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ ЄС ТА УКРАЇНОЮ

В с т у п . ***Безпека харчових продуктів, їхня поживна цінність і продовольча безпека є взаємопов'язаними поняттями. Споживання небезпечних харчових продуктів сприяє поширенню захворювань та недоїданню, особливо серед таких вразливих груп населення, як немовлята, діти, люди похилого віку та особи з ослабленою імунною системою. Окрім впливу на здоров'я, безпека харчових продуктів сприяє економічному зростанню, розвитку туризму й міжнародної торгівлі, що є важливими факторами сталого розвитку. На продовольчу безпеку також впливають глобалізація ринку, демографічні зміни, екологічні виклики та трансформація продовольчих систем. Визначення показників якості продукції за показниками чинних стандартів часто вказує на зниження харчової цінності продуктів і перевищення максимального вмісту забруднювача, що не дозволяє класифікувати його як безпечний продукт. У свою чергу, безпечний харчовий продукт – це харчова продукція, яка не створює шкідливого впливу на здоров'я людини прямо чи опосередковано в умовах її виробництва та обігу відповідно до вимог санітарних заходів і споживання за призначенням.***

М е т о д и . ***Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння) та спеціальних методів економічних досліджень, зокрема: економічний і статистичний аналіз, змістовний аналіз нормативно-правових актів, порівняльно-правовий аналіз, метод кейсів, а також графічний метод візуалізації результатів. Особлива увага приділяється методам аналізу ризиків та аналізу витрат на дотримання вимог, що є характерними для досліджень у сфері управління безпечністю харчових продуктів.***

Р е з у л ь т а т и . ***Деякі українські експортери, усвідомлюючи актуальність дотримання європейських стандартів, перейшли до їх застосування самостійно, не чекаючи офіційного прийняття адаптованих національних версій. Однак такий підхід є ризикованим, оскільки самостійний переклад і тлумачення стандартів може призвести до неоднозначного розуміння окремих положень. Щоб уникнути таких ситуацій, доцільно перекладати та впроваджувати стандарти у співпраці з технічними комітетами ЄС, що дозволяє забезпечити точність формулювань і відповідність стандартів реальній практиці на міжнародному рівні. Успішна політика в цій сфері має базуватися на чітко сформульованій національній стратегії. Така стратегія повинна включати довгострокові пріоритети, основні принципи дій та передбачати механізм координації між державними органами, науковими установами, представниками бізнесу та споживачами. Визначення спільних цілей дозволяє уникнути фрагментації управлінських рішень, зміцнює довіру до системи та створює умови для рівноправного діалогу між усіма учасниками процесу. Ефективна політика у сфері безпеки харчових продуктів має базуватися на принципах прозорості, наукової обґрунтованості, інституційної спроможності та відкритості до міжнародного співробітництва. МФК запропонувала кілька стратегічних кроків, які можуть значно покращити продовольчу безпеку в Україні й водночас сприяти розвитку міжнародної торгівлі.***

В и с н о в к и . ***У рамках стратегічного курсу на європейську інтеграцію Україна повинна розробити інституційні та технологічні інструменти, які забезпечать відповідність національного законодавства у сфері безпеки харчових продуктів сучасним міжнародним вимогам. Одним із ключових рішень у цьому напрямі є створення Національного координаційного центру з гармонізації стандартів, який об'єднає зусилля державних органів, бізнесу, навчальних закладів і міжнародних партнерів. Така платформа дозволить не тільки централізовано керувати процесами адаптації українських нормативних актів до стандартів ЄС, а й забезпечити постійний моніторинг їхнього виконання, координацію освітніх ініціатив, а також ефективне управління проєктами технічної допомоги. Паралельно з інституційними змінами необхідно розробити систему підтримки підприємств харчової промисловості, особливо малих і середніх. Це включає як фінансові механізми – надання грантів і пільгового оподаткування для підприємств, які сертифікують виробництво за стандартами ISO 22000, HACCP, IFS, BRC, – так і організацію консультаційної допомоги. Важливо створити регіональні центри підтримки, де підприємства отримуватимуть професійну допомогу у впровадженні стандартів, а також забезпечити доступ до спеціалізованих навчальних та програм підвищення кваліфікації.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***безпека харчових продуктів, стандарти відповідності, якість харчових продуктів, транскордонна торгівля, міжнародні економічні відносини, нормативно-правова база.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 339.9(4-672ЄС):620.92:[327:913]
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/173-178

Максим БУЯК, асп.
ORCID ID: 0009-0006-3842-9269
e-mail: maksym.buyak@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИТЕРІЇВ ТА ІНДИКАТОРІВ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Вступ. *Стаття розкриває підходи Європейського Союзу до оцінки стану енергетичної безпеки через систему індикаторів у динамічних умовах геополітичних змін. Досліджується трансформація їх ролі: від ігнорованих попереджувальних сигналів до ключових інструментів антикризового управління. Актуальність зумовлена потребою оцінити ефективність політики ЄС у відповідь на енергетичний шантаж Росії та ідентифікувати нові виклики після відмови від її енергоносіїв.*

Методи. *Дослідження базується на аналізі нормативно-правової бази ЄС (план REPowerEU, відповідні регламенти), кількісних індикаторів з офіційних джерел (імпортозалежність, диверсифікація постачальників, стратегічні резерви) та аналітичних звітів міжнародних інституцій. Системний підхід застосовано для оцінки ефективності індикаторів як превентивних та оперативних інструментів в управлінні ризиками.*

Результати. *Установлено, що до 2022 р. індикатори чітко сигналізували про критичну залежність ЄС від Росії, однак ці попередження ігнорувалися через брак політичної волі. Після вторгнення індикатори стали основою для встановлення вимірюваних цілей (зменшення попиту, заповнення сховищ), моніторингу та стабілізації ринку, що дозволило подолати гостру фазу кризи. Водночас виявлено нові системні вразливості: залежність від глобального ринку СПГ, ланцюгів постачання критичної сировини для "зеленого" переходу та зростання кіберзагроз.*

Висновки. *Роль індикаторів енергетичної безпеки в ЄС еволюціонувала від пасивного попередження до активного інструменту управління кризою. Попри продемонстровану стійкість, енергобезпека Союзу залишається динамічною та вразливою. Існуюча система моніторингу потребує адаптації для оцінки нових геополітичних, технологічних і сировинних ризиків. Ефективне управління в майбутньому вимагатиме розробки нових індикаторів, що враховуватимуть складний характер сучасних загроз.*

Ключові слова: *енергетична безпека, Європейський Союз, індикатори енергетичної безпеки, геополітичні ризики, управління ризиками.*

Вступ

Фундаментальні зміни у глобальному безпековому середовищі, спричинені повномасштабною агресією Росії проти України, кардинально трансформували підходи до енергетичної безпеки в Європейському Союзі. Енергетичні ресурси, які тривалий час розглядалися переважно як ринковий товар, були перетворені на інструмент геополітичного тиску, що виявило критичні вразливості європейської економічної моделі. Ця ситуація оголила ключову проблему: розрив між наявними аналітичними даними та превентивними політичними рішеннями. Попри існування систем моніторингу, які сигналізували про небезпечний рівень залежності, ці попередження не були своєчасно трансформовані в дієві заходи для зниження ризиків.

Саме цей розрив між інформацією та дією зумовлює актуальність цього дослідження. Виникає нагальна потреба проаналізувати, чому існуючі механізми попередження виявилися недостатньо ефективними та яким чином вони були адаптовані для управління кризою вже в її гострій фазі. Дослідження подій 2022–2023 рр. дозволяє вивчити унікальний приклад швидкої інституційної адаптації, коли інструменти моніторингу перетворилися із пасивних спостерігачів на активні важелі антикризової політики.

Метою статті є комплексний аналіз системи індикаторів енергетичної безпеки, що використовуються в ЄС, для оцінки їхньої ефективності як попереджувального механізму та операційного інструменту в умовах геополітичної кризи, а також ідентифікація еволюції загроз енергетичній безпеці Союзу.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі ***завдання:***

• класифікувати ключові критерії оцінки ефективності стану енергетичної безпеки ЄС та визначити ключові індикатори;

• проаналізувати динаміку підходів до визначення основних індикаторів, а також систему реагування на ризики та вразливості;

• оцінити роль індикаторів як превентивного інструменту до початку повномасштабної війни, виявивши причини їх низької ефективності;

• дослідити трансформацію індикаторів в операційний інструмент антикризового управління в період 2022–2023рр.;

• проаналізувати підходи до виявлення нових вразливостей енергетичної безпеки ЄС й оцінити адекватність існуючих систем моніторингу для їх нейтралізації.

Методи дослідження мають міждисциплінарний характер і поєднують декілька підходів. Застосовано аналіз офіційних документів для вивчення формальних рамок політики енергетичної безпеки ЄС. Кількісний аналіз використовувався для дослідження динаміки ключових статистичних індикаторів. За допомогою порівняльного аналізу зіставлено стан енергетичної безпеки до та після 2022 р. для оцінки ефективності вжитих заходів. Системний підхід дозволив розглянути енергетичну безпеку як комплексне явище, нерозривно пов'язане із кліматичною політикою, функціонуванням ринку та геополітичними чинниками.

Результати дослідження

Поняття енергетичної безпеки є за своєю суттю комплексним та охоплює різні аспекти, зокрема безпека постачання, безперешкодний доступ до відповідних джерел, доступність цін тощо (International Energy Agency, 2022). Проте для належного моніторингу та запобіганню ризиків використовуються індикатори енергетичної безпеки. Це кількісні показники, якими можна вимірювати вразливість енергосистеми до зовнішніх і внутрішніх негативних факторів, відстежувати динаміку змін та ефективність політик у сфері енергетичної

© Буяк Максим, 2025

безпеки. Енергетична безпека як концепція є багатовимірною, тому індикатори охоплюють різні аспекти. У науковому середовищі одним із найпоширеніших методів аналізу рівня енергетичної безпека є використання концепції "чотирьох A" (Availability, Accessibility, Affordability, Acceptability) (Cherp, & Jewell, 2014), яка акцентує увагу (відповідно до зазначеного порядку) на наявність і достатність ресурсів, доступність споживачів до тих чи інших енергоресурсів, прийнятну вартість енергії (affordability) та відповідність стосовно покращення екології та сталого розвитку.

Відповідно до офіційної методології Європейської Комісії, викладеної в Панелі індикаторів Енергетичного Союзу (Energy Union indicators), енергетична безпека ЄС є невід'ємною частиною ширшої архітектури Енергетичного Союзу, яка структурована навколо п'яти ключових вимірів. Перший і центральний вимір – "Енергетична безпека, солідарність та довіра" (Energy security, solidarity and trust). Саме в рамках цього виміру оцінюються такі критично важливі індикатори, як Імпортна залежність (Import dependency), що відображає ступінь залежності від зовнішніх постачальників; Індекс концентрації постачальників (Supplier concentration index), який вимірює диверсифікацію джерел, та Норма N-1 (N-1 rule), що оцінює надійність системи електро- та газопостачання у випадку відмови найбільшого елемента. Інші виміри Енергетичного Союзу – це "Повністю інтегрований внутрішній енергетичний ринок", "Енергоефективність, що сприяє помірності попиту", "Декарбонізація економіки" та "Дослідження, інновації та конкурентоспроможність" (European Commission, n.d.-c). Такий комплексний підхід підкреслює, що енергетична безпека не є ізольованим поняттям, а тісно інтегрована в ширші цілі енергетичної та кліматичної політики ЄС, де зниження залежності від викопного палива та підвищення стійкості системи є взаємопідсилюючими цілями.

Окремо слід згадати комплексні індикатори або інтегральні індекси енергетичної безпеки, які намагаються поєднати декілька вимірів в одному узагальненому показнику. Наприклад, Індекс енергетичної трилеми (World Energy Trilemma Index від Всесвітньої енергетичної ради) оцінює країни за трьома категоріями – енергетична безпека, енергетична рівність (доступність для споживачів) та екологічна сталість – і формує інтегральний рейтинг (World Energy Council, n.d.).

У контексті геополітичної турбулентності, яка спричинена протистоянням із Росією та її енергетичним шантажем і використанням енергоресурсів як інструменту тиску на країн-членів ЄС, варто виокремити найпріоритетніші індикатори. Передусім, це індикатори безпеки постачання, а також надійності й доступності енергії. Ключовим тут є коефіцієнт імпортозалежності – частка імпорту в загальному постачанні енергії країни або регіону. Для ЄС загальний показник імпортозалежності перевищує 50 %, але водночас може варіюватися серед країн-членів (Eurostat, 2025). Водночас важливими є показники імпортної залежності від окремих видів палива та постачальників. До прикладу, імпортозалежність ЄС із природного газу становила близько 80 %, при цьому 40 % імпорту здійснювалося із Росії (Florence School of Regulation, 2023). Раніше Єврокомісія не встановлювала формальних цільових значень щодо залежності від конкретної країни-постачальника, проте ситуація змінилась після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. У березні 2022 р. було представлено план REPowerEU, який поставив за мету повне припинення імпорту російських енергоносіїв (газу, нафти, вугілля) до 2027 р. (European Commission, n.d.-b). Цю ціль було підтверджено відповідним Положенням про відмову від імпорту російського газу (European Commission, 2025).

Зважаючи на російський енергетичний шантаж, індикатор концентрації імпорту за постачальником, паралельно з якого можна виокремити показник диверсифікації постачання відповідно до індексу Герфіндаля-Гіршмана, виступає критично важливим для забезпечення європейської енергетичної безпеки. За умовною формулою, чим більшою є диверсифікація енергопостачання (тобто більше різних постачальників, із яких не виокремлюється один домінуючий), тим меншим є ризик переривання постачання (European Commission, n.d.-c). Дані за 2022–2023 рр. свідчать про значний прогрес: частка російського газу в імпорті ЄС упала з ~45 % у 2021 р. до ~15 % – у 2023 р. (Wettengel, 2024). За рахунок цього загальний рівень імпортозалежності ЄС навіть дещо знизився (із 62 % у 2021 до майже 58 % – у 2023 р.) (Eurostat, 2025).

Важливим показником безпеки постачання є обсяг стратегічних резервів. Для нафти – це обов'язковий резерв щонайменше на 90 днів імпорту згідно з Директивою 2009/119/ЕС (Council Directive 2009/119/EC). Для газу з 2022 р. упроваджено норму наповнення підземних газосховищ – не менше 90 % до 1 листопада щороку відповідно до Регламенту 2022/1032 (Regulation (EU) 2022/1032). Уперше його норми застосовувалися до зими 2022–2023 рр., при цьому початкова мета становила 80 % заповнення. Вона була успішно виконана – середній рівень заповнення ПГС в ЄС на початок листопада 2022 перевищив установлену планку, а саме близько 95 % (European Commission, 2023). На аналогічному рівні план було перевиконано у період зими 2023–2024 рр. (European Commission, 2024). Наразі тенденція розвивається в напрямку подальшого скорочення частки російських енергоносіїв, проте потенційним каналом Росії для збереження енергозалежності європейських країн може стати продовження постачання їм скрапленого природного газу, на яке на сьогодні не введено заборони (Іванова, & Шепелева, 2025).

Індикатори енергоефективності й інтенсивності споживання характеризують, скільки енергії споживається для забезпечення економічної діяльності, і наскільки економіка вразлива до змін у постачанні чи ціни енергоносіїв. У даному контексті важливим постає індикатор енергоємності економіки, де нині спостерігається тенденція у ЄС щодо її зниження завдяки технологічному розвитку та політикам енергоефективності (Joint Research Centre, n.d.). Іншим аспектом є частка власного виробництва енергії у покритті потреб. Цей показник пов'язаний і з безпекою постачання, і з ефективністю: якщо країна здатна самостійно покривати значну частку попиту (напр., за рахунок власного видобутку чи відновлюваних джерел), її залежність від імпорту менша. Проте для більшості ж країн ЄС цей показник невисокий, що й обумовлює згадану імпортну залежність (Eurostat, 2024).

Насамкінець, варто звертати увагу на частку відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) в енергобалансі. Хоча цей показник більше асоціюється із кліматичною політикою, після 2022 р. він набув і безпекового виміру. Кожен відсоток приросту генерації з відновлюваних джерел (сонця, вітру чи біомаси) зменшує потребу в імпортованому викопному паливі, тим самим підвищуючи енергетичну незалежність. Європейський індекс енергетичного суверенітету від Європейської ради зовнішніх відносин привласнив за категорією "чистота

енергетичного балансу" (частка ВДЕ) найвищий середній бал – 8.1 із 10, тоді як категорія "незалежність" (стосовно імпорту енергоносіїв) отримала лише 4.0 із 10 (Kardaś, 2024).

Спроба Росії перетворити енергію на черговий інструмент гібридного протистояння з Європейським Союзом стало серйозним випробуванням для другого, зокрема у сфері управління відповідними ризиками, а саме змогою їх попередити й розробити відповідні операціональні механізми задля уникнення в подальшому. Відповідними функціями (попереджувальна та оперативна) наділені й індикатори енергетичної безпеки Європейського Союзу, щоправда до 2022 р. їм не надавали належного значення.

Можна констатувати, що багато кількісних індикаторів вже до 2022 р. чітко сигналізували про небезпечну залежність Європи від одного постачальника – Росії. Зокрема, ще у 2014 р. після анексії Криму ЄС прийняв *Європейську стратегію енергетичної безпеки*, де були вказані цільові показники зменшення імпортозалежності та підвищення резервних потужностей (COM/2014/0330 final). На той час близько 30 % нафти та 38 % природного газу імпортувалося саме із Росії (Eurostat, 2016).

Були й спроби врахувати геополітичний ризик у композитних індексах: наприклад, Міжнародне енергетичне агентство (IEA) у 2011 р. пропонувало інструмент для оцінки короткострокової безпеки енергопостачання в країнах-членах IEA. Вона базується на наборі кількісних індикаторів, які вимірюють два аспекти енергетичної безпеки: ризики перебоїв у постачанні та стійкість, тобто здатність національної енергетичної системи впоратися з такими перебоями (Jewell, 2011).

Однак на практиці в політичному дискурсі ЄС до 2022 р. ці сигнали не були повною мірою трансформовані в дієві превентивні заходи. Однією із причин може бути те, що індикатори самі по собі не диктують політику без відповідної політичної волі. До прикладу, Німеччина, навіть усвідомлюючи, що 55 % газу від одного постачальника – це аномально високий показник, продовжувала проєкт "Північний потік-2" (Eberly et al., 2023). Це свідчить, що проблема була не в браку інформації, а в недооцінці проєкту. Домінуючий у політичних s корпоративних колах Німеччини дискурс про Росію як про надійного економічного партнера сформував ключовий імператив енергетичної політики держави. Цей імператив матеріалізувався у формі підтримки поглиблення інфраструктурної залежності через проєкти "Північний потік" та прискорення виведення з експлуатації атомних і вугільних потужностей, що об'єктивно підвищувало попит на імпортований природний газ (Campbell, & Bosch, 2024). Отже, ефективність індикаторів як попереджувального інструменту залежить від готовності реагувати на них. У даному випадку критичні індикатори, а саме концентрація імпорту та ступінь диверсифікації, хоча й були наявні, не привели завчасно до корекції курсу.

Варто також зауважити, що деякі традиційні показники до останнього часу не враховували специфічні ризики. Наприклад, індекси енергобезпеки, які обчислювались в ЄС, фокусувалися на фізичних й економічних аспектах (обсяги, потужності, ціни) (Siksnelyte-Butkiene et al., 2024), але не мали "вагового коефіцієнта" для автократичності чи агресивності постачальника. Російський газ у статистиці рахувався так само, як норвезький чи алжирський – за кубометрами. Проте відбулася докорінна трансформація європейського світогляду: енергоресурси перестали сприйматися як суто ринковий актив і були визнані критичним елементом у складних геополітичних взаємодіях (Leca, Prandin, van Schaik, & Cretti, 2023).

Деякі інституції пропонують ураховувати геополітичний фактор як основу для розробки нових індикаторів енергетичної безпеки. Приміром, Центр дослідження демократії (Centre for the Study of Democracy) запропонував власний індекс ризиків енергетичній і кліматичній безпеці. Зокрема, у цей вимір включено показники безпеки світових запасів та їх імпорту (Center for the Study of Democracy, n.d.).

З початком чергової енергетичної кризи деякі індикатори виявили свою ефективність в ідентифікації та запобіганні загроз з боку Росії. По-перше, ЄС дуже швидко визначив кілька ключових цілей у кількісному виразі (такі, як скорочення попиту на 15 % (Council of the European Union, 2023) чи заповнення сховищ на 80/90 % (Regulation (EU) 2022/1032)) і ці цілі були вимірюваними, отже підлягали регулярному моніторингу. По-друге, завдяки існуючим статистичним системам (зокрема, Eurostat) ЄС мав прозорість і оперативність даних. По-третє, індикатори дозволили продемонструвати ефект заходів та зміцнити політичну єдність. Приміром, у спеціальному звіті 09/2024 Європейського суду аудиторів під назвою "Безпека постачання газу в ЄС" зазначають: "Швидка відмова від імпорту газу з Росії, на який припадало 45 % усього імпорту газу в ЄС в останній рік перед вторгненням Росії в Україну (2021 р.), створила кризу постачання…", яку шляхом ефективного планування дій удалося пом'якшити згодом, ще до 2023 р. (European Court of Auditors, 2024).

Оперативна функція індикаторів виявилася ключовою у стабілізації європейського енергетичного ринку протягом кризи 2022–2023 рр. Зокрема, показник заповненості газових сховищ перетворився на потужний ринковий тригер. Успішне виконання встановленого нормативу в 90 % заповнення сховищ до 1 листопада 2022 р. подало ринкам чіткий сигнал про готовність ЄС до зимового періоду. Як зазначає Міжнародне енергетичне агентство, значні обсяги природного газу, акумульовані у сховищах на той час, у синергії з успішною політикою скорочення попиту, стали визначальним фактором стабілізації ринку. Ця комбінація зумовила вплив на цінові котирування впродовж жовтня та листопада і суттєво мінімізувала ризики фізичного дефіциту енергоресурсу під час опалювального сезону 2022–2023 рр. Водночас, застереження фахівців щодо передчасності надмірно оптимістичних прогнозів підкреслюють, що створений резерв функціонував не лише як матеріальний, але і як важливий психологічний буфер, що нівелював панічні настрої учасників ринку (International Energy Agency, 2023).

Насамкінець, індикатори виступають важливою компонентою при реалізації енергетичної політики ЄС у дусі солідарності та кооперації. Регламент 2017/1938 про безпеку газопостачання містить поняття регіональних груп ризику і механізм солідарності. Хоча даний документ і не встановлює автоматичного запуску механізму солідарності на основі простих кількісних показників, таких як порівняння рівнів заповненості сховищ, роль індикаторів у цій нормативно-правовій базі є фундаментальною для превентивного моніторингу й управління ескалацією кризи. Такі показники, як рівень запасів у сховищах, обсяги попиту та наявність перебоїв у постачанні, служать не прямими тригерами, а ключовими елементами для оцінки ситуації на національному рівні та в межах регіональних "груп

ризику". Саме на основі аналізу цих індикаторів компетентний орган держави-члена ухвалює рішення про оголошення одного із трьох рівнів кризи, найвищим із яких є "надзвичайна ситуація". Згідно з положеннями Регламенту, лише оголошення цього найвищого рівня та вичерпання всіх доступних ринкових і неринкових заходів на національному рівні створює передумову для активації механізму солідарності, передбаченого Статтею 13 (Regulation (EU) 2017/1938). Виходячи з цього, можна стверджувати, що індикатори виконують критично важливу функцію інформування та обґрунтування для прийняття політичного рішення про оголошення кризи, що, у свою чергу, є необхідною умовою для застосування принципу солідарності як заходу останньої інстанції.

Головною проблемою ефективного використання наявних індикаторів енергетичної безпеки ЄС є складна концепція поняття "енергетична безпека", яке в різний період часу може набувати різного значення (Siksnelyte-Butkiene et al., 2024). Не існує ідеального індикатора, який би міг загалом оцінити стан енергетичної безпеки ЄС і який був би вдало інтегрований у його систему управління ризиками. Більше того, вдалий розворот від російських енергоресурсів не усунув вразливості, а модифікував їх. Передусім, критична залежність від російського трубопровідного газу змінилася на залежність від глобального ринку СПГ (Siddi, 2024). Це наражає ЄС на ризики щодо цінової волатильності та надійності партнерів (Covatariu, & Gamkrelidze, 2024).

Водночас прискорений "зелений" перехід створив нову стратегічну залежність від критичної сировини, ланцюги постачання якої значною мірою контролюються Китаєм. Зокрема ЄС на 100 % залежить від Китаю в постачанні важких рідкісноземельних елементів (European Commission, n.d.-a). Крім цього, так звана "зелена інфляція" (greenflation) є неминучим викликом енергетичного переходу. Згідно з аналізом BNP Paribas, цей процес створює додатковий ціновий тиск у короткостроковій перспективі, що зумовлено трьома основними факторами: різким зростанням попиту на ключові для "зелених" технологій мінерали, масштабними інвестиціями у нову інфраструктуру та політикою ціноутворення на вуглець (Baudchon, & Morillon, 2023).

Зростаюча цифровізація енергетичних мереж (smart grids) та розширення транскордонних з'єднань, необхідні для інтеграції ВДЕ, створюють нові вектори для атак. Енергетичний сектор є пріоритетною ціллю для кібератак (Maddela, 2024).

Тому існуючі офіційні рамки моніторингу, а саме Панель індикаторів Енергетичного союзу, хоч і є комплексними, проте є переважно ретроспективними й недостатньо відображають нові системні ризики. Вони ефективно вимірюють залежність від імпорту чи частку ВДЕ, але не дають змоги оцінити стійкість до скоординованої кіберфізичної атаки чи ризики в ланцюгах постачання.

Водночас завдяки ним ЄС зміг кількісно оцінити масштаб проблеми (залежність, обсяг дефіциту), установити цільові орієнтири та відслідкувати прогрес у їх досягненні. Індикатори служили мовою, якою спілкувалися між собою держави-члени, обмінюючись даними про запаси, споживання, резервні можливості та, таким чином, проводили масивну адаптацію енергосистеми (Wolff, & Gritz, 2023).

Урешті-решт, енергетична безпека має динамічний характер: загрози еволюціонують, а відповідні механізми постійно переглядаються. Саме тому європейські інституції впроваджують такі заходи, як продовження вимоги стосовно заповнення газових сховищ на 90 % до 2027 р. (Major, & Kassem, 2025), розробка "Спільного європейського енергетичного простору даних" (Common European Energy Data Space), мета якого – забезпечити безпечний і стандартизований обмін енергетичними даними між різними учасниками ринку (операторами мереж, постачальниками, споживачами) і в майбутньому може стати основою для системи швидкого реагування під час кризи (European Commission et al., 2023). Також запускаються нові панелі моніторингу, а саме Інтерактивний газовий моніторинг Об'єднаного дослідницького центру ЄС, що дає змогу візуалізувати в режимі онлайн стан поставок газу та основні індикатори з кожної із країн (Joint Research Centre, 2024).

Відтепер в європейській енергетичній політиці спостерігається значно більша чутливість до сигналів індикаторів: інформація про залежність чи низькі запаси викликає негайні кроки, чого раніше могло не бути. У цьому сенсі роль індикаторів стала більш впливовою, а отже і їхня ефективність у забезпеченні енергетичної безпеки зміцнилася.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що роль індикаторів в архітектурі енергетичної безпеки Європейського Союзу зазнала докорінної трансформації, еволюціонувавши від пасивного інструменту попередження до активного механізму операційного управління кризою. Результати аналізу показали, що до 2022 р., попри наявність чітких кількісних сигналів про критичну залежність від одного постачальника, зокрема Росії, система моніторингу не виконувала своєї превентивної функції. Проблема полягала не у відсутності даних, а в браку політичної волі та домінуванні економічних наративів над геополітичними оцінками ризиків, що фактично нейтралізувало попереджувальний потенціал індикаторів. Однак в умовах повномасштабної енергетичної кризи, спровокованої російським шантажем, ці самі індикатори (зокрема, рівень заповненості газосховищ, динаміка попиту, диверсифікація імпорту) перетворилися на ефективні інструменти антикризового менеджменту, ставши основою для встановлення вимірюваних цілей, координації дій країн-членів та стабілізації ринку.

Теоретична цінність дослідження полягає у доповненні наукового дискурсу щодо методології оцінки визначення ризиків і вразливостей енергетичної безпеки в цілому. Результати дослідження демонструють, що наявність кількісних індикаторів сама по собі не гарантує ухвалення раціональних політичних рішень. Ефективність моніторингу визначається готовністю політичної системи реагувати на сигнали, що підкреслює примат політичних чинників над суто технічним аналізом у процесі управління ризиками. Робота також робить внесок у теорію інституційної адаптації, ілюструючи, як зовнішній шок може кардинально та швидко змінити функціональне призначення існуючих інструментів у системі наднаціонального управління.

Практична цінність дослідження обґрунтована аналізом успішного досвіду ЄС у подоланні гострої фази кризи 2022-2023 рр., який надає політикам перевірений алгоритм дій, заснований на встановленні чітких, кількісно вимірюваних і публічно відстежуваних цілей. Також дослідження виявляє нові системні вразливості, що постали перед ЄС: збереження імпортної залежності, поточну та потенційну зміну ланцюгів постачання критичної сировини для "зеленого" переходу та зростаючі кіберзагрози. Це обґрунтовує нагальну необхідність модернізації існуючої Панелі індикаторів

Енергетичного союзу та інтеграції до неї нових показників, що відображали б ці сучасні виклики.

Результати дослідження закладають фундамент для подальших наукових розвідок. Перспективним напрямом є розробка комплексних індикаторів, що могли б інтегрувати геополітичні ризики, дозволяючи проводити зважену комплексну оцінку надійності постачальників не лише за обсягами, а й за політичними ризиками. По-друге, нагальним є поглиблене вивчення нових залежностей ЄС, зокрема моделювання стійкості європейської економіки до цінових шоків на світовому ринку СПГ та аналіз вразливостей у ланцюгах постачання технологій для ВДЕ. Нарешті, окремої уваги потребує сфера кібербезпеки енергетичних мереж, де існує потреба у створенні методології та індикаторів для оцінки рівня захищеності критичної інфраструктури в умовах її зростаючої цифровізації.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Іванова, О., & Шепелева, А. (2025). *ЄС відклав ідею заборони на імпорт СПГ із Росії – Reuters*. Deutsche Welle. https://www.dw.com/uk/es-vidklav-ideu-zaboroni-na-import-spg-iz-rosii-reuters/a-72274392

Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077–1093. https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.064

Baudchon, H., & Morillon, L. (2023). Greenflation: how inflationary is the energy transition? *BNP Paribas Economic Research*. https://economic-research.bnpparibas.com/html/en-US/Greenflation-inflationary-energy-transition-8/28/2023,48810

Campbell, L., & Bosch, T. (2025). *Zeitenwende Energy Policy*. Strategic Studies Institute. https://ssi.armywarcollege.edu/SSI-Media/Recent-Publications/Article/4080063/assessing-the-zeitenwende/

Center for the Study of Democracy. (n.d.). *Energy and Climate.* https://ces.csd.bg/

Cherp, A., & Jewell, J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75, 415–421. https://doi.org/10.1016/ j.enpol.2014.09.005

COM/2014/0330 final. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: European Energy Security Strategy* (COM/2014/0330 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014DC0330

Council Directive 2009/119/EC. *Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02009L0119-20200101

Council of the European Union (2023). *Council formally adopts 15 % gas demand reduction target.* https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/30/council-formally-adopts-15-gas-demand-reduction-target/

Covatariu, A., & Gamkrelidze, N. (2025). *The second Trump administration and Europe's green energy dilemma.* GLOBSEC. https://www.globsec.org/what-we-do/commentaries/second-trump-administration-and-europes-green-energy-dilemma

Eberly, J. C., Harris, B., Moll, B., Steinsson, J., & Zachmann, G. (2023). *How did Germany fare without Russian gas?* Brookings. https://www.brookings.edu/articles/how-did-germany-fare-without-russian-gas/

European Commission (2023). *Commission report underlines positive impact of Gas Storage Regulation.* https://energy.ec.europa.eu/news/commission-report-underlines-positive-impact-gas-storage-regulation-2023-03-27_en

European Commission (2024). *EU gas storages 95% full ahead of 1 November, surpassing 90% target in Gas Storage Regulation.* https://energy.ec.europa.eu/news/eu-gas-storages-95-full-ahead-1-november-surpassing-90-target-gas-storage-regulation-2024-10-31_en

European Commission (2025). *REPowerEU: one year on.* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1504

European Commission (n.d.-a). *Critical raw materials.* https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials_en

European Commission (n.d.-b). *REPowerEU.* https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en

European Commission (n.d.-c). *Metadata for Energy Union indicators.* https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-05/metadata_for_energy_union_indicators_0.pdf

European Commission: Directorate-General for Energy, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI, Guidehouse, McKinsey & Company. (2023). *Common European Energy Data Space*. https://data.europa.eu/doi/10.2833/354447

European Court of Auditors (2024). *Security of the supply of gas in the EU.* https://www.eca.europa.eu/ECAPublications/SR-2024-09/SR-2024-09_EN.pdf

Eurostat (2016). *Shedding light on energy in the EU: A guided tour of energy statistics.* https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/energy/2016/

Eurostat (2024). *Energy self-reliance.* https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/nrg_ind_esr_esmsip2.htm

Eurostat (2025). *Energy statistics – an overview.* https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview

Florence School of Regulation (2023). *Security of supply (gas).* https://fsr.eui.eu/security-of-supply-gas/

International Energy Agency (2022). *World Energy Outlook 2022*. https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf

International Energy Agency (2023). *How to avoid gas shortages in the European Union in 2023.* https://iea.blob.core.windows.net/assets/96ce64c5-1061-4e0c-998d-fd679990653b/HowtoAvoidGasShortagesintheEuropean Unionin2023.pdf

Jewell, J. (2011). *Measuring Short-term Energy Security.* IEA. https://iea.blob.core.windows.net/assets/f7964d06-5409-4897-9f8e-135666cb6eb8/Moses.pdf

Joint Research Centre. (2024). *Interactive gas monitoring dashboard to boost EU energy security.* https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/interactive-gas-monitoring-dashboard-boost-eu-energy-security-2024-10-07_en

Joint Research Centre. (n.d.). *Energy consumption trends in the EU.* July 20, 2025. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/energy-efficiency/energy-consumption-trends-eu_en

Kardaś, S. (2024). Energy Sovereignty Index 2024. *European Council on Foreign Relations.* https://ecfr.eu/special/energy-sovereignty-index-2024/

Leca, L., Prandin, F., van Schaik, L., & Cretti, G. (2023). *REPower Security: Rethinking European energy relations in times of crisis.* GLOBSEC. https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-06/REPower%20Security%20-%20Rethinking%20European%20energy%20relations%20in% 20times%20of%20crisis%20report-v5_0.pdf

Maddela, V. S. (2024). *ENISA's Cyber Europe 2024 tests resilience of EU energy sector*. Techmonitor. https://www.techmonitor.ai/technology/cybersecurity/enisas-cyber-europe-2024-tests-resilience-of-eu-energy-sector

Major, R., & Kassem, Y. (2025). *Proposal for Two-Year Extension of EU Gas Storage Regulation*. *Lexology*. July 20, 2025. https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=2ea3fd9f-872d-4bfe-a1df-788a7c84723a

Regulation (EU) 2017/1938. *Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010.* https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1938/oj/eng

Regulation (EU) 2022/1032. *Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2022.173.01.0017.01.ENG

Siddi, M (2024). *Energy security: The EU struggles between a lack of strategy and long-term challenges*. Eunews. https://www.eunews.it/en/2024/09/27/energy-security-the-eu-struggles-between-a-lack-of-strategy-and-long-term-challenges/

Siksnelyte-Butkiene, I., Streimikiene, D., Lekavicius, V., & Balezentis, T. (2024). Comprehensive analysis of energy security indicators and measurement of their integrity. *Technological Forecasting and Social Change*, 200 123–167. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123167

Wettengel, J. (2024). *Germany, EU remain heavily dependent on imported fossil fuels.* Clean Energy Wire. https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels

Wolff, G., & Gritz, A (2023). Gas and energy security in Germany and Central and Eastern Europe. *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik.* https://dgap.org/en/research/publications/gas-and-energy-security-germany-and-central-and-eastern-europe-0

World Energy Council (n.d.). *World Energy Trilemma Framework.* https://www.worldenergy.org/transition-toolkit/world-energy-trilemma-framework

References

Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077–1093. https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.064

Baudchon, H., & Morillon, L. (2023). Greenflation: how inflationary is the energy transition? *BNP Paribas Economic Research*. https://economic-research.bnpparibas.com/html/en-US/Greenflation-inflationary-energy-transition-8/28/2023,48810

Campbell, L., & Bosch, T. (2025). *Zeitenwende Energy Policy.* Strategic Studies Institute. https://ssi.armywarcollege.edu/SSI-Media/Recent-Publications/Article/4080063/assessing-the-zeitenwende/

Center for the Study of Democracy (n.d.). *Energy and Climate.* https://ces.csd.bg/

Cherp, A., & Jewell, J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75, 415–421. https://doi.org/10.1016/ j.enpol.2014.09.005

COM/2014/0330 final. *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: European Energy Security Strategy* (COM/2014/0330 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014DC0330

Council Directive 2009/119/EC. *Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain*

minimum stocks of crude oil and/or petroleum products. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02009L0119-20200101

Council of the European Union (2023). *Council formally adopts 15 % gas demand reduction target.* https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/30/council-formally-adopts-15-gas-demand-reduction-target/

Covatariu, A., & Gamkrelidze, N. (2025). *The second Trump administration and Europe's green energy dilemma.* GLOBSEC. https://www.globsec.org/what-we-do/commentaries/second-trump-administration-and-europes-green-energy-dilemma

Eberly, J. C., Harris, B., Moll, B., Steinsson, J., & Zachmann, G. (2023). *How did Germany fare without Russian gas?* Brookings. https://www.brookings.edu/articles/how-did-germany-fare-without-russian-gas/

European Commission. (2023). *Commission report underlines positive impact of Gas Storage Regulation.* https://energy.ec.europa.eu/news/ commission-report-underlines-positive-impact-gas-storage-regulation-2023-03-27_en

European Commission (2024). *EU gas storages 95% full ahead of 1 November, surpassing 90% target in Gas Storage Regulation.* https://energy.ec.europa.eu/news/eu-gas-storages-95-full-ahead-1-november-surpassing-90-target-gas-storage-regulation-2024-10-31_en

European Commission (2025). *REPowerEU: one year on.* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1504

European Commission (n.d.-a). *Critical raw materials.* https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/raw-materials/areas-specific-interest/critical-raw-materials_en

European Commission (n.d.-b). *REPowerEU.* https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en

European Commission (n.d.-c). *Metadata for Energy Union indicators.* https://energy.ec.europa.eu/system/files/2021-05/metadata_for_energy_union_indicators_0.pdf

European Commission: Directorate-General for Energy, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research ISI, Guidehouse, McKinsey & Company. (2023). *Common European Energy Data Space*. https://data.europa.eu/doi/10.2833/354447

European Court of Auditors (2024). *Security of the supply of gas in the EU.* https://www.eca.europa.eu/ECAPublications/SR-2024-09/SR-2024-09_EN.pdf

Eurostat (2016). *Shedding light on energy in the EU: A guided tour of energy statistics.* https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/energy/2016/

Eurostat (2024). *Energy self-reliance.* https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/nrg_ind_esr_esmsip2.htm

Eurostat (2025). *Energy statistics – an overview.* https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_statistics_-_an_overview

Florence School of Regulation (2023). *Security of supply (gas).* https://fsr.eui.eu/security-of-supply-gas/

International Energy Agency (2022). *World Energy Outlook 2022*. https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-11f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf

International Energy Agency (2023). *How to avoid gas shortages in the European Union in 2023.* https://iea.blob.core.windows.net/assets/96ce64c5-1061-4e0c-998d-fd679990653b/HowtoAvoidGasShortagesintheEuropeanUnionin2023.pdf

Ivanova, O., & Shepeleva, A. (2025). The EU has postponed the idea of banning LNG imports from Russia – Reuters [in Ukrainian]. *Deutsche Welle*. https://www.dw.com/uk/es-vidklav-ideu-zaboroni-na-import-spg-iz-rosii-reuters/ a-72274392

Jewell, J. (2011). *Measuring Short-term Energy Security.* IEA. https://iea.blob.core.windows.net/assets/f7964d06-5409-4897-9f8e-135666cb6eb8/Moses.pdf

Joint Research Centre. (2024). *Interactive gas monitoring dashboard to boost EU energy security.* https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/interactive-gas-monitoring-dashboard-boost-eu-energy-security-2024-10-07_en

Joint Research Centre. (n.d.). *Energy consumption trends in the EU.* July 20, 2025. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/scientific-activities-z/energy-efficiency/energy-consumption-trends-eu_en

Kardaś, S. (2024). Energy Sovereignty Index 2024. *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/special/energy-sovereignty-index-2024/

Leca, L., Prandin, F., van Schaik, L., & Cretti, G. (2023). *REPower Security: Rethinking European energy relations in times of crisis.* GLOBSEC. https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-06/REPower%20Security%20-%20Rethinking%20European%20energy%20relations%20in%20times%20of%20crisis%20report-v5_0.pdf

Maddela, V. S. (2024). *ENISA's Cyber Europe 2024 tests resilience of EU energy sector*. Techmonitor. https://www.techmonitor.ai/technology/cybersecurity/enisas-cyber-europe-2024-tests-resilience-of-eu-energy-sector

Major, R., & Kassem, Y. (2025). *Proposal for Two-Year Extension of EU Gas Storage Regulation*. *Lexology*. July 20, 2025. https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=2ea3fd9f-872d-4bfe-a1df-788a7c84723a

Regulation (EU) 2017/1938. *Regulation (EU) 2017/1938 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2017 concerning measures to safeguard the security of gas supply and repealing Regulation (EU) No 994/2010.* https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1938/oj/eng

Regulation (EU) 2022/1032. *Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2022.173.01.0017.01.ENG

Siddi, M (2024). *Energy security: The EU struggles between a lack of strategy and long-term challenges*. Eunews. https://www.eunews.it/en/2024/09/27/energy-security-the-eu-struggles-between-a-lack-of-strategy-and-long-term-challenges/

Siksnelyte-Butkiene, I., Streimikiene, D., Lekavicius, V., & Balezentis, T. (2024). Comprehensive analysis of energy security indicators and measurement of their integrity. *Technological Forecasting and Social Change*, 200 123–167. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123167

Wettengel, J. (2024). *Germany, EU remain heavily dependent on imported fossil fuels.* Clean Energy Wire. https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels

Wolff, G., & Gritz, A (2023). Gas and energy security in Germany and Central and Eastern Europe. *Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik.* https://dgap.org/en/research/publications/gas-and-energy-security-germany-and-central-and-eastern-europe-0

World Energy Council (n.d.). *World Energy Trilemma Framework.* https://www.worldenergy.org/transition-toolkit/world-energy-trilemma-framework

Отримано редакцією журналу / Received: 01.07.25
Прорецензовано / Revised: 13.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Maksym BUIAK, PhD Student
ORCID ID: 0009-0006-3842-9269
e-mail: maksym.buyak@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF EU ENERGY SECURITY CRITERIA AND INDICATORS IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL TURBULENCE

Background. ***This article explores the European Union's approaches to assessing energy security through a system of indicators in the dynamic conditions of geopolitical changes. It investigates the transformation of their role, from ignored warning signals to key tools for crisis management. The relevance of the study is driven by the need to evaluate the effectiveness of EU policy in response to Russia's energy blackmail and to identify new challenges following the bloc's rejection of its energy carriers.***

Methods. ***The research is based on an analysis of the EU's regulatory framework (the REPowerEU plan, relevant regulations), quantitative indicators from official sources (import dependency, diversification of suppliers, strategic reserves), and analytical reports from international institutions. A systemic approach is applied to assess the effectiveness of these indicators as preventive and operational tools in risk management.***

Results. ***It was found that until 2022, the indicators clearly signaled the EU's critical dependence on Russia, but these warnings were ignored due to a lack of political will. Following the invasion, the indicators became the foundation for setting measurable goals (demand reduction, storage filling), monitoring, and market stabilization, which helped overcome the acute phase of the crisis. At the same time, new systemic vulnerabilities were identified: dependence on the global LNG market, supply chains for critical raw materials for the "green" transition, and the growth of cyber threats.***

Conclusions. ***The role of energy security indicators in the EU has evolved from a passive warning to an active crisis management tool. Despite the demonstrated resilience, the Union's energy security remains dynamic and vulnerable. The existing monitoring system needs to be adapted to assess new geopolitical, technological, and raw material risks. Effective future management will require the development of new indicators that account for the complex nature of modern threats.***

Keywords: ***energy security, European Union, energy security indicators, geopolitical risks, risk management.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ISSN 1728-3817

УДК 327+339.9:339.137.2](510+(470+571)+5-191.2)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/179-184

Інна ВОЛОШЕНКО, канд. політ. наук
ORCID ID: 0009-0007-2879-5991
e-mail: voloshenkoio@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНКУРЕНЦІЯ КНР ТА РФ У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. ***Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну і запровадження багаторівневих санкцій Євро-Атлантичної спільноти Центральна Азія набула функції ключового сухопутного коридору між Сходом і Заходом. У цих умовах російсько-китайська взаємодія еволюціонувала у форму асиметричного дуумвірату: Москва утримує провідну силову позицію, тоді як Пекін перетворює економічно-технологічний потенціал на системоутворювальний важіль впливу. Метою статті є комплексне моделювання трансформації цієї конкуренції у шести взаємопов'язаних доменах та оцінка її середньострокових сценаріїв.***

Методи. ***Аналітичну базу сформовано шляхом поєднання системного підходу зі структурно-функціональним аналізом, що дозволило концептуалізувати російсько-китайську взаємодію як систему з безпекової, економічної, енергетичної, логістичної, міграційної та технологічної підсистем. Компаративний аналіз статистичних даних інтегровано з історико-порівняльним оглядом попередніх циклів співпраці. Аналітико-прогностичний інструментарій використано для побудови сценаріїв до 2030 р.***

Результати. ***У безпековому вимірі РФ зберігає військову присутність у регіоні Центральної Азії, тоді як КНР через мережу прикордонних постів РАР (Народна збройна поліція КНР) та програми Smart City впроваджує "м'яку" компоненту безпеки. Торгівля КНР із регіоном зросла до 94,8 млрд дол. (+230 % від 2014 р.); торгівля з РФ стабілізувалась на рівні 34 млрд дол., проте саме рублеві перекази забезпечують до 30 % ВВП бідніших республік (Таджикистан, Киргизстан) (World Bank, 2024). Запланована лінія D газогону Central Asia – China (30 млрд м³) загрожує маргіналізувати проєкт "Сила Сибіру-2" (Downs et al., 2024; Reuters, 2024). TITR (Trans-Caspian International Transport Route) скоротив доставку вантажів Китай-ЄС до 15 діб (Avdaliani, 2025; Jamestown Foundation, 2025) і посилив дисбаланс транзитних переваг. У технологічній площині формується подвійна залежність: апаратна інфраструктура телекомунікацій є китайською, тоді як державні кіберсервіси базуються на російському програмному забезпеченні, що знижує кіберсуверенітет держав ЦА.***

Висновки. ***Діадна конфігурація "силовий гарант РФ – економічний донор КНР" внутрішньо стабільна, проте санкційна ерозія російських ресурсів і зростаюча технологічна вага Пекіна спричиняють поступове зміщення балансу. Багатовекторні стратегії Казахстану й Узбекистану, що спираються на розвиток TITR і залучення США, ЄС та Туреччини, здатні обмежити монопольні претензії великих держав. Для України актуалізуються можливості участі у Trans-Caspian International Transport Route, розширення експорту агро- та IT-технологій і дипломатичного формату C5+UA. Подальші дослідження мають оцінити вплив "зеленої" енергетики, водних ресурсів і демографічної динаміки на конфігурацію дуумвірату в центральноазійському регіоні.***

Ключові слова: ***Центральна Азія; Російська Федерація; Китайська Народна Республіка; геополітична конкуренція; безпекова фрагментація; енергетичні коридори; цифровий суверенітет.***

Вступ

Центральна Азія (ЦА) знову опинилася в центрі великої геополітичної шахівниці, але тепер правила гри суттєво змінилися. Якщо у 2000-х рр. регіон залишався периферією світової політики, то після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та запровадження безпрецедентних західних санкцій 2022 р. він перетворився на ключовий сухопутний коридор, через який Москва прагне компенсувати втрату європейських ринків (Avdaliani, 2025; Jamestown Foundation, 2025). Саме в цьому регіоні російські інтереси стикаються з дедалі амбітнішою стратегією Пекіна "Один пояс, один шлях", а місцеві еліти маневрують між двома "великими сусідами", балансуючи їхній тиск зміцненням зв'язків із Заходом, Туреччиною та Індією. На цьому тлі формується новий, асиметричний дуумвірат: Росія залишається головним силовим арбітром, тоді як Китай невпинно перебирає на себе економічну та технологічну гегемонію, просуваючи водночас елементи "м'якої безпеки".

Міждержавні кризи останніх років лише поглибили ці тенденції. Січневі заворушення у Казахстані 2022 р. показали, що Кремль готовий миттєво розгортати контингент Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), аби продемонструвати "шерифську" функцію. Пекін, натомість, усе активніше пропонує регіонові інфраструктурні гранти та спільні програми "розумного" урядування – від систем Smart City у гірському Хорозі до проєктів цифрового шовкового шляху в Бішкеку (Yau, 2019) перекази. Хоча на рівні риторики Москва й Пекін підкреслюють "безмежне партнерство", їхня фактична взаємодія дедалі частіше супроводжується латентними конфліктами: Росія прагне продавати Китаю власний газ, тоді як Пекін віддає перевагу більш дешевому туркменському блакитному паливу й відтягує узгодження маршруту "Сила Сибіру-2" та запуск газогону Line D.

У суспільствах ЦА водночас помітні різноспрямовані настрої. Опитування засвідчують, що 74 % киргизів і понад 80 % таджиків усе ще сприймають Росію як головного партнера, тоді як ставлення до Китаю залишається набагато прохолоднішим. Причини – мовно-культурна близькість до РФ і багаторічні трудові міграційні потоки на російський ринок, які формують потужні перекази до батьківщини. З іншого боку, казахстанські антикитайські протести "Ні продажу землі!" (2016, 2019) свідчать, що економічна експансія Пекіна стикається з гострою недовірою місцевого суспільства.

Сукупність цих чинників робить Центральну Азію не лише об'єктом двосторонньої гри, а й потенційним "вузлом" для альтернативних акторів – США, ЄС, Туреччини та Індії. Американська стратегія C5+1 (2019–2025) пропонує державам регіону "баланс без виключень", але досі не визначила чітких механізмів протидії російсько-

© Волошенко Інна, 2025

китайській динаміці. У результаті країни ЦА одночасно зберігають економічну залежність від Пекіна, безпекову – від Москви й шукають стратегічний простір для маневру.

Метою дослідження є системне висвітлення й аналітичне осмислення трансформації російсько-китайської взаємодії в Центральній Азії після 2022 р., коли одночасно діють три взаємопов'язані подразники: масштабний санкційний тиск на Російську Федерацію, стрімке розширення ініціативи "Один пояс, один шлях" Китайської Народної Республіки та багатовекторні спроби держав регіону зменшити вразливість перед зовнішніми центрами сили. Дослідження покликане не просто зафіксувати статистичну перевагу КНР у торгівлі або традиційну військову роль РФ, а виявити механізми, які перетворюють окремі сфери взаємодії – безпеку, економіку, енергетику, логістику, міграцію й технології – на взаємно корелянтні підсистеми єдиної геополітичної конструкції.

З огляду на це, завданнями дослідження є: 1) простежити, як синхронізовані зсуви у кожній із шести підсистем генерують "ланцюгові ефекти" для інших доменів; 2) пояснити, чому після 24 лютого 2022 р. умовний "поділ праці" між Москвою та Пекіном змістився від комплементарної моделі до асиметричного дуумвірату; 3) оцінити, чи може зростання китайської економічної й технологічної переваги детермінувати радикальну зміну безпекової архітектури регіону; і, нарешті, (4) змоделювати ймовірні сценарії розвитку до 2030 р., беручи до уваги нові екзогенні чинники – перехід до "зеленої" енергетики, загострення водних проблем і залучення третіх акторів (США, ЄС, Туреччини, Індії, а також України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика геополітичної конкуренції Росії та Китаю в Центральній Азії вже набула вагомого відображення у вітчизняній та зарубіжній академічній літературі. Українські дослідники активно долучаються до осмислення регіональної специфіки. Приміром, Є. Бевзюк і О. Котляр (2023) пропонують концепцію "Західної Євразії" як безпекової парадигми, в межах якої Центральна Азія не є периферією, а ключовим простором перетину інтересів ЄС, Туреччини, Росії та Китаю. У цьому підході російсько-китайська взаємодія інтерпретується не як класичне двостороннє суперництво, а як частина поліцентричної архітектури, що відкриває простір для маневру середніх держав.

Інший вектор представлений у статті С. Даниленка і О. Гальони (2016), де простежуються ранні інституційні форми китайської присутності в регіоні: орієнтація на енергоресурси, створення транспортних осей та фінансово-кредитні механізми. Дослідники підкреслюють, що політика "невтручання" й акцент на "взаємовигоді" дозволили Пекіну вибудувати довгострокову довіру еліт, заклавши підвалини для подальшого розширення впливу. Ці висновки мають пряме продовження у сучасному китайсько-російському суперництві, адже саме інерційність "матриці-2016" пояснює сталість економічних пріоритетів КНР у ЦА.

А. Парфіненко (2022) інтерпретує Центральну Азію як геостратегічний регіон-фронтир, у якому великі держави змагаються за контроль над транспортними маршрутами та енергетичними потоками. Дослідник наголошує, що розвиток Транскаспійського транспортного коридору й альтернативних маршрутів знижує можливості як Росії, так і Китаю встановити монопольний контроль. Це підсилює багатовекторність зовнішньої політики держав регіону, які свідомо розширюють коло партнерів за рахунок США, ЄС і Туреччини.

Західна література пропонує інші аналітичні інструменти. Šćepanović (2022) використовує метафору "шерифа і банкіра", де Росія відповідає за "тверду силу", а Китай – за фінансово-економічну експансію. Sciorati та Silvan (2024) у колективній монографії аналізують, як "Один пояс, один шлях" радикально трансформував баланс у регіоні, формуючи асиметричну залежність від КНР. Водночас Sharifli (2024) у звіті RUSI критикує "міф про китайську домінацію", наголошуючи на збереженні культурного та символічного капіталу Росії.

Серед експертних аналітичних центрів, FPRI (Hamilton, 2024; Pannier, 2024) та Chatham House (Mallinson, 2024) показують динаміку "силового занепаду" Москви й економічного зростання Китаю. Дослідження Wilson Center (2020) та Caspian Policy Center (2020) деталізують інструменти "м'якої безпеки" КНР, зокрема проєкти Huawei у сфері Smart City. Це підкреслює, що технологічна галузь стає не менш важливою ареною конкуренції, ніж енергетика чи військова присутність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику кількість літератури, що окремо розглядає безпекові чи кредитно-інвестиційні аспекти російсько-китайської взаємодії в Центральній Азії, досі бракує інтегральної моделі, здатної пояснити, як синхронізовані зсуви в енергетиці, логістиці й технологіях взаємно посилюють або нівелюють конкурентні переваги Москви та Пекіна після санкцій 2022 р. Нерозкритим залишається і феномен функціональної фрагментації безпеки: російська "тверда" військова присутність співіснує з точковими ініціативами Народної збройної поліції КНР, але механізми перерозподілу командних стандартів і зв'язку поки лишаються поза фокусом академічної уваги.

Друга лакуна стосується перетину міграційно-культурної та цифрово-технологічної залежності. Хоча трудові перекази підтримують проросійський символічний капітал, невідомо, чи зростаючий обсяг китайських інвестицій і домінування Huawei в 5G-мережах здатні трансформувати інформаційний простір і переорієнтувати лояльність населення. Особливо недослідженим є системний ефект "подвійної технологічної залежності", коли мережеву інфраструктуру контролює китайське обладнання, а кіберсервіси – російське ПЗ (програмне забезпечення), що потенційно підриває кіберсуверенітет держав ЦА та модифікує можливості залучення третіх акторів.

Методи

Методологічна рамка роботи ґрунтується на поєднанні загальнонаукових і спеціальних методів, що дає змогу розглянути російсько-китайську конкуренцію в Центральній Азії як багатовимірне явище й водночас забезпечити емпіричну перевірку аналітичних висновків. Передусім застосовано системний підхід: конкуренцію Російської Федерації та Китайської Народної Республіки осмислено як систему, що складається із шести взаємопов'язаних підсистем: безпекової, економічної, енергетичної, логістичної, міграційної й технологічної. Такий підхід дав змогу простежити, яким чином зміни в одній підсистемі (напр., енергетиці) транслюються у зрушення в інших (логістиці чи міграції). У межах структурно-функціонального аналізу для кожної підсистеми було визначено конкретні інструменти впливу ("домен → інструмент → результат") і з'ясовано, які функції – силова, фінансова, технологічна або символічна – виконують дані інструменти в регіональному контексті. Це дозволило деталізувати, наприклад, як російська військова присутність і китайські програми прикордонної інфраструктури взаємно доповнюються,

але водночас формують фрагментовану архітектуру безпеки. Для кількісного виміру асиметрій застосовано компаративний аналіз статистичних даних. Порівняння показників торгівлі, інвестицій та військових активностей РФ і КНР дало можливість виявити часову динаміку переваг кожного актора та співвіднести її з такими дискретними подіями, як санкційні пакети 2022 р. чи саміти формату С5+1. Щоб відслідкувати довгострокову еволюцію конкуренції між Москвою та Пекіном у Центральній Азії, використано історико-порівняльний метод. Сучасні тенденції зіставлено з попередніми циклами взаємодії – початку 1990-х, середини 2000-х і періоду після запуску ініціативи "Один пояс, один шлях" (2013). Така ретроспектива дала підстави визначити, наскільки нинішня конфігурація є історично унікальною, а в чому вона відтворює усталені патерни. Для прогнозування подальшого розвитку застосовано аналітико-прогностичний метод, який дав змогу окреслити три сценарії до 2030 р. – "конкурентне співіснування", "китайська гегемонія" та "баланс багатовекторності" – і оцінити їхню ймовірність. Поєднання системного, структурно-функціонального, порівняльного, історико-порівняльного та прогностичного підходів, підкріплене емпіричними даними, забезпечило комплексну валідацію висновків і дозволило інтегрувати кількісний та якісний виміри аналізу в єдину аналітичну роботу.

Результати

Безпека. Упродовж останніх 20-ти років Росія будувала у Центральній Азії образ силового гаранта, і 201-ша мотострілецька база в Таджикистані лишалася матеріальним символом цієї ролі. Однак січневі події у Казахстані 2022 р. виявили, що швидке розгортання контингенту ОДКБ забезпечує Кремлю лише тимчасовий ефект: після виведення російських військ Астана взяла курс на розбудову власних Сил спецоперацій і почала вдвічі активніше закуповувати турецькі "Байрактари". Китай, своєю чергою, обрав стратегію дрібних, але численних ініціатив: будівництво 11-ти прикордонних постів РАР у Таджикистані, спільні навчання "Кооперація-2023" у коридорі Вахан та подарунок Таджикистану – сотня броньованих позашляховиків. Якщо раніше Москва майже монопольно навчала центральноазійських офіцерів, то у 2024 р. близько 18 % слухачів таджицьких і киргизьких академій уже відвідували курси в китайських академіях РАР (Wilson Center, 2020; Caspian Policy Center, 2020) Smart City. Важливо, що така "м'яка безпека" отримує підтримку місцевих еліт, оскільки КНР фінансує й інфраструктуру – нові дороги до віддалених застав і телекомунікації, не вимагаючи статусу постійної бази на зразок російської.

Ця тиха інфільтрація породжує нову матрицю ризиків. З одного боку, співпраця з китайськими силовиками посилює антитерористичну спроможність Таджикистану й Киргизстану; з іншого – зміщує баланс у трикутнику "кремлівський батальйон – російська мова – право на втручання", на який Москва спиралася з 1990-х. Символічно, що під час спільних навчань "Індра-2024" китайські інструктори вперше виступали головними експертами в підрозділах радіоелектронної боротьби – галузі, яку раніше Росія не віддавала нікому.

Економіка та інвестиції. Якщо вимірювати конкуренцію в абсолютних показниках, то КНР давно випередила РФ: $94,8 млрд проти $34 млрд товарообігу у 2024 р. (World Bank, 2024). Однак на практиці економічний вплив визначається не стільки обсягом, скільки "якістю" грошей. Китайські кредити здебільшого пов'язані з філіалами своїх же підрядників: 60 % фінансування виділяється на умовах контрактів, де проєктування, закупівлю та будівництво контролюють китайські компанії. У результаті до 30 % позики повертається до КНР ще до здавання об'єкта, а місцеві бюджети залишаються з боргом, що підпорядковується китайській юрисдикції.

Російські гроші, навпаки, рідко йдуть через банківські кредити: це або політичні гранти на будівництво житла для військових, або інвестиції енергетичних гігантів на зразок "Газпрому" та "Лукойлу". Хоча обсяги менші, вони тримають країни ЦА у рублевому циклі: трудові мігранти переказують додому близько $ 12 млрд щороку, і ці кошти прив'язують домогосподарства до економіки РФ. Цей канал – зручний важіль політичного тиску: варто Центральному банку Росії посилити валютний контроль, і киргизький сом чи таджицький сомоні одразу просідає на 5–7 %. Саме тому Душанбе, попри гучні заяви про багатовекторність, не може відмовити від участі в ОДКБ навчаннях навіть тоді, коли парламент проводить гарячі дебати щодо китайських позик на реконструкцію ГЕС "Нурек".

Енергетика. Ключове питання в енергетиці між КНР і РФ – чи лишатиметься газогін "Сила Сибіру-2" на папері. Москва розраховувала підписати контракт до саміту в Харбіні 2024 р., проте Китай наполіг на ціні, яка зіставна до рівня туркменського газу в Line A-C, і переговори зайшли в глухий кут. Паралельно CNPC домовився з Туркменістаном і Узбекистаном про розширення внутрішньої мережі труб до 1100 км, що дозволить до 2027 р. довести потужність Line D до 30 млрд м³. Якщо це станеться, Китай практично закриє потреби у "середньоазійському" газі та зможе торгуватися з Росією ще жорсткіше.

Щодо нафти, то Росія й Китай поки що не конфліктують прямо, але грають у складну шахову партію. Росія, стикаючись із ціновим "плато" західних санкцій, спрямовує дедалі більше сирої нафти "Уралс" через порт Новоросійськ і "фільтрує" її казахстанським сортом для подальшого реекспорту в Азію. Казахстан розуміє, що перетворюється на транзитний елемент, тому розбудовує власний експортний рукав Каспій – Баку – Джейхан, спільно з азербайджанським SOCAR. Китай у цій грі лишається мовчазним бенефіціаром: чим більше російської нафти "переклеєно" у казахстанську, тим легше Пекіну диверсифікувати імпорт і торгуватися стосовно знижок на сорт "Arab Light".

Логістика. Транскаспійський TITR – не просто комерційний маршрут, а демонстрація того, що ініціатива "Один пояс – один шлях" може обійти Росію та Іран і все одно бути рентабельним. За два останніх роки обсяг контейнерів на казахстансько-китайському кордоні в м. Достик зріс утричі, а середній час проходження до портів Грузії скоротився із 38 до 15 діб. Москва спробувала контратакувати знижками на Північному морському шляху, але стикнулася із "твердою стелею" страхових тарифів: без лондонських і бермінгемських страхових фірм жоден великий оператор не ризикує відправляти контейнеровози в Льодовитий океан.

Китай тим часом у 2024 р. завершив реконструкцію порту Актау, а COSCO замовила шість поромів для лінії Курик – Бакинський Глобальний хаб. Такий "щільний коридор" позбавляє Росію монополії на євразійські сухопутні вантажі та створює нові можливості для України: контейнери з ЦА можуть через Грузію та Чорне море заходити до Одеси, минаючи заблокований Азовський вихід.

Міграція. Міграційний баланс між РФ та КНР такий: понад 7 млн громадян ЦА працюють у Росії, тоді як у

Китаї – менш ніж 60 тис. Така різниця транслюється у певний символізм. Навіть молоді казахи, що вивчають китайську для бізнесу, відпочивати їдуть у Краснодарський край. Проте фіксується і прихований тренд: частка опитаних, які назвали Москву "головним майбутнім партнером", у Киргизстані впала із 84 (2016) до 74 % (2023), тоді як частка, що визнає Китай "необхідним економічним гарантом", зросла із 22 до 37 %. Це свідчить про те, що економічна сила Пекіна поступово перетворюється і на культурний чинник, хоча й не так швидко, як очікують китайські дипломати. Університет Назарбаєва вже відкрив другий кампус Інституту Конфуція, але запис на курси йде повільніше, ніж на англійську чи турецьку. Тим часом Росія дарує Бішкеку новий корпус Слов'янського університету й виховує ціле покоління киргизьких журналістів у своїх школах медіаписемності – лояльність, що не купиш жодним пільговим кредитом.

Технології. У царині технологій у регіоні склалась неоднозначна ситуація. Перемога Huawei в тендерах на 5G-мережі Казахстану й Узбекистану, розбудова дата-центрів, де китайська ОС kylinOS заміщує Windows у держсегменті – з одного боку, з іншого – у Киргизстані навпаки: МВС і Служба зв'язку купують антивіруси "РостелекомСолар" і тим самим залишають вікно для російського впливу. Результат – цифровий безлад, коли країна може зберігати бюджетні дані на китайських серверах, але авторизацію співробітників здійснювати через російський софт. Такий симбіоз дає Пекіну та Москві можливість взаємного контролю, проте й ускладнює повний перехід регіону на модель "цифрового шовкового шляху".

Отже, розширений аналіз показує, що жодна сфера не функціонує у вакуумі: газові домовленості одразу перекидаються на логістику, рішення про 5G – на безпеку й культурні практики, а змінні міграційні потоки – на фінансову та політичну лояльність. Саме в цій складній взаємозалежності й полягає сутність сучасної російсько-китайської конкуренції у Центральній Азії.

Невирішеним залишається питання, чи зможе Росія довгостроково зберігати статус силового ґаранта, зважаючи на виснажливу війну та санкції. Пекін ще не прийняв рішення про розширення військової присутності, але поступове розміщення РАР уздовж афганського кордону свідчить: Китай готовий підміняти РФ у прикордонній ролі, якщо та не впорається. Не менш дискусійним є потенціал "боргової пастки" – чи перетворяться кредити Експортно-імпортного банку КНР на важіль політичного тиску, коли оплата за ними почне конкурувати із соціальними видатками бюджету?

Дискусія і висновки

Російсько-китайська конкуренція в Центральній Азії набуває асиметричного, але системно зв'язаного характеру: силова домінанта Російської Федерації та економіко-технологічна перевага Китайської Народної Республіки формують дуумвірат, у межах якого обидва актори не стільки витісняють один одного, скільки перерозподіляють сфери функціональної відповідальності. Емпіричні дані засвідчують: військова присутність РФ (≈ 7 тис. військовослужбовців у Таджикистані та Киргизстані) залишається критичним гарантом режимної стабільності, тоді як КНР через Народну збройну поліцію та прикордонні проєкти забезпечує технічну модернізацію безпекової інфраструктури. Така "біполярна безпека" знижує транзакційні витрати для держав регіону, але водночас створює фрагментоване поле командування та стандартизації, потенційно ускладнюючи колективну реакцію на кризові загрози з боку Афганістану чи ісламського фундаменталізму.

Економічно-інвестиційна динаміка демонструє незворотний дрейф у бік Пекіна: із 2014 по 2024 р. товарообіг КНР із державами ЦА зріс на 230 %, тоді як російський – стагнував. Водночас структура китайських фінансових потоків – переважно контракти з високим "зворотним витоком" – формує боргову уразливість для бідніших республік і поглиблює залежність від китайських підрядників. Російські прямі інвестиції лишаються точковими та сировино орієнтованими; вони не здатні конкурувати із кредитними лініями Експортно-імпортного банку КНР, але й не створюють обтяжливого боргового тягаря. Отже, регіон опиняється у подвійних "ножицях" залежностей: фінансово-технологічній від Пекіна та валютно-міграційній від Москви.

Енергетична картина підсилює цей дуалізм. Потенційний запуск лінії D газогону Central Asia – China підвищить експорт туркменського та узбецького газу до 85 млрд м³, істотно звужуючи вікно можливостей для проєкту "Сила Сибіру-2". Таким чином, енергетична логіка "обходу Росії" матеріалізується у фізичній інфраструктурі, що підмиває довгостроковий контроль Москви над транзитними потоками. У свою чергу, спроби РФ компенсувати втрачені обсяги нафти через "тіньовий" реекспорт посилюють політичні ризики для Казахстану та Азербайджану у зв'язку із вторинними санкціями і примушують їх до активнішої диверсифікації коридорів (TITR, Баку – Джейхан).

Логістично регіон вступає в етап поліцентричної конкуренції маршрутів: "Середній шлях" (TITR) уже зменшив час доставлення КНР-ЄС до 15 діб і демонструє показник зростання контейнерного трафіка у 3,2 раза (2023/22). Це свідчить, що держави ЦА готові підтримувати інфраструктуру, яка знижує їхню залежність від російського коридору "Північ – Південь". Водночас пропозиція Росії щодо транзиту Північним морським шляхом наштовхується на обмеження міжнародного страхового ринку, а отже залишається другорядною.

Міграційно-культурні обміни фіксують інерційний характер російського впливу: трудові перекази у 25–30 % ВВП Таджикистану й Киргизстану підтримують соціальну стабільність і водночас цементують проросійські інформаційні канали. Проте розгортання китайських освітніх ініціатив (Інститути Конфуція, стипендіальні програми) поступово формує альтернативний культурний капітал, який може зменшити російську мовно-символічну монополію в середньостроковій перспективі.

У технологічному вимірі фіксуємо форму "подвійної залежності": апаратна складова телекомунікацій контролюється китайським обладнанням, тоді як критичні державні сервіси кіберзахисту інтегруються з російським програмним забезпеченням. Така гібридна конфігурація знижує кіберсуверенітет держав ЦА і створює ризик взаємного, а часом і конкурентного, контролю Москви й Пекіна над цифровим простором регіону.

У цілому, сформований дуумвірат залишається асиметричним, але взаємодоповнюваним: Москва виконує роль силового стабілізатора, тоді як Пекін – драйвера розвитку та модернізації. Водночас зростаюча диспропорція ресурсів і санкційна ізоляція РФ прискорюють зміщення балансу на користь КНР, особливо в енергетичному та технологічному сегментах. Центральноазійські столиці, усвідомлюючи ризики одновекторної залежності, активізують багатовекторні стратегії, залучаючи ЄС, США, Туреччину та Індію в окремі домени (інфраструктура, оборонна співпраця).

Для України таке перепрофілювання відкриває вікно можливостей у трьох напрямах: 1) участь у зміцненні Trans Caspian International Transport Route – як альтернативи російським і білоруським наземним коридорам; 2) експорт агро- та IT-технологій під потреби середньоазійських ринків зі зростаючою купівельною спроможністю; 3) дипломатична інтеграція у формати C5+UA, що відповідає прагненням держав регіону розширювати портфель партнерів поза дихотомією РФ-КНР. Подальші дослідження мають сфокусуватися на впливі "зеленої" енергетики, водного дефіциту та демографічних трендів на трансформацію дуумвірату, оскільки ці чинники є ключовими для сценаріїв розвитку Центральної Азії в найближчі 10 років.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах

Список використаних джерел

Бевзюк, Є., & Котляр, О. (2023). Західна Євразія: пошук регіональної безпекової парадигми. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки,* 32, 81–98. https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081

Даниленко, С., & Гальона, О. (2016). Політико-економічні пріоритети Китаю в Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини,* 1, 13–21.

Парфіненко, А. Ю. (2022). Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм",* 15, 24–32. https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03

Avdaliani, E. (2025, May 22). *Europe's big bet on the Trans–Caspian transport corridor.* Diplomatic Courier. https://www.diplomaticourier.com/posts/europes-big-bet-on-the-trans-caspian-transport-corridor--emil-avdaliani

Caspian Policy Center. (2020). *China's growing influence in Central Asia through surveillance systems (Policy Brief).* https://www.caspianpolicy.org/wp-content/uploads/2020/06/Policy-Brief-2020-5.pdf

Downs, E., Losz, Á., & Mitrova, T. (2024, May 15). *The future of the Power of Siberia 2 pipeline*. Center on Global Energy Policy Columbia SIPA. https://www.energypolicy.columbia.edu/publications/the-future-of-the-power-of-siberia-2-pipeline/

Euractiv. (2024, December 9). *EU and China seek influence expansion in vital Middle Corridor trade route*. https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/eu-and-china-seek-influence-expansion-in-vital-middle-corridor-trade-route/

Hamilton, R. E. (2024, May 31). *China, Russia, and power transition in Central Asia*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/05/china-russia-and-power-transition-in-central-asia/

Jamestown Foundation. (2025, January 28). *Trade along Trans-Caspian International Transport Route surges*. https://jamestown.org/program/trade-along-trans-caspian-international-transport-route-surges/

Mallinson, K. (2024, November 17). *Despite the war, Russia's influence in Central Asia is rising*. Chatham House. https://www.chathamhouse.org/2024/11/despite-war-russias-influence-central-asia-rising

Pannier, B. (2024, April 10). *Russia and China in Central Asia*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/04/russia-and-china-in-central-asia/

Pannier, B. (2024, April 30). *Russia and China in Central Asia: Potential for direct competition*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/04/russia-and-china-in-central-asia-potential-for-direct-competition/

Reuters. (2023, November 9). *China prioritising Turkmenistan in gas supplies, complicating Russia's plans*. https://www.reuters.com/world/asia-pacific/china-prioritising-turkmenistan-gas-supplies-complicating-russias-plans-2023-11-09/

Reuters. (2024, May 17). *Putin says oil pipeline could run alongside planned new gas link to China.* https://www.reuters.com/business/energy/putin-says-oil-pipeline-could-run-alongside-planned-new-gas-link-china-2024-05-17/

Sciorati, M., & Silvan, E. (2024). Sino-Russian competition: The reshaping of Central Asia. In *China Moves West: Ten Years of the Belt and Road Initiative*. Lynne Rienner / De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9781685859855-005

Sharifli, Y. (2024, October 4). *Myths of Chinese dominance in Central Asia*. Royal United Services Institute. https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/myths-chinese-dominance-central-asia

Šćepanović, J. (2022, June 13). *The Sheriff and the Banker? Russia and China in Central Asia*. War on the Rocks. https://warontherocks.com/2022/06/the-sheriff-and-the-banker-russia-and-china-in-central-asia/

State Council of the People's Republic of China. (2025, June 13). *Along ancient Silk Road, Xi cultivates new bonds with Central Asia.* https://english.www.gov.cn/news/202506/13/content_WS684c2aafc6d0868f4e8f3535.html

Van der Kley, D. (2019). China's security activities in Tajikistan and Afghanistan. In N. Rolland (Ed.), *Securing the Belt and Road Initiative: China's evolving military engagement along the Silk Roads (NBR Special Report No. 80).* National Bureau of Asian Research. https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/sr80_securing_the_belt_and_road_sep2019.pdf

Wilson Center, Kissinger Institute on China and the United States. (2020). *China's rising security presence in Central Asia* (The Cable Series, No. 52). https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/ki_cable_52_central_asia_china_security.pdf

World Bank. (2024). *Personal remittances, received (% of GDP) – Kyrgyz Republic*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

World Bank. (2024). *Personal remittances, received (% of GDP) – Tajikistan*. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Yau, N. T. Y. (2019, August). Smart cities or surveillance? Huawei in Central Asia. *The Diplomat*. https://thediplomat.com/2019/08/smart-cities-or-surveillance-huawei-in-central-asia/

References

Avdaliani, E. (2025, May 22). *Europe's big bet on the Trans–Caspian transport corridor*. Diplomatic Courier. https://www.diplomaticourier.com/posts/europes-big-bet-on-the-trans-caspian-transport-corridor---emil-avdaliani

Bevzyuk, Y., & Kotlyar, O. (2023). Western Eurasia: The search for a regional security paradigm. *International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, 32, 81–98. https://doi.org/10.15407/ mzu2023.32.081]

Caspian Policy Center. (2020). *China's growing influence in Central Asia through surveillance systems (Policy Brief).* https://www.caspianpolicy.org/wp-content/uploads/2020/06/Policy-Brief-2020-5.pdf

Danylenko, S., & Haliona, O. (2016). Political and economic priorities of China in Central Asia. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 1, 13–21

Downs, E., Losz, Á., & Mitrova, T. (2024, May 15). *The future of the Power of Siberia 2 pipeline*. Center on Global Energy Policy, Columbia SIPA. https://www.energypolicy.columbia.edu/publications/the-future-of-the-power-of-siberia-2-pipeline/

Euractiv. (2024, December 9). *EU and China seek influence expansion in vital Middle Corridor trade route*. https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/eu-and-china-seek-influence-expansion-in-vital-middle-corridor-trade-route/

Hamilton, R. E. (2024, May 31). *China, Russia, and power transition in Central Asia.* Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/05/china-russia-and-power-transition-in-central-asia/

Jamestown Foundation. (2025, January 28). *Trade along Trans-Caspian International Transport Route surges.* https://jamestown.org/program/trade-along-trans-caspian-international-transport-route-surges/

Mallinson, K. (2024, November 17). *Despite the war, Russia's influence in Central Asia is rising*. Chatham House. https://www.chathamhouse.org/2024/11/despite-war-russias-influence-central-asia-rising

Pannier, B. (2024, April 10). *Russia and China in Central Asia. Foreign Policy Research Institute*. https://www.fpri.org/article/2024/04/russia-and-china-in-central-asia/

Pannier, B. (2024, April 30). *Russia and China in Central Asia: Potential for direct competition*. Foreign Policy Research Institute. https://www.fpri.org/article/2024/04/russia-and-china-in-central-asia-potential-for-direct-competition/

Parfinenko, A. Y. (2022). Central Asia as a geostrategic region in contemporary geopolitical confrontation. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism*", 15, 24–32. https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03

Reuters. (2023, November 9). *China prioritising Turkmenistan in gas supplies, complicating Russia's plans.* https://www.reuters.com/world/asia-pacific/china-prioritising-turkmenistan-gas-supplies-complicating-russias-plans-2023-11-09/

Reuters. (2024, May 17). *Putin says oil pipeline could run alongside planned new gas link to China.* https://www.reuters.com/business/energy/putin-says-oil-pipeline-could-run-alongside-planned-new-gas-link-china-2024-05-17/

Šćepanović, J. (2022, June 13). *The Sheriff and the Banker? Russia and China in Central Asia. War on the Rocks.* https://warontherocks.com/2022/06/the-sheriff-and-the-banker-russia-and-china-in-central-asia/

Sciorati, M., & Silvan, E. (2024). Sino-Russian competition: The reshaping of Central Asia. In *China Moves West: Ten Years of the Belt and Road Initiative. Lynne Rienner* / De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9781685859855-005

Sharifli, Y. (2024, October 4). *Myths of Chinese dominance in Central Asia*. Royal United Services Institute. https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/myths-chinese-dominance-central-asia

State Council of the People's Republic of China. (2025, June 13). *Along ancient Silk Road, Xi cultivates new bonds with Central Asia.* https://english.www.gov.cn/news/202506/13/content_WS684c2aafc6d0868f4e8f3535.html

Van der Kley, D. (2019). China's security activities in Tajikistan and Afghanistan. In N. Rolland (Ed.), *Securing the Belt and Road Initiative: China's evolving military engagement along the Silk Roads (NBR Special*

Report No. 80). National Bureau of Asian Research. https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/sr80_securing_the_belt_and_road_sep2019.pdf

Wilson Center, Kissinger Institute on China and the United States. (2020). *China's rising security presence in Central Asia (The Cable Series, No. 52).* https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/ki_cable_52_central_asia_china_security.pdf

World Bank. (2024). *Personal remittances, received (% of GDP) – Kyrgyz Republic.* https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

World Bank. (2024). *Personal remittances, received (% of GDP) – Tajikistan.* https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Yau, N. T. Y. (2019, August). *Smart cities or surveillance? Huawei in Central Asia.* The Diplomat. https://thediplomat.com/2019/08/smart-cities-or-surveillance-huawei-in-central-asia/

Отримано редакцією журналу / Received: 21.07.25
Прорецензовано / Revised: 07.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Inna VOLOSHENKO, PhD (Polit.)
ORCID ID: 0009-0007-2879-5991
e-mail: voloshenkoio@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHINA-RUSSIA COMPETITION IN CENTRAL ASIA: CURRENT STATUS AND PROSPECTS

Background. ***Following Russia's full-scale invasion of Ukraine and the subsequent multilevel sanctions imposed by the Euro-Atlantic community, Central Asia has emerged as a crucial land corridor between East and West. In this context, Sino-Russian interaction has evolved into a form of asymmetric duumvirate: Moscow retains primary security influence, while Beijing increasingly utilizes its economic and technological potential as a pivotal leverage. The article aims to comprehensively model the transformation of this competition across six interconnected domains and assess its medium-term scenarios.***

Methods. ***The analytical framework is built upon combining a systemic approach with structural-functional analysis, conceptualizing Sino-Russian interactions as a system consisting of security, economic, energy, logistics, migration, and technological subsystems. Comparative analysis of statistical data is integrated with a historical-comparative overview of previous cooperation cycles. Analytical-prognostic tools are applied to construct scenarios up to 2030.***

Results. ***In the security dimension, Russia maintains military presence in Central Asia, whereas China implements a "soft" security component through the deployment of PAP (People's Armed Police) border posts and Smart City programs. China's trade with the region has reached $94,8 billion (+ 230 % compared to 2014); trade with Russia has stabilized at $34 billion, though remittances in rubles contribute up to 30 % of GDP in poorer republics (Tajikistan, Kyrgyzstan). The planned Line D of the Central Asia – China gas pipeline (30 bcm) threatens to marginalize the Russian project "Power of Siberia 2". The Trans-Caspian International Transport Route (TITR) reduced China–EU cargo delivery to 15 days, intensifying transit advantages imbalance. In technology, a dual dependency emerges: telecommunications hardware infrastructure is Chinese, whereas state cybersecurity services depend on Russian software, undermining cyber sovereignty of Central Asian states.***

Conclusions. ***The dyadic configuration "Russia as security guarantor – China as economic donor" is internally stable, yet sanction-induced erosion of Russian resources and China's increasing technological dominance gradually shift this balance. Kazakhstan's and Uzbekistan's multi-vector strategies, based on developing TITR and engaging with the US, EU, and Turkey, can counterbalance the monopolistic ambitions of the major powers. For Ukraine, opportunities emerge regarding participation in the Trans-Caspian International Transport Route, expansion of agricultural and IT exports, and diplomatic initiatives in the C5+UA format. Further research should examine the impact of green energy, water resources, and demographic dynamics on the duumvirate's configuration in Central Asia.***

Keywords: ***Central Asia; Russian Federation; People's Republic of China; geopolitical competition; security fragmentation; energy corridors; digital sovereignty.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 659.3
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/185-187

Вячеслав ПРИЛЮК, канд. екон. наук, доц.
ORCID ID: 0009-0003-8927-8913
e-mail: simon9may@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГАСТРОДИПЛОМАТІЯ, ФУДКОМУНІКАЦІЯ І НЕ ТІЛЬКИ. РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖНИЙ ТРИПТИХ В.ЧЕКАЛЮК "ЇЖА ЯК КОМУНІКАЦІЯ", "СМАЧНА КОМУНІКАЦІЯ", "TASTY COMMUNICATION"

У книгах В. Чекалюк розглянуто їжу як багатоаспектне мультивалентне невід'ємне від життя людини явище, що задовольняє не тільки фізіологічні потреби. Показано, що їжа – це сфера творчості та самоактуалізації, засіб спілкування, формування іміджу особи і держави, що став інструментом міжнародної взаємодії у світовій політиці – гастродипломатією. Представлено можливості та приклади використання їжі для розвитку невербальної комунікації у відносинах між людьми, різних життєвих ситуаціях. Для вдосконалення навичок комунікації запропоновано розроблену авторкою настільну метафоричну гру. Неформальний виклад матеріалу робить доступним ці публікації широкому колу читачів, створює можливість їх долучення до народної дипломатії на різних рівнях. Феномен гастродипломатії розглянуто як інноваційний інструмент публічної дипломатії в контексті світових теорій "м'якої сили" та міжкультурної комунікації, зокрема через актуальні практики кулінарного впливу, започаткованого Талейраном. Їжа позиціонується як універсальна "мова", здатна посилити дипломатичні сигнали й міжособистісну довіру. У рецензії представлено огляд змісту, міждисциплінарний аналіз, визначено значення книг для фахівців міжнародних відносин, культурних аташе та комунікаційних стратегів, студентів тощо.

Ключові слова: ***імідж, комунікація, етикет, дипломатія, ділове спілкування, переговори, їжа.***

У час, коли глобальні комунікації дедалі більше залежать від культурного обміну, м'якої сили та емоційного інтелекту, постає потреба у пошуку нестандартних, але дієвих інструментів дипломатії. Одним із таких механізмів, що набуває вагомого значення, є гастродипломатія – форма культурної комунікації, заснована на гастрономічних традиціях, сервісі й харчовому етикеті. Попри свою популярність у практичній дипломатії, ця тематика донедавна залишалася поза полем системного академічного вивчення в українському контексті. Саме тому, натрапивши у крамниці на книжки В. Чекалюк "Їжа як комунікація" (Чекалюк, 2024), "Смачна комунікація: як розуміти і бути зрозумілим" (Чекалюк, 2024) і "Tasty communication" (Chekaliuk, 2024), я був неабияк здивований. Адже вони вийшли з-під пера відомої експертки із соціальних комунікацій, авторки численних публікацій з іміджології, кандидатська дисертація якої була присвячена такій серйозній і актуальній темі, як формування політичного іміджу держави у зовнішній політиці та дипломатії. А тут ще консультант-продавець звернув мою увагу, що дві останні книги видав і продає за долари Amazon, що не часто трапляється з українськими авторами. Заінтригований, вирішив розібратися: а чого це кандидат наук В. Чекалюк, отримавши у 2022 р. диплом Стенфордського університету по закінченню курсу "Introduction to Food and Health" та сертифікат "Wine Tasting: Sensory Techniques for Wine Analysis" Каліфорнійського університету Девіса на платформі Coursera, зосередилася на їжі? Уважаю, що поясненням є обраний авторкою кут зору на їжу як на засіб не просто задоволення фізіологічної потреби першого за "пірамідою" А. Маслоу рівня, а як на інструмент соціалізації та самоактуалізації людини – топових потреб homo sapiens. До того ж підзаголовок другої книги "Як розуміти і бути зрозумілим" викликав асоціацію із тріадою Д. Карнегі "Як здобувати друзів і впливати на людей", "Як подолати неспокій і почати жити" та "Як насолоджуватися своїм життям і отримувати задоволення від роботи", що по суті теж присвячено комунікації з метою безконфліктного й успішного спілкування між людьми.

Варто зауважити, що традиційно комунікацію поділяють на два типи – вербальну і невербальну, а останню – максимально на шість видів, що подано нижче, які часто впливають на підсвідомість і на відміну від слів здатні передавати найбільше емоційного та контекстуального змісту:

1. *Кінесика* – жести, міміка, пози, рухи тіла.
2. *Проксеміка* – просторова поведінка та дистанція між співрозмовниками.
3. *Паралінгвістика* – інтонація, тембр, гучність, паузи й ритм мовлення.
4. *Окулесика* – зоровий контакт (прямий погляд або уникнення погляду), який у різних культурах може трактуватися і як повага, і як вияв грубості.
5. *Хронеміка* – використання часу у спілкуванні, а саме пунктуальність, тривалість взаємодії, очікування відповіді.
6. *Такесика* (тактильна комунікація) – дотики, потиск руки, поплескування по плечу, обійми тощо, прийнятність яких значно відрізняється між культурами.

Їжа у цей та й інші описані в науковій літературі переліки не потрапила, хоча на її значенні для ефективного спілкування, особливо в такій непростій сфері як дипломатія, наголошував ще Талейран. Його афоризми "Кращий помічник дипломату – його кухар" та "Дайте мені гарного кухара і я вам забезпечу потрібні договори" стали класикою. Книги В. Чекалюк руйнують існуючий невидимий паркан між соціологією комунікацій, дипломатією і культурологією, адже їжа як мультивалентний компонент культури нації формує її історію, імідж, традиції і служить розвитку культурної дипломатії. Досить згадати, що ЮНЕСКО включила український борщ до Списку нематеріальної культурної спадщини людства, до якого, на жаль, не потрапили вареники, які вважаються відомими на наших теренах ще з дохристиянських часів. Борщ так вразив президента США Білла Клінтона, що він заніс цю страву до свого списку Must Be Served. Може й Д. Трамп змінив би своє ставлення до України, якби скуштував борщу та вареників? Адже не дарма німецький філософ А. Шопенгауер зазначав, що мозок мислить так само, як шлунок

© Прилюк Вячеслав, 2025

ISSN 1728-2292 (Print)

варить. До речі, "борщ", як і "вареники", не мають відповідного перекладу англійською. Тому не дивно, що CNN включила "борщ" до 20 найсмачніших супів у світі. Та хіба можливо пізнати Україну без варенників? Досить згадати співомовку С. Руданського "Вареники-вареники":

"*Сидить Москаль на прилавку,*
Прищурує очи…
Так і знати, що псяві́ра
Варе́ників хоче…" (Руданський,1921).

Пояснити англомовним, що вареник – це не "dumpling", як пропонує Google, практично неможливо. Я можу це підтвердити із власного досвіду, коли мені у 1991 р. разом із народним депутатом І. Салієм довелося гостювати у The Capitol Hill Club – клубі Республіканської партії США у Вашингтоні. Іван Салій тоді був першим нардепом України, який був запрошений до клубу, і у відповідь на запитання зібрання щодо майбутнього нашої держави проілюстрував намір організувати процедури управління новою Україною у такий спосіб, щоб у нас "вареники самі скакали до рота", як описав цей феномен М. Гоголь. Мої зусилля як перекладача пояснити, що таке "вареники" не мали успіху, і тоді на прохання І. Салія покликали шеф-кухаря Клубу, який, сподівалися, допоможе у цій фудкомунікації. Шеф Ala Aldin Saleh виявися не тільки тезкою нашого нардепа, а й знавцем кулінарії. Він пояснив нашим американським співбесідникам, які мали слабку уяву про Україну, що йдеться про добре відомий у Канаді вареник, і він є навіть офіційним символом міста Глендон. Після такої неочікуваної інформації наше спілкування кардинально змінилося. У результаті присутні усвідомили, що Україна – це не "раша", і ми маємо з ними багато спільного і важливого для порозуміння та розвитку співпраці.

Спираючись на отриманий у 1991 р. практичний досвід із гастродипломатії та пам'ятаючи, що імідж держави в сучасній системі міжнародних відносин залежить не лише від політичного, економічного, військового потенціалу, а й від її вміння презентувати себе через культуру, у тому числі й кулінарну, яку творить широкий загал, я просканував першу книгу авторки, повна назва якої – "Їжа як комунікація: гостинність – це творчість. Пригощайте смачно: голод – це агресія". З такої серйозної постановки теми стало відразу зрозуміло, що читачу пропонуються не просто рецепти смаколиків. Ідеться про нотатник, понад 80 новел якого присвячені тому, як пригощати й комунікувати, керувати настроєм, досягати емоційного контакту зі співрозмовниками, використовуючи кухню як дипломатичний інструмент, а стіл із принадливими стравами – як "смачну силу "комунікації. Сьогодні їжа навколо нас, зазначає авторка, стала об'єктом "істівної науки" – "Food studies", а страви можуть "лаятися" і надихати – їхня "мова" залежить від кухаря. Їжа – це і меседж, і розвага, і антистрес, і перформанс, і вияв особистості, і мода, і мистецтво, і, звичайно, інструмент дипломатії. У перших розділах книги авторка вводить концепт гастрокомунікації – термін, що позначає складну систему невербального впливу через їжу, атмосферу споживання та взаємодії довкола трапези. Наведені приклади – від класичних дипломатичних застіль до сучасних практик культурної дипломатії – демонструють, як гастрономія може бути інструментом впливу й порозуміння. Особлива увага приділяється постаті Шарля-Моріса де Талейрана, який умів перетворити застілля на ефективний дипломатичний інструмент, що забезпечував як довіру, так і політичні альянси. Сьогодні за столом, як і раніше, вирішують глобальні завдання: формування зовнішньополітичного іміджу, розвиток відносин держав, а важливість дипломатичного застілля важко переоцінити. Досить згадати, що візит Президента США Р. Ніксона в Україну 1972 р. спочатку планувався як одноденний, але згодом був подовжений на один день, оскільки запланували у Києві обід на честь американського Президента, де він виголосив тост, що актуальний і до сьогодні: "За героїв України у воєнний та мирний час!". Правда, ні ТАСС, ні інші московські ЗМІ чомусь не згадали про це у своїх релізах.

Як і Д. Карнегі, В. Чекалюк пропонує не тільки низку практичних порад, якими ви можете скористатися на кухні чи у спілкуванні. Вона закликає читача стати творцем, намагається пробудити натхнення, якого можливо нам не вистачає щоб бути щасливими незалежно від обставин сьогодення. Узагальнюючи зміст майже 100 сторінок тексту, можна стверджувати, що авторка нематематичними засобами довела так би мовити "теорему існування" їжі як інструменту комунікації у багатоаспектному її вимірі. Але на цьому вона не зупинилася і присвятила свою другу книгу "Смачна комунікація" "теоремі про оптимізацію" кулінарної комунікації, а саме – як зробити її максимально смачною і відтак дієвою. (Англомовний варіант – "Tasty communication" – це її скорочена версія). Тут ідеться про 55 "історій-закусок", що допоможуть партнерам краще розуміти і бути зрозумілими, якщо вони скористаються порадою з першої сторінки книги – "Спілкуйся. Слухай. Смакуй. Пізнавай. Розробляй власну стратегію". Занурюйся у всесвіт фудкомунікації, розвивай свій креатив як творець страв і атмосфери гостинності, презентуй свої ідеї та почуття у такий спосіб, щоб вони були цікавими і легкими для сприйняття, насолодою для інших, – радить В. Чекалюк. Сюжети книги присвячені різним аспектам комунікації, а також практичним порадам, вправам і прикладам, які ілюструють можливості удосконалення комунікативних здібностей. Тут також досліджується вплив на якість спілкування мовлення, мови тіла та використання інших комунікаційних каналів. Наведені кейси з реального життя показують, як правильне висловлення думок при підтримці смаколиків може поліпшити взаємини й допомогти у досягненні поставлених цілей. Книга є своєрідним посібником для розвитку комунікативних навичок за допомогою їжі, формування ефективних підходів до розбудови стратегічних комунікацій та порозуміння між людьми. Авторка пропонує розроблену нею настільну гру із застосуванням восьми метафоричних карт, що допоможуть налагодити спілкування, краще зрозуміти себе та інших. Цінним є й те, що книги В. Чекалюк написані не традиційною для комунікативістики наукоподібною мовою, а звичною для широкого кола читачів, які зможуть не тільки внести свій доробок у цю тематику, а й стати акторами народної, культурної та кулінарної дипломатії і фудкомунікації на різних рівнях – від особистісного до міждержавного. У світовій академічній традиції гастродипломатія досліджується такими авторами, як Пол Рокауер (Paul Rockower) та іншими, які у своїх роботах розглядають гастрономію як інструмент культурної дипломатії. Книга В. Чекалюк "Смачна комунікація" є унікальним феноменом на перетині культурної дипломатії, гастрономічної теорії та практики комунікації. Вона не лише популяризує гастрономію як форму мистецтва, але й розкриває потенціал їжі як каналу міжособистісної, міжкультурної та міждержавної комунікації. Рецензовані праці виводять гастродипломатію на якісно новий рівень – як елемент "м'якої

сили" у міжнародних відносинах. Особливу увагу заслуговує доробок Шарля-Моріса де Талейрана, якого часто згадують у дослідженнях дипломатії XVIII–XIX ст. Його роль у створенні та використанні протокольних трапез як засобу впливу аналізується і сьогодні, а французька кухня розглядається як стратегія дипломатичного самопрезентування. На цьому тлі книги В. Чекалюк стали вагомим внеском у національний вимір даного наукового напряму, адаптуючи та поширюючи ідеї гастрокомунікації в українському контексті для популяризації іміджу України у світі. В. Чекалюк наголошує, що їжа є елементом соціокультурної ідентичності: кожна страва є репрезентантом культурного коду. Через їжу здійснюється не лише трансляція ідентичності, а й культурний обмін. У мультикультурному середовищі дипломатія неможлива без поваги до гастрономічних традицій. Наприклад, згадане в книзі приготування борщу як українського культурного символу може бути інструментом дипломатичного діалогу. Такі страви стають зрозумілими поза мовними бар'єрами. Авторка переконливо доводить, що дипломатичний стіл – це простір, де відбувається не лише частування, а й політична гра. Ретельно підібрані інгредієнти, черговість подачі страв, мова жестів під час застілля – усе це формує атмосферу, що або сприяє домовленості, або її унеможливлює. У таких обставинах їжа трансформується у символ влади, щедрості або стриманості. В. Чекалюк глибоко аналізує, як психофізіологічні стани, пов'язані з їжею (відчуття голоду, ситості, естетичного задоволення), впливають на спроможність до комунікації. Наприклад, дипломатичний сніданок або легка вечеря можуть зменшити напруження, покращити взаєморозуміння та сприяти досягненню консенсусу. Авторка подає гастрокомунікацію як частину емоційного інтелекту – здатності відчувати й передавати настрій. Окрему увагу приділено візуальному аспекту подачі їжі – не як декору, а як частині репрезентації. Оформлення столу, музика, посуд, сервірування – ці елементи створюють імідж, який дипломат або публічний лідер транслює зовнішньому світу. Підкреслюється, що смак, аромат, візуальна складова є не лише фізіологічними, а й семіотичними кодами.

Сильна сторона рецензованих книг – це їхня практична орієнтація. У текстах містяться численні рекомендації щодо організації застіль, правил етикету, поради стосовно створення позитивної атмосфери. Наведені приклади із життя авторки та її гостей додають кейсам легкості та прикладного значення і можуть стати у пригоді культурним аташе, гастрокомунікаторам та іміджмейкерам.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що книги В. Чекалюк – це міждисциплінарні праці, що поєднують дипломатію, мистецтво комунікацій, гастрономію, культурологію, політологію та комунікаційні науки. Вони є корисними як для теоретиків дипломатії, так і для практиків, що займаються міжнародними комунікаціями. Видання актуалізують роль їжі у процесах культурного обміну, порозуміння та миротворчості. Книги Чекалюк – це запрошенням до діалогу за столом, у міжнародних переговорах і в академічному середовищі. Новаторський підхід авторки полягає у розгляді харчової культури не лише як тла або ілюстрації до дипломатичних процесів, а як самостійний чинник комунікації, що може справляти вплив на результати переговорів і формування іміджу держави. Тому застілля, кулінарні традиції, сервірування і навіть рецептура – це носії сенсів у міждержавному діалозі, а гастрономія, гостинність, харчовий етикет – елементи культурного коду, інструменти "м'якої сили". Знання з фудкомунікації дозволять краще розуміти символізм прийомів, неформальних зустрічей та культурних маркерів, що часто виявляються вирішальними у формуванні довіри, симпатії й ефективного міжнародного партнерства.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Руданський, С. (1921). Співомовки. Вареники-вареники. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=23616

Чекалюк В. (2024). Їжа як комунікація. Amazon.

Чекалюк В. (2024). Смачна комунікація: як розуміти і бути зрозумілим. Amazon.

Chekaliuk, V. (2024). Food as Communication. Revised edition. Amazon.

References

Rudansky, S. (1921). Collusion. Dumplings-dumplings. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=23616

Chekaliuk, V.(2024).Food as communication. Amazon [in Ukrainian].

Chekaliuk, V. (2024).Delicious communication: how to understand and be understood. Amazon [in Ukrainian].

Chekaliuk, V. (2024) Food as Communication. Amazon.

Отримано редакцією журналу / Received: 23.08.25
Прорецензовано / Revised: 07.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 23.12.25

Vyacheslav PRYLYUK, PhD (Econ.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0009-0003-8927-8913
e-mail: simon9may@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GASTRODIPLOMACY, FOOD COMMUNICATION AND MORE. REVIEW OF THE BOOK TRIPTYCH BY V. CHEKALIUK "FOOD AS COMMUNICATION", "TASTEFUL COMMUNICATION", "TASTY COMMUNICATION"

In the books of V. Chekaliuk, food is considered as a multifaceted, multivalent phenomenon inherent in human life, satisfying not only physiological needs. It is shown that food is a sphere of creativity and self-actualization, a means of communication, forming the image of a person and a state, which has become a tool of international interaction in world politics - gastrodiplomacy. The possibilities and examples of using food for the development of non-verbal communication in relationships between people, in various life situations are presented. To improve communication skills, a metaphorical board game developed by the author is proposed. The informal presentation of the material makes these publications accessible to a wide range of readers, creates the possibility of their inclusion in public diplomacy at various levels. The phenomenon of gastrodiplomacy is considered as an innovative tool of public diplomacy in the context of world theories of "soft power" and intercultural communication, in particular through the current practices of culinary influence, initiated by Talleyrand. Food is positioned as a universal "language" capable of enhancing diplomatic signals and interpersonal trust. The review presents an overview of the content, an interdisciplinary analysis, and identifies the significance of the books for international relations specialists, cultural attachés, and communication strategists, students.

Keywords: ***image, communication, etiquette, diplomacy, business communication, negotiations, food.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.
The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 2(61)

Редактор *І. Кирницька*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84$^{1/16}$. Обл.-вид. арк. 31,0. Ум. друк. арк. 21,9. Наклад 100. Зам. № 219-9319.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ2
Підписано до друку 29.12.25

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02